

BERLIN

1945 – AZ ÖSSZEOMLÁS

ANTONY BEEVOR

A SZTÁLINGRÁD CÍMŰ SIKERKÖNYV SZERZŐJE

X 62519

ANTONY BEEVOR

BERLIN

1945 – Az összeomlás

Az első kiadás 2002-ben jelent meg Nagy-Britanniában
Eredeti cím: BERLIN: The Downfall 1945
Copyright © Antony Beevor, 2002
Térképek copyright © Raymond Turvey, 2002
All rights reserved

Fordította: Tóth Róbert

Tilos ezen kiadvány bármely részét sokszorosítani, információs rendszerben tárolni
vagy a kiadóval történt előzetes megállapodás nélkül bármely formában,
bármely módon sugározni

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000636525

X 625 19

ISBN 963 425 027 0

Magyarországon kiadja a Gold Book Kft.
Felelős kiadó a kft. ügyvezetője

Nyomdai munkálatok: Kinizsi Nyomda Kft., Debrecen
Felelős vezető: Bördös János ügyvezető igazgató

Tartalom

Illusztrációk	7
Térképek	11
Szójegyzék	29
Előszó	33
1. fejezet	
Berlin az újesztendő hajnalán	37
2. fejezet	
„Kártyavár” a Visztulánál	47
3. fejezet	
Tűz, vas és „nemes düh”	59
4. fejezet	
A nagy téli offenzíva	73
5. fejezet	
Előretörés az Odera irányába	89
6. fejezet	
Kelet és nyugat	107
7. fejezet	
Tisztogatás a mögöttes területeken	123
8. fejezet	
Pomeránia és az oderai hídfőállás	139
9. fejezet	
Cél: Berlin	157
10. fejezet	
A kamarilla és a vezérkar	167
11. fejezet	
Előkészületek a végső csapásra	181
12. fejezet	
A kegyelemldöfésre várva	189
13. fejezet	
Amerikaiak az Elba partján	205
14. fejezet	
A csata előestéjén	219

15. fejezet	
Zsukov a reitweini kiszögellésnél	227
16. fejezet	
A Seelow és a Spree	243
17. fejezet	
A Führer utolsó születésnapja	257
18. fejezet	
Az aranyfácánosok röpte	267
19. fejezet	
A bombatámadás sújtotta város	283
20. fejezet	
Csalfa remények, hiú ábrándok	293
21. fejezet	
Harc a városban	309
22. fejezet	
Harc az erdőben	325
23. fejezet	
A végakarat elárulása	335
24. fejezet	
A Führer hatalmának bealkonyul	347
25. fejezet	
A Birodalmi Kancellária és a Reichstag	359
26. fejezet	
A harc vége	373
27. fejezet	
Vae victis	389
28. fejezet	
A férfi a fehér lovon	401
Hivatkozások	411
Források jegyzéke	415
Válogatott irodalom	443
Név- és tárgymutató	453

ILLUSZTRÁCIÓK

1. A Hitlerjugend a sziléziai Lauban környékén zajló harcokban is részt vett.
2. A *Grossdeutschland* hadtest egy része a szovjet támadást megelőzően szemlét tart a kelet-poroszországi erdőkben.
3. A Volkssturm fogságba esett tagjai a kelet-poroszországi Insterburgban¹.
4. Berliniek a városukat ért légitámadás után.
5. Sziléziából, a szovjet hadsereg elől menekülő németek konvoja.
6. A Vörös Hadsereg katonái bevonulnak egy kelet-poroszországi városba.
7. Szovjet gépesített alakulatok a kelet-poroszországi Mühlhausen városán haladnak át.
8. A Vörös Hadsereg katonái elfoglalják Tilszitet.
9. Egy szovjet önjáró rohamlöveg betör Danzig területére.
10. A Hitlerjugend egyik tagja egy Goebbels tiszteletére rendezett Volkssturm-felvonuláson.
11. Két német katona az ostromlott sziléziai főváros, Breslau védelmében vesz részt.
12. SS-páncélgránátosok ellentámadásra készülnek Dél-Pomerániában.
13. Goebbels Lauban visszafoglalását követően a Hitlerjugend egyik tagját tünteti ki.
14. Német nők és gyerekek vasúton próbálnak nyugat felé menekülni.
15. Éhező menekültek búkkmakkot gyűjtenek a Potsdam környéki erdőkben.
16. Eva Braun Berchtesgadenben, nővére, Gretl és Hermann Fegelein SS-Gruppenführer esküvője után.
17. A Vörös Hadsereg egészségügyi tisztjei auschwitzi túlélőket látnak el.
- 18–19. Egy német mérnök, aki családjával együtt még a Vörös Hadsereg megérkezése előtt öngyilkosságot követett el.
20. Német katona, akit Schörner tábornok parancsára akasztottak fel.
21. A Hitlerjugend egyik páncélvadász egysége. A kerékpárok oldalára Panzerfaustokat (páncélöklőket) rögzítettek.
22. Noha fegyvert csak igen ritkán vett a kezébe, Heinrich Himmler Reichsführer-SS-nek mégis minden vágya az volt, hogy egyszer katonai vezető legyen.

¹ A *Volkssturm* fegyveres segédszervezet volt, melybe a háború utolsó hónapjaiban öregeket és gyermekeket egyaránt besoroztak.

23. Sztálin és Winston Churchill Jaltában.
24. A Zsukov marsall vezette 1. Belorusz front egyik T-34-es harckocsija átkel az Oderán.
25. Szovjet hídverők, előkészítendő a Berlin elleni rohamot, hidat építenek az Oderán.
26. A Vörös Hadsereg katonái egy páncélelhárító üteget próbálnak kiemelni az Odera mentén elterülő mocsárból.
27. Egy szovjet asszony, akit a Vörös Hadsereg szabadított fel Berlin közelében.
28. Sebtében kialakított temető Berlin romjai között.
29. Hitler egyik ifjú követője arcát atyáskodva megcsípi. A háttérben Artur Axmann, a Hitlerjugend vezetője figyel.
- 30–33. A Vörös Hadsereg utcáról utcára, házról házra nyomult előre, hogy elfoglalja a „fasiszta bestia búvóhelyét”.
34. Átkelés a Moltke hídon, hogy először elfoglalják „Himmler házát”, vagyis a Belügyminisztérium épületét, majd támadást indítanak a Reichstag ellen.
35. Szovjet rohamlőveg a berlini utcákat lövi.
36. Golyók szaggatta Volkswagen a Birodalmi Kancellária épületénél.
37. Az 1. Ukrán front csapatai. A Berlintől délre elterülő fenyőerdőkben kellett rajtaütniük a kilencedik hadseregen.
38. Német katonák adják meg magukat Berlinben a Vörös Hadseregnek.
39. Szovjet gépesített alakulat katonái tisztálkodnak a berlini utcán.
40. Főzőcske a romok között.
41. A Vörös Hadsereg és az amerikai hadsereg találkozása: Ivanov ezredes beszédet mond, Robert C. Macon, a 83. gyaloghadosztály vezérőrnagya pedig érdeklődéssel hallgatja.
42. Német civilek egy, az Elba felett átvélő, sérült vasúti hídon keresztül menekülnek a szovjetek elől az amerikaiak által megszállt területre.
43. Hans-Georg Henke, egy tinédzser korú újonc számára véget ért a harc.
44. Egy sérült szovjet katonát lát el egy női orvos.
45. Stumpff tábornok, Keitel tábornagy és Von Friedeburg tengernagy megérkezik a Karlshorstba, hogy a fegyverletétel dokumentumait kézjegyükkel lássák el.
46. A Vörös Hadsereg egyik katonája megpróbálja elvenni egy berlini kerékpárját.
47. Zsukov marsall a diadalmenet élén. A paripa, melyet megül, korábban Sztálint már levetette a hátáról.
48. Zsukovot K. F. Tyelegin, a politikai osztály vezetője és Szerov tábornok, az NKVD mindenható ura figyelik.
49. Látogatás a Reichstag csataterén.

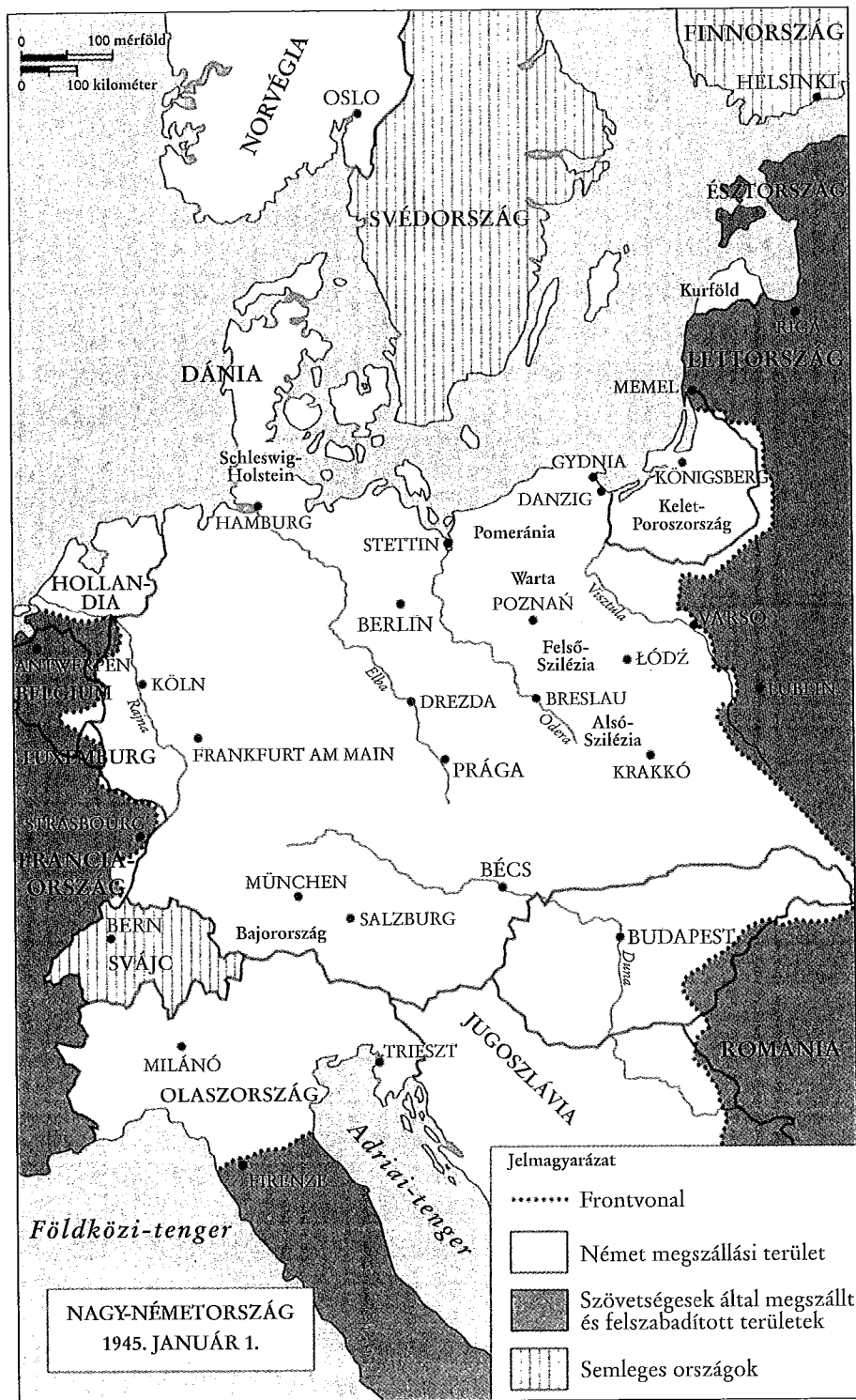
KÖSZÖNJÜK, HOGY A BIRTOKUKBAN LÉVŐ FOTÓKAT RENDELKEZÉSÜNKRE BOCSÁTOTTÁK:

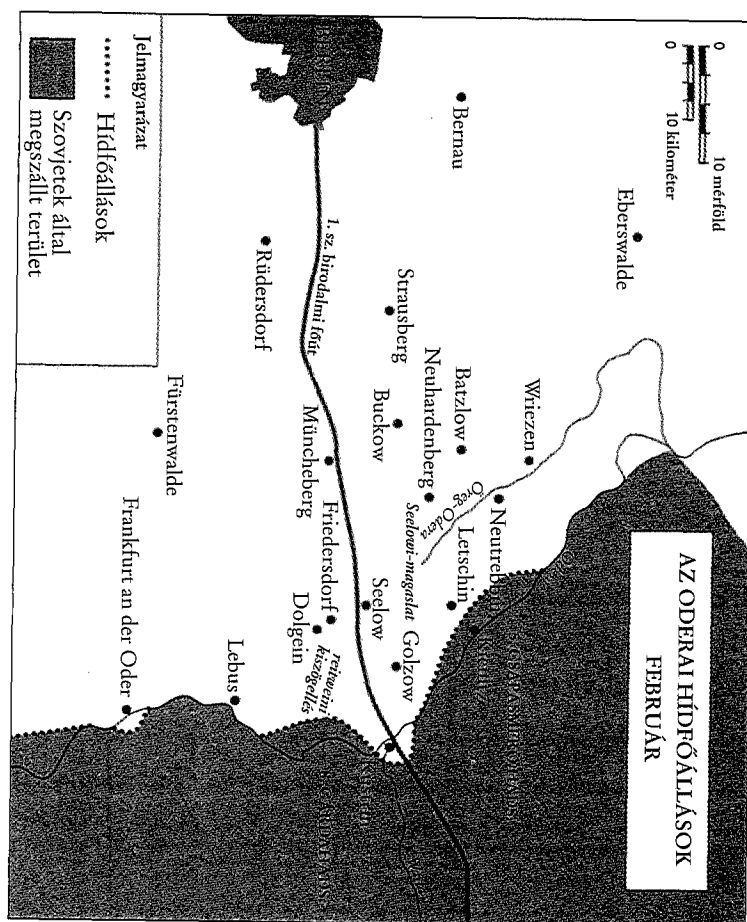
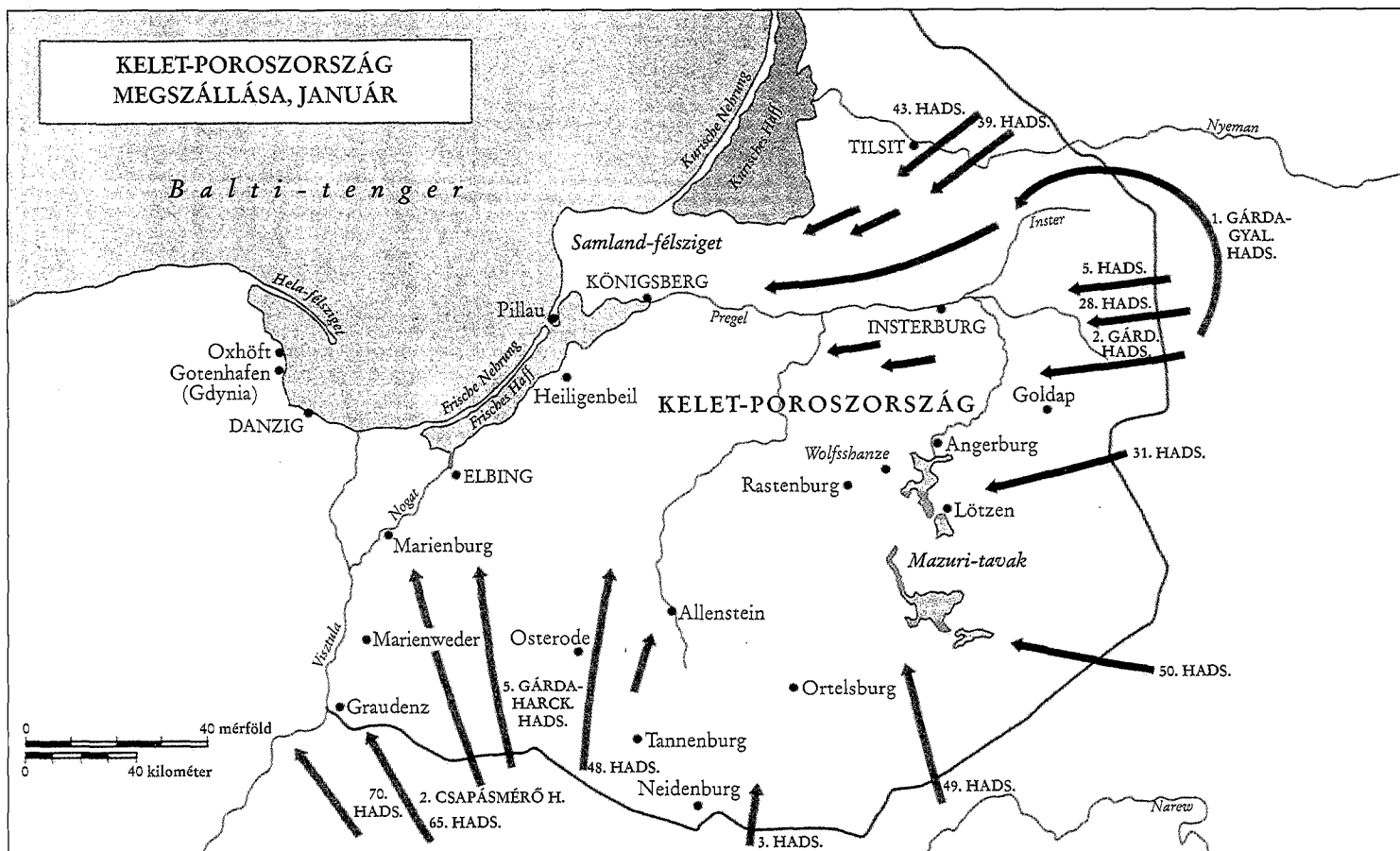
AKG London: 3., 6., 7., 8., 9., 13., 17., 22., 24., 26., 28., 34., 37., 40., 42.
 Alekszander Usztyinov/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 27.
 Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 16., 21., 39., 43.
 Bundesarchiv Bild, Koblenz: 2. (146/85/22/20), 47. (183/K0907/310)
 Chronos, Berlin: 18., 19., 36.
 Hilmar Pabel/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 15.
 Hulton Getty: 46.
 Imperial War Museum, London: 10. (FLM 3345), 29. (FLM 3351), 30. (FLM 3349),
 31. (FLM 3348), 32. (FLM 3346), 33. (FLM 3350)
 Jürgen Stumpff/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 45.
 National Archives and Records Administration, Maryland: 20. (111-SC-205221),
 41. (111-SC-205367), 49. (306-NT-885-C2)
 PK-Benno Wundshammer/Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin: 1.
 Magángyűjtemény/Novosztyi/Bridgeman Art Library: 23., 25.
 Ullstein Bild, Berlin: 4., 5., 11., 12., 14., 38., 44.
 Viktor Tyomin: előzéklap, 35.

Mindent megtettünk, hogy a szerzői jogok tulajdonosait felleljük. A kiadó ezzel együtt a későbbi kiadásokban örömmel korrigál minden olyan hibát, tévedést, melyről tudomást szerez.

Térképek

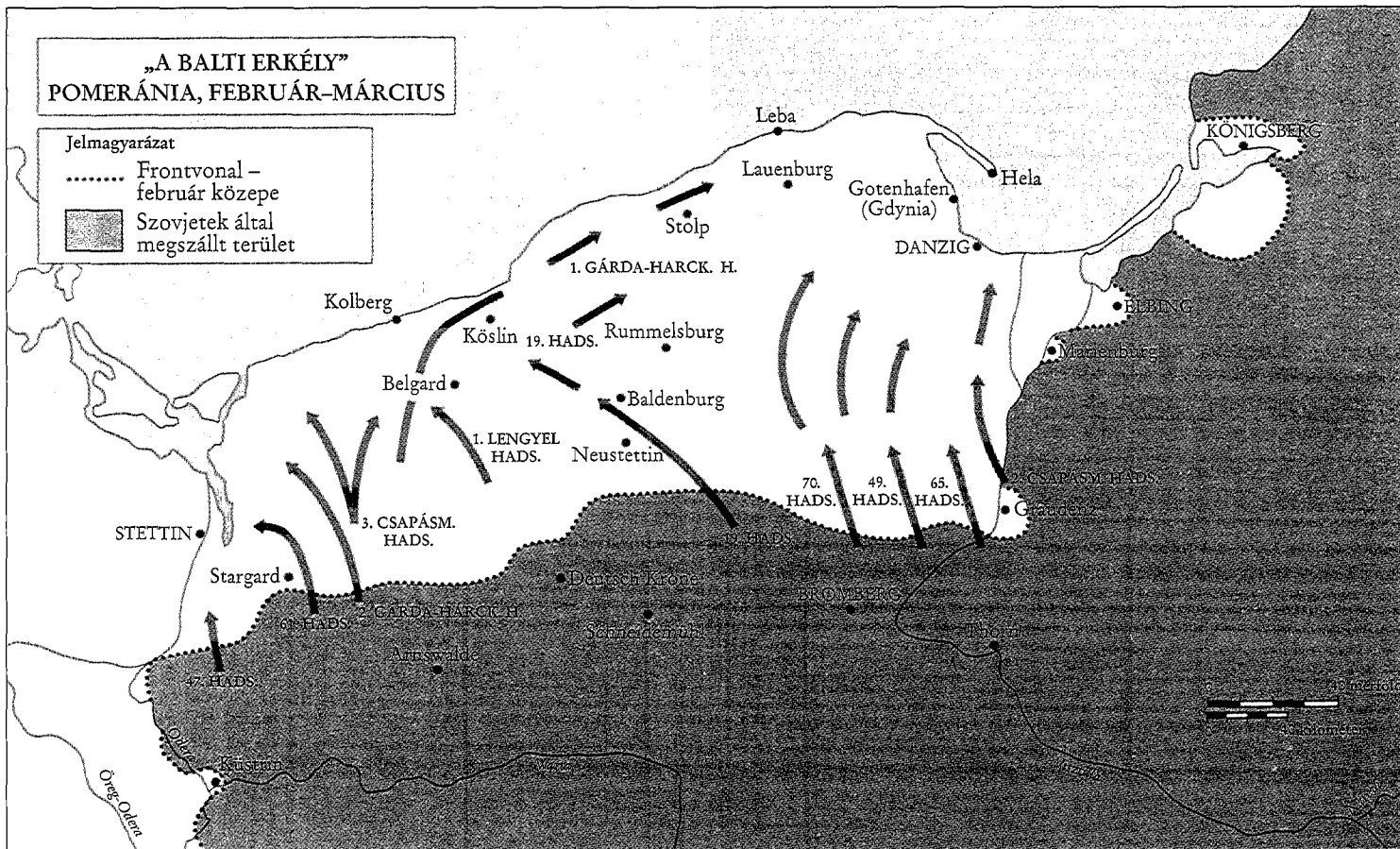

„A BALTI ERKÉLY”
POMERÁNIA, FEBRUÁR-MÁRCIUS

Jelmagyarázat

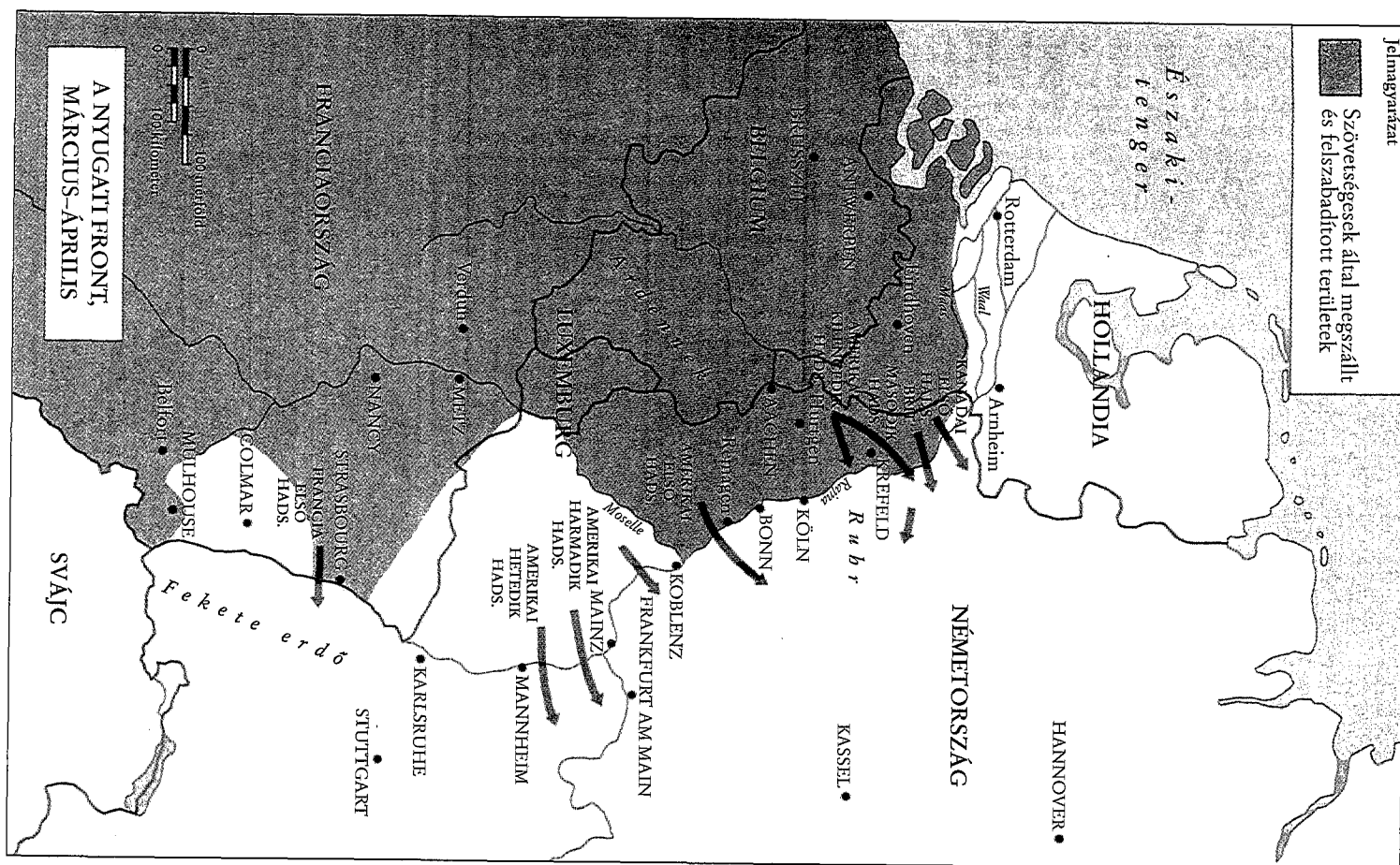
..... Frontvonal –
február közepe

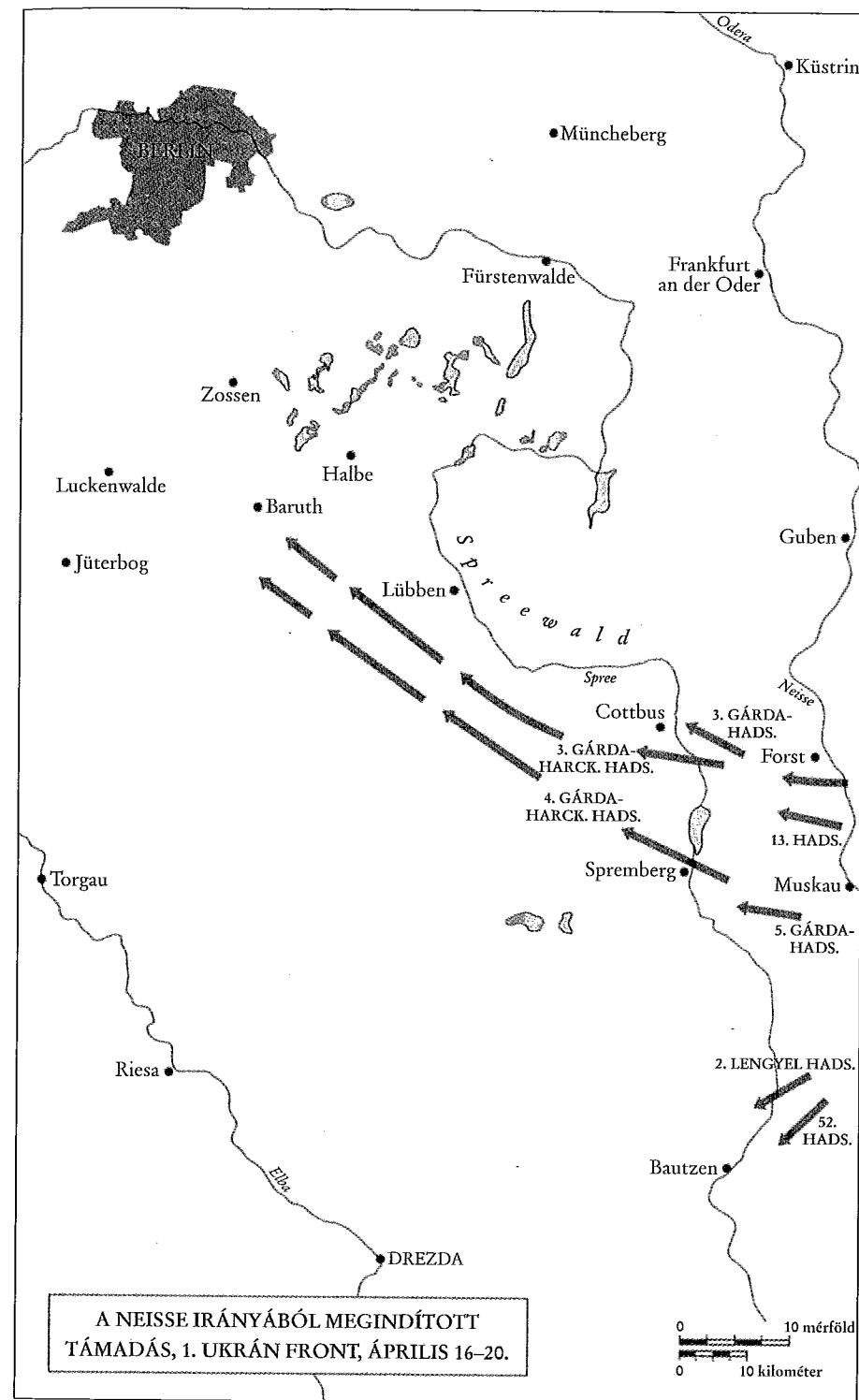
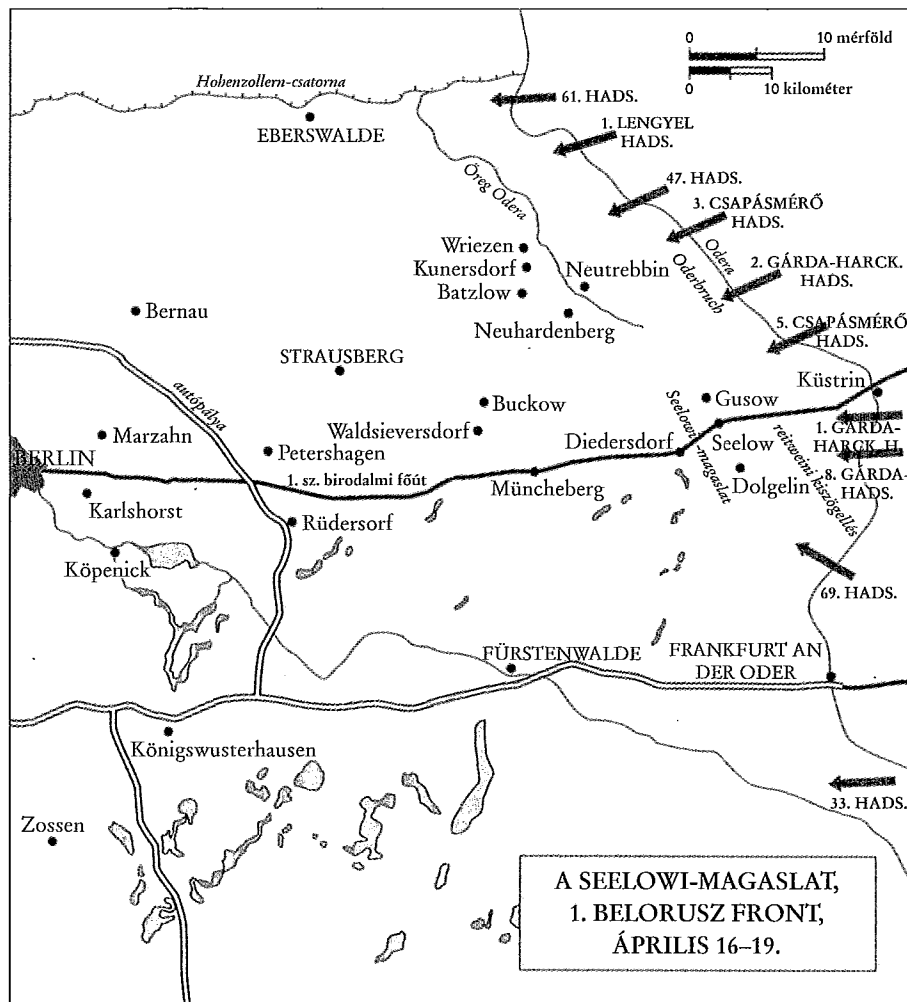
 Szovjetek által megszállt terület

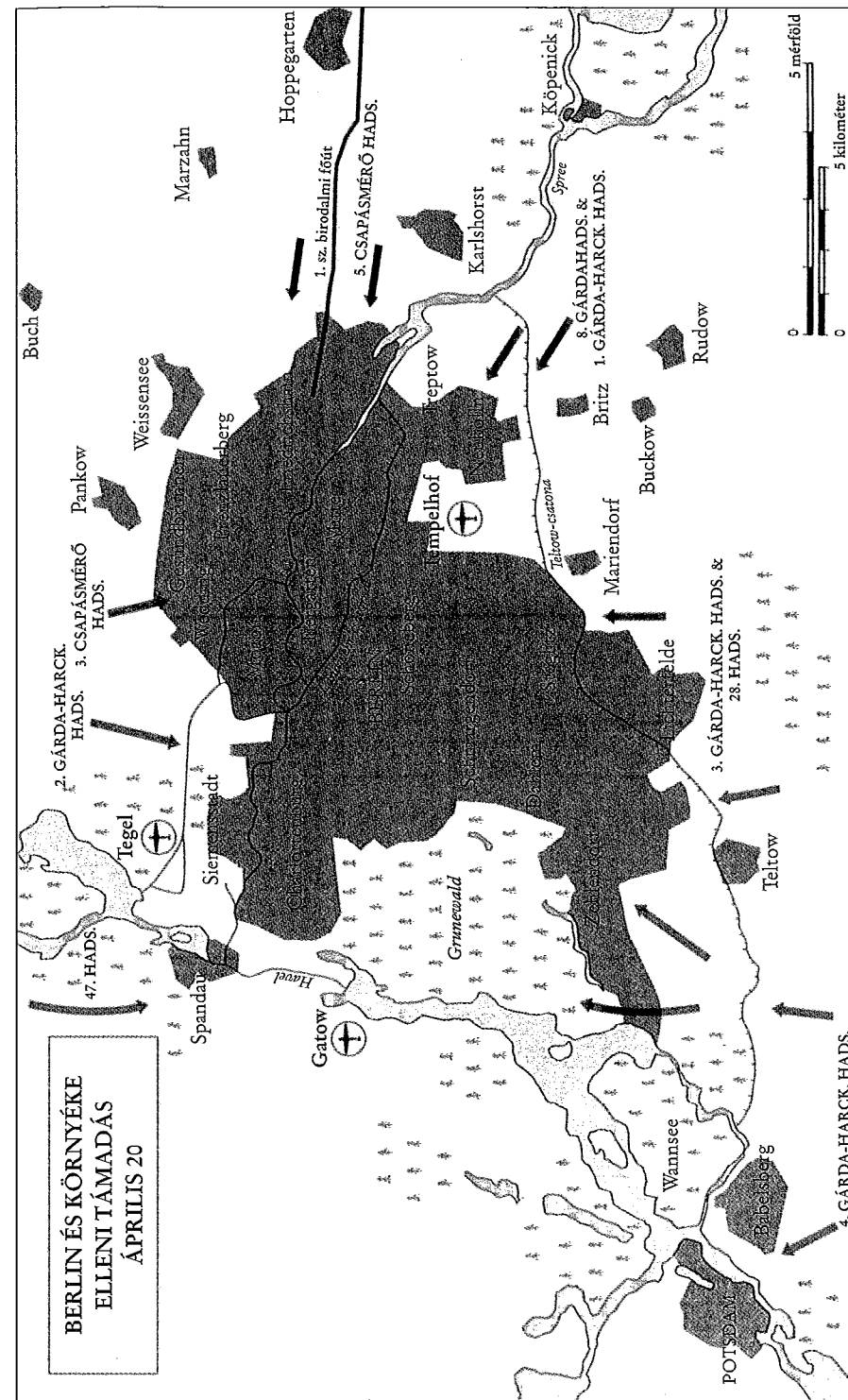
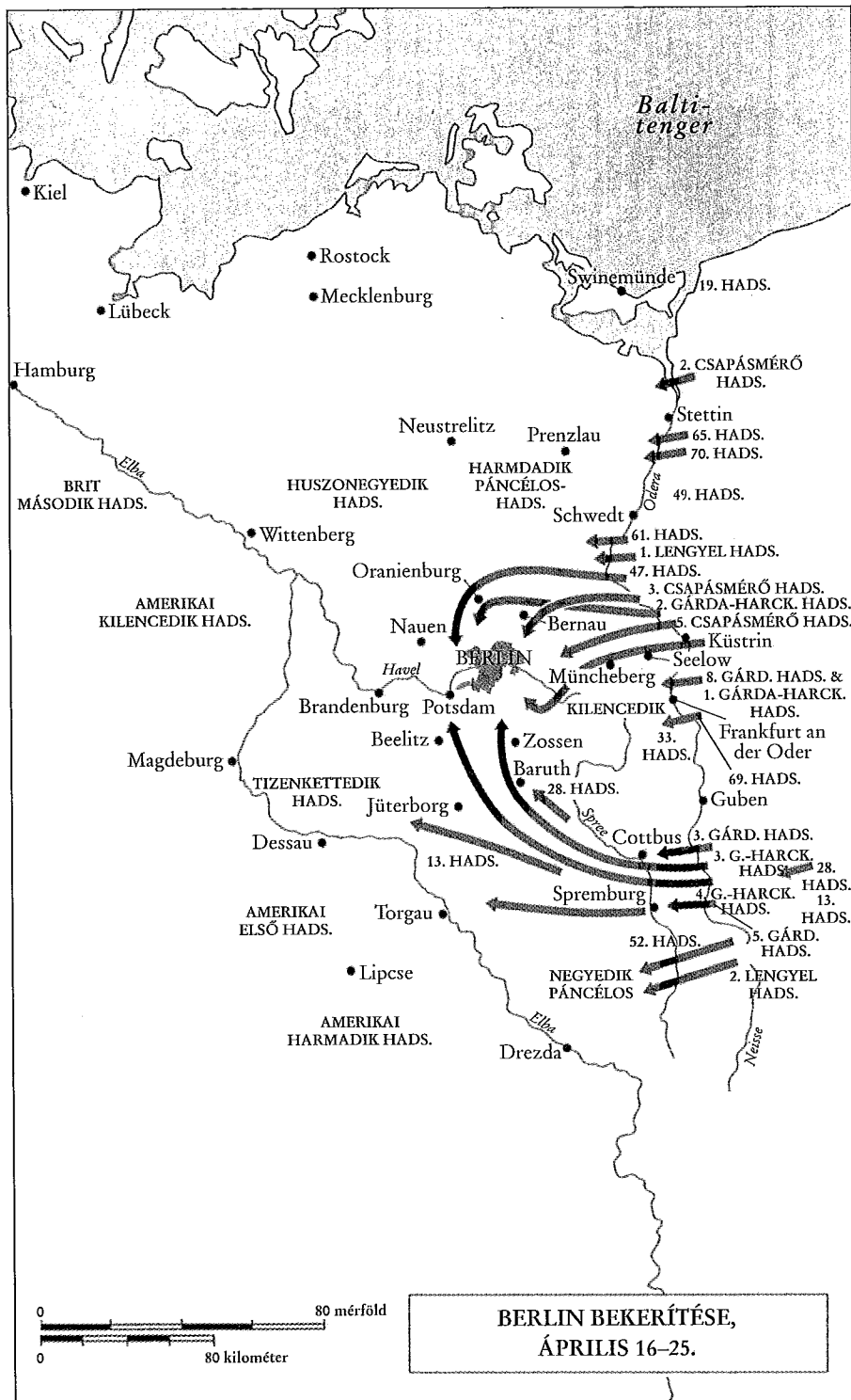
A NYUGATI FRONT,
MÁRCIUS-ÁPRILIS

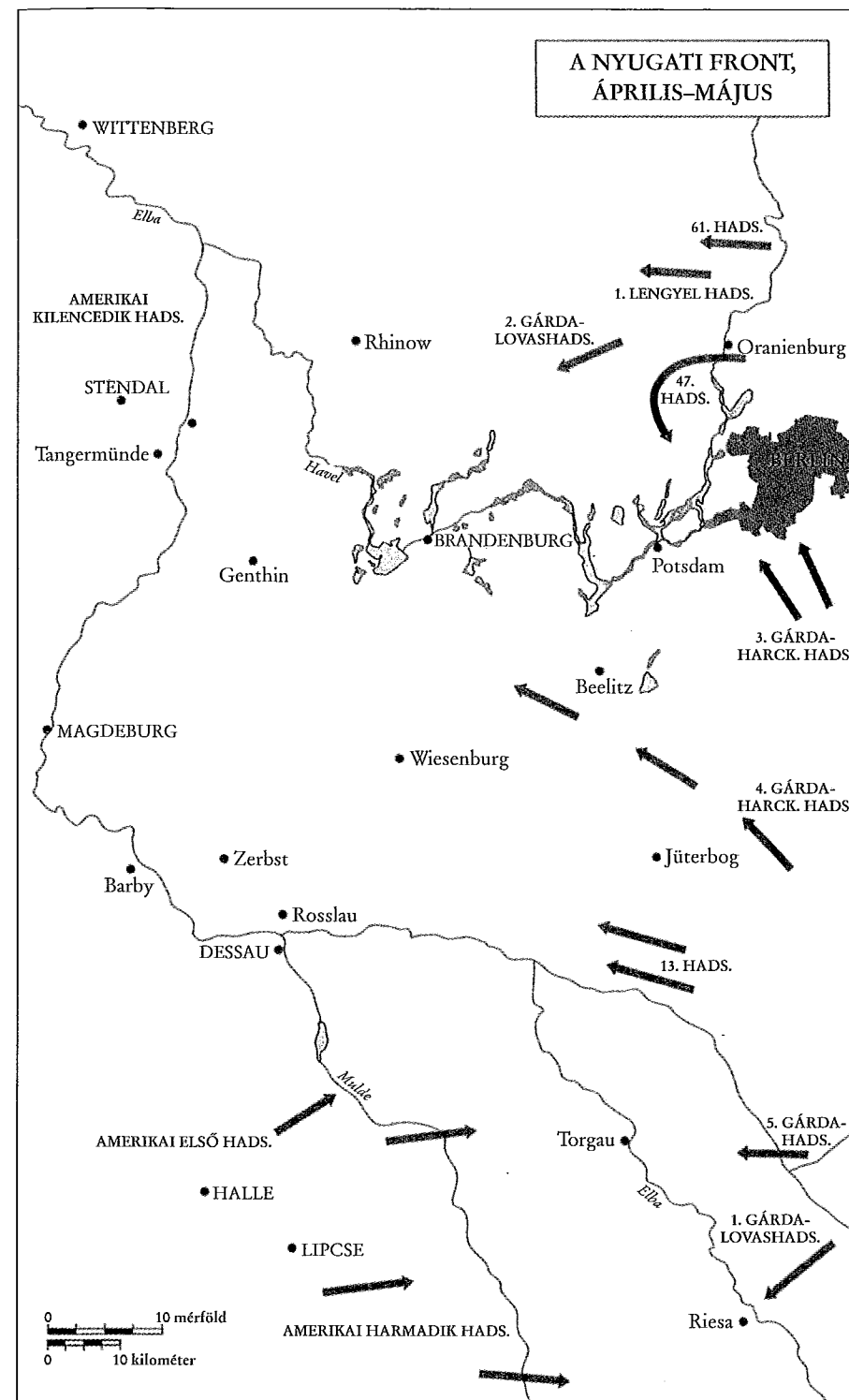
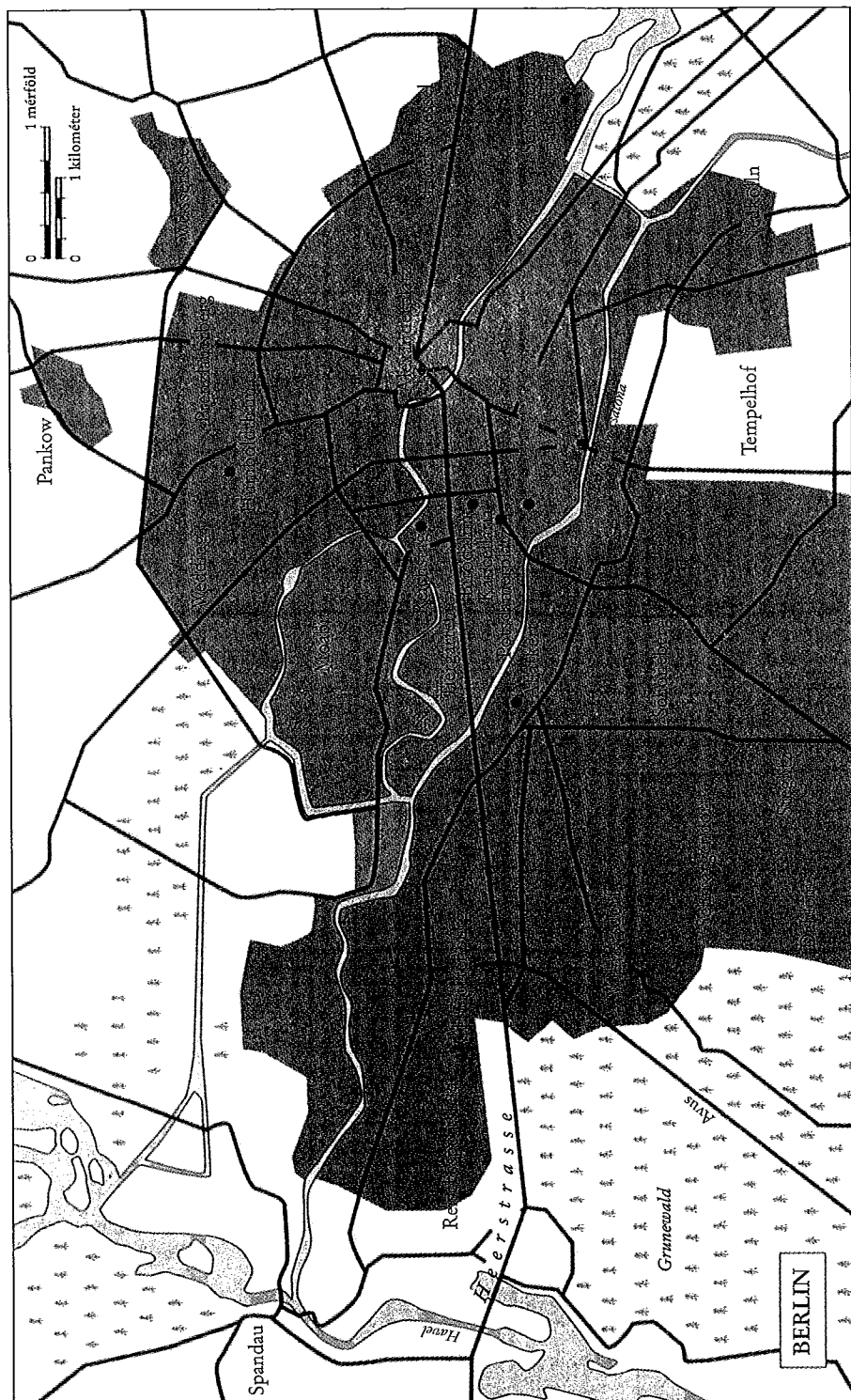
Jelmagyarázat

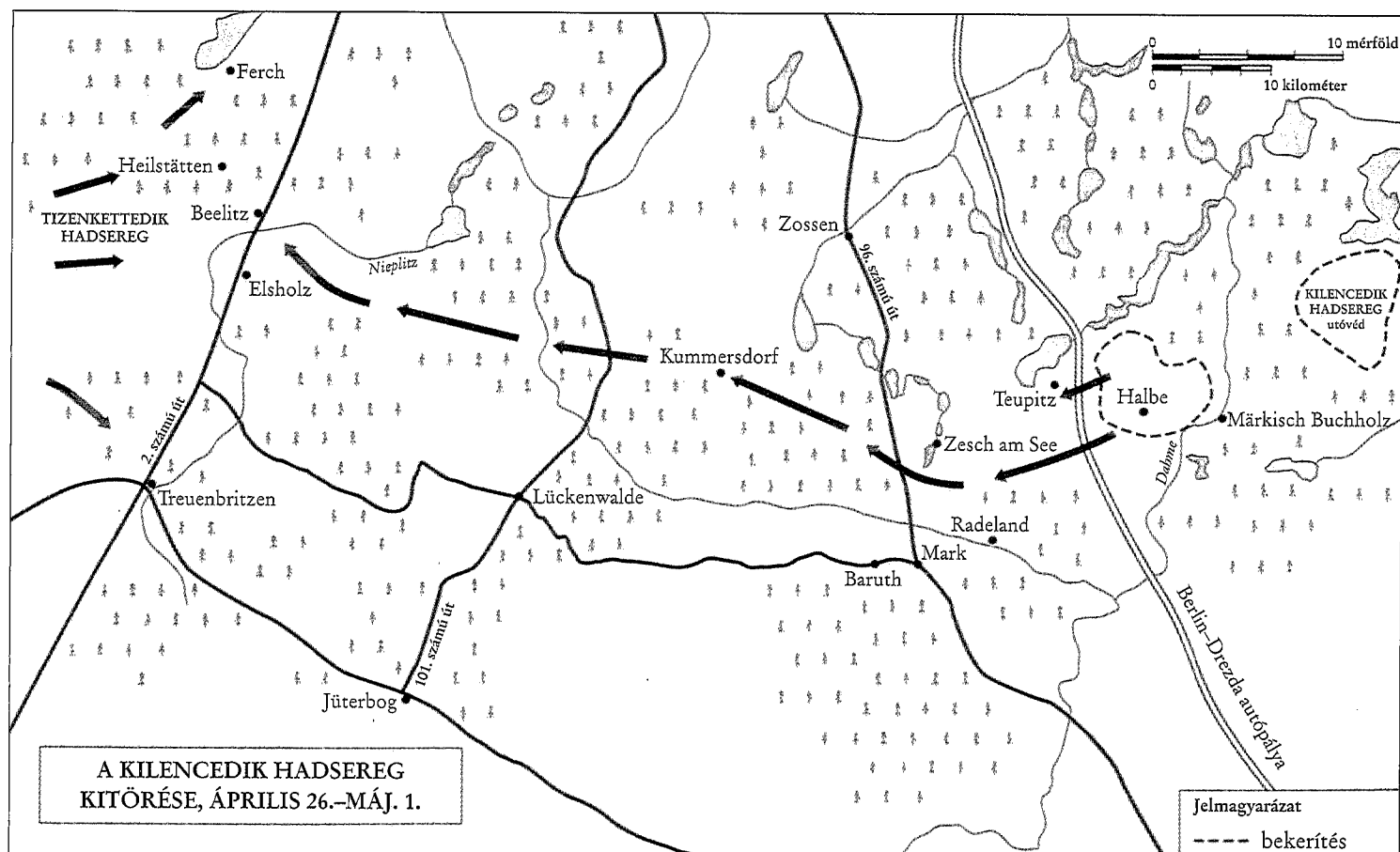
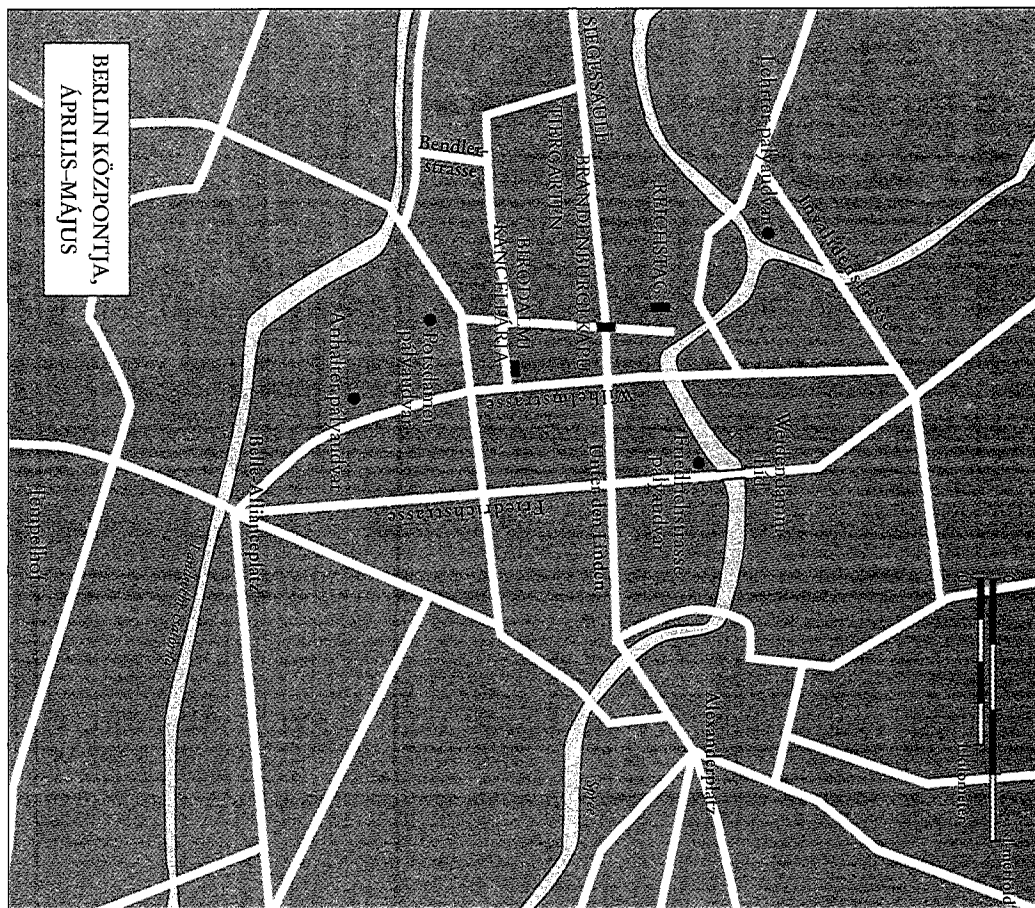
Szövetségesek által megszállt és felszabadított területek

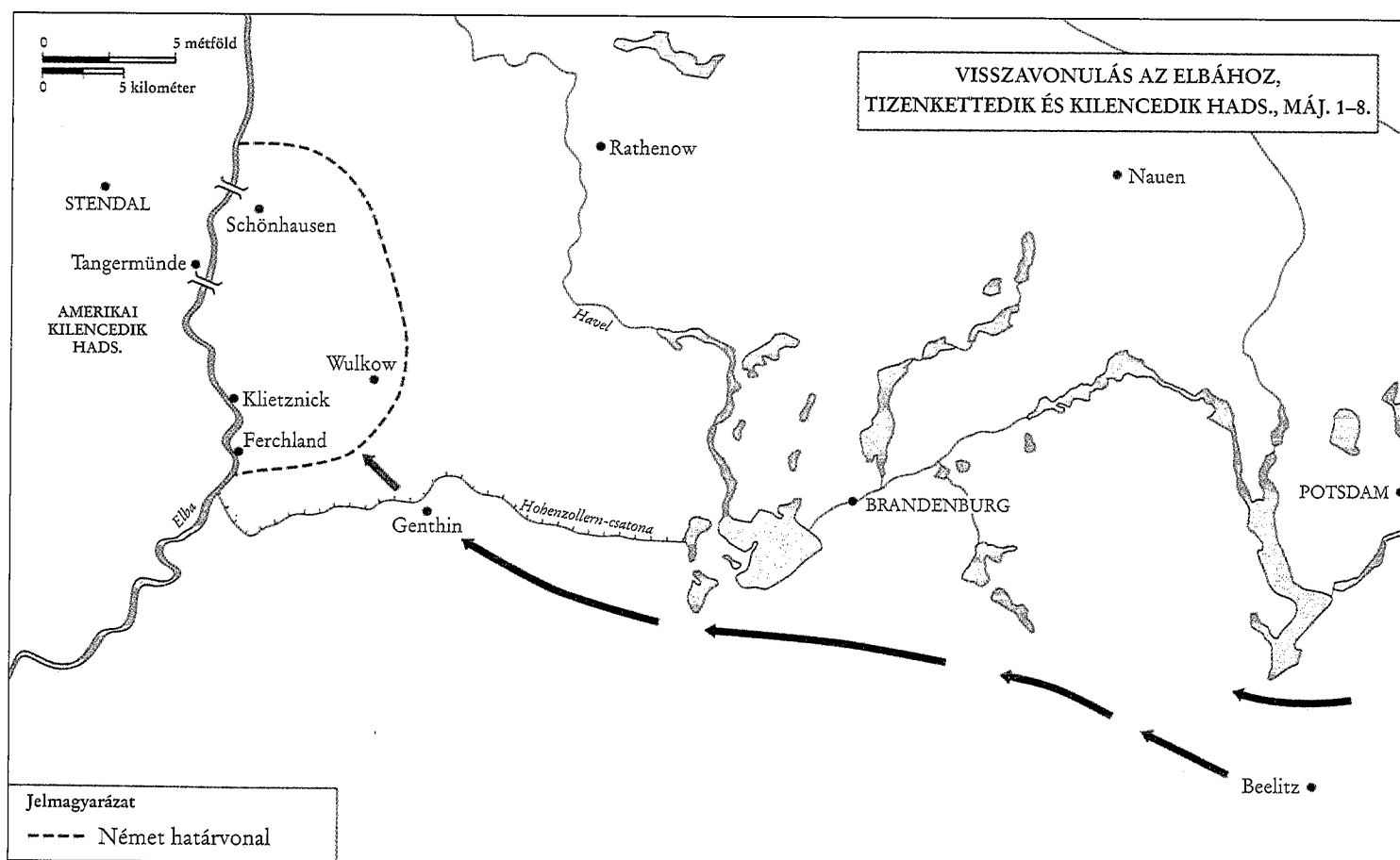
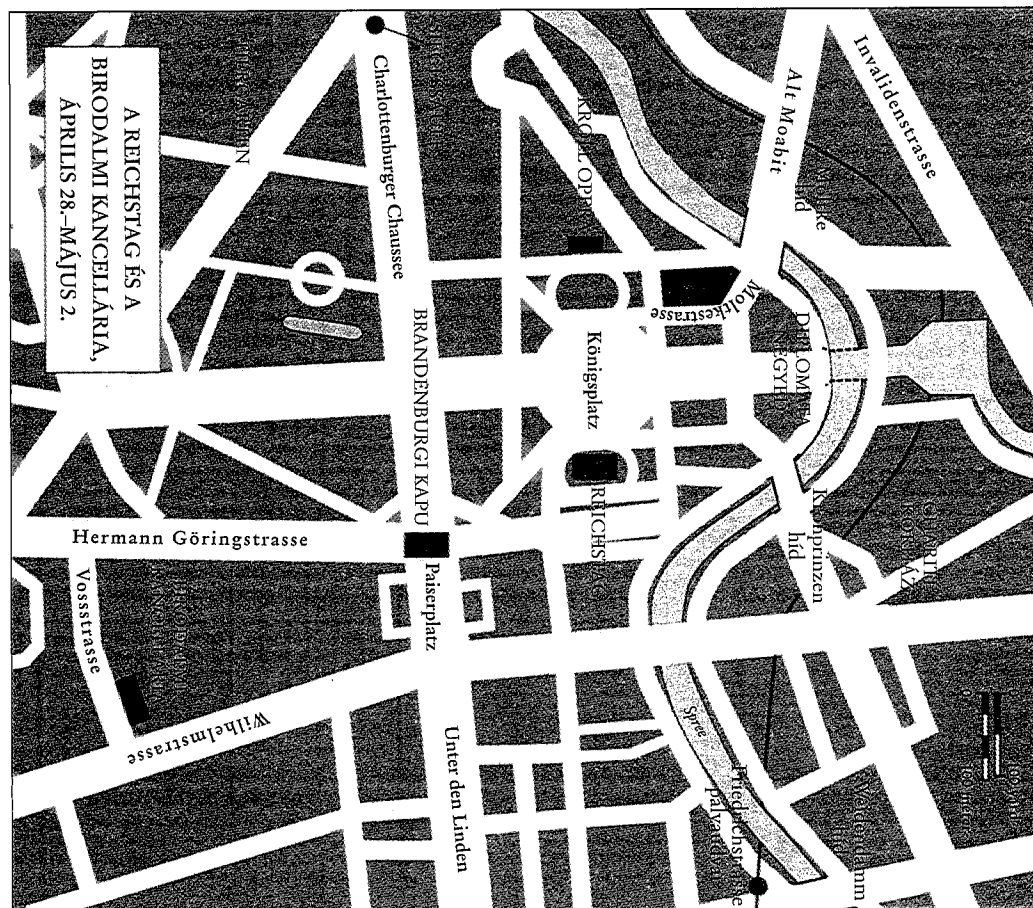

Szójegyzék

A kötetben szereplő minden dátum – kivéve ahol másképp került jelölésre – az 1945. esztendőre vonatkozik.

BdM: Bund deutscher Mädel (Német Leányszövetség), a Hitlerjugend női megfelelője.

Fritz: A német katona orosz neve. A többes számot általánosságban a németekre alkalmazták.

Frontyovik: A Vörös Hadsereg katonája, aki már rendelkezik fronton szerzett tapasztalattal.

Iván: egyszerű szovjet katona. A kifejezés a Vörös Hadseregben és a németek körében egyaránt széles körben használatos volt.

Kessel („katlan” németül): haderő, melyet az ellenség bekerített.

Landser: átlagos német katona, fronton szerzett tapasztalattal. A Vörös Hadseregben használatos *frontyovik* kifejezés német megfelelője.

NKVD: a Lavrentyij Berija irányításával működő szovjettitkos rendőrség. A katonai NKVD-egységeket – főleg NKVD-határőrezredekéből felálló NKVD-lövészadosztályokat – minden arcvonal-parancsnokság mellé kirendelték. Az egyes arcvonalak NKVD-főnökének a Vörös Hadsereg parancsnoki lánc felé nem, kizárólag Sztálin és Berija felé volt jelentéstételi kötelezettsége.

OKH: Oberkommando des Heeres, elméletileg a német hadsereg legfelsőbb parancsnoksága, ám a háború későbbi szakaszában már mint a keleti front hadműveleti parancsnoksága működött.

OKW: Oberkommando der Wehrmacht, az összefegyvernemek, így tehát a hadsereg, a Luftwaffe (légierő) és a Kriegsmarine (haditengerészet) legfelsőbb pa-

rancsnoksága, melyet Keitel tábornagy és Jodl tábornok közreműködésével közvetlenül Hitler irányított.

Politikai osztály: a politikai tiszt (*politruk*) a katonák politikai képzéséért volt felelős. A szovjet hadseregek és arcvonalak politikai osztályai a Vörös Hadsereg adminisztratív osztályának (GlavPURRKA) irányítása alá tartoztak.

S-Bahn: városi, illetve külvárosi vasút, mely főleg a felszínen, ám egyes esetekben a felszín alatt is közlekedett.

7. osztály: minden szovjet hadsereg parancsnokságának részét képező szervezet, melynek fő feladata az ellenség demoralizálása volt. A munkában német kommunisták működtek közre szovjet tisztek irányítása alatt, de több „antifasiszta” képzésen átesett német hadifogoly is részt vett az itteni tevékenységben. Őket a németek csak „Seydlitz-katonákként” emlegették Von Seydlitz Kurzbach tábornok után, aki azt követően, hogy Sztálingrádnál letette a fegyvert, segítette megalakítani az úgynevezett Szabad Németországért Nemzeti Bizottságot, mely gyakorlatilag teljes mértékben az NKVD irányítása alatt működött.

SHAEF: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force Europe, európai szövetséges expedíciós erők legfelsőbb parancsnoksága.

STRAF: század vagy zászlóalj, a német *Straf* (büntető) alakulat szovjet megfelelője. Büntető zászlóaljban való szolgálatra rangjuktól megfosztott tiszteket, dezertőröket, valamint parancsmegtagadókat ítéltek. Ők itt elvileg lehetőséget kaptak, hogy a „saját vérükkel lemosva a becsületükön esett szégyenfoltot”, jóvátegyék bűnüket. Valójában azonban olyan, szinte öngyilkos akciókat kellett végrehajtaniuk, mint például a csapatok előtti végighaladás az aknamezőkön. A büntető zászlóaljak mellett mindig volt egy kísérő alakulat, melynek tagjai csőre töltött fegyverrel bármikor készek voltak végezni azzal, aki nem volt hajlandó engedelmesskedni.

SZMERS: a *szmerť spionam* (halál a kémekre) kifejezésből származó betűszó. A nevet állítólag maga Sztálin választotta a Vörös Hadsereg egységei mellé rendelt kémelhárító szervezet számára. Egészen 1943 áprilisáig, amikor is Viktor Abakumov lett a vezetője, mint az NKVD „különleges osztályát” emlegették.

Sztavka: a szovjet fegyveres erők legfelsőbb parancsnoksága, melyet közvetlenül Sztálin irányított. A vezérkari főnök 1945-ben Antonov tábornok volt.

U-Bahn: föld alatti vasút.

Verhovnyi: főparancsnok, Zsukov és más főtisztek Sztálint emlegették ezen a néven.

KATONAI SZERVEZETEK

Hadseregcsoporthoz vagy front: Egy német „hadseregcsoporthoz” vagy éppen a Vörös Hadsereg egy „frontja” egyetlen főparancsnok irányítása alá tartozó hadseregek összessége volt. A körülményektől függően az élőerő száma jelentős szórást mutatott – 250 000-től egészen egymillióig terjedhetett.

Hadsereg: Minden (rendszerint 40–100 000 főből álló) német hadsereg nevét teljes hosszában kiírtuk a kötetben (pl. kilencedik hadsereg vagy harmadik páncélos-hadsereg). Az általában kisebb méretű szovjet hadseregek nevét a következő módon jelöltük könyvünkben: 47. hadsereg vagy 2. gárda-harcokosi-hadsereg. A legtöbb hadsereg két vagy három hadtestből állt. Egy szovjet harcokosi-hadsereg elméletileg 620 tankból és 188 önjáró rohamlövegéből állt.

Hadtest: Egy hadtest több, kettő és négy közötti számú hadosztályból állt. Egy szovjet harcokosi-hadtest azonban három, egyenként hatvanöt tankból álló harcokosidandárt számlált, s így méretében inkább egy teljes értékű német páncélos-hadosztályhoz állt közelebb.

Hadosztály: A hadosztályok mérete jelentősen különbözött. Egy szovjet lövész-hadosztály elvileg 11 780 főt számlált, ám a valóságban legtöbbször 3–7000 közötti élőerő-állománnyal rendelkezett. A német gyaloghadosztályok 1945-re még ennél is kevesebb katonából álltak.

Dandár: Az ezred és a hadosztály között elhelyezkedő alakulat inkább az amerikai és a brit hadseregekben terjedt el, ugyanis a német és a szovjet hadseregben két-három ezredből állt egy hadosztály. A Vörös Hadseregben ezzel együtt az egyes harcokosi-hadtestek három harcokosidandárból álltak.

Ezred: Legalább két-három zászlóaljból, tehát mintegy 700 főből állt. A valóságban mérete ettől gyakran jóval elmaradt.

Zászlóalj: Egy zászlóalj legalább három – egyenként nyolcvan katonát számláló – lövészszázadból, valamint géppuskákkal, páncéelhárító ütegekkel és aknavetővel felszerelt kiegészítő alakulatokból és szállító-, illetve hadtápalakulatokból állt.

A brit, az amerikai, a német hadsereg, illetve a Waffen-SS megfelelő katonai rangfokozata a www.antonybeevor.com honlapon.

Előszó

„A történelem mindig a záró eseményekre helyezi a hangsúlyt” – jegyezte meg keserűen Albert Speer amerikai kihallgatói előtt, röviddel a háború lezárultát követően. Már pusztán a gondolat is dühítette, hogy Hitler rendszerének korai vívmányait majdan a náci rezsím hatalmának hanyatlása alapján fogják megítélni. Mégis, más vezető nácihoz hasonlóan, Speer is vonakodott felismerni, hogy kevés más dolog fedí fel jobban egy rendszer igazi arcát és írja le vezetője jellemét, mint azok a körülmények, melyek között ezek végső bukása bekövetkezett. Ezért egyrészt izgalmas kérdés a nemzetiszocializmus végső veresége, másrészt fontos is akkor, amikor – különösen Németországban – a tinédzserek egyre inkább csodálattal tekintenek a Harmadik Birodalomra.

A bosszú pillanatát a náci ellenségei először két évvel a háború vége előtt tudták képszerűvé tenni. Ekkor, egészen pontosan 1943. február 1-jén egy dühös szovjet ezredes nyakon ragadott néhány csontig lesoványodott német hadifoglyot, és Sztálingrád romjain körbe mutatva azt üvöltötte nekik: – Így fog Berlin is kinézni! – Amikor körülbelül hat évvel ezelőtt ezt a történetet elolvastam, azonnal tudtam, hogy a következő könyvemnek milyennek kell lennie. Berlinben, a Reichstag falain még mindig látható az a falfirka, melyen a hódítókat kelet felől a birodalom központja felé visszaszorító, diadalittas szovjetek kötötték össze a két várost.

Hitlernek ugyancsak rögeszméjévé vált a végső, mindent eldöntő vereség gondolata. 1944 novemberében, miközben a keleti fronton a Vörös Hadsereg csapatösszevonó hadmozdulatai zajlottak, a Führer egy térképen Sztálingrádra mutatott. Németország hadiszerencséje akkor fordult meg, mondta egyik fontos beszédében, „amikor a szovjet hadseregek 1942 novemberében áttörték a Donnál a román frontot”. A kudarcért természetesen inkább szerencsétlen, rosszul felfegyverzett, a sztálingrádi front mindkét szárnyán magára hagyott szövetségeseit tette felelőssé, semmint hogy szembenézzen saját vakságával, amiért figyelmen kívül hagyta a veszélyt már előrevetítő vészjeleket. Hitler nem tanult és nem is felejtett semmit.

Ugyanez a beszéd rémisztő egyértelműséggel mutatta be azt a torz logikát, melynek segítségével a német nép engedte magát behálózni. A szöveg ugyanis a következő címmel jelent meg írásban: „A kapituláció egyet jelent a megsemmisüléssel”. A Führer beszédében figyelmeztetett, hogyha a bolsevikok győzedelmes-

kednek, a német nép végzete pusztulás, erőszak és szolgaság lesz, hiszen „férfiak véget nem érő menetoszlopai vonulnak majd a jeges szibériai tundra irányába”.

Hitler hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy ne kelljen szembesülnie tettei következményeivel, a német nép pedig túl későn ismerte fel, hogy az ok és okozat felcserélődése révén szörnyű csapdába került. Ahelyett, hogy – mint ahogy azt állította – megsemmisítette volna, Hitler a bolsevizmust gyakorlatilag Európa szívébe hozta el. A Szovjetunió elleni kegyetlen hadjáratát egy olyan fiatal német generáció hajtotta végre, mely ideológiák ördögi keverékén nevelkedett. Goebbels propagandagépezete nem elégedett meg azzal, hogy a zsidókat, a komisszárokat és az összes szláv népet megfossza emberi mivoltuktól, de azt is sikerült elérnie, hogy a németek rettegtek és gyűlölték őket. Hitler e rettenetes bűntények segítségével magához láncolta népét, s a közlegő Vörös Hadsereg kegyetlenkedéseiben már csupán a vezér prófécija teljesült be.

Sztálin azonban – miközben maga is örömmel használta fel a jelképeket, ha azok éppen céljainak megfeleltek – sokkal ravaszabb és megfontoltabb volt. A birodalmi főváros elfoglalása valóban „betetőzése volt csapataink háborús erőfeszítéseinek”, ám a generalisszimusznak voltak más, létfontosságú érdekei is. Ezek között volt nem utolsósorban az a Sztálin állambiztonsági minisztere, Lavrentij Berija által kidolgozott terv is, mely szerint a német nukleáris kutatóközpontokat még az amerikaiak és a britek megérkezése előtt el kell foglalni, az ott talált berendezéseket és urániumot pedig a Szovjetunióba kell szállítani. A Manhattan-terv keretében Los Alamosban végzett munkáról – a kommunista kém, dr. Klaus Fuchs tevékenységének köszönhetően – már értesültek a Kremlben is. A szovjet kutatók még nem voltak ilyen előrehaladott állapotban, Sztálin és Berija így bízhatott abban, hogyha sikerül a nyugati szövetségesek megjelenése előtt megszerezni a német laboratóriumokat, és a tudósokat kézre kerítik, akkor ők is létre tudnak hozni egy olyan atombombát, mint az amerikaiak.

A háború végéig bekövetkezett emberi sorstragédiák mértékéről nem alkothat képet az, aki nem élte át a történeteket, és ez különösen igaz azokra a generációkra, melyek a hidegháború utáni időszak demilitarizált társadalmában nőttek fel. Milliók szörnyű végzetéből azonban még így is tudunk mit tanulni. Az egyik ilyen megfontolásra érdemes lecke, hogy óvatosan kell bánnunk az egyén viselkedésére vonatkozó általánosító megállapításokkal. Az emberi szenvedés szélsőséges esetei, sőt a megaláztatás is egyaránt képesek kihozni az emberből a legjobbat, de a legrosszabbat is. Az emberi viselkedés nagymértékben visszautákrózi élet és halál tökéletes kiszámíthatatlanságát. Sok szovjet katona, különösen a fronton harcoló alakulatokban szolgálatot teljesítők, jóval emberibb módon bánt a német polgári lakossággal, mint később érkező társaik. A kegyetlenség és a rémület világában, ahol az emberiség eszméjét már rég kipusztította az ideológia, a kedvesség és önfeláldozás csupán néhány, gyakran nem várt példája árnyalja a gyászosan sötét képet.

A kötethez kapcsolódó kutatómunkát nem tudtam volna elvégezni, ha nem támogatnak oly sokan. Mindenekelőtt rendkívül hálás vagyok a különböző levéltárak

igazgatóinak és dolgozóinak: Suvasin ezredesnek és a podolszki Védelmi Minisztérium Központi Levéltára (CAMO) alkalmazottainak; dr. Natalja Boriszova Volkovának és kollégáinak az Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárban (RGALI); dr. Vlagyimir Kuzelenkovnak és dr. Vlagyimir Korotjajevnek az Orosz Állami Katonai Levéltárból (RGVA); Kirill Mihajlovics Andersen professzornak és dr. Oleg Vlagyimirovics Naumovnak az Orosz Állami Társadalompolitika-történeti Levéltárból (RGASPI); dr. Manfred Kehrignek, a freiburgi Bundesarchiv-Militärarchiv igazgatójának, valamint Weibl asszonynak; dr. Rolf-Dieter Müllernek és Hauptmann Luckszatnak a potsdami MGFA-nál; dr. Eckhart Henningnek, Archiv zur Geschichte der Max-Planck-Gesellschaft; dr. Wulf-Ekkehard Luckénak a Landesarchiv-Berlinnél; Irina Renz asszonynak a stuttgarti Bibliothek für Zeitgeschichte-nél; dr. Lars Ericson és Per Clason uraknak a stockholmi Krigsarkivetnél; John E. Taylornak, Wilbert Mahoneynak és Robin Cooksonnak a marylandi Nemzeti Archivum II-ben; dr. Jeffrey Clarke-nak az Egyesült Államok Hadserege Hadtörténeti Központjában.

Bengt von zur Mühlen, a Chronos-Film alapítója különösen nagyilekű volt, amikor archív filmanyagokat és az érintettek szalagra vett interjúit a rendelkezésemre bocsátotta. Ugyancsak hálával tartozom az általuk nyújtott segítségért Gerald Ramm és Dietmar Arnold uraknak a Berliner Unterweltennél.

Rendkívül sokat köszönhetek azoknak, akik utazásaim során tanácsokkal, útmutatásokkal segítettek, vagy éppen vendégszeretettel tüntettek ki: Oroszországban dr. Gálja és dr. Luba Vinogradovának, Anatolij Alekszandrovics Csernobajev professzornak, valamint Simon Smithnek és Sian Stickingsnek; Németországban William Durie-nak, Karl-Günther von Hase államtitkárnak és nejének, illetve Andrew és Sally Gimsonnak; az Egyesült Államokban Susan Mary Alsopnak, Charles Vyvyan vezérőrnagynak és nejének, Bruce Lee-nak, Mr. és Mrs. Charles von Luttichaunak és Martin Blumensonnak.

Nagy öröm volt számomra és meggyőződésem, hogy a könyv számára is hasznos volt, hogy együtt dolgozhattam a BBC *Timewatch* című műsorának szerkesztőségével. Rendkívül hálás vagyok Laurence Reesnek, akinek a fejéből az együttműködés gondolata kipattant; dr. Tilman Remmének, kinek társaságában rendkívül kellemesen telt az idő és akitől mindemellett rengeteget tanultam is; és Detlef Siebertnek, aki a munka korai fázisában rengeteg hasznos tanáccsal látott el. Információval, hasznos útmutatással, segítséggel voltak többekkel együtt a következők: Anne Applebaum, Christopher Arkel, Claudia Bismarck, Leopold Graf von Bismarck, Sir Rodric Braithwaite, Christopher Dandeker professzor, dr. Engel az Archiv der Freien Universitätől, John Erickson professzor, Wolf Gebhardt, Jon Halliday, Nyina Lobanov-Rosztovszkij, dr. Catherine Merridale, Oleg Alekszandrovics Rzeszenszkij professzor, Moshe Schein professzor a New York-i Metodista Kórházból, Karl Schwarz, Simon Sebag-Montefiore, Gia Szulhanisvili, dr. Gálja Vinogradova és Ian Weston-Smith.

Jelenlegi formájában soha sem készülhetett volna el ez a könyv, ha nincs Oroszországban dr. Luba Vinogradova, illetve Németországban Angelica von

Hase, akik rendíthetetlen hittel lendítettek át a mélypontokon. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy velük dolgozhattam. Ugyancsak végtelenül hálás vagyok Sarah Jacksonnak, aki hatalmas munkát végzett a fotóarchívum feltárása során, valamint külön köszönettel tartozom Bettina von Hasénak a Németországban, és David Listnek a Nagy-Britanniában végzett pótlólagos kutatásokért. Charlotte Salford volt olyan kedves, hogy lefordította számomra a stockholmi Krigsarkivetben talált anyagokat.

Mélyen hálás vagyok Michael Burleigh professzornak, Norman Davies professzornak és dr. Catherine Merridale-nek, akik rendkívül hasznos kritikai megjegyzéseikkel sokat javítottak a kézirat minőségén. Ha esetleg mégis maradt hiba a szövegben, az természetesen kizárólag az én felelősségem.

Nem lehet elégszer megköszönni Mark Le Fanunak és az Írók Társaságának, hogy segítettek egy honlapkereskedőtől visszaszerezni az antonybeevor.com, antonybeevor.org és antonybeevor.net címeket. Ily módon immár a világhálón is hozzáférhető egy „szerzői változat” – az író válaszlépése a rendezői változatra –, melyben megtekinthetők azok az archív anyagok, melyek számára a kiadott kötetben sajnos nem maradt hely.

Mint mindig, most is sokkal tartozom ügynökömnek, Andrew Nurnbergnek és Eleo Gordonnak, szerkesztőimnek a Penguinnél, akik egy kezdetben meglehetősen vonakodó szerzőt hajtottak végig közös erővel az úton. Feleségem, szerzőtársam, műveim mindenkor legelső olvasója, Artemis Cooper sok más egyéb kötöttség mellett ismét el kellett, hogy viselje állandó távollétemet. Örök hála.

ELSŐ FEJEZET

Berlin az újesztendő hajnalán

A feszültségtől és a kis napi fejadagoktól legyengült berlinieknek 1944 karácsonyán nem sok okuk volt ünnepelni. A birodalom fővárosa ekkorra már jórészt romhalmazzá változott a rendszeres bombatámadások nyomán. A jellegzetes berlini fekete humorból így nem véletlenül lett akasztófahumor. E kevéssé ünnepi időszak közszájon forgó csipkelődő bemondása így hangzott: „Légy praktikus, és ajándékozz koporsót!”

A hangulat Németországban éppen két évvel korábban változott meg radikálisan. Nem sokkal 1942 karácsonya előtt az a pletyka kezdett terjedni, hogy Paulus tábornok hatodik hadseregét bekerítették a Volgánál a szovjetek. A náci vezetés csak nehezen szánta rá magát, hogy beismerje, a Wehrmacht leghatalmasabb katonai alakulata Sztálingrád romjai között vagy a jeges sztyeppén fogja végezni. Felkészítendő az országot a rossz hírre, Joseph Goebbels, birodalmi propagandaminiszter meghirdette a „német karácsonyt”. Ez a nemzetiszocialista zsargonban sokkal inkább puritán egyszerűséget és ideológiai meghatározottságot jelentett, semmint gyertyákat, fenyőkoszorúkat és a „*Heilige Nacht*” énekését. 1944-re pedig már a hagyományos karácsonyi sült liba is csak távoli emlék volt csupán.

Azokban az utcákban, ahol a házak homlokzata leomlott, még mindig látni lehetett az egykor talán nappaliként vagy hálósobaként funkcionáló helyiségek falain lógó képeket. Hildegard Knep, a kor ismert színésznője egyszer egy zongorát vett észre, mely egy félig szétbombázott emeletes ház valamelyik emeletén állt, kitéve hidegnek, fagynak. Hozzáférti nem lehetett, és a művésznő azon gondolkodott, vajon mikor zuhan le a hangszer az odalent mindent beterítő törmelék tetejére. A családok a romhalmazzá lett épületek megmaradt falaira firkált üzenetekben értesítették a frontról esetleg hazatérő férfiakat, hogy jól vannak, és hogy máshova kellett költözniük. A náci párt figyelmeztetését mindenhol olvasni lehetett: „A fosztogatókra halál vár!”

A légítámadások szinte folyamatosan zajlottak. A brit gépek éjjel, az amerikaiak nappal dobták le halált hozó rakományukat, és a berliniek már lassan úgy érezhették, több időt töltenek pincékben és az óvóhelyeken, mint saját ágyukban. A kimerültséghez elfojtott hisztéria és a fatalizmus furcsa keveréke társult. Ahogy az a gyorsan terjedő viccekből is kiderült, egyre kevesebben tartottak attól, hogy a verecsébe való belenyugvásért feljelentik őket a Gestapónál. A mindenfelé látható LSR

rövidítést (*Luftschutzraum* – óvóhely) a következőképpen oldották fel: „*Lernt Schnell Russisch!*”, vagyis: „Gyorsan tanulj oroszul!” A legtöbb berlini nem használta köszönés gyanánt a „*Heil Hitler!*”-t. Amikor Lothar Loewe, egy Hitlerjugend, aki hosszabb ideig távol volt a várostól, egy üzletbe belépve így köszönt, mindenki megfordult és őt bámulta. Ez volt az utolsó alkalom, hogy szolgálaton kívül kiejtette e szavakat. Loewe úgy tapasztalta, hogy a leggyakoribb köszöntés a „*Bleib übrig!*”, vagyis „Túléljük!” lett.

A humort nem hagyta érintetlenül az időszak groteszk, gyakran szürreális képi világa sem. Berlin legnagyobb légvédelmi létesítménye, az állatkerti bunker, a parancsuralmi időszak egyik hatalmas vasbeton erődítménye volt, tetején légvédelmi ütegekkel. Ide fővárosiak ezreit lehetett bezsúfolni, amikor megszólaltak a légítámadást jelző szirénák. Ursula von Kardorff naplójában „a *Fidelio* fogház-jelentéhez készült díszletként” írta le az épületet. Ugyanekkor a szerelmes párok úgy ölelkeztek a csigalépcsőkön, mintha „valamilyen szánalmas jelmezbálon” vennének részt.

A privát szféra területén éppúgy, mint a nemzeti lét szintjén, mindent a közelgő, elkerülhetetlen összeomlás érzete hatott át. Az emberek meggondolatlanul szórták pénzüket félig-meddig feltételezve, hogy az hamarosan amúgy is értékét veszíti. Nehezen ellenőrizhető történetek keringtek lányokról és fiatalasszonyokról, akik az állatkert környéki metrómegálló sötét szegleteiben idegeneknek adták oda magukat. Elbeszélések szerint az ártatlanságtól való megszabadulás kényszere még erősebbé lett később, ahogy a Vörös Hadsereg egyre közelebb jutott a városhoz.

A kékes fénnel megvilágított óvóhelyekre kis kartonböröndjükkel a kézben, legmelegebb ruhájukba burkolózva bezsúfolódó emberek ízeltőt kaphattak abból, milyen is lehet valójában a túl szűkre szabott pokol. Az óvóhelyeket elméletileg minden alapszükséglet kielégítésére alkalmassá tették. Volt *Sanitätsraum* egy nővérrel, ahol a nők is munkába állhattak. A szüléseket, úgy tűnt, felgyorsították a bombabarobbanások keltette lökéshullámok, melyek – az óvóhelyen legalábbis úgy tűnt – akár a föld epicentruma irányából is érkezhettek volna. A mennyezetekeket fluoreszkáló festékekkel kenték le, számítva arra az elég gyakran előforduló esetre, ha a légítámadás idején – először egyre tompuló fénnel világítva, majd pislákolva kihunyva – tönkremennek a lámpák. Ha a főnyomócső találatot kapott, a vízellátás megszűnt, az *Aborte*, vagyis a WC pedig hamarosan igen gusztustalan helyé vált, mely egy, a higiéniére sokat adó nemzet esetében – könnyű belátni – rendkívül kínzó gyötrelmet jelentett. Az illemhelyeket nem ritkán lezárták a hatóságok, mivel a depresszióba eső emberek sokszor magukra zárták az ajtót és ott követtek el öngyilkosságot.

A mintegy 3 milliós lakosú Berlinben nem jutott mindenkinek óvóhely, így azok rendszerint túlszűfoltak voltak. A főfolyosókon, a közös helyiségekben és a hálótermekben áporodott volt a levegő, és a kicsapódó pára a plafonról csepegett vissza. A Gesundbrunnen U-bahn-állomásnál kialakított óvóhelykomplexum 1500 főt tudott befogadni, ám ennek ellenére nem ritkán háromszor ennyien zsúfolódtak ott össze. Gyertyákkal ellenőrizték, hogy van-e még elegendő oxigén a helyiségek-

ben, és ha a padlóra helyezett gyertya kialudt, a gyerekeket azonnal vállukra vették a felnőttek. Amikor a székre letett gyertya is kialudt, megkezdték az adott szint kiürítését, ha pedig a fejmagasságban elhelyezett gyertya is pislákolni kezdett, kiürítették az egész bunkert, tekintet nélkül az éppen zajló légítámadás hevességére.

A ruhájukon a származási országukat jelölő betű viselésére kötelezett, mintegy 300 000 külföldi munkás számára egyszerűen megtiltották, hogy Berlin föld alatti bunkereibe tegyék a lábukat. Ez részben azon náci törekvés miatt volt így, hogy megakadályozzák esetleges közvetlen kapcsolatukat a német fajjal, másrészt azonban – és ez volt a legfőbb szempont – a hatóságok mindenekelőtt a német életüket akarták menteni. Egy kényszermunkás, különösen pedig egy „*Ostarbeiter*”, vagyis főleg Ukrajnából és Belorussziából elhurcolt szerencsétlen, könnyen feláldozható volt. Sok kényszermunkás, legyen akár behívott vagy akár önkéntes, azonban mégis messze több szabadságot élvezett, mint táborokba zárt kevésbé szerencsés sorstársai. Így például azok, akik a főváros peremkerületeiben felállított fegyvergyárakban dolgoztak, kialakították a Friedrichstrasse megálló környékén saját, hírlappal rendelkező, színelőadásokat szervező, bohém menekült-szubkultúrájukat. Kedélyálapotuk egyre javult, ahogy a Vörös Hadsereg közeledett Berlinhez, miközben kizsákmányolóik hangulata értelemszerűen egyre rosszabb lett. A legtöbb német gyanakvóan tekintett a külföldi munkásokra. Valamifajta trójai falónak tekintették őket, akik azonnal bosszút állnak majd, amint az ellenséges csapatok elérik a várost.

A berliniek atavisztikusan, szinte zsigerből rettegtek a keletről érkező szláv hódítóktól. A rettegés pedig könnyen válik gyűlöletté. Ahogy fokozatosan közeledett a Vörös Hadsereg, a goebbelsi propaganda egyre többször emlegette fel a Nemmersdorfbán előző év őszén történeteket, amikor a szovjet csapatok, elfoglalva Kelet-Poroszország délkeleti csücskét, megerőszakolták és meggyilkolták e kis falu lakosait.

Néhány embernek megvolt a sajátos oka arra, hogy bombatámadás idején ne vegye igénybe az óvóhelyeket. Egy nő férfi, aki rendszeresen látogatta Berlin Prenzlauerberg negyedében lakó szeretőjét, nem mehetett le a közösségi óvóhelyre, mert az gyanút kelthetett volna. Egy este az épület találatot kapott, és az éppen a díványon ücsörgő, jobb sorsra érdemes házasságtörőt nyakig betemette a rázuhanó törmelék. A légítámadást követően egy Erich Schmidtke nevű fiú és egy cseh kényszermunkás, akinek elnézték, hogy a rendelkezéseket megszegve lent tartózkodott a pincében, meghallották a férfi segélykérő kiáltásait és felszaladtak az emeletre. Miután kiásták, a férfit levítették, hogy ellássák a sérüléseit, a tizennégy éves Erich pedig elmondta az áldozat feleségének, hogy férje súlyosan megsebesült annak a másik nőnek a lakásában. A feleség dühödten kiabálni kezdett. A tény, hogy ura egy másik asszonynál volt, jobban felkavarta, mint az, hogy mi történt a szerencsétlennel. A gyerekek ezekben a hónapokban betekintést nyerhettek a felnőtt lét nyers valóságába.

Günther Blumentritt tábornok, hasonlóan a hatalmon lévők többségéhez, meggyőződéssel hitte, hogy a Németország ellen intézett légitámadások igazi „*Volksgegenschaft*”-ot, a hazafias bajtársiasság érzését alakítják majd ki. Ez 1942–1943 között még igaz is lehetett, ám 1944 végére a nehézségek nyomán a vélemények már nagy szórást kezdtek mutatni a keményvonalasok és a háborúzásba belefáradtak között. Korábban, ahogyan az az 1933 előtti választási eredményekből is kiderül, Berlin lakosai körében volt a legmagasabb a náci hatalomra kerülését ellenzők aránya. Egy kicsiny, ám annál bátrabb kisebbségtől eltekintve azonban a Hitler-ellenes hangok később teljesen elnémultak. A többség őszintén megrémült a Führer ellen 1944. július 20-án végrehajtott merényletkísérlet hallatán. S ahogy nyugaton és keleten egyre nagyobb veszélybe kerültek a birodalom határai, az emberek elhitték Goebbels hazugságáradatát a bevetés előtt álló „csodafegyverekről”, mintha éppen Hitler valamiféle dühödt Jupiterként majd villámokkal rontana az ellenségre.

Az egyik levélből, melyet francia táborban raboskodó férjének írt egy feleség, egyértelműen felszökken az a fajta gondolkodásmód, mely kész volt elfogadni a rendszer propagandája által sulykolt hazugságokat: „Oly mélyen hiszek végzetünkben, vagyis hogy semmi sem döntheti romba a hitet, mely hosszú történelmünkben és dicső múltunkból gyökerezik, ahogy azt dr. Goebbels is mondani szokta. Lehetetlen, hogy másképp alakuljon a sorsunk. Talán most nem állnak éppen a legjobban a dolgok, de vannak olyan férfaink, akik képesek dönteni. Az egész ország kész fegyverrel a kézben a frontra menetelni. Vannak titkos fegyvereink, melyeket a kelő pillanatban majd bevetünk, és mindenekelőtt van egy Führerünk, akit behunytt szemmel is követhetünk. Ne engeddd, hogy legyűrjenek. Ne engeddd semmi áron.”

Az 1944. december 16-án megindított ardenneki offenzíva újraélesztette a Hitlerhez hű vezetők harci szellemét. Úgy tűnt, végre fordult a kocka. A Führerbe és a *Wunderwaffen*ekbe, vagyis a V–2-esbe és a hozzá hasonló csodafegyverekbe vetett hit elvakította őket. Az a szóbeszéd járta, hogy az amerikai 1. hadsereget valamilyen altatógáz bevetését követően teljesen bekerítették és lefegyverezték. Azt hitték, hogy megsarcolhatják a világot, és bosszút állhatnak mindazokért a szörnyűségekért, melyeket Németországnak át kellett élnie. A veterán altiszteket ragadta talán leginkább magával a hév. Párizst nemsokára visszafoglaljuk, biztatták nagy boldogan egymást. Sokan sajnálták, hogy a francia fővárost egy évvel korábban meg kellett kímélni a pusztulástól, miközben Berlint rommá bombázták. Örültek, mert úgy vélték, hogy a történelem menete most visszatérhet a rendes kerékvágásba.

A német legfelsőbb katonai vezetés azonban már nem rajongott ennyire a nyugati offenzíva ötletéért. A vezérkar főtisztjei attól tartottak, hogy Hitler merész stratégiai hadmozdulata az Ardenneken éppen a legkritikusabb pillanatban gyengíti meg a keleti frontot. Akárhogy is, a terv mindenképpen túl becsvágyó volt. A hadművelet támadóéket Dietrich SS-Oberstgruppenführer hatodik páncélos-hadserege, valamint Hasso von Manteuffel tábornok ötödik páncélos-hadserege alkotta. Az üzemanyaghiány miatt azonban rendkívül csekély esély volt arra, hogy elérjék céljukat, az ekkor a nyugati szövetségesek fő utánpótlásbázisaként működő Antwerpen városát.

Hitler továbbra is arról álmodozott, hogy a hadiszerencse az ő oldalára pártol és így valamilyen külön megegyezést erőszakolhat ki Churchillból és Rooseveltből. Ellentmondást nem tűrő módon utasított el minden, a Szovjetunió irányába tett kezdeményező lépést szorgalmazó javaslatot, részben azon egyszerű oknál fogva, mert Sztálint kizárólag a náci Németország elpusztítása érdekelte, részben pedig egy alapvető akadály miatt. Hitler rendkívül öntelt volt, ezért nem engedhette meg magának, hogy a békekötés kezdeményezőjeként lépjen fel akkor, amikor Németország vesztesre áll a háborúban. Az Ardenneken aratott győzelem ezért tehát minden szempontból létfontosságú volt. A különösen Bastogne térségében kiépült, kitartó amerikai védelem és a jó idő beálltával meginduló szövetséges légitámadások azonban egy héten belül megtörték a német támadás lendületét.

Karácsony estéjén Heinz Guderian tábornok, a hadsereg-főparancsnokság, az OKH vezetője Mercedesén a Führer nyugaton kiépített parancsnoki főhadiszállására hajtatott. Miután 1944. november 20-án elhagyta a *Wolfsschanze*t, vagyis a „Farkasodút”, Hitler egy kisebb torokműtetre Berlinbe utazott. Ezt követően december 10-én este, saját páncélozott vonatán tovább utazott a német fővárosból. Úti célja ezúttal egy álcázott erdei épületkomplexum volt a Ziegenberg környéki erdőségekben, alig negyven kilométerre Frankfurt am Maintól. Az *Adlerhorst*, vagyis „Sasfészek” névre keresztelt harctéri parancsnokság volt az utolsó, melyet ilyen, gyermeki fantáziáról árulkodó fedőnév alatt emlegettek.

Guderian, a páncélos-hadviselés nagy teoretikusa már a kezdetektől tisztában volt az ilyen hadműveletekben rejlő veszélyekkel, ám neki nem volt beleszólása a dolgokba. Noha az OKH volt a felelős a keleti frontért, szabad kezettel teljes mértékben sohasem kapott. Az OKW, a Wehrmacht (az összefegyvernemek) főparancsnoksága felelt a keleti fronton zajlóktól eltekintve az összes többi katonai hadműveletért. A két szervezet központját Berlintől nem messze délre Zossenben, két egymás mellett fekvő föld alatti bázison alakították ki.

Bár a Führerhez hasonlóan heves természetű volt, Guderian szemléletmódjában teljesen különbözött Hitlertől. Ideje sem nagyon volt egy teljes mértékben feltételezéseken alapuló nemzetközi stratégiával foglalkozni akkor, amikor az országot mindkét oldalról támadta az ellenség. Ehelyett inkább katonai ösztöneire hagyatkozott, és így próbált rájönni arra, hogy merről fenyeget a legnagyobb veszély. A mindezt eldöntő támadás kiindulópontja nem lehetett kétséges. Aktatásakájában ugyanis ott lapult Reinhard Gehlen tábornok, a keleti front katonai hírszerzési osztálya parancsnokának elemzése. Gehlen számításai szerint a Vörös Hadsereg január 12-e körül indít támadást a Visztula vonalában. Becslései alapján úgy vélte, hogy az ellenség tizenegyet az egyhez arányban múlja felül a német csapatokat a gyalogság tekintetében, míg harcokcsik esetében körülbelül hét az egyhez, tüzérség és légierő viszonylatában pedig húsz az egyhez ez az arány.

Guderian az *Adlerhorst* tárgyalótermébe lépve Hitlerrel és vezérkarával találta szembe magát, de jelen volt Heinrich Himmler, az SS vezetője is, akit még a július 20-i puccskísérletet követően a tartalék hadsereg parancsnokává neveztek ki. A vezérkar minden tagja kivétel nélkül lojális volt Hitlerhez. Keitel tábornagy, az OKW

vezérkari főnöke különösen híres volt szolgálkéségéről. A hadsereg tisztjei keserűen csak „a birodalom lakájaként” vagy egyszerűen „bólogató számárként” emlegették. A hideg, határozott arcvonásokkal rendelkező Jodl vezérezredes Keitelnél hozzáértőbbnek bizonyult, ám ő is csak ritkán állt ellen Hitler minden egyes zászlóaljat ellenőrizni szándékozó, nem ritkán katasztrófához vezető törekvéseinek. 1942 őszén nem is sok választotta el attól, hogy elbocsássák a vezérkarból, mivel mégis ellent mert mondani urának. A „Farkasodúban” Stauffenberg bombájától halálosan megsérült Schmudt tábornok helyére Burgdorf tábornok, Hitler fő katonai szárnysegéde, a találkozó és megbeszélések megszervezésével foglalkozó katonai személyzeti osztály vezetője került. Burgdorf volt az, aki Rommel tábornagnak a gyakorlatilag öngyilkosságra felszólító ultimátumot, valamint a mérget átadta.

A Gehlen hírszerző osztálya által feltárt információk segítségével Guderian felvázolta a Vörös Hadsereg vélelmezett, hatalmas keleti offenzívájának részleteit. Figyelmeztetett, hogy a támadásra három héten belül sor kerül, és mivel az ardenneki hadjáratot, úgy tűnik, megállította az ellenséges védelem, a lehető legtöbb hadosztályt vissza kellene vonni nyugatról, hogy azokat át lehessen csoportosítani a Visztula menti frontvonalra. Hitler itt megállította Guderiant. Kijelentette, hogy az ellenség ilyen mértékű erőfölényét mutató becslések teljesen abszurdak. Egy szovjet lövészhadosztály 7000 katonánál sohasem állt többől. Harckocsihadtestjeik szinte alig rendelkeznek páncélossal.

– Ez a legnagyobb csalás Dzsingisz kán óta! – üvöltötte. – Ki a felelős ezért az ostobaságért?

Guderian ellenállt a kísértésnek, hogy válaszában elmondja, éppen Hitler volt az, aki német „hadseregekről” beszélt akkor, amikor az alakulatok alig érték el egy hadtest méretét, és „gyaloghadosztályt” emlegetett, amikor az nagyjából egy zászlóalj méretével volt megegyező. Ehelyett inkább megvédte a Gehlen által említett számadatokat. Legnagyobb rémületére Jodl tábornok a mellett kezdett érvelni, hogy a nyugati offenzívát újabb támadásokkal kellene lendületbe hozni. Pontosan ezt akarta Hitler is, így Guderian kudarcot vallott. Ennél is dühítőbb volt azonban, amikor a vacsoránál az új, katonai vezetői szerepében tetszelgő Himmler értékelését kellett végighallgatnia. Himmlert egyéb más megbízásai mellett éppen nemrégiben nevezték ki a Felső-Rajna vidéki hadseregcsoport parancsnokává.

– Tudja, kedves vezérezredesem – mondta Guderiannek –, nem igazán hiszek én abban, hogy az oroszok támadni fognak. Szerintem ez csak egy hatalmas blöff.

Guderian nem tehetett mást, visszatért az OKH zossenai központjába. Időközben nyugaton tovább nőttek a veszteségek. Az ardenneki offenzíva és az egyéb, hozzá kapcsolódó hadműveletek 80 000 német katona életét követelték. Ráadásul Németország gyorsan fogyó üzemanyagkészletének egy jelentős részét is felhasználták. Hitler nem volt hajlandó beismerni, hogy az ardenneki offenzíva gyakorlatilag ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a *Kaiserschlacht*, az első világháború utolsó nagy német támadási hulláma. Rögeszmésen utasított el minden, az 1918-as esztendővel kapcsolatos esetleges párhuzamot. Számára ez a dátum csupán a forrada-

lom „tördöfését” szimbolizálta, mely „hátbadöfte”, megdöntötte a császár uralmát és megalázó vereséget hozott Németország számára. Egy-egy nap azonban Hitlernek voltak tiszta pillanatai is.

– Tudom, hogy a háborút elveszítettük – mondta egy este a Luftwafféhez beosztott szárnysegédének, Nicolaus von Below ezredesnek. – Az ellenség hatalmas túlerővel rendelkezik.

A sorozatos katasztrófákért azonban a felelősséget továbbra is másokra hárította. „Árulókról” beszélt, és elsősorban a hadsereg tisztjeire gondolt. A Führer azt gyanította, hogy közülük egyre többen rokonszenveztek a kudarcot vallott összeesküvés szervezőivel, ám a kitüntetések mégis boldogan vették át tőle.

– Soha nem adjuk meg magunkat – jelentette ki. – Lehet, hogy elbukunk, de magunkkal rántjuk az egész világot is.

A Visztula irányából fenyegető új katasztrófa gondolatától megrémült Guderian gyors egymásutánban még kétszer visszatért a „Sasfészekbe”. Hogy a helyzet még rosszabb legyen, értesült róla, hogy Hitler – anélkül hogy őt tájékoztatta volna – SS-páncélos csapatokat csoportosított át a Visztula menti területekről Magyarországra. Hitler – mint mindig, most is mély meggyőződéssel vallva, hogy csakis ő láthatja át a stratégiai kérdéseket – hirtelen úgy döntött, hogy az olajmezők visszaszerzése érdekében ellentámadást indít. Karácsony estéjén a Vörös Hadsereg által körülrzárt Budapest irányába szeretett volna áttörni.

Guderian újév napján tett látogatása egybeesett az évi rendszerességgel sorra kerülő eseménnyel, amikor a birodalom vezetői és a vezérkari főnökök személyesen tolmácsolták újévi jókívánságaikat a Führernek. Ugyanezen a reggelen indult meg Elzászban az „Északi szél” hadművelet, az ardenneki offenzívát meghosszabbítani hivatott offenzíva is. A nap katasztrófális végeredménnyel járt a Luftwaffe számára. Göring, nagy meggondolatlanságról téve tanúbizonyságot, 1000 gépet vezényelt a nyugati frontra, hogy azok ott szárazföldi célpontokat támadjanak. A Hitler elismeréséért folytatott vállalkozás gyakorlatilag a Luftwaffe mint hatékony fegyvernem végső pusztulásához vezetett. A szövetségesek légi fölénye immár teljessé vált.

A Grossdeutscher Rundfunk aznap sugározta Hitler újévi beszédét. Ebben említést sem tett a nyugaton folyó harcokról, mely a vereséget jelezte előre, és meglepően kevés szó esett a csodafegyverekről is. Sokan úgy vélték, hogy a beszédet előre felvették, vagy meghamisították. A Führer már olyan hosszú ideje nem jelent meg a nyilvánosság előtt, hogy pletykák keltek szárnyra. Néhányan már tudni vélték, hogy teljesen megőrült, és hogy Göringet egy titkos börtönbe zárták, mert megpróbált Svédországba szökni.

Néhány berlini, tartva attól, hogy mit hozhatnak még az elkövetkező hónapok, nem mert koccintani az újévre. A Luftwaffe legtöbbször kitüntetett tisztjét, a kiváló vadászpilóta Hans-Ulrich Rudelt vendégül látó Goebbels család – a takarékoságot jelképezendő – krumplilevest fogyasztott vacsorára.

Az újévi munkaszünet január 3-án reggel ért véget. A német munkaszeretet és kötelességtudat a nehéz körülmények ellenére továbbra is megkérdőjelezhetetlen

maradt. Sokuknak a nyersanyag- és alkatrészhiány miatt alig volt tennivalója az irodában vagy a gyárban, ám mégis útra keltek és gyalog a romokon keresztül vagy a még működő tömegközlekedési eszközökön bementek munkahelyükre. Ismét sikerült csodát tenni, és megjavították az U-bahn és az S-bahn síneit, noha alig volt olyan kocsi, amelynek ne tört volna ki az ablaka. Az üzemekben és az irodákban a kitört ablaküvegek és a fűtéshez szükséges olaj hiánya miatt ugyancsak rendkívül hideg volt. Akik megfázással vagy náthával küzdöttek, szintén felvették a munkát. Semmi értelme sem volt orvoshoz menni, hacsak nem volt az ember komoly beteg, mivel a legtöbb doktort besorozták a hadseregbe. A helyi sebészeteken és a kórházakban szinte kizárólag külföldiek dolgoztak. Még Berlin legnagyobb oktató kórházában, a Charitében is mintegy fél tucat nemzet orvosai, így például hollandok, peruiak, románok, ukránok és magyarok dolgoztak.

Az egyetlen jól működő ágazat a fegyvergyártás volt, élén Hitler személyes építészével és felfedezettjével, Albert Speerrel. Január 13-án a Berlin közelében fekvő Krampnitz laktanyájában Speer előadást tartott a hadsereg hadtestparancsnokainak. Itt külön kiemelte, hogy milyen fontos a frontparancsnokok, valamint a hadiipar közötti kapcsolat megléte. Speer, más birodalmi miniszterekkel ellentétben nem tett elmarasztaló megállapításokat hallgatósága hírszerzésével kapcsolatban. Gyűlölte az adott helyzetre vonatkozó szépítő kijelentéseket és nem riadt vissza attól sem, hogy említést tegyen a Wehrmacht által az elmúlt nyolc hónapban elszenvedett „katasztrofális veszteségekről”.

Úgy vélte, hogy nem a szövetséges légitámadások jelentik a fő problémát. A német ipar csak december folyamán 218 000 kézfegyvert gyártott le. Ez közel kétszerese volt az 1941-es havi termelésnek, tehát az akkorinak, amikor a Wehrmacht megtámadta a Szovjetuniót. Az automata fegyverek gyártása közel négyszeresére nőtt, míg a gyártósorokról legördülő tankok száma majdnem ötszörösére emelkedett. 1944 decemberében egyetlen hónap alatt 1840 páncélozott járművet gyártottak, több mint a felét annak a mennyiségnek, amit a teljes 1941-es esztendő alatt sikerült előállítani. S ebben az adatsorban már a jóval nehezebb harckocsik is megjelentek.

– A legbonyolultabb kérdés – figyelmeztetett Speer – az üzemanyaghiány.

Meglepően keveset beszélt ugyanakkor a lőszerkészletekről. Nem sok értelme volt ugyanis felfuttatni a fegyvergyártást, ha a lőszergyártó üzemek nem tudják tartani a lépést.

Speer több mint negyven percig beszélt, folyamatosan bombázva hallgatóságát saját maga készítette statisztikáival. Nem hánytorgatta fel, hogy az elmúlt nyolc hónap során keleten és nyugaton elszenvedett hatalmas veszteségek nyomán szenved hiányt a Wehrmacht gyakorlatilag minden fegyvertípusban. Hangot adott ugyanakkor reményének, hogy a német üzemekben 1946 tavaszára a havi 100 000 pisztolyos gyártási mennyiséget is el fogják érni. Arról, hogy ezek a gyárak nagymértékben függnék az SS által erőszakkal összefogdosott rabszolga-munkaerőtől, természetesen nem tett említést. Speer nem tért ki külön a hatalmas

veszteségekre, a naponta eleső tízezernyi katonára sem, de hallgatott arról is, hogy a területek kiterjedése, ahonnan a tisztek érkeztek, az ellenség előrenyomulásával folyamatosan csökken. Ezekben az órákban mintegy 4 millió főből álló szovjet hadsereg vonult fel Lengyelországban a Visztula és Kelet-Poroszország déli határvonala mentén. Megkezdődött az offenzíva, melyről Hitler azt állította, hogy szélhámosság.

„Kártyavár” a Visztulánál

Gehlen tábornoknak a szovjet csapatok létszámára vonatkozó becslései egyáltalán nem voltak túlzóak. Sőt, a veszélyeztetett területeken még a németek előzetes kalkulációit is felülmúlta az ellenfél hadereje. A Vörös Hadsereg 6,7 millió embert sorakoztatott fel a Balti-tengertől az Adriáig húzódó front mentén, ami körülbelül kétszer akkora élőerőt jelentett, mint amekkorával a Wehrmacht és szövetségesei 1941 júniusában, a Szovjetunió lerohanásakor összesen rendelkeztek. Hitler véleménye, mely szerint a Vörös Hadsereg még azon a nyáron összeomlik, a történelem egyik legvégzetesebb tévedésének bizonyult.

– Elvesztünk – jegyezte meg egy német őrmester 1945 januárjában –, de az utolsó emberig harcolni fogunk.

A keleti front harcedzett katonái egyre inkább kezdték úgy érezni, hogy a biztos halál vár rájuk. A korábban történtek fényében szinte bármilyen más végkimenetel elképzelhetetlennek tűnt. Tudták jól, hogy mi történt a megszállt területeken és biztosak voltak benne, hogy a Vörös Hadsereg bosszúra készül. A fegyverletétel egyet jelentett a halálra dolgoztatással valamelyik szibériai munkatáborban. „Már nem Hitlerért, nem is a nemzetiszocializmus eszméjéért vagy a Harmadik Birodaloméért harcoltunk”, írta a *Grossdeutschland* hadosztály egyik elzászi veteránja, „de még csak nem is a bombázásoktól sújtott városokban csapdába esett kedveseinkért vagy családunkért. Pusztán rémületből küzdöttünk... Magunkért harcoltunk, hogy ne sárral és hóval teli lyukakban végezzük. Úgy küzdöttünk, mint a sarokba szorított patkányok.”

Az előző esztendő katasztrófáit, és különösen a Közép hadseregcsoport bekerítését és pusztulását nem lehetett egykönnyen elfelejteni. A nemzetiszocialista párttisztok – a szovjet komisszárok megfélelői – ígérekkel és fenyegetéssel megkísérelték ugyan feléleszteni az egyszerű német katonában a harci szellemet.

– Nem kell félnetek az orosz offenzívától – mondták. – Ha az ellenség támadásba lendül, páncélosaink négy órán belül ideérnek.

A legtapasztaltabb katonák azonban tudták jól, hogy mivel állnak szemben.

Noha Guderian törzstisztjeinek Zossenben pontos elképzelése volt a támadás időpontját illetően, az információ mintha nem jutott volna el a frontvonalig. A 304. gyaloghadosztályban harcoló Alois K. tizedest egy portyázó szovjet alakulat ejtette foglyul. Ő azt mondta az 1. Ukrán front hírszerző tisztjeinek, hogy a támadást elő-

ször valamikor karácsony előtt várták, majd azt közölték velük, hogy később, január 10-én, Sztálin születésnapján számítsanak az ellenséges csapatok offenzívájára.

Január 9-én, azután, hogy egy villámátogatás keretében megjárta Magyarországot, a Visztula vidékét és Kelet-Poroszországot – tehát a három legfontosabb keleti frontszakaszt – Guderian tábornok szárnysegéde, báró Freytag von Loringhoven őrnagy társaságában ismét elment Hitlerhez Ziegenbergbe. Itt előadta az ellenséges csapatok erejére vonatkozó, Gehlen és a Luftwaffe parancsnoka, Seidemann tábornok által készített legfrissebb becsléseket. A légi felderítés jelezte, hogy mintegy 8000 repülőgépet állomásoztatnak a Visztulánál, illetve a kelet-poroszországi frontszakaszon. Göring félbeszakította a hadsereg vezérkari főnökét.

– Führerem, ne higgye el ezt a badarságot – mondta Hitlernek. – Azok nem valódi repülőgépek, csupán félrevezetésnek szánják őket.

Keitel, a maga behízsgelő módján határozottságot színelve rácsapott az asztalra.

– A Reichsmarschallnak igaza van – jelentette ki.

A találkozói menete a továbbiakban egy blőd komédia dramaturgiáját követte. Hitler megismételte álláspontját, mely szerint a hírszerzés számadatai „totális hülyeségek”, és hozzátette, hogy azt az embert, aki azokat összegyűjtötte, bolondokházába kellene zárni. Guderian dühösen visszavágott, hogy mivel maximálisan meg van győződve az információ hitelességét illetően, ezért őt is gondnokság alá kellene venni. Hitler kapásból elutasította Harpe és Reinhardt tábornokok kérését, hogy leginkább támadott csapataikat a Visztulánál, illetve Kelet-Poroszországban jobban védhető állásokba vonhassák vissza. A Führer ragaszkodott ahhoz is, hogy a lettországi Kurföldön csapdába esett mintegy 200 000 német katona maradjon ott, ahol van, és elutasította a javaslatot, hogy az egységeket tengeren kimenekítve a birodalom határainak védelmére vezényeljék vissza. Guderiant felháborította a Führer parancsnokai által folytatott „struccpolitika”, és készült útnak indulni.

– A keleti front – mondta Hitler, próbálva Guderian kedvében járni – még sohasem rendelkezett annyi tartalékkal, mint most. Ez az ön munkáját dicséri. Köszönet érte.

– A keleti frontszakasz – válaszolt gyorsan Guderian – olyan, mint egy kártyavár. Ha egy ponton áttör az ellenség, az egész összeomlik.

Ironikus, de Goebbels ugyanezt a hasonlatot alkalmazta 1941-ben a Vörös Hadseregre.

Guderian „zord hangulatban” tért vissza Zossenbe. Később azon tűnődött, vajon Hitler és Jodl fantáziátlansága nem abból a tényből fakadt-e, hogy mindketten a birodalom olyan részéből – Ausztriából, illetve Bajorországból – származtak, melyek most nem voltak közvetlen veszélyben. Guderian ezzel szemben porosz volt. Otthonát, melyet hamarosan elpusztítanak a szovjetek, alighanem mindörökre elveszíti. Elismerendő kiváló páncélosparancsnokának a háború kezdeti szakaszában elért sikereit, Hitler a nácik által megszállt nyugat-lengyelországi Warthegau térségi Deipenhof uradalmat korábban Guderiannak ajándékozta. Ám most a Visztula irányából fenyegető offenzíva ezt is veszélyeztette. Felesége pedig még mindig ott tar-

tózkodott. Az asszonyt szoros megfigyelés alatt tartották a helyi náci vezetők, így valószínűleg a legutolsó pillanatig nem tudja majd elhagyni a birtokot.

Huszonnégy órával később a Guderian törzskarához, Zossenbe beérkező információk megerősítették, hogy a támadás megindulása inkább órák, semmint napok kérdése. A szovjet utászok éjszaka az aknamezőket tisztogatták, a harckocsi-hadtesteket pedig fokozatosan előrevonták a hídfőállásokhoz. Hitler parancsára a Visztula mentén húzódó frontszakaszra telepített tartalék páncélosalakulatok előrenyomultak, noha – mint arra szakértők figyelmeztettek is – azok így a szovjet tüzéség hatókörébe kerültek. Néhány főtiszt azon kezdett tűnődni, lehet hogy Hitler tudat alatt el akarja veszíteni a háborút.

Úgy tűnt, a Vörös Hadsereg előszeretettel indítja meg a támadásokat a lehető legkegyetlenebb időjárási körülmények között. Az ehhez már lassan hozzászokó német veteránok ezt „orosz időjárásnak” nevezték. A szovjetek meg voltak győződve arról, hogy a téli hadviselésben – vezessen útjuk akár mocsáron, akár jeges területeken keresztül – határozott előnyük van az ellenséghez képest. A lábfagyások viszonylag alacsony számát az orosz hadseregben a zokni helyett alkalmazott durva vászonkötésnek tudták be. Az időjárás-előrejelzések „furcsa telet” prognosztizáltak. A januári kemény fagyokat „heves esőzések és havas eső” követi majd. Ki is adták a parancsot: „A bőrcsizmákat meg kell javítani.”

A Vörös Hadsereg a nehézfegyverzetek, a professzionális tervezés, az álcázás és a hadműveletek irányítása terén hatalmas fejlődést tudott felmutatni, és ennek köszönhetően gyakran sikerült is a németeket megzavarnia. Néhány gyenge pontja azonban továbbra is volt a szovjeteknek. Ilyen, totalitárius állam esetében meglepőnek tűnő gyengeségnek bizonyult a fegyelem teljes hiánya. Ennek oka részben a fiatalabb tisztek körében tapasztalható nagy arányú lemorzsolódás volt.

A tizenhét-tizennyolc éves alhadnagyok számára valóban kemény iskola volt a gyalogság. „Akkoriban”, írta Konsztantyin Szimonov regényíró és haditudósító, „a fiatalemberek egyetlen év vagy hónap leforgása alatt, vagy akár egyetlen csata során váltak felnőttek.” Sokan közülük természetesen nem élték túl ezt az első ütközetet. A fiatal tisztek gyakran túlzó vakmerőséggel igyekeztek bizonyítani, hogy alkalmassak a nem ritkán apjuk korabeli veterán katonák vezetésére. Ezért természetesen meg kellett fizetniük az árat.

A fegyelmetlenségnek valószínűleg oka volt az embertelen mód is, ahogyan a hatóságok bántak a Vörös Hadsereg katonáival, és természetesen a nemzeti sajátosságok is fontos szerepet játszottak a helyzet illetően való alakulásában. „A szovjet gyalogsági katona”, jegyezte fel egyszer egy író, „merész, bátor, meggondolatlan és ugyanakkor meggyőződéses fatalista... Ezen jellemzők teszik őt mással össze nem hasonlíthatóvá.” Az egyik lövészhadosztályban harcoló közkatona naplójában így írt társai változó kedélyállapotáról: „Első fázis: katona vezetők nélkül. Folyamatosan zsémbes. Fenyeget és henceg. Egy nevetséges vitában bármikor kész eltulajdonítani valamit vagy éppen nyakon ragadni valakit. Már ebből az ingerlékenységből is jól látszik, hogy a katona élete nem könnyű. Második fázis: katona a vezetők je-

lenlétében. Alázatos és csendes. Készségesen egyetért bármivel, amit mondanak neki. Könnyedén elhisz bármilyen ígéretet. Kivírul, ha dicsérik, és lelkesen helyesli a tisztek szigorúságát. A tisztekét, akikből a hátuk mögött természetesen gúnyt űznek. Harmadik fázis: a katonák együtt dolgoznak, vagy csatába mennek. Itt már hősök. Bajtársát nem hagyja cserben. Csendben hal meg, mintha ez is pusztán munkája része lenne.”

A Vörös Hadsereg harckocsi-alakulataiban harcolók különösen jó hangulatnak örvendtek. A harckocsizó egységek, melyek a háború kezdeti szakaszában még a szovjet légierőhöz hasonlóan teljesen demoralizált állapotban voltak, kezdtek egyre inkább a hős szerepében feltűnni. Vaszilij Grosszman, egy másik regényíró és haditudósító ekkor már a „harckocsizókat” legalább annyira lenyűgözőnek tartotta, mint korábban Sztálingrádnál az orvlövészeket. Az elragadtatás hangján „egy személyben huszároknak, tüzéreknek és gépészeknek” nevezte őket. A Vörös Hadsereg legnagyobb erőtartálékát mégis az a tudat jelentette, hogy végre elérhető közelségbe került a birodalom. A szovjet szülőföld megbecstelenítői hamarosan megtanulják, hogy mit is jelent valójában a közmondás: „Ki mint vet, úgy arat.”

A hadjárat alapvető célkitűzéseit nagy körvonalakban már 1944 októberére tisztázták. A *Sztavkát*, a szovjet legfelsőbb parancsnokságot személyesen Sztálin marsall (e címmel még Sztálingrádot követően tüntette ki saját magát) vezette. Sztálin mindent a saját irányítása alatt akart tudni. A parancsnokok német ellenlábasaiknál jóval nagyobb mozgásteret kaptak, és – szemben Hitlerrel – Sztálin hajlandó volt figyelmesen végighallgatni az ellenvéleményeket is. Mindazonáltal nem volt szándékában engedni, hogy a győzelem pillanatának közeledtével a Vörös Hadsereg parancsnokai elbizakodottá váljanak. A továbbiakban így eltekintett az amúgy bevett gyakorlattól, hogy a hadműveletek felügyeletére „a *Sztauka* képviselőit” jelölje ki. Ettől kezdve maga töltötte be ezt a tiszteket is, noha a fejében továbbra sem fordult meg még a gondolata sem annak, hogy a frontnak akár csak a közelébe is menjen.

Sztálin továbbá úgy döntött, hogy átszervezi a kulcsfontosságú parancsnoki posztokat is. Ha mindez irigységet eredményez és „zavart” kelt, akkor a főtitkár messze nem lesz elégedetlen. A legfontosabb változtatást Konsztantyin Rokosszovszkij marsall leváltása jelentette. Rokosszovszkij a Berlin irányába tervezett előrenyomulás tengelyében elhelyezkedő legnagyobb hadseregcsoport, az 1. Belorusz front főparancsnoka volt. A magas, elegáns és jóképű lovas katona éles ellentétét képezte a legtöbb – tipikusan zömök, vastag nyakú és kopasz – orosz parancsnoknak. De más szempontból is különbözött parancsnok társaitól. A születési anyakönyvben még Konstanty Rokosowski néven szereplő félig lengyel tiszt lengyel huszárok unokája és dédunokája volt. E miatt különösen veszélyesnek tűnt Sztálin szemében. A szovjet vezető Lengyelország iránt érzett gyűlölete még az 1920-as lengyel–orosz háborúban gyökerezett, amikor részben őt tették felelőssé a Varsót megtámadó szovjet hadsereg katasztrofális vereségéért.

Rokosszovszkij rendkívül dühös lett, amikor meghallotta, hogy át akarják helyezni, és a Kelet-Poroszország elleni támadást végrehajtó 2. Belorusz front pa-

rancsnoka lesz. Az ily módon megüresedett helyét a tervek szerint az 1941 decemberében Moszkva védelmét irányító, hihetetlenül kemény parancsnok hírében álló Georgij Zsukovnak kellett átvennie.

– Miért szégyenítenek meg így? – kérdezte Rokosszovszkij. – Miért mozdítanak el a főtengely vezetői posztjáról egy másodlagos jelentőségű beosztásba?

– Rokosszovszkij azt gyanította, hogy az egyébként barátjának tekintett Zsukov ásta alá tekintélyét, ám valójában Sztálin nem akarta, hogy egy lengyelnek is része legyen abban a diadalban, amit Berlin elfoglalása jelent. Természetes volt egyébként, hogy Rokosszovszkij gyanakodni kezdett. A Vörös Hadseregben 1937-ben végrehajtott tisztogatások során őt is letartóztatták és Berija csatlósainak kegyetlenségét megtapasztalva még a legkiegyensúlyozottabb személyben is könnyen kialakult az üldözési mánia. Rokosszovszkij ráadásul azzal is tisztában volt, hogy Lavrentij Berija az NKVD, vagyis a titkosrendőrség vezetője, valamint Viktor Abakumov, a SZMERS kémelhárításának irányítója árgus szemmel figyelik minden lépését. Sztálin nem hagyott szemernyi kétséget sem Rokosszovszkij számára afelől, hogy az 1937-ben ellene megfogalmazott vádak továbbra is Damoklész kardjaként lebegnek a feje felett. Másképp fogalmazva: a lengyel származású főtiszt úgy is érezhette, hogy csak feltételeken bocsátották szabadlábra és bármilyen, parancsnokként elkövetett apró baklövés azonnal visszajuttatta volna az NKVD tömlőcébe.

– Nagyon jól tudom, hogy mire képes Berija – mondta posztja átadásakor Rokosszovszkij Zsukovnak. – Már jártam a börtönében.

Nyolc hosszú évet kell majd várniuk a szovjet tábornokoknak, hogy bosszút állhassanak Beriján.

A német állásokkal szemben a Visztula partján felsorakozó 1. Belorusz és 1. Ukrán frontok ereje nem csupán felülmúlta az ellenfél katonai potenciálját. A szovjet erőfölény egyszerűen mindent elsöprő volt. Az előzetes elképzelések szerint Konyev marsall 1. Ukrán frontja Zsukov csapataitól délre keleti irányba, Breslau felé lendült volna támadásba. Az előrenyomulás fő iránya a sandomierzi hídfőállástól, a Visztula nyugati partján fekvő legnagyobb hegynyúlványtól indult volna ki. Zsukovval ellentétben azonban Konyev – két harckocsihadserégét bevetve – már az első nap át szerette volna törni az ellenség vonalait.

Berija fia szerint Konyevnek „apró, gonosz szeme volt, kopaszra borotvált feje egy tökre hasonlított, és arcán mindig öntelt kifejezés tükröződött”. Valószínűleg ő volt Sztálin kedvenc marsallja és azon főparancsnokok egyike, akiknek könnyörtelensége még magát Sztálint is csodálatra készítette. A szovjet vezető Konyevet a Kijevtől délre fekvő „korszuni katlan” egy évvel korábbi felszámolását követően nevezte ki a Szovjetunió marsalljává. Az összecsapás az amúgy is véres háború egyik legkegyetlenebb összecsapása volt. Konyev gépeivel gyújtóbombákat dobott le Sanderovszka városára, így próbálva meg rákényszeríteni a németeket menedékeik elhagyására. Ahogy ezek előmerészkedtek a hóviharba és megpróbáltak kitörni, Konyev azonnal lecsapott. Harckocsiegységei lerohanták a menetoszlopot és géppuskákkal lőtték a menekülőket. Akiket utolértek, lánctalpaikkal taposták agyon. Az erős havazásban a szétszóródó németeket három lovashadosztály vette üldözőbe.

A kozák kardok könyörtelenül lekaszaboltak mindenkit, még a magukat megadó szerencsétleneket sem kímélték. Azon a napon mintegy 20 000 német vesztette életét.

Január 12-én, moszkvai idő szerint reggel 5 órakor a Konyev vezette 1. Ukrán front megindította támadását a sandomierzi hídfőállástól és ezzel kezdetét vette a visztulai offenzíva. Erősen havazott, a látási viszonyok rendkívül rosszak voltak. Miután a büntető- (*straff*)-századok átvonultak az aknamezőkön, a lövészzászlóaljak biztosították a frontszakaszt. Ezt követően a nehézüzérség zúdított összütést az ellenséges vonalakra. A szovjetek kilométerenként 300 ágyút állítottak fel, vagyis az ütegek három-négy méterre voltak egymástól. A német védelmet darabokra zúzták. A legtöbb katona sápadtan és reszketve megadta magát. Egy páncélgránátost, aki a frontvonal mögül figyelte az eseményeket, azt mondta, hogy a horizont olyan volt, mintha egy „tűzvihar” söpört volna végig rajta, majd hozzátette: – Úgy éreztem, itt a végítélet pillanata. – A tizenhatodik páncélosadosztály fogságba esett katonái elmesélték, hogy parancsnokuk, Müller vezérőrnagy, rögtön a szovjet üzérési támadás megindulását követően autóba pattant és katonáit cserbenhagyva elhajtott Kielce város irányába.

„Előre a fasiszták bűvőhelyére!” „Bosszú! Halál a német megszállókra” – ilyen és ezekhez hasonló jelszavakat festettek a szovjet harckocsizók tankjuk lövegtornyára. A délután 2 óra körül rohamra induló T-34-es és Sztálin típusú harckocsik nem ütköztek jelentős ellenállásba. Fagyos hó lepte járműveiket nem is álcázhatták volna jobban, még annak ellenére sem, hogy nagyobb távolságra már mindent beborított a detonációk erejétől felvert sár.

Ribalko tábornok 3. gárda-harckocsihadseregének és Lejusenko tábornok 4. gárda-harckocsihadseregének Breslaun kívül a fejlett iparral rendelkező Sziléziát kellett elfoglalnia. Amikor Sztálin korábban eligazítást tartott Moszkvában Konyevnek, a térképre mutatva ujjával megjelölte a területet. – Arany – csupán ezt az egyetlen szót mondta. Többre nem is volt szükség. Konyev tudta, hogy Sztálin sértegetően akarja megszerezni a bányákat és a gyárakat.

A reggelen, amikor Konyev csapatai megindították a támadást a sandomierzi hídfőállásból, Csernyakovszkij tábornok 3. Belorusz frontja Kelet-Poroszország irányába lendült offenzívába. Másnap, január 14-én Rokosszovszkij erői a Narew folyónál kialakított hídfőállásból ugyancsak támadást indítottak Kelet-Poroszország ellen. Zsukov 1. Belorusz frontja a Visztulán Magnuszewnél és Pulawynál kiépített két hídfőállásból kezdte meg a hadműveletet. A talajt vékony hóréteg fedte, és a hajnali sűrű köd is csak dél körül kezdett oszlani. Reggel 8.30-kor az 1. Belorusz front huszonöt perces „gördülő tüzet” nyitott. Az előrenyomuló, önjáró rohamlövegekkel támogatott lövészzászlóaljak a magnuszzevi hídfőállásnál biztosították a frontvonalat. A 8. gárdahadsereg és az 5. csapásmérő hadsereg nehézüzérségi támogatással ezután feltörte a harmadik vonalat. Az előttük húzódó fő akadály a Pilica folyó volt. Zsukov elképzelései szerint a lövészzászlóaljaknak kellett biztosítaniuk a mögöttük érkező gárda-harckocsihadseregek számára az átkelési pontokat.

A Bogdanov 2. gárda-harckocsihadseregének jobbszárnyán előrehaladó harckocsidandár az első között kelt át a Pilicán. Az előretolt egységként bevetett 47. harckocsidandárhoz különféle kiegészítő és segélycsapatok kapcsolódtak. A hídverők és az önjáró rohamlövegek mellett így például gépesített légvédelmi ütegek és teherautókon egy géppisztolyos zászlóalj is az alakulathoz tartozott. A dandár fő stratégiai célja egy Varsótól nyugatra fekvő fontos útkereszteződésnél kiépített repülőtér elfoglalása volt. A következő két napban a 47-esek északnyugati irányba folytatták a támadást, megsemmisítve több menetoszlopnyi menekülő németet, „láncalpasaikkal összezúzva” több parancsnoki kocsit.

A balszárnyat alkotó 1. gárda-harckocsihadseregnek már jóval nehezebben sikerült áttörnie. A Szovjetunió Hőse érdemrenddel kétszer is kitüntetett Guszakovszkij ezredest olyannyira türelmetlenné tette a hosszú várakozás, hogy amikor 44. harckocsidandárjával elérte a Pilicát, nem volt hajlandó bevárni a hídverőket. Úgy tűnt, egy szakaszon elég sekély a folyó, ezért hogy spóroljanak „két vagy esetleg három órát”, az ezredes először elrendelte, hogy a harckocsik ágyútűzzel zúzzák szét a jeget, majd kiadta a parancsot, hogy a járművek keljenek át a folyómedren. A tankok, mintha jégtörők lettek volna, „mennydörgéshez hasonló zajjal” lökték félre a jégtáblákat. A harckocsikban ülők számára minden bizonnal félelmetes volt az élmény, ám Guszakovszkij nem igazán törődött ilyen problémákkal. Hozzá hasonlóan Zsukovot is csupán az érdekelte, hogy harckocsidandárjai minél hamarabb a folyó túlszárnyán legyenek és megütközhessenek a németek 25. és 19. páncélosadosztályaival. Ha ez megtörténik, szabaddá válik az út az ország belseje felé.

Január 14-én hasonlóan alakultak az események a pulawyi hídfőállásnál is. A tervek szerint itt sem a teljes frontvonalat kellett támadni, csupán az áthaladást lehetővé tevő folyosókat kellett azon biztosítani. Estére a szovjet csapatok már útban voltak Radom városa felé. Időközben az 1. Belorusz front jobb szélén felvonuló 47. hadsereg megkezdte északról Varsó bekerítését, az 1. lengyel hadsereg pedig már a lengyel főváros külső kerületeiben csapott össze a németekkel.

Január 15-e, hétfő késő délutánján „a keletről jelentett nagyszabású előrenyomulás miatt” Hitler a ziegenbergi *Adlerhorst*-ből vonatán Berlinbe utazott. Guderian az elmúlt három napban egyre erősebben kérte a Führert, hogy térjen vissza a birodalom fővárosába. Először Hitler még úgy nyilatkozott, hogy a problémákat a keleti front parancsnokainak maguknak kell megoldaniuk, ám végül mégis engedett és miután elrendelte a nyugati fronton a hadműveletek befejezését, elhagyta a „Sasfészket”. Anélkül, hogy egyeztetett volna Guderiannal vagy a két érintett hadseregcsoport parancsnokával, a Führer parancsot adott, hogy vezényeljék a *Grossdeutschland* hadtestet Kelet-Poroszországból Kielcébe és alakulatait sorakoztassák fel a Visztula mentén húzódó frontszakaszon. Ez azonban azt jelentette, hogy a hadtestet legalább egy hétre kivonták a harcokból.

Hitler vasúton tizenkilenc óra alatt ért Berlinbe. Számos tennivalója mellett a családi ügyekre is tudott időt szakítani. Megkérte Martin Bormannt, hogy amíg ő

Berlinben van, maradjon Obersalzburgban, és feleségével szórakoztassák Eva Brant és annak húgát, Gretl Fegeleint.

Sztálin mindeközben kiváló hangulatban volt. Ugyanezen az estén fogadta Eisenhower tábornok vezérkari főnökét, Tedder repülő tábornokot, aki a rossz időjárási viszonyok miatti többszöri halasztást követően csak ekkor érkezett meg Kairóból a szovjet fővárosba. Tedder a további fejleményekről szeretett volna tárgyalásokat folytatni, ám Sztálin önelégülten jegyezte meg, hogy az ardenneki offenzíva „nagy örültség” volt a németek részéről. A szovjet vezető meglepedésének adott hangot amiatt is, hogy a németek visszatartottak harminc hadosztályt, az Észak hadseregcsoport megmaradt alakulatait, melyeket Guderian szeretett volna visszavonni Németországba.

Sztálin megkísérelte elbűvölni Teddert. Meg akarta győzni Eisenhower helyettesét, hogy lehetőséghez mérten ő mindent megtett, hogy a Vörös Hadsereg nagy offenzívájának megfelelő időzítésével kisegítse a szövetségeseket az Ardenneken. Lehetetlen utólag megmondani, Sztálin előre látta-e, hogy ezzel tovább ront az amerikaiak és a jóval szkeptikusabb Churchill között ekkor már amúgy is megromlott viszonyon.

Szovjet történészek mindig is azon az állásponton voltak, hogy Sztálin eredetileg január 20-ra tervezte a támadás megindítását, ám január 6-án levelet kapott Churchilltől. Ebben a brit miniszterelnök segítségért könyörgött, így a szovjet vezető másnap kiadta a parancsot, mely szerint az offenzíva kezdési dátumát előre hozták január 12-re. Tette ezt Sztálin annak ellenére, hogy az időjárási viszonyok különösen kedvezőtlenek voltak. Mindez természetesen otromba ferdítés volt, és semmi köze nincs Churchill levelének valódi tartalmához. Abban ugyanis nem volt szó segítségkérésről és arról sem, hogy a szovjetek mentsék meg a szövetségeseket az Ardenneken. A brit politikus már korábban megírta, hogy a szövetségesek „urai a helyzetnek” és Sztálint is tájékoztatták nyugaton lévő összekötő tisztjei, hogy a német fenyegetés gyakorlatilag karácsonyra megszűnt. Churchill csupán arról kért tájékoztatást, hogy a Vörös Hadsereg mikor tervezi megindítani nagy téli offenzíváját, mivel ez irányú érdeklődésére a Kreml mindig határozottan megtagadta a választ, miközben a szovjet összekötő tiszteket mindig időben tájékoztatták Eisenhower terveiről.

Az október óta tervezett visztulai offenzívát jól előkészítették: egy szovjet forrás szerint már „január 8-a vagy 10-e körül meg lehetett volna indítani a támadást”. Sztálin így azután boldog volt, hogy azt a benyomást kelthette, mintha ő mentené meg nehéz helyzetben lévő szövetségeseit, különösen mivel neki is jó oka volt arra, hogy előre hozza az offenzíva megkezdésének időpontját. Churchillt egyre jobban aggasztotta Sztálin azon szándéka, hogy Lengyelországban saját, menekült lengyel kommunistákból álló és Berija NKVD-je által irányított „lublini kormányát” juttassa hatalomra. Közeledett a jaltai konferencia és Sztálin biztosra akart menni, hogy mire az amerikai és a brit vezetővel tárgyalóasztalhoz ül, csapatai már Lengyelország egészét ellenőrzésük alatt tartják. Hatalmát – vélte a szovjet vezető – pusztán azért kiterjeszthette Lengyelországra, mert az harcoló csapatainak közvetlen hátor-

szágot jelentett és bárki, aki ellenvéleményének adott hangot, szabotőrnek vagy egyenesen nácinak volt nyilvánítható. Végül pedig volt egy sokkal prózaibb oka is annak, hogy előre hozzák az offenzíva kezdési dátumát. Sztálin aggódott, hogy a február elejére előre jelzett időjárás-változás enyhülést hoz és a kemény talaj napok alatt sártengerré változik, lassítva ily módon tankjai előrehaladását.

A Tedderrel való találkozónak volt egy másik célja is. „Sztálin hangsúlyozta”, áll az amerikaiak jelentésében, „hogy (a visztulai offenzíva végrehajtásának) egyik problematikus pontja a lengyelek, litvánok, lettek, ukránok és német nemzetiségű orosz állampolgárok között rejtőzködő jól képzett német ügynökök nagy száma. Elmondta, hogy ezek az ügynökök rádióval is fel vannak szerelve, így a meglepetésszerű támadás gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Az oroszok azonban igen hatékonyan fel tudtak lépni e veszéllyel szemben. Hozzátette azt is, hogy a háterszágban végrehajtott tisztogatásokat legalább olyan fontosnak tartja, mint például az utánpótlás folyamatos biztosítását.” A németek által kiképzett csoportok jelentőségének ily módon való túldimenzionálásával Sztálin megpróbálta előre igazolni a szovjetek által Lengyelországban elkövetett kegyetlenkedések jogos voltát. Berija ugyancsak kísérletet tett a nem kommunista ellenállás, az *Armija Krajowa*² megbélyegzésére és azt, noha tagjai a varsói felkelés során kiemelkedő bátorságról tettek tanúbizonyságot, minden további nélkül a fasiszta jelzővel illette.

A következő huszonnégy óra eseményei bebizonyították, hogy a visztulai frontot áttörő szovjet hadseregek valóban teljes sebességgel nyomulnak előre. Mintha mindegyik csapategység felül akarta volna múlni a másikat.

Zsukov harckocsihadseregeinek gyors előrenyomulása részben a T-34-es harckocsik egyszerű és masszív felépítésének, valamint széles láncfalpaiknak volt köszönhető, mely által azok könnyen boldogultak a havas, jeges és sáros talajon. Még így is azonban a gépészeti ismeretek legalább olyan nélkülözhetetlenek bizonyultak, mint a lovasroham, hiszen a harctéri műhelyek nem bírták a sok munkát.

– Milyen jó volt az élet a háború előtt – jegyezte meg egy sofőr Grosszmannak. – Rengeteg pótalkatrész állt rendelkezésünkre.

Amint javult az idő, a németek a *Jagdbomber* rövidítéséből egyszerűen csak „Jabónak” hívott Sturmovik csatarepülő is támogatni tudták az eszeveszett tempójú előrenyomulást.

– Tankjaink gyorsabban haladnak előre, mint a berlini vonat! – dicsekedett lelkesen a korábban harckocsijait a Pílica jeges vizébe parancsoló Guszakovszkij ezredes.

A kis varsói német helyőrségnek esélye sem volt a küzdelemre. Mindössze egy utászkülönítményből és négy zászlóaljából állt, melyek közül ráadásul az egyiket szolgálatba visszahelyezett hallássérült katonák alkották. A déli irányból Sochaczew felé nyomuló 47. gárda-harckocsidandár, valamint az északi irányból Varsót bekerí-

² A lengyel Honi Hadsereg, melynek parancsnoka Bór-Komorowski tábornok volt.

tő 47. hadsereg gyorsan elzárta a helyőrség menekülési útvonalait, így annak megszakadt a kapcsolata anyaalakulatával, a kilencedik hadsereggel.

Harpe tábornok törzskara az „A” hadseregcsoporttól január 16-án figyelmeztette a zossenai főparancsnokságot, hogy nem sokáig tudják majd tartani a várost. Bogislaw von Bonin ezredes, a hadművelleti osztály vezetője egyeztetett Guderian-nal. Úgy döntöttek végül, hogy a hadseregcsoport parancsnoksága kapjon szabad kezet a döntésekben: Guderian a jegyzőkönyvet zöld tintával szignálta. A *Nachtlage*, Hitler szokásos éjszakai helyzetértékelő megbeszélése során azonban egyik törzstisztje még azelőtt jelentette a Führernek a Varsó feladásáról született döntést, hogy a kérdést Guderian helyettese, Walther Wenck tábornok felvethette volna. Hitler rendkívül dühös lett.

– Azonnal állítsanak le mindent! – üvöltötte magából kikelve. – Varsót tartani kell mindenáron!

Már túl késő volt azonban, és a rádiókapcsolat is megszakadt. Néhány nappal később Hitler rendeletet adott ki, mely értelmében minden, a hadseregcsoport-parancsnokságokhoz kiküldött utasítást először neki kellett megmutatni.

Varsó eleste kapcsán ismét éles vita robbant ki Hitler és a Führernek a *Grossdeutschland* hadosztály útnak indítására vonatkozó döntését továbbra is vitató Guderian között. A tábornok még dühösebb lett, amikor megtudta, hogy Hitler a hatodik SS-páncélosdandárt a visztulai front helyett Magyarországra irányította. Hitler azonban nem volt hajlandó vitát nyitni a kérdésben. A Varsóból való visszavonulás számára sokkal égetőbb probléma volt.

A másnap, január 18-án délből tartott megbeszélésen Guderian a jelenlévők előtt nyilvános dorgálásban részesült, ám a legrosszabb még csak ezután következett.

– Azon az estén – emlékezett vissza báró Von Humboldt ezredes, az OKH tisztje – éppen Bonin születésnapja volt. A térképasztalt álltuk körül, és éppen egy pohár itallal a kezünkben a köszöntésére készültünk, amikor Meisel [tábornok], a személyzeti osztály helyettes vezetője lépett be a helyiségbe két géppisztolyos főhadnagy társaságában. „Herr von Bonin”, mondta a tábornok. „Meg kell kérnem, hogy fáradjon velem.”

Az ezredessel együtt letartóztatták Von Christen és Von dem Knesebeck alezredeseket is. Hitler közvetlen parancsára mindhármat a Prinz-Albrechtstrasséra vitték, ahol a Gestapo hallgatta ki őket.

Hitler az egész esetet a hadsereg újabb árulásaként értékelte. Harpe tábornok elbocsátásával egy időben felmentette posztjáról Von Luttwitz tábornokot, a kilencedik hadsereg parancsnokát is. Valójában azonban nagyfokú önteltsége nem engedte, hogy elveszítsen egy idegen fővárost, még akkor sem, ha történetesen azt korábban már földig romboltatta. Guderian kiállt három tisztje mellett és ragaszkodott ahhoz, hogy őt is kihallgassák, hiszen a döntésért kizárólag őt terhelte a felelősség. A vezérkar megleckéztetésére már régóta ürügyet kereső Führer szaván fogta a tábornokot. A visztulai offenzíva legkritikusabb időszakában Guderiant óránként kereszttül hallgatta ki Ernst Kaltenbrunner, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal képviselője és Heinrich Müller, a Gestapo vezetője. A két alacsonyabb beosztású tisztet két héttel később szabadon bocsátották, ám Bonin a háború végéig koncentrációs táborban raboskodott.

A Bonin letartóztatását követő napon Berlinbe érkezett Martin Bormann. Másnap, január 20-án szombaton, a következő bejegyzést tette naplójába: „a helyzet keleten egyre reménytelenebb. Feladjuk Warthegau térségét. Az ellenség legelől haladó harckocsi-alakulatai már Katowice közelében járnak.” Ezen a napon a szovjet erők Hohensalza közelében átlépték a birodalom keleti határvonalát.

Guderian felesége „fél órával azelőtt, hogy az első bombák becsapódtak volna”, elhagyta Schloss Deipenhofot. A vezérkari főnök feljegyzése szerint a birtokon dolgozók (többnyire valószínűleg áttelepült balti németek) „könnyes szemmel álltak az autója mellett és minden bizonnyal örömmel csatlakoztak volna hozzá”. Noha kevés kétségünk lehet afelől, hogy valóban örömmel hagyták volna maguk mögött az uradalmat, ez semmiképpen sem kizárólag az úrnő iránti hűségnek volt betudható. Ekkorra már terjedni kezdtek a hírek a Kelet-Poroszországban történetekről.

A Vörös Hadsereg katonái és különösen a lengyel egységek nem ismertek kegyelmet a lengyel fővárosban megtapasztalt szörnyűségeket követően. „Láttuk Varsó pusztulását, amint az emlékezetes napon, 1945. január 17-én behajtottunk a város üres utcáiba”, írta a 3. csapásmérő hadsereg egyik századosa. „A városból csak hólepte füstölő romok és hamu maradt. Éhező, végletekig kimerült emberek vonszolták magukat otthonuk felé.” Varsó háború előtti közel másfél milliós lakosságából mindössze százhatvankétezen maradtak életben. Az 1944. októberi varsói felkelés kegyetlen leverését követően a németek módszeresen megsemmisítették a város történelmi épületeit. Tették ezt annak ellenére, hogy a lázadók azokat nem is használták a harcok során. Vaszilij Grosszman a romokban heverő városban keresztül indult el a gettó irányába. Az egészről csupán a tetején üvegcserepekkel telezsírt, szögesdróttal ellátott három és fél méter magas kerítés, valamint a *Judenrat*, a zsidó közigazgatás épülete maradt meg. A gettó többi részéből „törött téglák hullámzó vörös tengere lett”. Grosszman elgondolkodott, hogy hány ezer ember holtteste fekszik a romok alatt. Nehéz volt elképzelni, hogy bárki is túlélhette a pusztítást, ám egy lengyel elvezette egy helyre, ahol négy zsidó egy épületmaradvány koszorúgerendája felett kialakított rejtékből kászálódott nemrég elő.

Tűz, vas és „nemes düb”

Amikor Csernyakovszkij tábornok január 13-án megindította a támadást Kelet-Poroszország ellen, a politikai tisztek a következő jelmonddal igyekeztek serkenteni a katonák harci szellemét: „Harcos, ne feledd, most lépsz be a fasiszta bestia barlangjába!”

A Csernyakovszkij vezette támadás nem indult túl szerencsésen. Köszönhetően a hatékony hírszerzésnek, a német harmadik páncéloshadsereg parancsnoka az utolsó pillanatban vissza tudta vonni csapatait a frontvonal lövészárkaiból. Ez viszont azt jelentette, hogy az offenzíva elején végrehajtott légitámadás nem érthette el a célját, a németek pedig később indíthattak néhány rendkívül eredményes ellenlökést. A következő hét folyamán pedig Csernyakovszkij bekövetkezni látta azt, amitől előzetesen tartott, vagyis hogy az insterburgi szorosban kiépített német állások komoly veszteségeket okoznak egységeiben.

A tábornok előtt azonban hamarosan adódott egy lehetőség. Csernyakovszkij az egyik legintelligensebb és leghatározottabb szovjet főparancsnok volt. Észrevette, hogy a jobbszárnyon a 39. hadsereg gyorsabban halad előre, ezért gyorsan átcsoportosította mögé a 11. gárdahadsereget, így a támadás súlypontja átkerült erre az oldalra. A Pregel és a Nyeman folyók közötti váratlan előrenyomulás pánikot okozott a Volkssturm-egységek körében. Ráadásul Tilsit térségében a 43. hadsereg is átkelt a Nyemanon. Teljes káosz lett úrrá a német háterszágon, különösen mivel a náci párt vezetői megtiltották a polgári lakosság evakuálását. Január 24-re Csernyakovszkij 3. Belorusz frontja megközelítette Königsberget, Kelet-Poroszország fővárosát.

Amellett hogy, ha úgy látta jónak, könnyedén figyelmen kívül hagyta a *Sztavka* utasításait, Csernyakovszkij – aki egyaránt volt harcokcsiparancsnok és a „hadtudományok doktora” – kész volt az elfogadott harci taktikát is bármikor megváltoztatni. „Az önjáró lövegek a gyalogság szerves részévé lettek azt követően, hogy csapataink átkeltek a Nyeman folyón”, jegyezte fel Vaszilij Grosszman. Harminc-hét évesen Iván Danilovics Csernyakovszkij a legfiatalabb főparancsnokok közé tartozott. Egyfajta értelmiségi attitűdöt felmutatva, néha viccesen Ilja Ehrenburg romantikus költészetéből szavalt idézeteket. Csernyakovszkijt nyugtalanították az ellentmondások. Sztálin szerint a dialektikus módszer élő példája volt. „Lehetetlen őt megérteni. Nincs más választásom, hinnem kell benne.” A tábornok kétségkívül nem való volt a háború utáni sztálini Szovjetunió világába. Talán szerencsésebb is

volt, hogy hamarosan bevetés közben életét veszítette, így hitét sem volt lehetősége elveszíteni.

A Vörös Hadsereg lapjában, a *Krasznojá Zvezdában* (Vörös Csillag) megjelent, Németország elleni bosszúhadjáratra felszólító írásai jelentős számú hívet szereztek Ilja Ehrenburgnak a fronton harcoló szovjet katonák körében. Nem csoda hát, hogy Goebbels ellenszenvvel viseltetett „a zsidó Ilja Ehrenburg, Sztálin kedvenc szónoka” iránt. A propagandaminisztérium felbujtással vádolta meg Ehrenburgot német nők megerőszakolására. Noha maga Ehrenburg sohasem riadt vissza a legvérszomjasabb fogalmazásmódtól sem, a nyugati történészek által neki tulajdonított legközismertebb kijelentés mégis egy náci koholmány. A vádak szerint az orosz író arra biztatta a Vörös Hadsereg katonáit, hogy tekintsék a német asszonyokat „jogosan megszerzett zsákmánynak” és „törjék meg faji büszkeségüket”. „Volt idő”, vágott vissza Ehrenburg a *Krasznojá Zvezda* hasábjain, „amikor a németek fontos állami dokumentumokat hamisítottak meg. Mára olyan mélyre süllyedtek, hogy az én cikkeimmel bíbelődnek.” Ehrenburg kijelentése azonban, mely szerint a Vörös Hadsereg katonáit „nem a német nők, hanem sokkal inkább a mi asszonyainkat megbecstelenítő német katonák érdeklik” – ahogyan azt a szovjet katonák kegyetlenkedései hamarosan bizonyították is – távol állt a valóságtól. Az pedig, hogy Németországot nem ritkán csak mint „szőke boszorkányt” emlegette, szintén nem a német és a lengyel nők irányába megnyilvánuló emberibb bánásmódra ösztönözte a katonákat.

Rokosszovszkij marsall 2. Belorusz frontja január 14-én, egy nappal Csernyakovszkij csapatainak megindulását követően, a narewi hídfőállástól észak-, északnyugati irányban lendült támadásba. Fő feladata a Visztula torkolatvidékének megszállása, Danzig elfoglalása s ennek eredményeként Kelet-Poroszország elvágása volt. Rokosszovszkij nem érezte kiforrottnak a legfelsőbb parancsnokság tervét, mivel úgy vélte, hogy csapatai egyaránt elszigetelődnének Csernyakovszkij Königsberget támadó csapataitól és Zsukov Visztulától nyugatra előrenyomuló egységeitől egyaránt.

A német második hadsereg elleni offenzíva „a támadásnak tökéletesen kedvező időjárási körülmények között” indult el, állapította meg sajnálkozva a szenvedő fél hadtestparancsnoka. A talajt vékony hóréteg fedte, a Narew folyó pedig be volt fagyva. A köd dél körül feloszlott, és Rokosszovszkij csapatai hamarosan légi támogatást is kaptak. Az első két napon azonban még így is csak visszafogott ütemben sikerült előrenyomulni, ám a szovjet nehéztüzérség és a katyusák bevetése ismét lehetővé tette a gyors áttörést. A becsapódó bombák az acélkeménységűre fagyott talajba nem tudtak behatolni, a felszíni robbanások így tovább növelték a detonációk „hatékonyságát”. A havas tájat hamarosan bombatölcsek csipkézték.

Az első estén Reinhardt tábornok, a hadseregcsoport főparancsnoka felhívta telefonon az akkor még az *Adlerhorstban* időző Hitlert. Arra próbálta felhívni a Führer figyelmét, hogy egész Kelet-Poroszország veszélybe kerül, amennyiben nem

kap engedélyt a visszavonulásra. Ám Hitler nem hallgatott rá. Másnap reggel 3 órakor Reinhardt parancsnoksága megkapta a parancsot, hogy a térségben lévő egyetlen bevethető tartalék erőt, a *Grossdeutschland* hadtestet vezényeljék át a visztulai frontra.

Nem Reinhardt volt az egyetlen harctéri parancsnok, aki hevesen kifakadt felettesei ellen. Január 20-án a *Sztavka* minden előzmény nélkül elrendelte, hogy Rokosszovszkij módosítson előrenyomulása tengelyén, mivel Csernyakovszkijt tartotta az ellenség. Rokosszovszkij tehát ahelyett, hogy egyszerűen elvágta volna a térséget a Visztula mentén, ezúttal északkeleti irányba, Kelet-Poroszország középső területei felé kellett hogy vonuljon csapataival. Rokosszovszkij tisztában volt azzal, hogy így széles rés keletkezik a balszárnyon, hiszen Zsukov hadseregével nyugat felé, Berlin irányába nyomult tovább. Kelet-Poroszországban ez a hirtelen irányváltás azonban meglepetésként érte a német parancsnokokat. Rokosszovszkij jobbszárnyán a 3. gárda-lovashadosztály gyorsan haladt előre a fagyott talajon, és egységei január 22-én már Allensteinbe értek. A balszárnyon Volszkij 5. gárda-harcokocsihadserege ugyancsak jó ütemben nyomult előre a Visztula torkolata mellett fekvő Elbing városa felé. Az elől lévő harcokocsidandár egyes egységei már január 23-án bejutottak a városba, mivel azt hitték róluk, hogy német páncélosok. Véres és kaotikus összecsapás bontakozott ki a városközpontban, de a védők végül kiszorították a szovjet harcokocsikat. A hadsereg megkerülte a várost és folytatta útját a hatalmas kiterjedésű lagúna, a Frischess Haff³ mentén. Kelet-Poroszországot immár gyakorlatilag teljesen elzárták a birodalomtól.

Noha a német erők már több hónapja készültek a Kelet-Poroszország ellen várható szovjet támadásra, a városokban és a falvakban nagyfokú szervezetlenség és bizonytalanság volt tapasztalható. A hátsószakban a Feldgendarmerie, a gyűlölt katonai rendőrség szigorú rendet tartott. A bakák csak „láncos kutyaként” emlegették őket, mert a nyakukban láncon hordott fémmedál nagyon hasonlított a kutyákon látható nyakörvhöz.

Január 13-án, tehát aznap reggel, amikor Csernyakovszkij megindította támadását, egy Berlin felé haladó, eltávozáson lévő katonákkal telezsúfolt vonatot tartóztattott fel az egyik állomáson a Feldgendarmerie. Azt üvöltötték, hogy parancsuk van és akinek a hadosztálya számát mondani fogják, le kell szállnia és alakzatban fel kell állnia. A vonaton ülő katonák – akik között akadt olyan is, aki már több mint két éve nem látta a családját – összekulcsolt kézzel imádkoztak, nehogy az ő hadosztályuk számát mondják. Ám majdnem mindenkinek le kellett szállnia a vonatról, hogy azután sorba álljon a peronon. Bárki, aki nem jelentkezett, halállal lakolt. Egy fiatal katona, egy bizonyos Walter Beier, azon kevesek egyike volt, akiknek nem olvasták a hadosztálya számát. Gyanútlanul azt hitte, hogy szerencséje volt és folytatta útját családjához az Odera mellett fekvő Frankfurtba. Hamarosan azonban rá

³ Haff: sekély tengeröböl, lagúna (német).

kellott jönnie, hogy otthonához olyan közel kell majd szembenéznie a Vörös Hadsereggel, amilyen közel sohasem hitte volna.

A káoszért leginkább felelőssé tehető személy egy náci vezető, az ukrainai helytartóként általa kiépített rezsimről már hírhedtté lett Erich Koch Gauleiter volt. Koch olyan büszke volt kegyetlenkedéseire, hogy nem is tiltakozott, amikor megtudta, hogy háta mögött csak a „második Sztálinként” emlegetik. A Hitler védelmi vonalak iránti „megrögzött rajongását” maximálisan osztó Koch emberek tízezreit kényszerítette földművek ásására. Ezek elhelyezkedéséről sajnos azonban elmulasztott egyeztetni a hadsereg vezetőivel. Ő volt az is, aki – kirívó példát szolgáltatva az emberek értelmetlen feláldozására – először sorozott be gyerekeket és idős férfiakat a Volkssturmba. Ám mind közül a legnagyobb hiba, amit Koch elkövetett, az volt, hogy nem engedélyezte a polgári lakosság evakuálását.

Ő és a náci párt helyi vezetői, miután megtiltották a civilek kitelepítését, anélkül távoztak, hogy bárkit is figyelmeztettek volna a támadás közeledtére. Mindez szörnyű következményekkel járt azokra a feleségekre, lányokra és gyermekekre nézve, akik a mínusz húszfokos fagyban túl későn kíséreltek meg elmenekülni a méteres hóval borított pusztá irányába. Sok parasztasszony – gondolva, hogy csupán új urak alatt kell majd dolgoznia és a korábbiakhoz képest nem sok minden változik majd – saját akaratából mégis maradt.

Az offenzíva kezdetét jelző nehéztüzérségi támadás távoli, mennydörgésszerű zaja nagy rémületet keltett a többnyire lapos, erdőségekkel borított kelet-poroszországi tájon fekvő gazdaságok és falvak lakosai körében. Kelet-Poroszországban az asszonyok már hallottak a Nemmersdorfban az előző ősszel történt kegyetlenkedésekről, amikor Csernyakovszkij katonái az 1944. nyári, feszített ütemű előrenyomulást követően megszállták Kelet-Poroszországot. Az asszonyok a városi moziban valószínűleg látták a hatvankét megerőszakolt és meggyilkolt nőről készített híradófelvételt is. Goebbels propagandaminisztériuma az esetet követően azonnal operatőröket küldött a frontra, hogy ott képeket készítsenek s így a történeteket minél jobban ki lehessen aknázni propagandacélokra. Mégis úgy tűnt, az otthonukban maradó nőknek továbbra sincs elképzelésük sem a rájuk váró szörnyűségekről. A legelterjedtebb ezek közül ugyanis – függetlenül a lányok és asszonyok korától – a csoportos nemi erőszak volt.

„A Vörös Hadsereg katonái nem hisznek a német nőkkel kialakuló *személyes viszonyban*”, írta naplójába a drámaíró Zahar Agranyenko, amikor tengerészgyalogosként Kelet-Poroszországban szolgált. „Alkalmanként kilencen, tízen, tizenketten, közösen erőszakolják meg a szerencsétleneket.” Később leírja azt is, amint Elbing városában német nők – utolsó kétségbeesett próbálkozásként, hogy védelmet keressenek – inkább szovjet tengerészgyalogosoknak ajánlották fel magukat.

A hatalmas hadoszlopokban előrenyomuló szovjet csapatok a modernitás és a középkor furcsa keverékét alkották: harckocsizók bélelt fekete sisakjukban, alattuk T-34-esük a talajt veri fel; kozák lovasok bozontos hátasukon, a korábban összera-bolt zsákmány a nyeregbe szíjazva; a kölcsönbérleti szerződés keretében kapott Studebakerek és Dodge-ok könnyű tábori ágyút vontatnak; nyitott Chevroletek a

csomagtartóban vitorlavászonnal letakart aknavetővel és hatalmas tarackokat vontató traktorok; s végül mindezeket egy második, ezúttal ló vontatta szekerekből álló menetoszlop követte. A katonák személyisége is legalább olyan színes volt, mint hadfelszerelésük. Akadtak közöttük olyanok, akik már a legfiatalabb német fiúban is az SS-katonát látták és úgy gondolták, hogy az összessel még az előtt végezni kell, hogy felnőnének és újra lerohannák Oroszországot. Voltak azonban olyanok is, akik megkímélték a gyerekek életét és enni adtak nekik. Az egyenruhát viselő fosztogatók védelték az italt és nőket erőszakoltak meg, míg az idealisták – az egyszerű kommunisták és az értelmiségiek – nyíltan elítélték az ilyen viselkedést. Az író Lev Kopelevet, aki ekkoriban politikai tiszt volt a hadseregben, azért tartóztatta például le a SZMERS kémelhárítása, mert „a burzsoá humanizmus és az ellenség iránt érzett sajnálat érdekében folytatott propagandatevékenységet”. Mindezek mellett Kopelev vette a bátorságot és Ilja Ehrenburg cikkeit is bírálni merte.

Rokosszovszkij csapatai olyan gyorsan haladtak előre, hogy a königsbergi német hatóságok számos menekültvonatot Allensteinbe küldtek, nem tudva, hogy a települést már korábban elfoglalta a 3. gárda-lovashadosztály. A kozákok számára azonban ezek a szerelvények kiváló alkalmat nyújtottak, hogy az erőszak és fosztogatás iránti leküzdhetetlen vágyukat kiéljék.

Moszkvában Berija és Sztálin tökéletesen tisztában voltak a fronton történetekkel. Az egyik részükre készített jelentésben például az állt, hogy „sok német úgy véli, azokat a nőket, akik Kelet-Poroszországban maradnak, a Vörös Hadsereg katonái megerőszakolják”. A dokumentum számos esetet is felsorakoztat, amikor csoportosan követtek el nemi erőszakot „kiskorú lányokon vagy éppen idős asszonyokon”. Az áldozatok között valójában nem ritkán tizenkét éves kislányok is voltak. „A 43. hadsereghez tartozó NKVD-csoport jelentése szerint a Schpaleitenben maradt nők közül nem egy öngyilkosságot kísérelt meg”, folytatódott a jelentés. „Egyiküket, egy bizonyos Emma Kornt kihallgatták. »Február 3-án«, mesélte az asszony, »a Vörös Hadsereg frontkatonái érkeztek a városba. Bejöttek a pincébe, ahol elrejtőztünk. Rám, valamint két másik asszonyra mutattak a fegyvercsövekkel és kiparancsoltak minket az udvarra. Az udvaron egymás után tizenkét katona megerőszakolt. Más katonák ugyanezt tették a másik két lánnyal. A következő éjjel hat részeg katona tört be a pincébe és a gyerekek szeme láttára újra megerőszakoltak minket. Február 5-én hárman jöttek, február 6-án pedig nyolc részeg katona erőszakolt és vert meg minket.«” Három nappal később az asszonyok végezni próbáltak magukkal és a gyerekekkel is és felvágták a csuklóikat. Ám nyilvánvalóan nem tudták, hogyan kell ily módon végezni magukkal és a kísérletük kudarcot valott.

A Vörös Hadsereg a nők irányába nyíltan tulajdonosi szemléletet követett, különösen azután, hogy Sztálin személyesen engedélyezte „hadi feleség” tartását a tiszték számára. (A „hadi feleségeket” röviden csak PPZS-ként emlegették, mivel a teljes kifejezés, „pohodno-polevaja zsená” olyannyira hasonlított a PPS-hez, a Vörös Hadseregben rendszeresített géppisztoly névéhez.) Ezek a főtiszték által szeretőnek

kiválasztott fiatal nők rendszerint parancsnoki híradósok, írnokok vagy az egészségügyi személyzet tagjai voltak, tehát olyan fiatal katonanők, akik nem *pilotkát*⁴, hanem barettsapkát viseltek.

A „hadi feleség” élete nem volt könnyű, mivel a férfiúi vágy általában hevesen és válogatás nélkül jelentkezett. „Tessék, Vera”, írta a 19. hadseregben egy Muszja Annenkova nevű fiatal katonanő barátnőjének. „Nézd, mit jelent náluk a »szeretet«! Látszólag kedvesek hozzád, de nehéz megmondani, hogy mi van legbelül a lelkük mélyén. Nincs őszinte érzés bennük, csupán rövid életű vágy és állati ösztönök. Milyen nehéz is itt egy igazán hűséges férfit találni.”

A Rokosszovszkij marsall által kiadott 006-os számú rendelet kíséreltet tett „a csatamezőn folytatott harcok során az ellenséggel szemben érzett gyűlölet” kordában tartására, sőt a parancs külön hangsúlyozta a „fosztogatásért, erőszakoskodásért, rablásért és a szükségtelen gyűjtogatásért, valamint pusztításért” kiszabandó büntetés súlyosságát is. Az eredmény siralmas volt. Elvértve ugyan akadt néhány kísérlet a tekintély tiszteletben tartásának kikényszerítésére. Az egyik lövészhadosztály parancsnoka állítólag „saját kezűleg lőtte agyon egyik hadnagyát, aki katonáit éppen egy, a földön szétfeszített végtagokkal fekvő asszony előtt sorakoztatta fel.” Ám általában vagy a tisztek maguk is részt vettek a kegyetlenkedésekben, vagy a fegyelem hiánya túl veszélyessé tette a részeg, géppisztolyos katonák között a rend helyreállítását.

Egy február 6-i megbeszélésen még Okorokov tábornok, a 2. Belorusz front politikai osztályának vezetője is felemelte szavát – ahogyan ő fogalmazott – „az ellenségben való bosszúállás elutasítása” ellen. Moszkvában nem annyira a megbecstelenítések és a gyilkosságok, mint inkább az értelmetlen pusztítás miatt aggódtak. Február 9-én a *Krasznojá Zvezda* szerkesztőségi cikke úgy fogalmazott, hogy „minden fegyelemsértés csak a győzedelmes Vörös Hadsereget gyengíti... A bosszúnk nem vak. Dühünk nem értelmetlen. Ha elborítja a vak düh, az ember hajlamos elpusztítani az ellenséges területen álló gyárat – egy gyárat, mely később hatalmas érték lenne a számunkra.”

A politikai tisztek ezt a megközelítést remélték alkalmazni a nők elleni erőszakos cselekmények esetében is. „Amikor valódi haragot ébresztünk a katonában”, állapította meg a 19. hadsereg politikai osztálya, „az nem kísérel majd meg szexuális kapcsolatot létesíteni a német nőkkel, mivel undort fog irántuk érezni.” Ez a képtelen álokoskodás is csupán arra mutat rá, hogy a hatóságok nem értették a probléma lényegét. Még a Vörös Hadsereg női katonái és egészségügyi tisztjei sem adtak hangot rosszallásuknak. „Katonáink viselkedése a németek és a német nők irányában teljes mértékben korrektnek mondható!”, mondta egy huszonegy éves nő Agranyenko felderítőegységétől. Néhányan még szórakoztatónak is találták a dolgot. Kopelev rendkívül dühös lett, amikor a politikai osztályról az egyik női asszisztens viccelődött az ilyen esetekkel.

⁴ A fején hosszanti irányban ferdén viselt sapka.

A németek által a Szovjetunió területén elkövetett bűnök, valamint a rendszer könyörtelen propagandája kétségkívül hozzájárultak a német nőkkel szemben Kelet-Poroszországban elkövetett erőszakos cselekmények nagy számához. Ám a bosszú csak a magyarázat egyik része lehet, még akkor is, ha később ezzel próbálták igazolni a történeteket. Ha egyszer a katona felöntött a garatra, a legkevesebbet áldozata nemzetisége nyomott a latban. Lev Kopelev írta, hogy egyszer Allensteinben „kétségbeesett sikoltozásra” lett figyelmes. Egy lányt látott, „hosszú, copfba fonott haja kócos, ruhája cafatokban lógott róla és azt kiabálta: „Lengyel vagyok! Jézus, Mária, én lengyel vagyok!” Eközben mindenki szeme láttára két tökrészeg harcokszíró kergette a szerencsétlent.

A kérdést olyannyira elhallgatták a Szovjetunióban, hogy a veteránok még manapság sem igen hajlandók elismerni, mi is történt valójában a német területeken végrehajtott offenzívák során. Utalnak ugyan arra, hogy hallottak néhány túlkapásról, de rögtön el is intézik a problémát azzal, hogy az ilyen esetek a háború elkerülhetetlen velejáróinak tekinthetők. Csak néhányan mutatkoznak készen arra, hogy elismerjék, tanúi voltak hasonló atrocitásoknak. Azon kevesek, akik hajlandókak beszélni, azonban egyáltalán nem tanúsítanak bűnbánatot.

– Mindannyian a szoknyájukat emelgették előttünk – mondta az egyik harcokszízáradban harcoló Komszomol-vezető. Sőt azzal folytatta: – 2 millió gyermekünk Németországban született.

Elképesztő, hogy a szovjet tisztek és katonák mennyi energiát fektettek abba, hogy meggyőzzék magukat: az áldozatok vagy boldogan fogadták, amit rájuk mért a sors, vagy legalábbis elfogadták, hogy ez jár nekik, cserébe azért a rengeteg gazsáért, amit a Wehrmacht Oroszországban elkövetett.

– Bajtársaink annyira szexéhesek voltak – mesélte ekkoriban az egyik szovjet őrnagy egy brit újságírónak –, hogy nem ritkán hatvan-, hetven-, sőt nyolcvanéves öregasszonyokat erőszakoltak meg – e nagymamakorú nők legnagyobb meglepetésére, sőt talán örömére.

A különböző szeszes italok, illetve a laboratóriumokból és gyárakból szerzett veszélyes vegyi anyagok ugyancsak problémát jelentettek. A folyamatos ivászat mélyen aláásta a Vörös Hadsereg harcképességét. A helyzet már kezdett komollyá válni, és az NKVD azt jelentette Moszkvának, hogy „a megszállt német területeken a zsákmányolt alkohol elfogyasztásából eredő tömeges mérgezésekről érkeznek bejelentések”. Úgy tűnik, mintha a szovjet katonáknak az alkoholból merített bátorságra lett volna szükségük ahhoz, hogy a nőket megtámadják. Ám azután, nem is olyan ritkán, annyira lerészegedtek, hogy képtelenek voltak az erőszakos szexuális aktusra, így ilyenkor – szörnyű végeredménnyel – az üveget használták. Számos áldozatot csonkítottak meg ilyen alkalmakkor.

Az ember csupán felszínesen érintheti e megdöbbentő pszichológiai ellentmondások kérdéskörét. Amikor Königsbergben a csoportosan megerőszakolt asszonyok a megbecstelenítést követően könyörögve kérték támadóikat, hogy végezzenek velük, a Vörös Hadsereg katonái mintha sértve érezték volna magukat.

– Az orosz katona nem lő le asszonyt – válaszolták. – Csak a német katona tenne ilyet.

A Vörös Hadsereg sikeresen győzte meg önmagát arról, hogy mivel magára vállalta az erkölcsi küldetést, hogy megszabadítja Európát a fasizmustól, ezért – egyénileg és politikailag egyaránt – úgy viselkedhet, ahogy neki jónak tetszik.

Az uralkodási vágy és a megalázás kényszere hatotta át a legtöbb katona nőikkel szembeni viselkedését Kelet-Poroszországban. Az áldozatok voltak kénytelenek megfizetni a Wehrmacht által a Szovjetunió elleni invázió során elkövetett bűntettekért. Miután a kezdeti düh elillant, a szadista jellemvonások már érezhetően kevésbé voltak észrevehetőek a katonák viselkedésében. Mire pedig a Vörös Hadsereg három hónappal később elérte Berlint, katonái a német nőkre sokkal inkább alkalmi partnerként, semmint gyűlöletük célpontjaként tekintettek. A katonák uralkodási vágya továbbra is megmaradt, ám ez talán már csak feletteseik, illetve a szovjet hatóságok részéről elszenvedett megaláztatásaik indirekt következménye volt. „A parancsuralmi rendszerek szélsőséges kegyetlensége”, írta Vaszilij Grosszman nagyszerű, *Élet és halál* című regényében, „az emberi szellemet kontinenseken keresztül volt képes lebénítani.”

Természetesen más erők is hatással voltak az emberek gondolkodására. A szexuális szabadságról az 1920-as években élénk vita folyt a kommunista párt körében, ám a következő évtizedben Sztálin gondoskodott róla, hogy a szovjet társadalom gyakorlatilag semlegesnek nyilvánítsa magát a kérdésben. Ennek természetesen semmi köze nem volt a szigorú erkölcsi felfogáshoz: az egyetlen ok az volt, hogy a szerelem és a szex nem volt összhangban az egyén „elszemélytelenedését” célul tűző tantételekkel. Freud munkáit tiltó listára tették, a válást és a házasságtörést a párt szigorúan elítélte. A homoszexualitást ismét köztörvényes bűnként kezelték. Az új tantételek értelmében még a szexuális felvilágosítást is betiltották. A képi ábrázolásokon a nő ruhával fedett keblének körvonalait „veszélyesen erotikus” látványnak tekintették, így e testrészeket munkásruhával kellett elfedni. A rendszer egyértelmű törekvése volt, hogy a vágy minden megjelenési formáját azonnal a párt, és mindekelőtt a Nagy Vezető iránti szeretetté alakítsa át.

A legtöbb alulművelt szovjet katona szexuális értelemben tudatlan volt, és a nők irányába meglehetősen felvilágosulatlan magatartást tanúsított. A szovjet állam törekvése, hogy elnyomja a nép nemi vágyát, így – ahogyan az egyik orosz író fogalmazott – egyfajta „laktanya-erotikát” hívott életre, mely sokkal primitívebb és erőszakosabb volt, mint „a legmocskosabb külföldi pornográf mű”. Mindehhez ráadásul még hozzáadódott a modern propaganda elembertelenítő hatása és a rettegő, szenvedő férfiak háborús ösztöne.

Ahogy a nem német nemzetiség sem mentette meg a nőket a nemi erőszaktól, éppúgy a baloldali elkötelezettség sem védte a férfiakat. A tizenkét évnyi rejtőzködésből a baráti felszabadítók üdvözlésére előlépő német kommunisták rendszerint azon vették észre magukat, hogy a SZMERS különítményesei hallgatják ki őket. A Vörös Hadsereget köszöntő boldog mosoly hamarosan hitetlenkedő arcukra fa-

gyott. A SZMERS furcsa gondolkodásmódjának torz prizmáján keresztül nézve bármely történet vagy esemény – legyen az akármilyen hihető is – egy szempillantás alatt bűnszövetkezetek előre kitervelt államellenes tevékenységévé változhatott. Ráadásul mindig ott volt a Moszkvában már előre megfogalmazott, minden, Sztálinnak hűséget fogadó hadifogolynak vagy harci tevékenységben részt nem vevő személynek nekiszegezett gyilkos kérdés: „Miért nem harcol a partizánokkal?” A tény, hogy Németországban nem voltak partizánegységek, természetesen nem lehetett elfogadható ürügy. Ez, a háború éveitől folyamatosan visszatérő könyörtelen irányvonal természetesen fejleszteni kezdte ki sok szovjet katonában az általános gyűlöletet. Kérdezték őket politikai tisztjeiktől, hogy a német munkásosztály miért nem fogott fegyvert Hitler ellen, ám őszinte, egyértelmű választ sohasem kaptak. Nem meglepő ezért, hogy amikor április közepén váratlanul változott a politikai irányvonal és ettől kezdve a németeket nem kellett volna gyűlölni, sok katona nem is vett tudomást az új direktíváról.

A gyűlöletpropaganda fogékony hallgatóságra talált, így a gyűlölet minden iránt, ami német, valódi zsigeri érzéssé lehetett. – Még a fák is ellenségnek minősültek – mondta a 3. Belorusz front egyik katonája. A Vörös Hadsereget sokként érte a hír, hogy Csernyakovszkij tábornokot Königsbergnél megölte egy eltévedt gránát. Katonái egy hevenyészett sírban temették el parancsnokukat, ágakat a környező fákról vágtak. Ezek helyettesítették volna a hagyomány szerint a sírba eresztett koporsóra dobando virágokat. Hirtelen azonban egy fiatal katona levette magát a sírba és ördögön kidobálta az összes, már a koporsóra szórt ágat. Ezeket ugyanis ellenséges fákról vágta le, így bemocskolták a hős végső nyughelyét.

Csernyakovszkij halálát követően Sztálin parancsára a volt vezérkari főnök, Vasziljevskij tábornagy vette át a 3. Belorusz front irányítását. Vasziljevskij, úgy tűnt, parancsnok társaihoz hasonlóan viszonyul a fegyelem kérdéséhez. Egy visszaemlékezés szerint vezérkari tisztje egyszer fosztogatásokról és pusztításokról jelentett neki.

– Tábornagy elvtárs – mondta a tiszt –, a katonák nem viselkednek megfelelően. Bútorokat, tükröket és edényeket törnek össze. Mi az utasítása ezzel kapcsolatban?

Vasziljevskij, a szovjet parancsnokok közül talán a legműveltebb és legértelmesebb főtitzt, néhány másodpercig csendben maradt, majd így szólt:

– Leszarom. Itt az ideje, hogy katonáink igazságot szolgáltatassanak.

A szovjet katonák által Kelet-Poroszországban végzett pusztítás már kezdett aggasztó méreteket ölteni. A házakat, melyek a fagyos éjszakában oltalmat nyújthattak volna számukra, gondolkodás nélkül felgyújtották. Dühítette őket az is, hogy az egyszerű kelet-poroszországi parasztok messze magasabb életszínvonalon éltek annál, mint amiről ők valaha is álmodhattak volna. Nem csoda így, ha már önmagában annak gondolata is, hogy az amúgy sokkal jobb körülmények között élő németek azért rohanták le a Szovjetuniót, hogy fosztogassanak, gyűlöletet keltett a katonákban.

Agranyenko jegyezte fel naplójában, hogy miként vélekedett a németekről az egyik hidász. „Hát hogyan kellene bánnunk velük, százados elvtárs? Csak gondol-

jon bele. Jómódban éltek, megfelelően táplálkoztak, voltak állataik, zöldségeskertjük és almafajuk. És megtámadtak minket. Egészen Voronyezsig eljutottak.” Itt elhallgatott egy pillanatra, majd tovább folytatta. „Sajnálom a gyerekeket, százados elvtárs. Még akkor is, ha a *fritzek* kölykeiről van szó.”

A szovjet hatóságoknak, elsősorban megvédendő Sztálint az 1941-es katasztrófával kapcsolatban esetlegesen őt érő vádaktól, sikerült egyfajta kollektív büntudatot kialakítaniuk a szovjet népben, amiért úgymond engedték, hogy a szülőföldet elfoglalja az ellenség. Nem kétséges, hogy az elfojtott büntudat erősítette a bosszúvágyat. Az erőszakot motiváló tényezők többsége azonban ennél sokkal nyilvánvalóbb formában jelentkezett. Dimitrij Scseglov, a 3. hadsereg egyik politikai tisztje elismerte, hogy amikor meglátták a német éléskamrákat, „felháborodtak az ott talált bőségen és gazdagságon”. Gyűlöletet keltett bennük a német háztartásokban tapasztalt nagyfokú rendszeret is. „Annyira jó lenne lesöpörni a polcokról a szép sorban odapakolt konzerveket és üvegeket”, írta Scseglov. A Vörös Hadsereg katonái megdöbbenve tapasztalták, hogy szinte minden családnak van otthon rádiója. A szemük elé táruló látvány sejtetni engedte, hogy a Szovjetunió talán nem is annyira a munkások és parasztok paradicsoma, mint ahogyan azt nekik otthon állították. A kelet-poroszországi gazdaságokban látottak egyszerre gerjesztették a katonákban a zavarodottság érzését, az irigységet, a csodálatot és a dühöt, ez pedig aggodalommal töltötte el a politikai tisztteket.

Azt, hogy a hadsereg politikai osztályainak félelme nem volt alaptalan, az NKVD postai cenzorai által írott jelentések is visszaigazolták. Az NKVD radikálisan szigorította a hazaküldött levelek ellenőrzését, remélve, hogy így egyrészt kontroll alatt tarthatják, mit írnak a katonák az átlag német életmódjáról, másrészt az ennek nyomán megformálódó, „politikailag nem helytálló következtetéseket” is ki lehet majd cenzúrázni az otthoniaknak írott beszámolókból. Az NKVD-nél megdöbbenve tapasztalták azt is, hogy a katonák előszeretettel küldenek német képeslapokat haza. Ezek közül néhányon még „Hitler beszédeiből kiemelt szovjetellenes idézetek” is olvashatók voltak. Ha más nem is, de ez a tény legalább arra készítette a politikai osztályokat, hogy tiszta írólapot bocsássanak a katonák rendelkezésére.

A polgári otthonokban, melyekről azt vélelmezték, hogy korábban német bárók lakhelyeül szolgáltak, a szovjet katonák órákat, porcelánokat, zongorákat és tükröket zúztak darabokra. Egy katonaeorvosnő írta Königsbergből haza a következőket: „El sem tudjátok képzelni, mennyi értékes holmit pusztítottak el a mi Ivánjaink, mennyi gyönyörű és kényelmes házat gyújtottak fel a katonák. Ugyanakkor persze igazuk van. Nem vihetnek mindent magukkal. És ha egy katona összetör egy egész falat elfedő tükröt, akkor valahogy jó érzés tölti el utána. Ez valami olyasféle elfoglaltság, amely enyhíti a testre és a lélekre nehezedő nyomást.” A falvak utcáit ellepte a kibelezett párnákból és matracokból szétszóródott toll. A Szovjetunió vidéki területein, különösen a Közép-Ázsiában felnőtt üzbég és türkmén származású katonák sok zavarba ejtően új dologgal találkoztak. Ilyen, számukra teljesen ismeretlen dolog volt például az üreges fogpiszkáló: „Először azt hittük, hogy a bor ivásához használt szalmaszál”, mesélte az egyik katona Agranyenkónak. Mások,

köztük tisztak is, a fosztogatásból származó cigarettákat úgy szívták, mintha az a megszokott, újságpapírba sodort, fekete *mahorka* dohányból készült volna.

A zsákmányolt tárgyakat gyakran már a következő pillanatban félrelökték vagy tönkretették. Senki sem akart semmit hagyni egy „*stabnyaja krisának*” – „törzskari patkánynak” – és különösen nem egy „*tyilovaja krisának*”, vagyis a második menetoszloppal érkező „utóvéd patkánynak”. Szolzsenyicin a látványt egy „zsúfolt piac-térhez” hasonlította, ahol a katonák porosz asszonyok kivételesen nagy méretű alsóruházatát próbálgatták magukra. Sokan annyi réteg ruhát vettek kezeslábasukra, hogy mozdulni is alig tudtak. A tankok személyzete nem ritkán annyi zsákmányolt árut zsúfolt a járműbe, hogy csoda, hogy el tudták fordítani a lövegtornyot. A nehéztüzérség által használt lövedékek utánpótlása is akadózni kezdett, mivel sok gépkocsi a válogatás nélkül összerabolt tárgyakkal volt megrakodva. A tiszték kétségbeesve tiltakoztak, amikor látták, hogy katonáik például szmokingot akarnak hazaküldeni a havi postacsomagban. Az idealista Kopelev határozottan tiltakozott. Szerinte a kivételes alkalmakra engedélyezett ötkilós csomag „gyakorlatilag közvetlenül bátorította a katonákat a fosztogatásra”. A tiszték számára kétszer ekkora küldemény volt engedélyezve. A tábornokok és a kémelhárítás tisztjei súlykorlátozás nélkül küldhettek haza csomagot, ám a tábornokoknak természetesen nem kellett odáig sülyedniük, hogy fosztogassanak. Tisztjeik válogatott ajándékokkal halmozták el őket. Még Kopelev is választott főnöke, a 2. Belorusz front politikai osztályának vezetője, Okorokov tábornok számára egy szépen megmunkált vadászpuskát és egy sorozat Dürer-metszetet.

Egy alkalommal a Szovjetunióval szimpatizáló német tiszték egy kisebb csoportját elvitték Kelet-Poroszországba. Megdöbbenette őket, amit tapasztaltak. Egyikük, Von Einsiedel gróf, az NKVD által irányított szervezet, a Nemzeti Bizottság a Szabad Németországért alelnöke, Kelet-Poroszországból visszatérve a következőket mesélte tagtársainak:

– Az oroszok teljesen megőrülnek a vodkáért és úgy általában az alkoholért. Nőket erőszakolnak meg, az eszméletvesztésig leisszák magukat, és azután házakat gyújtanak fel.

Míndez természetesen gyorsan eljutott Berija fülébe is. Ilja Ehrenburg, a legszenvédélyesebb propagandista, amikor egy hasonló látogatást tett, maga is megretent a látottaktól, ám mindez nem sarkallta arra, hogy mérsékelje cikkei kirohanásainak hangnemet.

A Vörös Hadsereg katonái a háború során nem táplálkoztak rendesen, és gyakorlatilag folyamatos éhség gyötörte őket. Ha az Egyesült Államokból nem érkezett volna hajórakományszámra a húskonzerv és a liszt, sokukkal minden bizonnyal végez az éhhalál. Nem csoda így, hogy kénytelenek voltak a helyiek által megtermelt javakat felélni, noha ez – ellentétben a Wehrmachttal – a Vörös Hadseregben nem volt elfogadott irányelv. Lengyelországban ellopták a magnak félretett kukoricát, és húsáért a németek által megkímélt néhány állatot is lemészárolták. Litvániában a cukorhiány miatt a katonák már a méhkaptárakat sem kímélték: az előző ősszel sokuk

arcát és karját méhcsípések tucatjai csúfították el. A gondozott, bőséges tartalékokkal rendelkező kelet-poroszországi gazdaságok kínálta bőség minden képzeletüket felülmúlta. A tejtől feszülő tőgy miatti fájdalomtól szenvedő teheneket puskával lőtték agyon, hogy rögtön el is fogyasszák. „Elmenekültek, és mindent hátrahagytak”, írta az egyik katona, „és most rengeteg sertés, étel és cukor van itt nekünk. Annyi enivaló van, hogy azt sem tudjuk, mibe harapjunk.”

Noha tisztában voltak a Kelet-Poroszországban zajló eseményekkel, a szovjet hatóságok dühösek voltak, sőt kifejezetten sértve érezték magukat, amiért a német polgári lakosság elmenekült otthonából. A vidék és a városok gyakorlatilag elnéptelenedtek. A 2. Belorusz front NKVD-csoportjának vezetője azt jelentette Alekszandrovnak, a Központi Bizottság főideológusának, hogy „csak nagyon kevés német maradt itt... sok települést tulajdonképpen teljesen sorsára hagytak.” A beszámoló készítője példaként olyan falvakról tesz említést, ahol alig fél tucat ember maradt hátra, és ír olyan kisvárosokról is, ahol csupán tizenöt időskorú lakos maradt. A „nemes düh” a történelem legnagyobb menekülthullámát idézte elő. 1945. január 12. és 1945. február közepe között közel 8,5 millió német hagyta el otthonát a birodalom keleti tartományaiban.

Kelet-Poroszországban sokan – főleg a Volkssturm emberei és nők – az erdőkben húzódtak meg imádkozva, hogy az őryöngő ellenség minél gyorsabban tovább vonuljon. A nagy többség azonban az előrenyomuló Vörös Hadsereg elől nyugatra menekült. Néhányan üzeneteket hagytak hátra az esetleg hazatérő férfiak részére. „Kedves Apu!”, vett észre Dimitrij Scseglov egy gyerekkez által sebtében krétával az ajtóra írt üzenetet. „Szekéren Alt-P.-be kell menekülnünk. Onnan hajóval megyünk tovább a birodalomba.” Az otthonukat elhagyók közül csak nagyon kevesen térhettek vissza. A régiót sajátos kultúrájával együtt teljesen megsemmisítették, s ennek különös hangsúlyt ad, hogy Kelet-Poroszország mindig is Németország szláv területekkel határos térsége volt. Sztálin már korábban tervbe vette, hogy a terület északi részét Königsberg központtal a Szovjetunióhoz csatolja, Kelet-Poroszország maradékát pedig részleges kárpótlásként a keleti, úgynevezett „nyugat-belorusz” és „nyugat-ukrán” területek elcsatolásáért cserébe a bábállamként létrehozott Lengyelország kapná meg. Kelet-Poroszországot így módon letörölték a térképről.

Amint Rokosszovszkij 5. gárda-harcoksihadserege áttört a Frischess Haffon, Kelet-Poroszországot vagy hajón Pillauból, vagy a jégen keresztül a Frische Nehrung, a lagúnát Danzig felől lezáró homokföveny irányában lehetett elhagyni. A legrosszabbul talán azok jártak, akik Königsbergbe menekültek, mivel a várost a szárazföld felől hamarosan elzárták a szovjet csapatok. A városból nem volt könnyű továbbjutni, elsősorban azért, mert a náci hatóságok egyáltalán nem készültek fel a polgári lakosság evakuálására, és időbe telt, mire az első hajók megjelentek Pillaunál. Időközben Kelet-Poroszország fővárosánál a háború egyik legvéresebb csatája volt kibontakozóban.

Azok a menekültek, akik eljutottak a Frische Nehrung homokfövenyéig, az ekkor már egyetlen nyugatra vezető útvonalig, nem sok könnyöretre számíthattak a Wehrmacht-tisztek részéről sem. Ezek szerint az utat ugyanis csak katonai célra lehetett használni, ezért leparancsolták a menekülőket róla. A hátizsákokkal felmálházott szerencsétlenek így kénytelenek voltak szekereiket és holmijaikat hátrahagyni és gyalog nekivágni a dűnéknek. Sokan közülük soha nem érték el a Frische Nehrungot. A szárazföldön a szovjet tankok egyszerűen átgázoltak a menekültek szekerein és géppuskákkal kaszálták le a gyalog vánszorgókat. Amikor egy ilyen harcokszó egység január 19-én utolért egy menekültekből álló menetoszlopot, „a szekereken utazókat egyszerűen lemészárolták”.

Noha Kelet-Poroszországban a nácik nem építettek koncentrációs táborot, egy, a Kumennen nevű falu melletti erdőséget átfésülő NKVD-egység három csoportban összesen 100 holttestet talált a hó alatt. Feltehetően valamelyik halálmenetben veszíthették életüket. Himmler már a Vörös Hadsereg közeledtének hírére elrendelte a táborok kiürítését. „A többség 18–35 év közötti nő volt”, állt az esetről készült jelentésben, „szakadozott ruhákat viseltek, melyeken számokat találtunk, illetve az öltözet bal karjára, valamint a mellkasi részére hatágú csillagot varrtak. Néhányan fatalpú bakancsot viseltek, övükre bögre és kanál volt erősítve. Zsebeikben élelmet, elsősorban kevés krumplit, karórépát és lisztet stb. találtunk. Az orvosokból és tisztekből álló vizsgálóbizottság megállapította, hogy mindegyikükkel közelről leadott lövéssel végeztek és az összes kivégzett nő alutáplált volt.” Jellemző, hogy noha a jelentés említést tesz a ruhákra varrott hatágú csillagokról, a szovjet hatóságok az áldozatokat mégsem zsidóként, hanem „a Szovjetunió, Franciaország és Románia állampolgáraiként” azonosították. A nácik mintegy másfél millió szovjet zsidót öltek meg pusztán azért, mert zsidónak születtek. Sztálin azonban nem akarta, hogy bármi is elterelje a figyelmet a szülőföld szenvedéséről.

A nagy téli offenzíva

Kinder – gyermekeim. Így szólították a német tábornokok katonáikat, ha bizalmas hangon fordultak hozzájuk. E jelenség gyökere valahol az egész államszervezetre rátelepedő porosz paternalizmusban volt keresendő. – A katona a nép gyermeke – mondta Von Blumentritt tábornok a háború végén, ám ekkorra már a hadsereg és a társadalom közé képzelt bármilyen családi kötelék pusztán vágyálmoknak volt tekinthető.

A düh egyre nőtt, látva, hogy hiábavaló minden áldozat. Az emberek immár készek voltak bűjtatni a katonaszökevényeket. Egy lengyel parasztgazda, aki január 24-én Berlinben tartózkodott, szemtanúja volt, amint asszonyok ilyeneket kiabálnak a város utcáin német katonákat kísérő tiszteknek és altiszteknek: „Engedjétek a férjeinket haza! Harcoljanak az aranyfácánosok [náci főtisztek] inkább!” Az egyenruhájuk nadrágján vörös csíkot viselő vezérkari tiszteket meglátva a járőkelők ezt kiáltozták: „Vámpírok! Vámpírok!” Mindez azonban, ellentétben az 1918-ban történtekkel – mely dátum méltán dühítette a náciakat –, nem a közelgő forradalom előszele volt. A svéd katonai attasé megállapítása szerint, amíg az étel el nem fogy, lázadásokra nem lehet számítani. Ezt egyébként megerősítette egy ekkoriban népszerű berlini szólás is, mely szerint: „Addig nem tesszük le a fegyvert, amíg Göring bele nem fér Goebbels nadrágjába.”

A jövőt illetően csupán kevesek tápláltak illúziókat. A berlini egészségügyi osztály „vészhelyzet esetére” a kórházaktól további tízezer ágyat kért a civilek részére és tízezret a hadsereg számára. A rendelet nagyon jól jellemezte a náci bürokráciát, mivel nem vette figyelembe sem a bombázások következményeit, sem az erőforrás-és szakemberhiányt. Egy dolog volt az ágyhelyek biztosítása, ám az orvosok és a nővérek már ekkor is rendkívül túlterheltek voltak, hiszen például még arra sem volt elég ember, hogy az éjszakai bombatámadások idején a betegeket a kórtermekből levigyék a pincébe. Ezalatt a kórházi adminisztráció kénytelen volt hosszadalmas egyezkedésekbe bocsátkozni a különféle náci párhivatalokkal annak érdekében, hogy a személyzet felmentést kapjon a Volkssturm-egységekben történő szolgálatteljesítés alól.

Magát a Volkssturmot az előző esztendő őszén hívták életre, a náci ideológia, valamint kicsinyes hatalmi harcok eredményeként. Hitlert gyanúja, mely szerint a hadsereg vezetése árulókból és a vereségbe belenyugvó kishitűekből áll, arra ösztönözte, hogy a tömegmilícia irányítását kivegye a Wehrmacht kezéből. Himmler, a

Waffen-SS vezetője és egyben a júliusi merénylet óta a tartalékos hadsereg parancsnokhelyettese, kézenfekvő választásnak tűnt e posztra, ám a rendkívül becsúszó Martin Bormann meg volt győződve arról, hogy a Volkssturmot helyi szinten – az egyébként az ő irányítása alá tartozó náci Gauleiterek közreműködésével – kell megszervezni. Szinte az összes tizenhét és negyvenöt év közötti német férfit ekkorra már behívták a hadseregbe, így a Volkssturmban tizenéves kölykök és öregemberek teljesítettek szolgálatot.

Az immár egyúttal Berlin birodalmi védelmi biztosaként is tevékenykedő propagandaminiszter, Goebbels sebtében kampányt szervezett, olyan jelszavakkal, mint például: „A Führer hívószava számunkra szent parancs!” vagy „Hit! Harc! Győzelem!” A mozikban a nézők menetelő férfiakkal láthattak hírösszefoglalókat. A képkockákon idős és fiatal együtt vonult, Volks Sturm-egységek Panzerfaustokat vettek át, majd tömött sorokban hűségesküvet tettek a Führernek. A kamera hosszasan elidőzött a Goebbels beszédére feszülten figyelők arcán. Nem kevesen, figyelmen kívül hagyva a katonai realitásokat, még mindig hittek a sikerben. „A világ népei összeesküdtek ellenünk, ám mi megmutatjuk nekik, hogy mire vagyunk képesek”, írta egy feleség katonai férjének. „A kerületből tegnap esküdtek fel. Látnod kellett volna. Soha nem fogom elfelejteni az erőnek és a büszkeségnek ezt az egyértelmű megnyilvánulását. Még nem tudjuk, hogy mikor küldik őket harcba.”

A fronton harcoló katonák hangulatán mindez azonban keveset javított. Sokan felháborodva olvasták az otthonról érkezett levelekben, hogy apjuk – sőt nem ritkán nagypapjuk is – minden vasárnap katonai kiképzésen vesz részt. Valójában a németek többsége, a szakértelem iránti ösztönös megbecsülés ellenére, mélyen szkeptikus volt.

– Az emberek túlnyomó része úgy gondolta – mesélte később kézre kerítőinek Hans Kissel tábornok –, hogyha a Wehrmacht nem tud megbirkózni a feladattal, akkor ez a Volkssturmnak sem fog sikerülni.

A Volkssturmba besorozottak jelentős része vélte úgy, hogy értelmetlenül, valamilyen jelképes cél érdekében fogják majd harcba küldeni őket és esélyük sem lesz megállítani a szovjet előrenyomulást. Sziléziában végül mintegy negyven Volks Sturm-zászlóaljat állítottak fel, melyek feladata a régió keleti és északkeleti határainak védelme volt. Épült ugyan néhány beton lövegállás is, ám mivel az egységek csak kevés páncéelhárító fegyverrel rendelkeztek, a szovjet harckocsik gyakorlatilag átgázoltak rajtuk.

Felső-Szilézia iparosodott területein, a Sztálin által a térképen megjelölt „aranybánya” központjában a német gyárigazgatók egyre nagyobb aggodalommal figyelték az eseményeket. Attól tartottak, hogy az itt dolgozó 300 000 külföldi – főleg lengyel származású, illetve a Szovjetunióból idehurcolt kényszermunkás – felkelést robbant majd ki. Az üzemek vezetői követelték, hogy „vezessenek be biztonsági intézkedéseket az ellenséges külföldi munkásokkal szemben”, még mielőtt a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának hatására felbátorodnak, és lázadás tör ki. Ám Konyev marsall harckocsijai közelebb voltak, mint gondolták.

A gyors szovjet előrenyomulás miatt sürgetővé vált a koncentrációs táborok és a hadifogolytáborok kiürítése is. Örök és foglyok minden cél nélkül vonszolták magukat a kietlen, hólepte tájon. Egy késő délután egy brit hadifoglyokból álló menetszlop utolért egy nagyobb csoport szovjet foglyot. „Hófehér arcuk”, írta Robert Kee, „szörnyen elütött hollófekete szakálluktól. Csupán szemükben csillogott még valami fény, valami emberi. Olyan volt, mintha ez a fény a bent rekedt ember utolsó kétségbeesett segélykiáltása lett volna.” A britek kiürítették zsebeiket és mindent, amit találtak, szappant, cigarettát, áthajítottak a szerencsétleneknek. Az egyik csomag cigaretta célt tévesztett. Ahogy az egyik orosz fogoly lehajolt, hogy felvegye, egy Volks Sturm-őr odarohant és rátaposott a kinyújtott kezére. Ezután belerúgott, majd puskatussal ütlegetni kezdte. A britek „dühösen kiáltozni kezdtek”. „Az őt abbahagyta a fogoly verését és döbbsen felnézett. Nyilván annyira hozzászokott már a brutalitáshoz, hogy fel sem merült benne, hogy az emberek tiltakozhatnak is az ellen.” Ezután az őt üvölni kezdett és fenyegetően rázta fegyverét, ám a britek még hangosabban kiabáltak és gúnyolódni kezdtek. Saját öreik ütlegetéssel próbálták helyreállítani a rendet és visszalökték a Volks Sturm-őrt a saját őrizeteseihez. „Édes istenem!”, mondta Kee egyik társa. „Ha egyszer ideérnek, mindent megbocsátok az oroszoknak, amit csak tesznek, ezzel az országgal. Mindent.”

A végképp hitelét veszített Göring kiesésével a náci párton belül mindenekelőtt Bormann és Himmler között folyt a hatalmi harc. A júliusi merényletkísérletet követően utóbbi befolyása jelentős mértékben növekedett, mivel ő volt a vezetője azon két szervezetnek – a Waffen-SS-nek és a Gestapónak –, melyek egyedül voltak képesek a hadsereg feletti ellenőrzésre. Miután Hitler általános fizikai és elméleti állapota a merénylet során szerzett sebesülések miatt komolyan megromlott, Himmler jó eséllyel indult harcba a Führer esetleg megüresedő posztjáért. Ám az, hogy megfelelő képességekkel rendelkezik-e ahhoz, hogy – amint attól néhányan tartottak – ugyanazt a szerepet töltsse be a Hitler után következő időszakban, mint amit Sztálin töltött be a poszt-lenini érában, már erősen kétséges volt.

Himmler aligha volt rátermett e feladatra. Jellegzetes „külső fizikai jellemzői, a csapott áll, az erős állkapocs és a szemüveg mögé rejtett tekintet” voltak. Noha rendkívül hideg és embertelen volt, a Reichsführer-SS elképesztő naivitásról és önteltségről is tanúbizonyságot tudott tenni. Himmler, bizonyos léven abban, hogy a hatalmi ranglétrán ő következik, végzetesen alábecsülte Martin Bormann, Hitler bikanyakú és kerek arcú személyi titkárát, aki olyannyira a Führer bizalmába férkőzött, hogy ekkor már ő határozta meg, ki kerülhet személyesen a náci vezető elé. Bormann titokban lenézte Himmlert, és gúnyosan csak „Heinrich nagybácsinak” hívta a háta mögött.

Bormann már régóta gyanította, hogy Himmler, a Waffen-SS megteremtője titokban saját jogon is katonai parancsnok szeretne lenni. Egy ilyen poszt felajánlásával könnyen el lehetett tehát távolítani a versenytársat Berlinből – és így a hatalom epicentrumából is. December elején – majdnem bizonyos, hogy Bormann ja-

vaslatára – Hitler egy, a Rajna felső folyásánál állomásozó kisebb hadseregcsoport főparancsnokává nevezte ki Himmlert. A Reichsführer-SS nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy közvetlen felettese a nyugaton állomásozó hadseregek főparancsnoka, Von Rundstedt tábornagy lesz. A délnyugat-németországi Fekete-erdő mélyéről Himmler azonban nem érzékelhette, hogy befolyása Berlinben gyorsan csökken. Kaltenbrunnert, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal Heidrich halálát követően általa kinevezett vezetőjét azzal állította Bormann a maga oldalára, hogy lehetővé tette számára a Hitlerhez való bejutást, így tehát az az utasításokat közvetlenül a Führertől kaphatta. Himmler azt sem vette észre, hogy a Führer főparancsnokságán működő összekötő tisztje, Hermann Fegelein SS-Gruppenführer ugyancsak csatlakozott Bormann táborához.

Miközben a náci vezetők egymás ellen áskálódtak, a visztulai front – ahogyan azt Guderian korábban jósolta – teljesen összeomlott. A szovjet harckocsidandárok nem álltak meg alkonyatkor sem. A tankok a sötétség óráiban is folytatták az előre nyomulást, mivel – ahogy az egyik parancsnok fogalmazott – „azok a sötétben kevésbé sebezhetők és harckocsijaink éjszaka rémületet keltenek”.

A szovjet ékek naponta nem ritkán hatvan-hetven kilométert is előrehaladtak. „Az egyik német tábornok”, állította Guszakovszkij ezredes, „miután ellenőrizte a térképen az ellenséges csapatok helyzetét, levetkőzött és békésen ágyba bújt. Éjjelkor üdöttünk rajta.” Még ha egyes megállapítások túlzóak is lehetnek, kétségtelen, hogy a szovjet előrenyomulás lendülete váratlanul érte a német tisztikart. Az ellenséges csapatok előző éjszaka rögzített helyzetét tartalmazó jelentés, miután végigfutott a parancsláncolat, körülbelül reggel 8 órakor jutott el a hadseregcsoport-parancsnokságra. Ezután az OKH-nak időben el kellett készítenie a jelentés rövid, tömör kivonatát, valamint a kapcsolódó térképet, hogy azt még Hitler szokásos déli megbeszélésén értékelhessék. Ez azután egy ideig eltartott. Freytag von Loringhoven, Guderian katonai segédtisztje emlékezett olyan esetre, amikor hét órán keresztül folyt a tanácskozás. Tehát a Hitler útmutatásai alapján kiadott parancsok a fronton harcoló egységekhez leghamarabb csak az első általuk készített helyzetjelentés továbbítását követő huszonnégy óra leteltével jutottak el.

Az erőpolitika színterén a kívülről csak ritkán tudtak konstruktív módon bekapcsolódni a hadművelleti megbeszélésekbe. Ezek a megbeszélések is sokkal inkább öncélúak voltak, különösen, ha általuk valamelyik riválishoz képest előnyösebb helyzetbe lehetett kerülni. Göring, úgy tűnt, ekkor már híján volt a rá korábban oly jellemző machiavellista fortélynak. Nem értett a katonai stratégiai tervezéshez, mégis teljes testtömegével a térképasztalra nehezedve, azt így láthatatlanná téve mindenki más számára, hosszú előadásokat tartott a témában. Miután ily módon bolondot csinált magából, egy közelben elhelyezett karosszékre vonult vissza. A rendkívül türelmes Hitler még akkor sem dorgálta meg, amikor mindenki szeme láttára mély álomba szenderült. Freytag von Loringhoven egy alkalommal megfigyelte, ahogy Göring elalszik az egyik széken. A tartalék térkép az arcára terült és

így úgy nézett ki, mint egy vonaton alvó kereskedelmi ügynök a háború előtti idők-ből.

A szovjet harckocsivezetők is olyan fáradtak voltak, hogy gyakran ők is elaludtak, ám egy T-34-es vagy egy Sztálin tank egy átlagos járműnél kétségtelenül jobban bírta, ha valaminek nekiütköztek vele. A bőrből vagy vászonzól készült bélelt harckocsizónák minden bizonnyal nagy szolgálatot tettek a zötykölődő acélszörnyetek belsejében. A légénységet nagymértékben a hajsza öröme vitte előre. A magukra hagyott német felszerelések látványa vad gyönyörűséget okozott számukra. „Nem pihenhetnek meg egy pillanatra sem”, esküdöztek. Mindenekelőtt azonban az tette őket boldoggá, hogy immár a német hátszárba érkeztek meg.

A szovjet parancsnokok az ellenállás leghalványabb jelére bevetették a nehéztüzérséget. Vaszilij Grosszman látta, amint „fegyelmezett német hadifoglyok”, némelyek a heves nehéztüzérségi támadás nyomán még mindig harctéri idegsokktól támoxyogva, a hátszár felé vonulnak. „Egyikük, akárhányszor elhajt mellette egy autó, kihúzza magát és tiszteleg”, jegyezte be naplójába.

Zsukov seregei január harmadik hetében is folytatták gyakorlatilag ellenállásba nem ütköző északnyugati irányú előrenyomulásukat. A jobbszárnyon a 2. gárda-harckocsihadsereg és az 5. csapásmérő hadsereg továbbra is együttműködtek, míg a bal-szárnyon az 1. gárda-harckocsihadsereg, valamint a 8. gárdahadsereg folytatták közös offenzívájukat. Még az 1. Belorusz front parancsnoksága sem tudott lépést tartani az eseményekkel és nem ritkán olyan stratégiai célokat tűzött ki, melyek addigra már régen elfoglalásra kerültek. Amikor a 8. gárdahadsereg január 18-án, öt nappal a kitűzött határidő előtt látótávolságra közelítette meg Lódz városát, a parancsnok, Vaszilij Csujkov tábornok úgy határozott, hogy mellőzve a frontparancsnoksággal való egyeztetést, haladéktalanul megtámadja az ipari várost. Amint lövészhadosztályai a reggeli órákban felvonultak a rohamra, majdnem lebombázta őket a Vörös Hadsereg légierje. A város estére a szovjetek kezére került. Az utcákon holtan heverő német katonákkal több esetben „kíméletlenül, de jogosan” lengyel hazafiak végeztek.

Január 24-én Csujkov, akit a még a sztálingrádi harcok során szerzett tapasztalatai miatt a városi hadviseléshez leginkább értő tábornoknak tekintettek, parancsot kapott Poznań elfoglalására. Az üzenet kézhezvételekor a főtiszt azon tűnődött, vajon Zsukov parancsnokságán tudják-e, hogy egy erős sziléziai erődítménnyről van szó.

Konyev 1. Ukrán frontja délen sokkal rövidebb úton jutott el a birodalom határáig. Mindenekelőtt sikerült meglepniük Krakkóban a németeket és így a várost sértetlenül kerítették kézre. A gyors előrenyomulás azonban nem várt bonyodal-makkal is járt. Zsukov és Konyev csapatai több tízezer német katonát értek utol, akik közül sokan elkerülték a fogságot. Ők, miközben nappal az erdőben rejtőztek, kétségbeesve próbáltak nyugatra jutni. Néhányan közülük – csak hogy megszerez-zék a katonák kenyereszsákját – rendszeresen rajtaütöttek az elhaladó szovjet egy-

ségeken. Mesik, az 1. Ukrán front NKVD-egységének vezetője tájékoztatta Beriját, hogy a hátvéd szerepét betöltő lövészezredek rendszeresen 200 főt is meghaladó nagyságú szökevénycsapattal kerülnek fegyveres összetűzésbe.

Gépesített csapategységekből álló menetoszlopok is vonultak vissza a birodalom felé, próbálva megtalálni a szovjet csapatok rengetegén keresztül a biztonságos utat. Ezeket csak „vándorló katlanként” emlegették, mivel egyik bekerítésből a másikba vergődtek, járműveiket a végsőkéig hajtották és kíméletlenül elpusztítottak minden felszerelést, melyet már nem tudtak használni. A legerősebb és legismeretesebb ilyen alakulat a Nehring tábornok által irányított páncéloshadtestre épült. Szökevény, illetve még harcoló egységekből állt és minden járművet megsemmisítettek, mely üzemképtelenné vált, vagy amelyből kifogyott az üzemanyag. Még két tankot is feláldoztak, mivel ezekkel támasztottak alá egy hidat, melyen annak összeomlása előtt még át tudtak haladni a könnyebb járművek. Nehring, mivel véletlenül egy olyan útvonalat választott, mely nagyjából a Zsukov és Konyev seregeit elválasztó keskeny sávban húzódott, sikeresen elkerülte a nagyobb összecsapásokat. Egy rövid rádióüzenetben azután értesült arról, hogy Von Saucken tábornok *Grossdeutschland* hadteste csatlakozni készül hozzájuk. Ez január 21-én sűrű ködben sikeresen meg is történt, hogy azután az egyesített csapatok január 27-én visszavonuljanak az Oderán túlra.

Ugyanazon a napon, amikor Nehring átkelt az Oderán, mintegy 200 kilométerre délkeletre fény derült a náci rezsím hihetetlen gaztetteire. Konyev 60. hadserege megtalálta az Auschwitz környékén kiépített táborrendszert. A 107. lövészhadosztály felderítői vállukra vetett géppisztollyal léptek elő a hólepte erdőből, hogy szembe találják magukat a modern történelem leghátborzongatóbb jelképével.

A szovjet tisztek ráébredve, hogy valójában mit is találtak, azonnal előrerendelték az egészségügyi egységeket, ám a 3000 beteg fogoly közül sokakat még így sem sikerült megmenteni. A táborban maradtak túl gyengék voltak ahhoz, hogy útra keljenek, amikor kilenc nappal korábban az SS megkezdte a táborok evakuálását. A szovjet tisztek megkezdtek néhány táborlakó kihallgatását. Adam Kurilowicz, a lengyel vasúti dolgozók szakszervezetének egykori vezetője, aki 1941 júniusa óta volt a táborban, elmesélte, hogyan próbálták ki a náci nyolcvan szovjet és 600 lengyel foglyon 1941. szeptember 15-én az újonnan épített gázkamrákat. Mansfeld professzor, egy magyar tudós beszélt a szovjeteknek azon „orvosi kísérletekről” is, melyek során – például karbolsav injekcióval – 140 lengyel fiút öltek meg a németek. A Vörös Hadsereg akkori becslése szerint több mint 4 millió emberrel végeztek a táborokban, ám később ez a szám túlzónak minősült. A hadsereg egyik fotósát felkérték, hogy fényképezze le a tábor bejáratánál álló, „Arbeit Macht Frei” feliratú táblával ellátott kaput, a felpuffadt hasú halott gyerekeket, a levágott emberi hajból álló nagy kupacokat, a nyitott szájú holttesteket és az élő csontvázak karjára tetovált számokat. A képeket azután elküldték Moszkvába Alekszandrovnak, a Vörös Hadsereg propagandafelelősenek. Egy, a Vörös Hadsereg újságjában, a *Sztalinszkeje Znamjában* (Sztálin Lobogója) február 9-én publikált jelentéstől eltekintve

azonban a Szovjetunió egészen május 8-ig, tehát a háború végéig visszatartotta az Auschwitzcal kapcsolatos információkat.

Az egyik szovjet tiszt talált egy Himmler által kibocsátott rendeletet is, melyben a Reichsführer-SS „hozzájárul a táborokba küldött, költöztetéshez még fizikailag elég erősnek tűnő szovjet hadifoglyok kivégzésének elhalasztásához”. Azon a télen a „csupán inget, sőt nem ritkán csak alsóneműt viselő” orosz hadifoglyokat husángokkal és ostorral hajtották ki a gyakran mínusz 35 fokos fagyba. Azon kevesek, akik élve visszatértek, súlyos fagyási sérüléseket szenvedtek. Orvosi segítség nélkül – ami természetesen nem volt – esélyük sem volt az életben maradásra. A tény, hogy a Wehrmacht az egyébként az ő felelősségi körébe tartozó hadifoglyokat átadta megsemmisítésre az SS-nek, csak tovább növelte a Vörös Hadsereg bosszúszomját. Egy német katonai tolmáctól a szovjetek megtudták azt is, hogy a Vörös Hadsereg katonái számára kialakított fogolytáborok közül legalább egyben „megparancsolták az összes beérkező fogolynak, hogy vetközzenek le, és akiről megállapították, hogy zsidó, azt helyben agyonlőtték”. A szovjet hatóságokat ismét csak a szovjet állampolgárok és katonák ellen elkövetett bűntettek érdekelték. A Vörös Hadsereg katonái számára az eléjük táruló látvány mindazonáltal egyértelmű üzenetet hordozott. Foglyokat nem fognak ejteni.

Amennyiben kijelentjük, hogy a január a Wehrmacht számára végzetesnek bizonyult, úgy hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a kelet-poroszországi, sziléziai és pomerániai otthonukat elhagyó több millió civil számára ez az időszak messze több szenvedést hozott. A mezőgazdaságból élő családok számára, melyek évszázadokon keresztül még a legkeményebb teleket is átvészelték valahogy, most vált egyértelművé, mennyire sebezhetőek is valójában. Kegyetlen időjárással találták szembe magukat, gazdaságukat és élelmiszerkészleteiket pedig a visszavonuló csapatok felgyújtották. Kevesen ismerték azonban fel, hogy saját testvéreik, fiaik és apáik nem is olyan régen hasonló kegyetlenséggel bántak el a lengyel, orosz és ukrán parasztokkal.

A Balti-tenger menti területekről – Kelet- és Nyugat-Poroszországból, illetve Pomerániából – menekülők az Odera és Berlin felé vették az irányt, míg a délebből – Sziléziából és a Warta-vidékről – érkezők a Berlinton délre folyó Neisse felé tartottak. A menekültek között túlnyomó többségben voltak a nők és a gyerekek, mivel korábban majdnem az összes férfit besorozták a Volkssturmba. Mozdítható értéktárgyaik szállítására az otthonukat hátrahagyók szinte minden lehetséges eszközt igénybe vettek. Aki gyalogosan vágott neki az útnak, az kezükocsiba vagy babakocsiba pakolt, de akadt olyan is, aki szekéren, lovas kordén, sőt az istálló mélyéről előásott hintón vitte magával ingóságait. Motoros járművet alig lehetett látni, hiszen a Wehrmacht és a náci párt mindent elkobozta az üzemanyaggal együtt. Nem meglepő így, hogy haladni csak irtalmatlanul lassan lehetett, ám nem csupán a hó és a jég jelentett akadályt. A menetoszlopoknak a túlterhelt szekerek eltört tengelye miatt is rendszeresen meg kellett állniuk. A szénásszekerek háztartási eszközökkel, sonkákkal, hordókkal és élelmiszerekkel teli edényekkel megpakolt, kívülről szőnyeg-

gel letakart teherkocsikká váltak. A belül elhelyezett matracokon a terhes nők és a szoptató anyák pihenhették ki az út fáradalmait. A jeges utakon a rosszul táplált lovak nehezen boldogultak. Némely szekér elé ökröket fogtak. Patkolatlan patájukat feltörte az út, véres nyom jelezte a hóban, hogy merre haladtak. Mikor pedig – mint az gyakran előfordult – egy állat kimúlt, feldolgozására szinte sohasem volt idő. Az ellenségtől való félelem tovább hajtotta a menekülőket.

Éjszakánként a menet valamelyik út menti faluba kanyarodott, ahol rendszerint letáborozhattak az uradalmak pajtaiban, istállóiban. A tulajdonosok keletről menekülő arisztokrata társaikat úgy fogadták, mintha csak rókavadászatra érkező különleges vendégek lettek volna. A kelet-pomerániai Stolp közelében báró Jesko von Puttkamer levágott egy disznót, hogy az úton lévő éhező menekülteknek ételmet adhasson. Egyszer csak megjelent egy „kurta lábú, pocakos” náci hivatalnok, hogy figyelmeztesse, az állatok engedély nélküli levágása „komoly vétség”. A báró ráordított, hogy hagyja békén a tulajdonát, különben ő is úgy végzi, mint a disznó.

Azok sem voltak szerencsésebb helyzetben, akik vonaton menekültek el Kelet-Poroszországból. Január 20-án egy emberekkel telezsúfolt tehervonat lassított Stolp vasútállomásán. „Összepréselt alakok, hidegtől elgémberedett tagok. Állni alig tudtak, nemhogy kimászni a vagonokból. Testükön foszlányokban lógó ruha, a görnyedt vállakon néhány takaró, szürke, beesett arcok.” Néma csend. Kis merev csomagokat vettek le a kocsikról és egymás mellé fektették őket a peronon. Halálra fagyott gyerekek holttesteik voltak. „A csendet hirtelen jajkiáltások törték meg. Egy asszony nem akarta átadni elhunyt gyermekét”, emlékezett vissza egy női szemtanú. „Rémület és pánik lett rajtam úrrá. Még sohasem láttam ilyen szenvedést. Az életem táruló látvány mögött pedig egy rémisztő látomás tűnt fel: ezek az emberek mi voltunk; ez várt ránk is.”

Az időjárás egy héttel később tovább romlott, éjszaka már mínusz harminc fokra is lecsökkent a hőmérséklet. Január utolsó hetében további fél méter hó is leesett, még a tankok számára is leküzdhetetlen hóakadályokat hozva létre. A pánik szülte menekülthullám azonban továbbra sem csillapodott. Ahogy a szovjet erők egyre közeledtek Breslauhoz, Szilézia központjához – a városhoz tehát, melyet Hitler parancsa értelmében az utolsó szál emberig, az utolsó töltenyig tartani kellett – a civileket teherautókról, hangosbeszélőn utasították a település mielőbbi elhagyására. A menekültek egymást taposva próbálták feljutni a vonatokra. A sebesültek és a betegek kimenekítéséről szó sem lehetett. Mindegyikük kapott egy-egy kézigránát, hogy magukkal végezve lehetőleg több orosz is a másvilágra küldjenek. A vonat nem mindig bizonyult a legbiztosabb közlekedési eszköznek. A „normális időkben” rendszerint háromórás utat, jegyezte meg egy, a menekültekről készített jelentés, most nem ritkán huszonegy óra alatt tették meg.

Eva Braun nővére, a Breslauban élő Ilse a vonattal menekülők egyike volt. Egy szolgálati autó vette fel január 21-én reggel a berlini Schlesischer vasútállomáson, majd az Adlon Hotelbe vitte, ahol Eva is lakott. Aznap este együtt vacsoráztak a Birodalmi Kancellária könyvtárában. Eva, akinek fogalma sem volt a keleten bekövetkezett katasztrófa méretéről, úgy csevegett nővérével, mintha az egy rövid nyá-

ralást követően nyugodtan visszautazhatna Breslauba. Ilse nem tudta sokáig türtőztetni magát. Mesélni kezdett az ellenség elől hóban, fagyban menekülőkről. Olyan dühös volt, hogy kijelentette, Hitler az egész országot egy szakadék felé vezeti. Eva megdöbbsent és nagyon mérges lett. Hogyan mondhat a nővére ilyeneket a Führerről, aki olyan nagylelkű volt és még azt is felajánlotta, hogy szállást biztosít számára a Berghofban? Megérdemelné, hogy falhoz állítsák és agyonlőjék.

Január 29-re a náci hivatalos szervek számításai szerint „az evakuált területekről mintegy 4 millió ember” volt úton a birodalom központja felé. Ez egyértelmű albecslése volt a valós számoknak, melyek két hét alatt 7 millióra, majd február 19-re 8,35 millióra emelkedtek. Január végére naponta 40-50 000 menekült érkezett Berlinbe, főleg vonaton. A birodalom fővárosa nem fogadta áldozatait tárt karokkal. „A Friedrichstrassén, a vasútállomás Németország végzetének átjáróházává lett”, írta egy szemtanú. „Minden egyes új vonat, ami ide beérkezik, a szenvedés alakatlan tömegét löki ki magából a peronra.” Az elszennvedett kínoktól és gyötrelmekről valószínűleg nem is vették észre a táblát, melyre ez volt írva: „A liftet kutyák és zsidók nem használhatják!” A Vörös kereszt hamarosan határozott intézkedéseket hozott, hogy a menekültek minél hamarabb tovább induljanak az Anhalter vasútállomásra, illetve hogy a vonatok Berlin körül körözzenek. A hatóságok attól tartottak, hogy „fertőző betegségeket, például tifuszt” hurcolnak be és járvány alakulhat ki a fővárosban. Az illetékesek félték attól is, hogy a menekültek vérhast, torokgyíkot és skarlátot terjesztenek majd el.

A káosz mértékét jól érzékeltetik a Danzig esetében feljegyzett szám adatok. Február 8-án úgy becsülték, hogy 35-40 000 menekült volt a városban, de összesen körülbelül 400 000-re kell számítani majd. Két nappal később megállapították, hogy ezt a számot már valójában el is érték. A náci hatóságok, mivel semmilyen előkészületeket nem tettek a – Hitler által elismerni nem akart – katasztrófa elhárítására, most az idővel voltak kénytelenek versenyt futni, ha továbbra is irányításuk alatt akarták tartani az eseményeket. Komoly sikereket elérve a Luftwaffe Junkers 88-asaival élelmiszerkészleteket dobtak le a hóban rekedt és éhező menetoszlopoknak, ám magánbeszélgetéseken bevallották, hogy ezek az akciók „szörnyen igénybe vették” az üzemanyag-tartalékaikat.

Danzig körül a menekültek részére élelmiszerraktárakat alakítottak ki, ám ezeket hamarosan kifosztották a csökkentett fejadagon lévő német katonák. A leginkább sürgős segítségre szoruló régió továbbra is Kelet-Poroszország volt, ahova a menekültek elszállítása céljából az első hajó csak január 27-én, tehát tízennégy nappal azt követően érkezett meg, hogy Csernyakovszkij megindította a támadást. A polgári lakosság részére kenyérrel és konzervtejjel megrakott hajók legelőször február elején indultak útnak. Természetesen volt olyan szállítmány is, mely soha nem ért célta. Egy 2000 doboz konzervtejet szállító gépet a kezdeti próbálkozások egyike során lőtték le.

Csernyakovszkij és Rokosszovszkij két hadseregcsoportha a Kelet-Poroszországot védő három német hadsereg maradványait, hátukban a tengerrel, két katlanba szo-

ritották. A Rokosszovszkij balszárnán elhelyezkedő hadseregek a Visztula keleti partján elfoglalták a német lovagrendek megerődített városait, valamint Marienburgot a Nogatnál. Ezzel a hadmozdulattal sikerült ugyan a német második hadsereget visszaszorítani egészen a Visztula torkolatvidékéig, ám az továbbra is tartani tudta a Frische Nehrungot. A Frisches Haff lagúnájának több mint harminc centiméteres jegén a menekültek még mindig át tudtak gyalog kelni a szárazföldről és folytathatták útjukat Danzig felé. Rokosszovszkijnak mindeközben jobbszárnját gyorsan át kellett csoportosítani ahhoz, hogy megakadályozhasson egy nyugati irányú német kitörési kísérletet.

Hitler már szinte megszállottan ragaszkodott ahhoz az elképzeléséhez, hogy csapatainak ki kell tartaniuk a Mazuri tavak térségében kialakított védelmi vonalakon. Dührohamban tört ki, amikor tudomására jutott, hogy Hossbach tábornok, a negyedik hadsereg parancsnoka január 24-én feladta a védelem sarokpillérének számító lötteni erődöt. A hír még Guderiant is megrázta, ám Hossbachnak és felletetésének, Reinhardt tábornoknak eltökélt szándéka volt, hogy áttörik a Rokosszovszkij erői által alkotott gyűrűt, hogy így elkerüljék egy újabb, a sztálingrádhoz hasonló katasztrófa bekövetkeztét. A támadás, mellyel faltörő kosként menekülési útvonalat biztosítottak a polgári lakosság számára, január 26-a fagyos estéjén vette kezdetét. Meglepetésszerű előrenyomulásukkal a németek összeroppantották a szovjet 48. hadsereget és majdnem sikerült elérniük Elbinget is, melyet a német második hadseregnek még az első utcai harcokat követően sikerült megtartania. A hóban és kemény fagyban zajló háromnapi küzdelem után azonban Rokosszovszkij erőinek sikerült visszaverniük a támadást. Hitler menesztette Hossbachot és Reinhardt tábornokot, akiknek csapatait folyamatosan szorították vissza az úgynevezett heiligenbeili katlanba, abba a veszélyes négyszögbe, melynek egyik oldalát a Frisches Haff képezte. Itt a katonákkal együtt több mint 600 000 civil ugyancsak csapdába esett.

A 3. Belorusz front mindeközben a szárazföld felől teljesen körbezárta Königsberget. A város helyőrsége, mely a harmadik páncélosdandár alakulataiból állt, ily módon el lett vágva a lagúna bejáratánál fekvő Pillau kikötőjéhez vezető Samland-félszigettől. Közel 200 000 polgári személy rekedt a városban, ám az élelmiszerkészletek szűkösek voltak. A rossz körülmények miatt naponta 2000 aszszony és gyermek vágott neki gyalog a jégen keresztül a veszélyes útnak, hogy megkíséreljen eljutni a már így is rendkívül túlszűfolt Pillauba. Több százan a hóban még a szovjet csapatokhoz is elgyalogoltak, hogy némi élelemért könyörögjenek. Az első gőzös, mely Pillauból 1800 civilt és 1200 sebesültet szállított el, csak január 29-én ért biztonságos partot. Koch tartományi vezető azt követően, hogy először elítélően szólt Reinhardt és Hossbach tábornokokról, amiért azok megkíséreltek kitörni Kelet-Poroszországból, majd pedig megparancsolta Königsberg védőinek, hogy az utolsó emberig tartsanak ki, egyszerűen magára hagyta a keletporosz fővárost. Miután látogatást tett Berlinben, a sokkal biztonságosabb Pillauba tért vissza, ahol a Kriegsmarine rádiókommunikációs eszközeinek segítségével sike-

resen megszervezte a tengeren keresztül történő evakuálást, hogy azután ismét tovább álljon.

Pillau túl nagy hajókat nem tudott fogadni, így a menekülés szempontjából legfontosabb balti-tengeri kikötő a Danzigtól nem messze északra fekvő Gdynia (vagy Gotenhafen) lett. Dönitz tengernagy csupán január 21-én adta ki a parancsot a menekültek tömeges evakuálását négy nagyméretű hajóval támogató Hannibál-hadművelet megindítására. Január 30-án Németország legnagyobb óceánjárója, a 2000 utasra tervezett *Wilhelm Gustloff* mintegy 6000 menekülttel a fedélzetén indult útnak. A következő éjszaka az egyetlen egymotoros torpedónaszád által kísért hajót becserkészte egy, a balti flotta kötelékébe tartozó szovjet tengeralattjáró. A. I. Marineszko kapitány három torpedót lövetett ki, melyek mindegyike célt ért. A kimerült, álmukból felvert menekültek körében kitört a pánik és mindenki egyszerre próbált eljutni a mentőcsónakokhoz. Sokuk menekülési útvonalát elzárta a betörő jeges tengervíz – csak a külső levegő-hőmérséklet mínusz tizenhét fokos volt. A vízre bocsátott mentőcsónakok sorra borultak fel, ahogy a kétségbeesett utasok megpróbáltak a hajó oldaláról beugrani. Az óceánjáró kevesebb mint egy óra alatt elsüllyedt. Legalább 5300 ember vesztette életét. Az 1300 túlélőt az *Admiral Hipper* nehézcirkáló vezetésével a helyszínre siető hajók mentették ki. Ez volt mindaddig a legnagyobb emberáldozattal járó tengeri katasztrófa, ám hamarosan ezt is felülmúlta egy még több emberéletet követelő szerencsétlenség.

Az orosz történészek mind a mai napig ragaszkodnak ahhoz a hivatalos szovjet állásponthoz, mely szerint a *Wilhelm Gustloff* „több mint 6000 hitleristát, köztük 3700 tengerészt szállított”. Úgy tűnik, hogy igazán komoly érdeklődés Oroszországban nem is az áldozatok, hanem sokkal inkább a győzedelmes A. I. Marineszko parancsnok sorsa iránt mutatkozott. A Szovjetunió Hőse kitüntetését az NKVD nyomására nem kaphatta meg, mivel korábban egy külföldi állampolgárral folytatott viszonyt. Ez olyan súlyos bűnnek számított, hogy majdnem bíróság elé állították és a Gulágra küldték. Csupán 1990-ben, „a győzelem negyvenötödik évfordulóján” kaphatta meg végül – ekkor már posztumusz – a Szovjetunió Hőse Érdemrendet.

A tömeges elvándorlás egyik mellékhatásaként Németországban üzemanyag- és szállítmányozási válság jelentkezett. A szénutánpótlás akadozni kezdett, mivel a vagonokra szükség volt a menekültek Pomerániából való elszállításához. Egyes helyeken a pékek egyszerűen nem tudták megsütni a kenyereket. A helyzet már kezdett annyira kétségbeesetté válni, hogy „a birodalom megmentése érdekében” a tehervagonok feletti rendelkezés joga visszakerült a Wehrmachthoz, mely azokat természetesen elsősorban üzemanyag-szállításra használta. E döntést január 30-án, a náci párt hatalomra kerülésének tizenkettedik évfordulóján hozták meg.

A tábornokok közül néhányan nemhogy nem szánalommal tekintettek a polgári menekültekre, mint a Wehrmacht támadása elleni szovjet megtorlás elsőszámú áldozataira, hanem pusztán egyszerűen nyűgnek találták őket. Hitler egyik legkedvesebb parancsnoka, Schörner tábornok elrendelte, hogy az Odera felső szaka-

szának bal partján egy harminc kilométeres sávot tartsanak fenn a hadműveletek céljára. Hangosan szóvá tette ugyanakkor azt is, hogy a menekültek hátráltatják a katonai tevékenységet és sürgette, hogy Keitel tábornagy rendelje el „a kitelepítések azonnali beszüntetését”. Ez feltehetően azt jelentette, hogy kész lett volna büntető intézkedéseket is bevezetni a Vörös Hadsereg elől menekülő civil lakosság ellen.

A náci hatóságok olykor majdnem olyan rosszul bántak a német menekültekkel, mint a koncentrációs táborokban fogva tartottakkal. A helyi ügyintézők, a Kreisleiterek kibújtak a felelősség alól, különösen, ha a szerencsétlenek valamilyen betegségben szenvedtek. Egy alkalommal három, menekültekkel telezsúfolt nyitott vagonokból álló vonat érkezett Schleswig-Holsteinbe. Ezek közül csak az egyikben 3500 ember, főleg nő és gyermek nyomorgott. „Szörnyű állapotban voltak”, állapította meg egy jelentés, „tetvesek, és különféle betegségekben szenvedtek, például rühesek voltak. A megtett hosszú utat követően még mindig sok holttest feküdt a vagonokban. A vonatok tartalmát gyakran nem rakodták le a célállomáson, hanem egy másik körzetbe küldték. Mindettől eltekintve Schleswig-Holsteinben minden a legnagyobb rendben van.”

Hitler maga úgy határozott, hogy a német menekülteket a megszállt csehszlovák „protektorátusban” kell letelepíteni. „Azon a véleményen van”, magyarázta egy tisztviselő Hitler állásfoglalását, „hogya a csehek látják a szenvedést, akkor nem támogatják majd az ellenállási mozgalmukat.” Mint kiderült, a Führer ismét rosszul mérte fel a helyzetet. Alig három hét múlva jelentés érkezett, melyben figyelmeztettek, hogy a csehek látva az elkerülhetetlen német vereség nyilvánvaló bizonyítékát, immár nem késlekednek és megkezdték saját, Beneš által vezetendő közigazgatásuk kiépítését.

A nemzetiszocializmus válsága a hadseregére is hatással volt. Hitler meggyőzte magát arról, hogy minden rendbe jön, ha egy kellőképpen könyörtelen, a kialakult helyzethez elméleti alapon közelítő parancsnokot bíz meg a birodalom keleti határainak védelmével. Guderian tábornok alig akart hinni a fülének, amikor Hitler január 24-én úgy határozott, hogy a Reichsführer-SS, Himmler vezesse az új Visztula hadseregcsoportot, mely Kelet-Poroszország és Reinhardt Sziléziában tönkrement hadseregcsoportjának maradványai között vonult fel. Nem lehet kétség afelől, hogy Hitler döntését nagymértékben befolyásolta az a néhány nappal korábban Guderiannak szóló fenyegetése, mely szerint össze fogja zúzni a „vezérkari rendszert”, és bosszút áll azon a „maroknyi értelmiségin”, akik arra számítanak, hogy „nézeteiket majd ráerőszakolhatják feljebbvalóikra”.

Ugyanazon a délutánon Hans Georg Eismann ezredes parancsot kapott a vezérkartól, hogy induljon Schneidemühlbe. Őt nevezték ugyanis ki a Visztula hadseregcsoport hadműveleti főnökévé. Eismann még sohasem hallott ilyen nevű hadseregcsoportról. A törzstisztek kinevezéséért felelős tábornok elmagyarázta neki, hogy azt nemrég hozták létre. Eismann Guderianhoz hasonlóan megdöbben, amikor értesült, hogy a főparancsnok Himmler lesz.

Eismann-nak nem volt más választása, mint hogy *Kübelwagenjén* (a dzsip német megfelelője) útnak induljon kelet felé. Ahogy a fagyos éjszakában végighajtottak az 1. számú birodalmi főútvonalon, „a káosz és a szenvedés a maga teljes formájában” alakot öltött előtte. „Akármerre jártunk, mindenhol kelet felől érkező, végtelen hosszúságú menekültoszlopokba ütköztünk.” A legtöbbjük arcán kimerültség és céltalanság tükröződött.

Eismann azt remélte, hogyha úti céljához ér, majd tisztább képet kap a kialakult helyzetről, ám amint arra hamarosan rá kellett jönnie, a Visztula hadseregcsoport parancsnoksága nem volt hasonlatos semelyik másik főhadiszálláshoz sem. Schneidemühlben megkérdezte ugyan az egyik katonai forgalomirányítótól, hogy hogyan jut el oda, ám a parancsnokság pontos helye nyilvánvalóan szigorúan őrzött titok volt. Szerencsére észrevette Von Hase őrnagyot, akit már korábban ismert és végül tőle útbaigazítást kapott.

A parancsnokságot Himmler *Steiermark* nevű, hálókocsikból és légvédelmi fegyverekkel felszerelt vagonokból álló különvonatán alakították ki. A kocsikon egyenlő távolságra egymástól fegyveres SS-őrök álltak. Egy „különösen elegáns étkezőkocsiban” Eismann egy fiatal Unterstrumführer várta, aki végigkísérte a vonaton a Reichsführer-SS és főparancsnok irodájához.

Himmler íróasztalánál ült a szalonjában. Amikor felállt, hogy kézfogással köszöntse a látogatót, Eismann a kezét „nőiesen puhának” érezte. Eismann, aki csak képeken vagy nagy távolságból látta eddig a Reichsführer-SS-t, végigmérte leendő felettesét. A mint mindig, most is szemüveget viselő Himmleren nem a szokásos fekete SS-uniformis, hanem – feltehetően katonai beosztását hangsúlyozandó – csukaszürke egyenruha volt. Kissé puhánynak tűnt, felsőteste testmagasságához képest mintha túl hosszú lett volna. Csapott álla és keskeny szeme „némileg mongoloid” vonásokat kölcsönöztek neki. Eismannt átkísérte egy nagyobb asztalhoz, hogy áttekintsék a hadműveleti térképet. Az ezredes azonnal látta, hogy az a legalább huszonnégy órával azelőtti helyzetet mutatja.

– Mi áll a rendelkezésünkre ahhoz, hogy lezárjuk ezt a rést, és új frontot nyithassunk? – kérdezte Eismann.

Nem voltak számára ismeretlenek a Führer főhadiszállása által elmélyített, vagy éppen létrehozott válsághelyzetek. 1942 decemberében ő volt az a tiszt, aki Von Manstein tábornagy parancsára berepült a szovjetek által körülrzárt Sztálingrádba, hogy ott Paulus tábornokkal a teendőkről tárgyaljon.

Himmler válasza a mesterétől eltanult összes meggondolatlan közhelyet tartalmazta: „azonnali ellentámadás”, „lecsapunk az oldalszárnyukra” és a többi. Az általa elmondottak az alapvető katonai ismeretek teljes hiányáról árulkodtak. Eismann szerint az egész olyan volt, mintha „egy vak ember beszélt volna a színekről”. Végül megkérdezte, hogy milyen harcra fogható egységek állnak a rendelkezésükre. Himmlernek elképzelése sem volt erről. Úgy tűnt, nincs tisztában a ténnyel, hogy a kilencedik hadsereg gyakorlatilag csak nevében létezett. Csupán egy dolog volt egyértelmű. A Reichsführer-SS nem különösebben értékelte, ha vezérkari stílusban közvetlenül kérdéseket intéznek hozzá.

Mint kiderült, a Visztula hadseregcsoporthoz főhadiszállása nemcsak képzett törzstisztekben szenvedett hiányt, de utánpótlási és szállítási csoportjai, valamint híradóalakulatai sem voltak. Az egyetlen kommunikációs eszköz a vezérkari főnök telefonja volt. Ráadásul az autósatlaszon kívül, amit Eismann Berlinből hozott magával, a főparancsnokságon csupán egyetlen térkép akadt. Még a különböző katasztrófákat korábban már átélt tapasztalt vezérkari tisztek is nehezen tudták felmérni, hogy mennyire hozzá nem értő módon, és felelőtlenül kezeli „Hitler *kamarillája*” a helyzetet.

Az ellentámadás megindítását továbbra is szorgalmazó Himmler régi zászlóaljakat és ezredeket akart sebtében ismét összerakni. Eismann javasolta, hogy a szervezési feladatokra legalább egy tisztállománnyal és kommunikációs eszközökkel rendelkező hadosztályparancsnokot jelöljenek ki, ám Himmler választása – hogy még hatásosabbnak tűnjön a dolog – egy hadtestparancsnokra esett. Jelöltje Demmlhuber Obergruppenführer lett. (A hadseregben a tisztek a „Tosca” becenevet adták Demmlhubernek, a gyanú szerint általa használt ugyanilyen nevű parfüm után.) Összehívtak egy rögtönzött hadtestparancsnokságot és Demmlhuber másnap átvette az irányítást. Az Obergruppenführer, aki Himmlernél egyébként jóval tapasztaltabb volt, nem örült, amikor rá osztották a feladatot. A hadművelet, ha egyáltalán az akciót ilyen névvel illetni lehet, teljes kudarcnak bizonyult, és Demmlhuber a posztjáról elbocsátott kevés számú Waffen-SS-tábornok egyike lett. Talán ennek nyomán kelt szárnyra a vezérkar operakedvelő tisztjeinek körében az a vicces mondás, lehet, hogy „Toscát” félreállították, de legalább ugrania nem kellett.

Ezt követően egy másik Waffen-SS-tiszt érkezett, hogy átvegye a hadseregcsoporthoz törzskari főnökének posztját. Ő volt Lammerding Brigadeführer, az SS *Das Reich* páncélosadosztály egykori parancsnoka. Noha elismert katona volt, csupán kevés törzstiszti tapasztalattal rendelkezett és nem éppen kompromisszumkésziségről volt híres. Mindeközben a szovjetek megközelítették Schneidemühl-t és a Visztula hadseregcsoporthoz főhadiszállását vissza kellett vonni észak felé, Falkenburg irányába. Schneidemühl-t, melyet Hitler Poznaánnal együtt erődnek nevezett, az ott állomásozó nyolc Volkssturm-zászlóaljjal, néhány műszaki katonával és tüzéséggel gyakorlatilag a sorsára hagyták. Hitler tétele, mely szerint „ahol egyszer német katona megveti a lábát, onnan nem hátrál meg”, így csupán szlogen maradt.

Egy Stolpból Schneidemühlbe vonaton utazó Volkssturm-zászlóalj elhaladt Himmler *Steiermark*-ja mellett. Ezt az úgynevezett „zászlóaljat” báró Jesko von Puttkamer, a pocakos náci hivatalnokot korábban megfenyegető földesúr vezette. Ő és tisztjei első világháborús egyenruhájukat viselték és magukkal hozták régi szolgálati pisztolyukat is. A sorkatonák, főleg parasztok és kereskedők, semmilyen fegyverrel nem rendelkeztek, csupán a Volkssturm karszalagja volt a kabátjukon. A tervek szerint Schneidemühlben kellett volna átvenniük a puskákat és géppisztolyokat. Hirtelen szovjet tankok vették tűz alá a vonatot. A vezetőnek sikerült megállnia és nagyon gyorsan hátramenetbe kapcsolnia.

Amint távolabb kerültek a veszélyes zónától, Puttkamer leparancsolta embereit a kocsikról. Ezt követően a térdig érő hóban gyalog visszamasíroztak Stolpba úgy, hogy a legerősebb haladt elől és taposta ki az utat a többieknek. Puttkamer nem hagyta, hogy emberei a semmiért adják életüket. Visszatérve, a polgármesteri hivatal előtti Stephansplatzon hősként fogadták a város lakói. Báró Von Puttkamer azonban elkécserezdve visszavonult udvarházába és szekrénybe tette egyenruháját, melyet megbecstelenítettek „ezek a Hitlerék és Himmlerek”.

Előretörés az Odera irányába

Január utolsó hetére úgy tűnt, Berlingen úrrá lett a „hisztéria és a káosz”. Esténként kétszer, először 8 órakor, majd pedig 11-kor volt légiriadó. A keletről érkező menekültek a Vörös Hadsereg fogságába kerültek szörnyű sorsáról is beszámoltak. Magyarország, Németország utolsó balkáni szövetségese immár nyíltan is a Szovjetunió oldalára állt és a hírre, hogy a szovjet harckocsihadseregek rendkívül gyorsan nyomulnak előre, már kezdték a teljes keleti front összeomlását jósolni. Az egyszerű katonák abban reménykedtek, hogy az ellenség csak a tisztekkel és az SS tagjaival végez majd, a munkások és az alacsonyabb rangú tisztek pedig arról próbálták meggyőzni magukat, hogy az oroszok őket nem bántják.

A keleti front helyzetéről a legpontosabb információk a vasúti munkások révén jutottak el a hátsóba. Ők gyakran a vezérkarnál is hamarabb tudták, hogy mennyit haladt előre az ellenség. Egyre többen vállalták a kockázatot, és a BBC rádióadását kezdték hallgatni, hogy valós képet kapjanak az eseményekről. Nem volt kicsi a veszély, hiszen ha valamelyik szomszéd feljelentette őket, rövidebb időre még koncentrációs táborba is kerülhettek. Mindezek ellenére sok Hitlerhez és Goebbelshez hű német továbbra is szenvedélyesen hitt a „promi”, a propaganda-minisztérium által terjesztett propagandának.

A tömegközlekedést továbbra is nap mint nap helyreállították és az emberek ugyanúgy minden nap bementek munkahelyükre. Ugyanakkor egyre többen kerestek olyan hálótér, mely közel volt irodájukhoz vagy a gyárhoz. A hálósák ezen időszak egyik legfontosabb használati cikke lett. Hasonlóan nélkülözhetetlenek voltak a kempingágyak, melyekre a keleti területekről menekült rokonoknak és barátoknak, vagy a Berlinben otthonukból kibombázottaknak volt szüksége. A jó összeköttetésekkel rendelkezők már a főváros elhagyásának különféle módjairól folytattak tárgyalásokat. A szóbeszéd, mely szerint a szovjet katonák Kelet-Poroszországban agyonlövik a földbirtokosokat, meggyőzte őket arról, hogy a teljes arisztokrácia veszélyben van. A szovjet propaganda céljai között majdnem olyan súllyal szerepelt a „junker militarizmus” kiirtása, mint a nemzetiszocializmus megsemmisítése.

Azoknak, akik a Berlinből való menekülés mellett döntöttek, óvatossá kellett lenniük. Goebbels ugyanis korábban kijelentette, hogy a főváros engedély nélküli elhagyása a dezertálással egyenértékű. A távozni szándékozónak mindenekelőtt egy utazási engedélyre volt szükségük, melyet csak valamilyen, a város határain kí-

vül elvégzendő rendkívül fontos munkáról szóló mesével lehetett megkapni. Azoknak, akiknek valamilyen sürgős elintéznivalójuk miatt valóban el kellett hagyniuk Berlint, az irigykedő kollégák azt súgták: – Ne is gyere vissza. Maradj ott. – Szinte mindenki arról álmodozott, hogy vidéken keres menedéket, ahol még van élelem. Néhányan még hamis útlevél beszerzésével is megpróbálkoztak, és a külföldi diplomaták hirtelen rendkívüli népszerűségnek kezdtek örövendeni. A minisztériumok dolgozói szerencsések voltak, mivel őket az elkövetkező hetekben délre menekítették.

Mind közül a legfenyegetőbb az a kivégzési hullám volt, amit az SS Himmler parancsára hajtott végre. Január 23-án, miközben a Vörös Hadsereg csapatai keleten a birodalom régi határait támadták, a Plötzensee börtönben a német ellenállás júliusi merénnyel kapcsolatba hozható tagjai közül többeket megöltek. Az áldozatok között volt Helmuth James von Moltke gróf, Eugen Bolz és Erwin Planck, a Nobel-díjas fizikus, Max Planck fia.

Goebbels új jelszava, vagyis hogy „Győzni fogunk, mert győznünk kell”, megvetést keltett a nem náciokban és csak növelte az elkeseredettségüket. A németek többsége azonban továbbra sem kérdőjelezte meg e politika helyességét. Noha már csupán a legmegszállottabbak hitték a „végső győzelemben”, a legtöbben kintartottak, mert mást egyszerűen nem tudtak volna elképzelni. Goebbels könyörtelen propagandájának célja, mióta csak a hadi szerencse keleten a szovjetek oldalára állt, az volt, hogy felszámolja a választásnak és az alternatívának még a lehetőségét is.

Goebbels, mint Berlin birodalmi védelmi biztosa, és mint a propagandáért felelős miniszter most elemében érezhette magát a totális háború szószólójának szerepében: csapatokat látogatott, beszédeket tartott, Volkssturm-szemléket tekintett meg és szónoklatokat intézett a felsorakozott egységekhez. Az emberek Hitlerrel szinte nem is hallottak. Eltűnt a híradókból és utoljára a náci hatalomra kerülésének tizenkettedik évfordulója alkalmából sugárzott, január 30-i beszédét hallották. Hangja ekkor erőtlén volt és teljesen megváltozott. Nem meglepő hát, ha szóbeszéd kelt lábra haláláról, illetve bebörtönzéséről. A közvélemény azt sem tudta, hogy Berchtesgadenben vagy Berlinben tartózkodik-e. S miközben Goebbels a bombázások áldozatait meglátogatva jelentős népszerűségre tett szert, Hitler egy pillantást sem vetett súlyos károkat szenvedett fővárosára.

A Führer eltűnésének kettős oka volt. Egyrészt ő maga döntött a közélettől való visszavonulás mellett, másrészt azonban egyre nehezebb volt elrejtetni a megjelenésében mutatkozó drámai változásokat. Azokat a Birodalmi Kancelláriára látogató törzstiszteket, akik utoljára a júliusi merénnyel előtt látták, megdöbbentette a látvány:

– Annyira össze volt néha görnyedve – mondta Guderian segédtisztje, Freytag von Loringhoven őrnagy –, hogy olyan benyomást keltett, mintha púpja lett volna.

Az egykor csillogó tekintet tompává lett, a sápadt bőr szürkés színűvé vált. A tárgyalóba lépve bal lábát erősen húzta, kézfogása erőtlén volt. Hitler gyakran a jobb kezével támasztotta alá balját, hogy így rejtse el annak remegését. A még mindig csak ötvenhat éves Führer szenilis öregembernek tűnt. Elvesztette részletek és

statisztikák iránti közismert fogékonyságát, mely képességével gyakran sikerült az esetleges kétkedőket álláspontjuk feladására kényszeríteni. Ráadásul már az sem okozott örömet neki, hogy követőit egymás ellen játszhatta ki. Maga körül már csak hitszegést és árulást látott.

A vezérkar tisztjei, amikor napi rendszerességgel Zossenből odalátogattak, mindannyian észlelték a Birodalmi Kancellária bunkerében uralkodó hadseregellenes légkört. A hatalmas szolgálati Mercedeséből kiszálló Guderiant karlendítéssel köszöntötték a bejáratnál az SS-őrök, ám belépve a bunkerbe neki és szárnysegédeknek is át kellett nyújtaniuk ellenőrzésre akdatáskájukat. Pisztolyaikat elvették, és mozdulatlanul kellett állniuk, amíg az SS-őrök gyanús kidudorodásokat keresve, gyakorlott szemmel megvizsgálták egyenruhájukat. A katonatiszteknek azt sem volt szabad elfelejteniük a Birodalmi Kancelláriára menet, hogy a hagyományos tisztelgést immár egyértelműen tiltották. A Wehrmacht tagjainak is a „német üdvözlésnek” hívott náci karlendítést kellett alkalmazniuk. Sokan azon kapták magukat, hogy sapkájukhoz emelt kezüket hirtelen előrelelendítik. Freytag von Loringhoven például a fent leírt környezetben különösen kényelmetlenül érezte magát. Elődjét felakasztották, mivel részt vett a júliusi merénnyelben, unokatestvére, báró Freytag von Loringhoven ezredes, egy másik összeesküvő pedig öngyilkosságot követett el.

A Birodalmi Kancellária szinte kongott az ürességtől. A festményeket, a falikárpitokat és a bútorokat elvitték. A mennyezeten hatalmas repedések éktelenkedtek, a betört ablakokat bedeszkázták, és a bombák által okozott súlyosabb károkat furnérlemezekkel takarták el. Nem sokkal korábban az elemzőterembe vezető egyik hatalmas márványfolyosón Freytag meglepődve vett észre két, drága ruhába öltözött, dauerolt hajú nőt. Az ilyen könnyed elegancia annyira nem illett a hely légköréhez, hogy kíséretéhez, Keitel adjutánsához fordult, hogy megtudja, kik ezek a hölgyek.

– Ez Eva Braun volt.

– Ki az az Eva Braun?

– Ő a Führer barátnője – mosolyogta meg Keitel adjutánsa a csodálkozó Freytagot. – A másik pedig a testvére, aki Fegelein felesége.

A Birodalmi Kancelláriával kapcsolatban álló Wehrmacht-tisztek tapintatosak voltak. Csak nagyon kevesen hallottak Eva Braunról, aki így még a zossenai főparancsnokságról rendszeresen idelátogató tisztek számára is ismeretlen volt.

Freytag természetesen ismerte Fegeleint, Himmler összekötő tisztjét. Úgy vélte, hogy „rettenetesen közönséges ember, szörnyű müncheni kiejtéssel, arrogáns természetű és rossz modorra”. Fegelein nem ritkán a tábornokokat is félbeszakította beszéd közben, csak hogy hangját hallathassa valamilyen témában. Ellenérzései dacára Freytag összeszedte a bátorságát és egy szívességet kért Fegeleintől. Egyik barátja azok között volt, akiket a júliusi merénnyel követően letartóztattak, és a férfi még mindig a Gestapo-főhadiszállás cellájában raboskodott. Freytag elmondta, hogy szinte teljesen biztos barátja ártatlanságában, és kérte Fegeleint, hogy legalább azt derítse ki, mi a vád a fogvatartott ellen. Legnagyobb meglepetésére Fegelein

megígérte, hogy utána néz az ügynek és röviddel később a barátja szabadlábra került.

Fegelein az SS egyik lovassági parancsnoka volt, aki a jugoszláv partizánok elleni harcokban kiérdemelte a Lovagkeresztet. A rendkívül jóképű tiszt szinte szerelmes volt önmagába. Egyértelműen élvezte, ha visszaélhetett befolyásával, mely részben beosztásából (mint Himmler képviselője) adódott, részben pedig a Führerhez fűződő kapcsolatából. Korábban elég közel került Eva Braunhoz, akivel táncolni és lovagolni is eljárt. Néhányan arra gyanakodtak, hogy viszonyuk volt, ám ez teljesen valószínűtlen. Eva Braun őszintén szerette Hitlert, Fegelein pedig feltehetően jóval becsvágyóbb volt annál, semhogy megkockáztasson egy kapcsolatot a Führer barátnőjével. 1944. június 3-án, a szövetségesek normandiai partraszállásának előestéjén Hitler volt a tanú Fegelein és Eva húga, Gretl esküvőjén. Ily módon lehetett legközelebb kerülni a dinasztiaalapításhoz a nemzetiszocializmusban.

Hitler állítólagos katonai udvartartása látszólag rendkívül szigorú és kemény volt, valójában azonban mindenütt átjárta a korrupció. Ezt az ellentmondást az önfeláldozásról szóló szónoklatok sem tudták elfedni. Az egymással versengő hadurak és pártfunkcionáriusok hozzá nem értésüket ideológiai vezérükhöz való lojalitásukkal és az egység látszatával próbálták palástolni. Az ilyen társaság szellemisége a katonai egyenruhák, a tisztelgések és a napi két értékelő megbeszélés ellenére messzebb már nem is állhatott volna a front valóságától. Miközben pedig Hitler egészségi állapota jól láthatóan romlott, a pozíciószerezés érdekében folytatott ügyeskedések és intrikák egyre inkább behálózták a Führer környezetét. Göring, Goebbels, Himmler és Bormann mind potenciális utódnak tekintették magukat. Azt, hogy a náci vezetők milyen fantáziavilágban éltek, jól példázza, hogy azt gondolták, a világ majd bármilyen utódlási sorrendet hajlandó lesz majd elfogadni a Harmadik Birodalmon belül, feltéve, ha marad egyáltalán az állam fennhatósága alatt terület.

Konyev marsall 1. Ukrán frontjának csapatai január harmadik hetének végére Krakkó és Radom elfoglalását követően Sziléziát is előzőnlötték. Konyev, hogy – Sztálin kérésének megfelelően – megóvja Felső-Szilézia bányáit és gyárait, úgy határozott, Katowicétől Ratiborig félig-meddig bekeríti az ipari és bányaterületeket, s eközben a térségben maradt német erőknek is biztosít egy menekülési útvonalat. A 3. gárda-harckocsihadserg Breslau felé vonuló menetoszlopa Konyev parancsára élesen balra fordult és az Odera keleti partján visszafelé indult Oppeln irányába. Mintha csak valami nagyszabású hajtóvadászatot szervezne, Konyev a 21., az 59. és a 60. hadsereget is bevetette a németek kisöprésére.

Január 27-e estéjén a tizenhetedik német hadsereg hadosztályai útnak indultak, és az Odera felé vették az irányt. Ribalko tábornok 3. gárda-harckocsihadserge gyorsan nyomukba szegődött és sokukat foglyul ejtette a hófödte mezőkön. A tábornok harckocsijait feltehetően olyan fehér hálózövettel álcázták, melyet egy, nagy valószínűség szerint a totális háború szolgálatába állított sziléziai üzemből zsákmányoltak a szovjetek.

Sztálin „aranya” az elkövetkező két nap során sértetlen maradt. Ez, ahogy arra Guderian korábban figyelmeztetett, nagy csapást jelentett Németországnak. A hadtestparancsnokok számára alig két héttel korábban, Krampnitzban tartott előadása során Speer által említett haditermelési tervelőirányzatok romokban heverték. Ezt ő maga is felismerte azt jósolva, hogy Németország most már a legjobb esetben is csupán hetekig képes kitartani. A bányák és az acélüzemek elvesztése talán nagyobb csapást mért a német ipari potenciálra, mint a Ruhr-vidék szövetségesek általi bombázása az elmúlt két év során.

A legmeglepőbb eleme az egész hadműveletnek valószínűleg az a tény volt, hogy a németek visszavonulását a Führer főparancsnoksága is engedélyezte. Hitler menesztette Harpe tábornokot, és helyére kedvenc katonai parancsnokát, Schörner tábornokot nevezte ki. A meggyőződéses náci tiszt jelszava ez volt: „Erőt a félelemből”. Schörner csak akkor volt boldog, ha katonái jobban féltek a büntetéstől, amire tőle számíthatnak, mint az ellenségtől.

A tizenhetedik hadseregnek sikerült visszavonulnia, ám Felső-Sziléziát viszonylag kevés nő és gyermek hagyta el. Sokukban, különösen az idősekben fel sem merült ez a lehetőség. Néha az özvegyek nem voltak hajlandók férjük sírját hátrahagyni, míg más esetekben az emberek az évszázadok óta családjuk tulajdonában lévő gazdaságoktól nem tudtak megválni. Érezték, ha elmennek, sohasem térnek vissza. Egy svéd asszony, akinek egy szekéren sikerült átjutnia a szovjet vonalakon, elmesélte országa nagykövetségén, hogy annak ellenére, hogy a szovjet katonák egyes helyeken „korrekt módon viselkedtek”, a német propaganda által terjesztett történetek általában igaznak tűntek. Hozzátette még, hogy ez azután, ahogy a németek viselkedtek Oroszországban, egyáltalán nem lepte meg őt. A szovjet csapatok ugyanilyen kíméletlenül léptek fel akkor is, amikor „partizántevékenységre” gyanakodtak. Az egyik lövészszázad tisztjei „egy egész falu kiirtását rendelték el” azt követően, hogy az egyik járőrükhöz tartozó katonát holtan találták meg a település utcáján.

Az 1. Ukrán front gyors előrenyomulása külön problémát jelentett a szovjet hatóságok számára. A mögöttes területek biztosításában részt vevő NKVD-lövészrezdeket gyakran kellett harcha küldeni az éppen kikerült német egységek ellen. Az előrenyomulás közben, január 26-án Karpov tábornok, a harcoló csapatok nyomában haladó NKVD-lövészadosztály parancsnoka jelentést küldött Mesnyiknek, a front NKVD-főnökének. A tábornok ebben arra panaszkodott, hogy három ezrede „nem alkalmas a harcra, mivel a területen nehezek a terepviszonyok, és az egységeknek hatalmas erdőségeken kell átvágniuk”. Megállapította továbbá, hogy mindenféleképpen több katonára és járműre lesz szüksége a raktárak és a kommunikációs vonalak őrzéséhez, ha majd átkelnek az Oderán.

A Konyev vezette front arcvonalának középső részén időközben az 5. gárda-hadsereg – kihasználva a németek soraiban Ribalko gyors akcióját követően eluralkodó káoszt – Breslau és Oppeln között átkelve az Oderán megszerzett egy hídfőállást. Lejusenko 4. gárda-harckocsihadserge a jobbszárnyon ugyancsak sikerrel támadott egy hídfőállást, mely az Odera nyugati partján, Breslautól északkeletre,

Steinau körzetében húzódott. Tette ezt annak ellenére, hogy Steinaut magát az egyik közeli kiképzőiskola tisztjelöltjei keményen védték. Úgy tűnik, a visztulai offenzíva megindulása előtt Lejusenko harcokszíói jól kihasználták a rendelkezésükre álló időt. A parancsnok az előző ősszel zsákmányolt Tigriseken lőgyakorlatot tartott nekik, így a tüzérség – mely addig nem igazán volt a Vörös Hadsereg harcokcsi-alakulatainak erőssége – sokat fejlődhetett. Most pedig az alakulatok a Breslau felől a folyón lefelé haladó német gőzösökön gyakorolhatták az éleslövészetet.

Ezalatt a német 169. gyaloghadosztály a – Führer főparancsnokságán „Breslau-erődnek” nevezett – sziléziai főváros védelmének megerősítésére sietett. Hitler, értesülve arról, hogy a szovjetek Steinaunál hídfőállást építettek ki, azonnali ellentámadás megindítására utasította Von Saucken és Nehring tábornokokat, noha ezek katonái még ki sem pihenhették a Lengyelországból való menekülés izgalmait.

Akár a Lejusenko harcokszíjai által elsüllyesztett gőzhajókon veszítették életüket a Breslauból útnak induló német menekültek, akár nem, a várost a pánikszerűen meginduló menekülthullámmal gyalog elhagyó nőkre és gyerekekre sem várt kevésbé szörnyű vég. Azokat a férfiakat, akiket még nem soroztak be a Wehrmachtba, most a Volkssturmba hívták be, hogy a város védelmében vegyenek részt. A nőknek így egyedül kellett magukról gondoskodniuk. Ők mindössze annyit hallottak a hangosbeszélőkből, hogy a civileknek a várost el kell hagyniuk. Noha meg voltak rémülve, azok az anyák, akiknek nem sikerült családjuknak helyet biztosítaniuk az amúgy is túlszűfolt vonatokon, megtették a hagyományos óvintézkedéseket és forró tejet töltöttek a termoszkba, és jó melegen felöltöztették a gyerekeket. Hátizsákjukba tejpor és élelem került. A kifüggesztett hirdetmények alapján ugyanakkor arra is számítottak, hogy útközben némi segítséget kapnak majd a náci párt szociális szervezetétől, az NSV-től.

Breslaut elhagyva azonban az asszonyoknak rá kellett jönniük, hogy egyedül maradtak. Csak néhány motoros jármű indult útnak a városból, melyek így csak egy-két embert tudtak felvenni. A hó nagyon mély volt az utakon, ezért a legtöbb asszony hátrahagyta a babakocsit, és karján vitte a legkisebb gyermekét. A jeges szél a termoszkokat is gyorsan lehűtötte. Csak egy módon tudták volna etetni az éhes csöppségeket, ám sehol sem találtak menedéket, ahol szoptatni lehetett volna. Az összes ház be volt zárva, mivel vagy elhagyták a tulajdonosok, vagy az újonnan beköltözöttek nem voltak hajlandók ajtót nyitni. Kétségbeesésükben némelyik asszony egy pajta mögött vagy valamilyen más szélárnyékos helyen próbálta megszoptatni gyermekét, ám ez sem használt. A gyerek nem evett, az asszonyok testhőmérséklete pedig vészesen csökkenni kezdett. Néháynak még a melle is fagyási sérüléseket szenvedett. Az egyik fiatal feleség anyjának írott levelében saját gyermeke fagyhaláláról számolt be, majd kitért más nők sorsára is. Írt olyanokról, akik a hóban a megfagyott gyermekük apró holttestét rejtő kis kupacok mellett sírtak, míg mások az út mellett a hóban egy fának dőlve ültek, miközben idősebb gyermekeik a közelben álltak a félelemtől nyűszítve, nem tudván, hogy anyjuk halott vagy csupán eszméletét veszítette. A nagy hidegben ez gyakorlatilag teljesen mindegy volt.

* * *

Zsukov 1. Belorusz frontja ez alatt még nagyobb sebességgel haladt előre északnyugati irányban. A marsall két harckocsihadseregét utasította, hogy kerüljék el azokat a területeket, ahol ellenállásra lehet számítani, és nyomuljanak előre naponta 70–100 kilométert. Január 25-én délután Sztálin azonban felhívta Zsukovot és kérte, hogy lassítson.

– Amikor eléri az Oderát – mondta Sztálin –, ön több mint 150 kilométerrel lesz a 2. Belorusz front előtt. Ezt nem teheti. Várni kell, amíg [Rokosszovszkij] befejezi kelet-poroszországi hadműveleteit és átkelve a Visztulán csatarendbe állítja egységeit.

Sztálint az nyugtalanította, hogy Zsukov jobbszárnya ellen a pomerániai partvidék, más néven a „balti erkély” mentén esetleg ellentámadást indítanak a németek. Zsukov könyörgött Sztálinnak, hogy engedje továbbhaladni. Ha ugyanis vár még tíz napot, amíg Rokosszovszkij végez Kelet-Poroszországban, a németeknek elég idejük lesz arra, hogy erőiket a Meseritz-védvonalhoz csoportosítsák át. Sztálin vonakodva bár, de engedett.

Zsukov hadseregei Nyugat-Lengyelország a nácik által Warta-vidéknek nevezett területén haladtak át, melyet a németek még az 1939-es, Lengyelország elleni támadás során foglaltak el. A Gauleiter, Arthur Greiser még náci mérce szerint is elvakult rasszista volt. Az általa felügyelt régió a legkíméletlenebb kitelepítések és birtokfosztások helyszíne. Több mint 700 000 lengyel mindenét – vagyonát és otthonát egyaránt – elveszítette, az így elkobzott javakat pedig a nácik a Közép- és Délkelet-Európából érkező német nemzetiségű telepeseknek játszották át. A mindenüktől megfosztott lengyeleket menedék, élelem és a munkalehetőségnek még az esélye nélkül is a főkormányzóságba szállították át. A zsidókkal még rosszabbul bántak. Közülük mintegy 160 000-et kényszerítettek arra, hogy az apró lódzi gettóban húzzák meg magukat. Azok, akik nem haltak éhen, koncentrációs táborokban végezték. Összesen 850-en maradtak életben, amikor a szovjet tankok a városba értek.

A lengyelekben annyira dolgozott a bosszúvágy, hogy – mint az Szerovnak, az 1. Belorusz front NKVD-főnökének Berijához írott jelentéséből is kiderül –, az már a hírszerzési tevékenységet is veszélyeztette. „Az 1. lengyel hadsereg katonái különösen kegyetlenül bánnak a németekkel”, írta. „Az elfogott német tisztek és katonák gyakran el sem jutnak a foglyok gyülekezési helyére, mivel már útközben agyonlövik őket. Például az 1. gyaloghadosztály 2. gyalogezrede sávjában nyolcvan németet fogtak el. Közülük csupán ketten érkeztek meg a gyűjtőhelyre, az összes többi kivégezték. A két túlélőt kikérdezte az ezredparancsnok, ám amikor átküldte őket további kihallgatásra a hírszerző tisztjéhez, útközben ezekkel is végeztek.”

Zsukov döntése, hogy két harckocsihadseregével továbbnyomul, helyesnek bizonyult. A németeknek esélyük sem volt védelmi vonalaik megszervezésére. A jobb szélén a 3. csapásmérő hadsereg, a 47., a 61. és az 1. lengyel hadseregek a Visztulával párhuzamosan a Bromberg és Schneidemühl között fekvő terület irányába nyomultak előre, hogy védjék a támadásnak kitett szárnyat. A balszárnyon Katukov 1. gárda-harckocsihadserege Poznań felé tartott. Poznań azonban nem Łódź volt.

Január 25-én a városhoz érve Katukov azonnal látta, hogy azt menetből nem lehet elfoglalni, ezért Zsukov utasításának megfelelően továbbvonult. Poznań elfoglalása a 8. gárdahadsereg élén már közeledő Csujkovra várt. Ő nem örült az események illetén való alakulásának, és ez úgy tűnik, csak növelte Zsukov iránt táplált ellenszenvét.

Greiser Gauleiter éppúgy, mint Koch Kelet-Poroszországban, elhagyta a fővárosát, ám még előtte utasításba adta, hogy a várost semmiféleképpen nem lehet feladni, szilárdan ki kell tartani. A civilek evakuálását egészen január 20-ig nem engedélyezte, aminek eredményeként néhány helyen legalább a lakosság felének nem sikerült elmenekülnie. Vaszilij Grosszman, aki ismét Csujkov 8. gárdahadseregével tartott, észrevette, hogy „egy német civil a függöny mögül néz minket titokban”.

Volt is mit nézni az utcán. „A gyalogság mindenféle ló vontatta eszközt igénybe vesz”, jegyezte le naplójába Grosszman. „A fiúk *mahorkát* szívnak, esznek, isznak és kártyáznak. Egy szekérkonvoj halad el mellettünk, a kocsikat szőnyegekkel takarták le. A kocsisok tollmatracokon ülnek. A katonák már nem a hadseregben megszokott fejadagokat eszik. A menü disznóból, pulykából és csirkéből áll. Először látok pirosposzgás, jóllakottságtól sugárzó arcokat.” „Azok a német civilek, akiket az élen haladó harckocsizó alakulataink már utolértek, most visszafordultak és az ellenkező irányba haladnak. Jól megverik őket és lovaikat elveszik a lengyelek, akik minden lehetőséget megragadnak, hogy kirabolják a szerencsétleneket.” Grosszmannak, hasonlóan a legtöbb szovjet civilhez, elképzelése sem volt arról, hogy valójában mi is történhetett itt 1939-ben és 1940-ben, így tehát nem is érthették, hogy miért gyűlölik a lengyelek annyira a németeket. Az ország felosztásáról Sztálin és Hitler között létrejött egyezményről természetesen ekkor még nem kerülhetett napvilágra semmilyen információ a Szovjetunióban.

Grosszman kendőzetlenül tárta fel a valóságot, még akkor is, ha tudta, hogy feljegyzései soha nem jelenhetnek meg. „Harkov, Kijev és Vorosilovgrád környékéről 250 szovjet lányt hurcoltak el a németek. A politikai osztály vezetője szerint anyaszült meztelenül találtak rájuk. Tetvesek voltak, hasuk felpuffadt az éhezéstől. A hadsereg újságjától az egyik férfi viszont azt mondta nekem, hogy a lányok tiszták és jól öltözöttek voltak, csak a mi katonáink elvettek tőlük mindent.”

Grosszman aztán azt is megtudta, hogy mi mindent is vettek el a szovjet katonáktól. „A felszabadított szovjet lányok elég gyakran panaszkodnak arra, hogy katonáink megerőszakolják őket”, jegyezte fel. „Az egyik lány sírva mesélte, hogy egy, még az apjánál is idősebb férfi erőszakoskodott vele.” Ám Grosszman nem volt hajlandó a legrosszabbat feltételezni a frontharcosról. „A fronton harcolók éjjel-nappal tiszta szívvel, ellenséges tűzben nyomulnak előre. A hátsó menetoszlop mindeközben erőszakoskodik a nőkkel, tivornyázik és fosztogat.”

A poznaí utcai harcok előrevetítették, hogy mire is kell számítani Berlinben. Grosszman, aki az ott zajló csatározások idején hosszú időt töltött Sztálingrádban, kíváncsi volt, hogy a „sztálingrádi utcai harcok akadémiaja” kifejezést meghonosító Csujkov mire jut a városban. „Sztálingrádban a fő alapelv úgy szól”, állapította

meg Grosszman, „hogy borítsuk fel a gépek ereje és a törékeny gyalogság között meglévő egyensúlyt. Ám most Csujkov akadémikus a körülmények kényszerítő hatására ugyanabba a helyzetbe került, mint amiben Sztálingrádban volt, csak most felcserélődtek a szerepek. Most ő támadja gépesített erővel, ám kevés gyalogsággal Poznań utcáin a németeket.”

Grosszman a poznaí csata során Csujkov közvetlen közelében is eltöltött egy kis időt. „Csujkov egy hideg, erősen megvilágított szobában ül a rekvirált villa második emeletén. A telefon folyamatosan cseng. Az egységparancsnokok jelentenek az utcai harcok fejleményeiről”. A hívások között eltelt időben Csujkov azzal kérkedett, hogyan „zúzta porrá a Varsó körül kiépített német védelmi vonalakat”.

„Csujkov hallgatja, amit telefonon közölnek vele, a térképért nyúl és azt mondja: »Elnézést, de fel kell tennem a szemüveget.« Az olvasószemüveg furcsán áll ezen a kemény vonású arcon. Elolvassa a jelentést, kuncog egyet, majd egy tollal rákoppint segédtszjtje orrára.” (Egyik törzstisztje szerint, amikor dühös volt egy tisztre, Csujkov gyakrabban használta az öklét, és az ilyenkor egyáltalán nem koppintás volt.) „Ezután azt kiabálja a telefonba: »Ha megpróbálnak nyugat felé áttörni, engedjék ki őket a nyílt területre és szétlapítjuk őket, mint a poloskákat. Eljött a németek számára a vég órája. Nem menekülhetnek.«”

– Tényleg hihetetlen – jegyezte meg Csujkov maró gúnnyal egyik szokásos Zsukov elleni kirohanása során –, „hogy jelentős harci tapasztalatunk és csodálatos intelligenciánk ellenére egyetlen aprócska részletet mégsem vettünk észre. Nem tudtuk, hogy Poznańban van egy első osztályú erőd. Amelyik ráadásul Európában az egyik legerősebb. Úgy gondoltuk, hogy majd menetből bevesszük, ám most nyakig vagyunk a pácban.

Miközben Csujkov hátramaradt, hogy a poznaí erőddel foglalkozzon, hadseregének többi egysége, valamint az 1. gárda-harckocsihadsereg az Oderától keletre húzódó Meseritz-vonal felé nyomult előre. A fő problémájukat ugyanakkor nem a német ellenállás, hanem az utánpótlás hiányosságai jelentették. A vasúti síneket a visszavonuló németek felrobbantották, ráadásul Lengyelországban más volt a tengelytáv, mint a Szovjetunióban. Ebből következően az utánpótlás szállítására teherautókat, főleg amerikai Studebakereket kellett igénybe venni. Sokat elárul, hogy a szovjet történészek nem ismerik el: ha nem lettek volna a kölcsönbérleti szerződés keretében leszállított amerikai teherautók, akkor a Vörös Hadsereg előrenyomulása is jóval hosszabb ideig tartott volna, ami azt jelenti, hogy a nyugati szövetségesek tűzhetik ki először a zászlót Berlinben.

Szinte minden szovjet katona élénken emlékezett a pillanatra, amikor átlépte Németország 1939 előtti határát. „Egy erdőből léptünk ki”, idézte fel a 3. csapásmérő hadseregben harcoló Klocskov főhadnagy, „és egyszer csak megláttunk egy oszlopra szögezett táblát, melyen ez állt: »Íme, az elátkozott Németország.« Hitler birodalmának területére léptünk. A katonák kíváncsian néztek körül. A német falvak sok mindenben különböztek a lengyel településektől. A legtöbb ház téglából és kőből épült. Kis kertjeikben szépen metszett gyümölcsfák álltak, az utak kitűnő álla-

potban.” Klocskov, hasonlóan sok más honfitársához, nem tudta megérteni, hogy a németeknek, „akik megfontolt emberek hírében álltak”, miért kellett sikeres és kényelmes életüket kockára tenniük azzal, hogy megtámadták a Szovjetuniót.

A birodalom fővárosába vezető úton tovább haladva Vaszilij Grosszman csatlakozott a 8. gárdahadsereg Poznańból előküldött egységeihez. Az alakulat politikai osztálya plakátokat függesztett ki az út mentén, melyeken ez állt: „Reszkess, fasiszta Németország, eljött a leszámolás napja!”

Grosszman akkor is velük volt, amikor Schwerinben fosztogatni kezdtek. Tolla egy kis füzetbe mindent lejegyzett, amit látott: „Minden lángol... Egy öregasszony kiugrik egy égő ház ablakán... Fosztogatnak... Olyan, mintha éjszaka lenne, mert minden lángol... A [város]parancsnokságon egy feketébe öltözött asszony halk, suttogó hangon beszél. Egy kislány van vele, akinek a nyakán fekete horzsolások láthatók, a szeme feldagadt, és a kezén is zúzódások vannak. A lányt a parancsnokság híradós századának egyik katonája erőszakolta meg. Ő is itt van. Telt, kerek képe van és álmosnak tűnik. A parancsnok mindannyiukat kikérdezi.”

Grosszman megfigyelte: „asszonyok és lányok szemében rémület tükröződik... Szörnyű dolgok történnek itt a német nőkkel. Egy iskolázottnak, műveltnak tűnő német férfi kifejező gesztusokkal és tört orosszággal magyarázza, hogy feleségét a nap folyamán megerőszakolta tíz szovjet katoná... A táborokból kiszabadult szovjet lányok szintén sok szenvedésen mennek keresztül. Múlt éjszaka néhányan közülük a haditudósítónak fenntartott szobában próbáltak elrejtőzni. A sikolyoktól éjszakánként felébredünk. Az egyik tudósító már nem tudta tovább türtőztetni magát. Heves vita tör ki, majd helyreáll a rend.” Grosszman ezután lejegyezte, amit egy fiatal anyáról hallott. Többen egymásután megerőszakolták egy gazdaság pajtájában. A rokonok odajöttek és kérték a katonákat, hogy tartsanak egy kis szünetet, mert az asszonnak meg kell etetnie kisbabáját, hogy ne sírjon. Mindez közvetlenül a parancsnokság épülete mellett, a rendért és fegyelemért felelős tisztek szeme láttára történt.

Január 30-án, kedden, tehát azon a napon, amikor Hitler utoljára szólt a népéhez, a német hadsereg hirtelen ráébredt, hogy a Berlint fenyegető veszély még az előzetesen gondoltnál is nagyobb. Zsukov elől haladó egységei nem elég, hogy könnyedén áthatoltak a Meseritz-védelmi vonalon, de már az Odera is elérhető közelségbe került számukra. Reggel 7.30-kor a Visztula hadseregcsoport főhadiszállását tájékoztatták, hogy a landsbergi út „tankokkal van tele”. A légi felderítés kudarcot vallott.

Himmler ragaszkodott hozzá, vonattal küldjenek egy zászlóaljnyi Tigris a helyszínre, hogy egyedül oldják meg a helyzetet. Törzskara tiltakozott ugyan, ám mindhiába. A Reichsführer-SS meg volt győződve arról, hogy egy Tigrisekből álló zászlóalj egy egész szovjet harcoksihadsereg felett diadalt tud aratni. Az ötven tonnás szörnyetegek még a vasúti kocsikra voltak rögzítve, amikor három-négy szovjet tank tűz alá vette azokat. A zászlóalj még azelőtt súlyos veszteségeket szenvedett, hogy a vonatnak sikerült volna gyorsan Küstrin irányába visszatalolnia. Himmler hadbíróság elé akarta állíttatni a zászlóalj parancsnokát, ám végül sikerült őt meg-

győzni arról, hogy a vasúti kocsira rögzített Tigris tank nincs feltétlenül a legelőnyösebb helyzetben ahhoz, hogy fel tudja venni a harcot az ellenséggel.

E válságokkal terhes időszakban Himmler egyszerűen lemásolta Sztálin híres „Egy lépést sem hátra!”-parancsát 1942-ből, még ha az ő változata egy kissé más-képp hangzott is. A rendelet címe „*Tod und Strafe für Pflichtvergessenheit*”, vagyis „Halál és megtorlás a kötelességszegőkre” lett és a szövege egy rendkívül felemelő megjegyzéssel zárult. „Többhétnyi kemény próbálkozás után eljön a nap, amikor a német területek ismét felszabadulnak.” Egy másik utasítás súlyos büntetés terhe mellett megtiltotta az asszonyoknak, hogy a visszavonuló katonáknak élelmet adjanak. Himmler egy, a Visztula hadseregcsoport részére kibocsátott napiparancsban kijelentette továbbá: „Az Úristen soha nem hagyta cserben népünket, és mindig segítette a bátrakat a szükség órájában.” Mind történeti, mind teológiai szempontból ez a megállapítás legalábbis kétes értékű.

Hitler hatalomra jutásának tizenkettedik évfordulóján volt két éve, hogy Sztálin-grádnál vereséget szenvedtek a német csapatok. Beriját tájékoztatták egy Paulus tábornagy, Strecker tábornok – a gyárkörzetben legtovább kitartó parancsnok – és Von Seydlitz tábornok között lezajlott beszélgetésről, melyet a börtöncellájukban elrejtett mikrofonok rögzítettek.

„A fogságban lévő német tábornokok nagyon rossz hangulatban vannak”, tartalmazta a jelentés. Megrémítette őket Churchillnek a képviselőház előtt hat héttel ezelőtt mondott beszéde, melyben támogatásáról biztosította Sztálin elképzelését, hogy Lengyelországot Kelet-Poroszországgal és más területekkel kárpótolják. A német tábornokok úgy vélték, hogy részvételük egy szovjetek által irányított szabad Németorszáért mozgalomban teljesen elképzelhetetlen.

– A náciak ebben a kérdésben nálunk sokkal magabiztosabban nyilvánulhatnak meg – ismerte be Paulus tábornagy –, mivel ők német területen tartanak ki és az ország integritását próbálják megőrizni.

Még Von Seydlitz tábornok is, aki korábban a náciellenes német hadifoglyok részére egy légihíd létrehozását javasolta, úgy vélte, „hogy a német területek elszakítása egy biztonsági zóna kialakítása érdekében nem tisztességes eljárás”. A fogságba esett német tábornokok csak most döbbentek rá, hogy a Német Tisztek Náciellenes Szövetségét a Szovjetunió saját céljaira használta fel.

– Gyötör az aggodalom – mondta Seydlitz –, hogy vajon a megfelelő utat választottuk-e.

A náci hatalom a főtitket „az áruló Seydlitz”-nek nevezte, és távollétében halálra ítélte.

– Hitler csak arra gondol – mondta Paulus –, hogy milyen módon tudná újabb áldozatvállalásra kényszeríteni a német népet. A történelem során a hazugság még sohasem volt ilyen erős fegyver a diplomácia és a politika kezében. Minket, németeket ravaszul becsapott egy ember, aki csak bitorolja a hatalmat.

– Miért haragudott meg a Jóisten annyira Németországra – válaszolta Streck – , hogy Hitler küldte a nyakunkra! Ennyire aljasak lennének a németek? Ilyen büntetést érdemelnek?

– Két év telt el a sztálingrádi katasztrófa óta – mondta Paulus. – És most egész Németország egy hatalmas Sztálingráddá válik.

Himmler fenyegetései és figyelmeztetései sem tudták menteni a helyzetet. Még ugyanezen az éjszakán a 8. gárda-lövészhadosztály parancsnokhelyettese, Eszipenko ezredes által vezetett szovjet zászlóaljak elérték az Oderát és az éjszaka leple alatt átkeltek a folyó jegén. Itt a katonák szétszóródtak és Küstrintől északra egy kis hídfőállást hoztak létre.

Berzarin katonái az 5. csapásmérő hadseregtől, január 31-e kora délelőttjén megérkezve Kienitz városába véghezvitték azt, amit Zsukov egyszerűen csak „elképesztő meglepetésként” írt le. „A német katonák nyugodtan sétálgattak a város utcáin, az étterem zsúfolásig volt német tisztekkel. A vonatok Berlinbe még mindig pontosan jártak, és a telefonvonalak is működtek.” A Birodalmi Kancellária mindössze hatvanöt kilométernyire volt. Az állomásfőnök odament Eszipenko ezredeshez és megkérdezte, hogy engedélyezi-e a berlini vonat indítását. Az ezredes hasonló komolysággal azt felelte, hogy a szolgáltatást egy rövid időre, vagyis a háború végéig mindenféleképpen felfüggesztik.

Ugyanezen a napon Küstrintől délre a lelkes Guszakovszkij ezredes 44. gárdaharcocsidandárja élén átkelt az Oderán, egy újabb hídfőállást épített ki és ezzel megszerezte második aranycsillagát, ami az újabb Szovjetunió Hőse kitüntetéssel járt. A szovjet katonák mindkét hídfőállásnál azonnal megkezdték az árkok ásását az Oderbruch – a folyó és a Seelowi-magaslat között húzódó árterület – fagyott, mocsaras talajában. A tüzérezredeket előreküldték, hogy fedezzék őket, miközben dolgoznak. A szovjetek gyors és heves ellentámadásra számítottak, ám a németeket annyira meglepték a történetek – Goebbels ekkor még mindig azt próbálta elhitetni, hogy a harcok valahol Varsó térségében folynak –, hogy időbe telt, mire a megfelelő szárazföldi erőket idecsoportosították. Másnap reggel azonban már megjelentek a Focke-Wulfok az Odera fölött és a frissen ásott árkokat és páncéllhárító állásokat támadták. A szovjet légvédelmi hadosztály az ígéretek ellenére a következő három napban sem érkezett meg, ezért Csujkov emberei, miközben átkelőt építettek a csak gyengén befagyott folyón, rendkívül sebezhetőek voltak. Ennek ellenére sítalpakon sikerült páncéllhárító útegeket átjuttatniuk a folyón, hogy állásaikat védeni tudják.

A hír, hogy a szovjetek hídfőállásokat építettek ki az Oderán, a német katonák és a helyi lakosság körében egyaránt megdöbbenést keltett. Walter Beier, akinek sikerült a Kelet-Poroszországból érkező vonatokon besorozandó férfiakat kereső Feldgendarmerie éberségét kijátszania, éppen utolsó napjait töltötte otthonában, a Küstrin és Frankfurt an der Oder között fekvő Buchsmühlenweg nevű kis faluban. „A bol-dog családi körben eltöltött órák gyorsan véget értek”, jegyezte fel. Február 2-a es-

téjen egy izgatott szomszéd futva érkezett hozzájuk azzal, hogy körülbelül 800 orosz éppen az állásait foglalja el az alig fél kilométerre fekvő tölgyesben.

A térségben néhány, csupán puskával és néhány Panzerfausttal felfegyverzett Volkssturm-századtól eltekintve nem volt haderő. Az idős iskolaigazgató által vezetett egységek nem merészkedtek közel, mivel felfedezték, hogy a szovjet orvlövészek a tölgyfákra másztak fel. Frankfurtból azonnal a helyszínre küldtek egy szovjetellenes kaukázusiakból álló készségi zászlóaljat, melyhez erősítésként a 6. ezred katonái csatlakoztak. Beiert mint frontharcost az egyik tiszt egy kisebb csoport élére nevezte ki.

Miközben az árokból Beier az erdőt kémlelte, a vele együtt ott lapuló kaukázusiak egyike rámutatott a tölgyesre és ezt mondta tört németességgel: – Te nem lösz, én nem lövök. Nem lövünk barát. – Beier ezt jelentette, így a kaukázusiakat lefegyverezték, majd hátraküldték őket a frontvonalról, hogy árkokat ássanak. Foglyul ejtésüket követően a Vörös Hadsereg katonái természetesen nem bántak velük barátságosabban, csupán mert nem voltak hajlandók fegyvert emelni honfitársaikra.

A rögtönzött német fegyveres alakulathoz csatlakozott a *Feldbernhalle* SS-páncélgránátos-hadosztály néhány fiatal újonca is, legtöbbjük 16-18 éves kölyök. A németek körülbelül háromszázötvenen voltak, mindenféle egyenruhában. Volt, aki acél rohamsisakot viselt, de akadt olyan is, akinek füles sapka, vagy éppen ellenzős sapka volt a fején. Sokukon nem volt más, csak Hitlerjugend egyenruhája. Rendkívül büszkék voltak, hogy feladatot kaptak, noha többen közülük egy tele lőszeres dobozt sem lettek volna képesek felemelni, és a puskát sem tudták megfelelően a vállukhoz támasztani, mivel a tus túl hosszú volt a karjukhoz. Első támadásuk során a szovjet mesterlövészek pontos célzást követően többüket leterítették. Az egységparancsnokot a fején találta el egy golyó, és holtan rogyott össze. Csupán néhányan tértek vissza élve.

Beiernek sikerült szülei házában meghúznia magát. Hazatérve látta, hogy kötőzőhelyet alakítottak ki a pincéjükben és az összes lepedőjüket feltépték kötszernek.

Miközben Csujkov katonái továbbnyomultak, hogy elfoglalják a kiváló terepadottságokkal rendelkező Reitwein hegynyúlványt, az ellenség oldalán egyre komolyabb erősítés érkezett. Február 2-án az 506. SS-nehéztüzérsztály északra húzódott a hídfőállás széléhez és három nap, három éjszaka alatt összesen 14 000 lövedéket lőtt ki. Bevetésre került a *Kurmark* páncélosezred egyik zászlóalja is. Február 4-én a nemrég hadrendbe állított Párducokkal felszerelt egység parancsot kapott, hogy annak déli vége felől indítson támadást a hegynyúlvány ellen. A harcok sik azonban kudarcot vallottak, mivel megindult a meteorológusok által előre jelzett olvadás és a tankok összevissza csúszkáltak a sáros domboldalakon.

Az Oderán átkelő szovjet katonák híre Berlint is sokkolta. „*Sztálin ante portas!*”, jegyezte fel Wilfred von Oven, Goebbels sajtóattaséja február 1-jén naplójába. „E figyelmeztető kiáltás szélvészféleg söpör végig a birodalom fővárosán.”

A nemzetiszocialista propaganda egyre fanatikusabbá, sőt szinte már hisztéri-kussá vált. Az utcákon felvonult a *Grossdeutschland* hadosztály kísérőezrede. Azt

mondták nekik, hogy az Odera hídfőállásait a Führerért kell visszaszerezni. Felső-rakoztak a berlini városi buszok, a katonák felszálltak és útnak indultak az Oderbruchra néző Seelow irányába.

Egy új SS-hadosztályt is létrehoztak, mely a náci hatalomátvétel tizenkettedik évfordulójának tiszteletére a *30. Januar* nevet kapta. A hadosztály gerincét SS-veteránok alkották, akik közül azonban sokan gyógyulófélben lévő sebesültek voltak. Eberhardt Baumgart, az SS *Leibstandarte* egykori, ekkor éppen lábadozótáborban tartózkodó tagja parancsot kapott, hogy a többi SS-sebesülttel együtt meneteljen végig Berlin utcáin. Egy Obersturmführer beszélt neki az új hadosztályról, melynek feladata a birodalom fővárosának védelme volt. Az új hadosztály létrehozásánál harcedzett veteránokra volt szükség. Felszólította a sebesülteket, hogy csatlakozzanak és odakiáltotta nekik a Himmler által kiagyalt SS-jelmondatot: „*Unsere Ehre heisst Treue, jameraden!*”, vagyis „A hűség a becsületünk!”

Az ilyen fokú fanatizmusra azonban egyre ritkábban akadt példa, és ez aggasztotta az SS főtisztjeit is. Február 12-én Berger Obergruppenführer jelentette Himmlernek, hogy a szervezetre egyre inkább gyűlölettel tekint a civil lakosság és a Wehrmacht is, mely utóbbi erősen neheztelt az „érezhetően bajtársiatlan magatartás” miatt. A Wehrmacht, foglalta össze a tábornok, „immár nincs beszélő viszonyban az SS-szel”.

Még az SS-önkéntesek lelkesedése is nyomban elpárolgott, amint elérték az Oderbruchot, ezt a hatalmas, kietlen, elmocsarasodott mezőt. – A világ végén vagyunk! – jegyezte meg a *30. Januarral* érkező egyik csoport tagja. Még inkább elcsüggedtek, amikor megtudták, hogy az új alakulat nem rendelkezik sem tankokkal, sem rohamlövegekkel.

– Ez nem hadosztály – jegyezte meg az előbbi férfi –, hanem egy összehordott szemétdomb.

Be nem gyógyult sérülései miatt Baumgart írnok lett az egyik tanyából kialakított hadosztály-parancsnokságon. A valahol máshol szolgáló parasztgazda felesége elképedve nézte, ahogy bútorait kipakolják a fogadószobából és írógépeket, valamint tábori telefonokat hoznak helyettük. Az új lakók azonban hamarosan ráébredtek, hogy a tanya cserépteteje jól látható célpontot jelent a szovjet tüzéség számára.

Baumgart hamarosan azon kapta magát, hogy az egyik írógép fölé görnyedve egy jelentést ír, mely három szovjet szókevény kihallgatásáról készült. Ők azt követően döntöttek a dezertálás mellett, hogy az Odera jeges vizében gázolva vállukon kellett cipelniük hadosztályparancsnokukat, nehogy az vizes legyen. A hadosztályparancsnokságon dolgozó német tolmácsok később cikkeket olvastak fel néhány zsákmányolt *Pravda*-ból. A jaltai konferencia végén kiadott hivatalos közleményből kiderült, hogy a szövetségesek milyen sorsot is szánnak Németországnak. Baumgart és társai megrémültek a vereség gondolatára.

– A végén mindenféleképpen győznünk kell! – mondták egymásnak.

1945. február 9-én a szovjetellenes lázadó, Andrej Vlaszov tábornok Himmler jóváhagyásával, a hídfőnél csatába küldte főparancsnokságának biztosító zászlóal-

ját. Ez az orosz zászlóalj a *Döberitz* hadosztály részeként a Küstrintől északra kiépített hídfőállásnál a szovjet 230. lövészhadosztályt támadta. Vlaszov zászlóalja elszántan küzdött, ám nem járt sikerrel. A német propagandajelentés „lelkesen és fanatikusan” harcoló egységként írta le őket, akik egyúttal bizonyították azt is, hogy a közelharc mesterei. Feltételezhetően elismerésük jeléül a német egységek ragasztották rájuk a „*Panzerknacker*”, vagyis a „páncélosok réme” becenevet, de lehet, hogy csak valamelyik propagandistává lett újságíró ötletéről van szó. Parancsnokuk, Zaharov ezredes és négy további katonája másodosztályú Vaskeresztet kapott, a Reichsführer-SS pedig személyes üzenetben gratulált Vlaszovnak, amiért zászlóalja „hihetetlenül jól küzdött”.

A jóindulat ilyen megnyilvánulása azok irányában, akikkel korábban alacsonyabb rendű embereként bántak, jól mutatták a náci kétségbeesettségét, még ha ezt az állítást maga Hitler nem is fogadta volna el. Február 12-én Goebbels a kozákok, „a bolsevizmus ellen folytatott harcban hozzánk csatlakozó első önkéntesek” küldöttségét fogadta. Látogatóit irodájában még egy üveg „*Weissbier*”-rel is megvendégelte. Goebbels dicsérte a kozákokat, mint „szabadságszerető, harcos földműves” népet. Sajnos azonban szabadságszeretetük kapcsán Berlinbe több panasz is érkezett az észak-olaszországi friuli körzet német polgári tanácsadójától, mivel nem bántak éppenséggel jól a térség lakosságával. A kozákok mindazonáltal nem voltak hajlandók együttműködni Vlaszovval, orosz felsőbbrendűségen alapuló nézetei miatt. Hasonlóan cselekedtek más nemzeti kisebbségek tagjai is, akik az SS-be jelentkeztek.

A Führer, válaszul a szovjet harckocsizászlóaljnak Berlin irányába történő gyors előrenyomulására, elrendelte a *Panzerjagd* hadosztály létrehozását. Ám jellemző módon ez a hatásos nevű, tankok megsemmisítésére életre hívott szervezet nem tudta beváltani a hozzáfűzött reményeket. Az alakulat kerékpárosszázadokból állt, és a biciklikon főleg a Hitlerjugend tagjai ültek. Bilincssel mindegyik kerékpár első kerekéhez és a kormányhoz két páncéltörő állványt rögzítettek függőlegesen. A kerékpárosnak elvileg csak pillanatok álltak rendelkezésére ahhoz, hogy leszerelje a Panzerfaustot és elfoglalja tüzelőállását, mondjuk egy T-34-es vagy egy Sztálin harckocsi ellen. Azt persze még a japánok sem várták el a kamikázéktól, hogy kerékpárral menjenek csatába.

Himmler úgy nyilatkozott a Panzerfaustról, mintha az legalábbis egy, a V-2-eshez fogható csodafegyver lett volna. Rajongva beszélt arról, hogy milyen tökéletes a tankok elleni közelharchoz, ám bármelyik épeszű katona inkább választotta volna a harckocsikkal szemben a 88 milliméteres ágyút és a másfél kilométeres lőtávolságot. Himmlert a gutaütés kerülgette, amikor fülébe jutott, hogy a szóbeszéd szerint a Panzerfaust nem képes átütni az ellenség páncélját. Az ilyen történet, bizonygatta a Reichsführer-SS, „*ein absoluter Schwindel*”, vagyis „abszolút szélhámosság”.

Az ellenséggel a közelben, úgy tűnik, a náci vezetés kezdte fontolóra venni az öngyilkosság lehetőségét. A berlini körzet parancsnoksága rendeletet adott ki, melynek értelmében a „politikai vezetők” elsőbbséget élveztek a fegyverviselési en-

gedélyek kiadásánál. Az egyik gyógyszergyár vezetője pedig elmondta Ursula von Kardorffnak és barátjának, hogy korábban egy aranyfácános jelent meg a laboratóriumában és egy nagyobb szállítmány mérget rendelt a Birodalmi Kancellária részére.

Hitler és társai most már igen közelről megtapasztalhatták, hogy milyen kegyetlen is valójában az általuk kirobbantott háború. A júliusi merénylettel kapcsolatba hozott férfiak kivégzésére alig két héten belül, nem várt formában érkezett a válasz. Február 3-án reggel az amerikai légierő különösen nagy erővel bombázta Berlint. A légitámadás során mintegy 3000 ember vesztette életét. A sajtónegyed és a város további néhány kerülete szinte teljesen romhalmazzá vált. A szövetséges bombák náci létesítményeket is megsemmisítettek. A Birodalmi Kancellária, valamint a pártiroda is találatot kapott, és a Prinz-Albrechtstrassén álló Gestapo-központ, illetve a népbíróság épülete is súlyos károkat szenvedett. Roland Freisler, a népbíróság elnökét, aki üvöltözött a júliusi merénylet vádlottjaival, a pincében elrejtőzve a lehulló épületelemek zúzták agyon. A hír rövid időre jókedvre derítette a csüggedt ellenzéki köröket, ám a szóbeszéd, mely szerint a koncentrációs táborokat, valamint a börtönöket aláaknázták, csak növelte a bebörtönzött rokonok és barátok iránt érzett aggodalmukat. Egyetlen reményük az volt, hogy Himmler az esetleges alkudozáshoz használja majd fel őket. Martin Bormann naplójába a következőket jegyezte be az aznapi bombatámadással kapcsolatban: „Bombatámadásban károsodtak: Birodalmi Kancellária, Hitler szállása, az ebédlő, a téli kert és a pártiroda.” Úgy tűnik, kizárólag a nácizmus jelképeivel foglalkozott. Polgári áldozatokról nem is tesz említést.

Február 6-án a legfontosabb esemény – legalábbis Bormann naplója szerint – Eva Braun születésnapja volt. Hitler szemmel láthatóan „ragyogó hangulatban” nézte, ahogy a többiek táncolnak. Szokás szerint Bormann Kaltenbrunnerrel folytatott csendben eszmecsserét. Február 7-én Koch Gauleiter Hitlerrel találkozott. A beszélgetésnek nyilvánvalóan nem volt témája, hogy Koch, miután megparancsolta, hogy végezzenek azokkal, akik szolgálati helyüket elhagyják, sorsára hagyta Königsberget. Aznap este Bormann a Fegelein családnál vacsorázott. Az egyik vendég az a Heinrich Himmler volt, akinek pozícióját ő, Fegelein és Kaltenbrunner megpróbálták aláásni. A fronton a helyzet katasztrofális volt, ám Himmler – annak ellenére, hogy ő töltötte be a Visztula hadseregcsoport főparancsnoki tisztségét – időt tudott szakítani a pihenésre. A vacsorát követően Bormann és Fegelein Eva Braunnal beszélgettek. A téma valószínűleg a nő Berlinből való közelgő elutazása volt, ugyanis Hitler szerette volna kedvesét a veszélytől távol tudni. A következő éjszaka Eva Braun kisebb búcsúestélyt rendezett Hitler, Bormann és a Fegelein házaspár tiszteletére. Berchtesgadenből másnap, február 9-én este utazott el húga, Gretl Fegelein társaságában. Hitler ragaszkodott hozzá, hogy Bormann kikísérje őket a vonathoz.

Bormann, a náci párt Reichsleitere – akinek az irányítása alá tartozó tartományi vezetők egészen addig, amíg már túl késő nem volt, nem engedték a nők és a gyermekek evakuálását – egy szót sem ejt naplójában azokról, akik kétségbeesve mene-

kültek a keleti területekről. Kijelenthetjük, hogy általában dermesztő hozzá nem értéssel kezelték a menekültválságot, bár a náci hierarchiában gyakran nehéz megállapítani, hol ért véget a hozzá nem értés és hol kezdődött az embertelenség. Egy február 10-én készített „evakuálási jelentésben” hirtelen ráébredtek, ahhoz, hogy a Balti-tenger partvidékén még kimenekítésre váró mintegy 800 000 civilt az átlagosan 1000 ember befogadására alkalmas vonatokkal és hajókkal elszállítsák, „sem elegendő tengeri járművünk, sem megfelelő mennyiségű gördülőállományunk, sem teherautónk nincs”. Természetesen az, hogy a náci vezetők lemondjanak luxus „különvonataikról”, lehetőségként fel sem merült.

Kelet és nyugat

Február 2-án reggel, tehát éppen amikor a németek megindították első ellentámadásaikat az Oderán kiépített szovjet hídfőállások ellen, az USS *Quincy* kikötött Máltán. „Az elnököt szállító cirkáló”, írta Churchill, „méltóságteljesen futott be Valetta harcok nyomait viselő kikötőjébe.” A brit miniszterelnök azonnal a fedélzetre sietett, hogy üdvözlje Rooseveltet. Noha Churchill nem vette észre, hogy beteg, kolégái megdöbbenve látták, milyen kimerült az elnök.

A két férfi immár sokadik találkozása barátságos, szinte már szeretetteljes hangulatban zajlott, Eden – Churchill külügyminisztere – azonban mégis aggódott. A Németország területére nyugatról történő benyomulás kapcsán a feszültség tovább nőtt a nyugati szövetségesek között. A két politikus most a Krim félszigeti Jaltába készült, hogy Sztálinnal közösen megvitassák, hogyan fog kinézni a háború utáni Közép-Európa térképe. A nyugati szövetségesek ebben a kérdésben sem értettek egyet, miközben a szovjet vezető pontosan tudta, hogy mit akar. Churchillt és Edent leginkább Lengyelország függetlenségének problémája foglalkoztatta. Roosevelttel ezzel szemben az Egyesült Nemzetek Szervezetének mielőbbi létrehozását tartotta a legfontosabb feladatnak.

Február 3-án kora reggel az elnök és a miniszterelnök külön indultak útnak repülőgéppel. A nagy hatótávolságú Mustangok által kísért, elsőtétített pilótafülkéjű gépek kelet felé, a Fekete-tenger irányába tartottak, előttük a két delegációval a fedélzetükön szállítógépek haladtak. Hét és fél órás repülőút után érkeztek meg az Jevpatorija közeli Szakijba, ahol Molotov és Visinszkij – a kirakatperek egykori ügyésze, akkor már külügyminiszter-helyettes – várta őket. Sztálin, aki rettenetesen tartott a repüléstől, csak másnap, február 4-én reggel érkezett meg. Moszkvából a cári időkbeli származó, *art nouveau* stílusú tapétával díszített, zöld színű vasúti kocsiján utazott ide.

Az amerikai vezérkari főnököket a cár egykori palotájában szállásolták el. George C. Marshall tábornok így például a cárné egykori hálósobáját kapta, melynek titkos lépcsőit állítólag még Raszputyin talpai koptatták. A briteket Voroncov herceg alupkai kastélyában, egy, a tizenkilencedik században, extravagáns mór és skót stílusban épült pazar épületben helyezték el. Roosevelttel elnök, hogy ne kelljen sokat mozognia, a tárgyalásoknak is helyszínül szolgáló Livadia kastélyban kapott szállást. A krími harcok és a németek visszavonulása során annyi minden tönkrement, hogy a szovjet hatóságoknak az összes fontosabb munkálatot, így például a

vízvezetékek javítását is gyorsan el kellett végezniük ahhoz, hogy a paloták lakhatóak legyenek. A tetemes háborús károk közepette a házigazdák mindent elkövettek, hogy a vendégek kiválóan szórakozzanak. A díszebédeken és vacsorákon kaviártól roskadozott az asztal, és folyt a nagyszerű kaukázusi pezsgő. Churchill nem tudta megállni, hogy a kísérteties kastélyokkal övezett tengerpartot ne nevezze el „Há-dész Rivierájának”. Még ő sem gyanította azonban, hogy az összes szoba be lett poloskázva, és az NKVD a kerteket is irányított mikrofonokkal fedte le.

Sztálin még az első délután meglátogatta Churchillt, mivel szerette volna megosztani a brit miniszterelnökkel véleményét, mely szerint a Vörös Hadsereg rövid időn belül Berlinben lehet. A szovjet vezető ezután Rooseveltnél tette tiszteletét. Roosevelt esetében Sztálin másképp viselkedett és az események megítélése is változott részéről. Most a német védelem erősségét hangsúlyozta és azt, hogy milyen nehézségekbe ütközik az átkelés az Oderán. Roosevelt biztos volt abban, hogy Churchill-lel ellentétben ő tud bánni a szovjet vezetővel és Sztálin erre még rá is játszott. Az amerikai elnök úgy vélte, hogy egyszerűen csak el kell nyernie Sztálin bizalmát, amire Churchill sohasem lesz képes. Még a Németország megszállására vonatkozó brit elképzelésekkel kapcsolatos ellenérzéseiről is nyíltan beszélt. Amikor javasolta, hogy Eisenhower tábornok vegye fel közvetlenül a kapcsolatot a *Sztavkával*, Sztálin helyeselte az elképzelést. A szovjet vezető élvezte az amerikai őszinteség előnyeit, ám semmit sem árult el viszonzásképpen.

Az amerikai vezetőknek volt még egy okuk, hogy miért ne helyezkedjenek szembe Sztálinnal. Még nem tudták, hogy az atombomba működik-e, így mindent elkövettek, hogy Sztálint bevonják a Japán elleni harcokba. Nem tűnt fel nekik, hogy ez is Sztálinnak kedvez, hiszen úgy teheti rá győztesként újabb zsákmányra a kezét, hogy a harcok gyakorlatilag már véget értek.

A tárgyalássorozat első napján, mely nem sokkal ezt követően kezdődött, Sztálin jóindulatúan azt javasolta, hogy a találkozókat az amerikai elnök vezesse le. A szovjet politikus marsall-uniformist viselt, azon pedig jól látható helyen a Szovjetunió Hőse kitüntetését. A csíkos nadrágot puha kaukázusi bőrből készült csizmába tűrte be. Lábbelijének sarkát megmagasították, mivel Sztálint rendkívül zavarta alacsony termete. Ha lehetett, kerülte az erős fényt is, mivel az leleplezte az arcán lévő himlőhelyeket. A róla készült hivatalos képeket éppen ezért retusálták, hogy így tüntessék el az ilyen tökéletlenségeket.

Antonov tábornok, a szovjet vezérkari főnök hatásos beszédben összegezte a helyzetet, ám mind az amerikai, mind a brit vezérkari főnök úgy értékelte, hogy kollégájuk adós maradt a részletekkel. A brit különösen úgy érezte, hogy a szövetségesek közötti információáramlás egyirányú. Antonov külön kitért arra is, hogy nagy offenzívájuk megindításának időpontja azért lett előrehozva, hogy így nyújtssanak támogatást az amerikaiaknak és a briteknek. Marshall tábornok az ő részéről a szövetséges bombázásoknak a német iparra, vasúti közlekedésre és üzemanyag-ellátásra gyakorolt hatását hangsúlyozta. Mint mondta, ezek az eredmények nagyon hozzájárultak a szovjetek közelmúltban elért sikereihez. Amikor Sztálin elkezd-

te kiforgatni a Churchill által mondottakat, a találkozó hangulata egyre komorabbá vált, és Rooseveltnek kellett közbelépnie.

Aznap este vacsoránál az általában amúgy jó hangulatot ismét a szovjetek rontották el néhány, a kis nemzetek önrendelkezési jogát vitató megjegyzésükkel. Roosevelt, remélve, hogy ezzel enyhíti a feszültséget, elmondta Sztálinnak, hogy Amerikában a köznyelv őt egyszerűen csak „Joe nagybácsiként” emlegeti. Sztálin, akit saját diplomatai nyilván nem tájékoztattak erről, sértésnek vette ezt a közönséges és tiszteletlen elnevezést. Mentendő a helyzetet, most Churchill lépett közbe és pohárköszöntőt mondott a „nagy hármast” tiszteletére – az öndicséret eme megnyilvánulására már természetesen Sztálinnak is válaszolnia kellett. Ő azonban ezt az alkalmat is arra használta fel, hogy ismét kihangsúlyozza, a „nagy hármast” a világ jövőjéről készül dönteni, és e döntésbe a kis nemzeteknek nem lehet beleszólásuk. Sem Roosevelt, sem Churchill nem értette a célzást.

Másnap, február 5-én, hétfőn reggel az amerikai és a brit egyesített vezérkar találkozott a *Sztauka* Antonov által vezetett küldöttségével. A *Sztauka* különösen szerette volna, ha a szövetségesek növelik az Olaszországra nehezedő nyomást, hogy így a németek ne tudjanak hadosztályokat átcsoportosítani Magyarország területére. Ez önmagában teljesen logikusnak hangzott, ám akár részét képezhette volna egy olyan szovjet próbálkozásnak is, mellyel azok az amerikaiakat és a briteket akarták meggyőzni arról, hogy Berlin térsége helyett inkább délre koncentrálják erőiket. Marshall tábornok, az amerikai hadsereg vezérkari főnöke, valamint Sir Alan Brooke tábornagy, a birodalmi vezérkari főnök azonban meglehetősen nyíltan figyelmeztették a *Sztaukát*, hogy a vasútvonalak és a kommunikációs központok ellen intézett légitámadásokon kívül más eszköz nem áll rendelkezésükre, melyekkel a német csapatok átcsoportosítását megakadályozhatnák.

Az, hogy valójában mi is az egész konferencia lényegi kérdése, aznap délután, illetve a következő nap vált világossá. A tárgyalások témája a háborút közvetlenül követő időszak, valamint az volt, hogy miként is viszonyuljanak a legyőzött Németországhoz. Úgy kalkuláltak, hogy a győzelem valamikorra a nyár tájékára várható. Roosevelt az Európai Tanácsadó Bizottságról és a jövőben kialakítandó megszállási övezetéről beszélt. Sztálin egyértelművé tette, hogy ő Németország teljes felosztásában érdekelt. Ezt követően Roosevelt váratlanul bejelentette, hogy az amerikai csapatok a német fegyverletételt követően mindössze két évig maradnak majd Európában. Churchill teljesen megdöbben a hír hallatán. Ez csupán még inkább hajthatatlanná tenné Sztálint, és egy háború sújtotta Európa valószínűleg túl gyenge lenne ahhoz, hogy ellenálljon a kommunista nyomásnak.

Sztálin azt is közölte, hogy szándékai szerint a Szovjetunió által Németországgal szemben támasztott 10 milliárd dolláros jóvátételi követelés első törlesztőrészeként leszerelik a német ipart. Nem említette ugyan a konferencián, de a csapatokat az előrenyomulásuk során új ezredesi egyenruhákban meglehetősen félszegen mutató szovjet könnyelőkéből álló kormánybizottságok követték. Feladatuk „a német ipari berendezések és vagyontárgyak módszeres lefoglalása” volt. Ráadásul az egyes hadsereg-parancsnokságokhoz kirendelt NKVD-csoportok székfelfegyver-

tására specializálódott szakemberekkel is rendelkeztek, akiknek a páncélszekrényt lehetőleg még azelőtt kellett kinyitniuk, hogy egy szovjet katona egy zsákmányolt Panzerfausttal megtenné azt, megsemmisítve így egyúttal annak tartalmát is. Sztálin el volt szánva, hogy az utolsó gramm aranyat is kisajtolja Németországból.

Az egyetlen kérdés, mely Sztálint és Churchillt egyaránt szenvedélyesen foglalkoztatta, Lengyelország sorsa volt. A vita nem is igazán az ország jövőbeli határai, hanem sokkal inkább a kormány összetétele körül folyt. Churchill kijelentette, hogy a teljesen független Lengyelország létrejötte, mely cél érdekében egyébként Nagy-Britannia 1939 szeptemberében hadba lépett, becsület kérdése.

Sztálin válaszában nem közvetlenül ugyan, de utalt az 1939-es német-szovjet egyezmény titkos záradékaira, melyek lehetővé tették egykor, hogy a Szovjetunió elfoglalja Lengyelország keleti területeit, valamint a balti államokat, míg a náci az ország nyugati részét kebelezhatték be.

– Valóban becsület kérdése – mondta Sztálin felállva –, mert az oroszok a múltban rengeteg bűnt követtek el a lengyelek ellen és a szovjet kormány szeretné most ezeket jóvátenni.

Ezen arcátlan felütést követően, tekintettel a Lengyelországban már érvényesülő szovjet elnyomásra, Sztálin a lényegre tért.

– Ugyanakkor azonban biztonsági kérdés is, hiszen Lengyelország a Szovjetunió egyik legkomolyabb stratégiai problémáját jelenti. A történelem során Lengyelország folyosóként szolgált az Oroszországot támadó ellenséges hadseregek számára. – Ezután azzal érvelt, hogy ezt elkerülendő, Lengyelországnak erős államnak kell lennie. – Ezért érdekelt a Szovjetunió egy hatalmas, szabad és független Lengyelország létrehozásában. A lengyel kérdés a szovjet állam számára tulajdonképpen élet-halál kérdés.

Nyilvánvaló volt, hogy a két utolsó mondat között ordító ellentmondás feszül. Noha ezt nyíltan sohasem jelentették ki, a Szovjetunió kizárólag egy engedelmes, ütközőállamként szolgáló Lengyelországot tudott csak elképzelni. Sem Churchill, sem Rooseveltnem volt képes megérteni, hogy mekkora sokkot is jelentett valójában a szovjeteknek az 1941-es német támadás, és hogy Sztálin emiatt mindenre kész volt, hogy ez többet ne ismétlődhessen meg. Nem jár messze a valóságtól, aki azt állítja, hogy a hidegháború valahol ebben a drámai élményben gyökerezett.

Amikor az érvként a közeli jövőben Berlin ellen indítandó támadáshoz nélkülözhetetlen utánpótlás- és kommunikációs vonalak biztosításának szükségességét hozta fel, Churchill azonnal felismerte, hogy semmi esélye Sztálinnal szemben. A szovjet vezető nagyon okosan keverte a lapokat. Az ideiglenes „varsói kormány”, ahogy ő hívta – az amerikaiak és a britek eközben továbbra is „lublini kormányként” említették az NKVD által irányított kommunistákat –, a helyén volt és hatalmas népszerűségnek örvendett. Ami a demokráciát illeti, érvelt Sztálin, a londoni emigráns lengyel kormány nem rendelkezik nagyobb demokratikus háttérbázissal, mint mondjuk De Gaulle Franciaországban. Nem lehetünk biztosak benne, hogy Churchill pontosan vette a sorok közé rejtett üzenetet: ne tegyél nekem keresztbe Lengyelországban, mert a francia kommunisták az én irányításom alatt vannak.

A franciaországi kommunikációs vonalaid ellen nem hajtott végre akciókat a kommunista irányítású ellenállási mozgalom.

Ha már felemlegette az érdekszférák tiszteletben tartásának kérdését, Sztálin álnokul rákérdezett a görögországi helyzetre. A szovjet vezető az előző év októberében megkötött, balkáni érdekszférákat lehatároló úgynevezett „százalékos” megállapodás alapján vállalta, hogy nem avatkozik be Görögországban és tiszteletben tartja a brit fennhatóságot. Jaltában Sztálin mintha arra próbált volna utalni, hogy Franciaországot és Lengyelországot tekintsék e „százalékos” megállapodás kiterjesztésének, ám a brit miniszterelnök, úgy tűnik, nem tudta dekódolni az üzenetet. Sir Alan Brooke már ekkor gyanította, hogy Churchill nem értett meg mindent.

Sztálin továbbra is nyomás alatt tartotta tárgyaló partnereit. Azt állította, hogy a lengyelek 212 szovjet katonát öltek meg. Churchill kénytelen volt abban egyetérteni, hogy elfogadhatatlan, ha a nem kommunista lengyel ellenállás, a Honi Hadsereg támadásokat hajt végre a szovjet csapatok ellen. A miniszterelnök természetesen nem tudta, hogy a konfliktus legtöbbször a mögöttes területek biztosításáért felelő NKVD-ezredek provokációja nyomán robbant ki, amikor letartóztatva az ellenállás tagjait, nem egyszer kínzásokkal kísérelték meg rávenni őket társaik elárulására, valamint fegyverkészleteik rejtékhelyének felfedezésére. A túlságosan beteg és kimerült Rooseveltnem ragaszkodott ugyan ahhoz, hogy Lengyelországban szabad választásokat bonyolítsanak le, ám mivel a lengyel belpolitikát egyértelműen a szovjetek ellenőrizték, ez csupán hiú ábránd maradt. Harry Hopkins, az amerikai elnök főtanácsadója úgy becsülte, hogy Rooseveltnem az elhangzottaknak legalább a felét fel sem fogta.

Sztálin meg volt győződve arról, hogy nyert. Amint a szovjet képviselők érezték, hogy többé senki sem vitatja jogukat, hogy Lengyelország felett ellenőrzést gyakoroljanak, rögtön feladták az ENSZ szavazati rendszerére vonatkozó amerikai javaslattal szembeni elutasító álláspontjukat. Február 8-án, egy magántalálkozó keretében pedig sikerült előrelépést elérni az amerikaiakat foglalkoztató másik kérdésben is, vagyis hogy Sztálin a Németország felett aratott győzelmet követően kész-e szerepet vállalni a Japán elleni háborúban.

Sztálin győztesként nem volt könnyörületes. Amikor egy másik találkozón Churchill azon aggodalmának adott hangot, hogy a lengyel-német határ Németország kárára történő ilyen jelentős módosítása komoly népességmozgást eredményez majd, Sztálin azt válaszolta, hogy ez egyáltalán nem jelent problémát. Diadalittasan beszélt a Vörös Hadsereg előtt menekülő hatalmas emberáradatról.

Február 13-án, két nappal a jaltai konferencia lezárultát követően, Budapest elestével ismét bizonyítást nyert az elsőprő szovjet erőfölény. A városért folytatott harcok végét gyilkosságok, fosztogatás, pusztítás és különféle erőszakos cselekmények jellemezték. Hitler a hatodik SS-páncélos hadsereg bevetésével továbbra is szeretett volna Magyarországon ellentámadást indítani. Tervei szerint a német harckocsik szétzúzták volna Tolbuhin marsall 3. Ukrán frontját, ám ez már csak a megrögzött szerencsejátékos pótcselekvése volt, aki minden további nélkül az asztalra dobta az Ardenneken megmaradt néhány utolsó zsetonját.

Aznap éjszaka a britek Drezdát bombázták. Másnap, hamvazószerda reggelén az amerikai légierő is támadott néhány kisebb célpontot. Ezzel a szövetségesek a *Sztavkának* tett azon ígéretüket szerették volna mielőbb teljesíteni, melyben vállalták, hogy a kommunikációs hálózat és a vasútvonalak szétzúzásával akadályozzák majd a német csapatmozgásokat. A tény, hogy csak azon a héten 180, V rakétákkal végrehajtott támadás érte Angliát – mely az addigi legmagasabb szám volt –, ugyancsak nem lágyította meg a tervezők szívét. Drezdát, Szászország gyönyörű fővárosát korábban nem érte komolyabb bombatámadás. A drezdaiak félig viccesen azt mondogatták, hogy Churchillnek él egy nagynénje a városban, és ezért kegyelmez meg nekik. A február 13–14-i légítámadások azonban semmit és senkit sem kíméltek. A hatás bizonyos fokig a hamburgi bombatámadáséhoz volt fogható. A városba keletről mintegy 300 000 menekült érkezett, és több szerelvény a központi vasútállomáson rekedt. A tragédiát az okozta, hogy a szovjet elhárítás állításával szemben a vonatokon nem Drezda érintésével a frontra tartó katonák, hanem éppen az ellenkező irányba menekülő emberek voltak.

Goebbels remegett a dühtől, amikor értesült a Drezdát ért támadásról. Ugyannyi hadifoglyot akart kivégeztetni, amennyien a bombázásokban életüket veszítették. A terv Hitlernek is tetszett. Ilyen nagyszabású kivégzéssel a szövetségesek szemében egyértelműen megsértené a genfi konvenciót és ezzel saját csapatait is a végsőkig folytatandó küzdelemre sarkallná. Ám a Ribbentrop, Keitel tábornagy és Dönitz admirális támogatását is élvező Jodl tábornok meggyőzte a Führert, hogy egy ilyen cselekedettel csupán ártana Németországnak. Goebbels mindazonáltal mindent elkövetett, hogy a lehető legtöbbet kihozza ebből a „terrorátakadásból”. A városban rokonokkal rendelkező katonák soron kívüli eltávozást kaptak. Hans-Dietrich Genscher emlékezett a látogatásból visszatérőkre, akik csak nehezen tudtak az ott látottakról beszámolni.

A nyugati fronton az amerikai és a brit előrenyomulás lendülete meg sem közelítette a Vörös Hadseregét. A Rajna-vidékért még a jaltai konferencia ideje alatt megindított ütközet ugyancsak lassan bontakozott ki. Eisenhower azonban nem sietett. Úgy számolt, hogy a tavaszi áradások egészen május elejéig lehetetlenné teszik a Rajnán az átkelést és további hat hét, mire Eisenhower csapatai a Rajna nyugati partján felkészülnek. A tervek végrehajtásának felgyorsítását csupán az tette lehetővé, hogy hihetetlen szerencsével a remageni Rajna-hídát épségben sikerült elfoglalni.

Eisenhowert nagyon zavarta, hogy a britek folyamatosan kritizálták széles fronton vezetett támadásokra épülő stratégiáját. Churchill, Brooke és Montgomery tábornok ugyanis egy Berlin irányába vezetendő, megerősített áttörésben gondolkodtak. Érveik főleg politikaiak voltak. Berlin elfoglalása a Vörös Hadsereg megérkezése előtt, lehetővé tenné Sztálinnal szemben az erőegyensúly visszaállítását. Úgy érezték továbbá, hogy katonai szempontból a birodalom fővárosának elfoglalása hatalmas pszichológiai csapást mérne a német ellenállásra és ily módon lehetővé tenné a háború mielőbbi befejezését is. A Németország szívére mért egyetlen csa-

pásra vonatkozó brit érveket azonban a nehéz természetű Montgomery tábornok nem támogatta. Január első hetének végén az őt megilletőnél nagyobb mértékben szeretett volna érdemeket szerezni az ardenneki német offenzíva visszaverésében. Ez a durva melléfogás természetesen feldühítette az amerikai tábornokokat és nagyon kellemetlen helyzetbe hozta Churchillt is. Nem segített abban sem, hogy meggyőzzék Eisenhower egy Montgomery által Észak-Németországon át Berlin irányába vezetendő nagyszabású támadás szükségességéről.

Eisenhower, a főparancsnok továbbra is kitartott azon véleménye mellett, hogy a háború utáni világrenddel nem neki kell foglalkoznia. Az ő feladata az, hogy a háborút eredményesen és a lehető legkevesebb vérvesztéssel fejezze be. Úgy érezte, a britek engedik, hogy a katonai stratégiát a háború utáni erőviszonyokat szem előtt tartó politika irányítsa. Eisenhower különösen hálás volt Sztálinnak, amiért az mindent megtett, hogy előrehozza a januári offenzíva megindításának időpontját, noha természetesen nem tudott a szovjet vezető rejtett céljáról, vagyis hogy az a Lengyelország feletti teljes ellenőrzést még a jaltai konferencia előtt be akarta biztosítani.

Az Egyesült Államok döntéshozói egyszerűen nem akarták felingerelni Sztálint. John G. Vinant, az USA londoni nagykövete, az Európai Tanácsadó Bizottságban a megszállási övezetekről folytatott tárgyalások során még a Berlinbe vezető szárazföldi korridor ügyét sem volt hajlandó felvetni, nehogy emiatt megromoljon kapcsolata a szovjet féllel. A kiegyensúlyozott viszony kialakításának irányelve Sztálinnal Washingtonban fogalmazódott meg, és széles körű támogatottságot élvezett. Roosevelttől közölte Eisenhower politikai tanácsadójával, Robert Murphyval, hogy „a legfontosabb meggyőzni az oroszokat, hogy bízzanak bennünk”. Ez kapóra jött Sztálinnak is. Roosevelttől azon állítása, hogy „tudok bánni Sztálinnal”, része volt a Robert Murphy által csak „rendkívül elterjedt amerikai nézetként” aposztrofált felfogásnak, mely szerint az egyes személyek között kialakuló baráti viszony a nemzetek közötti politikára is hatással lehet. – A szovjet döntéshozók és diplomaták sohasem hagyják magukat befolyásolni ezen nézet által –, tette hozzá Murphy. Az amerikaiak az iránti vágya, hogy Sztálin megbízzon bennük, félrevezette őket, és emiatt nem tisztázták magukban a kérdést, hogy nekik meddig kell megbíznuk a szovjet vezetőben. Abban az emberben tehát, aki a nemzetközi törvényeken felül emelkedve teljes nyugalommal azt javasolta, hogy Németországot a semleges Svájcban keresztül rohanják le, „megkerülve így a Nyugati falat”.

A szovjetek elsősorban amiatt nehezteltek, mert az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hozzájuk képest jóval kevesebbet kellett, hogy elszenvedjenek. A náci Németország a szövetséges hadifoglyokkal is másképp bánt, mint szovjet társaikkal. Az egyik, Torn közelében fekvő hadifoglyotábor felszabadításakor az 1. Belorusz front által készített jelentés jól kiemeli a foglyok sorsában mutatkozó ellentéteket. Az amerikaiak, britek és franciák egészségesnek tűntek. „Sokkal inkább hasonlítottak nyaralókhöz, semmint hadifoglyokhoz”, állapította meg a jelentés, „miközben a szovjet hadifoglyok csontsoványak voltak, sokuk öltözete a takarójukra

korlátozódott.” A nyugati szövetséges országok hadifoglyainak nem kellett dolgozniuk, futballozhattak, és élelmiszer-csomagokat kaptak a Vörös keresztől. Ezalatt a tábor másik részén „17 000 szovjet fogollyal végzett az éhség, vagy valamilyen betegség. »Speciális étrendjük« 300 gramm pótkenyérből és 1 liter, rothadt takarmány-répából készített levesből állt. Az egészséges foglyoknak árkokat kellett ásniuk, míg a betegeket megölték vagy élve elásták.”

Őreik a Vörös Hadsereg „árulói” voltak, akik a beígért nagyobb fejadagért cserébe vállalták ezt a posztot. Ezek az önkéntesek „sokkal keményebben bántak a szovjet hadifoglyokkal, mint a németek”. Néhányan közülük állítólag volgai németek voltak. Megparancsolták például a foglyoknak, hogy vetkőzzenek le és kutyákat ültettek rájuk. A németek „komoly propagandatevékenységet” folytattak annak érdekében, hogy a foglyokat rávegyék, csatlakozzanak Vlaszov tábornoknak a Wehrmacht kötelékébe tartozó, egykori szovjet katonákból álló hadseregéhez. „Sok ukrán és üzbég eladta magát a németeknek”, állította az egyik fogoly. Őt a jelentésekben „volt párttagnak”, illetve „egykori főhadnagynak” nevezték, elsősorban azért, mert a Vörös Hadsereg minden katonáját megfosztották rangjától pusztán azért, mert engedte, hogy foglyul ejtsék.

A szovjet katonáknak különféle büntetéseket kellett elszenvedniük. Ezek közé tartozott az akár hét órán keresztül folyamatosan végrehajtott térdhajlítás, „mely teljesen lebénította az áldozatot”. Nem ritkán lépcsőn kellett le-föl futkározniuk úgy, hogy a lépcsőfordulóknál gumibottal felszerelkezett őrök várták őket. Egy másik táborban a sebesült tiszteket télen hideg vizes zuhany alatt hagyták, hogy a kihűlés végezzen velük. A szovjet katonák bántalmazására nemegyszer a „fűrészbakot”, e tizenharmadik századi kínzóeszközt használták, melynek lényege az volt, hogy a hatalmas bakra lovagló ülésben felkötözött katonát szíjjal verték. Néhány fogoly mozgó célpontként szolgált az SS-őröknek tartott éleslövészetben. Egy másik bevett kínzóeszköz az úgynevezett „*Achtung!*” volt. Ekkor egy szovjet fogolynak meztelenül le kellett térdelnie egy nyílt területen. A szerencsétlen minden oldalról kutyás őrök vették körül, akik az állatokat abban a pillanatban ráengedték, amint abbahagyta az „*Achtung!*” kiáltását. A kutyákat akkor is előszeretettel alkalmazták, amikor a foglyok, mondjuk egy „sportmenetet”, vagyis gyors helyben járást követően összeestek a kimerültségtől. Az ilyen kínzásokról szóló hírek ösztönözhatték a szovjeteket arra, hogy ők is hasonló módszereket alkalmazzanak a fogságba esett német katonákkal szemben. Egy hadifogságból menekült brit vadászpilóta, akit az 1. Ukrán front egysége vett fel, látta, amint egy fiatal SS-katonát arra kényszerítették, hogy zongorázzon az őt foglyul ejtőknek. A szovjetek jelekkel egyértelművé tették, hogy amint abbahagyja a játékot, végeznek vele. A szerencsétlen tizenhat órán keresztül folyamatosan zongorázott, mígnem végül zokogva a billentyűzetre hanyatlott. Az oroszok hátba veregették, majd elrángatták és agyonlőtték.

A Vörös Hadsereg katonái szívükben vegyes érzelmekkel léptek német területre. „Mindenkinek van német harmonikája”, jegyezte le Grosszman, „mivel ez az egyetlen hangszer, amit a csörömpölő járműveken és szekereken is használni tud a kato-

na.” A frontharcosok ugyanakkor gyászolták is elhunyt bajtársaikat. Jakov Zinovjevics Aronov, egy tüzér, február 19-én vesztette életét Königsberg közelében. Halála előtt nem sokkal tipikus katonalevelet küldött haza szeretteinek: „Ütjük-vágjuk az ellenséget, ahol érjük, az meg sebesült bestiaként fut vissza barlangjába. Nagyon jól élek és egészséges vagyok. Csak arra gondolok, hogy gyilkoljam az ellenséget és hogy minél hamarabb visszatérhessek hozzátok.” Aronov egy másik levele már sokkal többet elárult egy katona életéről. Ezt egy olyan bajtárshoz írta, aki nyilván több mindent megért: „Annyira szeretem az életet, még alig éltem. Csak tizenkilenc vagyok. Gyakran látom saját szememmel a halált és küzdök ellene. Harcolok és eddig mindig én kerekedtem felül. Tüzérfelderítő vagyok, és el tudod képzelni, hogy milyen lehet ez. Hogy rövidre fogjam, gyakran kiigazítom az ütegem tűzvezetését, és csak akkor érzek némi örömet, ha a lövedékünk eltalálja a célt.”

Aronov „egy ködös porosz reggelen” hunyt el, írta legjobb barátja a halott fiú nővérének, Irinának. Ők ketten Vityebszktől egészen Königsbergig együtt harcoltak. „Látod, Ira, a háború sok barátot elválasztott egymástól, és sokan vesztették életüket, de mi, fegyvertársak bosszút állunk Hitler kígyóin testvéreink és barátaink kiontott véréért.” Aronov holttestét társai „az erdő szélén” ásták el. A helyet, valószínűleg, mint ilyenkor szokásos volt, egy fadarabra tűzött kis vörös ronggyal jelölték meg. Ha az ezzel megbízottak évtizedekkel később ráleltek, akkor a rongydarabot valószínűleg egy apró fa díszablára cserélték le. Ahhoz azonban túl nagy területen túl sok holttest feküdt a földben, hogy temetőben újratemessék őket.

A szovjet katonák gyakran találkoztak össze a hazatérést megkísérlő kényszer-munkásokkal is. Közülük sokan egyszerű, fejkendő parasztasszonyok voltak, lábukon rögtönzött kamáslival. Agranyenko százados, a drámaíró, Kelet-Poroszországban akadt össze egy szekérdereknyi ilyen asszonnyal. Megkérdezte, kik volnának.

– Oroszok vagyunk. Oroszok – válaszolták boldogan, mivel végre baráti hangot hallottak.

A férfi mindegyik asszonnyal kezét fogott. Az egyik idős nő hirtelen elkezdett sírni

– Három éve most először fogott velem valaki kezét – mondta.

Agranyenko találkozott „egy Orelbe való szépséggel is, neve Tatyjana Kilcsakova”. Hazafelé tartott egy két hónapos csöppséggel. A nő az egyik német kényszer-munkatáborban találkozott egy cseh férfival és beleszeretett. Esküt fogadtak egymásnak, ám amint megérkezett a Vörös Hadsereg, a cseh jelentkezett, hogy ő a németek ellen akar harcolni. „Tatyjana nem tudja a címét. Ő nem tudja Tatyjánáét. Az pedig nagyon valószínűtlen, hogy a háború sodrában valaha még egyszer újra látják egymást.” Talán, szerencsétlenségére még meg is szenved majd otthon Orelben, hogy viszonya volt egy külföldivel.

A *Sztavka* számára a fő gondot továbbra is az a hatalmas rés jelentette, mely Zsukov 1. Belorusz frontja, illetve a Rokosszovszkij vezette 2. Belorusz front által alkotott balszárny között, a „balti erkély” mentén tátongott. Február 6-án Sztálin felhívta Zsukovot Jaltából és megkérdezte, hogy mit csinál. Zsukov közölte, hogy ép-

pen egy megbeszélésen van, ahol az Oderán kiépített új hídfőállásokból Berlin irányába történő előrenyomulás részleteit egyeztetik a többi hadseregpáncsnokkal. Sztálin válaszul figyelmeztette a páncsnokot, hogy csak az idejét vesztegeti. Össze kell vonni a csapatokat az Odera mentén, majd észak felé fordulni és csatlakozni Rokosszovszkij csapataihoz.

A 8. gárdahadsereg páncsnoka, Csujkov, aki Sztálingrád óta igencsak nehezelt Zsukovra, dühösen fogadta, hogy a marsall nem érvelt erőszakosabban az előrenyomulás mellett Berlin felé. A keserű vita még a háború utáni években is folytatódott. Csujkov úgy vélte, hogy egy gyors támadás február elején védtelenül találta volna Berlint. Zsukov és mások szerint a kimerült csapatokkal és a komoly utánpótlási problémákkal – hogy a védtelen jobbszárny elleni támadás veszélyét már ne is említsük – túl nagy lett volna a kockázat.

Kelet-Poroszországban mindeközben a német erőket feltartóztatták ugyan, de le nem győzték. A negyedik hadsereg maradványai, miután január végi kitörési kísérletük kudarcot vallott, háttal a Frisches Haffnak a heiligenbeili katlanba szorultak be. Tüzérségi támogatást a Balti-tengeren horgonyzó *Admiral Scheer* és *Lützow* cirkálók ágyúii jelentettek.

A Königsbergben állomásozó harmadik páncélos-hadsereg maradványait elvágták ugyan a Samland-félszigettől, ám egy február 19-én mindkét oldalról egyszerre indított támadással sikerült egy keskeny folyosót nyitniuk, melyet azután minden erejükkel védtek. Pillau kis kikötőjén keresztül egyre nagyobb arányban sikerült kiemelteni a civil lakosságot, valamint a sebesülteket, noha sok civil félt hajón elhagyni a térséget, tartva az olyan torpedótámadásoktól, mint amilyen a *Wilhelm Gustloff*ot és más, menekülteket szállító hajókat ért. Február 12-én, kora reggel a *General von Steuben* kórházhajót, fedélzetén 2680 sebesülttel torpedótálat érte nem sokkal azután, hogy elhagyta Pillau kikötőjét. Szinte mindenki megfulladt.

A második hadsereg időközben – Danzigot és Gdyniát védve – visszavonulni kényszerült a Visztula alsó folyása és torkolatvidéke irányába. Csapatai Himmler Visztula hadseregcsoportjának balszárnyát alkották. Középen, Kelet-Pomerániában létrehozták az új tizenegyedik SS-páncélos-hadsereget. Himmler jobbszárnyát az Odera mentén Busse tábornok Lengyelországban tönkrement kilencedik hadseregének maradványai alkották.

Himmler alig-alig merészkedett elő luxus különvonatából, az általa „frontpáncsnokságnak” kijelölt *Steiermark*ból. A Reichsführer-SS kezdett ráébredni, hogy a katonai páncsnokság az általa előzetesen elképzelnél jóval nagyobb felelősséggel jár. „Bizonytalansága katonai vezetőként”, írta Eismann ezredes, „alkalmatlanná tette egyrészt arra, hogy Hitlernek határozottan be tudjon számolni a katonai helyzetről, másrészt arra, hogy megfelelően kommunikálja saját érdemeit.” Himmler mindig idegroncsként tért vissza a Führer helyzetértékelő megbeszéléseiről. A törzstisztek különösen sokat szenvedtek a paradoxontól, hogy a rettegett Himmler ilyen bátorosan tud lenni. Hitler irányába megnyilvánuló „szervilis magatartása” és az attól való félelem, hogy beismerje, milyen rettenetes állapotban vannak katonai egységei, „rengeteg kárt és hatalmas felesleges vérvesztést okozott”.

A Führer erőszakos jelszavai mögött menedéket kereső Himmler még több elmentámadást akart látni. A demmlhuberi bukást követően úgy döntött, hogy létrehozza az úgynevezett tizenegyedik SS-páncélos-hadsereget. Valójában a teljes Visztula hadseregcsoport mindössze három, rosszul felfegyverzett páncélos-hadosztállyal rendelkezett. A rendelkezésre álló egységekből legfeljebb egy hadtestet lehetett volna felállítani, „de a páncélos-hadsereg elnevezés”, állapította meg Eismann „kétségtelenül jobban csengett”. Himmlernek azonban volt még egy indítéka. Így lehetőség adódott a törzskari és a fronton szolgálatot teljesítő SS-tisztek előléptetésére. Az új alakulat páncsnoka Steiner Obergruppenführer lett. Steiner, a tapasztalt katoná, kétségkívül bármely másik SS-főtisztnél jobb választás volt. Ám nem könnyű feladat várt rá.

Guderian tábornok úgy döntött, hogy mindenféleképpen nyitva tart egy folyosót Kelet-Poroszország határán. Február első hetében egy helyzetértékelő megbeszélésen éppen ezért nagyszabású hadművelet megtervezésére tett javaslatot. Aznap még a szokásosnál is szókimondóbb volt, köszönhetően talán a japán nagykövetség társaságában korábban elköltött ebéd során elfogyasztott jelentős mennyiségű alkoholnak. Guderian Berlintől délre, az Oderától egy átkaroló hadműveletet kívánt elindítani, Pomerániából pedig Zsukov élen haladó csapatait szerette volna elvágni. Hogy az offenzívához elegendő katonák álljon rendelkezésre, a keleten bekerített csapatok közül a lehető legtöbbet kellett hajón kiemelteni, valamint a magyarországi offenzívát is el kellett halasztani. Hitler a javaslatot ismét elutasította.

– Hinnie kell nekem – makacsolta meg magát Guderian –, hogy nem csak önfejűségből ragaszkodom folyamatosan a Kurili-tónál csapdába esett egységek evakuálásához. Egyszerűen nem látok más módot arra, hogy tartalékokat képezzünk, tartalékok nélkül pedig nem leszünk képesek megvédeni a fővárost. Biztosíthatom, hogy kizárólag Németország érdekében cselekszem.

Hitler reszketni kezdett dühében és felpattant.

– Hogy mer így beszélni velem? – üvöltötte. – Azt hiszi, én nem Németorszáért harcolok? Az egész életem egyetlen hosszú küzdelem Németországért!

De Maiziére ezredes, az új zossen-i hadműveleti tiszt még sohasem hallott ilyen heves vitát és rémülten állt ott, aggódva a vezérkari főnökért. Véget vetendő Hitler őrijongésének, Göring kikísérte Guderiant a szobából, hogy megigyanak egy kávét, amíg megnyugszanak a kedélyek.

Guderian elsősorban attól tartott, hogy a második hadsereget elvághatják, miközben az megpróbálja fenntartani a kapcsolatot Kelet-Poroszország és Pomeránia között. Ezért tett javaslatot inkább egyetlen nagyszabású, a „balti erkélytől” déli irányba kiinduló hadművelet megtervezésére. A Zsukov jobbszárnya ellen indított offenzíva ugyanakkor meggátolná a szovjeteket abban is, hogy azonnali támadást intézzenek Berlin ellen. Február 13-án, a hadmozdulat kapcsán egy utolsó megbeszélésre került sor a Birodalmi Kancellárián. Jelen volt Himmler, a Visztula hadseregcsoport főpáncsnoka, de ott volt Sepp Dietrich Oberstgruppenführer is. Guderian magával hozta rendkívül tehetséges helyettesét, Wenck tábornokot. Guderian már az elején egyértelművé tette, hogy a támadást két napon belül meg akarja

indítani. Himmler tiltakozott, mondván, még nem érkezett meg az összes üzemanyag és fegyver. Hitler egyetértett vele, és a Führer, valamint vezérkari főnöke hamarosan újabb vitába bonyolódott. Guderian ragaszkodott hozzá, hogy Wenck irányítsa a hadműveletet.

– A Reichsführer-SS férfi a talpán ahhoz, hogy egyedül is el tudja vezetni a támadást – mondta Hitler.

– A Reichsführer-SS sem megfelelő harci tapasztalattal, sem kellően képzett törzstisztekkel nem rendelkezik ahhoz, hogy segítség nélkül boldoguljon. Wenck tábornok jelenléte ezért mindenféleképpen nélkülözhetetlen.

– Nem engedem önnek – üvöltözte Hitler –, hogy azt állítsa, a Reichsführer-SS képtelen kötelessége teljesítésére.

A vita hosszú ideig elhúzódott. Hitler a szó szoros értelmében tombolt dühében. Guderian, visszaemlékezése szerint egy pillanatra feltekintett Bismarck, a vaskancellár sisakos portréjára és azon tűnődött, vajon az most mit gondolhat arról, ami a közreműködésével felépített országban éppen történik. Guderian legnagyobb meglepetésére Hitler hirtelen abbahagyta a fel-alá járkálást és Himmlerhez fordulva közölte, Wenck tábornok is csatlakozik aznap este a főparancsnoksághoz és közreműködik az offenzíva levezénylésében. Ezután váratlanul leült és mosolyogva ezt mondta Guderiannak:

– Nos, folytathatjuk a megbeszélést. A vezérkar ma csatát nyert.

Guderian később, aznap délután visszautasította Keitel vádját, mely szerint lehet, hogy miatta Hitler szélütést kapott. Félt tőle, hogy korlátozott győzelme rövid életű lesz.

Február 16-án, Wenck vezetésével megindult a stargardi tankcsataként ismertté vált pomerániai offenzíva. Több mint 1200 harckocsit sikerült a célra átcsoportosítani, ám az ezek szállításához szükséges vasúti kocsikból jelentős hiány mutatkozott. Még egy nem különösebben jól felfegyverzett páncélosadosztály katonáinak és járműveinek mozgatásához is ötven szerelvény kellett. Ennél azonban sokkal komolyabb problémát jelentett a fegyver- és üzemanyaghiány. Az offenzíva kezdetén rendelkezésre álló készlet csupán három napra volt elegendő. Az ardenneki leckét, úgy tűnik, nem tanulták meg.

A hadsereg törzstisztszjei a „*Husarenritt*”, vagyis „Huszárroham” fedőnevet akarták a hadműveletnek adni, mely már önmagában is utalt volna arra, hogy az offenzíva gyakorlatilag nem lesz más, mint egy nagyobb szabású rajtaütés. Az SS azonban ragaszkodott ahhoz, hogy sokkal drámaibb nevet válasszanak. Így lett a fedőneve „*Sonnenwende*”, azaz „Napforduló”. A németek végül sem huszárrohamról nem beszélhettek – mivel a hirtelen olvadás miatt a járművek megrekedtek a sárban –, sem pedig napfordulóról, hiszen végeredményben alig változott valami. A Wehrmacht viszont nem engedhette meg magának a jelentős tankvesztéseget, hiszen számításra kellett a 2. gárda-harckocsihadsereg ellentámadására.

A legmagasabb rangú sebesült maga Wenck tábornok volt, aki február 17-én éjszaka a Führerrel folytatott egyeztetést követően gépkocsival visszafelé tartott főhadiszállására, ám a kormány mögött elaludt és a balesetben súlyos sérüléseket

szenvedett. Helyére Krebs tábornok, egy igen okos vezérkari tiszt került, aki a Barbarossa-hadműveletet megelőzően katonai attaséként Moszkvában töltött hosszabb időt. A szovjet ellentámadás visszaverését célul tűző próbálkozást azonban két nap elteltével fel kellett adni. Az offenzíva mentségére mindössze azt lehet felhozni, hogy általa a németek időt nyertek. A Kremlben immár végképp eldőlt, hogy Berlin ellen gyors támadást vezetni mindaddig nem lehet, amíg a pomerániai partszakaszt nem biztosítják.

Hitler azon próbálkozásai, hogy „erőd”-városokat jelölt ki, és megtiltotta a bekerített csapatok kimenekítését, a kikényszerített áldozatvállalás és a felesleges szenvedés öngyilkos stratégiájának képezték részét. Tudta, hogy ezen városok sorsa megpecsételődött, hiszen a Luftwaffe nem rendelkezett elegendő repülőgéppel és üzemanyaggal ahhoz, hogy utánpótlást dobhasson le nekik, így viszont a Visztula hadseregcsoporthoz nem lehetett tapasztalt csapat egységekkel kiegészíteni.

Königsberg és Breslau kitartottak, ám más, Hitler által „erődnek” és „hullámtörő gátnak” nevezett városok hamarosan elesetek. Dél-Pomerániában Schneidemühl, a legkisebb és legkevésbé jól védett település elszánt küzdelmet követően február 14-én adta meg magát. Most az egyszer Hitler nem elégedetlenkedett és a parancsnokot, valamint helyettesét Lovagkeresztrel tüntette ki. Négy nappal később, február 18-án, éppen amikor a *Sonnenwende* hadművelet megfeneklett a sárban, Csujkov tábornok kiadta a parancsot a Poznań elleni rohamra. A 7. osztály, éppúgy mint Sztálingrádnál, a tűzérési támadást megelőzően hangszórókon gyászos zenétet sugárzott, melyeket a megadásra és a békés hazatérésre felszólító üzenetekkel szakítottak meg. A németekkel közölték, hogy semmi esélyük a menekülésre, hiszen már 200 kilométerrel vannak a frontvonal mögött.

Kilenc nappal korábban tűzérési támadás nyitotta meg a „puhítási folyamatot”, de február 18-án reggelre már készen állt az 1400 ágyú, mozsár és katyusa is, hogy megkezdjék a négyórás ágyúzást. Rohamcsapatok törték be az erődbe, melynek felépítményét ekkorra már a robbanások nagymértékben károsították. Amikor az egyik épületben erős ellenállást tapasztaltak, 203 milliméteres tarackkal robbantották ki a házfalat. Lángszórókat is bevetettek és a szellőzőjáratokba robbanóanyagot hajítottak. A magukat megadni akaró német katonákkal saját tisztjeik végeztek. A vég azonban elkerülhetetlen volt. Február 22/23. éjszakáján a parancsnok, Ernst Gomell vezérőrnagy lefeküdt a földre terített horogkereszt zászlóra és főbe lőtte magát. A helyőrség még életben lévő tagjai megadták magukat.

Breslau ostroma még tovább húzódott: a város még Berlin esete után is kitartott. Ennek következményeként ez volt a háború egyik legvéresebb ütközete. Az elvakult Hanke Gauleiter eltökélt szándéka volt, hogy megakadályozza Szilézia fővárosának ellenséges kézre kerülését. Ő volt az, aki január végén gépkocsikra szerelt hangszórókon szólította fel a nőket és az asszonyokat a város elhagyására. Kizárólag ő tehető így felelőssé a jeges mezőkön megfagyottak haláláért.

A városban elegendő mennyiségű élelmiszert halmoztak fel, ám fegyver- és lőszerkészletük szűkös volt. A Luftwaffe – súlyos veszteségek árán – sikertelenül próbált utánpótlást eljuttatni a védőknek. Schörner vezérezered, a Közép hadseregcsoporthoz főparancsnokként február végén úgy határozott, hogy a város védelmének megerősítésére odaküldi 25. ejtőernyőezredének egy részét. Az ezredparancsnok erőiesen tiltakozott, mondván, a közelben nincs megfelelő földet érési terület, ám február 22-én a Berlintonól délre fekvő Jüterbogból felszálló Junkers 22-esek fedélzetén a zászlóalj mégis útnak indult. Éjfél körül a gépek elérték Breslaut. „A város felett”, írta később az egyik ejtőernyős, „heves léghátrító tűzbe kerültünk.” A rádió találatot kapott, így megszakadt kapcsolatuk a földi irányítással. Az ejtőernyősök végül egy Drezda melletti repülőtéren értek földet. Két nappal később újabb kísérletet tettek. A város felett mintegy húsz percig köröző, megfelelő földet érési zónát kereső gépeket a légvédelem talán még a korábbiaknál is hevesebb tüze fogadta. Három gépet vesztettek, melyek közül az egyik egy gyár kéményének ütközött.

Hanke – Schörner „Erőt a félelemből”-elvé által is támogatott – büntető intézkedései rendkívül kegyetlenek voltak. A kivégzéseket teljesen önkényesen hajtották végre. Miközben a szovjet tüzéség folyamatosan lőtte a várost, tízéves gyerekeket kényszerítettek arra, hogy egy szükség-leszállópálya kialakításában vegyenek részt. Bárkire, aki „azért, hogy nyomorult életét mentse”, leteszi a fegyvert, azonnal végrehajtandó halálos ítélet várt, és az ilyen személyek családja ellen is „határozott intézkedéseket” foganatosítottak. Schörner azt állította, hogy „a közel négyévnyi ázsiai háború” teljesen megváltoztatta a fronton harcoló katonát: „A bolsevikok elleni küzdelemben keményebb és elvakultabb lett... A keleti hadjárat létrehozta a politikai katonát.”

Sztálin dicsekvő jaltai kijelentése, mely szerint Kelet-Poroszország és Szilézia lakossága már elhagyta otthonát, még nem fedte teljesen a valóságot. A menekülők közül rengetegen váltak ugyanis az ostromlott városok foglyaivá. A helyi lakosok Kelet-Poroszországban is sokat szenvedtek, akár Königsbergben vagy a heiligenbeili katlanban voltak, akár Pillau kikötőjét próbálták meg hajón vagy gyalog elhagyni, vagy éppen otthonaikban próbálták meg meghúzni magukat. A Danzig és Pomeránia felé nyugati irányba vezető kijárat továbbra is nyitva volt, ám mindenki tisztában volt azzal, hogy pusztán idő kérdése, mikor tör át az 1. Belorusz front a Balti-tenger felé.

Beriját a kémelhárítás egyik főtisztje arról tájékoztatta, hogy „Kelet-Poroszország lakosságának jelentős része”, akik Königsbergbe menekültek, azt tapasztalják, hogy a városban nincs elég hely, és az élelem is nagyon kevés. Szerencsések, ha naponta 180 gramm kenyeret kapnak. „Éhező asszonyok és gyermekek vánszorognak az utakon”, remélve hogy a Vörös Hadseregtől majd kapnak valamennyi élelmet. Ezektől a civilektől megtudta a kémelhárítás, hogy „a königsbergi helyőrség harci szelleme romokban hever. Új általános parancs lépett életbe, mely szerint azt a férfit, aki nem jelentkezik frontszolgálatra, a helyszínen agyonlövik... A katonák polgári ruhát vesznek és így dezertálnak. Február 6-án és 7-én nyolcvan katona holt-

testét rakták halomba az északi vasútállomáson. Följük egy plakátot raktak ki, melyen az állt: »Árulók voltak és úgy is haltak meg.«

A *Sonnenwende* hadművelet kudarcát követően Danzigot egyre nagyobb veszély fenyegette. A Kriegsmarine hatalmas erőfeszítések árán megkísérelte a lehető legtöbb civil kimenekítését. Február 21-én, egyetlen nap alatt 51 000 embert evakuáltak. A náci hatóságok becslése szerint immár csupán 150 000 embert kellett kimenekíteni a városból, de egy héttel később a számok már azt mutatták, hogy Danzig lakossága 1,2 millió főre növekedett, s közülük 530 000 volt menekült. Még nagyobb erőfeszítésekre volt tehát szükség. Március 8-án harmincnégy, civilekkel telezsúfolt marhavagonokból álló szerelvény indult útnak Pomerániából az Oderától nyugatra fekvő Mecklenburg irányába. Hitler 150 000 menekültet Dániába akart küldeni. Két nappal később kiadták az utasítást: „A Führer parancsa értelmében mostantól Koppenhága a menekültszállítványok elsődleges célpontja.” Ugyancsak még március 10-én a keletről elmenekült németek száma elérte a 11 millió főt.

Miközben Danzigot előzönlötték a rémült menekültek, a város anatómiai intézetében tovább folyt a munka. Miután a Vörös Hadsereg elfoglalta a várost, egy különbizottságot küldtek a helyszínre, hogy vizsgálja ki „a német koncentrációs táborokban meggyilkolt szovjet, lengyel és más állampolgárok holttesteiből” készített szappan és bőr gyártásának körülményeit. A kísérleteket még 1943-ban Spanner professzor és Volman adjunktus kezdte el, majd később a célra különleges üzemet építettek. „Az anatómiai intézet épületeinek átkutatása során 148 holttestet találtunk, melyeket szappan gyártása céljából tároltak itt. Közülük 126 férfi-, tizen-nyolc női, négy pedig gyermekholttest volt. Nyolcvan férfi- és két női holttestről levágták a fejet. Találtunk további nyolcvankilenc emberi fejet is.” A holttesteket és a fejeiket alkohol-karbol oldatot tartalmazó fémtartályokban tárolták. Úgy tűnt, a legtöbb holttest a közeli Stutthof koncentrációs táborból érkezett. „A meggyilkoltak, akiknek holttestét szappangyártás céljára tárolták itt, különböző nemzetiségűek, de főleg lengyelek, oroszok és üzbégek voltak.” A munka nyilvánvalóan hivatalos jóváhagyással folyt, hiszen az intézetben számos magas rangú személy látogatást tett. „Az anatómiai intézetet megtekintette Rust oktatási miniszter és Care Konti egészségügyi miniszter is. Albert Förster, Danzig Gauleitere 1944-ben tett látogatást az intézetben, vagyis akkor, amikor a szappangyártás már javában folyt. Körülnézett az intézet épületeiben és úgy gondolom, tudott arról, hogy itt holttestekből készítenek szappant.” E hihetetlen történetben az a legmegdöbbentőbb, hogy a Vörös Hadsereg megérkezése előtt semmit sem romboltak le, és hogy a háborút követően sem Spanner professzor, sem kollégái ellen nem emeltek vádat. A holttestek feldolgozása nem minősült bűncselekménynek.

A stutthofi koncentrációs táborban elsősorban szovjet foglyokat, lengyeleket, különböző nemzetek katonáit és zsidókat őriztek. Tífuszos megbetegedésben hat hét alatt mintegy 16 000 fogoly vesztette életét. Ahogy közeledett a Vörös Hadsereg, a foglyoknak megparancsolták, hogy semmisítsenek meg minden, a korábban itt történetekre utaló nyomot. A krematóriumot felrobbantották, és felgyújtották

azokat a barakképületeket is, ahol korábban a zsidókat tartották fogva. Nyilvánvaló, hogy egyszerű német katonákat kényszerítettek arra, hogy végezzenek a szovjet hadifoglyokkal és civilekkel.

Akár a háborús bűnök elkövetéséért kiszabandó büntetéstől való félelem, akár a bolsevikoktól és a szibériai kényszermunkától való rettegés ösztönözte erre, a végsőkéig kimerült Wehrmacht tovább folytatta a harcot. „A németek még nem adták fel a reményt”, állapította meg februárban egy francia hírszerzési jelentés, „ugyanis nem merik feladni.” A szovjet tisztek némileg másképp fogalmaztak. „A harci szellem romokban, de a fegyelem erős.”

HETEDIK FEJEZET

Tisztogatás a mögöttes területeken

Február 14-én egy, a Vörös Hadsereg jelzésével ellátott katonai járművekből álló gépkocsioszlop fordult le a kelet-poroszországi Rastenburgból Angeburgba vezető főútról. A mellékút sűrű fenyvesbe vezetett. A környékre mintha valami búskomor hangulat telepedett volna.

Az útról láthatóvá vált egy magas szögesdrót kerítés. A járművek hamarosan egy sorompóhoz értek, melyen tábla figyelmeztetett: „Állj! Katonai terület. Civileknek belépni szigorúan tilos!” Ez volt Hitler korábbi főhadiszállásának, a „Farkasodúnak” a bejárata.

A teherautókkal az 57. NKVD-lövészadosztály határőregységei érkeztek. A konvojt irányító tisztek a Vörös Hadsereg egyenruháit viselték, ám annak parancsláncolatával semmilyen kapcsolatuk nem volt. A kémelhárítás tagjaiként elméletileg csupán Sztálinnak voltak kötelesek jelenteni. A Vörös Hadsereghez ekkoriban nem is igen fűzték bajtársi érzelmek őket. Az ütött-kopott járműveket a hadsereg egységeitől kapták, akik ezt az alkalmat használták ki, hogy megszabadulhassanak legrosszabb állapotban lévő felszereléseiktől. E bevettnek tekinthető gyakorlatot a SZMERS és az NKVD természetesen nem különösebben értékelték.

Vezetőjük a Vörös Hadsereg tábornoki egyenruháját viselte. Ő nem volt más, mint az állambiztonsági népbiztos helyettese, Viktor Szemjonovics Abakumov, akit még 1943 áprilisában, nem sokkal a sztálingrádi győzelem után nevezett ki Berija a SZMERS első emberévé. Abakumov alkalmanként követte főnöke szokását és fiatal nőket tartóztatott le csupán azért, hogy megerőszakolja őket. Fő specialitása az volt, hogy gumibottal ő is gyakran tevékenyen részt vett a foglyok verésében. Hogy az irodájában nehogy összemocskolódjon a perzsaszőnyeg, „egy vérfoltos futószőnyeget terítettek le a földre”, mielőtt a szerencsétlen áldozatot behozták.

Abakumovot, aki továbbra is a SZMERS vezetője maradt, azért küldte Berija, hogy a Kelet-Poroszországban előrenyomuló 3. Belorusz front mögött „hajtsa végre a szükséges csekista intézkedéseket”. Abakumov gondoskodott róla, hogy a közvetlenül az ő irányítása alatt álló 12 000 fős NKVD-erő a támadó csapatok mellé rendelt összes ilyen jellegű egység közül a legnagyobb legyen. Az ő alakulata nagyobb volt még a Zsukov marsall hadseregei mellé beosztott NKVD-csoportnál is.

Mindent latyakos hó borított. Abakumov Berijának írott jelentéséből kiderül, hogy miután lepakoltak a járművekről, katonái eltorlaszolták az utat, miközben ő és a kémelhárítás tisztjei megkezdtek a vizsgálatot. Óvatosak voltak, mivel Rastenburg

környékéről álcázott német csapdákról érkezett bejelentés. A bejáratí sorompótól jobbra több, kőből készült őrház állt, ezekben aknákat és álcázáshoz szükséges anyagokat találtak. Bal oldalon barakképületek voltak, melyekben az őrszemélyzet volt elszállásolva. A SZMERS tisztjei a *Führerbegleit* zászlóalj egyenruháit és válllapjait találták itt. Hitler az előző évben, tartva attól, hogy egy meglepetésszerű ejtőernyős-akció során szovjet fogságba kerül, „a Führer biztonságáért felelős zászlóalj vegyes dandárrá bővítése” mellett döntött.

Tovább haladva az erdő belseje felé, Abakumov az út mindkét oldalán táblákat vett észre. A rajtuk lévő szöveget tolmácsa fordította le: „Tilos az útról lelépni!” és „Vigyázat akna!”. Abakumov folyamatosan jegyzetelt a később Berija számára megírandó jelentéséhez, mely – ebben biztos volt – Sztálin kezébe is el fog jutni majd. A Főnök Hitler életének minden részlete iránt nagy érdeklődést mutatott.

Abakumov jelentését olvasva annak legfeltűnőbb jellemzője az, hogy a szovjetek milyen kevés információval rendelkeztek a helyről. Ez különösen akkor érdekes, ha tudjuk, milyen sok német tábornokot ejtettek foglyul és hallgattak ki a sztálingrádi fegyverletétel és 1945 eleje között eltelt időszakban. Közel két hétbe telt, mire megtalálták ezt a négy négyzetkilométer területű hatalmas komplexumot. Az épületegyüttes valóban tökéletesen rejtve maradt a légi felderítés előtt. Az összes utat és ösvényt zöld álcahalóval fedték le, az egyenes vonalakat műfákkal és -bokrokkal töltötték meg. Még a külső világítást is sötétkék égőkkel oldották meg. Az erdőben felállított harmincöt méter magas megfigyelőállásokat úgy alakították ki, hogy azok fenyőfának tűnjenek.

Belépve az első védelmi zónába, Abakumov „vasbetonból készült védelmi állásokat, szögesdrótot, aknamezőket, valamint több lövészállást és az őrk számára kialakított laktanyát” látott. Az 1. számú kapunál az összes bunkert felrobbantották azt követően, hogy a Führer 1944. november 20-án, alig három hónappal korábban végleg elhagyta a főhadiszállást. Arról azonban, hogy az utolsó katona mikor ment el, Abakumovnak elképzelése sem volt. Tovább haladva egy második szögesdrót kerítéshez értek, majd egy harmadik is útjukat állta. A központi létesítmény páncélozott nyílászárókkal ellátott bunkerekből állt, melyeket föld alatti folyosó kötött össze egy tizenhét gépkocsi befogadására alkalmas garázzsal.

„Rendkívül óvatosan léptünk be”, írta Abakumov. Találtak egy széfet, ám az üres volt. A szobák, jegyezte fel, „berendezése nagyon egyszerű”. (Korábban valaki úgy jellemezte a helyet, mint egy kolostor és egy koncentrációs tábor keverékét.) A kémelhárítás tisztjei csak akkor lettek biztosak benne, hogy a megfelelő helyen járnak, amikor az egyik ajtón azt a feliratot olvasták, hogy „A Führer Wehrmacht-szárnysegédje”. Hitler szobáját onnan ismerték fel, hogy a falán egy róla és Musso-liniról készített közös fotó lógott.

Abakumov arcán semmilyen érzelm nem árulta el, hogy végre azon a helyen állnak, ahonnan Hitler személyesen irányította a Szovjetunió elleni kegyetlen támadást. Sokkal jobban foglalkoztatták a vasbeton építmények és azok méretei. Nagy benyomást tettek rá e létesítmények és úgy tűnik, komolyan érdekelte, hogy mit szólna Berija és Sztálin, ha valami hasonlót építenének számukra: „Szerintem hasz-

nos lenne, ha a mi szakértőink is megvizsgálnák Hitler főparancsnokságát, és szemügyre vennék ezeket a kiválóan megépített bunkereket”, írta. A közelgő győzelem ellenére a szovjet vezetők mintha nem érezték volna magukat sokkal nagyobb biztonságban, mint ősellenségük.

A frontokhoz rendelt SZMERS-különítmények és NKVD-hadosztályok Sztálin saját szavai szerint „nélkülözhetetlenek” voltak ahhoz, hogy elbánjanak „a megszállt területeken megjelenő összes megbízhatatlan elemmel”. „A hadosztályoknak nincs tüzérése”, mondta Sztálin az amerikai Bull tábornoknak a Tedder repülő marsallal folytatott megbeszélés során, „ám vannak automata fegyvereik, páncélozott autók és könnyű páncélos járműveik. Nagyon jól felszerelt, nyomozási célokra és kihallgatásra tökéletesen alkalmas létesítményekkel is rendelkeznek.”

Német területeken, például Kelet-Poroszországban és Sziléziában az NKVD-lövészrezdek elsőszámú feladata az előrenyomulás során kikerült német egységek felszámolása volt. A szovjet hatóságok a Volkssturmban harcolókat is a Wehrmacht tagjának tekintették, ám mivel tizenöt és ötvenöt év között majdnem mindenkit besoroztak, ez a helyi férfiak jelentős hányadára igaz volt. Azok a Volkssturmtagok így, akik inkább otthon maradtak, semmint hogy a menekülést választották volna, sok esetben hátramaradt szabotázs csoportnak minősítették. Az NKVD-erők több mint 200 német „szabotőr és terrorista” „helyszínen való kivégzését” jelentették, ám a valós számok ennél bizonyosan jóval magasabbak voltak.

Lengyelországban Sztálin nem csupán a németekkel együttműködőket tekintette „megbízhatatlan elemnek”. E megnevezés azokra is vonatkozott, akik támogatták a londoni emigráns kormányt, vagy az előző évben a varsói felkelést kirobbantó Honi Hadsereget. Sztálin a varsói lázadást „szovjetellenes bűncselekménynek” tekintette, melynek célja az volt, hogy a lengyel fővárost még a – felszabadulást jelentős véráldozatok árán elhozó – Vörös Hadsereg megérkezése előtt az „emigráns londoni kormány” számára szerezzék meg. Az, hogy 1939-ben gyalázatosan elárulta Lengyelországot, vagy hogy Berija Katýn közelében lengyel tisztakat mészároltattott le, nyilvánvalóan nem képezte megfontolás tárgyát. Figyelmen kívül hagyta Sztálin azt is, hogy a lengyelek arányában jóval több áldozatot hoztak, mint a Szovjetunió, hiszen a háborúban a népesség több mint 20 százaléka életét vesztette. A szovjet vezető meg volt győződve arról, hogy Lengyelország és annak kormányzása a hódítás jogán őt illeti meg, és ez a tulajdonosi szemlélet lényegében az egész Vörös Hadsereget mélyen áthatotta. Amikor a szovjet erők Lengyelország felől átlépték a német határt, sokan úgy érezték, hogy „legalább a saját területünket megtisztítottuk”, ösztönösen feltételezve, hogy Lengyelország a Szovjetunió szerves részét képezi.

Sztálin kijelentése Jaltában, mely szerint a kommunista ideiglenes kormány hatalmas népszerűségnek örvend Lengyelországban, enyhén szólva szubjektív megállapítás. Zsukov visszaemlékezései sokkal közelebb állnak a valósághoz, mivel amikor a lengyelekről ír, a szerző mindig hozzáteszi: „akik közül néhányan lojálisak voltak hozzánk”. A szovjet hatalom ellenzőit „ellenséges ügynököknek” tekintet-

ték, hiába szálltak szembe korábban a németekkel is. Figyelman kívül hagyták azt is, hogy a Honi Hadsereg szövetséges erő volt. Egy másik érdekes mondatában Zsukov arra utal, hogy saját katonáit is kordában kellett tartani: „A fronton harcolók közül mindenkit magasabb szinten is képezni kellett, hogy már itt-tartózkodásunk kezdetétől elejét vegyük az esetleges meggondolatlan cselekedeteknek.” A szovjet csapatok végül több mint negyvenöt évig „tartózkodnak” majd Lengyelországban.

Azt, hogy Berija milyen mértékben gyakorolt ellenőrzést a lengyel ideiglenes kormányzat felett, jól jelzi Szerov tábornok március 20-i, „Ivanov” fedőnév alatti „tanácsadói” kinevezése is. A tanácsadói kinevezés nem jelentett magasabb beosztást, mint az állambiztonsági népbiztoshelyetteséé, ám Szerov különösen alkalmasnak bizonyult e posztra. Korábban ő irányította a kaukázusi tömeges deportálásokat, még az előtt pedig 1939-ben ő felelt a Lvovi kegyetlenkedésekért, amikor a Szovjetunió Lengyelország keleti területeit megszállva letartóztatta és megölette azokat a tiszteteket, földbirtokosokat, papokat és tanárokat, akik esetleg ellenezhették volna a szovjet hatalomra kerülését. Közel 2 millió lengyelt deportáltak a Gulágra és kezdetét vette az erőszakos kollektivizálás is.

Sztálin minden eszközzel arra törekedett, hogy a közvélemény szemében egybemossa a Honi Hadsereget és az ukrán nacionalista erőket, vagy legalábbis olyan benyomást keltsen, mintha ezek szoros kapcsolatban állnának egymással. Goebbels eközben minden olyan apró jelre lecsapott, mely a szovjet megszállás ellen szerveződő ellenállási mozgalmak, szervezetek létezésére utalhatott. Állítása szerint Észtországban 40 000 fős, Litvániában 10 000 fős, Ukrajnában pedig mintegy 50 000 tagot számláló ellenállási mozgalom működött. Még az 1944. október 7-i *Pravdat* is idézte, alátámasztandó az „ukrán–német nacionalisták” létezésére vonatkozó kijelentését. Mindez természetesen csak további ürügyet jelentett az NKVD-ezredek számára ahhoz, hogy folytassák a „mögöttes területeken való tisztogatást”. Fentiek jól példázzák, hogyan húztak hasznát egymás propagandatevékenységéből a szembenálló felek.

Március elején egy újabb potenciális lengyel ellenség került a szovjet hatóságok látókörébe. A SZMERS, közel egy időben lengyelországi megjelenésével, „vizsgálatot indított Rokosszovszkij rokonsági kapcsolataival” összefüggésben, feltehetően azért, hogy kiderüljön, vannak-e közöttük „ellenséges elemek”. A félig lengyel származású Rokosszovszkij marsall elleni adatgyűjtés minden bizonnyal Berija útmutatásai alapján indult meg, aki soha nem felejtette el, hogy a marsall elmenekült a karmai közül. Nyikolaj Bulganyin, a Rokosszovszkij által vezetett 2. Belorusz front katonai bizottságának politikai tagja pedig egyenesen Sztálin házőrző kutyájának számított.

Sztálin szándéka, hogy megsemmisíti a Honi Hadsereget, később a szovjet–amerikai kapcsolatokat komolyan befolyásoló szerencsétlen félreértést kreált egy jelentéktelen incidensből. Február 5-én, éppen amikor Jaltában megkezdődtek a tárgyalások, az amerikai légierő hadnagya, Myron King kényszerleszállást hajtott végre B-

17-esével Kuflevóban. Egyszer csak megjelent egy fiatal lengyel és kérte, hogy hadd mehessen velük. Az amerikaiak a fedélzetre vették a férfit és a csucsini szovjet légi támaszpontra repültek, ahol gépüket meg tudják majd javítani. A legénység a lengyelnek egyenruhát is adott, majd a leszállást követően „a civil személy Jack Smith-nek, a legénység egyik tagjának adta ki magát”, állt az Antonov tábornok által írt hivatalos panaszban. „A szovjet parancsnokság által lefolytatott kihallgatást követően jelentette ki csupán King hadnagy, hogy a férfi nem a legénység tagja, és csak azért vették a fedélzetre, hogy Angliába vigyék”, írta Antonov. „A rendelkezésünkre álló információk alapján kijelenthetjük”, összegzett a szovjet tábornok, „hogy a lengyel férfi Londonból érkező terrorista.” Az Egyesült Államok kormánya hosszas mentegetőzésre kényszerült. King számára még a hadbírószági eljárást is megszervezték a Szovjetunió területén, a kölcsönként poltavai légi támaszponton, és kérték Antonovot, hogy a vád biztosítson tanúkat. Sztálin azonban nem hagyta ennyiben és teljes mértékben kihasználta az eset nyújtotta lehetőséget. Közölte Averell Harrimannal, hogy ez is csupán azt bizonyítja, hogy az Egyesült Államok a Vörös Hadsereg elleni támadáshoz nyújt segítséget a fehér lengyeleknek.

Egy másik incidens március 22-én, a mieleci szovjet légibázison történt, ahol egy amerikai Liberator szállt le, mivel elfogyott az üzemanyagja. A szovjet parancsnok a King-féle incidens után már óvatos volt. A gép mellé őrköt állított, majd arra kényszerítette a legénység tagjait, hogy az éjszakát egy közeli kunyhóban töltsék. A Donald Bridge hadnagy vezette tűzfős személyzet kétnapi várakozás után kérte, hogy hadd hozhassa el személyes tárgyait a gépből. Amint azonban a fedélzetre léptek, beindították a motorokat és a „megállj”-parancs ellenére felszálltak. „A Donald Bridge legénységéért felelősséget vállaló szovjet műszaki századost, egy bizonyos Medvegyevet annyira felzaklatta az eset”, írta Antonov Reade tábornoknak Moszkvába, „hogy még aznap főbe lőtte magát.” Halálának mindazonáltal több köze lehetett a SZMERS tisztjeinek „a repülő felügyeletével megbízott tiszt, valamint az őrköt hanyagsága” miatti felháborodásához. Ez az eset ismét arra szolgált „bizonyítékkal”, hogy „ellenséges elemek e leszállásokat arra használják, hogy a londoni emigráns kormány által felbérelt terroristákat, szabotőröket és ügynököket lengyel területre szállítsák”.

Nehéz megmondani, hogy a szovjet hatóságok eredendően szenvedtek üldözési mániában, vagy magukat hajszolták bele ebbe a lelkiállapotba. Amikor egy, Lublinban szabadon engedett amerikai hadifoglyokat meglátogató amerikai alezre-des engedélye lejártát követően tért vissza Moszkvába, Antonov tábornok – minden kétséget kizáróan Sztálin utasítására – „felszállási tilalmat hirdetett minden, a Szovjetunióban, illetve a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területeken tartózkodó” amerikai repülőgép számára.

Kelet-Poroszországban a jelentések szerint „1000 fős vagy ennél nagyobb német bandák” támadják Rokosszovszkij 2. Belorusz frontjának utóvéd csapatait. Az NKVD-egységek „az erdőket fésülték át, hogy felszámolják ezeket a csoportokat”. A legtöbb esetben azonban az említett bandák a Volkssturm erdőben bujkáló tagjaiból álltak. Néha az utánpótlást szállító teherautókon és motorkerékpárokon ütöt-

tek rajta, hogy így próbáljanak némi élelmet szerezni. Kreisburgban az NKVD két „titkos pékséget” is talált, ahol a bujkálók számára sütöttek kenyeret. Az NKVD járőrei még azokat az asszonyokat is letartóztatták, akik az ennivalót vitték a férfiaknak.

Február 21-én a 127. határőrezred egyik, Kismatyulin alhadnagy vezette egysége éppen egy sűrű erdős területet vizsgált át, amikor Zavgorodnyij őrmester az egyik fáról lelógó gypjűzoknikra lett figyelmes. „Gyanakodni kezdett, hogy a közelben esetleg ismeretlen személyek tartózkodhatnak. Átkutatva a területet, három jól álcázott árkot találtak, melyek egy bunkerbe vezettek. Itt három, puskával fel-fegyverkezett férfi rejtőzködött.”

Az aknák és az álcázott csapdák továbbra is sok problémát jelentettek. Hogy ezeket hatékonyabban tudják felszámolni, mindegyik NKVD-határőrezred huszonkét kutyát kapott. A nyomkereső kutyákat – vagy ahogy a jelentés fogalmazott, a „banditák felkutatására szolgáló speciális ebeket” – a kelet-poroszországi erdőkben rejtőző németek nagyobb számban történő begyűjtése érdekében is bevetették.

A jelentések megírásakor a helyi parancsnokok, hogy munkájuk még fontosabbnak tűnjön, nem ritkán túlzásokba estek. Az egyik jelentésből, mely „a kémelhárításnak kihallgatás céljából átadott terroristákról” számol be, kiderült, hogy az összes elfogott „terrorista” 1900 előtt született. Canava, a 2. Belorusz front NKVD-alakulatának vezetője jelentést írt Ulrich Behr, egy 1906-os születésű német letartóztatásáról. „A kihallgatás során bevallotta, hogy 1945 februárjában beszervezte a német hírszerzés egyik rezidense, bizonyos Schrap százados. Feladatául kapta, hogy a mögöttes területeken ügynökhálózatot építsen ki, ott szabotázs- és terroristaakciókat hajtson végre, illetve hírszerzési tevékenységet folytasson. Teljesítve küldetését, Behr tizenkét embert szervezett be.” Számos alkalommal a szökevényeket vagy a Volkssturm-tagjait „a német hírszerzés által szabotázsakciók végrehajtása céljából hátrahagyott” személyekként írták le. A legképtelenebb eset az volt, amikor Sziléziában, „Hindenburg közelében egy elektromos vezeték ellen hajtottak végre szabotázsakciót”. A tettesek felkutatására indított nagyszabású hajtóvadászat során azonban kiderült, hogy lögyakorlat közben a Vörös Hadsereg tüzérsége okozott kárt a hálózatban, és felrobbanó lövedékek szétszóródó darabjai vágták el a kábeleket.

Másrészt azonban a 2. Belorusz front mellé kirendelt kémelhárító csoport vezetője nem járhatott messze a valóságtól, amikor azt állította, hogy emberei „Kovalioowo faluban német szabotőrök kiképzésére szolgáló létesítményt találtak”. Az itt előkerült listákon ugyanis kizárólag orosz és ukrán nevek szerepeltek. A németek végső kétségbeesésükben egyre több szovjet hadifoglyot próbáltak rávenni az együttműködésre. Sok orosz és ukrán valószínűleg a könnyebb hazajutás reményében jelentkezett, ám a későbbi felelősségre vonás alól még az sem jelentett felmentést, hogy rendszerint azonnal megadták magukat a szovjet katonai hatóságoknak.

* * *

1. (Előző oldalon) A Hitlerjugend a március 30-án, a sziléziai Lauban környékén zajló harcokban is részt vett.

2. A *Grossdeutschland* hadtest egy része a január 14-i szovjet támadást megelőzően szemlét tart a kelet-poroszországi erdőben.

3. A Volkssturm fogságba esett tagjai a kelet-poroszországi Insterburgban, január 22-én.

4. Berliniek a városukat ért légitámadás után.

5. Sziléziából, a szovjet hadsereg elől menekülő németek konvoja.

6. A Vörös Hadsereg katonái januárban bevonulnak egy kelet-poroszországi városba.

8. A Vörös Hadsereg katonái elfoglalják Tilsitet.

7. Szovjet gépesített alakulatok a kelet-poroszországi Mühlhausen városán haladnak át.

9. Egy szovjet önjáráró rohamlőveg március 23-án betör Danzig területére.

10. A Hitlerjugend egyik tagja egy Goebbels tiszteletére rendezett Volkssturm-felvonuláson.

12. SS-páncélgránátosok ellentámadásra készülnek Dél-Pomerániában.

11. Két német katona az ostromlott sziléziai főváros, Breslau védelmében vesz részt.

13. Goebbels Lauban visszafoglalását követően március 9-én a Hitlerjugend egyik tagját tünteti ki.
14. (A következő oldalon) Német nők és gyerekek vasúton próbálnak nyugat felé menekülni.

Az NKVD-különítmények általában több időt töltöttek a házak és a gazdasági épületek ellenőrzésével, mint a nagy kiterjedésű erdős területek átfésülésével. Az egyik alakulat nyolc asszonyt talált egyszer egy szénakazalban. „Az egyik éles szemű katoná” azután észrevette, hogy nem is asszonyokról, hanem „női ruhába bújt német katonákról van szó.” Ilyen típusú jelentésekből rengeteget lehet találni az archívumokban.

Úgy tűnik, hogy a kelet-poroszországi parasztcsaládok gyakran ugyanolyan naivak voltak, mint orosz társaik. A házkutatásokat végző járőrök többször is tapasztalták, hogy a házigazdák nem képesek levenni tekintetüket egy bizonyos tárgyról. Az egyik házban az asszony egy utazóládára ült le. Az NKVD katonái félrelökték a nőt és egy férfit találtak ott. Más alkalommal a járőrnek feltűnt, hogy a házigazda aggodalmas pillantásokat vet az ágy irányába. A katonák lehúzták a matracot és észrevették, hogy az ágy deszkázata magasabb a szokásosnál. Eltávolították a falopokat, melyek alatt egy női ruhába öltözött férfit találtak. Egy másik házban egy férfi a ruhatartón a kabátok alá bújt. A lábai nem érték a földet, mivel egy szíjjal a hóna alatt odakötözte magát a fogashoz. Általában a legnyilvánvalóbb rejtkehelyeket, így például a csűröket, pajtákat vagy a szénakazlakat használták. A nyomkereső kutyák azonban hamar rájuk találtak. Csupán kevesen építettek maguknak föld alatti rejtkehelyet. Néha az NKVD nem is vette a fáradságot a ház átkutatására, és egyszerűen felgyújtotta az épületet. Azokkal, akik nem égtek bent, akkor végeztek, amikor az ablakokon ugráltak ki.

Míg a Volkssturm tagjai gazdaságuk közelében próbálták meg elbújni, addig a Wehrmachtból szökött katonák megkíséreltek a fronton át Németországba visszajutni. Sok esetben az általuk meggyilkolt szovjet katoná egyenruháját öltötték magukra. Ha ilyenkor elfogták őket, a helyszínen végeztek velük. A foglyokat – legyen akár német, orosz vagy lengyel – először előzetes fogházba zárták. Ezek az épületek rendszerint rekvirált házak voltak, melyek ablakaira szögesdrótot szögeltek, a falra pedig krétával azt írták: „Fogház: a Szovjetunió titkosrendőrsége”. Ezt követően a kémelhárítás hallgatta ki a fogvatartottakat, majd az ennek során tett vallomástól függően vagy egy táborba, vagy pedig a kényszermunka-zászlóaljhoz küldték őket.

Az NKVD vezetői külön figyelmet fordítottak üzleti ügyeikre is. Rogatyin vezérőrnagy, a 2. Belorusz front NKVD-alakulatainak parancsnoka, korábban a sztálingrádi NKVD főnöke úgy találta, hogy „egyes NKVD-egységeknél a tisztek és a katonák többsége nem a tényleges feladatával foglalkozik, hanem a fosztogatásból származó javak gyűjtésében mutat különös aktivitást... Megállapítást nyert, hogy a fosztogatásból származó vagyontárgyakat az ezred katonái a hadosztály-parancsnokság tudta nélkül osztották szét egymás között. Az ezredeknél arra is akad példa, hogy a lopott cikkeket, cukrot, dohányt, bort, sőt az előrenyomuló csapatokkal érkező sofőröktől szerzett üzemanyagot is, egymás között adják-veszik a katonák. Az NKVD-ezredeknél kialakult helyzet, valamint a fegyelem hiánya az ilyen rendkívüli események gyakoribb előfordulásához vezetett. Vannak katonák, akik teljesítik kötelességüket, és vannak olyanok is, akik nem tesznek mást, mint fosztogatnak. Ez

utóbbiakat a dolgukat rendesen végzők mellett munkára kell fogni.” Úgy tűnik, nem volt kérdéses, hogy meg kell büntetni őket, ám a „hadosztály-parancsnokság tudta nélkül” kifejezés sok mindent elárul. A feljebbvalókat minden bizonnyal dühítette, hogy ráébredtek, nem kapják meg a rájuk eső részt az így szerzett bevételekből.

Nem lehet kétségünk afelől, hogy a Vörös Hadsereg neheztelt az NKVD-re, de ez az érzés bizonyosan kölcsönös volt. Az NKVD nem örült, hogy a németek és az előrenyomuló Vörös Hadsereg egységei által hátrahagyott fegyverekkel és lőszerkészlettel kellett bajlódnia. „Mindez a banditák és a helyi lakosság részéről tömeges fosztogatáshoz vezet. Jellemző, hogy fiatalkorúak szerzik meg a fegyvereket és csapatokba verődve terrorizálják a lakosságot. Mindez jó táptalajt biztosít a banditizmusnak.” Rendeletet adtak ki továbbá, melyben a gránátok halfogásra történő használatát tiltották meg. Ez egyébként Kelet-Poroszország és Lengyelország tavainál a Vörös Hadsereg katonáinak kedvenc elfoglaltsága volt.

Az NKVD lövészadosztályainak nem csupán a német katonaszökevényekkel és a Volkssturm erdőkben bujdosó tagjaival, de a Vörös Hadseregből dezertáltakkal is meggyűlt a bajuk. Március 7-én egy tizenöt tagú felfegyverzett dezertőrscsoport Dertz közelében rajtaütött a 2. Belorusz front NKVD-különítményének egyik járőrén. A közeli erdőben egy másik, nyolcfős csoport rejtőzött el. Mindannyian 1944 decemberében szöktek meg a hadseregből. Két nappal később az NKVD „további, a frontot a mögöttes területek irányába elhagyó szökevényekről” számolt be. Ortelsburg környékén húzta meg magát egy másik dezertőrscsoport, melyet egy március 6-án a kórházi ágyáról megszökö, Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett ukrán százados vezetett. A géppisztolyokkal és pisztolyokkal felfegyverkezett csoport nemzetiségi szempontból rendkívül vegyes képet mutatott. Voltak itt oroszok Tulából, Szverdlovszkából és Voronyezsből, de akadtak közöttük ukránok és egy lengyel is, sőt három német nő és egy férfi az ortelsburgi körzetből.

A legtöbb katonaszökevény – különösen a beloruszok és az ukránok – azonban egyedül vagy kettesével próbált hazajutni. Néhányan közülük nőnek öltöztek, míg mások bekötözték magukat kötszerrel és a vasútállomásokon sebesültek dokumentumait lopták el. Hogy ennek véget vessenek, új, kifejezetten a sebesültek számára készített menetlevelet kellett a katonai szerveknek bevezetni. Néha egyszerűen csak eltűntek az emberek és senki sem tudta, hogy megszöktek, vagy csatában veszítették életüket. Január 27-én a 6. gárda-harcoksihadtest két T-34-e tűnt el bevetés közben és sem a tankokat, sem a tizenhat harcokszót, illetve lövést nem látta soha többet senki.

Noha a mögöttes területeken nagyszámú NKVD-katona teljesített szolgálatot, ezek a Vörös Hadsereg személyi állományát hihetetlenül kis mértékben tudták csak ellenőrzés alatt tartani. „A szovjet katonai vezetés”, állapította meg egy német hírszerzési jelentés február 9-én, „aggódik, mivel ahogy csapataik az előrenyomulás során az oroszok szempontjából fejletlenek tekinthető térségekbe érkeznek, egyre

lazul a fegyelem a katonák körében.” Fosztogattak és pusztítottak, a kényszermunkára fogható civileket pedig már a legapróbb ok miatt is megölték. A káosz kialakulásában szerepet játszottak azok civilek is, akik „a Szovjetunióból jöttek Kelet-Poroszországba, hogy zsákmányolt vagyontárgyakat gyűjtsenek”.

Gorelov ezredesnek, a Szovjetunió Hőse kitüntetés birtokosának értelmetlen halála az 1. Belorusz front sok tisztjét elborzasztotta. Február elején Gorelov, az egyik gárda-harcoksidandár parancsnoka a német határtól néhány kilométerre egy forgalmi dugó felszámolásában segített, amikor részeg katonák agyonlőtték. „Az ittasságra visszavezethető hasonló erőszakos cselekmények nem elszigetelt esetek”, jegyezte meg Grosszman. Az év első tíz hetében egyetlen NKVD-ezred öt embere vesztette életét és további harmincnégyen sérültek meg gázolós balesetekben.

A fiatal női forgalomirányítók nem sípjukba fújtak, amikor az utakon a rendet helyre akarták állítani, hanem géppisztolyukkal egyszerűen egy sorozatot engedtek a levegőbe. Egy alkalommal a 2. Belorusz front mögött egy fiatal forgalomirányító, egy bizonyos Ligijja odarohant az utat eltorlaszoló teherautó vezetőfülkéjéhez és elkezdett ocsmányságokat kiabálni a sofőrnek. Nem sok eredménnyel, mivel a fülkéből rá is záporoztak a nem éppen finom kifejezések. Ám a fiatal lány hamarosan nem várt erősítést kapott a magas és daliás Rokosszovszkij személyében, aki kipattanva szolgálati kocsiából dühösen előrántotta pisztolyát. Amikor a sofőr meglátta a marsallt, szó szerint lebénult a félelemtől. Tisztje teljesen elvesztette a fejét és kiugorva a teherautó vezetőfülkéjéből az utat szegélyező bokrokban keresett menedéket.

A szovjet csapatok német területre lépésével meg lehetett kezdeni Sztálin tervének megvalósítását, mely szerint a németeket erőszakkal munkavégzésre kényszerítik majd a Szovjetunió részére. Egy február 6-i rendelet értelmében „mozgósítani kell minden, tizenhét és ötven év közötti, munkára fogható németet, belőlük egyenként 1000-1200 fős munkásszázadokat kell alakítani, majd Belorussziába és Ukrajnába kell őket küldeni, ahol a háborús károk helyreállításán fognak dolgozni”. A mozgósítandó németekkel közölték, hogy meleg ruhákkal és jó bakancssal felszerelkezve melyik gyűjtőhelyen kell jelentkezniük. A kijelölt személyeknek ágyneműt, tartalék fehérneműt és két hétre elegendő élelmet is hozniuk kellett magukkal.

A hadifogolytáborokba küldött Volkssturm-tagokkal együtt az NKVD összesen 68 680 német kényszermunkást hívott be március 9-ig, többségüket a Zsukov és Konyev vezette hadseregek mögött húzódó területekről. Jelentős részük nő volt. Kezdetben az úgynevezett munkásszázadokat helyben romeltakarításra, valamint segítségnyújtásra alkalmazták a Vörös Hadsereg részére. A szovjet katonák meglehetősen kárörömmel figyelték, ahogy a besorozott civilek a kiszabott munkát végezték. Agranyenko egy alkalommal megfigyelte, ahogy az egyik szovjet tizedes német nőkből és férfiakból álló munkáscsapatot próbált alakzatba rendezni. Tört német-séggel vakkantotta oda nekik a vezényszavakat: „Büdös mocskok, Szibériába indulj!”

Április 10-re a Szovjetunióba küldött kényszermunkások száma gyorsan emelkedett, és csak a nyugati területekre, elsősorban Ukrajnába 59 536 embert vezényeltek. Bár kevesebben voltak annál, mint amit Sztálin korábban kalkulált, annyit kétségkívül szenvedtek, mint a Wehrmacht által korábban begyűjtött szovjet társaik. Természetesen a nőknek volt a legrosszabb. Sokuknak rokonokra vagy barátokra kellett bízni a gyermekét, sőt néhány esetben teljesen le kellett mondania az anyának a kicsiről. Az új élet nem csupán kemény munkát, de az örök erőszakoskodását, ennek eredményeként pedig gyakran nemi úton terjedő fertőzéseket is jelentett az asszonyok számára. További 20 000 férfi „bontási munkálatokon” vett részt, vagyis a sziléziai üzemek leszerelésén dolgozott.

Noha Sztálin Bull tábornoknak egyfajta „csendőrséggé” írta le az NKVD lövészezredeit, mégis meglepő, hogy ezek az egységek milyen ritkán avatkoztak közbe a fosztogatások, nők elleni erőszakos cselekmények és gyilkossági esetek során. A jelentésekben csupán egyszer tesznek említést egy ilyen közbelépésről. Áprilisban az NKVD 217. határőrezredének katonái letartóztattak öt katonát, akik „hazatelepült lengyel nők szállására” törtek be.

Arra, hogy az NKVD-egységek valójában milyen keveset is tettek a civilek megvédése érdekében, a legjobban vezetőik Berija részére írott jelentéseiből derül fény. Március 8-án Szerov, az NKVD 1. Belorusz fronthoz kinevezett képviselője egyre riasztóbb méreteket öltő öngyilkossági hullámról számolt be. Március 12-én, két hónappal azt követően, hogy Csernyakovszkij megindította offenzíváját, a Kelet-Poroszország északi területeiért felelős NKVD-főnök jelentette Berijának, hogy „a németek és különösen a nők körében egyre gyakoribb az öngyilkosság”. Azok, akik nem tudtak pisztolyt vagy mérget szerezni, legtöbbször a padlás tetőgerendájára akasztották fel magukat. Sok nő, aki képtelen volt gyermekét felakasztani, először a kicsi csuklóját, majd a sajátját vágta fel.

Az NKVD-lövészezredek a nemi erőszak elkövetéséért nem szabtak ki büntetést katonáikra, viszont aki – rendszerint egy korábban ellene elkövetett erőszakos cselekmény során megfertőződött – áldozatától valamilyen nemi betegséget kapott el, az súlyos retorzióra számíthatott. A nemi erőszakot, tipikusan sztálinista eufemizmusmal „erkölcsstelen esetnek” tekintették. Érdekes, hogy az orosz történészek napjainkban is csupán szóvirágokban képesek megnyilatkozni a nők sérelmére elkövetett erőszakos cselekményekkel kapcsolatban. „A felszabadító hadseregben egyre gyakrabban előforduló negatív jelenség”, írja egyikük a csoportos nemi erőszakról, „nagyértékű presztízsvesztést okozott a Szovjetunióknak és jelentősen károsíthatja hazánk jövőbeli diplomáciai kapcsolatait azon államokkal, melyek területén csapatai átvonultak.”

E mondat közvetett módon ugyan, de elismeri, hogy több ilyen eset Lengyelországban történt. Az oroszok szempontjából azonban sokkal megdöbbentőbb az a tény, hogy a Vörös Hadsereg katonái számos, kényszermunkatáborból kiszabadított ukrán, orosz és belorusz nőt is megerőszakoltak. E fiatal lányok közül soha alig tízennégy-tizenhat évesek voltak, amikor a birodalomba hurcolták őket.

A Szovjetunióból korábban elhurcolt nők sérelmére rendszeresen elkövetett erőszakos cselekmények egyértelműen aláássák azokat az érveket, melyek szerint a Vörös Hadsereg katonái a németek kegyetlenkedései miatt viselkedtek úgy, ahogy. E kijelentést megalapozó bizonyítékokat nem csupán Vasziliy Grosszman kiadatlan jegyzeteiben találhatunk. Egy sokkal részletesebb jelentés ennél sokkal tovább megy.

Március 29-én a Komszomol (Kommunista Ifjúsági Szövetség) Központi Bizottsága egy, az 1. Ukrán fronttól érkezett jelentésről tájékoztatta Sztálin barátját, Malenkovot. „Az anyagban fiatalemberekről van szó, akiket korábban Németországba vittek és most a Vörös Hadsereg katonái szabadítottak fel. Ciganykov [az 1. Ukrán front politikai osztályának helyettes vezetője] számos olyan hihetetlen esetről számol be, melyek rossz irányban befolyásolják a csapatainkat nagy örömmel fogadó, német rabságból felszabadított szovjet állampolgárok hangulatát. A fiatalok köszöntötték Sztálin elvtársat, valamint a Vörös Hadsereget, amiért elhozták a szabadságot.”

„Február 24-e éjszakáján”, számol be Ciganykov az egyik első ilyen esetről, „harmincöt, kiképzés alatt álló hadnagy, valamint zászlóaljparancsnokuk Grutenbergben, tíz kilométerre Elstől keletre, behatoltak a nők hálólhelyére és megerőszakolták a szerencsétleneket.” Három nappal később „egy ismeretlen főhadnagy valamelyik harckocsizó alakulattól ellovagolt oda, ahol a lányok gabonát gyűjtöttek. Lovát hátrahagyva odament az egyikükhöz, a Dnyepropetrovskba való Anna Gricsenkóhoz. Szóba elegyedtek: »Hová valósi vagy?«, kérdezte a férfi. A lány válaszolt a főhadnagnak. Az megparancsolta, hogy jöjjön közelebb. A lány tiltakozott. A férfi erre előkapta a revolverét és rálőtt a lányra, de az nem halt meg. Számos hasonló esetről kapok jelentést.”

„Bunslauban a főhadiszálláson mintegy 100 asszony és leány tartózkodik. Külön épületben élnek, nem messze a katonai parancsnokságtól, ám mivel nincs külön biztonsági szolgálat, számos esetben a tisztek átmennek éjszaka a nők hálólhelyiségeibe és terrorizálják, sőt nem ritkán meg is erőszakolják őket. Március 5-én késő éjszaka hatvan tiszt és katona – főleg a 3. gárda-harckocsihadseregtől – lépett be az épületbe. A többségükben ittas férfiak megtámadták az asszonyokat és a lányokat. Amikor parancsnokuk felszólította őket a helyiségek elhagyására, a harckocsizók fegyvereikkel megfenyegették feljebbvalójukat, sőt dulakodásra is sor került... Ez nem egyedüli eset volt. Minden nap történik szinte ilyen és emiatt a Bunslauban élők nem érzik magukat biztonságban és elégedetlenkednek is. Egyikük, Marja Sapoval ezt mondta: »Éjjel-nappal vártam a Vörös Hadsereget. Vártam a felszabadulást és most a katonáink rosszabbul bánnak velünk, mint a németek. Nem vagyok boldog, hogy ezt meg kellett élnem.« »Nagyon nehéz volt a németekkel együtt élni«, mondta Klavgyija Malascsenko, »de most nem mennek jól a dolgok. Ez nem felszabadulás. Szörnyen bánnak velünk. Rettenetes dolgokat művelnek velünk.«”

„Sok bűncselekményt követnek el sérelmükre”, folytatta Ciganykov. „Február 14-ről 15-re virradó éjszaka egy főhadnagy által vezetett büntetőszázad bekerített egy falut, ahol a marhákat terelték össze. Az egység előbb végzett az őrséget álló

katonákkal, majd átmentek a nők hálólhelyére és szervezett módon csoportosan megerőszakolták az asszonyokat, akiket nem is olyan régen szabadított fel a Vörös Hadsereg.”

„Több esetben a tisztek maguk követik el a bűntettet. Február 26-án három tiszttel lépett be a kenyérraktárból kialakított hálóterembe, és amikor Szolovjev őrnagy [a parancsnok] megpróbálta útjukat állni, egyikőjük, egy őrnagy ezt felelte: »Most jöttem a frontról és szükségem van egy nőre.« Ezután a hálóteremben kibujázkodta magát.”

„Az 1926-ban született Vera Lancsovát kétszer erőszakolták meg – először akkor, amikor az előőrsek vonultak át a területen, majd másodszor február 14-én, amikor egy katona támadt rá. Február 15. és 22. között A. A. Iszajev hadnagy, miután megfenyegette, hogy lelövi, arra kényszerítette a lányt, hogy vele háljon. Tisztek, őrmesterek és katonák szokták mondani a felszabadított asszonyoknak: »Parancs van életben, miszerint nem mehetek vissza a Szovjetunióba. Ha azonban néhányatokat mégis visszaengedik, azok bizonyosan az északi területeken [vagyis a Gulágon] fognak élni.« Az ilyen megnyilvánulások miatt az asszonyok és a lányok azt hiszik, hogy a Vörös Hadsereg és hazájuk már nem tekinti őket szovjet állampolgárnak, és hogy immár bármit megtehetnek velük – megölhetik, megerőszakolhatják, megverhetik őket és nem mehetnek vissza otthonukba.”

A Vörös Hadseregben elterjedt volt az a vélemény, hogy a Németországba kényszerszolgákra elhurcolt lányok „eladták magukat a németeknek”, ami részben magyarázata is lehet annak, hogy miért bántak olyan kegyetlenül velük honfitársaik. Azokat a lányokat, akiknek valahogy sikerült túlélniük a Wehrmacht rémuralmát, egyszerűen csak „német babának” hívták.

Még egy repülősnő is keringett róluk:

Fiatal lány mosolyog a fritzre,
Elfeledve az orosz fiúkat...
Rossz idők jöttek, s feledve a sólymokat
Egy szelet kenyérért a németnek adtad magad.

Nem egyszerű megállapítani, hogy miből táplálkozott a tévhit az ellenséggel együttműködő nőkről. Nem lehet ezt visszavezetni a politikai tisztek által 1944 végén és 1945 elején tett megjegyzésekre sem, mégis úgy tűnik, hogy korábban a rendszer támogatta azon általános nézet kialakulását, mely szerint bármely szovjet állampolgár, akit hadifogolyként vagy kényszerszolgaként Németországba visznek, hallgatólagosan ehhez hozzájárult, hiszen nem lett öngyilkos, illetve nem csatlakozott a partizánmozgalomhoz. A „becsületes és méltóságos szovjet nő” képe csak a Vörös Hadseregben szolgáló, illetve a hadiiparban dolgozó asszonyokra és lányokra illett rá. Ám fontos itt talán megemlíteni azt is, hogy egy női tiszttel szerint férfi tiszttársaik abban a pillanatban elkezdtek erőszakoskodni velük, ahogy a szovjet csapatok idegen területre léptek.

A nemi erőszakkal kapcsolatos, feljebbvalóhoz benyújtott hivatalos panasz többet ártott, mint használt. „Például az 1926-ban született Eva Stuhl mesélte: »Apám és két bátyám a háború elején léptek be a Vörös Hadseregbe. Hamarosan jöttek a németek és engem erőszakkal elhurcoltak Németországba. Itt egy gyárban dolgoztam. Sokat sírtam és vártam, hogy felszabadítsanak. Nem sokára megérkezett a Vörös Hadsereg és katonái megbecstelenítettek. Sírtam és akkor meséltem a parancsnoknak a bátyáimról, akik a Vörös Hadseregben szolgálnak, de ő megvert és megerőszakolt. Jobb lett volna, ha inkább végez velem.«”

„Mindez”, vonta le a következtetést Ciganykov, „jó termőtalajt biztosít ahhoz, hogy a felszabadított szovjet állampolgárok körében egészségtelen, negatív hangulat alakuljon ki, illetve elégedetlenséget és bizalmatlanságot szül még azelőtt, hogy visszatérhetnének szülőföldjükre.” Ciganykov javaslatai azonban nem elsősorban a Vörös Hadseregben meglévő fegyelem szigorítására összpontosultak. Azt tanácsolta inkább, hogy a Vörös Hadsereg központi politikai osztálya együtt a Komszomollal koncentráljon a „hazatelepülő szovjet állampolgárok körében végzendő kulturális és politikai munka hatékonyságának javítására”, így azok nem úgy térnek majd vissza otthonaikba, hogy a Vörös Hadsereggel szemben negatív érzéseket táplálnak.

Február 15-re csak az 1. Ukrán front egyedül 49 500 szovjet és 8868 külföldi állampolgárt szabadított fel főként a sziléziai kényszerszolgatáborokban. Ez azonban a teljes mennyiségnek csak kis hányadát jelentette. Alig egy héttel később a moszkvai illetékesek már úgy becsülték, hogy a közeljövőben mintegy 4 millió korábbi szovjet katonával és civil deportálttal kell majd foglalkozniuk.

Az elsődleges szempont nem a német táborokban sokat szenvedett emberek orvosi ellátásban való részesítése volt, hanem – az árulók kiszűrése érdekében – ezek átvilágítása. A második lépésben sor kerülhetett az esetleges „idegen behatás” alá kerültek politikai átnevelésére. Az 1. Belorusz front és az 1. Ukrán front egyaránt parancsot kapott három gyűjtő- és átvilágítótábor kialakítására a lengyelországi mögöttes területeken. Az átnevelő csoportok mindegyike hordozható filmfelvétel, hangszórós rádióval, két tangóharmonikával, a Kommunista Párt 20 000 kiadványából álló könyvtárával, díszítés céljából negyven méter vörös színű drapériával és egy darab, Sztálint ábrázoló portréval volt felszerelve.

Szolzenyicin ír lehajtott fejjel menetelő felszabadított katonákról. A büntetésről félték, mely a fegyverletétel miatt rájuk várt. Ám az utánpótlás iránti igény olyan nagy volt, hogy többségüket tartalék ezredékhez küldték átnevelésre és átképzésre, hogy készen álljanak, amikor szükség lesz rájuk a Berlin elleni végső rohamnál. Ez azonban csupán időleges haladék volt. Később, amikor a harcok véget értek, újabb átvilágítás következett, és még a Berlin alatt hősiessé küzdők sem menekülhettek a táborba küldés elől.

A Vörös Hadsereg „ágyútöltelékek” iránti igénye azt jelentette, hogy a minden katonai előképzettséget nélkülöző egykori kényszerszolgákat is már a helyszínen besorozták. A Sztálin által 1939-ben elfoglalt területeken élő legtöbb „nyugatbelo-

rusz” és „nyugatukrán” még mindig lengyelnek tekintette magát, ám nekik sem volt más választásuk.

Az átvilágítótáborba megérkező felszabadított szovjet katonákban számos kérdés felmerült. „Mi lesz a státusuk? Oroszországba visszatérve teljes jogú állampolgárok lesznek majd? Vagy csak másodrendű tagjai lesznek a társadalomnak? Táborba fogják küldeni őket?” A szovjet hatóságok nem voltak hajlandók elfogadni e kérdések helyénvaló voltát, ezzel szemben azt hangoztatták, hogy ez pusztán része a „fasiszta propagandának, mivel a németek polgárainkat megfélemlítették Németországban és e hamis propaganda csak erősödött a háború vége felé”.

A táborokban a politikai munkások főleg a Vörös Hadsereg sikereiről, a szovjet háterszág eredményeiről és a pártvezetőről, közülük is elsősorban Sztálin elvtársáról tartottak beszédeket. „Szovjet filmeket is bemutatnak”, jelentette az 1. Ukrán front politikai osztályának főnöke. „Az embereknek nagyon tetszik, gyakran azt kiabálják, hogy »Hurrá!«, különösen amikor megjelenik a vásznon Sztálin. Azt is kiáltozzák, hogy »Éljen a Vörös Hadsereg!«, és amikor vége a filmnek, szemükben örömkönnnyekkel hagyják el a vetítőtermet. A felszabadított katonák között csak egy-kettő olyan akad, aki elárulta a hazát.”

A krakkói átvilágítótáborban negyven gyanúsítottból csupán négy embert tartóztattak le árulás vádjával. Ez az arány azonban később jelentős mértékben megnőtt.

Keringtek történetek, melyek valóságtartalmát utólag már nehéz ellenőrizni. Egyesek szerint röviddel a felszabadulás után még szovjet kényszermunkásokat is végeztek ki minden előzetes kihallgatás vagy vizsgálat nélkül. Egy svéd katonai attasé például azt hallotta, hogy a sziléziai Oppeln megszállását követően körülbelül 250 ilyen kényszermunkást hívtak össze egy politikai találkozóra. Közvetlenül a rendezvény után a Vörös Hadsereg és az NKVD katonái kerítették körül őket. Valaki odakiáltott nekik és azt kérdezte, hogy miért nem álltak be a partizánok közé, majd a katonák tüzet nyitottak.

A „hazaáruló” kifejezés nem csak a németek által a foglyotáborokból besorozott katonákra vonatkozott. Árulónak tekintették azokat a szovjet katonákat is, akik még 1941-ben estek fogságba és az ekkor szerzett sebesülésük olyan súlyosnak bizonyult, hogy nem tudták a harcot folytatni. Szolzenyicin véleménye szerint esetükben a „hazaáruló” helyett az „áruló haza” lett volna a korrekt megnevezés. „Nem ezek a szerencsétlenek árulták el ugyanis hazájukat, hanem ridegen megfontolt hazájuk hagyta sorsukra őket.” A szovjet állam hozzá nem értésével és felkészületlenségével árulta el őket 1941-ben. A vezetők nem voltak hajlandók elismerni a német táborokban a foglyokkal szemben elkövetett kegyetlenkedések tényét sem. Végül pedig elárulták a foglyokat akkor is, amikor engedték, hogy azt higgyék, a háború utolsó heteiben mutatott bátorságukkal csak arra váltak érdemessé, hogy a harcok lezárultával letartóztassák őket. Szolzenyicin úgy vélte, hogy „saját katonáinak elárulásával és árulónak nyilvánításával” Sztálin az orosz történelem legaljasabb gaztettét követte el.

Csupán kevés olyan szovjet katona akad – legyen bár fogságba esett, vagy olyan szerencsés, aki sohasem került ellenség kezére –, aki meg tudna bocsátani a német egyenruhát magukra öltőknek. Vlaszov egységének tagjai, az SS önkéntesei, az ukrán és kaukázusi származású tábori őrkök, Von Pannwitz tábornok kozák lovasságának tagjai, a rendőri egységek, a partizánok likvidálására szerveződő „biztonsági alakulatokban” harcolók és még a jobb sorsra érdemes „*Hivik*” (a *Hilfsfreiwillige*, vagyis „önkéntes segítő” rövidítése) is idetartoznak.

Számuk becslések szerint összesen 1–1,5 millió fő lehetett. A Vörös Hadsereg saját kalkulációira alapozva állította, hogy csak *Hivik*ből több mint egymillió szolgált a Wehrmachtban. Azokat, akiket közülük foglyul ejtettek vagy megadták magukat, rendszerint a helyszínen, vagy röviddel letartóztatásukat követően agyonlőtték. „Vlaszov egységének tagjait és a náci más bűntársait rendszerint a helyszínen kivégezték”, vallja a jelenkori hivatalos orosz történettudomány. „Ez nem meglepő. A Vörös Hadsereg gyalogságának katonai szabályzata megkövetelte, hogy minden katona „legyen kíméletlen a köpönyegforgatókkal és hazaárulókkal szemben”. Úgy tűnik, hogy szempontként megjelenik itt a szűkebb pátria becsületének helyreállítása is: „Az Orejoltól érkezett végez az orejolival, az üzbég meg az üzbéggel.”

Érthető, hogy az NKVD-alakulatok katonái kíméletlenül felkutatták a foglyotáborokban korábban őrként dolgozó – és német feletteseiknél nem ritkán kegyetlenebb – ukránokat és kaukázusiakat. Az mindenesetre, hogy a szovjet hadifoglyoknak ugyanolyan bánásmódban kell részesülniük, mint azoknak, akik ellenséges egyenruhát öltöttek, az NKVD-ben alapelvnek számított. „Egyformán kell bánni az összes hadifogollyal”, közölték a 2. Belorusz front NKVD-lövészezredével. A dezertőrök, a rablók és a korábbi hadifoglyok ugyanazt érdemlik, hiszen „mind elárulták államunkat”.

Miközben igen nehéz együtt érezni a tábori őrkökkel, meg kell állapítani, hogy az „önkéntes segítő” nagy többsége erőszakos toborzással vagy éheztetés eredményeként került a Wehrmachtba. E két végtel között azután akadtak olyan, az SS-ben vagy a német hadsereg alakulataiban szolgáló ukrán, balti, kozák vagy éppen kaukázusi nacionalisták, akik gyűlöltek a moszkvai szovjet hatalmat. A Vlaszov egységeihez csatlakozók közül sokan nem érezték egy szemernyi lelkiismeret-furdalást sem azért, mert az ellenség oldalára állnak, mivel nem felejtették még el, hogy a Vörös Hadsereg tisztjei önhatalmulag végeztek egykor barátaikkal vagy éppen 1941 és 1942 során megakadályozták egységük visszavonulását. Mások olyan parasztok voltak, akik rettegtek az erőszakos szövetkeztetéstől. Sok *Hivi* és Vlaszov mellett harcoló azonban egyszerűen csak szokatlanul naiv és rosszul informált volt. Egy német táborban dolgozó orosz tolmács elmondta, ahogy az egyik toborzáson egy fogoly feltette a kezét és megkérdezte: „Bajtárs! Tudni szeretnénk, hogy a Vlaszov-féle hadseregben mennyi cigaretta jár egy főnek naponta?” Nyilvánvalóan sokaknak az egyik hadsereg éppen olyan volt, mint a másik. Nincs különbség egyenruha és egyenruha között, különösen, ha jól tartják az embert és nem egy táborban kell éheznie. Mindazok, akik ezt az utat választották, később olyan szörnyűségeken kellett, hogy átmenjenek, amilyenre legrosszabb álmukban sem gondoltak volna.

Még azok is életük végéig viselték magukon a bélyeget, akik tizenöt vagy húsz évet töltöttek el a Gulágon. Akikről feltételezték, hogy együttműködtek az ellenséggel, csak 1995-ben, a győzelem ötvenedik évfordulóján kaphatták vissza állampolgári jogukat.

Az egyik orosz hadifogolynál, aki szinte biztos, hogy „önkéntes segítőként” szolgált a német hadseregben, egy levelet találtak. A szöveg, melyet iskolázatlan írója egy német könyv előzéklapjára firkantott, így szól: „Katona elvtársak! Feladjuk magunkat, és kérünk egy nagy szívességet. Kérjük, áruljátok el nekünk, hogy miért ölitek meg azokat az oroszokat, akik német börtönökből szabadultak? Elfogtak minket, azután elvittek dolgozni, de csupán azért álltunk munkába, nehogy éhen pusztuljunk. Most ezek az emberek visszakerülnek az orosz oldalra, vissza a saját hadseregükbe, és ti lelövitek őket. Azt kérdezzük, hogy miért. Talán azért, mert a szovjet parancsnokok 1941-ben és 1942-ben elárulták ezeket az embereket?”

NYOLCADIK FEJEZET

Pomeránia és az oderai hídfőállás

Februárban és márciusban, miközben tovább folytak a heves harcok a Berlinnel szemben fekvő oderai hídfőállásokért, Zsukov és Rokosszovszkij csapatai megsemmisítették a pomerániai és nyugat-poroszországi „balti erkélyt”. Február második és harmadik hetében a lengyel származású marsall négy hadserege átkelt a Visztulán és Nyugat-Poroszország déli területei felé vette az irányt. Ekkor, február 24-én a Zsukov vezette front jobbszárnya és Rokosszovszkij balszárnya észak felé, a Baltikum irányába fordult, hogy kettészeljék Pomerániát.

A legsérülékenyebb német alakulatnak a második hadsereg számított, melynek csak nagy nehézségek árán sikerült nyitva tartania a Kelet-Poroszországból kivezető egyetlen szárazföldi útvonalat, mely a Frische Nehrung homokfövenyén keresztül a Visztula torkolatához vezetett ki. A második hadsereg balszárnya a Nogaton túl fekvő Elbingben tartotta magát, miközben alakulatai voltak a Teuton Lovagrend marienburgi kastélyában is. Nem csoda, hogy a Visztula hadseregcsoporthoz ez a hadsereg húzódott szét leginkább a frontvonal mentén.

Rokosszovszkij február 24-én indította meg a támadást. A 19. hadsereg északnyugat felé, a Neustettin és Baldenburg között fekvő térség irányába nyomult előre, ám csapatai heves ellenállásba ütköztek és az offenzíva lelassult. Rokosszovszkij elbocsátotta a hadseregparancsnokot, bevont a támadásba egy harckocsihadtestet is és így új lendületet adott az ofenzívának. A harckocsihadtest, valamint a 2. és 3. gárda-lovashadtestek együttes bevetése Neustettin, a pomerániai védelmi vonal sárokpilléreinek gyors elestéhez vezetett.

A szovjet lovasság fontos szerepet játszott Pomeránia meghódításában. Főleg rajtaütésszerű akciókkal önállóan is több települést – így például Leba tengerparti városát – foglaltak el. A Zsukov vezette 1. Belorusz front jobb szélén elhelyezkedő 2. gárdalovashadtest parancsnoka a találékony vezető hírében álló Vlagyimir Viktorovics Krijukov altábornagy, Oroszország legnépszerűbb népdalénekesnőjének, Ligijja Ruszlanovának férje volt.

Zsukov északi irányú offenzívája Stettintől nagyjából ötven kilométerre keletre, ténylegesen március 1-jén indult meg. A 3. csapásmérő hadsereg, valamint az 1. és 2. gárda-harckocsihadsergek a korábbiaknál jóval ütőképesebb támadóerőt képviseltek. A gyenge német hadosztályoknak szemernyi esélyük sem volt. Az elől haladó harckocsidandárok hatalmas lendülettel törtek utat maguknak: a városokban, melyeken átszágulhattak, rémült tekintettel bámulták alakulataikat a felkészületlen

civilek. Az utánuk érkező 3. csapásmérő hadsereg és az 1. lengyel hadsereg hárult a helyzet stabilizálásának feladata. Március 4-én az 1. gárda-harcoksihadsereg elérte a Balti-tenger partján fekvő Kolberg városát. Morgunov ezredes, a 45. gárda-harcoksidandár parancsnoka, aki így elsőként jutott ki a tengerhez, több üveg sós vizet küldött Zsukovnak, valamint hadseregpáncsnokának, Katukovnak. Utóbbi kijelentése tehát igaznak bizonyult. Katukov korábban ugyanis kifejtette azon véleményét Grosszmannnak, mi szerint: „A támadás sikerének záloga hatalmas gépesített erőnk. Ez pedig most sokkal hatalmasabb, mint korábban bármikor. A rendkívül gyors előrenyomulás kisebb veszteségeket és az ellenség szétszórását jelenti.”

Immár a teljes német második hadsereg és a harmadik páncéloshadsereg egy része is el lett vágva a birodalomtól. S mintha a balti katasztrófát tenné teljessé, hírek érkeztek, hogy Finnország – jöllehet erős szovjet nyomásra – az előző nap hadat üzent korábbi szövetségesének, a náci Németországnak. A Zsukov előrenyomulási irányától keletre csapdába esett alakulatok között volt az eredetileg 12 000 fős, ám ekkorra már jelentősen meggyengült SS *Charlemagne* hadosztály is, mely három másik német hadosztállyal együtt Belgard közelében állomásozott. Von Tettau tábornok elrendelte, hogy kíséreljék meg a kitörést északnyugati irányba a Balti-tenger partvidéke felé. A *Charlemagne* parancsnoka, Gustav Krukenberg SS-Brigadeführer 1000 francia katonával csendben útnak indult a hólepte fenyőerdőkön keresztül. Később úgy alakul majd, hogy e hevenyészve összeállított – elszántan kommunistaelenes – jobboldali értelmiségiekből, munkásokból és reakciós arisztokratákból álló alakulat katonái lesznek majd Hitler berlini Kancelláriájának utolsó védelmezői.

Hitler azonban csekély mértékben érzett együtt a birodalma fennmaradásáért harcolókkal. Amikor a második hadsereg parancsnoka, Weiss vezérezredes figyelmeztette a Fűhrt, hogy a már így is hatalmas vérveszteséget okozó elbingi katlan tovább már nem tartható, Hitler egyszerűen csak ennyit mondott: – Weiss éppúgy hazug disznó, mint az összes többi tábornok.

A pomerániai hadjárat második szakasza mindössze két nappal azután vette kezdetét, hogy az 1. gárda-harcoksihadsereg elérte a tengert. Ezt az alakulatot időlegesen Rokosszovszkij parancsnoksága alá irányították át. Zsukov fel is hívta őt és közölte, hogy Katukov hadseregét „olyan állapotban akarja visszakapni, ahogy átadta”. Az akció lényegében egy, a balszárnyról kiinduló bekerítő hadművelet volt, mely így nyugatról támadta Kelet-Pomerániát és Danzigot, miközben Rokosszovszkij legerősebb alakulata, a 2. csapásmérő hadsereg délről, a Visztula folyásával párhuzamosan nyomult északi irányba.

Fedjunyinszkij vezérezredes, a szovjet 2. csapásmérő hadsereg parancsnoka folyamatosan rajta tartotta szemét a naptáron. A háború során négyszer sebesült meg. Minden alkalommal a hónap 20. napján, ezért ilyenkor az utóbbi időben soha sem mozdult ki a főhadiszállásáról. Fedjunyinszkij nem gondolta, hogy a Poroszországban lopott javakat el lehet herdálni. Katonáival a kenyeret, rizst, sajtot és cukrot vonatokra rakatta, melyek azután Leningrád felé vették az irányt, hogy így kárpótolják a város lakosságát az ostrom során elszenvedett szörnyűségeikért.

Fedjunyinszkij előrenyomulásával elvágta Marienburg német védőit, akiket a Balti-tengeren horgonyzó *Prinz Eugen* cirkálóról a szovjetekre zúduló ösztűz is segített a harcokban. A kastélyt március 8-án hagyták sorsára, és két nappal később – beteljesítve Weiss jóslatát – Elbing is elesett. A nyugati és déli irányból fenyegetett második német hadsereg visszahúzódott Danzig és Gdynia védelmére, lehetővé téve így a menekültekkel és sebesültekkel zsúfolt kikötők evakuálását.

Március 8-án, két nappal a Danzig elleni nyugati irányú bekerítő hadművelet megkezdése után, a szovjet csapatok különösebb ellenállásba nem ütközve elfoglalták Stolp városát, majd újabb két nap elteltével az 1. gárda-harcoksihadsereg, valamint a 19. hadsereg elérte Lauenburgot is. Az egyik harcoksidandár utolért egy, a kikötők felé útnak induló menekültoszlopot. A nők és a gyermekek fejvesztve kerestek az erdőben menedéket, miközben a szovjet tankok láncfalpai izzé-porrá zúzták kis kézikocsijaikat. Mondhatni azonban még így is szerencsésebben úszták meg a találkozást, mint más menekültkonvojok.

A pomerániai családok sorsa hasonlóan alakult a kelet-poroszországiakéhoz. Himmler megtiltotta a civilek evakuálását Kelet-Pomerániából, így a szovjetek március 4-i, északi irányú előrenyomulása mintegy 1,2 millió ember menekülési útvonalát vágta el. Az itt rekedtek, hasonlóan kelet-poroszországi sorstársaikhoz, híreket sem nagyon kaptak. A legtöbb család azonban korábban már a szóbeszédből értesült arról, hogy mi vár rájuk és – nem bízva a náci hatóságokban – megtették a szükséges előkészületeket.

A földbirtokos családok – „a nemesi földbirtokosok”, ahogy a falusiak hívták őket – tisztában voltak vele, hogy először őket keresik majd meg a szovjetek, a bérlők ezért sürgették is gazdáikat, hogy saját érdekében minél hamarabb induljanak útnak. A hintókat és a szekereket előkészítették. A Stolp közelében lakó Libussa von Oldershausen ekkor kilenc hónapos terhes volt. Ő annak a báró Jesko von Puttkamernek volt a mostohalánya, aki korábban Schneidemühl közelében nem akarta a helyi Volkssturm tagjait feláldozni. Az uradalom asztalosa egy kocsikeretet épített, mely fölé szőnyeget feszítve az utasok védve voltak a hótól. A várandós asszony ez alatt feküdt, egy matracon.

Március 8-án kora hajnalban Libussa arra ébredt, hogy kopognak a szobája ajtaján.

– Indul a menetoszlop! – kiáltotta valaki. – Keljenek fel! Gyorsan! Mindjárt indulunk.

Amilyen gyorsan csak tudott, felöltözött, és elpakolta ékszereit. Az uradalom épülete már zsúfolásig telt menekültekkel és közülük néhányan már azelőtt elkezdtek fosztogatni a szobákban, hogy a család elhagyta volna a házat.

A pomerániai és kelet-poroszországi családoknál dolgozó francia hadifoglyok is inkább követték volna munkaadóikat a menekülésben, minthogy bevárják a felszabadító szovjet csapatokat. Miközben az emberek felszálltak az átalakított szekerekre, a távolban már hallani lehetett a tüzérségi ágyúk robaját. Kelet felé, Danzig irá-

nyába tartottak. Ám a fejvesztett menekülés ellenére néhány napon belül utolérték őket Katukov harcokcsidandárjai.

Libussa az éjszaka kellős közepén ébredt fel, miután közölték velük, hogy nem juthatnak időben biztonságos helyre. Egy mécses fényénél látta, hogy mostohaapja magára öltötte kitüntetésekkel teletűzdelt egyenruháját. Édesanyja is szépen fel volt öltözve. A Vörös Hadsereg el fogja vágni a menekülési útvonalat, ezért úgy döntöttek, hogy öngyilkosságot követnek el. A nemmersdorfi incidens híre és más, korábbi atrocitásokról hallott történetek meggyőzték őket arról, hogy élve nem eshetnek fogságba.

– Itt az idő – mondta a báró. – Az oroszok egy-két órán belül itt lehetnek.

Libussa is csatlakozott hozzájuk, azt tervezve, hogy követi szüleit a halálba, ám végül meggondolta magát.

– Veletek tartanék, de nem tehetem. A gyermekemet hordom a szívem alatt. Az én gyermekemet. Olyan erősen rúg. Élni akar. Nem ölhetem meg.

Anyja megértette lánya döntését és úgy határozott, hogy vele marad. A rémült és kétségbeesett báró kénytelen volt megszabadulni egyenruhájától és pisztolyától. Egyetlen reményük a túlélésre az volt, ha a szovjetek őket is egyszerű menekültnek nézik majd. Nem vehetik észre, hogy ők „felülről” jöttek.

A Vörös Hadsereg közeledtét először egy fenyőültetvény felett megjelenő jelzőfény adta tudtukra. Azután meghallották a harcoksimotorok egyre erősödő moraját is. A kisebb fákat a földre lapították az erdőből hatalmas szörnyetegekként kirontó tankok. Megfélemlítendő a falusiakat egy-két tank leadott néhány lövést, a géppisztolyos katonák pedig szétszóródtak, hogy átkutassák a házakat. Ahogy berúgták az ajtókat, azonnal eleresztettek egy sorozatot, hogy így tartsák vissza az esetleg bent tartózkodókat. A lövések nyomán a vakolat záporoként hullott alá. Ezek azonban nem azok a hódítók voltak, akikre a németek számítottak. A kopotás-foltos barna egyenruhájuk, a darabokra hulló csizmájuk, a géppisztolyokra szíj helyett kötözött madzag teljesen más összképet mutatott, mint amit például korábban a filmhíradók alapján a diadalmas Wehrmachtról kialakíthattak magukban a helyiek.

Rohamtempóban indult meg a fosztogatás, ahogy a szovjetek „Uri! Uri!” kiáltozással körbejártak és begyűjtötték az órákat. Pierre, Libusáék francia hadifogoly munkása hevesen tiltakozott, mondván, ő szövetséges katona, ám egy jól irányzott ütés a puskatussal őt is jobb belátásra térítette. Ezután a menekültek csomagjai következtek. A rablásnak csak a parancsnokok által kiadott továbbhaladási parancs vetett véget. A katonák a zsákmányt bélelt kabátjuk zsebébe tömködték, majd futva indultak a járó motorú harcokcsikhoz.

A civilek egyszerre remegtek a félelemtől és a felszabadultságtól, hogy sikerült élve megúszni a rettegett ellenséggel való első találkozást. Ám hamarosan érkezett a második hullám, ezúttal egy lovassági alakulat. Ezeknek már több idejük volt, így a nőkkel való erőszakoskodás sem maradhatott el. Az ajtót berúgták és egy csoport szovjet katona lépett be, hogy összefogdossa az áldozatokat.

* * *

Hitler elbocsátotta Weiss tábornokot, a második hadsereg parancsnokát, amiért Elbin esetleges elvesztésére figyelmeztetni merete. Helyére Von Saucken tábornok, a *Grossdeutschland* hadtest korábbi parancsnoka lépett.

Március 12-én Von Sauckent behívták a Birodalmi Kancelláriára, hogy eligazítást kapjon új posztjáról. Az egykori lovassági tiszt monoklival, egyenruháján a Lovagkereszttel lépett be a szobába. A sudár termetű, elegáns Von Saucken ultrakonzervatív beállítottságúként mélyen lenézte a náci „barna hordát”. Hitler megkérte Guderiant, hogy röviden adjon tájékoztatást a Danzig térségében kialakult helyzetéről. Ezután a Führer közölte Sauckennel, hogy a parancsokat majd Albert Förster Gauleitertől kapja meg. Von Saucken tábornok egy ideig meredten nézte Hitlert, majd megszólalt:

– Nincs szándékomban egy Gauleiter parancsainak alávetni magam.

Saucken nemcsak hogy ellentmondott Hitlernek, de elfeledkezett a „*Mein Führer*” megszólításról is. Még Guderian is megdöbben, pedig ő mindenki másnál többet vitázott Hitlerrel. A jelenlévők még jobban meglepődtek, amikor Hitler jóváhagyólag csak ennyit mondott:

– Rendben van, Saucken, tartsa meg magának a parancsnokságot.

Saucken másnap Danzigba repült. Eltökélt szándéka volt, hogy tartani fogja a két kikötőt, lehetővé téve így, hogy a menekültek elhagyhassák a várost. Becslések szerint Danzig lakossága ekkorra már 1,5 millió főre emelkedett, akik közül 100 000 volt a sebesült. A káosz közepette az SS megkezdte az egységeiktől leszákadat katonák begyűjtését és a szerencsétleneket – mondván, hogy dezertőrökről van szó – fákra akasztották fel. Az élelem rendkívül kevés volt. Egy 21 000 tonnás, Danzig és Gdynia lakossága számára hat napra elegendő élelemmel megrakott teherhajó aknára futott és elsüllyedt.

A Kriegsmarinénél szolgálók nem csupán a menekültek evakuálása során tettek tanúbizonyságot kivételes bátorságról. A flotta part mentén horgonyzó hajói folyamatos tüzérségi támogatást nyújtottak a szárazföldön harcolóknak, noha a légitámadások, valamint a balti flotta tengeralattjárói állandó veszélyt jelentettek számukra. A *Prinz Eugen* és a *Leipzig* cirkálók, illetve a régi *Schlesien* csatahajó nehéztüzérségével a Vörös Hadsereg csapatainak lassan bezáruló gyűrűjét lötte. Ám március 22-én a Vörös Hadsereg közepén, a két kikötő között szétzúzta a Danzig–Gdynia védelmi vonalat. Hamarosan mindkét település ellen megindult a precízen végrehajtott nehéztüzérségi támadás, miközben a szovjet légierő is folytatta a bevetéseket.

A vadászbombázók a városokat és a kikötő területét lőtték. A szovjet Sturmovikok a polgári és a katonai célpontokat egyaránt támadták. A templom ugyanúgy megfelelt, mint a bunker, különösen, ha a cél – legalábbis úgy tűnik – az volt, hogy minden épületet el kell pusztítani. A parton behajózásra váró, hordágyon fekvő sebesülteket szitává lyuggatták a szovjet géppuskák. Kiváló célpontot jelentettek a nők és gyermekek tízezrei is, akik tartva attól, hogy mások elfoglalják a helyüket a sorban, nem kerestek menedéket. A holtak gyászolására és a sebesültek ápolására nem volt idő. Csupán az egyik pillanatról a másikkra árvává lett gyerekeket szedték

össze villámgyorsan. A 88 milliméteres lövegek, valamint a könnyű léghárító ütegek állandó zajától azonban az ő sírásukat sem hallotta senki.

A Kriegsmarine sebtében toborzott alakulatai szinte minden rendelkezésükre álló járművet – kirakóhajókat, bárkákat, dereglyéket, vontatóhajókat – igénybe vettek, hogy folyamatosan szállíthassák el a civileket és a sebesülteket a közeli félszigeten fekvő apró kikötőbe, Helába. A nyílt tengeren álló rombolók próbáltak a kis csónakok számára zárótűzet biztosítani. A tengerészek alig-alig hibáztak, noha egy célközeli robbanás így is elég volt a kisebb hajók felborításához. Március 25-én a lengyel ellenállás egyik tagja átadta Kotukov tábornoknak Gdynia védelmi rendszerének tervrajzát. A tiszt először valami trükkre gondolt, ám a rajz eredetinek bizonyult. Miközben a szovjet csapatok már Gdynia külvárosát támadták, a Kriegsmarine kétségbeesve próbálta a városból kimenekíteni az embereket. Csónakjaiknak most már azonban egy újabb fegyverrel is szembe kellett nézniük. Katukov harckocsizói megtanulták, hogyan kell tengeri célpontok ellen alkalmazni fegyvereiket, így a civilek átszállítása a félszigetre még veszélyesebb feladattá vált.

A *Grossdeutschland* egyik szakaszának életben maradt katonái, akik a Kelet-Poroszország északkeleti pontján fekvő Memel végleges kiürítését rémálomszerű jelenetek közepette élték csak túl, hamarosan ismét hasonló helyzetben találták magukat. A kikötő irányába előrenyomuló szovjet csapatok elől egy boltíves pincében kerestek menedéket, ahol egy lámpa fényénél éppen egy szülést vezetett le egy orvos. „Noha egy gyermek születése általában örömteli esemény”, írta az egyik katona, „ez a szülés azonban mintha csupán az általános tragédia része lett volna. Az asszony sikolya semmilyen jelentéssel nem bírt egy olyan világban, mely sikolyoktól hangos, a síró kisgyermek pedig mintha sajnálta volna, hogy e világra kellett megérkeznie.” A katonák, útban a kikötő felé arra gondoltak, hogy a gyermeknek is jobb lenne, ha meghalna. A szovjetek előrenyomulását Gdynia felé a vastag fekete füsttel keretezett vérvörös látóhatár is jelezte. Megkezdődött a végső roham és március 26-ra a kikötő, valamint a város a Vörös Hadsereg kezében volt.

Gdyniában végzett fosztogatások mértéke és a menekültekkel szembeni kegyetlen bánásmód, úgy tűnik, még a szovjet katonai hatóságokat is megdöbbenettette. „A rendkívüli események”, jelentette a politikai osztály a szokásos, eufemisztikus nyelvvel, „valamint az erkölcsstelen cselekedetek és a katonai bűncselekmények száma is egyre nő. Katonáink dicstelen és politikailag káros tetteket hajtanak végre, például a bosszú jelszavával néhány tisztünk és katonánk erőszakoskodik és fosztogat, ahelyett hogy őszinte szívvel és önzetlenül a szülőföldért vállalt kötelezettségeinek tenne eleget.”

Ezalatt kissé délebbre Danzig is heves ostrom alatt állt. A védőket lépésről lépésre szorították vissza, és március 28-ra ez a kikötő is elesett. Az itt maradt civil lakosságra itt is szörnyű sors várt. Saucken megmaradt egységei kelet felé, a Visztula torkolatvidéke irányába húzódtak vissza, ahol azután egészen a háború végéig folytatták is a harcot.

A német, és különösen a pomerániai, valamint porosz származású tisztek számára a jellegzetes, lépcsőzetes oromzatú házairól híres Hanza-város, Danzig el-

vesztése tragédiával ért fel. A település szovjet kézre kerülése a németek balti-tengeri jelenlétének végét jelezte. Miközben azonban egy régi kultúra elvesztését gyászolták, megfélekeztek a háborús célkitűzéseiben általuk is oly hosszú ideig támogatott politikai rendszer rémtetteiről. Talán nem tudtak a danzigi gyárakról, ahol holttestekből szappant állítottak elő, ám minden bizonnyal tudomásuk volt a Visztula torkolatvidékén kialakított stutthofi koncentrációs táborról, mivel az itt fogva tartottaknak a közeledő Vörös Hadsereg jelentette veszély miatti lemeszárlásában az SS mellett a Wehrmacht egységei is részt vettek.

Nyugat-Poroszország és Pomeránia talán nem szenvedett annyit, mint Kelet-Poroszország, ám az itt élő civilek sorsa hasonlóan alakult. Kultúrájuk a lángba boruló templomokkal és házakkal együtt semmisült meg.

Lauenburg szovjet parancsnoka azt panaszolta Agranyenko századosnak, hogy „teljességgel lehetetlen gátat szabni az erőszaknak”. Agranyenko úgy tapasztalta, hogy a szovjet katonák nem igazán törődnek azzal, hogy a nemi erőszakra olyan bevett kifejezéseket alkalmazzanak, mint például „civil lakosság elleni erőszak”, vagy „erkölcsstelenység”. Ők egyszerűen a „baszni” szót használták. Az egyik kozák tiszt közölte a századossal, hogy szerinte a német nők „túl büszkék”. Úgy kell „szétfeszíteni a lábukat”. Mások arra panaszkodtak, hogy a német nők úgy néznek ki, mint az ígáslovak. Glowitzban Agranyenko feljegyezte, hogy a nők „védőpajzs-ként használták gyermekeiket”. A szovjet katonák itt is – mint sok helyen máshol – egyszerre voltak kíméletlenek a felnőttekkel és gyengédek a gyerekekkel.

A fiatalasszonyok, nehogy észrevegyék őket a katonák, hamut és kormot kentek az arcukra. A fejkendő mélyen szemükbe húzták, testüket pedig jól bebugyolálták, hogy így leplezzék nőiességüket. Az utcákon úgy sántikáltak végig, mint a vén öregasszonyok. A fiatalság ily módon történő leplezése sem jelentett azonban automatikusan védelmet. Nem ritkán az öregasszonyok is áldozatul estek a szovjet katonák erőszakoskodásának.

A német nők sajátos nyelvi fordulatokkal írták le, hogy min mentek keresztül. Sokan csak annyit mondtak: – Át kellett engednem magam. – Egyikük visszaemlékezve az eseményekre, azt mondta, hogy tizenháromszor kellett átengednie magát.

– A szörnyűségek közepette is mintha valami büszkeség csillant volna a szemében. Büszke volt, hogy el tudta mindezt viselni – jegyezte meg meglepődve Libussa von Oldershausen.

Az asszonyok többségében azonban komoly lelki sérüléseket okoztak az átélte szörnyűségek. Néhányan katatonná váltak, míg mások öngyilkosságot követtek el. Ám, hasonlóan Libussa von Oldershausenhez, a várandós nők többsége nem ezt a menekülési útvonalat választotta. Felülkerekedett bennük a megszületendő gyermekük iránti felelősségérzet.

Néhány nő piros pöttyöket rajzolt az arcára, hogy úgy tűnjön, mintha tifuszban szenvedne. Mások kiderítették, hogy mondják oroszul a tifuszt és cirill betűkkel felírták házuk ajtajára, azt a benyomást keltve így, hogy otthonuk fertőzött. A távolabbi területeken egész közösségek rejtőztek el a főútvonalaktól messzebb fekvő

gazdaságok pajtaiban. Egy őruk mindig lesben állt az út közelében, hogy éjszaka lámpával, nappal pedig valamilyen ruhadarabbal jelezze, ha a szovjet csapatok az útról lekanyarodva a rejtékhelyük felé vették az irányt. A nők ilyenkor gyorsan elbújtak, a baromfiakat és a sertéseket pedig az erdőben elrejtett akolba terelték. Hasonló módon próbáltak elbújni és életben maradni az emberek a harmincéves háborúban is. Az ilyen praktikák talán a hadviseléssel voltak egykorúak.

A Danzig elcsatolását követően otthonukba visszatérni kénytelen menekültek lépten-nyomon a harcok nyomaiba ütköztek. Ezek közül a legrettenetesebbek az úgynevezett „elrettentő átjárók” voltak, ahol az SS és a Fedgendarmerie a dezertőröket akasztotta fel. Az áldozatok nyakába táblát akasztottak ilyen felirattal: „Azért lógok itt, mert nem hittem a Führerben.” Libussa von Oldershausen, aki családjával ugyancsak kénytelen volt visszatérni a két kikötő eleste után, maga is látott két katonai csendőrt, akiket a szovjetek kötöttek fel. A hazafelé vezető úton mindenütt ronccsá zúzott szekerek álltak, a kifosztott bőröndök és csomagok tartalma szerte-széjjel hevert a földön. Az árkokban fekvő ló- és marhatetemek oldalából rendszerezint hiányzott egy-egy kikanyarított darab.

Sok pomerániai vesztette életét a megszállás első heteiben. A Puttkamerek falujától nem messze egy idős párt egy kis tó jeges vizébe kergettek, ahol ezután meg is fagytak a szerencsétlenek. Egy férfit az ekéjéhez kötözték, melyet addig kellett vonszolnia, amíg a kimerültségtől össze nem rogyott. Kínzóit azután egy géppisztolyosorozattal végeztek vele. Von Livoniust, Grumbkow egyik birtokának urát megcsónkították, majd holttestét odadozták a disznóknak. Azok a birtokosok sem jártak sokkal jobban, akik a náci elleni szervezkedésekben részt vettek. Eberhard von Braunschweig és családja, gondolván, hogy nincs semmi félnivalójuk, Karzin közelében, Lübzowi birtokukon várták a Vörös Hadsereg megérkezését. Tekintélye és a tény, hogy a Gestapo többször is letartóztatta, azonban nem segített rajta. Az egész családot kirángatták a házból és agyonlőtték őket. A falusiak és a francia hadifoglyok nem ritkán a tiszteleltre méltó földbirtokosok segítségére siettek, ám sokan még így sem kerülhették el sorsukat.

Előre semmit sem lehetett megjósolni. Karzinban, az idős Von Puttkamer asszony, amint meghallotta a lövések zaját és a harckocsimotorok dübörgését, lefeküdt az ágyába. Nem sokkal később egy rendkívül ittas fiatal szovjet katona kinyitotta a szoba ajtaját és jelezte az asszonynak, hogy keljen ki az ágyból és engedje őt oda aludni. A nemes asszonyság tiltakozott, mondván az az ő ágya, de – tette hozzá –, ha gondolja, ad egy párnát és ledőlhet az ágy melletti pokrócra. Von Puttkamer asszony ezután összekulcsolta a kezét és elmondta az esti imát. A vitához túlságosan becsüppett katona pedig végül lefeküdt oda, ahova mondták neki.

Pomeránia elfoglalását követően Agranyenko százados, a mindig anyaggyűjtésre kész drámaíró körbeutazta a régiót. Megfigyelte, hogy amikor feljegyzéseit írta a noteszébe, az emberek megijedtek, mert azt gondolták, hogy az NKVD tagja.

Március 23-án, Kolbergben a tudósító a hirtelen beköszöntő tavasznak örült. „Énekelnek a madarak. Rügyeznek a fák. A természetet nem érdekli a háború.” Fi-

gyelte a Vörös Hadsereg katonáit, ahogy lopott biciklijeiken veszélyesen imbolyogva kerékpározni tanulnak. Történt mindez annak ellenére, hogy frontparancs volt érvényben, mely megtiltotta a kerékpározást, mivel sok biciklist gázoltak az utakon halálra. Pomeránia villámgyors megszállása külföldi munkások és hadifoglyok ezreinek hozta el a szabadságot. Éjszaka az utak mentén hosszan kígyóztak tábortüzeik, nappal pedig útra keltek, hogy minél hamarabb újra láthassák otthonukat. Legtöbbjük elkészítette nemzete zászlaját, nehogy németnek nézzék. Agranyenko néhány másik tiszt társaságában litvánokkal találkozott össze, akik ugyancsak kiszabták vászonból zászlajukat. „Elmagyaráztuk nekik”, írta Agranyenko, „hogy a lobogójuk most már vörös színű.” Ő – a legtöbb oroszhoz hasonlóan – a Baltikum Szovjetunió általi megszállását teljesen természetes dolognak tartotta még akkor is, ha nem is sejtette, hogy ez a náci-szovjet egyezmény titkos záradéka alapján történt meg.

Miközben a felszabadított külföldi munkások és foglyok zászlajukat vitték, a németek fehér karszalagot viseltek és fehér zászlókat lógattak ki házaik ablakán. Tudták, hogy az ellenállás vagy a neheztes legapróbb jele is szörnyű következményeket vonhat maga után. Köslin szovjetek által kinevezett polgármestere, egy Juszej Ludinszkij nevű ötvenöt éves zsidó ékszerész keménykalappal fején, ruháján vörös karszalaggal olvasta fel a városháza lépcsőjén a katonai hatóságok kiáltványát. A német lakosok csendben hallgatták. Lebában a várost elfoglaló lovasság az összes zsebórát és faliórát begyűjtötte, így a polgármesternek minden reggel egy harangot kongatva végig kellett mennie a város utcáin, hogy felébressze a szovjetek által munkára mozgósított városlakókat.

Stargardban Agranyenko megfigyelte, amint az egyik harckocsizó a bírósági épülettel szemközt téren ásott friss sírokhoz megy. A fiatal katona elolvasta a sírkövekre felírt neveket, nyilván keresett valakit. Az egyiknél megállt, levette sisakját és fejet hajtott. Azután hirtelen előrántotta géppisztolyát és egy sorozatot eresztett a levegőbe. A lába előtti sírban eltemetett parancsnoka előtt tisztelgett.

Agranyenko fiatal női forgalomirányítókka is váltott pár szót.

– Nem most fogunk férjhez menni, az biztos – mondták azok. – Már azt is elfelejtettük, hogy lányok vagyunk. Katonák lettünk.

Lehet, hogy megérezték, ők is tagjai lesznek annak a generációnak, melyet a Vörös Hadseregben elhunyt mintegy kilencmillió férfi hiánya majd a háborút követően hajadonságra kárhoztat.

Miközben Zsukov csapatai a „balti erkélyt” támadták, a Konyev marsall vezette 1. Ukrán front továbbra is Sziléziában harcolt. Az előrenyomulás útját elsősorban az Odera által kettészelt város, Breslau erődjé zárta el, melynek védelmét a fanatikus náci hírében álló Karl Hanke Gauleiter szervezte meg. Konyev azonban nem szándékozott lemaradni a berlini hadműveletről, ezért – hasonlóan ahhoz, ahogy Zsukov tette Poznań esetében – a települést ostrom alá vette, fő erejével pedig, átkelve az Odera steinaui, valamint ohlauer hídfőállásain, egyszerűen továbbhaladt. Az elsődleges célpont a Neisse, a Visztula déli mellékfolyója volt, ahonnan kiindulva Konyev Berlin elleni támadását tervezte megindítani.

Február 8-án Konyev csapatai az Odera két partján kialakított hídfőállásokról egyszerre indítottak támadást Breslau ellen. Az előrenyomulás fő iránya a steinaui hídfőállásból indult ki, és az úgynevezett negyedik páncéloshadsergre mért csapást. A németek védelmi vonala villámgyorsan összeomlott. Felgyorsítandó az előrehaladást az ohlauer hídfőállásból, Konyev ezután hirtelen megváltoztatta Ribalko 3. gárda-harcoksihadsergének támadási irányát. Február 12-re Breslaub bekerítették, több mint 80 000 civilt csapdába ejtve így.

Lejusenko 4. gárda-harcoksihadserge tovább nyomult előre a Neisse irányába, melyet hat nap múlva el is ért. Az út során a harcokszó alakulatok meglepődve tapasztalták, hogy alig egy-két lakos maradt csak otthonában. Néha a helyi pap egy levéllel sietett eljűk, melyben a falu lakói „barátságukról és együttműködési készségükről biztosították az oroszokat”, míg az 1. Ukrán front egységeinél több esetben is „civil német orvosok segítettek a sebesültek ellátásában”.

Lejusenkot azonban hamarosan kellemetlen meglepetés érte. Jelentették ugyanis, hogy a *Grossdeutschland* hadtest, valamint Nehring XXIV. páncéloshadtestének megmaradt egységei támadásokat intéznek kommunikációs vonalai és a leghátsó csapategységei ellen. Kétnapos harcot követően azonban a németek kénytelenek voltak visszavonni alakulataikat. Mindennek eredményeként Konyev immár a Neisse mintegy 100 kilométeres szakaszát tartotta ellenőrzése alatt. A Berlin ellen indítandó támadás kiindulási pontját így módon tehát biztosította, Breslau városát pedig bekerítették. Az ohlauer hídfőállástól délre viszont február és március folyamán tovább folytak a harcok a német tizenhetedik hadsereg ellen.

A náciak korábban arra számítottak, hogy a háború Németországra való áttérése automatikusan fanatizálja majd az ellenállást. Ám úgy tűnik, gyakran nem ez volt a helyzet.

– A harci szellemet teljesen romba dönti a német földön folyó harc – mondta a 359. gyaloghadosztály egyik fogságba esett katonája. – Azt mondják nekünk, hogy mindhalálig küzdenünk kell, de ennek semmi értelme.

Schörner tábornok úgy döntött, hogy március 1-jén ellentámadást indít Lauban térségében. A 3. gárda-harcoksihadserget meglepte a támadás, és a németek visszafoglalták a várost. Goebbels teljesen eksztázisba került a hír hallatán. Március 8-án a propagandaminisztérium fotósai társaságában kocsival Görliczbe hajtatott, hogy találkozzon Schörnerrel. Innen együtt mentek tovább Laubanba, ahol a piac téren felsorakozott Volks Sturm- és Hitlerjugend-egységek sorfala előtt elmondott beszédekben kölcsönösen gratuláltak egymásnak. Goebbels a fényképezőgépek heves kattogása közepette Vaskereszttel tüntetett ki néhány Hitlerjugendet, majd megtekintette a hadművelet során elpusztított szovjet tankokat.

Másnap megindult Schörner újabb, ezúttal egy másik város visszafoglalását célul tűző akciója. Ez alkalommal a Breslauból negyven kilométerre, nyugatra fekvő Striegaun volt a sor. A várost visszafoglaló német erők állításuk szerint csupán néhány, a Konyev csapatai által elkövetett kegyetlenkedések nyomán lelkiileg megtört lakost találtak. Megesküdtek, hogy minden kezükre kerülő szovjet katonával végeznek. Ám ekkoriban már a német katonák viselkedése is hagyott maga után némi kí-

vánnivalót. A náci hatóságokat nem különben zavarták azok a jelentések, melyekben a szovjet foglyokat ásókkal lemészároló katonákról olvashattak, ám a Bormann által „az evakuált területeken német katonák által elkövetett fosztogatásoknak” elnevezett esetekről egyre gyakrabban érkező hírek már aggodalommal töltötték el őket is. Bormann Keitel tábornagyon keresztül parancsban utasította a tiszteket, hogy hetente legalább egyszer beszéljenek katonáiknak a német civilekkel szembeni kötelezettségeikről.

A sziléziai harcok rendkívül véresek voltak és mindkét fél kíméletlen harci figyelmet követelt meg katonáitól. Schörner tábornok hadat üzent a csapategységektől leszakadók, valamint a „bliccelők” ellen. Azokat, akiket közülük kézre kerítettek, az út menti fákra kötötték fel és esetükben még arra sem fordítottak figyelmet, hogy a hadbírósi eljárás lefolytatásának legalább a látszatát keltsék. A 85. utászszázalaj fogságba esett katonái szerint csak március második felében Neisse városában huszonkét halálos ítéletet hajtottak végre. „A csatamezőről való megfutamodásért, a dezertálásért, az öncsonkításért kiszabott halálos ítéletek száma hétről hétre nő”, jelentette az 1. Ukrán front a foglyok kihallgatása során szerzett információk alapján. „A halálos ítéleteket pedig a felsorakoztatott katonák jelenlétében hirdetik ki.”

A szovjet propaganda-szakértők a frontparancsnokság 7. osztályán hamarosan rájöttek, hogy milyen módon lehet az egyszerű német katonákban haragot ébreszteni a parancsnokaik iránt. A foglyok kihallgatása során egyértelművé vált, hogy a nem megfelelő kommunikáció és a hirtelen visszavonulás együtt könnyen azt a képet alakíthatta ki a közkatonában, hogy parancsnokuk egyszerűen meghátrált és őket magukra hagyta. Például amikor a 20. páncélosadosztályt Oppeln közelében bekerítették, a következő szövegű röplapokat juttatták el hozzájuk: „Schörner vezérezredes cserbenhagyja csapatait! Páncélozott parancsnoki kocsiján a Neisse felé menekül!” A német katonák a tetvektől is sokat szenvedtek, mivel már december óta nem volt módjuk alsóneműt cserélni vagy a tábori zuhany alatt lemosdani. Mindössze egy „teljesen használhatatlan tetűirtó port” kaptak. Problémát okozott az is, hogy az év első három hónapjában egyáltalán nem kaptak zsoldot és a legtöbb katonának karácsony óta levele sem érkezett.

A fegyelem ugyanakkor a szovjet oldalon is egyre szigorúbb lett. A katonai kudarcot Sztálin 5. számú, éberségre felszólító parancsának figyelmen kívül hagyásaként értékelték.

V. ezredest, Striegau szovjet parancsnokát „vétkes gondatlanság” miatt ítélték el, mivel ezredét készületlenül érte a németek támadása. Noha katonái keményen harcoltak, a várost fel kellett adniuk. „E szégyenteljes esetet a katonai bizottság alaposan kivizsgálta és a büntettet szigorúan megtorolta.” A V. ezredesre kiszabott büntetésről ugyan nem szól a jelentés, de – egy másik, hasonló eset fényében – az minden bizonnyal egy hosszabb, a Gulágon letöltendő szabadságvesztés lehetett. Az említett másik eset során M. alezredest és D. századost a katonai bíróság azért ítélte el, mert a százados – anélkül, hogy azzal megfelelő pozíciót vett volna fel – ütegét egyszerűen egy épületcsoport mellett hagyta. Ezután „eltávozott, hogy pihenjen egyet”, ami a szovjet katonai nyelvben a merevrészség állapotáig történő

italozás szépítő megnevezése volt. A németek azonban egy meglepetésszerű ellen-támadást indítottak, a fegyvereket nem lehetett bevetni és így az ellenség „komoly veszteségeket okozott”. A századost kirúgták a pártból és 10 év, a Gulágon letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

A SZMERS különítményeink álruhájában a halál angyalai ott köröztek tiszt és katona feje felett egyaránt. Oly sok szenvedés, sebesülés és a bajtársak elvesztése után a közkatonák ellenérzéssel viseltettek a SZMERS alkalmazottai iránt, akik úgy vádolták meg árulással vagy gyávasággal őket, hogy nekik maguknak soha nem kellett átélniük a front veszélyeit. Volt egy *szamizdat*-nóta is az – 1943 előtti nevén gyakran egyszerűen csak különleges osztagként emlegetett – SZMERS-ről:

Az első vasdarab lyukat ütött az üzemanyagtartályon,
Kiugrottam a T-34-esből, bár tudnám, hogyan,
Azután hívták a különleges osztagot,
„Miért nem égsz a tankoddal együtt, te személtáda?”
„A következő támadásban biztos bennégek”, válaszoltam.

Az 1. Ukrán front katonái nem csupán kimerültek voltak a harcokat követően, de mocskosak, tetvesek és dizentériások is. A probléma jelentős részét az okozta, hogy a munkavégzés közbeni biztonságra és az egészség védelmére nem igazán fektettek hangsúlyt a Vörös Hadseregben. Az alsóneműket sohasem mosták. Az ivóvizet csak nagyritkán forralták fel, és az utasítások ellenére klórt sem adtak hozzá. Mindezen túl az ételt is egészségügyileg nem megfelelő körülmények között készítették. „Az élő állatot nem megfelelően, koszos szénán az út mellett vágják le”, emelte ki egy jelentés, „majd innen rögtön a kantinba szállították. A kolbászokat ugyancsak mocskos asztalokon készítették, és a kolbászt készítő személy is vértől és piszoktól szennyes kabátot viselt.”

Március második hetére a hatóságok ráébredtek a tifusz veszélyének jelentőségére. Történt ez ilyen későn, mindannak ellenére, hogy Lengyelországban már a tél folyamán három különböző tifuszfertőzést diagnosztizáltak. Még az NKVD katonái is meglehetősen rossz állapotban voltak, hiszen körülbelül a kétharmaduk szenvedett a tetvektől. A fronton harcolók között pedig ez az arány minden bizonnyal még ennél is magasabb volt. A helyzet csak a sziléziai frontvonal stabilizálódásakor kezdett javulni, amikor is az ezredek a front mögött felállították saját fürdőjüket. A havi három fürdést már tökéletesen elegendőnek tekintették. Az alsóneműket speciális, „SK” néven emlegetett folyadékkal kellett tisztítani, mely azonban semmi kétség, igen veszélyes vegyi anyagokat tartalmazhatott. Utasítást adtak ki, mely szerint minden katonát be kell oltani tifusz és gyermekbénulás ellen, ám valószínűleg erre már nem volt elég idő. Március 15-én Konyev – Sztálin nyomására – megindította támadását Dél-Szilézia ellen.

Az 1. Ukrán front balszárnya, az ohloui hídfőállástól Neustadt irányába történő előrenyomulással elvágta az Oppeln környékén állomásozó 30 000 német katona menekülési útját. Ezzel egy időben támadás indult az Oderán keresztül Oppeln

és Ratibor között, teljessé téve így a bekerítő hadműveletet. Rövid időn belül az 59. és 21. hadseregek bekerítették az észti 20. SS-hadosztályt és a 168. gyaloghadosztályt. A szovjet hadseregek 7. osztályain dolgozó szakértők „antifasiszta” német hadifoglyokat dobta át a frontvonalakon, hogy megpróbálják meggyőzni a körbezárt csapatokat arról, hogy a szovjet börtönök nem is olyan rosszak, mint amilyennek mondják. Az ilyen követek nagy részét azonban a tisztok parancsára agyonlőtték.

Az egyetlen dolog, ami ekkor mulattatta a német katonákat, az volt, ahogy az észti és az ukrán SS-katonák összeszedték a szovjetek által német nyelven nyomtatott kis röplapokat és a német katonáktól kérdezték, hogy mi van azokra írva. A németek azért találták ezt viccesnek, mert az ilyen röpiratnak a pusztá birtoklása, sőt a papírból való cigarettasodrás is halálbüntetést vonhatott maga után. Március 20-án Rinkwitz falu közelében a Vörös Hadsereg katonái az észti 20. SS-hadosztály éppen dokumentumokat elégetni készülő tisztjeit fogták el, majd lőtték agyon. Egy-két félig égett, szél által elsodort papírt a parasztok kertjeiből gyűjtöttek be. A dokumentumok között különféle parancsok, valamint az SS hadbírósága által hozott ítéletek is voltak.

Az oppelni katlant körülzáró szovjet gyűrű áttörését célzó, kívülről jövő próbálkozásokat visszaverték és az itt csapdába esett mintegy 30 000 német fele életét veszítette. Konyevet segítette a szomszédos 4. Ukrán front által délebbre végrehajtott támadás is. Március 30-án a 60. hadsereg és a 4. gárda-harcoksihadsereg elfoglalta Ratibort. Az 1. Ukrán front immár gyakorlatilag Szilézia egészét ellenőrzése alatt tartotta.

Noha a német területek folyamatosan kerültek az ellenség kezére, a náci vezetés nem változtatott az alkalmazott módszereken. A Visztula hadseregcsoport fennkölt elnevezése immár nem csupán kevésbé meggyőző, de egyenesen nevetséges volt. Még ez sem keltett azonban annyira visszas érzelmeket, mint főparancsnokának az Oderától nyugatra kialakított új főhadiszállása.

Himmler parancsnokságát Berlinton kilencven kilométerre északra, Hassleben közelében egy erdőben alakították ki. A fővárostól való viszonylag nagy távolság megnyugtatta a Reichsführer-SS-t is, hogy légitámadásoktól nem kell tartania. A tábor maga főleg szabvány, fából készült barakképületekből állt, melyeket magas szögesdrót kerítés vett körül. Az egyetlen kivétel a „Reichsführerbaracke”, ez a különleges igényeknek megfelelően kialakított, a többinél nagyobb méretű épület volt, melyet méregdrága bútorokkal zsúfoltak tele. „A fürdőszoba”, mesélte Himmler egyik törzstisztje, „rendkívül elegáns, vöröses színű fából készült, a bútorzat és a szőnyeg pedig halványzöld volt. Az egész inkább emlékeztetett egy nagyságos aszszony szalonjához, semmint egy katonákat irányító hadvezér lakrészéhez.”

Az előcsarnokban még egy „germán témájú” műgobelin falikárpit is volt. Minden, még a drága porcelán is az SS üzeméből érkezett. Ennyit a náci vezetők Goebbels által oly sokat emlegetett „totális háborúról” – gondolták a hadsereg tisztjei. Himmler napirendje sem volt tipikus tábornagyi rutinnak mondható. A fürdőt követően saját masszörje vette kezelésbe, majd következhetett a kiadós reggeli.

Nem meglepő így, hogy a Reichsführer-SS munkanapja délelőtt fél tizenegykor kezdődött. Függetlenül a válság méretétől, Himmlert nem volt szabad felébreszteni még akkor sem, ha sürgős döntést kellett hozni. Igazából ő kizárólag érdemrendek kitűzésével töltötte volna szívesen az idejét. Nagyon élvezte az ünnepélyes külsőségeket, hiszen ilyenkor „kiválóságát” különösebb erőfeszítések nélkül demonstrálhatta. Guderian szerint a Reichsführer-SS egyetlen álma az volt, hogy ő maga is megkapja egyszer a Lovagkeresztet.

Himmler megnyilvánulásai a Birodalmi Kancellárián megtartott elemző és értékelő megbeszéléseken ezzel szemben továbbra is drámaian oda nem illőek voltak. Hadművelési tisztje, Eismann ezredes szerint Himmler, mintha az valami halálos mantra lett volna, a Birodalmi Kancellárián egyre többször emlegette a *Kriegsgericht* és a *Standgericht*, vagyis a hadbíróság és a rögtönítélő hadbíróság szavakat. A visszavonulás a tetterő és az akarat hiányát jelentette, ebből pedig véleménye szerint csak a legkeményebb intézkedésekkel lehetett kigyógyítani a katonákat. Himmler gyakran beszélt a „hozzá nem értő, gyáva tábornokokról” is. Ám bármi is volt a tábornokok vétke, őket általában büntetésként hazaküldték vagy átirányították egy másik állomáshelyre. A visszavonuló katona volt az, akit tettéért agyonlőttek.

A *Standgericht*, vagyis a rövidített változat volt az a módszer, melynek alkalmazását természetesen a Führer főhadiszállása is támogatta. Az alapelveket vázlatosan ekkorra már ki is dolgozták. Azt követően pedig, hogy a Vörös Hadsereg átkelt az Oderán, Hitler szolgáiban lemásolta Sztálin 1942-es „Egy lépést sem hátra!”-parancsát és a visszavonulás útját elzáró csapatokat állíttatott fel. A rendelet 5. bekezdése szerint „a hadbíróságoknak a legszigorúbb büntetést kell kiszabnia azon elv alapján, mely szerint aki fél a csatában bátran küzdeni és életét adni, az nem érdemel mást, mint halált.”

Részletesen ezt azután a Führer március 9-i, mozgó rögtönítélő hadbíróságok felállításáról rendelkező parancsában dolgozták ki. Az intézmény maga három főtisztből, két írónkból és gépíróból állt, de része volt – mind közül a leglényegesebb – „1 Unteroffizier und 8 Mann als Exekutionskommando”, azaz „egy 8 emberből álló kivégzőosztag is egy altiszt irányításával”. A rögtönítélő hadbíróságok tevékenységének fő alapelve igen egyszerű volt: „Kegyelemben a vádlott nem részesíthető!” A bíróságok – készen a Wehrmacht és a Waffen-SS katonái feletti ítéletképzésre – a munkát már másnap megkezdtek. Hitler saját katonái ellen vezetett villámháborúját egy Burgdorf tábornok által ellenjegyzett parancs hamarosan a Luftwafféra és a Kriegsmarinére is kiterjesztette. Burgdorf utasította a fegyvernemeket, hogy minden esetben győzödjének meg „a bíróság elnökének birodalmunk fő ideológiája iránti elkötelezettségéről”. Nem akarván, hogy bárki is felülmúlja a náci pártot, Martin Bormann ugyancsak kiadott egy utasítást, melyben felszólította a Gauleiterek, hogy rögtönítélő hadbíróságok által hozott halálos ítéletekkel már csírájában fojtsák el a „gyávaságot és a defetizmust”.

Négy nappal a Führer mozgó rögtönítélő hadbíróságok felállításáról rendelkező parancsának megjelenését követően, Hitler egy újabb, feltehetően Bormann által szövegezett rendeletet adott ki a nemzetiszocialista eszme hadseregben való megjelenésének szükségességéről. „A katonák vezetőinek mindenekei kötelessége,

hogy politikailag aktivizálják és fanatizálják alárendeltjeiket, a nemzetiszocializmus elveinek a katonák mindennapjaiban való megjelenéséért pedig a tisztek kizárólag nekem tartoznak felelősséggel.”

Az ingadozókat kíméletlenül ostromozó Himmler számára a parancsnoksággal járó feszültség és stressz már soknak bizonyult. Anélkül, hogy értesítette volna Guderiant, influenzás panaszokkal visszavonult a Hasslebenből negyven kilométerre, nyugatra fekvő hohenlycheni szanatóriumba, ahol saját orvosa gondjaira bízta magát. A főhadiszálláson ezt követően kialakult kaotikus helyzetről értesülve Guderian azonnal Hasslebenbe sietett. Még Lammerding, Himmler SS vezérkari főnöke is könyörögve kérte, hogy tegyen valamit. Megtudván, hogy a Reichsführer-SS Hohenlychenben tartózkodik, Guderian – miután kigondolta az alkalmazandó taktikát – felkerekedett, hogy meglátogassa a beteget. Közölte Himmlerrel, hogy betegségének nyilvánvalóan a túlfeszített munka és a számos feladatköréből – Reichsführer-SS, a német rendőrség főnöke, belügyminiszter, a tartalékos hadsereg, valamint a Visztula hadsereg vezérkari főnöke – következő túlzott felelősségvállalás az oka. Guderian javasolta, hogy Himmler adja át a Visztula hadseregcsoport irányítását. Egyértelmű volt azonban, hogy noha ő maga is ezt szeretne volna, Himmler nem mert kérésével Hitler elé állni. Guderian azonnal megéreztte, hogy itt a nem várt alkalom: „Felhatalmaz akkor, hogy megkeressem ezzel a Führert?” Himmler nem mondhatott nemet. Azon az éjszakán Guderian tájékoztatta Hitlert és javasolta, hogy Gotthardt Heinrichi vezérezredes nevezze ki a Visztula hadseregcsoport új parancsnokává. Heinrichi annak az első páncélos hadseregnek volt a parancsnoka, mely Ratibornál Konyev csapataival volt kénytelen szembenézni. Hitler, aki semmiféleképpen nem akarta beismerni, hogy Himmler rossz választás volt, vonakodva egyezett bele Heinrichi kinevezésébe.

A Visztula hadseregcsoport új főparancsnoka Hasslebenbe utazott, hogy átvegye posztját. Himmler, értesülve utódja érkezéséről, visszatért, hogy egy rövid helyzetértékelés keretében átadja a hadseregcsoport vezetését. Heinrichi kénytelen volt szó nélkül hallgatni ezt a fontoskodó, önigazolásokkal tarkított végtelen hosszú beszédet, mígnem egyszer csak megcsörrent a telefon. Busse tábornok, a kilencedik hadsereg parancsnoka volt a vonal másik végén, aki közölte, hogy hatalmas baj történt Küstrinnél. Az erődhöz vezető folyosót elvesztették. Himmler azonnal átadta a telefont Heinrichinek.

– Ön a hadseregcsoport új főparancsnoka – mondta. – Adja ki a megfelelő parancsot.

A Reichsführer-SS ezt követően feltűnően gyorsan távozott.

Küstrinnél az Odera mindkét partján rendkívül heves harcok folytak. Ha a szovjet csapatok elfoglaltak egy falut és valamelyik házban akár csak egyetlen SA-egyenruhát vagy horogkeresztet találtak, gyakran megöltek minden ott lakót. A Vörös Hadsereg által korábban elfoglalt, majd egy ellentámadást követően ismét német kézre került egyik falu lakói „ennek ellenére sem tudtak semmi rosszat mondani a szovjetekekről”.

Egyre több német katona és fiatal újonc nyilvánította ki nemtetszését, amiért egy vesztes ügyért kellett harcolnia. Egy Küstrinből autón Berlinbe utazó svéd állampolgár azt jelentette Juhlin-Dannfel svéd katonai attasénak, hogy „húsz olyan, katonai rendőrök által felállított ellenőrző ponton haladt át, melyek feladata a dezertőrök kiszűrése volt”. Egy másik svéd, aki szintén ezen a térségen haladt át, azt jelentette, hogy a német katonák nagyon le vannak fogyva és „a kimerültségtől rendkívül fásultak”.

A körülmények szörnyűek voltak. Az Oderbruch egy félig megművelt, gátakkal szabdalts vizes terület volt. A nehéztűzesség ellen itt valakinek beásnia magát lélekölő feladat volt, hiszen alig egyméteres mélységben már feltört a víz. A február most nem volt olyan hideg, mint általában jellemző, de így is jó pár lábfagyásos eset fordult elő. A tapasztalt katonák hiányán túlmenően a német hadseregnek meg kellett küzdenie az elégtelen élelmiszer- és üzemanyag-utánpótlás okozta problémákkal is. Az SS 30. Január hadosztályánál például a főhadiszállás autóját csak végszükség esetén lehetett használni és a tűzesség is csak engedéllyel nyithatott tüzet. A napi adag ágyúként két lövedék volt.

A Vörös Hadsereg egységei a lövészárkokat enyhe ívben ásták ki, de a szovjet katonák kialakítottak egyszemélyes lövészgödröket is. Orvlövészeik a cserjés aljnövénnyel, fákkal benőtt területeken vagy a romos házak tetőterében foglalták el állásaikat. Fejlett rejtőzködőtechnikáikat bevetve hat-nyolc órát is egy helyben maradhattak. Fő célpontjaik elsősorban a tisztok, majd pedig az élelmiszert szállítók voltak. A német katonák nappal nem is igen mozoghattak. Azzal pedig, hogy az ellenség minden mozgása az éjszakára korlátozódott, a szovjet felderítőknek lehetőségük volt a kevésbé védett német vonalakon áthatolva foglyul ejteni egy-egy jobb sorsra érdemes német katonát, akiket ezután a hírszerzés tisztjeinek adtak át. Az előretolt tűzérési állások parancsnokai ugyancsak orvlövész módjára álcázták magukat; valójában szerették azt hinni, hogy ők is orvlövészek, csak nekik nagyobb a fegyverük.

A szovjetek egyik leghatékonyabb találmánya az Oderán kiépített hídfőállások esetében is nagyon jól jött. A víz felszíne alatt 20-30 centiméterrel kialakított hidakat ugyanis rendkívül nehezen vették észre a Focke-Wulfokkal és Stukákkal támadó német pilóták.

Miközben Goebbels, a propagandaminiszter továbbra is a végső győzelemről prédikált, Goebbels, a Gauleiter és a birodalom védelmi biztosa utakadályok felállítását rendelte el a városban és a környező térségben. Alultáplált civilek tízezrei, főleg asszonyok voltak kénytelenek összeszedni maradék erejüket, hogy harckocsiárkokat ássanak. A győzelemben vetett hit megingásáért kilátásba helyezett szigorú büntetések ellenére folyamatosan nőtt a náci bürokrácia iránt érzett harag és az emberek egyre többen beszéltek a vezetők hozzá nem értéséről, valamint a felesleges védelmi előkészületekre elfecsérelt időről is. „Az egész háború során”, írta metsző gúnnyal az egyik törzstiszt, „nem láttam egyetlen harckocsiárkot sem, legyen az a mienk vagy az ellenségé, mely fel tudott volna tartóztatni egy harckocsirohamot”. A had-

sereg nem nézte jó szemmel, hogy a náci párt parancsára akadályokat építenek, mivel azok lassították az alakulatok mozgását a Seelowi-magaslat felé és csak növelték a káoszt, amit az Oderától nyugatra fekvő falvakból Berlin felé áramló menekülttömeg okozott.

A Brandenburg környéki parasztok, akik azért maradtak otthon, mert behívták őket a Volkssturmba, időközben egyre nehezebben tudták a gazdaságban a munkájukat végezni. A helyi náci agrárvezetőt, az Ortsbauernführert ugyanis utasították, hogy rekvirálja az összes szekeret és lovat, sőt még a kerékpárokat is elvették, hogy azokat az úgynevezett páncélvadász-hadosztályok rendelkezésére bocsáthassák. Hogy mennyi felszerelést volt kénytelen a visszavonulás során a Wehrmacht hátrahagyni, jól jelzi a tény, hogy végül már a Volkssturmtól elvett fegyverekkel voltak kénytelenek harcolni.

A 16./69. Volkssturm-zászlóalj központja Wriezenben volt, közel a frontvonalhoz. Mindössze 113 emberből állt, közülük is harminckettő a mögöttes területeken védelmi állásokat épített ki, míg további tizennégyen betegek vagy sebesültek voltak. A többiek harckocsiakadályokat és hidakat őriztek. Három géppuskájuk volt, köztük egy orosz típus, de volt lángszórójuk is, igaz, fontos alkatrészek hiányoztak belőle. Akadt továbbá három spanyol pisztolyuk és 228 puskájuk hat különböző nemzet hadseregéből. A fegyverarzenáljukról készített jelentés pontosságát nincs okunk kétségbe vonni, hiszen a körzeti adminisztráció Potsdamban figyelmeztette a katonákat, hogy e tárgyban nem a valós helyzetet tükröző jelentés készítése „a háborús bűnökkel egyenértékű tett”. Sok esetben azonban még az ilyen használhatatlan fegyverkészletet sem adták át, mivel a náci Gauleiterek azt közölték a Volkssturmmal, hogy csak a korábban a Wehrmacht által kölcsönadott fegyverektől váljanak meg.

A náci párt vezetői a Gestapo jelentéseiből tudták, hogy a civil lakosság egyre nagyobb ellenérzéssel figyeli, amint az ország urai másokat a halálba küldenek, miközben ők maguk semmit sem tesznek. A menekültek különösen „határozottan foglaltak állást a prominens személyiségek viselkedésével kapcsolatban”. Mindezt ellensúlyozandó még nagyobb szabású katonai pozőrködésre került sor. Brandenburg Gau vezetése felszólította a párttagokat, hogy „A front friss levegője a túlfűtött szobák helyett!” jelszóval toborozzanak még több önkéntest. Dr. Ley, a náci párt szervezési kérdésekért felelős hivatalnok azzal a tervvel állt elő a Führer főhadiszállásán, hogy „40 000 fanatikus önkéntessel” állítsák fel a *Freikorps Adolf Hitler*-t. Kérte Guderiant, hogy vegye rá a hadsereget 80 000 géppisztoly azonnali átadására. Guderian tisztában volt azzal, hogy ez pusztán blöff, így megígérte, hogy amint besorozzák az önkénteseket, a géppisztolyokat átadják. Az ötlet egyébként magát Hitlert sem nyűgözte le különösebben.

Az utolsó néhány hónap során Goebbelst különösen aggasztotta Hitler nyilvánosságtól való visszavonulása. Végül sikerült meggyőznie a Führert, hogy – elsősorban a híradó kameráinak kedvéért – látogassa meg az oderai frontszakaszt. A Führer látogatása március 13-án teljes titoktartás mellett zajlott le. SS-járőrök ellenőrizték

előzetesen az utat, majd közvetlenül a gépkocsikonvoj érkezése előtt kétoldalt felsorakoztak az út mellett. Hitler valójában egyetlen közkatonával sem találkozott. Minden előzetes magyarázat nélkül az alakulatparancsnokokat egy Wriezen közelében álló, egykor Blücher tulajdonát képező régi uradalmi épületbe rendelték, ahol azután megdöbbenve találták magukat szembe a legyengült, rokkant Führerrel. Az egyik tiszt beszámolt „krétafehér arcáról” és „ragyogó szeméről, mely inkább egy kígyóéra emlékeztetett”. A rohamsisakot és nyakában távcsövet viselő Busse tábornok röviden beszámolt a front helyzetéről. Hitler, amikor ezt követően az Odera-vonal megtartásának szükségességéről ejtett szót, egyértelművé tette a jelenlévők számára, hogy – amint azt egy másik tiszt feljegyezte – „azok az utolsó fegyverek és felszerelések, amiket eddig megkaptunk”.

A beszéd minden bizonnyal kimerítette Hitlert, mivel a Berlinbe vezető visszauton egy szót sem szólt. Sofőrje szerint „gondolataiba merülve” ült a kocsiban. Ez volt az utolsó útja. A Birodalmi Kancelláriát élve többet már nem hagyhatta el.

KILENCEDIK FEJEZET

Cél: Berlin

Március 8-án, éppen amikor teljes lendületet vett a pomerániai hadművelet, Sztálin hirtelen Moszkvába rendelte Zsukovot. Mindenkit meglepett, hogy egy frontparancsnokot a főhadiszállásáról egyszerűen csak a fővárosba hívnak. Zsukov a központi repülőtérről egyenesen Sztálin dácájába hajtatott, ahol a szovjet vezető a háborús fáradalmakat pihente ki éppen.

Miután Zsukov jelentett a pomerániai hadművelet helyzetéről és az oderai hídfőknél folyó harcokról, Sztálin karon fogta és kísérták a kertbe. Itt a pártvezető a gyermekkoráról kezdett beszélni. Amikor visszatértek, Zsukov megkérdezte Sztálint, hogy kapott-e valami hírt fia, az 1941 óta német fogságban lévő Jakov Dzsugasvili felől. Sztálin akkor kitagadta fiát, amiért az engedte, hogy élve foglyul ejtsék, ám most mintha változott volna a hozzáállása. Egy ideig nem is válaszolt Zsukov kérdésére.

– Jakov sohasem fog élve kikerülni a börtönből – mondta végül. – A gyilkosok agyon fogják lőni. Úgy tudjuk, elkülönítve őrzik és megpróbálják rávenni, hogy árulja el a szülőhazáját.

Egy hosszú pillanatra ismét elhallgatott.

– Nem – mondta határozottan. – Jakov inkább a halált választja, minthogy elárulja hazáját.

Amikor Sztálin azt mondta, hogy „úgy tudjuk”, akkor természetesen Abakumov értesüléseiről beszélt. Jakovról a legutolsó hír Sztjepanovics tábornokon, a jugoszláv csendőrség parancsnokán keresztül jutott el a szovjet szervekhez. Sztjepanovicsot január végén Zsukov katonái engedték szabadon, ám a SZMERS azonnal bevitte kihallgatásra. Az ezredest korábban Lübeckben, ugyanabban a büntetőtáborban tartották fogva, ahol Dzsugasvili főhadnagy is raboskodott. Sztjepanovics elmondása szerint Jakov „szabad és bátor emberként” viselkedett. Ha egy német tiszt lépett a szobájába, nem volt hajlandó felállni, és hátat fordított, ha hozzá beszéltek. A németek ezután büntetőzárkába tették át. Noha egy, a német sajtóban megjelent interjú mást állított, Jakov Dzsugasvili ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy soha semmilyen neki feltett kérdésre nem válaszol. Egy szökési kísérletet követően azután repülőn ismeretlen helyre szállították. Halála körülményeiről a mai napig nincsenek egyértelmű információk, bár a legelterjedtebb történet szerint a tábor elzáró kerítésén ugrott át, hogy az örök kénytelenek legyenek rálőni. Sztálin érzései fia iránt talán a későbbiekben megváltoztak, ám továbbra is könyörtelen

volt azon több százezer szovjet hadifogollyal szemben, akikre nem ritkán a Jakov által elszenvedettekénél is több gyötrelmet mért a sors.

Sztálin ezután témát váltott a beszélgetésben. Közölte Zsukovval, hogy „nagyon elégedett” a jaltai konferencián elért eredményekkel. Rooseveltn nagyon barátságos volt. Ekkor Sztálin titkára, Posztrebisev lépett be és néhány papírt adott át főnökének aláírásra. Ez jel volt Zsukov számára, hogy itt a távozás ideje, ám ezt a pillanatot találta Sztálin is a legmegfelelőbbnek arra, hogy magyarázatot adjon a főparancsnok oly hirtelen Moszkvába rendelésére.

– Menjen el a *Sztauka*hoz – mondta Zsukovnak –, és nézzék át Antonovval a Berlin elleni támadás részleteit. Holnap 13 órakor találkozunk újra itt.

Antonov és Zsukov, akik nyilván megéreztek, hogy oka van a sietségnek, az egész éjszakát végigdolgozták. Másnap reggel Sztálin a találkozás helyszínét és időpontját is megváltoztatta. Kimerültsége ellenére Moszkvába utazott, hogy Malenkov, Molotov és az Államvédelmi Bizottság más tagjai társaságában egyeztessen a teendőkről. A beszámolót Antonov tartotta. Amikor befejezte, Sztálin jóváhagyta az elképzeléseket és utasította a *Sztauka* vezetőjét, hogy rendelje el a tervek részletes kidolgozását.

Zsukov emlékirataiban beismerte, hogy „amikor a Berlin elleni hadműveleten dolgoztunk, mérlegeltük szövetségeseink szándékait is”. Elismerte azt is, hogy agódtak, mivel „a brit parancsnokság továbbra sem vetette el a gondolatot, hogy Berlint a Vörös Hadsereg előtt foglalják el”. Amiről azonban nem ejt szót, az az, hogy március 7-én, egy nappal azelőtt, hogy Sztálin olyan hirtelen Moszkvába rendelte, az amerikai hadsereg elfoglalta a remageni hidat. A szovjet vezető azonnal látta, milyen következményekkel jár, hogy az amerikaiak ilyen gyorsan áttörtek a rajnai védelmi vonalakon.

A britek sohasem leplezték Sztálin előtt azon szándékukat, hogy Berlin elfoglalása az egyik céljuk. Churchill 1944. októberi moszkvai látogatása során Sir Alan Brooke tábornagy közölte Sztálinnal, hogy a Ruhr-vidék bekerítését követően „a szövetséges előrenyomulás főtengelye Berlin irányába fordul majd”. Ezt Churchill is külön kihangsúlyozta. A britek úgy tervezték, hogy Hollandiában sikerül mintegy 15 000 német menekülési útját elvágniuk, majd ezután folyamatosan nyomulhatnak előre Berlin felé. Sztálin akkor nem fűzött megjegyzést a hallottakhoz.

Sztálint nyomós érvek vezették, amikor azt akarta, hogy a Vörös Hadsereg érjen először Berlinbe. 1942 májusában, három hónappal a sztálingrádi ütközet kezdete előtt dácájába hívta Beriját és a vezető atomtudósokat. Rendkívül dühös volt, mivel a hírszerzés jelentette, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egy urániumbomba kifejlesztésén dolgoznak. Sztálin azzal vádolta a szovjet tudósokat, hogy azok nem vették elég komolyan a fenyegetést, noha ő maga volt az, aki az első e témában érkezett hírszerzési jelentést – azt „provokációnak” tartva – figyelmen kívül hagyta. Az információ akkor, 1941 novemberében a brit árulón, John Cairncrosson keresztül jutott el a szovjet vezetéshez. Sztálinnak ez a rossz helyzet-

felismerése nagyban emlékeztetett arra a hat hónappal korábbi esetre, amikor a német támadásra vonatkozó híreket ignorálta.

Az elkövetkező három évben a – hamarosan „Borogyino-terv” fedőnéven emlegetett – szovjet atomkutatási program jelentős előrelépéseket tett, köszönhetően nem utolsósorban a Manhattan-terv lebonyolításában is részt vevő olyan kommunistaszimpatizánsoknak, mint például Klaus Fuchs. A program irányítását maga Berija vállalta, így nem meglepő, hogy az Igor Kurcsatov professzor vezette tudóscsoport végül az NKVD ellenőrzése alatt volt kénytelen dolgozni.

A szovjet kutatók azonban hatalmas hátránnyal indultak a versenyben, hiszen nem állt rendelkezésükre elegendő uránium. A Szovjetunió területén ekkoriban lelőhelyeket még nem tártak fel. Európában a legnagyobb készletek a náci fennhatóság alatt lévő Szászországban és Csehszlovákiában voltak, ám úgy tűnik, hogy a németeknek a Vörös Hadsereg Berlinbe érkezése előtt erről legfeljebb halvány sejtéseik lehettek. Berija utasítására az Egyesült Államokban működő Szovjet Beszerzési Bizottság kérte az amerikai Haditermelési Tanácsot, hogy adjanak el nyolctonnanyi uránium-oxidot a Szovjetuniónak. A Manhattan-tervet irányító Groves tábornokkal folytatott egyeztetéseket követően végül az amerikai kormány csupán jelképes mennyiség átadását engedélyezte és azt is elsősorban annak reményében, hátha kiderül, mire készülnek a szovjetek.

Urániumkészleteket azután 1945-ben Kazahsztánban találtak ugyan, ám ez is csekély mennyiségnek bizonyult. Sztálin és Berija ezért elsősorban abban reménykedtek, hogy a szövetségesek megérkezése előtt kezükre kerülő német készletek segítségével lehet majd felgyorsítani a kutatási programot. Berija korábban ott dolgozó szovjet tudósoktól megtudta, hogy a német atomkutatás központja a Dahlenben, Berlin délnyugati külvárosában álló Kaiser Wilhelm Intézet. A munka itt egy, a nem kívánt érdeklődőket távol tartandó „Vírusháznak” elnevezett, olomburkolattal leárnyékkolt bunkerben folyt. Közvetlenül a bunker mellett a Blitzturm, vagyis „vilámtorony” állt, melyben egy 1,5 millió volt fejlesztésére képes ciklotront helyeztek el. Berija azt azonban nem tudta, hogy a Kaiser Wilhelm Intézet tudósainak jelentős részét, a berendezéseket, valamint az összes nyersanyagot – így az itt tárolt hét tonna uránium-oxidot is – a Fekete-erdőben fekvő Haigerlochba szállították át. A német bürokrácia gépezete azonban ismét hibázott, így egy újabb szállítmány uránium-oxidot Haigerloch helyett Dahlemben juttattak el. A Dahlem elfoglalásáért indult verseny nem volt tehát teljesen hiábavaló.

A náci vezetők mindig is sejtették, hogy a háború tetőpontját a Berlinért folytatott harcok fogják majd jelenteni. „A nemzetiszocialisták”, bizonygatta állandóan Goebbels, „vagy együtt győzedelmeskednek, vagy együtt pusztulnak Berlinben.” Valószínűleg nemigen volt tisztában vele, hogy e kijelentésével Karl Marx azon megállapítását idézte, mely szerint „akié Berlin, azé Németország”. Sztálin azonban, semmi kétség, ismerte Marx mondatának második felét is, mely így hangzott: „És akié Németország, azé Európa.”

Az amerikai hadvezetés nyilván soha nem hallott erről a mondásról. Valószínűleg ez az európai politika iránti érdektelenségük mondatja egy Eisenhowerrel elfogyasztott reggeli után Brooke tábornaggal a következőket:

– Semmi kétség, ő [Eisenhower] az egyik legmegnyerőbb személyiség, ám a stratégiai gondolkodás semmiféleképpen nem az erőssége.

Az alapprobléma, amit Brooke nem ismert fel, az volt, hogy az amerikaiak a háborúnak ebben a szakaszában még nem stratégiai szempontból tekintettek Európára. Egyszerű, jól körülírható céljuk volt: gyorsan, a lehető legkisebb veszteséggel meg kell nyerni a Németország elleni háborút, majd pedig teljes erővel Japán ellen kell vonulni. Eisenhower – az elnökhöz, a vezérkari főnökökhöz és a többi főtiszt-hoz hasonlóan – nem gondolkodott távlatokban és teljes mértékben félreismerte Sztálint. Ez nagyon dühítette brit kollégáikat és az elsődleges oka lett a nyugati szövetségen belüli ellentétek elmélyülésének.

Március 2-án Eisenhower táviratot küldött John R. Deane vezérőrnagynak, az Egyesült Államok moszkvai összekötő tisztjének: „Figyelembe véve a szovjetek jelentős előrenyomulását, az offenzíva során számíthatunk-e bármilyen komolyabb változásra a terveikben ahhoz képest, amit Teddernek vázoltak [január 15-én]?” Eisenhower ezután arra volt kíváncsi, hogy „a szovjetek március közepétől május közepéig szüneteltetik-e a katonai műveleteket”. Deane azonban képtelen volt megbízható információt szerezni Antonov tábornoktól. Amikor pedig a szovjetek végül szándékaikról szóltak, tudatosan félrevezették Eisenhower tábornokot, hogy leplezzék valódi céljukat: Berlin megszerzését.

A stratégia tekintetében mutatkozó véleménykülönbségek nagymértékben a döntéshozók személyes jellemvonásainak eredői voltak. Eisenhower azt gyanította, hogy Montgomery célja a Berlin ellen vezetendő nagyszabású rohammal csupán az, hogy előtérbe állíthassa saját szerepét. Montgomery nem igazán tett meg mindent annak érdekében, hogy leplezze meggyőződését, miszerint neki kellene lennie a főparancsnoknak, míg Eisenhower amolyan névleges vezető lehetett volna. Mi több, Montgomery megbocsáthatatlan viselkedése az ardenneki csatát követően végképp elmélyítette a két katona ellentétét. „Konfliktusa Montyval nehezen feloldható”, írta Sir Alan Brooke tábornagy a naplójába az ominózus március 6-i reggelit követően. „Csak Monty rossz tulajdonságait hajlandó észrevenni.” Mégis az amerikaiak, némileg joggal, azon a véleményen voltak, hogy Montgomery volna a legrosszabb választás egy Berlin elleni közvetlen támadás levezénylésére. Olyannyira pontosan betartotta a törzskari hierarchiát, hogy e miatt mindenki másnál lassabban készített elő egy akciót.

Montgomery 21. hadseregcsoportja északon a Weselnél a legnagyobb német csapatösszevonással találta magát szembe. Éppen ezért egy jól előkészített, nagyszabású légideszant-hadművelettel kívánt átkelni a Rajnán. Nagy részletességgel eltervezett művének színpadra vitelét azonban megelőzték más, délebbre zajló események. Válaszul arra, hogy az amerikai 1. hadsereg olyan gyorsan megerősítette a remageni hidat, Hitler elrendelte az ellentámadás megkezdését. Így azonban a Rajna más szakaszairól kellett a németeknek csapatokat átcsoportosítaniuk. Patton

3. hadserege, mely ekkor a pfalzi térséget tette szabaddá az előrenyomulás számára, hamarosan Koblenztől délre több ponton is átkutott a folyó túlsó partjára.

Miután Montgomery 21. hadseregcsoportja is sikeresen átkelt a Rajnán, március 24-e reggelén Eisenhower, Churchill és Brooke nagyszerű hangulatban találkoztak a folyó partján. Montgomery azt hitte, hogy Eisenhower majd engedélyezi számára az északkeletre, a balti térség felé – és így Lübeck, majd esetleg Berlin irányába történő – előrenyomulást. Hamarosan ki kellett józanodnia.

Hodges tábornok a remageni hídfőállást építette ki és meglepően rövid idő alatt Patton is kialakította Mainztól délre hídfőállását. Eisenhower utasította őket, hogy támadási irányukat egyesítve nyomuljanak kelet felé, előtte azonban Hodges 1. hadserege még balra fordult, hogy délről bekerítse a Ruhr-vidéket. Ezután – Montgomery legnagyobb megdöbbenésére – Eisenhower leválasztotta Simpson 9. hadseregét a 21. hadseregcsoportról és utasította Montgomeryt, hogy ne Berlin felé, hanem Hamburg és Dánia irányába haladjon tovább. Az amerikai 9. hadsereg abban a hadműveletben vett részt, melynek célja az utolsó, még német kézen lévő iparvidéket védő, Model tábornagy vezette hadseregcsoport bekerítése volt. Az északkeleti irányú előrenyomulásra, Berlin felé vonatkozó brit tervek az utolsó csapást Eisenhower március 20-i döntése mérte, melynek értelmében minden erőt Közép- és Dél-Németország ellen kellett összpontosítani.

Miután stabilizálta a Ruhr-vidéket, Bradley 12. hadseregcsoportjának, a 9. hadsereggel kiegészülve Közép-Németországon áthaladva Lipcse és Drezda felé kellett tartania. Délen Devers tábornok 6. hadseregcsoportja Bajorország és Észak-Ausztria irányába haladt. Az átfogó tervben bekövetkezett hangsúlyeltolódásokról mit sem tudó brit vezérkari főnököket feldühítve, Eisenhower ezután anélkül tájékoztatta március végén Sztálint a részletekről, hogy azokat velük, vagy brit helyettesével, Tedder repülő marsallal közölte volna. Ez a SCAF-252-ként ismertté vált távirat azután a két szövetséges között komoly viták tárgyát képezte a későbbiekben.

Eisenhower részben azért tartotta fontosnak a déli irányú támadást, mert arra számított, hogy Hitler majd csapatösszevonásokat hajt végre Bajorországban és Északnyugat-Ausztriában, egyfajta „Alpenfestungot”, vagyis alpesi erődöt hozva így létre. Emlékirataiban később elismerte, hogy „Berlin mint a még fennálló német nagyhatalom szimbóluma politikai és pszichológiai szempontból különös jelentőséggel bír”, ám ő úgy vélte, hogy a német főváros „sem logikus, sem a legfontosabb célja nem volt ekkor a nyugati szövetségeseknek”. Döntését azzal igazolta, hogy az Oderánál harcoló Vörös Hadsereg sokkal közelebb volt, és a szükséges logisztikai erőfeszítések csak hátráltatták volna középső és déli hadseregeit és így azt a tervét, hogy a Vörös Hadsereggel találkozva kettévágják Németországot.

Alig hat nappal korábban a Rajna partján Churchill reményének adott hangot, hogy „hadseregeink semmilyen vagy csak elenyésző ellenállással találkoznak az előrenyomulás során, és az Elbát, vagy talán magát Berlint még a Medve előtt elérik majd”. Csalódnia kellett. Úgy tűnt, mintha Eisenhower és Marshall sokkal inkább Sztálin megnyugtatózásában lettek volna érdekeltek. A szovjet hatóságok rendkívül

dühösek voltak, mivel amerikai vadászgépek nemrég több repülőjüket is lelőtték egy légi csatában. Reakciójuk éles ellentétben volt azzal, amit Sztálin januárban mondott Teddernek, vagyis hogy ilyen esetek alkalmasint előfordulnak a háborúban. Az eset március 18-án Berlin és Küstrin között történt. Az amerikai légierő vadászpilótái azt hitték, hogy nyolc német géppel keveredtek tűzpárbajba és állították, hogy két Focke-Wulf 190S típusú gépet lőttek le. A Vörös Hadsereg légierője azonban kijelentette, hogy a nyolc gép az övék volt, és közülük hatot lőttek le. A szovjetek állítása szerint az incidens során két pilótájuk vesztette életét, egy pedig súlyosan megszebesült. A hibát a Vörös Hadseregnél az „amerikai légierő egyes tagjai által elkövetett bűncselekménynek” tekintették.

Ironikus, ám mégis az amerikaiak voltak azok, akik az Allen Dulles vezette OSS berni irodájának közreműködésével ezen időszak leghevesebb csepetatáját robbantották ki a Szovjetunióval. Allen Dullest megkereste Karl Wolff Obergruppenführer egy észak-olaszországi német fegyverletétel ügyében. A szovjet vezetés követelését, hogy ők is részt vennének a tárgyalásokon, azzal hárították el az amerikaiak, hogy ebben az esetben Wolff esetleg eláll az egyezségtől. Ez hatalmas baklövés volt. Churchill felismerte, hogy a Szovjetunió érthetően aggódik. Sztálin tartott attól, hogy a nyugati fronton esetleg különbéke köttetik. Visszatérő rémálma volt az amerikaiak által utánpótlással ellátott, újjáélesztett Wehrmacht, ám e félelme nyilvánvalóan indokolatlan volt. Németország leghatalmasabb alakulatait megsemmisítették, foglyul ejtették, vagy katonái megadták magukat. Az amerikaiak pedig ha akarták volna, a földkerekség összes fegyverét is a Wehrmacht rendelkezésére bocsáthatták volna, a német hadsereg azonban 1945-ben már egyáltalán nem hasonlított az 1941-es harci gépezetre.

Sztálint gyanakvással töltötte el az is, hogy a Wehrmacht katonái nagyszámban adják meg magukat az amerikai és a brit alakulatoknak. A szovjet vezető szerint ez nem csupán a németek Vörös Hadseregtől való félelmének jele volt, de lehetőséget teremtett arra is, hogy a nyugati front megnyílásával az amerikaiak és a britek először érhessék el Berlint. Valójában e nagyarányú fegyverletétel egyetlen oka az volt, hogy Hitler megtiltotta a visszavonulást. Ha az ardenneki kalandot követően a Führer visszavonta volna csapatait a Rajna vonaláig, a szövetségesek komoly feladattal találták volna szembe magukat. Ám a Führer nem így döntött, ez pedig lehetővé tette az amerikaiak és a britek számára, hogy csapdába ejtsék a Rajnától nyugatra harcoló német hadosztályokat. Ugyanígy, a Model tábornagy által a Ruhr-vidéken kialakított mozdulatlan védelem sorsa is megpecsételődött.

– Sokkal tartozunk Hitlernek – jegyezte meg később Eisenhower.

Bárhoggy is történt, Churchill úgy érezte, hogy amíg Sztálin szándékai Közép-Európával kapcsolatban nem egyértelműek, a Nyugatnak minden lehetőséget meg kell ragadnia, hogy a későbbi alkudozásnál jobb pozícióba kerülhessen. A Lengyelországból, az esetleges szovjet hatalmat nagy valószínűség szerint ellenző vezető személyiségek tömeges letartóztatásáról érkező hírek azt sugallták, hogy Sztálinnak esze ágában sincs engedni egy független kormányzati rendszer kiépülését. Molotov is egyre erőszakosabb lett, és nem engedte például, hogy nyugati megfigyelők Len-

gyelország területére tegyék a lábukat. Ő valójában teljesen másként értelmezte a jaltai megállapodást, mint ahogyan az amerikaiak és a britek gondolkodtak az egyezségről.

Churchill bizalma, mely azon alapult, hogy Sztálin nem avatkozik be majd Görögországban, kezdett meginogni. A brit miniszterelnök kezdte gyanítani, hogy ő és az amerikai elnök egyaránt be lettek csapva. Churchill még ekkor sem ismerte fel, hogy Sztálin mindenkit saját magából kiindulva ítél meg. Úgy tűnik, Churchill jaltai megállapításait követően, mely szerint neki még szembe kell majd néznie a képviselőházzal a lengyel kérdésben, a szovjet vezető úgy gondolta, hogy a brit miniszterelnök némi demokrata mellébeszéléssel elhallgattatja majd a kritikusokat mindaddig, amíg a dolgok már visszafordíthatatlannul el nem rendeződnek. Sztálin most, hogy Churchill ismét kifogást emelt a Szovjetunió Lengyelországban tanúsított magatartása miatt, meglehetősen dühös lett.

A szovjet hatóságok tudtak a nyugati szövetségesek között dúló politikai és katonai természetű vitákról, noha természetesen nem rendelkeztek minden részletre kiterjedő információkkal. Az ellentét Eisenhower SCAF-252 jelű táviratát követően tovább mélyült. Eisenhower, akit igen rosszul érintett a britek heves reakciója, később azt írta, hogy az egyesített vezérkar Tedder januári, moszkvai látogatását követően felhatalmazta őt, hogy „kizárólag hadászati természetű kérdésekben” közvetlenül vegye fel a szovjetekkel a kapcsolatot. „A hadjárat során később”, írta, „Churchill úr éles szavakkal kétségbe vonta ezen felhatalmazásomat, igazolván azt a régi igazságot, mely szerint a politikai és a katonai tevékenység sohasem választható teljesen szét.” Bárhoggy is történt, Eisenhower azon véleménye, mely szerint „Berlin többé nem volt különösebben fontos célpont”, nagyfokú naivitást tükrözött.

Az egészben az a legfurcsább, hogy Eisenhower döntése, mely szerint a nyugati szövetségesek tartsák távol magukat Berlintől, szinte biztosan helyes volt, még ha azt teljesen hibás számítások alapján hozta is meg. Sztálin számára az, hogy a Vörös Hadsereg foglalja el Berlint, nem a háború utáni világot formáló politikai játszma része volt. Ahhoz az offenzíva túlságosan is nagy jelentőséggel bírt.

Ha a nyugati szövetségesek átlépik az Elbát, hogy Berlin felé vegyék az irányt, egészen biztosan szembe találták volna magukat a szovjet légierővel és nehéztűzérősséggel, Sztálin pedig minden lelkiismeret-furdalás nélkül elítéli, és kalandorpolitikával vádolja meg őket. Miközben Eisenhower Berlin jelentőségét becsülte súlyosan alá, Churchill nem mérte fel sem azt, hogy Sztálin bármit kész megtenni, hogy biztosítsa a várost a maga számára, sem pedig azt, hogy a szovjetek részéről milyen őszinte felháborodás fogadna minden nyugati kísérletet, mely arra irányult volna, hogy a Vörös Hadsereg elől elhalásszák a főnyereményt.

Március végén, miközben a brit és az amerikai vezérkari főnökök között egyet nem értés alakult ki Eisenhower tervével kapcsolatban, Moszkvában a *Sztavka* már az utolsó simításokat végezte a „berlini hadművelet” tervén. Zsukov március 29-én indult útnak főhadiszállásáról, hogy visszatérjen Moszkvába, ám a rossz időjárási

viszonyok miatt dél körül kénytelen volt gépével Minszkben leszállni. Délután Ponomarenkóval, a Fehéroroszországi Kommunista Párt főtitkárával egyeztetett, majd – mivel az idő továbbra sem javult – vonattal folytatta útját a szovjet főváros felé.

A Kremlben rendkívül feszült volt a légkör. Sztálin meggyőződéssel hitte, hogy a németek mindent el fognak majd követni a nyugati szövetségesekkel kötendő különegyezség érdekében, hogy így tartsák távol a Vörös Hadsereget. Az amerikaiak Wolff tábornokkal Bernben folytatott tárgyalásai mintha a szovjet vezető félelmét igazolták volna vissza. A moszkvai vezetés azonban nem számolt Hitler fanatizmusával. Hitler környezetében próbálkozhattak ugyan békekezdeményezésekkel, ám a Führer jól tudta, hogy a fegyverletétel bármely formája – még ha ez a nyugati szövetségesekkel köttetik is meg – számára csupán a megaláztatást és az akasztófát jelentheti. Egyezséget a szövetségesekkel tehát egy Hitler elleni esetleges „palotaforradalom” nélkül nem lehetett tető alá hozni.

A Berlin elfoglalásáért felelős Zsukov osztotta Sztálin azon nézetét, hogy a németek esetleg megnyitják a nyugati frontot az amerikaiak és a britek előtt. Március 27-én, két nappal azelőtt, hogy Zsukov Moszkvába indult, a *Reuters* 21. hadseregcsoporthoz kiküldött tudósítója beszámolt arról, hogy a Németország belseje felé nyomuló brit és amerikai csapatok gyakorlatilag semmilyen ellenállásba nem ütköznek. A *Reuters* jelentése nyomán Moszkvában megkongatták a vészharangot.

– A német front nyugaton gyakorlatilag összeomlott – fogadta Sztálin Zsukovot, amikor az végül megérkezett a fővárosba. – Úgy tűnik, hogy Hitler emberei nem tesznek semmit annak érdekében, hogy megállítsák a szövetséges támadást. Ugyanakkor a mi előrenyomulásunk fő tengelyében megerősítették csapataikat. – Sztálin a térképre mutatott, majd kiverte a hamut a pipájából. – Azt hiszem, komoly harcok elé nézünk.

Zsukov elővette térképét, melyen a hírszerzés által gyűjtött adatokat is feltüntették.

– Mikor indíthatják meg csapataink az előrenyomulást a berlini tengely mentén? – kérdezte Sztálin, miután alaposan áttanulmányozta a térképet.

– Az 1. Belorusz front két héten belül készen áll – válaszolta Zsukov. – Jelenleg úgy tűnik, hogy ekkorra az 1. Ukrán front is harcra kész lesz. Információink szerint a 2. Belorusz frontot április közepéig leköti a Danzig és Gdynia környéki ellenállás felszámolása.

– Nos – felelte Sztálin –, úgy tűnik, Rokosszovszkij frontja nélkül kell megkezdünk a hadműveletet. – Odament asztalához, belelapozott néhány papírba, majd egy levelet nyújtott át Zsukovnak. – Tessék, olvassa el ezt – mondta Sztálin.

Zsukov beszámolója szerint a levél egy „nyugati jóakarótól” érkezett, aki bizalmasan értesítette a szovjet vezetést a nyugati szövetségesek és a náci között folyó titkos tárgyalásokról. A hírforrás tájékoztatott ugyan arról is, hogy az amerikaiak és a britek elutasították a németek különbékére vonatkozó javaslatát, ám ezzel együtt „nem zárta ki” annak lehetőségét, hogy a németek megnyitják a nyugatiak számára a Berlin felé vezető utat.

– Nos, mit gondol minderről? – kérdezte Sztálin. Meg sem várva a választ, így folytatta: – Úgy gondolom, Rooseveltnem fogja megsérteni a jaltai egyezményt, ám ami Churchillt illeti... ő bármire képes lehet.

Március 31-én, reggel 8 órakor Averell Harriman amerikai és Sir Archibald Clerk Kerr brit nagykövetek Deane tábornok társaságában a Kremlbe mentek, ahol Sztálinnal, Antonov tábornokkal és Molotovval volt találkozójuk. „Sztálin angol és orosz nyelven egyaránt megkapta az [Eisenhower] SCAF-252-ben leírtakat”, jelentette aznap késő éjjel Deane. „Miután Sztálin elolvasta Eisenhower üzenetét, a térképen megmutattuk neki a táviratban ismertetett hadművelet részleteit. Sztálin azonnal válaszolt és megjegyezte, hogy a terv jónak tűnik, ám természetesen amíg a vezérkarral nem beszél, nem foglalhat állást az ügyben. Azt mondta, hogy másnap ad majd választ. Úgy tűnt, tetszik neki, hogy a támadás fő iránya Közép-Németország, míg a kisegítő csapás déli irányú. Hangsúlyoztuk, hogy fontos minél előbb megismernünk Sztálin véleményét, hogy megfelelően összehangolhassuk a terveket... Sztálint meglelégedéssel töltötte el a márciusban foglyul ejtett német katonák nagy száma is, és hozzátette, hogy ez nagymértékben elősegíti majd a háború mielőbbi befejezését.” Sztálin ezután – a legfontosabb, oderai front kivételével – minden frontról ejtett pár szót. Úgy becsülte, hogy „csupán körülbelül minden harmadik német hajlandó harcolni”. Ezt követően visszatért Eisenhower üzenetére. Kijelentette: „Eisenhower terve abban az értelemben jó, hogy szem előtt tartja a legfontosabb célt, Németország kettéosztását”... „Úgy vélte, a németek utolsó állásaikat majd valahol Nyugat-Csehszlovákia és Bajorország hegyei között építik ki.” A szovjet vezető egyértelműen megtett mindent, hogy reális veszélyként tüntesse fel egy déli, német nemzeti ellenállás kibontakozásának lehetőségét.

Másnap, április 1. reggelén Sztálin Konyevet és Zsukov marsallt fogadta Kremlben lévő hatalmas dolgozószobájában. Jelen volt Antonov tábornok, a vezérkari főnök és Styemenko tábornok, a hadműveleti főnök is.

– Tudják, hogyan alakul a helyzet? – kérdezte Sztálin a két marsallt. Zsukov és Konyev gyanakvoan azt felelték, hogy annyit tudnak, amennyi a rendelkezésükre álló információkból kiderül.

– Olvassa fel nekik a táviratot – nyújtott át egy papírlapot Sztálin Styemenkónak. Az üzenet szerint, melyet feltehetően a Vörös Hadseregnek az európai szövetséges expedíciós erők legfelsőbb parancsnokságához beosztott valamelyik összekötő tisztje küldött, Montgomery Berlin felé tart, Patton 3. hadserege Lipcse és Drezda helyett pedig ugyancsak a német főváros felé veszi az irányt, hogy azt délről támadja. A *Sztávka* már korábban értesült a szövetségesek azon tervéről, hogy a náci rezsim esetleges nem várt összeomlása esetén ejtőernyős-hadosztályokat dobának le Berlinben. A szovjetek számára összeállni látszott a kép: a szövetségesek, miközben úgy tesznek, mintha együttműködnének a Vörös Hadsereggel, megkísérlik elsőként elfoglalni Berlint. Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Sztá-

lin meghamisította a táviratot, így próbálva nyomást gyakorolni Zsukovra és Konyevre.

– Nos, akkor – mondta Sztálin a két marsallt fürkészve –, ki szerzi meg Berlint először? A szövetségesek vagy mi?

– Mi foglaljuk el Berlint – válaszolta azonnal Konyev –, a város még a szövetségesek megérkezése előtt a mienk lesz.

– Hát ilyen ember maga – mosolyodott el Sztálin. – És hogy lesz képes a csapatait megszervezni? A fő ereje [a sziléziai hadjárat következményeként] a déli szárnyon van. Elég nehéz ilyen gyorsan átcsoportosítani.

– Ne aggódjon, Sztálin elvtárs – felelte Konyev. – A front minden szükséges intézkedést meg fog hozni.

Konyev szándéka, hogy még Zsukov előtt érjen Berlinbe, nyilvánvaló volt és Sztálin, aki sohasem hagyta ki a lehetőséget, hogy vizsályt szíthasson alárendeltjei között, most elégedett lehetett magával.

Antonov bemutatta az átfogó tervet, majd Zsukov és Konyev beszélt a sajátjáról. Sztálin csak egy kiegészítést tett. Nem értett egyet a két front között a *Sztauka* által megállapított határvonallal. Előredőlt és tollával kisatírozta a Lübbentől nyugatra, Berlinton mintegy hatvan kilométerre délkeletre berajzolt vonalat.

– Amennyiben – fordult Konyevhez – keleti irányból Berlin felé közeledve erős ellenállást tapasztalunk, márpedig nyilvánvalóan ez lesz a helyzet... akkor az 1. Ukrán frontnak készen kell állnia, hogy délről harckocsihadseregével támadást tudjon indítani. – Sztálin ezután jóváhagyta a terveket és kiadta az utasítást, hogy a hadművelet részleteit „a lehető legrövidebb időn belül, de mindenféleképpen legkésőbb április 16-ig dolgozzák ki”.

„A *Sztauka*”, véli a hivatalos orosz történetírás, „tartva attól, hogy a nyugati szövetségesek a szovjet csapatok előtt érnek Berlin alá, rendkívül gyorsan dolgozott.” Nem kis szervező munkára volt szükség. A Berlin elfoglalására indított hadműveletben 2,5 millió katona, 41 600 ágyú és aknavető, 6250 tank és önjáró löveg, valamint 7500 repülőgép vett részt. Semmi kétség, Sztálint meglelégedéssel töltötte el, hogy Berlin bevételére jóval nagyobb gépesített erőt tudott mozgósítani, mint amekkorával annak idején Hitler rendelkezett, amikor lerohanta a Szovjetuniót.

Az április 1-jei megbeszélés után Sztálin válaszolt Eisenhowernek az amerikai hadműveleti terveket részleteiben ismertető üzenetére. A szovjet vezető tájékoztatta az amerikai főparancsnokot, hogy tervei „teljesen egybeesnek” a Vörös Hadsereg hadászati elképzeléseivel. Sztálin ezután biztosította szövetségesét, „hogy Berlin semmiféle stratégiai jelentőséggel nem bír”, és hogy a szovjet parancsnokság csupán közepes méretű csapatokat küld majd a német főváros ellen. A Vörös Hadsereg fő előrenyomulási iránya dél, ahol a nyugati szövetségesekkel találkoznak majd. A fő erők valamikor május második felében indítják majd meg a támadást. „Ez a terv azonban még a körülmények függvényében módosulhat.” Mint az később kiderült, ez volt a modern történelem legnagyobb szabású áprilisi tréfája.

A kamarilla és a vezérkar

Miközben a szovjet támadás Pomerániában a végső szakaszához érkezett, Von Tippelskirch tábornok a Mellensee-nél külföldi katonai attasék számára rendezett fogadást. A vendégek elsősorban azért jöttek, mert arra számítottak, hogy itt az események alakulásáról az amúgy senki által el nem hitt hivatalos állásponton túlmenően is kapnak majd valamilyen információt. A fővárosban többféle pletyka keringett. Egyesek meggyőződéssel állították, hogy Hitler rákos, hamarosan meghal és a háború rövidesen véget ér. Mások azt suttozták, hogy a német kommunisták egyre aktívabbak, ahogy a Vörös Hadsereg csapatai közelednek. Hallani lehetett arról is, hogy a Volkssturmon belül lázadás tört ki.

A fogadáson aznap este jelenlévő német tisztek elsősorban a pomerániai katasztrófa részleteit tárgyalták. Úgy vélték, a vereség oka elsősorban a szűkös utánpótlás volt. A svéd katonai attasé, Juhlin-Dannfel őrnagy visszaemlékezése szerint a német tisztek a beszélgetés végén arról beszéltek, hogy milyen jó lenne, ha komoly tárgyalások kezdődnének a britekkel.

– A britek részben felelősek azért, ami Európában történt – közölték a svéd diplomatával. – Az ő kötelességük, hogy megmentse a német kultúrát a vörös özvénztől.

A német tisztek még ekkor is úgy gondolták, ha a britek 1940-ben nem tartanak ki olyan sokáig és így a Wehrmacht egészét bevethették volna 1941-ben a Szovjetunió ellen, akkor a háború végkimenetele teljesen más lett volna. „A jelenlévők közül néhányan”, összegzett Juhlin-Dannfel, „elérzékenyültek és az este a továbbiakban szomorú hangulatban telt.”

A tévhit, amiben a német tiszti réteg élt, más természetű volt ugyan, mint a Hitler és köre által vallott téveszmék, gyökerei azonban legalább olyan mélyre nyúltak. Amit egyedül fájlaltak a Szovjetunió elleni támadással kapcsolatban, az annak sikertelensége volt. Az SS-Einsatzgruppák és más félkatonai szervezetek tevékenysége – tegyük hozzá, a német hadsereg legnagyobb szűgyénére – csupán a tisztek egy elenyésző kisebbségét háborította fel. Az utolsó kilenc hónapban a hadseregen belül – egyrészt a júliusi puccsisták elleni kemény fellépés, másrészt azonban Hitlernek a hadsereggel mint egészszel szembeni hálátlansága miatt – náciellenes hangulat alakult ki. A vezérkar iránti, alig leplezett gyűlölete, valamint próbálkozásai, hogy végzetes közbeavatkozásainak felelősségét a főtisztekre hárítsa, ugyancsak nem növelték a Führer Wehrmachton belüli népszerűségét. A tény pedig, hogy a

Waffen-SS kivételezett helyzetének köszönhetően jobb fegyvereket, több embert és támogatást kapott, a náci testőralakulattal szembeni ellenérzéseket növelte.

Egy magas rangú Kriegsmarine-tiszt egy nemrégiben lezajlott megbeszélésről mesélt Juhlin-Dannfelnek. Ezen a főtiszték egy kétségbeesett utolsó támadás esélyéről beszélgettek, melyet a keleti fronton indítanak, hogy visszaszorítsák a Vörös Hadsereget az 1939-es határok mögé.

– Ha a próbálkozás sikerrel jár – mondta a tiszt –, reális esélyünk lesz a tárgyalások megkezdésére. Ennek érdekében Hitlert el kell mozdítani. Himmler venné át a hatalmat és garantálná a rendet.

Az elképzelés nem csupán az elképesztő fantáziátlanságra világít rá. Jól látszik belőle az is, hogy a Berlinben dolgozó tiszteknek fogalmuk sem volt arról, hogy mi történik a fronton. A Visztula-Odera hadművelet után a német hadsereg gyakorlatilag romokban hevert, így annak esélye sem lehetett rá, hogy egy időben hosszan elnyúló offenzívát indítson. Az egyetlen még megválaszolatlan kérdés az volt, hogy a Vörös Hadsereg hány nap alatt ér Berlin alá az oderai frontszakasztól, mely – mint arról a német tiszték rémülten értesültek – elképzelhető, hogy Lengyelország jövőbeli határvonala lesz.

Az események, melyek miatt Hitler és Guderian között újabb konfliktus pattant ki, az Odera mentén, a két fő szovjet hídfőállás között fekvő Küstrin zord erődjéhez kapcsolódtak. Küstrint Berlin kapujának tekintették. A település az Odera és a Warta folyók torkolatánál épült, mintegy nyolcvan kilométerre Berlinton keletre, a német fővárosból Königsbergbe vezető 1. számú birodalmi főút mentén.

Küstrin mindkét fél hadműveleteinek fókuszpontjában állt. Zsukov egyesíteni akarta a két hídfőállást – az északit Berzarin 5. csapásmérő hadserege, míg a délit Csujkov 8. gárdahadserege tartotta –, hogy kellő területe legyen felvonulni a Berlin elleni offenzívához. Hitler eközben öt hadosztállyal ellentámadást kívánt indítani Frankfurt an der Oderből, hogy déli irányból bekerítthesse Csujkov hadseregét.

Guderian megpróbálta megállítani Hitlert, hiszen tudta, hogy sem megfelelő légi, sem elegendő tüzérségi támogatás, sem pedig megfelelő számú harckocsi nem áll rendelkezésükre egy ilyen vállalkozáshoz. Az összeomlás március 22-én – tehát éppen akkor, amikor Himmler kiselőadást tartott Heinricinek a Visztula hadsereg-csoport főhadiszállásán – az offenzívához a csapatok átcsoportosításakor következett be. A 25. páncélgránátos-hadosztály úgy kezdte meg a Küstrinből való kivonulást, hogy a helyére érkező egységek még nem álltak készen. Berzarin 5. csapásmérő hadserege, valamint a Csujkov vezette 8. gárdahadsereg gyorsan akcióba lépett. Küstrint elvágták a külvilágtól.

Guderian azonban még mindig reménykedett abban, hogy a békétárgyalások megmentik a Wehrmachtot a teljes pusztulástól. Március 21-én, egy nappal azelőtt, hogy a küstrini korridor elesett, odament Himmlerhez a Birodalmi Kancellária kertjében, ahol az „éppen a romok között sétálgatott Hitlerrel”. Hitler magára hagyta a két férfit. Guderian nyíltan kijelentette, hogy a háborút immár lehetetlen megnyerni.

– Most az egyetlen kérdés az, hogyan tudunk ennek az értelmetlen mészárlásnak a lehető leggyorsabban véget vetni. Ribbentroppon kívül ön az egyetlen ember, akinek még vannak kapcsolatai semleges országokkal. A külügyminiszter nem hajlandó Hitlernek felvetni a békétárgyalások megkezdésének gondolatát, így önt kell megkérnem, hogy használja ki kapcsolatrendszerét és javasoljuk együtt Hitlernek a fegyverszünet megkötését.

– Kedves vezérezredesem – válaszolt Himmler. – Ez még mindig kissé korai lenne.

Guderian nem engedett, ám Himmler vagy szintén félt Hitlertől – ahogyan Guderian gondolta –, vagy ügyesen játszott a lapokkal. Egyik bizalmasa az SS-ben, bizonyos Von Alvensleben Gruppenführer Eismann ezredesnél puhatolózott, bizalmasan közölve a hadműveleti tiszttel, hogy Himmler a Svéd Vöröskeresztnél dolgozó Folke Bernadotte grófon keresztül fel akarja venni a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel. Eismann válaszában jelezte, hogy szerinte először is túl késő, hogy bármelyik nyugati vezetővel is feltételekről tárgyaljanak, másrészt pedig Himmler „Németországban a legalkalmatlanabb ember egy ilyen tárgyalás lebonyolítására”.

Március 21-én este, nem sokkal Guderian és Himmler beszélgetését követően Hitler közölte a vezérkari főnökkel, hogy jobb lenne, ha betegeskedő szíve miatt egy kis időre betegszabadságra menne. Guderian azt felelte, hogy nem hagyhatja el posztját, mivel Wenck tábornok még gyógyulófélben van autóbalesetben szerzett sérüléseiből, és Krebs tábornok is súlyosan megsebesült, amikor hat nappal korábban Zossent bombatámadás érte. Guderian úgy emlékezett, hogy miközben a beszélgetés folyt, belépett egy szárnysegéd és közölte Hitlerrel, hogy Speer szeretne vele találkozni. (Minden bizonnyal összekeverte az időpontot vagy az alkalmat, mivel Speer ekkor nem tartózkodott Berlinben.) Hitler nevetni kezdett és elutasította a kérést.

– Akármikor, ha valaki egyedül akar velem találkozni – panaszkodott Hitler Guderiannak –, biztosan valami rossz hírt szeretne közölni. Unom már ezeket a vészmadarakat. Az emlékeztetője általában ezekkel a szavakkal kezdődik, „A háborút elvesztettük!” És most is ezt akarja mondani. Az emlékeztetőit egyszerűen csak olvasatlanul elzárom a széfbe.

Szárnysegéde, Nicolaus von Below szerint azonban ez nem volt igaz. Hitler elolvasta ezeket a dokumentumokat. Ám amint a remageni híd esete is mutatta, Hitlernek csupán egyféle válaszreakciója volt a katasztrófára. A felelősség másokra hárítása. Azon a napon, március 8-án Jodl személyesen jött el Hitlerhez, hogy közölje, nem sikerült felrobbantani a hidat. „Hitler csendben volt”, mesélte az egyik jelen lévő törzstiszt, „ám másnap szinte dühöngött.” Elrendelte öt tiszt azonnali kivégzését, ami az egész Wehrmachtot felháborította.

Hamarosan a Waffen-SS is megtapasztalhatta, hogy a Führer haragja mindenkit elér. Hitler Bormanntól vagy Fegeleintől – de legalábbis Himmler e két rosszakarója közül valamelyiktől – értesült, hogy a Waffen-SS-hadosztályok Magyarországon a parancs ellenére visszavonulnak. Megalázó büntetésként Hitler elhatározta, hogy

mindegyikőjüket, köztük személyes testőrsége, a *Leibstandarte Adolf Hitler* tagjait is, megfosztja a jutalmul kapott mandzsettaszalagtól. Himmlernek személyesen kellett a rendeletet kihirdetnie.

– Ez a magyarországi útja – jegyezte meg Guderian kevés együttérzéssel – nem tette őt népszerűvé a Waffen-SS-ben.

A Frankfurt an der Odertől kiinduló támadás, melyről végül Hitler nem volt hajlandó lemondani, március 27-én indult meg. Busse tábornok, a kilencedik hadsereg parancsnoka kelletlenül ugyan, de elvállalta a karmester szerepét. A hadművelet, noha először még sikerült meglepni a 8. gárdahadsereget, végül mégis komoly veszteségekkel járó kudarc lett. A német páncélosokat és a gyalogsági alakulatokat a nyílt területen gyakorlatilag lemészárolta a szovjet légierő és a tüzérség.

Másnap, a Zossenből a berlini helyzetértékelő megbeszélésre vezető kilencvenperces úton Guderian közölte szárnysegédével, Freytag von Loringhoven őrnaggyal szándékát.

– Ma tényleg megmondom neki – jelentette ki a hatalmas Mercedes hátsó ülésén.

A Birodalmi Kancellárián már azt megelőzően is feszült volt a légkör, hogy Burgdorf tábornok a megszokott módon bejelentette volna Hitler érkezését:

– *Meine Herren, der Führer Kommt!*

Ez volt a jel, hogy mindenki álljon vigyázzba és a jellegzetes náci karlendítéssel köszöntse a Führeert. Keitel és Jodl mellett jelen volt Busse tábornok is, akit Guderianal együtt rendelt oda Hitler, hogy a küstrini kudacról beszámoljanak.

Míg Jodl a szokásos „jéghideg, érzelemmentes” hangon beszélt, Guderian a szokottnál is hevesebb volt. Hitler kedélyállapota nyilvánvalóan nem javult azt követően, hogy közölték vele, Patton harckocsijai már Frankfurt am Main körzetében járnak. Busse tábornokot felkérték, hogy tegyen jelentést. Miközben beszélt, Hitler egyre türelmetlenebbé vált. Egyszer csak megkérdezte, hogy miért vallott kudarcot a támadás. Mielőtt azonban Busse vagy bárki más válaszolhatott volna, a Führeer újabb szóáradatba kezdett a vezérkar és a tisztii állomány hozzá nem értéséről. Jelen esetben Busse lett felelősségre vonva, amiért nem vetette be a tüzérséget.

Guderian ekkor közbevágott és közölte Hitlerrel, hogy Busse tüzérsége minden rendelkezésére álló lövedéket elhasznált.

– Akkor önnek kellett volna intézkedni, hogy kapjon még többet! – üvöltötte Hitler.

Freytag von Loringhoven figyelte, amint Guderian arca elvörösödik a dühtől. A vezérkari főnök témát váltva arról kezdett beszélni, hogy Hitler megtiltotta a kurföldi hadosztályok visszavonását Berlin védelmére. A vita kezdett eldurvulni. „Hitler egyre sápadtabb lett”, állapította meg Freytag von Loringhoven, „miközben Guderian arca egyre inkább elvörösödött”.

A vita tanúi megrémültek. Freytag von Loringhoven kiosont a tárgyalóból és gyorsan felhívta a Zossenben tartózkodó Krebs tábornokot. Elmondta, hogy mi történt és javasolta, hogy valamilyen ürüggyel szakítsák meg a megbeszélést. Krebs

egyetértett és Freytag von Loringhoven már azzal tért vissza a tárgyalóba, hogy Krebs sürgősen beszélni akar Guderianal. Krebs mintegy tíz percig tartotta szóval a vezérkari főnököt, s ezalatt Guderiannak sikerült lehiggadnia. Amikor visszament Hitlerhez, éppen Jodl tett jelentést a nyugati fronton történekről. Hitler ragaszkodott hozzá, hogy Keitel tábornagy és Guderian tábornok kivételével mindenki hagyja el a helyiséget. Miután mindenki kiment, a Führeer közölte Guderianal, hogy el kell hagynia Berlint, hogy rendbe jöjjön az egészsége.

– Hat héten belül a helyzet rendkívül kritikussá válik. Akkor lesz magára sürgősen szükségem.

Keitel megkérdezte, hogy hol akarja magát kipiheenni. Guderian gyanakvóan azt felelte, hogy még nem döntötte el.

A vezérkari tiszteket Zossenben és a Visztula hadseregcsoport főhadiszállásán megdöbbsentették a nap fejleményei. Értésülvén, hogy Hitler elbocsátotta Guderiant, rendkívül gyászos lett a hangulat. Már egyébként is szenvedtek a De Maiziére ezredes által csak a „feszültség és révület keverékeként” leírt furcsa hangulattól és attól, hogy „próbálja az ember a kötelességét teljesíteni, ám ezzel párhuzamosan látni lehet, hogy a munkádnak semmi értelme”. Hitler minden hadászati logikát nélkülöző döntései kétségbeesésbe hajszolták a tiszteket. A diktátor személyes vonzerejének, jöttek rá végül, energikussága és a jó, valamint a rossz jelentésének teljes semmibevevése volt az alapja. Súlyos személyiségzavara, noha ezt nem lehetett egyértelműen elmebetegségként definiálni, minden bizonnyal közrejátszott zavart lelkiállapota kialakulásához. Hitler oly mértékben azonosította magát a német néppel, hogy azt gondolta, ha valaki neki mond ellent, az a német nép egészének mond ellent és ha ő meghal, akkor a német nép sem élhet tovább nélküle.

Az új vezérkari főnök Krebs tábornok, Guderian helyettese lett. „Ez az alacsony, szemüveges, kissé dongalábú ember”, írta az egyik törzstiszt, „állandóan mosolygott.” Metsző, gyakran gúnyos humorával mindig volt az adott pillanathoz megfelelő anekdotája, vicce. Krebs, vezérkari tisztként a tipikus parancsnokhelyettest tesztelte meg, és Hitlernek most pont erre volt szüksége. Krebs 1941-ben, a németek Szovjetunió elleni támadása előtt katonai attasé volt Moszkvában. Sőt, a többi Wehrmacht-tiszthez képest még az a megtiszteltetés is érte, hogy egyszer Sztálin hátba veregette.

– Bármilyen történjen is, barátok kell, hogy maradjunk – mondta neki a szovjet vezető, amikor 1941 elején a japán külügyminiszttert búcsúztatták együtt egy moszkvai vasútállomáson.

– Meggyőződés, hogy így lesz – válaszolta megdöbbenéséből ocsúdva Krebs.

A fronton edzett parancsnokok nem igazán tisztelték Krebs opportunizmusát. Úgy emlegették az új vezérkari főnököt, mint „az embert, aki a fehérből is képes feketét csinálni”.

Miután Guderian elhagyta posztját, Freytag von Loringhoven kérte, hogy irányítsák át frontszolgálatra. Krebs azonban ragaszkodott hozzá, hogy az őrnagy vele maradjon.

– A háborúnak mindenféleképpen vége – mondta. – Azt akarom, hogy segítségemre legyen ebben a végső fázisban.

Freytag von Loringhoven kötelességének érezte, hogy elfogadja a felkérést. Úgy vélte, hogy Krebs „nem náci” és csak azért nem volt hajlandó csatlakozni a júliusi puccshoz, mert meg volt győződve róla, hogy az összeesküvés kudarcot fog vallani. Mások azonban még emlékeztek arra, ahogyan Burgdorf tábornok, egy régi tiszti akadémiai osztálytárs rávette Krebset, hogy csatlakozzon a Bormann és Fegelein köré szerveződő katonai csoporthoz. Feltehetően Bormann úgy gondolta, hogy a lojális Krebs majd garancia lesz a hadsereg engedelmségére. A bikanyakú Bormann, úgy tűnt, csak a pillanatra készült és a megfelelő embereket próbálta maga köré gyűjteni arra az esetre, ha ura helyébe léphet. Legfontosabb szövetségese természetesen Fegelein volt, akivel rendszeresen együtt szaunázott, hogy ott jövőbeli Reichsführer-SS-ként minden bizonnyal majdan véghezvitt női hódításaikról hancegjenek egymásnak.

A Zossenben és a Visztula hadseregcsoportnál szolgálatot teljesítő törzstisztek rémülten figyelték a birodalmi udvar történéseit. Próbálták nyomon követni azt is, hogy Hitler milyen módon viszonyul környezete egyes tagjaihoz, hátha ebből a hatalmi harc aktuális állására következtethetnek. Hitler a hitelét vesztett Göringet „Herr Reichsmarschall”-nak szólította, alátámasztandó annak megmaradt kevés tekintélyét. Noha Himmlerrel továbbra is tegeződött, a Reichsführer-SS a júliusi puccs kudarca után fokozatosan minden hatalmát elveszítette. Az összeesküvést közvetlenül követő időszakban ugyanis, mint a Waffen-SS és a Gestapo főnöke, még ő volt a hadsereg hatalmát ellensúlyozni képes egyetlen tényező.

Goebbels, noha a propaganda terén megnyilvánuló zsenialitásával elévülhetetlen szolgálatot tett a náci ügynek, továbbra sem került vissza abba a szűk hatalmi elitbe, ahova az egyik cseh színésznővel folytatott szerelmi kalandját megelőzően tartozott. Hitler, felháborodva azon, hogy egy vezető náci tisztviselő a válás gondolatával kacérkodik, Magda Goebbels pártjára állt. A propagandaminiszter kénytelen volt a rendszer által támogatott családi értékek mellett letenni a voksot.

Dönitz admirális pozíciója stabilnak volt mondható, hiszen a náci rezsim egyik leghűbb támogatója volt és mert Hitler az új fejlesztésű tengeralattjárókat a jövő legígéretesebb csodafegyverének tekintette. Haditengerészeti körökben Dönitzet – az egyik híres propagandafilmből jól ismert elkötelezett Hitlerjugend-tag után – csak „Hitlerjunge Quex”-ként emlegették, mivel ahogy mondták, ő „Führere mikrofonja”. Mind közül azonban Bormann volt a legjobb helyzetben a kamarillán belül. Hitler nélkülözhetetlen asszisztensét és főhivatalnokát egyszerűen csak „kedves Martinnak” szólította.

A hadsereg tisztjei aggódva figyelték az önjelölt utódok halálos küzdelmét is. Himmler és Bormann tegeztek ugyan egymást, ám „kölcsonös bizalomról közöttük nem lehetett beszélni”. A tisztek ugyanígy nyomon követték a „mocskos kezével

mindenbe belenyúló” Fegelein tevékenységét, aki miután elnyerte Himmler bizalmát, mindent elkövetett, hogy aláassa a Reichsführer-SS pozícióját. Himmler, úgy tűnt, semmit sem tud az árulásról. Beosztottainak – mint a Führer valószínűsíthető sógora – nagylelkűen engedélyezte, hogy tegezzék.

Eva Braun ekkorra már visszatért Berlinbe, hogy az utolsó pillanatig imádott Führerje mellett maradjon. Az elterjedt nézetet, mely szerint visszatérése Bajorországból később, és teljes mértékben váratlanul történt, cáfolja Bormann március 7-i, szerdai naplóbejegyzése. „Este Eva Braun vonattal elindult Berlinbe.” Ha Bormann előre tudta, hogy hova megy a nő, akkor – feltehetően – Hitler is értesült erről.

Március 13-án, aznap, amikor egy bombatámadásban 2500 berlini vesztette életét, és további százhuszezren elvesztették az otthonukat, Bormann „biztonsági okokból” elrendelte, hogy a foglyokat a fronthoz közel fekvő területekről szállítsák át a birodalom belsejébe. Nem egyértelmű, hogy ezen utasítás kapcsán gyorsította-e fel az SS az ellenséges csapatok közelsége miatt a koncentrációs táborok kiürítését. A beteg foglyok meggyilkolása és a koncentrációs táborok borzalmait túlélő szerencsétlenek halálmenete a Harmadik Birodalom bukásának talán leghátborzongatóbb fejleménye volt. Az SS vagy a Gestapo rendszerint felakasztotta vagy agyonlőtte azokat, akik túl gyengék voltak ahhoz, hogy útra keljenek, vagy politikailag veszélyesnek ítéltettek. Néhány esetben még a helyi Volkssturmot is bevonták a kivégzésekbe. A „veszélyesnek” tekintett személyek körében a legnagyobb csoportot a külföldi rádióadások hallgatása miatt elítélt férfiak és nők alkották. A Gestapo és az SS kegyetlenül leszámolt a fosztogatókkal is, különösen ha azok külföldiek voltak. A német állampolgárok életét rendszerint megkímélték. Az őrjöngő leszámolások és kegyetlenkedések időszakában az olasz kényszermunkások minden más nemzet tagjainál többet voltak kénytelenek elszenvedni. Feltehetően az ellenség oldalára állt egykori szövetségessel szembeni náci bosszúvágy miatt kellett oly sokat eltűnniük.

Nem sokkal a foglyok evakuálását elrendelő parancs megjelenését követően, március 15-én Bormann Salzburgba repült. Az elkövetkező három napban a térség bányáit látogatta végig. Minden bizonnyal a náci fosztogatásokból származó értéktárgyai és Hitler személyes ingóságai számára keresett rejtékhelyet. Berlinbe március 19-én tért vissza. Aznap, nem sokkal később Hitler kibocsátotta a „Néro”-t, vagy más néven „felperzselt föld”-rendeletet, melynek értelmében a visszavonulás során mindent, amit az ellenség esetleg felhasználhat, el kellett pusztítani. Mindenestre furcsa egybeesés, hogy a rendeletet éppen Bormann-nak a náci kincsek elrejtését célzó útját követően adták ki.

Hitlert a „felperzselt föld”-rendelet kiadására Speer legutolsó emlékeztetője készítette végül. Amikor a kora reggeli órákban Speer arról próbálta meggyőzni a Führert, hogy a hidak felrobbantása nem feltétlenül szükséges, mivel így az emberek utolsó menekülési esélyét is felszámolnák, Hitler válasza jól tükrözte a német nép iránt érzett megvetését.

– Ezúttal írásban kap majd választ az emlékeztetőjére – mondta Speernek. – Ha a háború elveszett, akkor a népnek is vesznie kell, így nem kell a túléléshez kapcsolódó szükségleteik miatt aggódni. Éppen ellenkezőleg, legjobb, ha ezek a dolgok is elpusztulnak. A nemzet gyengének bizonyult, a jövő legyen hát a kelet erős nemzeté. Bármilyen maradjon is fenn a harcot követően, az csupán felesleges dolog, hiszen minden jó és fontos halott lesz.

Speer, aki ezt követően egyenesen Model tábornagy főhadiszállására utazott, hogy meggyőzze, szükségtelen megsemmisíteni a vasúthálózatot, március 20-án reggel kapta meg Hitler írásos válaszát. Ennek értelmében „a birodalom területén minden katonai, szállítmányozási, kommunikációs és utánpótlási célokat szolgáló létesítményt, készletet” meg kellett semmisíteni. Speer birodalmi minisztert e területtel kapcsolatos kötelezettségei alól felmentették, a gyárak és üzemek megővására vonatkozó utasításait pedig azonnali érvénnyel hatályon kívül helyezték. Speer korábban okosan arra hivatkozott, hogy az épen maradt gyárakat egy ellentámadás során vissza lehet szerezni, ám ezúttal Hitler lesöpörte érveit az asztalról. Az egyik legmegdöbbentőbb vonása e stratégiaváltásnak az, hogy Speer csak ekkor, pártfogója válaszát kézhez kapva döbbsen rá, hogy Hitler valójában „bűnöző”.

Speer, aki Model főhadiszállásáról tovább indulva végigutazott a frontszakasz mentén, március 26-án tért vissza Berlinbe. Azonnal behívták a Birodalmi Kancelláriára.

– Jelentéseket kapok, melyek szerint ön már nem úgy vélekedik a dolgokról, ahogyan én – mondta Hitler egykori pártfogoltjának. – Nyilvánvaló, hogy ön már nem hisz abban, hogy a háború megnyerhető.

El akarta bocsátani Speert, aki inkább a visszavonulást preferálta volna. Hitler nem engedett.

Speer, noha hivatalosan elbocsátották, továbbra is sikeresen akadályozta a Hitler utasítását végrehajtani szándékozó Gauleiterek munkáját, hiszen a robbanóanyag-készletek felett továbbra is ő gyakorolt ellenőrzést. Március 27-én azonban Hitler újabb rendeletet adott ki, melyben „a teljes vasúthálózat és egyéb közlekedési útvonalak, minden kommunikációs rendszer, így a telefon-, távíró- és rádióadó-hálózat totális megsemmisítésére” adott parancsot. A március 29-én Berlinbe visszatérő Speer több vele rokonszenvező tábornokkal, így a nemrég félreállított Guderianal is felvette a kapcsolatot, hátha azok támogatják tervét, továbbra is akadályozzák Hitler rombolási mániáját. Guderian „gyászos kacajjal” figyelmeztette, hogy „ne veszítse el a fejét”.

Aznap este Hitler figyelmeztette Speert, amit művel, az lázítás. Ismét megkérdezte Speert, hogy hisz-e még a végső győzelemben. Az azt felelte, hogy nem. Hitler azt mondta, hogy „lehetetlen feladni a végső győzelem reményét”. Kérte Speert, hogy „tanúsítson bűnbánatot és bízson a jövőben”. Speer huszonnégy órát kapott, hogy bebizonyítsa, ismét képes hinni a győzelemben. Hitler, aki attól tartott, hogy egyik leghozzáértőbb miniszterét veszítheti el, nem várta meg a határidő leteltét. Felhívta Speert a fegyverkezési minisztériumban lévő hivatalában, és a Kancelláriára rendelte. A férfi visszatért a bunkerbe.

– Nos? – kérdezte Hitler.

– Führerem, feltétel nélkül követem önt – válaszolta a hirtelen a hazugságot járhatóbb útnak találó Speer. Hitler elérzékenyült. Szeme megtelt könnyel és megszorította Speer kezét.

– Ám nagy segítség lenne – folytatta Speer –, ha azonnal megerősítené végrehajtói hatáskörömet az ön március 19-i rendeletére vonatkozóan.

Hitler azonnal beleegyezett és kérte Speert, hogy írjon egy meghatalmazást, amit azután majd ő szignál. A dokumentumban Speer minden, az infrastruktúra megsemmisítésére vonatkozó döntési hatáskört a fegyverkezési és hadiipari miniszterre, azaz saját magára ruházott. Hitler minden bizonnyal sejtette, hogy kelepcebé csalták, ám mégis leghőbb vágya volt, hogy kedvenc minisztere ismét mellé álljon.

Bormann időközben a Gauleiterekkel keresztül több rendeletet is kibocsátott. Tudomására jutott például, hogy az orvosok terhességmegszakításokat hajtottak végre a keleti tartományokból elmenekült, ott megerőszkolt nőkön. Március 28-án úgy határozott, hogy törvényi szabályozást vezet be ezzel kapcsolatban és „Szigorúan bizalmas!” minősítéssel rendeletet adott ki. Ennek értelmében minden, abortuszra jelentkező nő előzőleg köteles volt a bűnügyi rendőrségen kihallgatásra jelentkezni, hogy kiderüljön, valóban a Vörös Hadsereg katonái erőszakolták-e meg.

Speer, miközben megkísérelte megakadályozni a szükségtelen rombolást, gyakran ellátogatott a Visztula hadseregcsoport hasslebeni főhadiszállására. Úgy találta, Heinrichi tábornok teljes mértékben egyetért elképzeléseivel. Amikor a háborús vereséget követően az amerikaiak kihallgatták, Speer azt állította, hogy Kinzel tábornokkal, Heinrichi törzsfőnökével beszélgetve ő vetette fel a Visztula hadseregcsoport visszavonását a Berlinton nyugatra fekvő területekre, hogy így próbálják megmenteni a várost a további pusztításoktól.

Heinrichi lett felelős Berlin védelméért, így ő és Speer most már együtt dolgozhattak a hidak megmentésén. Ez már csak azért is fontos volt, mert a felépítmény szerves részét képezték a főnyomócsövek és a szennyvízvezetékek is. Az ötvennyolc éves Heinrichi egyik csodálója szerint „szemünkben a porosz tiszt tökéletes mintapéldánya volt”. Nemrég kapta meg a kardokkal és tölgyfalombbal ékesített Lovagkeresztet. Az „öszülő halántékú katona” kifejezetten rosszul öltözködött, hiszen szívesebben hordta a harctéren rendszeresített birkabőr dzsekit és az első világháborús bőr lábszárvédőt, mint az elegáns tábornoki egyenruhát. Szárnysegéde kétségbeesetten próbálta rávenni, hogy legalább egy új zubbonyt rendeljen.

Helmuth Reymann tábornok, a Berlin védelmi parancsnokának kinevezett, nem különösebben eszes főtiszt a város összes hídját le akarta romboltatni. Speer Heinrichi segítségével ismét kijátszotta a „kishitúság kártyáját” és megkérdezte Reymann, vajon hisz-e a végső diadalban. Reymann természetesen nem mondhatott nemet. Speer ezután meggyőzte a tábornokot, hogy fogadja el a Heinrich által javasolt kompromisszumos megoldást, és csupán a Vörös Hadsereg előrenyomulásának útvonalán fekvő legtávolabbi hidakat rombolja le, a város központjában fekvőket pedig hagyja meg. A Reymann-nal folytatott megbeszélést követően Heinrichi

közölte Speerrel, hogy nem szándékozik hosszas harcokba bocsátkozni a Berlinért folytatott ütközetben. Elmondta azt is, hogy reméli, a Vörös Hadsereg gyorsan megérkezik és meg tudja lepni Hitlert, valamint a náci vezetést.

A Hasslebenben szolgálatot teljesítő törzskart folyamatosan háborgatták a nem túl szívesen látott vendégek. Greiser Gauleiter, aki korábban azzal az ürüggyel, hogy Berlinben van sürgős elintéznivalója, Poznań ellenség által ostromlott városát hagyta sorsára, most a Visztula hadseregcsoport főhadiszállásán jelent meg és egykedvűen lebzselt a dolgukat végző tisztek körében. Azt mondta, hogy szárnysegédként szeretné segíteni a törzskar munkáját. A parancsnokságon felbukkant Hildebrandt Gauleiter Mecklenburgból, valamint Brandenburgból Stürz Gauleiter is, és jelentést kértek a helyzetről. Valójában azonban egyetlen kérdést akartak csupán feltenni: „Wann kommt der Russe?“, vagyis hogy mikor érnek ide az oroszok, de nem merték, mivel az azt jelentette volna, hogy nem hisznek a győzelemben.

Göring Karinhallban álló hivalkodó kastélyából ugyancsak gyakran ellátogatott a Visztula hadseregcsoport főhadiszállására. A Reichsmarschall nagyra tartotta a *Sonderstaffelt* – a nagyszerű vadászpilóta, Baumbach alezredes által irányított speciális tervezési csoportot, melynek feladata az Odera hídjainak és átkelőhelyeinek mint potenciális célpontoknak a kijelölése volt. A csoport által megadott koordinátákra azután a Luftwaffe a legújabb fejlesztésű rádióirányítású bombákat dobta le. A Kriegsmarine ugyancsak létrehozott egy különleges hajóegységet, a *Sprengbootét*, mely az Erzsébet királynő korabeli gyűjtőhajók modern változataiból állt. A levegőből és a vízről indított támadások azonban nem okoztak komoly károkat. A szovjet műszakiak hatalmas áldozatok árán a fagyos vízben is folytatták munkájukat és elvégezték a szükséges javításokat. Sokan közülük a sebes áramú folyóban vagy a fagy következtében vesztették életüket. Baumbach alezredes, aki Eismann szerint a pilótaászok többségével ellentétben semmilyen „sztáralüllérrel” nem rendelkezett, jóval realitásabban látta a helyzetet, mint Göring.

A Reichsmarschall önteltsége legalább olyan komikus volt, mint felelőtlensége. A Visztula hadseregcsoport egyik törzstisztje szerint csillogó szeme és a kifejezetten az ő részére tervezett szőrmegalléros egyenruha alapján inkább tűnt egy „vidám kofának”, semmint a birodalom marsalljának. A kitüntetéseit és aranyozott vállbojtjait állandóan viselő Göring ellenőrző körútjain kizárólag azzal törődött, hogy ki hányszor és hogyan tisztelgett neki.

Az egyik előkészítő megbeszélésen Hasslebenben két, az oderai fronton harcoló ejtőernyős-hadosztályáról mint „Übermensch”-ekről beszélt.

– Küldjék csak harcba az én ejtőernyőseimet – jelentette ki –, és az egész szovjet sereg a pokolra fog jutni, majd meglátják.

Göring nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy még a tisztek többsége sem ejtőernyős, hanem a Luftwaffe olyan katonája volt, akiket földi harcra vezényeltek át, noha abban semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek. Az általa féltve szeretett 9. ejtőernyős-hadosztály lesz majd egyébként az első, mely a támadás megindulása-kor megtörik.

Göring és Dönitz legalább 30 000 katonát akart átvezényelni a Luftwaffe és a Kriegsmarine egységeitől, hogy a harcokban részt vegyenek. Az, hogy kiképzésben gyakorlatilag nem részesültek, úgy tűnik, nem különösebben aggasztotta őket. Létrehoztak egy tengerészgyalogos-hadosztályt, melynek parancsnoka egy admirális lett. A törzskarban mindössze egy tiszt volt, aki jártas volt a szárazföldi harcászati és vezetési eljárásokban. Az SS, nehogy alul maradjon a fegyveres erők között dúló felajánlási versenyben, rendőrszázlójakat és egy motorizált dandárt alakított az SS-főparancsnokság személyzeti állományából. Az utóbbi neve „Ezeregy éjszaka” lett. Az SS által választott fedőnevek egyre egzotikusabbak lettek, ahogy közeledett a háború vége: a dandár páncélvadász-különítménye a *Suleika*, míg a felderítő százlój a *Harem* nevet kapta.

Április 2-án a Himmler különvonatán szolgálatot teljesítő egyik törzstiszt azzal a javaslattal állt elő, hogy a megadott 25 000 fős létszámhoz „frontszolgálatosként” hozzátehetnének további négyezret, akiket majd a birodalmi posta állományából jelölnek ki. A náci vezetés mindent megtett, hogy teljesíteni tudja a „Der 800 000 Mann-Plan”-t. A Visztula hadseregcsoport főhadiszállásán kijelentették, ha nem tudnak fegyvert adni ennyi kiképzetlen ember kezébe, akkor azok többet fognak ártani, mint használni. A náci hatóságok azonban készek voltak szétosztani közöttük néhány Panzerfaustot és kezükbe nyomni fejenként egy gránátot, hogy legalább néhány ellenséges katonát magukkal tudjanak ragadni a halálba. „Elég egyszerű volt a helyzet”, írta Eismann ezredes, „tömeggyilkosságra adtak parancsot”.

A náci párt megpróbálta életben tartani a *Freikorps Adolf Hitler* gondolatát. Bormann még március 28-án is egyeztetéseket folytatott ezzel kapcsolatban „dr. Kaltenbrunnerrel”. Az SS tagjai rendkívül kényesek voltak tudományos címeikre. Történelmi ismereteik is rendkívül széleskörűek voltak, amit jól példáz, hogy egy időben dr. Goebbels propagandatevékenysége során előszeretettel emlegette a hadi szerencse forgandóságát alátámasztó történelmi példákat. Nagy Frigyes és Blüchert már agyonhasználták, így Kaltenbrunner a perzsa Dáriusz király példáját ajánlotta a propagandaminisztérium figyelmébe.

A Visztula hadseregcsoport két hadserege a náci vezetéstől jórészt be nem váltott ígéreteket kapott. Hasso von Manteuffel tábornoknak az oderai fronton, a kilencedik hadseregtől északra harcoló úgynevezett harmadik páncélos-hadserege szinte alig egy hadosztályra elegendő harcokcsival rendelkezett. Hadosztályainak jelentős részét ráadásul vegyes zászlóaljok és újoncok alkották. Busse tábornok kilencedik hadserege hasonlóan szedett-vedett alakulat, hiszen például egy olyan rohamlöveg századdal is rendelkezett, melynek katonái tengerallatjárós-egyenruhát viseltek.

Az oderbruchi front ezen szakaszán szinte kizárólag olyan kiképző alakulatok álltak csatarendbe, melyek tagjait egy adag kenyérrel, szárazkolbásszal és némi dohánnyal küldték harcba. Néhány katona még olyan fiatal volt, hogy dohány helyett édességet kapott. A tábori konyhákat a vonalak mögött fekvő falvakban állították fel, és az újoncokat innen vezényelték előre árkot ásni. A bajtárs az volt, írta egyikük, „aki társ a szenvedésben”. Ezek az emberek a szó katonai értelmében nem al-

kottak egységet. Senki, még tisztjeik sem tudták, hogy mit kellene tenniük, vagy mi lenne a feladatuk. Egyszerűen beásták magukat és vártak. Több ekkor született vicc is jól tükrözi kedélyállapotukat. Az egyikben egy elfogott katona közli szovjet kihallgató tisztjével: „Az élet olyan, mint egy gyerek: rövid és szaros”.

Az elegendő harci tapasztalattal rendelkező német katonák tudták, hogy csak a bolond ül a kényelmetlen lövészárokból, és nagy műgonddal „*gemütlich*” bunkereket alakítottak ki maguknak. A rendszerint 2×3 méteres földbe ástott helyiségek tetejét fatörzsszel dúcolták alá, nehogy beszakadjon a gyakran egyméternyi földréteg. „A fő fedezékem egy csinos kis szoba volt”, írta az egyik katona. „Még asztalt és padot is kerítettem bele.” A kényelmet a közeli házakból lopott matracok és paplanok tették szinte már fokozhatatlanná.

A tűz fényét könnyen észrevették az orvlövészek, ezért a katonák egy idő után nem borotválkoztak, és nem mosakodtak. Március vége felé már egyre kisebbek lettek a fejadagok is. Legtöbbször a katonák egy fél *Kommissbrot*ot, vagyis kőkemény cipót, és a mögöttes területen kialakított tábori konyhából a frontra már jéghidegen, megdermedve érkező ragut vagy levest kaptak. Ha szerencsés volt a fronton szolgálatot teljesítő, egy negyedliteres üvegben snapszot is kaphatott, sőt igen ritkán még kis csomagban cukorka, csokoládé és sütemény is került az asztalra. A fő problémát azonban a tiszta ivóvíz hiánya jelentette. Nem csoda így, hogy sok katona szenvedett vérhasban, ezért a lövészárkok hamarosan ocsmány pócegödörre kezdtek emlékeztetni.

A tisztokra hamarosan a fáradságtól és a feszültségtől becsett arcú fiatal újoncok tekintettek fel. A Sturmovikok (orosz csapatrepülőgépek) tiszta időben végrehajtott támadásai, a tüzéség „déli koncertje” és az ágyúzás sok áldozatot követelt. A szovjet tüzéség időről időre célba vett egy-egy épületet, hátha abban parancsnoki állást alakítottak ki és foszforos gyújtóbombával lőni kezdte a házat. A fiatal és tapasztalatlan katonák számára azonban a legfélelmetesebb élmény a négy óra hosszú éjszakai őrség volt. Mindenki félt, hogy egy portyázó szovjet alakulat majd foglyul ejti és elhurcolja.

Nappal senki sem mozgott. Az egyik szovjet orvlövész lelőtte Pohlmeiert, Gerhard Tillery egyik bajtársát a tiszti kadétokból szervezett „Potsdam” ezredből. A szerencsétlent pont fejen találta a lövedék, miközben keskeny lövészárkából mászott elő. Otterstedt, aki megpróbált neki segíteni, ugyancsak golyót kapott. A toroklőtűzet sohasem lehetett látni, így nem is tudhatták, merről jött a lövés. Ebben a sávban azonban a németeknek is volt orvlövészük. „Teljesen őrült volt”, mivel szolgálaton kívül egy temetkezési vállalkozó fekete cilinderjét és frakkját öltötte magára, melyre kitűzte az amúgy elég sokak által megkapott, egyszerűen csak „tükkörtojásnak” nevezett Aranykeresztjét is. Különbségét valószínűleg csak azért nézték el neki, mert 130-szor volt bevetésen sikeres. Ez az orvlövész a frontvonal mögött egy pajtában foglalta el rendszerint állását. Ezután a lövészárokból a távcsöves megfigyelők rádión közölték vele a célpont helyzetét. Egy nap, amikor nem volt nagy mozgás, a megfigyelő jelezte, hogy egy kutya szaladgál a szovjet állások között. Az orvlövész az állatot egyetlen lövéssel a túlvilágra küldte.

Olyan kevés volt a lőszer, hogy minden reggel pontos számadatokat kellett lejelenteni. A tapasztaltabb századparancsnokok ilyenkor a ténylegesnél nagyobb készletfogyást írtak fel, hogy legalább minimális tartalékot fel tudjanak halmozni a közelgő nagy rohamra. A német alakulatparancsnokok egyre kényelmetlenebbül érezték magukat, ahogy közeledett március vége. Úgy tűnt, a szovjetek „macska-egér játékot játszanak velük”, s közben egyszerre két céljukat is elérték. Az Odera nyugati partján a hídfők birtoklásáért folyó küzdelem nem csupán a Berlin elleni támadás felvonulási területét volt hivatott megteremteni, de ezzel párhuzamosan a kilencedik hadsereg amúgy is rendkívül szűkös tartalékainak felemésztését is szolgálta. A német tüzéségi ágyúk, melyek naponta legfeljebb egy pár lövedéket használhattak csupán el, nem bocsátkozhattak ütegek közti harcba, így a szovjet tüzerek kényük-kedvük szerint mérhették be a célpontokat. A Seelowi-magaslat elleni szovjet támadás megindítása már csak idő kérdése volt.

A katonák az időt vagy alvással, vagy levélírással ütötték el, noha február vége óta csak igen kevés levél érkezett a tábori postán. A tisztok úgy gondolták, hogy a postahálózat összeomlásának legalább egy haszna volt. Korábban több katona is öngyilkos lett, miután az otthonról érkező levélben arról kapott hírt, hogy a családi vagyon egy bombatámadásban veszett oda, vagy hogy a családtagok közül valaki életét veszítette. Fogságba esett német katonák elmondták szovjet kihallgatótisztjeiknek – és utólag már lehetetlen megmondani, hogy igazat mondtak, vagy túloztak –, hogy saját tüzéségük adott le a lövészárkaik mögött felrobbanó sortűzet, hogy így jelezzék, visszavonulásról szó sem lehet.

A katonák tudták, hogy az ellenség túlerőben van, és csak a visszavonulásra vonatkozó parancsot várták. Amikor egy szakaszparancsnok telefonált a századparancsnokságra és onnan nem kapott választ, szinte mindig kitört a pánik. A legtöbben rögtön arra gondoltak, hogy parancsnokaik, akik elrendelték, hogy az utolsó csepp vérükig harcoljanak, egyszerűen magukra hagyták őket. A Feldgendarmeriével azonban senki sem akart ujjat húzni. A legjobb megoldásnak az tűnt, ha beássák magukat a bunkerbe és imádkoznak, hogy a szovjetek először megadásra szólítják fel őket, s majd csak ezután hajítják be a gránátot. Ám még ha fogságba is esnek, mindig ott lebegett egy esetleges német ellentámadás veszélye. Azt, aki megadta magát, ugyanis azonnal kivégezték.

A katonák tapasztalatlansága és a lőszerhiány ellenére a kétségbeesett helyzetben lévő német hadsereg még így is komoly ellenfélnek bizonyulhatott. Március 22-én Csujkov 8. gárdahadserege támadást intézett a Reitwein-hegynyúlvány mellett húzódó kietlen árterületen fekvő Gut Hattenow ellen. A 920. rohamlövég-kiképző dandárt és a 303. *Döberitz* gyaloghadosztályt riadóztatták. A T-34-eseket meglátva az egységek azonnal felsorakoztak. Weinheimer Oberfeldwebel üvöltve kiadta a tűzparancsot: – Távolságot bemér – Tölt – Céloz – Tűz! – Gerhard Laudan újratöltött, amint az ágyú visszaütött. A csapat jó ütemben tudott lövéseket leadni. Néhány perc alatt kilőttek négy T-34-est, ám egyszer csak vakító fényt láttak, és egy nagy ütést éreztek. Páncélozott járművük találatot kapott. Laudan beütötte fejét a páncéllemezbe. Hallotta, amint a parancsnoka azt kiáltja: – *Raus!* – Laudan kinyitot-

ta a nyílásfedele, hogy kiugorjon, ám hirtelen visszarántotta a mikrofonzsinór, ami a fején felejtett fejhallgatóba csatlakozott. Mire apróbb sérülésekkel kiszabadította magát, a légénység többi tagja már a jármű fedezékében lapult. A körös-körül elszáguldó ellenséges tankok között nem sok esély volt elrejtőzni. Ám ekkor a vezető, Klein visszamászott a nyíláson a rohamlövegbe. Legnagyobb megdöbbenésükre hallották, amint újraindul a motor. Visszakúsztak és a jármű lassan tolatni kezdett. A lövedék ugyan közvetlenül a löveg mellett csapódott be, de ott szerencsére a külső páncélréteg és a test belső fémburkolata között volt egy rés. Ez mentette meg az életüket.

– Egyszer végre a katonaszerencse a mi oldalunkon állt – állapította meg Laudan.

Egészen a dandár Strausberg-től délre, Rehfeldében kialakított javítóműhelyéig vissza tudtak menni.

Az oderai fronton és a Neisse mentén a tisztekben vegyes érzelmek kavargtak. „A tiszteknek alapvetően kétféle véleménye van a kialakult helyzetről”, jelentették a szovjet kihallgatótisztek, „az egyik a hivatalos álláspont, a másik pedig a saját véleményük, amit csak igazán közeli barátaikkal osztanak meg.” Komolyan hittek abban, hogy hazájukat és családjukat meg kell védeniük, ám tisztában voltak az- zal is, hogy a helyzetük reménytelen.

– Különbséget kell tenni az ezredek között – mondta egy fogságba esett főhadnagy a 21. hadsereg főhadiszállásán a 7. osztály egyik kihallgatójának. – A hivatásos állomány erős. A fegyelem és a harci szellem jó. Ám a sebtében felállított alakulatok esetében teljesen más a helyzet. Nincs fegyelem és amint megjelennek az oroszok, a katonák pánikba esnek és hátrahagyják állásaikat.

„Tisztnek lenni”, írta egy másik német hadnagy kedvesének, „azt jelenti, hogy az ember állandóan ingadozik a Lovagkereszt, a nyírfa kereszt és a hadbíróság között.”

Előkészületek a végső csapásra

Április 3-án Zsukov marsall Moszkva központi repülőteréről visszaindult a főhadiszállására. Konyev gépe is majdnem vele egy időben szállt fel. A startpisztoly eldőrdült. A tervek szerint az offenzívának április 16-án kellett megindulnia, Berlint pedig április 22-én, Lenin születésnapján kellett elfoglalni. Zsukov folyamatos kapcsolatban állt a *Sztavkával*, ám Moszkvával váltott minden üzenetét a főhadiszállása mellé kirendelt, 108. híradós századnak nevezett, valójában azonban NKVD-sekből álló alakulat ellenőrizte.

„A berlini hadművelet... melyet a zseniális főparancsnok, Sztálin elvtárs tervezett meg” – ahogy az 1. Ukrán front politikai osztályának egyik tisztje fogalmazott diplomatikusan –, nem is volt rosszul előkészítve. A baj csupán az volt, hogy az 1. Belorusz front által elfoglalt elsőszámú hídfőállás éppen a legerősebb védelmi pont, a Seelowi-magaslat alatt húzódott. Zsukov később elismerte, hogy előzetesen alábecsülte e hadállás erejét.

A hadműveletben érintett két front törzskara komoly kihívással nézett szembe. Villámgyorsan épült ki Lengyelországon keresztül a szovjet nyomtávú vasútvonal, hogy minél hamarabb fel lehessen halmozni a tüzérségi lövedékekből, rakétákból, lőszerkekből, üzemanyagból és élelmiszerből álló több millió tonnányi utánpótláskészletet.

A Vörös Hadsereg elsődleges erőforrását, az élőállományt ugyancsak fel kellett frissíteni. A Vörös Hadsereg méretéhez képest – és különösen, ha a jelentős előrenyomulást vesszük alapul – a Visztula és az Odera mentén folyó harcok, illetve a pomerániai offenzíva nem okoztak komoly veszteséget. Zsukov és Konyev egyenként mintegy 4000 embert számláló lövészadosztályai azonban szinte sohasem kaptak lehetőséget arra, hogy rendezzék soraikat. 1944. szeptember 5-ig 1 030 494, a Gulágon fogva tartott bűnözőt irányítottak át a Vörös Hadseregbe. A bűnözők körébe természetesen azokat is bele kell értenünk, akiket azért ítélték el, mert például nem jelentek meg munkahelyükön. A hazaárulás vagy szovjetellenes tevékenység vádjával elítélt politikai foglyokat azonban még ahhoz is túl veszélyesnek tartották, hogy büntetőszázadokba sorozzák be őket.

1945 kora tavaszán újabb transzportok érkeztek a Gulágról. A foglyoknak azt ígérték, hogy vérükkel lemoshatják a becsületükön esett foltot. Valójában olyan hatalmas volt az utánpótlásigény, hogy március végén az Államvédelmi Bizottság egyik határozata foglyok igen széles köréből rendelte el az újoncok sorozását.

Kétséges, hogy vajon a Gulág – vagy ahogy nevezték, a „nyomorult halál” – realitása helyett a hősi halál gondolata valóban motivációs tényező lehetett a foglyok jelentős része számára, bár meg kell említeni, hogy közülük ötven – így például az egyik leghíresebb háborús hős, Alekszandr Matroszov is – megkapták a Szovjetunió Hőse kitüntetését. A tábori élet megtanította őket arra, hogy legfeljebb csak egy napot tervezzenek előre az életükben. Az egyetlen dolog, ami valóban ösztönözhetette őket, az a mindennapi unalomból való kiszabadulás és a „helytelen viselkedés” lehetősége volt. Néhány egykori Gulág-fogoly valóban „megváltotta vérével korábbi bűnét”. A büntetőszázadokban vagy az aknaszedő egységekben jó páran kitűntek helytállásukkal. Nem meglepő ugyanakkor az sem, hogy az utász alakulatokba beosztott korábbi elítéltek jobban harcoltak, mint azon társaik, akiket büntetőszázadokba soroztak be.

A német táborok szörnyűségeit átélő, felszabadított hadifoglyok sem számíthattak sokkal jobb bánásmódra. 1944 októberében az Államvédelmi Bizottság elrendelte, hogy felszabadításukat követően a foglyokat katonai körzetek tartalék egységeibe kell átirányítani, ahol majd az NKVD és a SZMERS emberek veszik őket kezelésbe. Azok, akiket a tartalék egységekből közvetlenül frontszolgálatra vezényeltek, aligha voltak egészségesnek nevezhetők, ami nem is csoda, figyelembe véve, hogy min mentek keresztül. Gyakran különösen gyanús személyként kezelték őket. A frontparancsnokságok nem is rejtették véka alá, hogy mennyire nyugtalanítja őket „a fasiszta rabságból szabadult egykori szovjet állampolgárok” újraserozása. „Erkölcsei” nívójukat a hosszú fogság alatt kétségtelenül lecsökkentette a „hamis náci propaganda”. A politikai tisztek által alkalmazott módszerek azonban aligha voltak alkalmasak arra, hogy kigyógyítsák az „eltévelyedetteket”. Ilyenkor ugyanis Sztálin elvtárs rendeleteiből olvastak fel, valamint a Szovjetunióról és a nagy honvédő háborúról szóló filmeket mutattak be nekik és bátorították őket, hogy „számoljanak be a német banditák által elkövetett rémtettekről”.

„Ezek a férfiak azért voltak fontosak a hadsereg számára”, írta az 1. Ukrán front politikai osztálya, „mert az ellenség iránt izzó gyűlöletet éreztek és mert minden vágyuk az volt, hogy bosszút álljanak az őket ért atrocitásokért. Ugyanakkor azonban nem voltak hozzászokva a szigorú katonai fegyelemhez.” Ez utóbbi megállapítással tulajdonképpen elismerték, hogy a szabadon bocsátott foglyok hajlamosan voltak erőszakos bűncselekményekbe keveredni, gyakran italoztak, sőt dezertáltak. A Gulágon őrzött bűnözők nagy részéhez hasonlóan őket is eláztatásították az ott uralkodó körülmények.

Öt nappal az oderai hadművelet megindulása előtt az 5. csapásmérő hadsereghez tartozó 94. gárda-lövészhadosztály egy negyvenöt egykori hadifogolyból álló transzportot fogadott. A politikai tisztek egyáltalán nem bíztak az újonnan érkezettekben. „Minden nap”, írta egyikük, „két órát töltöttem velük. Beszéltem a szülőföldről, a németek által elkövetett szörnyűségekről és a hazaárulás jogi szankcióiról. Úgy osztottuk szét őket a különböző ezredek között, hogy egy századhoz ne kerülhessen két, Németországban korábban együtt szolgáló, vagy a Szovjetunió ugyanazon régiójából érkező katona. Minden nap, minden órában pontos információink

voltak a körükben uralkodó hangulatról és arról, hogyan viselkednek. Hogy gyűlöljék a németeket, a civil lakosságot, köztük gyerekeket bántalmazó náci katonákat ábrázoló képeket mutattunk nekik, és megnézték egyik katonánk megcsonkított holttestét is.”

A hadifoglyokkal szembeni bizalmatlanság elsődleges oka a sztálinista félelem volt, mely feltételezte, hogy a Szovjetunió határain kívül bármilyen körülmények között hosszabb időt eltöltő emberek minden bizonnyal szovjetellenes hatások alá kerülnek. Az, hogy ezek az emberek német fogolytáborban voltak, azt jelentette, hogy „folyamatosan Goebels propagandájának hatása alatt álltak”. „Nem tudták, hogy valójában mi történik a Szovjetunióban és a Vörös Hadseregben.” Mindez azt jelzi, hogy a hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy az 1941-es katasztrófát, és ennek Sztálin személyéhez kapcsolódását kitöröljék a katonák emlékezetéből. A politikai tiszteket gyakran mehökkentette az a korábbi hadifoglyok által egyébként elég gyakran feltett kérdés is, mely szerint: „Igaz-e, hogy a Vörös Hadsereg felszerelését az Egyesült Államoktól és Angliától vásároltuk, és hogy mindez Sztálin elvtárs műve?”

Az NKVD ugyancsak aggódott. „A nem megfelelő vezetés, valamint a parancsnokok komolytalan hozzáállása miatt” nem lehetett megrendszabályozni az engedetlenkedőket, és lehetetlen volt megakadályozni a törvényszegéseket. Sőt, nemegyszer maguk a tisztek is részt vettek a bűncselekményekben: „A szovjet hadsereg által felszabadított területen nyüzsgőnek az ellenséges elemek, szabotőrök és más ügynökök.” A parancsnokok komolytalan hozzáállása azt jelentette, hogy például parancsnoki kocsijaik ablakára vastag függönyöket szereltek. Erre valószínűleg azért volt szükség, hogy eltitkolják, társaságukban utazik „hadifoglyok”, az általában a főhadiszálláshoz tartozó valamelyik orvosi vagy híradós alakulat személyzetéből kiválasztott szerető is. Noha Sztálin hallgatólagosan jóváhagyta, hogy a tisztek barátnőt tartsanak, az NKVD rendelete alapján „ezeket [a függönyöket] az ellenőrző pontokon félre kellett húzni”.

A képzés a politikai tisztek és a – „harckészség ellenőrzéséért” felelős – NKVD kiemelt jelentőségű feladata lett. A „politikai felkészítés” e szempontrendszerben az összes kategória közül a legfontosabbnak számított. Miután március végén egy új kontingens érkezett, az 1. Belorusz front nem orosz nemzetiségű katonái számára külön propagandasemináriumokat szerveztek. A frissen sorozottak között „Nyugat-Ukrajnából” és „Nyugat-Belorusziából” érkezett lengyelek és moldáviaiak is akadtak. Ők viszont szemtanúi voltak az NKVD által 1939 és 1941 között tartott tömeges letartóztatásoknak és deportálásoknak, így a hangsúlyt elsősorban a katonák kommunista érzelmeiből táplálkozó önfeláldozásra fektető kiképzés során meglehetősen ellenállást tanúsítottak. „Elégképpen kétkedve fogadták a képzést”, jelezte aggódalmaskodva az egyik politikai osztály. „Az egyik német lőrést testével elzáró, és ezért Szovjetunió Hőse Érdemrenddel kitüntetett Varlamov őrmesterről folytatott beszélgetést követően a hallgatóságból többen kijelentették, hogy ez egyszerűen lehetetlen, ilyen nem történhetett meg.”

A katonai kiképzés minősége kétségkívül hagyott némi kívánnivalót maga után. „A nem bevetések során elszenvedett veszteségek jelentős része a tisztek gondatlanságából és a katonák elégtelen kiképzéséből adódik”, állapította meg egy NKVD-jelentés. Csak az egyik hadosztálynál egyetlen hónap alatt huszonhárom katona vesztette életét és hatvanheten sérültek meg, mert nem tudták előírászerűen használni a géppisztolyt: „A balesetek azért következnek be, mert a fegyvereket tele tárral egymásra rakják, vagy a falra akasztják.” Más katonák akkor sérültek meg, amikor számukra ismeretlen fegyvereket és páncéltörő lövedékeket piszkálgattak. A nem kellőképpen tájékozott katonák nem megfelelő detonátort tettek a gránátokba, sőt néhányan „kemény tárgyakkal ütögették az aknákat és a lövedékeket”.

A Vörös Hadsereg utászai ugyanakkor gyakran kénytelenek voltak kockázatot vállalni annak érdekében, hogy az utánpótlás hiányosságait ellensúlyozhassák. Különösen büszkéek voltak, ha a fel nem robbant bombák és az éjszaka felszedett ellenséges aknák tartalmát újra fel tudták használni. Jelmondatuk így hangzott: „Egyetlen hiba és nincs több vacsora.” A robbanóanyagot kiemelték a lőszerből, felmelegítették, majd – mint a fiatal lányok a kubai szivargyárakban a dohányleveleket – combjuk belső felületén kisodorták. Végül egy saját maguk által fából készített aknatartóba helyezték, hogy azt a német detektorok ne tudják majd jelezni. A veszély mértéke tulajdonképpen a kinyert robbanószer stabilitásán múlt. Bátorságukat és szakértelmüket a más fegyvernemek teljesítményét soha el nem ismerő lövészek és harckocsizók is csodálták.

Az ellenséggel szembeni gyűlöletkeltés programja 1942 végén vette kezdetét, abban az időszakban tehát, amikor a szovjet csapatok Sztálingrád térségébe vonultak vissza és életbe lépett Sztálin „Egy lépést sem hátra!”-rendelete. Ugyanakkor jelent meg Anna Ahmatova „Ütött a bátorság órája” című verse is. 1945 februárjában azonban a szovjet hatóságok így módosították e költemény sorait: „Vörös Hadsereg katonája: német földön jársz. Ütött a bosszú órája!” Valójában Ilja Ehrenburg volt az, aki először megváltoztatta az író szavait, amikor ezt írta 1942-ben: „Ne számold a napokat, ne számold a mérföldeket. Csak azt számold, hogy mennyi némettel végeztél eddig. Gyilkold a németeket – ezért imádkozik édesanyád is. Gyilkold a németeket – ezt kiáltja az orosz föld. Ne habozz. Ne csendesedjen dühöd. Gyilkolj.”

A Szovjetunióban minden alkalmat megragadtak, hogy tájékoztassák a közvéleményt a németek által elkövetett nagyszámú atrocitásról. Egy francia informátor elmondása szerint a Vörös Hadsereg illetékesei mintegy 65 000 zsidó holttestét exhumáltatták az Odessza melletti Nikolajevben, majd a földi maradványokat a főleg katonák által használt út mellett fektették le. Kétszáz méterenként egy táblán ez állt: „Nézzétek, hogyan bánnak a németek a szovjet állampolgárokkal.”

A felszabadított kényszermunkásokat ugyancsak mint a németek által elkövetett kegyetlenkedések áldozatait használták fel. A főleg ukrán és belorusz asszonyoknak el kellett mesélniük a katonáknak, hogy milyen szörnyűségeket éltek át. „Katonáink rendkívül dühösek lettek”, emlékezett vissza az egyik politikai tiszt,

majd ezután hozzátette: „Hogy őszinte legyek, voltak németek, akik kifejezetten jól bántak a munkásaikkal, ám ők voltak a kisebbség és hát ugye azokból a szörnyű évekből az ember elsősorban a legrosszabb emlékeit tudja felidézni.”

„Folyamatosan próbáltuk szítani a németek elleni gyűlöletet”, jelentette az 1. Ukrán front politikai osztálya, „és törekedtünk feléleszteni a bosszúvágyat is.” A falvakban talált, kényszermunkások által írott leveleket kinyomtatták és terjesztették a katonák körében. „Táborba visznek”, állt az egyik ilyen levélben, „szürke barakképületekbe zárnak és reggeltől késő éjszakáig dolgoztatnak minket. Csupán tmarharépalevest és egy kis darab kenyeret kapunk. Folyamatosan bántalmaznak. Így telik az ifjúságunk. A faluból az összes fiatait, még az alig tizenhárom éves fiúkat is elvitték abba az átkozott Németországba és most mindannyian itt raboskodunk mezítláb és éhesen. A szóbeszéd szerint a »katonáink« már közelednek. Alig tudjuk kívánni, hogy ideérjenek. Lehet, hogy hamarosan újra láthatjuk testvéreinket és szenvedésünk véget ér. A lányok ma eljöttek hozzám. Leültünk és megbeszéltük az eseményeket. Túl fogjuk élni ezt a szörnyű időszakot? Viszontlátjuk még valaha a családjukat? Többet már nem bírunk elviselni. Nagyon rossz itt Németországban. Zsenya Kovacsuk.” Egy másik, ugyancsak általa írt levélben olvashatjuk a „lányrabszolgák dalát”:

Vége a tavasznak, itt a nyár,
Kertünkben nyílnak a virágok,
Itt vagyok én, a fiatal lány,
Otthonom a német tábor.

A gyűlölet szítására alkalmas másik, politikai tisztek által előszeretettel alkalmazott eszköz a „bosszúnyilvántartás” volt. „Minden ezredben megkérdezték a tiszteket és a katonákat és lejegyezték a »Hitler bestiái által elkövetett fosztogatások és szörnyűségek« részleteit. Például az egyik zászlóaljnál megdöbbszent bosszúlistát állítottak össze, és azt egy plakátra fel is írták: »Mi most 775 meggyilkolt hozzátartozónkért, 909 Németországba hurcolt rokonunkért, 478 felégetett házért és 303 elpusztított gazdaságért állunk bosszút«... Az [1. Belorusz front] minden ezredénél szerveztek ilyen általában lelkesen fogadott »bosszúmegbeszélést«. Frontunk és a Vörös Hadsereg összes katonája áll majd nemes bosszút a németeken mindazokért a szörnyűségekért, amiket tettek.”

„Volt egy jelmondat, amit a kantinunkban festettünk fel”, emlékezett vissza egy, az 1. Belorusz frontnál szolgálatot teljesítő rejtjelező nő, „és ez így hangzott: »Öltél már németet? Akkor tedd meg!« Ehrenburg írásai nagy hatással voltak ránk és sok mindenért bosszút akartunk állni.” A nő szüleit Szevasztopolnál ölték meg a németek. „Olyan erős volt a katonákban a gyűlölet, hogy alig lehetett őket kordában tartani.”

* * *

Miközben a szovjet katonai hatóságok a fronton harcolók érzelmeivel voltak elfoglalva, a propagandáért felelős 7. osztályok a német katonákat próbálták meggyőzni, hogy semmi bántódásuk nem esik, ha megadják magukat.

Alkalmanként a felderítőszázadok portyázó alakulatai elfogtak egy-egy, az ott-oniak által küldött levelekkel teli német tábori postaszákokat. A küldeményeket azután a német kommunisták vagy az osztályokhoz kiküldött német antifasiszta hadifoglyok elolvasták és kielemezték. A foglyoknál talált leveleket ugyancsak elvették és analizálták. A szovjeteket elsősorban a német hátszágban uralkodó hangulat, az amerikai és angol bombázások hatása, valamint az élelem, különösen pedig az elsősorban a gyerekek által fogyasztott tej hiányára való utalások érdekelték. Az így szerzett információkat azután egyrészt továbbadták a vezetésnek, másrészt propagandacélokra szórólapokat állítottak össze belőlük, melyet azután a hadsereg-parancsnokságokon működő kis hordozható nyomdákon ki is nyomtattak.

Az egyik fontos kérdés, amire a kihallgatók minden elfogott dezertőr és egyéb fogoly esetében kitértek, a vegyi fegyverek problémaköre volt. A szovjet katonai hatóságokat – különösen a Führer többszöri utalásai a csodafegyverekre – érthető aggodalommal töltötte el; Hitler esetleg végső kétségbeesésében vegyi fegyvereket vethet be. Svédországba eljutott jelentések szerint a különleges alakulatokhoz kémiai fegyvereket szállítottak hosszú dobozokban, melyeken ez a felirat szerepelt: „Kizárólag a Führer személyes utasítására vethető be”. A svéd katonai attasé úgy értesült, hogy alkalmazásukra csak azért nem került sor, mert a németek attól tartottak, a közelben mindenki életét veszíti. Ha mindez igaz, akkor feltételezhetjük, hogy a Wehrmachtnak a spandai erődben kialakított vegyifegyver-kutató laboratóriumából a szarin és tabun típusú ideggáz került kiszállításra. Kesselring tábornagy nyilván közölte Wolff SS-Obergruppenführerrel, hogy Hitlert tanácsadói a „*Verzweiflungswaffe*”-knek, a „kétségbeesés fegyvereinek” mielőbbi bevetésére ösztönzik.

Amikor néhány héttel később az amerikaiak kihallgatták, Albert Speer beismerte, hogy ebben az időszakban a náci fanatikuskokat foglalkoztatta a „vegyi háború” gondolata. Ám – noha szovjet források azt állították, hogy februárban Gleiwitz közelében repülőkről és ágyúk bevetésével csapataik ellen gáztámadást intéztek – a részletek hiánya inkább mégis arra enged következtetni, hogy vagy vaklármáról volt szó, vagy egyszerűen a hatóságok így próbálták felhívni a veszélyre a figyelmet. Elrendelték, hogy a katonák napi négy órában hordják a gázmaszkot és legalább egy éjszaka alvás közben is viseljék. Papírlőtözekeket és védőharisnyát osztottak ki, és a lovak fejére is vászonmaszkot húztak. Külön utasítás rendelkezett az élelem és a vízkészlet védelméről, valamint a főhadiszállások pincéinek előkészítéséről is gáztámadás esetére. Ám hogy a Vörös Hadsereg mekkora jelentőséget tulajdonított ezen rendelkezéseknek, legalábbis kérdéses, különösen mivel a „vegyvédelmi rend” betartatása az NKVD feladatkörébe tartozott.

A német Panzerfaust használatának oktatására viszont már sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek. A fegyverből nagyobb mennyiség került a Vörös Hadsereg kezére, így a lövésszázlaljak mellé képzett „páncéloklosöket” tudtak besorozni. A politikai tisztok előrántották a nem különösebben eredeti jelszót: „A saját fegyve-

rével győzzük le az ellenséget.” A képzés abból állt, hogy az egyik ilyen rakéta-meghajtású gránátot egy körülbelül harminc méter távolságra álló kiégett tankra vagy falra kellett kilőni. A 3. csapásmérő hadseregben a Komszomol oktatói tanították meg a kiválasztottaknak, hogyan kell célozni. A 3. lövészhadtestnél Beljajev őrmester egy körülbelül ötven méterre álló falra lőtt. Amikor a porfelhő eloszlott, látta, hogy a lövedék egy ember nagyságú lyukat ütött a falon, majd az a mögötte álló másik falba csapódott. A fegyvert kipróbálók többsége ugyanígy meglepődött annak hatékony voltán. Rájöttek, hogy nagy hasznát fogják venni a Berlinben folyó ütközet során és nem is elsősorban eredeti, páncélvadász funkciója miatt, hanem mert könnyen lehet majd vele házfalat robbantani a házról házra vívott harcokban.

A kegyelemdőfésre várva

Április elején, miközben Berlin a végső szovjet támadás megindulását várta, a város lakóin a kimerültség és a kétségbeesés kezdett úrrá lenni.

„Tegnap”, jelentette a svéd katonai attasé Stockholmnak, „a jóindulatú Von Tippelskirch egy újabb estélyre hívott a Mellensee-n. Elsősorban a kíváncsiságom vitt a rendezvényre. Elvárásaim, hogy valami újat és érdekeset hallok majd, nem voltak túlzottnak mondhatók, hiszen a helyzet immár egyik pillanatról a másikra változik. Az este egyébként meglehetősen siralmasra sikeredett. Mindenkin látszott, hogy kétségbe van esve. Legtöbben még a látszatot sem voltak hajlandók fenntartani és úgy láttatták a helyzetet, ahogyan az a valóságban volt. Néhányan érzelmössé váltak és a konyakosüveg biztonságában vélték megtalálni a menedéket.”

A fanatikus elszántság már csak azokat a náciakat fűtötte, akik tisztában voltak velé, hogy a fegyverletétel számukra a halált jelenti. Ők, mint például Hitler, készek voltak a végsőkéig elmenni annak érdekében, hogy mindenki osztozzon a sorsukban. 1944 szeptemberében, amikor a nyugati szövetségesek és a Vörös Hadsereg nagy lendülettel nyomultak előre a birodalom irányába, a náci vezetés úgy döntött, hogy a vereséget követően is küzdeni fog esküdt ellenségei ellen. Elhatározták, hogy egy ellenállási mozgalmat hoznak létre, mely a *Wervolf* fedőnevet kapta.

A *Wervolf* nevet egy Hermann Löns, az 1914-ben meggyilkolt és a náciak által nagyra tartott szélsőséges nacionalista által írt, a harmincéves háború idején játszó-dó regényéből választották. 1944 októberében, amikor megkezdődött a tervek végrehajtása, Hans Prützmann SS-Obergruppenführert nevezték ki a Különleges Védelem főfelügyelőjének.

Prützmann, aki az Ukrajnában eltöltött időszak alatt a szovjet partizántaktikát tanulmányozta, Königsbergből rendelték vissza, hogy állítsa fel a főhadiszállását. Ám, mint azt már más náci tervek esetében is láthattuk, a rivális csoportok mindig létre akarták hozni hasonló, saját szervezetüket. Itt is ez történt, hiszen az SS-en belül a *Wervolf* mellett életre hívták Otto Skorzeny vezetésével a *Jagdverbändet*, sőt ide sorolhatjuk a Gestapo és az SD végül meg nem valósuló, *Bundschuh* fedőnév alatt futó programját is.

Elméletileg a képzés plasztik robbanóanyaggal megtöltött, zsákmányolt brit időzítőszerkezettel felrobbantott Heinz leveskonzerv doboza segítségével végrehajtott szabotázsakciók megtervezésére is kiterjedt. Különböző dolgokat, így egész öltözeteket készítettek Nipolit robbanóanyagból. A *Wervolf*-újoncoknak megtanított-

ták, hogyan végezhetnek az örökkel egy egyméteres, csúszó csomóval ellátott kötélre rögzített csavarófa vagy egy hangtompító Walther pisztoly segítségével. Az elfogott dokumentumokból kiderül, hogy jelszavuk így hangzott: „Legyen a nappalból éj és az éjjelből nappal! Csapj le az ellenségre, ahol csak tudsz. Légy ravasz! Lopj fegyvert, lőszert és élelmet! Női segítők, ahol tudjátok, támogassátok a *Werwolf* harcát!” Három-hat fős csoportokban, hatvan napra elegendő élelemmel felpakolva kellett volna az akciókat végrehajtaniuk. „Külön hangsúlyt fektettek a gázolaj- és üzemanyag-készletekre” mint elsőszámú célpontokra. A náci hatóságok 2000 rádiót és mintegy 5000 robbanóanyag-készletet rendeltek, ám ezeknek csak egy része készült el időre. A légitámadások során ledobott amerikai gyújtóbombákat begyűjtötték, majd a koncentrációs táborok lakói szétszedték, és a robbanóanyagot újrahasznosították.

Április 1-jén, reggel 8 órakor a rádió felhívást közölt, melyben belépésre buzdították a németeket a *Werwolf*-ba. „Minden bolsevik, minden angol, minden amerikai, aki országunk területére teszi a lábát, mozgalmunk potenciális célpontja... Lesújtunk bármelyik németre, aki az ellenség szolgálatába áll és együttműködik vele... Egyetlen jelszavunk van: »Hódíts vagy pusztulj.«” Néhány nappal később Himmler új rendeletet adott ki: „A házakban, melyekre fehér zászlót tűztek ki, minden férfit agyon kell lőni. A parancsot azonnal végre kell hajtani. Minden tizenégy évnél idősebb egyént döntéséért felelősséget vállalni képes felnőttnek kell tekinteni.”

A *Werwolf* létrehozásának valódi oka, ahogy azt egy április 4-i keltezésű dokumentum meg is erősíti, a nácik 1918-cal kapcsolatos rögeszméje volt. „Ismerjük az ellenség terveit és tudjuk, hogy a vereséget követően – hasonlóan az 1918-ban törtétekhez – Németországnak nem lesz többé esélye a felemelkedésre.” A fenyegetés, hogy az ellenséggel együttműködő személyekkel bármikor végezhetnek, az úgynevezett „*Stresemann-Politik*”⁵ bekövetkeztét volt hivatott megakadályozni. A náci párt e megalázó vereség sokkjából emelkedett ki, és most saját, rettenetes szándékai Németországot ugyanide juttatták vissza.

A Hitlerjugend ifjú tagjait kiküldték a kijelölt területre, hogy ássák el a robbanóanyagot, majd pedig jelentkezzenek a helyi náci Kreisleiternél, aki majd szállást és élelmet biztosít számukra. Mindannyian közelebbről meg nem határozott küldetést hajtottak végre, majd, mintha mi sem történt volna, közölték velük, hogy hazamehetnek. A háború vége felé már sietve kellett a képzést végrehajtani, oly sokan robbantották fel magukat az ellenség helyett.

Összességében a *Werwolf* nem volt túl sikeres, néhány merénylettől – így például az Aachen és Krankenhagen polgármesterei ellen elkövetett akcióktól –, valamint a civilek megfélemlítésétől eltekintve, tevékenységük nem volt különösebb hatással az eseményekre. A Hitlerjugendek krétával olyan jelszavakat firkáltak a falra, mint: „Áruló, vigyázz, a *Werwolf* figyel.” Skorzeny és Prützmann egyaránt csökkenő hévvel vetette bele magát a munkába, ahogy közeledett az ellenség – legalábbis ha

⁵ Utalás Gustav Stresemannra, aki német részről aláírásával látta el 1919-ben a versailles-i egyezményt.

hihetünk a Skorzeny vallomásaiban elhangzottaknak. (Prützmann egy rövid kihallgatás követően öngyilkosságot követett el.) Akárhogy is, Himmler április közepén – éppen amikor a Svédország közvetítésével megkezdendő tárgyalások gondolata foglalkoztatni kezdte – ugyancsak átértékelhette a helyzetet, mivel utasította Prützmannnt, hogy a *Werwolf* tevékenységét a jövőben „korlátozza kizárólag propaganda-munkára”. Az egyetlen gond csupán az volt, hogy a Goebbels irányítása alatt álló *Werwolf*sender rádióadó továbbra is partizántevékenységre szólított fel.

A keleti fronton a Vörös Hadsereg januártól márciusig tartó gyors előrenyomulása azt jelentette, hogy szinte alig sikerült időre kiképezni és felszerelni az alakulatokat, és a hátramaradó egységek is rendszerint elmenekülni már nem tudó Volksturm-tagokból álltak. A *Werwolf* propagandája csak ráerősített a SZMERS és az NKVD amúgy is meglévő üldözési mániájára. Nyugaton a szövetségesek már megtapasztalták, hogy a *Werwolf* megbukott. A szervezet részére kialakított bunkerekben „csupán 10-15 napnyi élelem volt” és a foglyul ejtett Hitlerjugendek elszántsága is elpárolgott már. Nem voltak mások, „mint rémült és boldogtalan fiatalemberrek”. Csupán kevesen folyamodtak a méregkapszulákhoz, melyet korábban azért kaptak, hogy „megmeneküljenek a kihallgatás borzalmaitól és mindenekelőtt a hazaárulás vádjától”. Sokan, miután a terrorakciók előkészítésére vonatkozó megbízással felügyelőjük útra bocsátotta őket, egyszerűen hazaszöktek.

Néhányan már megállapították, hogy a *Werwolf*-program nem illett a német nemzeti sajátosságokhoz. „Mi, németek, nem vagyunk partizán nemzet”, jegyezte le egy ismeretlen naplóró. „Vezetőre és utasításokra várunk.” Ugyanez az asszony korábban, még a nácik hatalomra jutása előtt körbevonatozta a Szovjetuniót, és az utazás során az oroszok sokat viccelődtek azon, hogy a németekből teljesen hiányzik a forradalmi szellem. „A német elvtársak csak akkor rohannának le egy vasútállomást”, állapította meg az egyik orosz útítárs, „ha előtte peronjegyet válthatnának!”

A jelentésekből kiderül az is, hogy – ugyan nem a *Werwolf*-program keretében – Gestapósokat irányítottak át a bűnügyi rendőrséghez, feltételezve, hogy a nyugati szövetségesek később, a katonai kormányzat felállítását követően, majd minden bizonnyal visszahelyezik őket állásukba. Ahogy a katonai összeomlás egyre reálisabb veszélyként jelentkezett, a fanatikus nácik kezdtek fokozatosan önfenntartásra berendezkedni. Az SS néhány tagja, hogy elkerüljék a bűnvádi eljárást, ellopott néhányat az eredetileg a *Werwolf*-tagok számára készített hamis dokumentumok közül. Mások Wehrmacht-egyenruhát és halott katonák zsoldkönyvét szereztek be, hogy új személyazonosságot kreálhassanak maguknak. A német katonák gyűlölettel figyelték, hogy miközben az SS találomra hajt végre kivégzéseket dezertálás miatt, addig a szervezet tisztjeinek jó része saját menekülését készíti elő. Német hadifoglyok elmesélték amerikai kihallgatóiknak, hogy a szabóknak nagyméretű „L” betűket kellett kabátokra varrniuk, hogy az SS tagjai lengyel munkásoknak álcázhassák magukat.

A náci vezetést nem csak az SS „mozgó hadbírószámai” segítették abban, hogy erőszakkal további harcra kényszerítsék a katonákat. A propagandaminisztérium is

tovább gyártotta a németek ellen elkövetett erőszakos cselekményekről szóló meséket. Történetek keringtek például női komisszárokról, akik sebesült katonákat fosztanak meg férfiasságuktól. A propagandaminisztériumnak ráadásul Berlinben és az oderai front közelében saját csoportjai voltak, melyek – mintha azok a civil lakosság spontán megnyilvánulásai lennének – különféle jelszavakat firkáltak a falakra, mint például „Hiszünk a győzelemben!”, „Soha nem adjuk meg magunkat!” és „Védjétek meg asszonyainkat a vörös szörnyetegtől”. Volt azonban egy csoport, mely félelem nélkül nyilváníthatott véleményt a háborúról. A karjukat vesztett német sebesültek, amikor „Heil Hitler!” kiáltottak, „hivalkodóan végtagcsonkjukat emelték fel”.

A legkevésbé irigylésre méltó feladata Reymann altábornagynak, Nagy-Berlin védelmi körzete parancsnokának volt, hiszen szembe kellett néznie a náci rendszeren éppen ekkor eluralkodó szervezeti káosszal. Halder tábornok, a hadsereg 1942-ben elmozdított vezérkari főnöke maró gúnnyal beszélt erről az időszakról. Hitler és Goebbels – utóbbi mint a főváros védelméért felelős birodalmi biztos – elképze-léssel sem rendelkeztek arra vonatkozóan, hogyan kellene a fővárost megvédeni. Ötlettel csak az utolsó pillanatban álltak elő, amikor meg már túl késő volt. A főváros védelmi rendszerének kiépítése így rögtönzések sorozatát jelentette.”

Mióta Hitler február elején – mint azt korábban más városok esetében már láthattuk – erőddé nyilvánította Berlint, Reymann volt a harmadik, aki ezt a posztot betöltötte. Munkája során egyszerre kellett együttműködnie Hitlerrel, Goebbelsszel, a Himmler-vezette tartalékos hadsereggel, a Luftwafféval, a Visztula hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságával, az SS-szel, a Hitlerjugenddel és a náci pártnak a Volkssturmot irányító helyi szervezeteivel. Hitler, miután Berlin védelmének megszervezését elrendelte, egyetlen csapategységet sem jelölt ki erre a feladatra. Biztosította viszont Reymann, hogy megfelelő erőket bocsátanak majd rendelkezésére, ha az ellenség a főváros közelébe ér. Sem Hitler, sem Goebbels nem volt képes szembenézni a vereség reális veszélyével. Goebbels határozottan meg volt győződve arról, hogy a Vörös Hadsereget meg lehet állítani az Oderánál.

Berlin lakossága április elején úgy 3–3,5 millió körül volt, köztük 120 000 a gyermek. Amikor Reymann a Birodalmi Kancellária bunkerében tartott egyik megbeszélésen felvetette, hogy ezeket a gyerekeket etetni is kellene, Hitler értetlenül nézett rá. – Ilyen kiskorú gyerekek már nincsenek Berlinben – mondta a Führer. Reymann ekkor döbbszent rá, hogy a náci vezérnek gyakorlatilag semmilyen kapcsolata nincs a valósággal. Goebbels eközben azt állította, hogy konzervtejből hatalmas készletek állnak rendelkezésre, sőt ha a várost esetleg bekerítik, teheneket lehet a központba szállítani. Reymann erre megkérdezte, hogy mivel fogják majd etetni a teheneket. Goebbelssnek fogalma sem volt. Hogy a baj még nagyobb legyen, az élelmiszerraktárak nagy része a város külső kerületeiben állt, így nagy volt a veszély, hogy azok esetleg az ellenség kezére kerülnek. Mindezek ellenére semmit sem tettek annak érdekében, hogy a lakosság vagy a Wehrmacht részére felhalmozott készleteket beljebb szállítsák.

Reymann és törzsfőnöke, Hans Refior ezredes tisztában voltak vele, hogy a rendelkezésükre álló erővel Berlin nem tudja túl sokáig tartani magát. Javasolták tehát Goebbelssnek, hogy engedje a civileket, és elsősorban a nőket és a gyerekeket evakuálni a városból.

– A kiűrtést – válaszolta Goebbels – az SS és a Spree régió rendőrpáncsnoka szervezi meg a legjobban. A megfelelő időben ki fogom adni a parancsot.

Teljesen nyilvánvaló volt, hogy végig sem gondolta, milyen szervezési feladatot jelent ennyi ember vasúton és teherautókon való evakuálása, hogy az étkeztetésük megoldatlanságáról már ne is beszéljünk. Közel sem volt elegendő működőképes mozdony és a teherautókba való üzemanyag is fogytán volt. A legyengültek és a sebesültek szállítása komoly problémát jelentett. A lakosság jelentős részének gyalog kellett volna útra kelnie. Gyanítható, hogy Goebbels – éppúgy, mint Sztálin a sztálingrádi ütközet kezdetén – nem akarta a civileket kimenekíteni, azt remélve, hogy a katonák így majd még keményebben védik a várost.

A berlini körzet regionális főparancsnokságán Reymann és törzskara azt próbálta kitalálni, hogy hány katonára és mennyi fegyverre számíthatnak. Refior ezredes gyorsan rájött, hogy a „berlini védelmi körzet” csupán egy újabb tartalom nélküli elnevezés, hasonlóan mondjuk a Führer főhadiszállásán kiöltött „erődhöz”, melyet a védőknek az utolsó szál emberig tartaniuk kellett. Ráébredt arra is, hogy „ez a rengeteg rövidlátó és vérszomjas bürokrata annyi gondot okoz, hogy ebbe bárki belecöszölne”.

Csak a külső védelmi vonalon tíz hadosztályra volt szükség. Valójában azonban a berlini védelmi körzet elveikben is csupán egy légvédelmi hadosztállyal, a *Grosdeutschland* kísérőezred kilenc századával egy pár rendőrzászlóaljjal, néhány utász-zászlóaljjal, valamint húsz képzetlen Volkssturm-zászlóaljjal rendelkezett. Amennyiben a várost bekerítik, további húsz zászlóalj behívása volt tervbe véve. A berlini Volkssturm-alakulatok ugyan 60 000 főt számláltak, ám közöttük voltak Volkssturm I. – tehát fegyveres – és Volkssturm II. – fegyvertelen – egységek is. Sok esetben a hivatásos tiszt, amikor a Vörös Hadsereg a városba ért, egyszerűen hazaküldte a rábízott fegyvertelen Volkssturm-tagokat, ám a párttag funkcionáriusok gyakran még ennyi emberséget sem tanúsítottak. Az egyik náci Kreisleiter meggyőződéssel vallotta, hogy a férfiakat távol kell asszonyaiktól tartani, mert azok aláás-sák a harci morált. Ez azonban természetesen megoldhatatlan volt. A Volkssturm nem kapott élelmet, így tagjait a családnak kellett ételmeznie. Bárhogy is, a védelemért felelős parancsnokok hamarosan azt tapasztalták, hogy kizárólag az első világháborús veteránok „tudták, hogy mi a kötelességük”. A többiek nagyrészt az első adandó alkalommal elszöktek.

A legjobban felfegyverzett alakulatnak Berlinben az 1. légvédelmi hadosztály minősült, a csata kezdetéig azonban ez sem tartozott Reymann parancsnoksága alá. A három betonból készült lövegtorony – a Zoobunkert az állatkertnél, valamint egyet-egyet a Humboldthainál és a Friedrichshainnál –, valamint 128, 88 és 20 milliméteres ágyúkat felvonultatni képes Luftwaffe-hadosztály ráadásul azon kevés alakulatok közé tartozott, melyek ekkor még elegendő lőszerkészlettel rendelkez-

tek. Reymann-tüzérsége amúgy elavult, a háború korábbi szakaszában a franciáktól, a belgáktól és a jugoszlávoktól zsákmányolt különböző típusú ágyúkból állt. Alig akadt olyan löveg, ahol fél tucat lövésnél többre elegendő lőszer lett volna, sőt inkább ennél kevesebb volt a jellemző. A város védelmére vonatkozóan iránymutatást csupán egy, a háború előtt kiadott rendelet nyújtott, mely Refior elmondása szerint „a német bürokrácia mesterművének számított.”

Berlinben a náci párt a majd a város védelmi rendszerének kiépítésén dolgozó civil tömegek mozgósításáról beszélt. A tervek szerint Berlinton harminc kilométerre egy „akadálygyűrűt”, majd pedig egy külső gyűrűt kellett volna kialakítani. Ám 70 000-nél több embert sohasem tudtak egy nap munkára fogni és az átlagos létszám is inkább a harmincezret közelítette. A szállítás és a szerszámihiány volt a fő probléma, noha a legtöbb berlini üzem, mintha minden rendben lenne, folytatta a munkát.

Reymann Lohbeck ezredest, egy mérnök tisztet nevezett ki, mint akinek az lesz a feladata, hogy a náci okozta kaoszon úrrá legyen, és a karlshorsti hadmérnöki iskolától is kérte, hogy bocsássonak robbantási alakulatokat a rendelkezésére. A hadsereg tisztjeit aggasztotta, hogy Speer meg akarja menteni a berlini hidakat. Még jól emlékeztek, mi történt azokkal a tisztekkel, akiknek a remageni híd felrobbantása lett volna a feladata, ám kudarcot vallottak. Reymann utasizai irányították a civil munkaszolgálatnál sokkal jobban felszerelt Todt-szervezetet és a birodalmi munkaszolgálatot is. A földmunkagépekhez azonban még ők sem tudtak üzemanyagot és pótalkatrészeket szerezni. A Stalag IIID-n raboskodó 17 000 francia hadifogoly többségét ugyancsak bevonták a munkálatokba – barikádokat építettek és az utcákon lövészgödröket kellett ásniuk. Hogy milyen sikerrel jártak, legalábbis kérdéses, különösen mivel a Berlin környékén raboskodó franciák igencsak hadilábon álltak a munkával és híresek voltak arról, hogy gyakran szöknek ki a táborból és látogatják a német asszonyokat.

Nem sikerült kapcsolatba lépni azokkal a főparancsnokokkal sem, akik a város védelméhez a katonákat bocsátották volna rendelkezésre. Amikor Refior a Visztula hadseregcsoport főhadiszállásán meglátogatta Heinrichi törzsfőnökét, Kinzel altábornagyot, utóbbi csupán rápillantott az ezredes által hozott tervekre és ezt mondta: – Azoknak az örülteknek Berlinben a saját levükben kellene megfőniük.

A kilencedik hadsereg törzsfőnöke, Hölz vezérőrnagy más szempontból találta rossznak a terveket.

– A kilencedik hadsereg az Oderánál áll és ott is fog maradni. Ha szükséges, itt pusztulunk mindannyian, de visszavonulni nem fogunk – jelentette ki, Refior elmondása szerint meglehetősen színpadiasan.

Sem Reymann, sem Refior számára nem tűnt fel ekkor még, hogy Heinrichi és a Visztula hadseregcsoport törzskara a náci vezetésétől teljesen eltérő terven dolgozott. A főváros civil lakosságának biztonsága érdekében szerették volna elkerülni a végső, elkeseredett küzdelmet. Albert Speer korábban azt javasolta Heinrichnek, hogy megkerülve Berlint vonuljon vissza az Oderától. Heinrich elviekben egyetértett. Véleménye szerint a legjobb mód, hogy elkerüljék a harcok kialakulását a vá-

rosban az, ha Reymann-nal előreküldetik csapatait az Oderához, ily módon megfosztva a várost védőitől.

További ok volt a városban folyó harcok elkerülésére, hogy a náci előszeretettel küldték csatába a fiatal, gyakran tizennégy évnél nem idősebb gyerekeket. Oly sok lakás falán lógott az Oroszországban elesett fiú portréja, hogy az emberek immár csendes imában kérték, bárcsak vége lenne a háborúnak, mielőtt ezeket a gyerekeket harcba küldik. Néhányan attól sem riadtak vissza, hogy mindezt nyíltan gyermekgyilkosságnak titulálják, legyen szó akár a félrevezetett Hitlerjugendek kiharásáról, akár fiatal fiúk erőszakkal történő egyenruhába kényszerítéséről. Az idősebb tanárok kockáztatva, hogy esetleg feljelentik őket, tanácsokat adtak a diákoknak, hogyan kerülhetik el a besorozást. Goebbels néhány héttel korábban elhangzott beszédét követően csak tovább nőtt az elkeseredettség.

– A Führer korábban azt mondta – emlékeztette hallgatóságát a propaganda-miniszter –, hogy „Az az anya, aki gyermeknek ad életet, népünk nagyszerű jövője mellett száll síkra”.

Ekkorra azonban már nyilvánvaló volt, hogy Hitler és Goebbels egy olyan ügy érdekében készült kockára tenni a gyermekek életét, melynek már nem volt jövője.

Prenzlauberbergben a tizennégy éves Erich Schmidt két „tüzérségédnek” sorozták be, és utasították, hogy jelentkezzen a reinickendorfi Hermann Göring-laktanyában. Édesanyja, akinek férje Kurföldön a német hadsereggel csapdába esett, érthetően aggódott, és elkísérte fiát a laktanyáig. A gyerek jobban meg volt illetődve, semmint hogy féljen. A laktanyában eltöltött három nap után a fiatalok parancsot kaptak, hogy csatlakozzanak a város nyugati részén, az Olimpiai Stadion mellett, Reichssportsfelden felsorakoztatott hadosztályhoz. Útközben azonban Erichnek eszébe jutottak apja szavai, aki a keleti frontról látogatóba hazatérve közölte vele, hogy most már neki kell gondoskodnia a családról. A fiú úgy döntött, hogy elszökik és egészen a háború végéig bujkált. A hadosztályhoz csatlakozó kortársai nagy részét lemészárolták a fronton.

A Hitlerjugend birodalmi vezetője, Artur Axmann által életre hívott úgynevezett Hitlerjugend-hadosztályt a Panzerfaust használatára is kiképezték a Reichssportsfelden. Axmann előadást tartott a spártaiai hősiességéről és megpróbált a fiatalokban az ellenség ellen gyűlöletet, Adolf Hitler iránt pedig megingathatatlan hűséget ébreszteni.

– Csak diadal és bukás létezik – mondta.

Néhány fiatal kifejezetten izgalmasnak látta a rá váró feladatot. Reinhard Appel Rilke *Cornélius*re gondolt, mely a törökök ellen vonulva éppúgy a biztos halált választotta, mint az 1914-es elveszett generáció, amikor önkéntesként a hadseregbe jelentkezett. A tény, hogy a Reichssportsfelden egy osztagnyi „Blitzmädel”-lány is elkvártélyoztatott, csak tovább erősítette az esemény romantikus jellegét.

A náci vezetés női tartalékosokból ugyancsak felállított egy *Wehrmachthelferinnen*-korprot. Az asszonyok által fogadott hűségeskü szövege így kezdődött: „Esküszöm, hogy hű leszek Adolf Hitlerhez, a Führerhez, a Wehrmacht főparancsnokához.”

Az egész úgy hangzott, mintha valamilyen tömeges esküvőről lett volna szó. Annak az embernek, aki talán szexuális energiáját a hatalom gyakorlása során vezette le, ez sajátos fantáziapótlékot nyújthatott.

A Wilhelmstrasse környékén álló minisztériumi negyedben a kormányhivatalnokok arról próbálták meggyőzni a még a városban maradt néhány diplomatát, hogy „Roosevelt és Churchill táviratait a feladástól számított két órán belül képesek megfejteni”. Mindeközben szárnyra kelt a pletyka, hogy a város keleti, „vörös” kerületeiben kommunista rohamcsapatok alakulnak; hogy a náci párt tagjai ellen kövessenek el merényleteket. „Teljes a kétségbeesés”, írta a svéd katonai attasé Stockholmnak. „Mindenki elszánta magát, hogy nem adja könnyen az életét.” Az egyetlen szabotázs csoport valójában a front túlsó oldaláról érkezett. A szovjetek által irányított Nemzeti Bizottság a Szabad Németországért szervezet néhány tagja Wehrmacht-egyenruhában átjutott a vonalakon és Berlin irányába indult. Elektromos vezetékeket vágtak el, ám ennél sokkal többet nem tettek. Később a Nemzeti Bizottság a Szabad Németországért azt állította, hogy felkelőcsoportjai robbantották fel az orsthafeni lőszerraktárt, ám ezt bizonyítani nem tudták.

Április 9-én több, a náci rendszer ellenzékéhez tartozó ismert személyiséget mészárolt le különböző koncentrációs táborokban az SS. A parancs szerint még azelőtt végezni kellett velük, hogy az ellenség felszabadíthatná őket. Dachauban megölték Johann Georg Elsert, azt a kommunistát, aki 1939. november 8-án a Burger Brauban merényletet kísérelt meg Hitler ellen. Dietrich Bonhoffert, Canaris tengernagyot és Oster tábornokot Flossenbürgben, Hans von Dohnanyit Sachsenhausenben végezték ki.

„Bosszút állunk!” – „*Die Vergeltung kommt!*” – ez volt a V-fegyverek náci propagandajelszava. Mindez azonban már semmit nem jelentett azon tisztak számára, akik az Odera mentén a végső összecsapásra készültek. A szovjetek bosszúja közelgett és tudták, hogy az elől semmilyen csodafegyver nem mentheti meg őket. Sokan közülük felsőbb utasításra csodafegyverekről, az ellenséges koalícióban bekövetkező szakadásról, sőt az erősítés érkezéséről szóló hazugságokkal tartották a lelket katonáikban. Mindez végül természetesen a fegyelem összeomlásához kellett, hogy vezessen.

Még a Waffen-SS-ben is előállt az a példa nélküli eset, hogy katonák és tisztak között ellenségeskedésig fajult a helyzet. Eberhard Baumgart, az SS 30. Január hadosztály írnoka a főhadiszállásra akart visszamenni, hogy egy jelentést még befejezen, ám az örök nem voltak hajlandók beengedni az épületbe. Benézett az ablakon és azonnal megértette, hogy miért. „Azt hittem, álmodom”, írta később. „Csillogó egyenruhák és kicicimázott nők kavargtak odabenn; zene, nevetés, sikoltozás hangja szűrődött ki. A levegőt betöltötte a dohányfüst, poharak koccantak össze.” Baumgart kedve nem lett jobb másnap sem, amikor Georg, a volgai német tolmács egy, a *Pravda*-ban megjelent, Hitlert, Göringet és Goebbelt a Birodalmi Kancellárián szervezett orgián ábrázoló karikatúrát mutatott neki. A képaláírás így hangzott:

Volkssturm

„Minden egyes nap, amikor a német katona tovább harcol, a mi életünk hosszabbodik meg.”

A csodafegyverek helyett a Volkssturm-egységek és a sebtében felállított alakulatok csupán olyan, gyakorlatilag használhatatlan fegyvereket kaptak, mint például a *Volksbandgranate 45-ös*. Ez a „népi kézigránát” valójában nem volt más, mint egy darab beton, benne robbanóanyag és egy 8. számú detonátor. A gránát az eldobására sokkal nagyobb veszélyt jelentett, mint a célpontra. Az egyik, tisztüskölésből álló alakulat, melynek egy gárda-harcoksihadsereggel kellett szembeszállnia, olyan puskákat kapott, amelyeket még 1940-ben zsákmányoltak a franciáktól. A fegyverekhez öt tölténytárat kapott mindenki. Jellemző a náci körében tomboló örületre, hogy mindeközben továbbra is félelmetesnek hangzó alakulatneveket ötlöttek ki. Ilyen volt a *Sturmzug*, melynek még fegyverei sem voltak, amivel bármit is lerohanhatott volna, vagy a *Panzerjagdkompanie*, mely elvileg gyalogosan kellett volna, hogy becserkésze az ellenséges harcokcsikat.

Egy másik alakulat, melynek mind közül a legjobban kellett félnie az esetleges fogságba eséstől, Vlaszov tábornok orosz felszabadító hadseregének 1. hadosztálya volt. Himmler ötlete volt, hogy Vlaszov hadosztályát vessék be az oderai frontszakaszon. A Reichsführer-SS csak nagy nehezen tudta meggyőzni Hitlert, akinek továbbra sem tetszett a szláv csapatok bevetésének ötlete. A német vezérkar a háború korai szakaszában támogatta az elképzelést, hogy állítsanak fel egy mintegy egymillió főből álló ukrán hadsereget, ám Hitler megvétózta a tervet, mivel továbbra is fenn kívánta tartani a „felsőbbrendű faj és a szláv népek” elkülönülését. A Rosenberg és Koch Gauleiter által az ukránok ellen elkövetett szörnyűségeket látva azután a Wehrmacht végképp letett tervéről.

Április elején Vlaszov tábornok, egy összekötő tiszt és egy tolmács társaságában a Visztula hadseregcsoport főhadiszállására látogatott, hogy megbeszélést folytatson Heinrici tábornokkal. Vlaszov magas, sovány férfi volt, arca színtelen, „tekintete okos”. Álla még akkor is szürke volt, ha frissen borotválta. Vlaszov optimista megállapításait követően Heinrici nyíltan rákérdezett, hogy vajon egy ilyen frissen felállított hadosztály hogyan fog teljesíteni a harcban. A német tisztak amiatt aggódtak, hogy az orosz önkéntesek az utolsó pillanatban esetleg nem lesznek hajlandók majd honfitársaik ellen fegyvert fogni. Most, hogy a Harmadik Birodalom a pusztulás szélén állt, a kétségbeesésen kívül nem sok minden készíthette harcra Vlaszov önkénteseit.

Vlaszov nem szándékozott rászedni Heinricit. Elmondta, hogy eredeti terve alapján mintegy hat, legfeljebb tíz hadosztályt szeretett volna hadifoglyokból kiállítani. A gond csupán az, hogy a náci hatóságok csak akkor fogadták el az elképzelést, amikor már túl késő volt. Tisztában volt Vlaszov azzal is, hogy a szovjet propaganda megpróbálja embereit befolyásolni. A tábornok mégis úgy érezte, megérdemelnek egy esélyt, hogy az Odera valamelyik hídfőállásánál bizonyíthassanak.

Busse tábornok a Frankfurt an der Odertól délre fekvő Erlenhof környékén egy kevésbé jelentős frontszakaszt választott a számukra. A 33. hadsereg szovjet felderítői szinte azonnal észlelték jelenlétüket, és hangszórókon megkezdték a psi-

chológiai hadviselést a katonák ellen. Vlaszov csapatai április 13-án kezdték meg az előrenyomulást. Két és fél órányi harc során az 1. hadosztály egy mintegy ötszáz méteres éket alakított ki, ám a szovjet tűzéréség olyan hevesen támadott, hogy fel kellett adniuk a további harcot. Parancsnokuk, Bunyacsenko tábornok, miután látta, hogy a németek által beígért tűzéréségi, illetve légi támogatásra hiába vár, Busse parancsát figyelmen kívül hagyva elrendelte embereinek a visszavonulást. A Vlaszov-hadosztály 370 embert, köztük négy tisztet veszített a harcokban. Busse öröngött. Javaslatára Krebs tábornok visszarendelte a hadosztályt, és leszerelte őket, mondván, a fegyvereket „jobb módon fogják majd felhasználni”. Vlaszov katonái rendkívül elkecserekedtek. Visszavonulásuk okát a nem kellő mértékű tűzéréségi támogatásban látták, ám arra valószínűleg senki sem figyelmeztette őket, hogy a német ütegek az utolsó lövedékeket a nagy rohamra tartogatták.

Április első két hetében elszórt harcok folytak a hídfőállásoknál. Ezek során a szovjetek célja a megszerzett állások kiszélesítése, mélyítése volt. Az Odera vonala mögött még élénkebb volt a mozgás. Összességében huszonnyolc szovjet hadsereget érintett a mintegy tizenöt napig zajló csapatösszevonási hadművelet. A 70. hadsereg parancsnokának, Popov tábornoknak még azelőtt kellett hadtestparancsnokainak utasításokat adnia, hogy fentről megérkezett volna a végleges parancs.

Több hadseregnek nagy távolságot kellett megtennie, ám ehhez csak igen kevés idő állt rendelkezésére. A szovjet harctéri szabályzat szerint egy gépesített menetoszlopnaponta 150 kilométert kellett megtennie, ám a 49. hadsereg 200. lövészadosztálya huszonöt óra alatt mintegy 358 kilométert haladt előre. A pomerániai hadművelet miatt útirányt változtatni kényszerült 3. csapásmérő hadsereg katonái attól tartottak, hogy nem tudnak majd időben visszajutni és „csak akkor érnek Berlinbe, amikor már mindenki veszi a kalapját [hogy hazafelé vegye az irányt].” Egyetlen igazi *frontyovik* sem akart lemaradni a háború csúcspontjáról. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a háború hátralévő szakaszában az irigység hajtja majd előre az 1. Belorusz front alakulatait.

Noha a valódi frontharcosok ott akartak lenni Berlin elfoglalásánál, és át akarták élni a végső diadalt, az offenzíva időpontjának közeledtével a dezertálások száma is nőtt. Az eltűntek többsége a legutolsó újoncozások során behívott lengyelek, ukránok és románok közül került ki. A szökések számának növekedésével a fosztogatások, a rablások, valamint a civil lakosság ellen elkövetett erőszakos cselekmények is gyakoribbá váltak: „Egyes dezertőrök elveszik a szekereket a civilektől, megpakolják mindenféle ingósággal, majd mintha a kocsi a hadsereghez tartozna, a frontzónából a mögöttes területek felé veszik az irányt.”

Az 1. Ukrán front mögött szolgálatot teljesítő NKVD-lövészezred csak április első felében 355 katonaszökevényt tartóztatott le. Ahogy az egy április 8-i keltezésű jelentésből is kiderül, az 1. Belorusz frontnál még inkább aggodalommal töltötte el a parancsnokokat a fegyelem megbomlása: „Sok katona még mindig a mögöttes területeken lődörög, azt állítva, hogy elszakadtak az egységüktől. Ők valójában szökevényeknek minősülnek. Fosztogatnak, rabolnak és erőszakoskodnak. A 61. had-

sereg által ellenőrzött körzetben csak az utóbbi néhány hétben 600 embert tartóztatott le. Az utak zsúfoltak a katonák által jogosan, vagy éppen ellenkezőleg, jogtalanul, fosztogatásra használt járműveitől és szekereitől. A járműveket azután az utcán hagyják és minden lakásba, raktárba benéznek, hátha találnak valami mozdíthatót, amit elvihetnek. Sok tiszt, katona és tiszthelyettes mintha már nem is a Vörös Hadsereg tagja lenne. A szabványegyenruha viseletétől való komoly eltéréseket nem ritkán elnézik a tisztek. Egyre nehezebb megkülönböztetni a katonát a tiszttől és a katonát a civiltől. A parancsmegtagadás veszélyes eseteiről kaptunk jelentéseket.”

Az NKVD lövészezredei és a SZMERS ugyancsak folytatta a gyanúsítottak felkutatását. Berija véleménye szerint, noha nem ritkán túlbuzgók voltak, sok esetben nem a megfelelő személyeket választották ki. A Szovjetunióban lévő NKVD-táborokba összesen 148 540 embert küldtek, ám közülük „alig a fele volt alkalmas fizikai munkavégzésre”. Egyszerűen elzavarták „azokat az embereket, akiket a Vörös Hadsereg mögöttes területeit átfésülve letartóztatnak”. Néhány szempont azonban továbbra is elsőbbséget élvezett. A lengyel hazafiakat továbbra is veszélyes náciaknak tekintették, az NKVD-czredek pedig továbbra is bekerítették és felszámolták azokat a német szökevénycsoportokat, melyek a pomerániai és a sziléziai harcokat követően megpróbálták átszúzni a szovjet vonalakon. Ezek a kis csoportok élelmet keresve gyakran rajtaütöttek a hátul maradt járműveken, melyre válaszul a szovjet hatóságok – hasonlóan, mint ahogy annak idején a németek tették a Szovjetunióban – felgyújtatták a legközelebbi falut, lakóit pedig agyonlőtték.

A Vörös Hadsereg tisztjei körében feszültség uralkodott, ám magabiztosak voltak. Pjotr Mitrofanovics Szebelevet, az egyik műszaki dandár parancsnokhelyettesét huszonkét évesen nemrég léptették elő alezredessé. „Helló, papa, mama, Sura és Tánnya”, kezdte április 10-én szeretteinek írt levelét. „Jelenleg szokatlan és éppen ezért kissé rémisztő csend honol itt. Koncerten voltam tegnap. Igen, ne lepődjete meg, egy koncerten! Moszkvából érkezett művészek adták. Nagyon felvidített minket. Nem tudunk másra gondolni, csak arra, hogy a háborúnak hamarosan vége, bár azt hiszem, ez kizárólag rajtunk múlik. Tegnap két olyan dolog is történt, amiről szeretnék nektek beszámolni. Kimentem a frontvonalhoz egy férfival, aki a mögöttes területekről érkezett. Kisétáltunk az erdőből, fel egy kis dombra és leheveredtünk. Az Odera előttünk hömpölygött, a vízbe egy hosszú homokos földnyelv nyúlt be. A földnyelvet a németek foglalták el. Az Odera túlsó partján fekszik Küstrin városa, egy teljesen egyszerű kis település. Hirtelen nedves homok csapódott az arcomba, majd meghallottam a lövéseket. A németek észrevettek minket és löni kezdtek ránk.

Két órával ezelőtt felderítőink egy foglyul ejtett német tizedest hoztak elélem. A német összezsapta sarkait és a tolmácson keresztül megkérdezte: »Hol vagyok, tiszt úr? Zsukov katonái ezek vagy Rokosszovszkij bandái?« Felnevettem, majd azt mondtam a németnek: »Önt az 1. Belorusz front katonái ejtették foglyul, melynek parancsnoka Zsukov marsall. De miért hívja Rokosszovszkij marsall csapatait ban-

dának?» A tizedes ezt felelte: »Harc közben nem tartják be a szabályokat. Ezért hívják őket a német katonák bandának.«

Még egy hír. Szárnysegédem, Kolja Kovaljenko megsebesült a karján, de megszökött a kórházból. Megfeddtem, mire ő szitkozódni kezdett és ezt mondta: »Ön meg akar fosztani engem attól a megüszteltetéstől, hogy az elsők között érkeznek Berlinbe.« ... Csókollak benneteket. A ti szerető fiaatok, Pjotr.»

Az igazán elkötelezett többség számára a legaggasztóbb a nyugati szövetségesek gyors előrenyomulása volt. A 69. hadsereg egyik jelentése szerint a katonák arról beszéltek egymás között: „Lassan haladunk előre, a németek a briteknek és az amerikaiaknak adják majd át a fővárosukat.”

A Komszomol-tagok a 4. gárda-harcoksihadseregben az offenzívára való felkészülésként felkérték az idősebb, tapasztaltabb katonákat, hogy meséljenek az újoncnak a harcokról. A Komszomol-tagok az analfabétáknak segítettek az otthoniaknak szóló levelek megírásában is. Külön büszkéek voltak arra, hogy saját pénzükön egy harcoksit is tudtak maguknak vásárolni. A „Komszomolec” már „megsemmisített néhány ellenséges tankot és páncélozott járművet, és jó pár fritzet a lánctalpai alá gyűrt.” A pártgyűléseken a tagokat külön emlékeztették, hogy „az összes kommunistának kötelessége felemelni a szavát a fosztogatások és az ívászat ellen”.

A tüzérezredek mindeközben „külön figyelmet fordítottak a sebesültek helyének betöltésére”. Tudták, hogy amint Berlinbe érnek, megnőnek majd a veszteségeik, mivel a tüzérségi ütegek nyílt területen néznek majd egymással farkasszemet. Az ütegnél szolgálatot teljesítők ezért jól betanulták egymás feladatát, az ezredeknél pedig készen álltak a jól képzett tüzérek, hogy a sebesültek helyére léphessenek.

Hogy minden titokban maradhasson, „a helyi lakosságot húsz kilométerre a frontvonal mögé telepítették át”. Rádiócsendet vezettek be és minden tábori telefon mellé táblát helyeztek ki, melyen ez állt: „Ne beszélj olyanról, amiről nem kelene beszélned.”

A német előkészületek során ugyanakkor elsősorban azok az ellenintézkedések kerültek kihangsúlyozásra, melyeket rangjuktól függetlenül a kötelességüket nem teljesítőkké és azok családjával szemben alkalmazzanak majd. Kihirdették továbbá, hogy Königsberg parancsnokát, Lasch tábornokot távollétében kötél általi halálra ítélték, családját pedig letartóztatták a náci ügyet elárulók hozzátartozóinak letartóztatásáról rendelkező *Sippenhaft*⁶ törvény értelmében.

Kelet-Poroszország haláltusája majdnem akkora mértékben hatott a Berlinben uralkodó hangulatra, mint az Odera irányából a városra leselkedő veszély. Április 2-án a szovjet tüzérség megkezdte a Königsberg központja elleni előkészítő tüzérségi támadást. Inozemsztyev főhadnagy, az egyik szovjet tüzértiszt április 4-én azt jegyezte be naplójába, hogy az ütege által leadott mintegy hatvan lövés „romhalmazá változtatta” az egyik megerősített épületet. Az NKVD mindent megtett, hogy

⁶ *Sippenhaft* a. m. a. „család-/rokonság büntetőjogi felelőssége”.

senki se menekülhessen el. „A bekerített katonák Königsbergben civil ruhát öltenek, hogy elmenekülhessenek. Kelet-Poroszországban nagyobb odafigyeléssel kell ellenőrizni a dokumentumokat.”

„A légiertő nagyon hatékony”, írta Inozemsztyev április 7-én. „Nagyon sokszor használunk lángszórókat is. Ha csak egyetlen német is van az épületben, mi a tűzzel kikergetjük. Emeletért vagy lépcsőházért nem kell harcolnunk. Egyértelmű most már mindenki számára, hogy Königsberget úgy vesszük majd be, ahogyan az a nagy könyvben meg van írva.” Másnap, amikor bajtársa, Szafonov elesett, a citadelánál az ezred díszsortúzet adott le tiszteletére.

Hatalmas volt a pusztítás. A bombázások során katonák és civilek ezreit temették maguk alá az összedőlő épületek. A „levegőben a halál bűze terjengett”, írta Inozemsztyev, „szó szerint, mivel a holttestek ezrei a törmelékek alatt oszlásnak indultak”. Ahogy a pincékben gyűltek a sebesültek, Lasch tábornok tudta, hogy nincs esély. A 11. gárdahadsereg, valamint a 43. hadsereg már a város utcáin harcoltak. Még Koch Gauleiter helyettese is a város kiürítését sürgette, ám a Samland-félszigettel már minden szárazföldi összeköttetés megszakadt. Indítottak ugyan egy ellentámadást, hogy utat törjenek maguknak az ellenséges csapatok között, ám ez április 8-a éjszakáján végül teljes káoszba fulladt. A bombázások lezárták a kiindulópontokhoz vezető utakat. A helyi pártvezető, anélkül hogy tájékoztatta volna Lasch tábornokot, felszólította a lakosságot, hogy készüljenek a kitörésre. A nagy mozgás azonban felkeltette a szovjet tüzérfigyelők figyelmét is és a szerencsétleneket lemészárolták.

A várost másnap annyira beborította a füst, hogy csak a katyuskák tüzes sávját lehetett látni az égen. A még életben maradt civilek, jelezve hogy megadják magukat, fehér lepedőket lógattak ki az ablakokon és megpróbálták a katonáktól is elvenni a fegyvereket. Lasch tudta, hogy eljött a vég. Tisztában volt azzal, hogy a birodalomtól már nem számíthat segítségre és nem akarta azt sem, hogy a menekültek és a városlakók értelmetlenül tovább szenvedjenek. Csak az SS akarta folytatni a harcot, ám próbálkozásaik rendre kudarcot vallottak. Április 10-én reggel Lasch és más német tisztok követként Vasziljevskij marsall főhadiszállására mentek. A helyőrség életben maradt 30 000 katonája fogságba esett. Óráikat és minden használható személyes tárgyukat a Vörös Hadsereg katonái azonnal elvették. A szovjetek hamarosan egy alkoholorraktárt is találtak. A rommá lőtt városban útnak indultak a részeg katonák, hogy felkutassák az otthonukban vagy a pincékben bujkáló lányokat és asszonyokat.

Inozemsztyev körülnézett Kelet-Poroszország lángoló fővárosában. „Egy bronz Bismarck néz előre mereven egyetlen szemével – feje egyik felét akna vihette le – egy forgalomirányító lányra, az elhaladó szovjet csapatszállító járművekre és a lovas járőrökre. Úgy néz, mintha azt kérdezné: »Miért vannak itt az oroszok? Ki engedte meg nekik?«”

Kelet-Poroszország és Pomeránia elestét egy szörnyű tragédia tette még inkább rettenetes eseménnyé. Április 16-a éjjelén a *Goya* kórházahajót, 7000 menekülttel a

fedélzetén elsüllyesztette egy szovjet tengeralattjáró. Ez volt a hajózás történetének legnagyobb katasztrófája. Mindössze 165 ember élte túl a támadást.

A Berlin elleni támadás megindulása immár bármelyik pillanatban várható volt. Április 6-án a Visztula hadseregcsoport főhadiszállásán a következő bejegyzés került a frontnaplóba: „A kilencedik hadsereg frontján élénk ellenséges tevékenység – motorok és harckocsiláncok zaja mind a Reitwein körzetében Küstrintől dél-nyugatra, mind északra Kienitz körzetében.” Úgy becsülték, hogy a támadás két napon belül megindul.

Öt nappal később azonban még mindig csak vártak. Krebs tábornok Zossenből április 11-én táviratot küldött Heinrichnek: „A Führer szerint a szovjetek április 12-én vagy 13-án indítanak támadást a Visztula hadseregcsoport ellen”. Másnap Hitler utasította Krebset, hogy az hívja fel Heinrichet és közölje vele: „a Führer ösztönösen érzi, hogy a támadásra egy-két napon belül, vagyis április 13-án vagy 14-én sor kerül.” Hitler egy évvel korábban a normandiai partraszállás időpontját is próbálta megjósolni, ám akkor kudarcot vallott. Rejtélyes jövőbelátó képességével most ismét le akarta nyűgözni csodálóit. Ez tűnt ugyanis azon kevés dolgok egyikeként, mellyel azt a benyomást kelthette, mintha továbbra is irányítása alatt tartaná az eseményeket.

Április 12-e estjén a berlini filharmonikusok utolsó koncertjüket adták. Albert Speer, az esemény szervezője meghívta Dönitz admirálist és Hitler szárnysegédét, Von Below ezredesét is. Az áramhiány ellenére a terem az alkalomhoz illően volt ki-világítva. „A koncert egy másik világba vitt bennünket vissza”, írta Below. A műsoron szerepelt Beethoven hegedűversenye, Bruckner 8. szimfóniája – (Speer később azt állította, hogy ezzel akarta figyelmeztetni a zenekar tagjait, hogy a koncert után azonnal meneküljenek, elkerülve így a besorozást a Volkssturmba) –, valamint Wagner *Götterdämmerung*-jának fináléja is. Még ha Wagner esetleg nem is hozta vissza közönségét a jelen valóságába, a múltba menekülés nem tartott sokáig. Állítólag az előadást követően a náci párt utasítására egyenruhás Hitlerjugendek kis kosárkakkal jelentek meg, melyekben ciánkapszulák voltak. A fiatalok kedvesen kínálgatták ezeket a közönség távozó tagjainak.

Április 14-én, amikor a támadásra még mindig nem került sor, Hitler napiparancsot bocsátott ki a Visztula hadseregcsoport számára. Előre megjósolható módon a rendelet hangsúlyozta, hogy „bárki, aki nem teljesíti kötelezettségét, a nép árulójának tekintendő”. A parancs ezután zavaros történethamisítással folytatódott, majd külön kitért a törökök Bécs alatt elszenvedett súlyos vereségére: „A bolsevikok most meg fogják élni az ázsiai népek ősi végzetét.”

Másnap egy tizenhat éves berlini, egy bizonyos Dieter Borkovsky beszámolt egy esetről, aminek egy zsúfolt S-bahn-kocsiban volt tanúja. „Az emberek arcán rémület tükröződött. Dühösek voltak és elkecseregettek. Ilyen káromkodást még soha az életemben nem hallottam. Hirtelen valaki túlkiabálta a zajt: »Csendet!« Egy alacsony, koszos német katonát láttunk, egyenruháján a Vaskereszttel és a Német Aranykereszttel. Karján szalag, azon négy fémtank kitűző. Ez azt jelentette, hogy

közelharcban négy ellenséges tankot lőtt ki. »Valamit el kell mondanom önöknek«, kiáltotta és azonnal csend lett a kocsiban. »Még ha nem is akarnak meghallgatni, legalább hagyják abba a siránkozást. Ezt a háborút meg kell nyernünk. Nem veszíthetjük el a bátorságunkat. Ha mások nyerik meg ezt a háborút és csak a töredékét teszik majd velünk annak, mint amit mi tettünk a megszállt országok lakosságával, akkor néhány héten belül egyetlen német sem lesz életben.« Olyan csend lett, hogy a légy zümmögését is hallani lehetett volna.”

Amerikaiak az Elba partján

Ahogy a szövetséges hadseregek mindkét irányból Németország szíve felé vették az irányt – egy ekkoriban keletkezett keserű német mondás szerint – „az optimista berliniek angolul, míg a pesszimisták oroszul kezdtek el tanulni”. A cseppnyi humorérzéssel sem megáldott náci külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop egy diplomáciai vacsorán bejelentette, hogy „ugyan Németország elvesztette a háborút, ám még mindig hatalmában áll eldönteni, hogy ki előtt tegye le a fegyvert”. Ez volt az a gondolat, mely április elején oly sok álmatlan éjszakát okozott Sztálinnak is.

Amint bekerítették Model B hadseregcsoportjának mintegy háromszázezer katonáját, a Simpson vezette 9. hadsereg hadosztályai egymással versengve indultak meg az Elba irányába. Ők is és parancsnokaik is meg voltak győződve, hogy a stratégiai cél a náci főváros. A britekkel folytatott vitát követően Eisenhower távlati lehetőségként nyitva hagyta Berlin elfoglalásának kérdését. A Simpson számára kibocsátott parancsok második felében közölték a 9. hadsereggel, hogy „feladata megragadni minden lehetőséget és hídfőállást kialakítani az Elbán, valamint készen állni az előrenyomulás folytatására Berlin vagy északkelet felé.”

A hadsereg 2. páncéloshadosztálya – melynek „Kerekeken gördülő pokol” volt a beceneve – az amerikai szárazföldi erők legerősebb alakulata volt. Nagyon sok olyan déli harcolt a soraiban, akik a világválság idején léptek be a seregbe. A parancsnok, Isaac D. White tábornok jó előre megtervezte a Berlin felé vezető utat. Úgy kalkulált, hogy az Elbán Magdeburgnál kelnek át, a 9. hadsereg előrenyomulásának tengelyeként pedig elképzelése szerint a híres német autópályát használják majd. White tábornok legközelebbi versenytársa a 8. gyaloghadosztály, közkeletű nevén a „Jöttment cirkusz” volt. E nem túl hízelgő becenevet az alakulat onnan kapta, hogy a kötelékébe került rengeteg különféle zsákmányolt járművet olajzöldre festettek, majd egy fehér csillagot mázoltak rájuk. A Weser partját mindkét hadosztály április 5-én érte el.

Tőlük északra az 5. páncéloshadosztály Tangermünde felé tartott, Simpson frontszakaszának bal szélén pedig a 84. és a 102. gyaloghadosztályok az Elba felé haladtak. Az előrenyomulás lendületét rövid időre ellenállási gócok, rendszerint SS-osztagok megakasztották ugyan, ám a legtöbb német alakulat megkönnyebbülve adta meg magát. Az amerikai alakulatok csak tankolni, vagy a legfontosabb javítások elvégzésére álltak meg járműveikkel. Még borotválkozásra és fürdésre sem hagytak maguknak időt. A szervezetükben megugrott adrenalin szint miatt alvásra

nem is volt szükségük. A 84. hadosztály egy időre kiszállt a versenyből, amikor parancsot kapott Hannover elfoglalására, de negyvennyolc órával később már ismét útra kész volt. Eisenhower április 8-án Hannoverben látogatást tett az alakulat parancsnokánál, Alexander Bolling vezérőrnagynál.

– És most merre veszi az irányt, Alex? – kérdezte Eisenhower.

– Tábornok, nyomulunk tovább előre. Berlin felé tiszta az út előttünk, és semmi sem állíthat meg minket.

– Csak haladjanak előre – mondta a főparancsnok és kezét a vezérőrnagy vállára tette. – Sok szerencsét és ne hagyja, hogy bárki is az útjába álljon.

Bolling értelmezése szerint Eisenhower ezzel megerősítette, hogy a cél Berlin.

A 9. amerikai hadsereg balszárnyán a Dempsey tábornok vezette 2. brit hadsereg elérte Celle városát és a belseni koncentrációs tábor felszabadítására készült. Eközben Simpson jobbján Hodges tábornok 1. hadserege Dessau és Lipcse felé tartott. George Patton tábornok 3. hadserege jutott a legtovább, hiszen Lipcsét délről elkerülve alakulatai már a Harz hegységben jártak. Április 5-én csütörtökön Martin Bormann ezt írta naplójába: „Bolsevikok közel járnak Bécshez. Amerikaiak a tübingiai erdőkben.” Többet nem is kellett leírni ahhoz, hogy egyértelmű legyen: Nagy-Németország szétesőben van.

Patton gyors előrenyomulásának volt egy nem szándékos mellékhatása is. Az SS, nem ritkán a helyi Volkssturm segítségével több esetben koncentrációs táborok lakóit és kényszermunkásokat mészárolt le. A Tekla Gyárban, mely Lipcsétől három kilométerre, északkeletre repülőgépszárnyakat gyártott, 300 foglyot tereltek egy különálló épületbe az SS-katonák és a Volkssturm-tartalékosok. Az összes ablakot rögzítették, majd az SS gyújtóbombákat dobott be a terembe. Azokat, akiknek valahogy mégis sikerült kitörniük, géppuskával lőtték agyon. Három francia élte túl az esetet. A lipcsei börtön udvarán több mint 100 – zömében politikai okokból fogva tartott francia származású – foglyot végeztek ki. Egy 6500, különféle származású nő alkotta menetoszlop a Lipcsétől két kilométerre, északkeletre fekvő HASAG gyártelepről Drezdába tartott. A szövetséges légi felderítés észlelte őket, a meneteléshez túl gyenge foglyokat az SS-őrök agyonlőtték és az út menti árokba lökték. Kék-fehér csíkos koncentrációs tábori öltözetek „szegélyezték az utat és tárták a világ elé e szerencsétlen asszonyok kálváriáját”.

Dél-Németországban mindeközben Dever tábornok – Patch tábornok 7. hadseregéből és De Lattre de Tassigny tábornok 1. francia hadseregéből álló – 6. hadseregcsoportja a Fekete-erdőn kelt át. A balszárny Svábföldet vette célba. Karlsruhe elfoglalását követően Stuttgart felé indultak. Az alpesi erőd miatt még ekkor is óvatos Eisenhower azt akarta, hogy a két hadsereg forduljon délkelet felé, Salzburg irányába és a Duna völgyében találkozzon a szovjet csapatokkal.

A német civilek ámuldozva nézték az amerikai csapatokat. A katonák rendszerint a dzsipekben terpeszkedtek, és rágóztak vagy cigarettáztak. Egyáltalán nem hasonlítottak ahhoz a katonaképhez, ami a németekben kialakult. Olajzöldre festett járműveik, különösen a tankok női nevet kaptak. Néhány katonaszokás azonban egyete-

mesnek bizonyult. A visszavonuló német csapatok is gátlástalanul fosztogattak, és most megérkeztek a felszabadítók.

A szövetséges csapatok a fosztogatást valószínűleg már azelőtt megkezdtek, hogy átlépték volna a német határt. „A feltárt adatok alapján”, állt egy, az Ardeneken való átkelés során készült jelentésben, „egyértelműen megállapítható, hogy nagy arányban került sor a belga polgári tulajdon amerikai katonák általi fosztogatására.” A széfekeket például sok esetben robbanóanyaggal nyitották ki. Ahogy a csapatok tovább nyomultak Németország középső és déli területei felé, az amerikai katonai rendőrség a falvak bekötőútjainál táblákat helyezett el a következő felirattal: „Nincs gyorshajítás, nincs fosztogatás, nincs barátkozás.” Összességében ennek persze nem sok visszatarató ereje volt.

Északabbra a skót gárdisták egyik tisztje, egy későbbi bíró megállapította, hogy a rajnai átkelés fedőnevű a „Fosztogatás-hadművelet”-et kellett volna választani. Beszámolt arról is, hogy a boltok betört kirakatai a „fosztogatók paradicsomát” testesítették meg. „Nem igazán lehetett többet tenni annál, mint hogy az apróbb tárgyakra korlátozzák a fosztogatást. A harcokszíók jártak a legjobban, mivel a tankokra az írógéptől a drót nélküli rádió át mindent fel lehetett pakolni... Lehordtam mindennek a katonáimat, hogy a házak átvizsgálása helyett fosztogatással töltsék az idejüket, míg nem észrevettem, hogy az én nyakamban is két, zsákmányolt távcső lóg.”

Az olyan, önálló akciókat végrehajtó alakulatok, mint például a SAS különítményei már sokkal becsúgyóbbnak bizonyultak. Az egyik tiszt megállapítása szerint „Monty nagyon zabos volt a fosztogatások miatt”. Alexander tábornagy azonban már nyilván „sokkal lazábban vette az egészet”. Egy-két esetben a német vidéki kúriák lakóit fegyverrel kényszerítették a ritka ékszerek átadására. Az egyik SAS-csapat nem sokkal később rálelt a Göring felesége által felhalmozott titkos festménykollekción. A parancsnok ragaszkodott hozzá, hogy ő választhasson először, majd utána következhetnek a többiek. A vásznakat ezután kivágták a keretből és összetekerve az aknák csöveibe rejtették.

A háborúval kapcsolatos magatartás hadseregenként változott. Az idealista amerikaiak és kanadaiak úgy gondolták, hogy kötelességük megmenteni a régi világot, majd minél hamarabb haza kell térniük. Cinikusabb bajtársaik már sokkal inkább a feketepiac nyújtotta üzleti lehetőségeket vették górcső alá. A francia hivatásos tisztek különösen az 1940-ben elszenvedett szörnyűségekért való bosszúállást és a nemzeti büszkeség helyreállítását tartották szem előtt. A brit hadseregben azonban egy újonnan érkezett tiszt először könnyen érezhette úgy, hogy „a demokráciáért és a világ szabadságáért vívott élet-halál küzdelembe csöppent”, ám később rá kellett jönnie, hogy a háború valójában nem más, „mint a hadtörténet egy meg lehetőséges sportos ellenféllel szemben vívott véletlen eseménye”. Szükségtelen talán említeni, hogy az oroszok teljesen más nézetet vallottak.

A gyors amerikai előrenyomulás Németország középső területein gyanakvóvá tette a Kremlt. A szovjet vezetés, mely korábban oly sokszor panaszkodott az amerikai-

aknál és a briteknél a második front megnyitásának elhúzódása miatt, most rémülten konstata, hogy eddig sokat hezitáló szövetségesei lesznek esetleg azok, akik először érnek Berlinbe. Talán szándékosan, de Moszkvában teljes mértékben figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a szövetségeseik az abszolút légi fölény, és a német csapatok sokkal jobban tartanak a Typhoonoktól és Mustangoktól, mint a Sturmovikoktól. Sztálin, aki nem a logikus magyarázatok híveként vált híressé, nehezen emésztette meg, hogy a németek sokkal inkább készen mutatkoztak a nyugati szövetségesek előtt letenni a fegyvert, semmint hogy a bosszúra éhes szovjet csapatoknak adják meg magukat.

„Az amerikai harckocsizók kifejezetten élvezik a festői Harz hegységben tett kirándulásokat”, írta Ilja Ehrenburg a *Krasznoj Zvezdában*. A német alakulatok, élcelődött cinikusan, „fanatikus elszántsággal” sorra adták meg magukat. Úgy viselkedtek az amerikaiakkal, állította az író, mintha azok legalábbis „valamelyik semleges állam katonái lennének”. Averell Harriman leginkább Ehrenburg azon megállapítása dühítette, mely szerint az amerikaiak „fényképezőgéppel a kezükben hódítottak”.

Sztálin, talán mert másokat is önmagából kiindulva ítél meg, arra gyanakodott, hogy a nyugati szövetségesek – remélve, hogy először érnek Berlinbe – esetleg kiegyezésre készülnek a náci párton belül kialakult frakciókkal. Ezen meggyőződését alátámasztani látszottak a Bernben Allen Dulles és Wolff SS-Obergruppenführer között lefolytatott tárgyalások is. Dullest ráadásul megkereste Kaltenbrunner egyik képviselője is, aki kijelentette, hogy az SS puccsot készül végrehajtani a náci párt és a háborút folytatni szándékozó SS-keményvonalasok ellen. Amennyiben az összeküvés sikerrel jár, az SS „rendben átadná a közigazgatási feladatokat a nyugati hatalmaknak”. Kaltenbrunner embere szóba hozta azt is, hogy a nyugati frontot esetleg megnyitnák az amerikaiak és a britek előtt, és az így felszabaduló német csapatokat átvezényelnék keletre – beteljesítve így Sztálin félelmét. A szovjet vezető minderről szerencsére csak jóval később szerzett tudomást, ám arról már ekkor is tudott, hogy amerikai és brit légideszant-alakulatok készen állnak a berlini bevetésre, amennyiben a náci hatalom hirtelen összeomlana. Az 101. légideszant-hadosztály számára valóban ki is jelölték a Tempelhof repülőtér ugrási zónának, míg a 82. légideszant a Gatow repülőtéren szállt volna le, ám amióta megszületett a döntés, hogy az Elbánál a csapatoknak meg kell állniuk, az egész hadművelet sorsa bizonytalanná vált. Bárhogy is, az ilyen – váratlan eseményekre történő felkészülést segítő – terveknek semmi közük nem volt a német béketapogatózásokhoz. Amióta a casablancai konferencián kiadott nyilatkozatukban felszólították a németeket a feltétel nélküli fegyverletételre, Roosevelt, de még Churchill sem fontolgatta komolyan egy, a náci vezetőkkel kötendő titkos megállapodás lehetőségét.

Roosevelt és Eisenhower év eleji optimizmusa, vagyis hogy sikerülhet elnyerniük Sztálin bizalmát, áprilisban csalódottságba fordult át. Mint azt korábban már említettük, Eisenhower március 28-i, Sztálinnak küldött ellentmondásos üzenetében részletesen tájékoztatta a szovjet vezetőt a nyugati szövetségesek terveiről, ám viszonzásképpen semmit sem kapott. Sőt, április 1-jén, amikor arról tájékoztatta az

amerikai főparancsnokot, hogy Berlin immár semmilyen stratégiai jelentőséggel nem bír, Sztálin gyakorlatilag félrevezette Eisenhower. Ugyanebben a táviratában Sztálin azt is közölte, hogy a szovjet offenzíva megindulására nagy valószínűséggel (április közepe helyett) valamikor május második felében kell számítani. Üzenetében a szovjet vezető kitért arra is, hogy a Vörös Hadsereg dél felé nyomul majd, hogy találkozasson Eisenhower hadseregeivel, és hogy Berlin ellen csupán „közepes méretű” csapatokat küldenek majd.

Eisenhower nem tudván, hogy becsapták, szűkszavú üzenetet küldött Montgomerynek azzal, hogy „Berlin immár semmi más, csak egy földrajzi név”. Marshall tábornok támogatásával pedig továbbra is elutasította Churchill azon érvét, mely szerint az amerikaiaknak és a briteknek „lehetőség szerint minél keletebbre kellene kezet fogniuk az oroszokkal”. Az amerikai főparancsnok egyszerűen nem tudta elfogadni Churchill azon véleményét, hogy amíg német zászló leng a város felett, Berlin „a legfontosabb stratégiai cél Németországban”. Eisenhower továbbra is meggyőződéssel vallotta, hogy a Németországot kettéosztó Lipcse–Drezda tengely sokkal fontosabb, és hitte, hogy Sztálin is hasonló módon gondolkodik a kérdésben.

Eisenhower Sztálin Lengyelországgal kapcsolatos trükkjeit sem volt hajlandó észrevenni. Churchill összes félelmét beigazolódnak látta, amikor lengyel demokratikus pártok tizenhat vezetőjét, akiket titkos tárgyalásokra Zsukovhoz hívtak, egyszerűen letartóztatta és Moszkvába hurcolta az NKVD. Sztálin, noha Eisenhower elhitte szinte minden hazugságát, mégsem volt nyugodt. Talán – igazi sztálini üldözési mániától vezéreltetve – azt gondolta, hogy Eisenhower kettős játékot játszik. Bárhogy is, elszánta magát, hogy büntudatot ébreszt az amerikaiakban. Április 7-én egy, az amerikai elnöknek küldött agresszív hangvételű üzenetében ismét felhozta a németek által Svájcban, Dulles keresztlőn tett békekezdeményezések ügyét. Hangsúlyozta azt is, hogy a Vörös Hadseregnek messze több német hadosztállyal kell szembenéznie, mint a nyugati szövetségeseknek. „[A németek] továbbra is fékevesztett vadállat módjára küzdenek az oroszok ellen Csehszlovákiában. Olyan csoportokat védenek eszelős módon, melyekre annyi szükségük van, mint halottnak a borogatásra”, írta Sztálin Rooseveltnek, „ezzel szemben Nyugat-Németországban olyan fontos városokat adnak át ellenállás nélkül, mint Osnabrück, Mannheim és Kassel. Nem gondolja ön is, hogy az ilyen magatartás legalábbis furcsa és érthetetlen?”

Hitler józannak éppen nem mondható döntése, hogy a hatodik SS-páncélos-hadsereget a Berlint fenyegető veszély ellenére Bécs mellett tartja, ironikus módon az „alpesi erőd”-elméletet látszott alátámasztani. A SHAEF egyesített hírszerzési bizottsága április 10-én elismerte, hogy „semmilyen bizonyíték nem támasztja alá a véleményt, mely szerint a német főparancsnokság stratégiáját az úgynevezett nemzeti erőd biztosítását célul tűző vezérelv irányítja”. Ám ezután azzal folytatták, hogy az „erőd” elsődleges célja a háború lezárásának a következő télig való elhúzása, hátha addig a nyugati szövetségesek és a szovjetek végképp összevesznek. Ugyanezen a napon azonban készült egy másik jelentés is, melyre érdemes lett vol-

na odafigyelnie az „erőd-elmélet” híveinek is. „Nemrég fogságba esett német tábornokok és más főtisztek kihallgatását követően kiderült, hogy közülük senki sem hallott a nemzeti erődről. Azt mindannyian »képtelen és kivitelezhetetlen« tervnek tartják.”

✧ Sem Sztálin, sem Churchill nem értesült arról, hogy az amerikai elnök nincs olyan állapotban, hogy olvassa távirataikat. ^{More}Április 30-án, nagypénteken Rooseveltet levitték vonaton a Georgia állambeli Warm Springsbe. Ez volt az utolsó útja életében. A várakozó limuzinba szinte már öntudatlan állapotban tették át. Akik látták, mélyen megdöbbenek, hogy milyen rossz állapotban van az elnök. Alig két héten belül Rooseveltt meghal, és alelnöke, Harry Truman lesz az Egyesült Államok következő elnöke.

Április 11-én az amerikaiak elérték Magdeburgot. Másnap Dessautól délre átkeltek az Elbán. Tervek készültek azon kalkuláció alapján, hogy Berlint akár negyvennyolc órán belül is elérhetik. A becslés meglehetősen realistikusnak tűnt, mivel a főváros nyugati részén szinte alig maradtak SS-alakulatok.

Ugyanezen a napon a németek megdöbbenve hallgatták az egyik Kölnből sugárzó francia állami rádióadó meglehetősen kegyetlen hangvételű üzenetét. „Deutschland, dein Lebensraum ist jetzt dein Sterbensraum.” – „Németország, az életered immár sírhelyed”. Az ilyenfajta megállapításokat inkább Ilja Ehrenburgtól várták volna.

Említett vitriolos tollú író egyébként ezen a napon jelentette meg a *Krasznojá Zvezdá*-ban a háborúról szóló utolsó, és egyben legellentmondásosabb cikkét. Az írás címe „Elég” volt. „Németország szörnyű haláltusa semmilyen együttérzést nem ébreszt bennünk”, írta. „Emlékezzünk csak vissza a hatalmas díszfelvonulásokra a berlini Sportpalastban, ahol Hitler azt üvöltötte, hogy meg fogja hódítani az egész világot. Hol van most ő? Melyik lyukban? Szakadékba vezette Németországot, és most nem mer mutatkozni.” Ehrenburg véleménye szerint: „Németország már nem is létezik; az már csak egy gengszterbanda”.

Ugyanebben a cikkében Ehrenburg keserűen veti össze a németek által nyugaton, illetve keleten mutatott ellenállás jellemzőit. „Az Oroszország által elszenvedett szörnyű sebekről” beszélt, melyekről a nyugati szövetségesek nem voltak hajlandók tudomást venni. Ezután a németek által Franciaországban elkövetett néhány atrocitásról, így például az oradouri esetről tett említést. „Négy ilyen falu van Franciaországban. És hány ilyen van Belorussziában? Hadd emlékeztessen önöket a Leningrád közelében fekvő falvakra...”

Ehrenburg provokatív hangvételű írásai nem ritkán saját nézeteivel sem voltak összhangban. Cikkében egyrészt hallgatólagosan elfogadta a fosztogatásokat – „Nos, a német nők korábban lopott bundákat és kanalakat veszítik most el...” –, miközben a Vörös Hadsereg szóhasználatában a fosztogatásba a nemi erőszakot is beleértették. Ugyanekkor pedig a Frunze Katonai Akadémián tiszteket oktatott, és előadásában – elmarasztalva a Vörös Hadsereget a Kelet-Poroszországban végzett pusztításokért és a fosztogatásokért – a katonák elfogadhatatlan viselkedéséért azok

„rendkívül alacsony” kulturális színvonalát tette felelőssé. A nemi erőszakkal kapcsolatban mindössze annyi megjegyzést tett, hogy a szovjet katonák „nem utasították el a német nők »bókijait«”. Abakumov, a SZMERS vezetője jelentette Sztálinnak Ehrenburg „elfogadhatatlan megnyilvánulásait”, aki e cikkeket „politikai szempontból károsnak” nyilvánította. Ez, valamint az NKVD irányította Nemzeti Bizottság a Szabad Németországért vezetőjének, Von Einsiedel grófnak a hasonló tartalmú jelentése olyan események sorozatát indította el, mely végül a szovjet politika újraértékelését eredményezte.

Ehrenburg április 12-i cikkének hangvétele egyáltalán nem volt vérszomjasabb a korábbi kirohanásokénál, ám a szerző legnagyobb megdöbbenésére a legmagasabb szintről kapott támadásokat, mely már önmagában is a párt irányvonalának változását jelezte. Ehrenburg keserűen állapította meg később, hogy a németeket legkeményebben ostromozó tollforgatóként az adott helyzetben ő tűnt a legalkalmasabb szimbolikus áldozatnak. A szovjet vezetés igencsak megkésve felismerte, hogy a Vörös Hadsereg által a civil lakosság ellen elkövetett szörnyűségek csak tovább erősítik a Szovjetunióval szembeni ellenérzéseket, és ezzel csupán megnehezítik hatalmuk kiépítését a háború utáni Németországban. Ehrenburg szavaival az ellenség harci kedvét akarták letörni oly módon, hogy „büntetlenséget ígértek azoknak az egyszerű embereknek, akik Hitler parancsait hajtották végre”.

Április 14-én Georgij Alekszandrov, a Központi Bizottság főideológusa és ebben a pozíciójában egyúttal a szovjet propagandáért felelős személy, „Ehrenburg elvtárs túlzottan leegyszerűsít” címmel válaszcikket írt a *Pravdá*-ba. A vezető helyen megjelent írásban, melyet kétségkívül maga Sztálin is átnézett – ha nem éppen diktált –, Alekszandrov visszautasította Ehrenburgnak a nyugati fronton tapasztalható gyors német fegyverletételre vonatkozó magyarázatát és Németország „gengszterbandaként” feltüntetését. Miközben néhány német tiszt „a kannibál rezsim oldalán harcol, addig mások bombát dobnak Hitlerre és klikkjére [a júliusi merénylet szervezői] és meggyőzik a németeket, hogy tegyék le a fegyvert [Von Seydlitz tábornok és a Német Tisztek Szövetsége]. A Gestapo vadászik a rendszer ellenzékeire, és a néphez intézett felhívás, hogy jelentsék fel őket, bebizonyította: nem minden német egyforma. A náci kormányzatnak volt szüksége a nemzeti egységre. A nemzeti egységre való felszólítás is csupán azt bizonyította, hogy nem beszélhetnek egységről.” Alekszandrov idézte a Sztálin szájából először még 1942. február 23-án elhangzott, de igazi jelentéssel csak 1945-től bíró megállapítást is, mely szerint „Hitlernek jönnek és mennek, de Németország és a német nép fenn fog maradni”.

Alekszandrov cikkét a moszkvai rádióban is beolvasták és utánközlésben megjelent a *Krasznojá Zvezdá*-ban is. A leszúrt Ehrenburg a politika lomtárába került. Sztálinnak írt levelére, melyben az őt ért igazságtalanságok ellen emelt szót, sohasem kapott választ. Ehrenburg feltehetően nem is igazán fogta fel, hogy egyrészt a Vörös Hadsereg vonatkozó más jellegű kritikai megjegyzései miatt, másrészt azért kellett bűnhődnie, mert a tisztek képtelennek bizonyultak embereik megrendszabályozására. Leírta például korábban, hogy amikor egy tábornok megrögtte egyik katonáját, amiért az bőrdarabot vágott le egy heverőről, pedig azt a főtiszt véleménye-

nye szerint a Szovjetunióban bármelyik család használhatná, az egyszeri katona így vágott vissza: „Az ön felesége esetleg megkapja a heverőt, de az enyém biztosan nem”, és azzal folytatta a heverő szétszedését. Abakumov legkomolyabb vádja ugyanakkor az volt, hogy állítása szerint Ehrenburg így fordult a Frunze Katonai Akadémia hallgatóihoz: „A »rabságból« visszatérő oroszok jó fizikai állapotban vannak. A lányok jól tápláltak és csinosak. Az újságokban megjelenő cikkek a Németországba hurcolt emberek sanyarú sorsáról nem túl meggyőzőek.” Ha a Vörös Hadsereg katonái körében nem lett volna olyan népszerű, Ehrenburg bizonyosan valamelyik Gulág mélyén végezte volna.

A fronton mindeközben a politikai osztályok egyértelműen kényelmetlenül érezték magukat a kialakult helyzet miatt. Jelentették, hogy néhány tiszt továbbra is Ehrenburggal ért egyet és úgy vélik, „keményen el kell bánnunk a németekkel és azokkal a nyugati szövetségesekkel is, akik a németekkel kacérkodnak”. A párt hivatalos álláspontja azonban egyértelmű volt. „Már nem saját országunk területén üldözzük a németeket. Akkor ugyanis még teljesen logikus volt az »Öld a németet, ahol csak látod!« jelszó. Ezzel szemben most már eljött az idő, hogy minden bűnös tétivel elszámoltassuk az ellenséget.” Mégis, noha a politikai tisztek rendszeresen idézték Sztálin mondását, mely szerint „Hitlerék jönnek, és mennek...”, mindez nem túl sokat nyomott a latban a katonák szemében. „Sok katona kérdezi”, jelentette az egyik politikai tiszt, „hogyan ír-e még Ehrenburg és hogy minden kezükbe kerülő újságban keresik az általa jegyzett cikkeket”.

A politikai irányvonal változása a nagy offenzíva előtt már túl későn jött azon katonák számára, akik az elmúlt három évben személyes élmények és a propagandabeszédek alapján is mélyen meggyűlöltek az ellenséget. Az egyik önkéntelenül is legárulkodóbb megjegyzést Zsukov egyik hadosztályparancsnoka, Maszlov tábornok tette. A főtiszt az egyik lámpákban álló városban szüleiket kétségbeesve kereső, zokogó gyerekekről számolt be. „Ami igazán meglepő volt”, írta Maszlov, „az az, hogy éppúgy sírtak, mint a mi gyerekeink.” Csak kevés szovjet katona és tiszt gondolt a németekre úgy, mint emberi lényekre. Miután a náci propaganda a szlávokat „alacsonyabb rendű fajjá” nyilvánította, a szovjet ellenpropaganda sikerrel győzte meg a szovjeteket arról, hogy a németek gyilkos vadállatok.

A szovjet hatóságoknak volt még egy okuk, hogy aggódjanak a nyugati szövetségesek gyors előrenyomulása miatt. Félték ugyanis, hogy az 1. és a 2. lengyel hadsereg katonái majd csatlakozni akarnak a londoni emigráns kormányra felesküdt lengyel erőkhöz. Április 14-én Berija átnyújtotta Sztálinnak Szerov tábornok, a Zsukov vezette 1. Belorusz front NKVD-főnökének jelentését. „A szövetségesek nyugati fronton tapasztalható gyors előrenyomulása miatt”, írta Szerov, „egészen hangulat alakult ki az 1. lengyel hadsereg katonái körében.” A SZMERS akcióba lendült és tömeges letartóztatásokat hajtottak végre.

„Az 1. lengyel hadsereg hírszerző szervei”, jelentette Szerov, „felderítették és letartóztatták az Anders-féle hadsereg 2000 egykori katonáját, a Honi Hadsereg tagjait, valamint olyan katonákat, akiknek családtagjai az Anders-féle hadseregben

harcolnak.” E lengyelek Szovjetunióval szembeni „ellenséges magatartását” a szovjet hatóságok szerint alátámasztani látszott az a tény is, hogy eltűntek valódi lakcímüket, így akarván menteni családjukat az esetleges megtorlás elől. Szerov elfelejtette említeni, hogy mivel a 43 000 tagot számláló lengyel kommunista fegyveres erő jelentős részét is a Gulágból sorozták, ezek a katonák sem tápláltak kifejezetten baráti érzelmeket a Szovjetunió iránt. Lengyelországban a Honi Hadsereg NKVD által letartóztatott tagjai előtt két választás állt: vagy Szibéria és a munkatábor, vagy a kommunista hadsereg.

A SZMERS informátorai figyelmeztették felügyelőiket, hogy a lengyel katonák rendszeresen hallgatják a „londoni rádiót”. Az informátorok szerint továbbá a lengyel katonák meg vannak győződve arról, hogy „az Anders-féle hadsereg a másik irányból, a britekkel együtt érkezik”.

– Amikor a lengyel erők találkoznak majd – közölte az egyik tiszt, nem tudván, hogy egy informátorral beszél –, tisztjeink és katonáink többsége átáll majd az Anders-féle hadseregbe. Eleget sanyargattak minket a szovjetek Szibériában.

– A háborút követően, ha már Németországgal leszámoltunk – mondta egy másik informátornak az egyik zászlóalj parancsnoka –, Oroszország ellen fogunk harcolni. Az angolok oldalán Anders 3 milliós serege harcol.

– Ránk erőszakolják a saját „demokráciájukat” – mondta a 2. tüzérezred egyik parancsnoka. – Amint csapataink csatlakoznak Anders seregéhez, elzavarjuk a [szovjet irányítás alatt álló] ideiglenes kormányt. A londoni kormány ismét átveszi a hatalmat és Lengyelország ismét az az állam lesz, ami 1939 előtt volt. Anglia és Amerika segíteni fog, hogy megszabaduljunk az oroszoktól.

Szerov azzal vádolta az 1. lengyel hadsereg tisztjeit, hogy „nem folytatnak kellően hatékony politikai felvilágosító tevékenységet”.

Miközben a 3. és 9. amerikai hadsereg az Elba felé nyomultak, a Ruhr-vidéken bekerített, Model tábornagy vezette B hadseregcsoporthoz légitámadások sorozatával számolták fel. Model azon kevés hadseregparancsnokok egyike volt, akiben Hitler teljesen megbízott. Tábornok társai ugyanakkor „rendkívül durva és gátlástalan” embernek tartották. A katonák csak „*der Katastrophengeneral*” néven emlegették, mivel mindig azon a frontszakaszon jelent meg, ahol már éppen veszni látszottak a dolgok. A Ruhr-vidék mindenesetre Model utolsó katasztrófája volt. Nem volt hajlandó csapatait hátrahagyva repülőn távozni, amikor pedig katonái tömegesen kezdték letenni a fegyvert, föbe lőtte magát. Pontosan ez volt az, amit Hitler minden parancsnokától elvárt volna.

Még jóval ezelőtt Günther Reichhelm ezredes, a B hadseregcsoporthoz tartozó hadműveleti tisztje néhány más tiszt társaságában repülőn magára hagyta a bekerített hadsereget. A tizenhét repülőgépből mindössze három ért el Jüterbogba, a Berlin déli részén fekvő repülőterre. Reichhelmet kocsival a Wehrmacht zosseni főhadiszállására vitték, ahol a kimerültségtől eszméletét veszítette. Csak akkor tért magához, amikor Guderian korábbi helyettese, Wenck tábornok ült le az ágya szélére. Wencket, akinek még azelőtt vissza kellett térnie a munkához, hogy teljesen fel-

épült volna a *Sonnenwende* hadművelet során elszenvedett autóbalesetben szerzett sérüléseiből, nemrég nevezték ki a tizenkettedik hadsereg főparancsnokává. Wenck gyanította, hogy – noha az feladataul az Elba vonalának védelmét kapta – új hadserege inkább csak papíron létezik.

– Ön lesz a törzsfőnököm – közölte Wenck Reichhelmmel.

Ám az ezredesnek mindenekelőtt jelentést kellett tennie a B hadseregcsoport helyzetéről. Jodl üzent neki, hogy menjen a Birodalmi Kancelláriára, ahol már Hitler, Göring és Dönitz tengernagy várták. Reichhelm elmondta Hitlernek, hogy a B hadseregcsoport elhasználta az összes lőszerét, és a megmaradt harcokcsíjái sem bevethetők, mivel elfogyott az üzemanyag is. Hitler hosszú ideig tűnődött.

– Model a legjobb tábornagyom – mondta végül Reichhelm azt hitte, Hitler végül megértette, hogy mindennek vége, de tévednie kellett. A Führer azt mondta: – Ön a tizenkettedik hadsereg törzsfőnöke lesz. Függetlenítse gondolkodását a vezérkar ostoba előírásaitól. Tanuljon az oroszoktól. Ők pusztán az akaraterejük által legyőzik a németeket, akik pedig már Moszkva alatt álltak.

Hitler ezután azzal folytatta, hogy a német hadseregnek partizán-hadviselésre kell berendezkednie és fákat kell a Harz hegységben kívánnia, hogy megállítsa Patton előrenyomulását. A Führer az elsősorban a századparancsnokok által használt 1:25 000 arányú térképeket kért, hogy bizonyítsa igazát. Jodl megpróbálta felvilágosítani, de Hitler váltig állította, hogy ő kiválóan ismeri a Harz hegységet. Jodl, aki általában nagy önuralomról tett tanúbizonyságot, most élesen visszavágott:

– Én egyáltalán nem ismerem a területet, de tisztában vagyok a helyzettel.

Reichhelm észrevette, hogy Göring mindeközben arcán egy térképpel egyszerűen elaludt a sarokban álló karosszékben. Kíváncsi volt, vajon aznap mennyi drogot fogyaszthatott. Hitler végül utasította Reichhelm ezredesét, hogy csatlakozzon a tizenkettedik hadsereghez, ám előtte menjen a döberitz táborkba, ahol 200 darab Volkswagen típusú terepjárót vételezhet az egységei számára.

Reichhelm megkönnyebbülve távozott ebből az örültekházából. Döberitzben csupán egy tucat járművet kapott. Wenck és a tizenkettedik hadsereg főhadiszállásának felkutatása azonban még komolyabb kihívásnak bizonyult. Végül a Dessauval szemben, az Elba túlpartján fekvő Rosslau utásziskolájában találta meg új parancsnokát. Legnagyobb öröme kiderült, hogy a fő hadműveleti tiszt egy régi barátja, báró Hubertus von Humboldt-Dachroeden ezredes lesz. A tizenkettedik hadsereg egy része, értesült Reichhelm, „hihetetlenül szolgálatkész, fiatal katonákból áll, akiket fél évig képeztek a tiszti iskolában”, de van sok többéves fronttapasztallal rendelkező altiszt is, akik most tértek vissza a kórházból. Mindkét tiszt rendkívül nagyra becsülte hadseregarancsnokát. Wenck fiatal volt, rugalmas és jó frontparancsnok, aki „nyugodtan katonái szemébe nézhetett”.

Noha a főhadiszállást rögtönözve állították fel, és csupán néhány rádiókészülékkel rendelkeztek, rájöttek, hogy a helyi telefonhálózat még működőképes és tökéletesen megfelel a célnak. A hadsereg a többi, hasonló módon életre hívott alakulathoz képest jobban fel volt szerelve, köszönhetően a hadsereg Altengrabowban kialakított raktárbázisának és a Havelsee-n megfeneklett bárkáknak és csónakok-

nak. Wenck nem volt hajlandó követni Hitler „Néró”-rendeletét és megakadályozta a Dessautól délkeletre fekvő, Berlin egyik elsőszámú elektromosáram-ellátójának minősülő golpai villamos erőmű elpusztítását. Wenck parancsára a *Hutten* gyaloghadosztály biztosította az erőmű védelmét, nehogy valamelyik fanatikus ismét megpróbálja levegőbe repíteni a létesítményt.

A tizenkettedik hadsereg elsőszámú feladata felkészülés a 9. amerikai hadsereg „Hannover–Magdeburg autópálya vonalában” vezetett támadására. Az amerikaiak az elképzelések szerint majd az Elba keleti partján építenek ki hídfőállást és ezt követően fordulnak majd Berlin irányába. Az első támadásra a vártnál korábban került sor. „Április 12-én érkezett az első jelentés, mely szerint az ellenség Schönebeck és Barby közelében megkísérelte az átkelést.” A *Scharnhorst* gyaloghadosztály egy zászlóaljjal és néhány rohamlöveggel másnap megkísérelt ellentámadásba lendülni. Komoly ellenállást fejtettek ki, ám az ellenség, és különösen az amerikai légerő, túlerőben volt.

Reichhelm ráébredt, hogyha az amerikaiak teljes létszámban átkelnek a folyón, akkor nem marad más megoldás, mint „letenni a fegyvert”. A tizenkettedik „egy vagy két napnál tovább” egyszerűen nem folytathatta a harcot. Humboldt ugyanerre a következtetésre jutott. Az amerikaiak ekkor már több ponton átkeltek az Elbán. Április 14-én, szombaton a SHAEF a következő feljegyzést készítette: „...a 9. hadsereg elfoglalta a Magdeburgtól 100 kilométerre északra fekvő Wittenberget. A 83. gyaloghadosztály három zászlóalja Magdeburgtól délkeletre Kameritz térségében átkelt az Elbán.” Az 5. páncélosadosztály mindeközben Tangermünde térségében egy huszonöt kilométeres frontszakaszon kiért az Elbához. Április 15-én Wenck tizenkettedik hadserege Zerbst közelében nagy erejű ellentámadást indított a 83. gyaloghadosztály ellen, ám a kísérlet kudarcot vallott.

Az Elbán kiépített hídfőállások Eisenhower számára több problémát jelentettek, mint lehetőséget. Beszélt a hadseregcsoport parancsnokával, Bradley tábornokkal és kikérte véleményét a Berlin ellen vezetendő esetleges támadásról. A főparancsnok valójában arra volt kíváncsi, hogy milyen veszteségekkel kell számolnia a német főváros bevétele során. Bradley úgy becsülte, hogy mintegy 100 000 fő eshet áldozatul a harcokban (a tábornok később elismerte, hogy az előzetes kalkulációi túlzónak bizonyultak). Majd hozzátette, hogy ez nagy ár lenne egy csupán szimbolikus jelentőséggel bíró győzelemért, hiszen Németország vereségét követően újra vissza kellene vonulniuk majd. Az elhangzottak teljes mértékben egybeestek Eisenhower véleményével, noha ő később azt állította, hogy „Németország későbbi felosztása egyáltalán nem befolyásolta az ország végső legyőzésére irányuló katonai terveinket”.

Eisenhower aggódott a túlságosan hosszú kommunikációs vonalai miatt is. A 2. brit hadsereg Bréma peremkerületeinél járt, az 1. amerikai hadsereg Lipcse felé közeledett, míg Patton előretolt egységei már a csehszlovák határnál jártak. A távolságok olyan nagyok voltak, hogy az elől haladó egységekhez Dakotákkal juttatták el az utánpótlást. Gondoskodni kellett a nagyszámú civil, koncentrációs- és fo-

golyátörklő étkeztetéséről is. Hatalmas erőforrásokat kellett mozgósítani. Mint sokan másokat, Eisenhower is teljesen készületlenül érte az a borzalom, amit a koncentrációs táborokban találtak. Az itt látott szörnyűségek hosszú évekre befolyásolták a felszabadítók túlélésről vallott nézeteit.

A nyugati front parancsnokai nem sok mindent tudtak arról, hogy mi történik a keleti fronton. Nem is igazán méltányolták a német hadsereg törekvését, mellyel engedték, hogy az amerikaiak a Vörös Hadsereg előtt érjenek Berlinbe. „A katonák és a tisztek”, jegyezte fel a Wehrmacht főparancsnokságán látottakat De Mazière ezredes, „úgy vélték, sokkal jobb, ha a Nyugat győz le minket. A végletekig kimerült Wehrmacht már csupán azért harcolt, hogy a szovjetek a lehető legkisebb területet foglalhassák el.” Simpson és a 9. hadsereg alakulatparancsnokainak ösztönei sokkal megbízhatóbbnak bizonyultak, mint a legfelsőbb parancsnokság megérzései. Előbbiek úgy becsülték, hogy elszórt ellenállással szembe kell majd nézniük ugyan, ám ezeket meg lehet kerülni útban Berlin felé és akkor már csak alig 100 kilométer választja el őket a birodalom fővárosától.

A 83. gyaloghadosztály már kiépítette hídfőállását, melyen a 2. páncélosadosztály harckocsijai is átkelhettek. Április 14-én, szombaton éjszaka azután megindult a végeláthatatlan járműoszlop. Az immár egészen Zerbstig elnyúló hídfőállásnál gyorsan felfejlődtek a csapatok. Az izgalom egyre nőtt az amerikai katonák körében. Már csak az indulási parancsra vártak. Ám április 15-én, vasárnap reggel hadseregparancsnokukat, Simpson tábornokot magához kérte Wiesbadenbe, a hadseregcsoporthoz főhadiszállására Bradley tábornok. A hadseregcsoporthoz főparancsnoka a repülőtéren várta Simpson. Kezet fogtak, amint a 9. hadsereg parancsnoka kilépett a gépből. Bradley minden bevezetés nélkül közölte, hogy a 9. hadseregnek meg kell állnia az Elba vonalánál. Berlin irányába tehát nem folytathatja az előrenyomulást.

– Honnan a fenéből kapta ezt a parancsot? – kérdezte Simpson.

– Ike-től – felelte kurtán Bradley.

Simpson kábán és leverten visszarepült a parancsnokságára és közben azon tűnődött, hogyan közli majd a hírt parancsnokaival és katonáival.

A parancs, hogy meg kell állniuk az Elbánál, párosulva Roosevelt elnök váratlan halálának hírével jelentős mértékben aláasta az amerikai katonák harci kedvét. Roosevelt április 12-én hunyt el, ám a hírt csak másnap hozták nyilvánosságra. Goebbels szinte önkívületbe került az örömtől, amikor a Küstrin környékén kiépített állásoknál tett látogatásáról visszatérve értesült a történetekről. Azonnal felhívta Hitler a Birodalmi Kancellária bunkerében.

– Führerem, gratulállok! – mondta. – Roosevelt halott. A csillagokban is megvan írva, hogy április második fele lesz a fordulópont számunkra. Ma péntek, 13-a van. Hát eljött a fordulat ideje!

Néhány nappal korábban Goebbels Carlyle II. Frigyesről szóló művét olvasta fel hangosan Hitlernek, hogy a Führert kimozdítsa depressziójából. Az éppen aktuális rész arról szólt, hogy Nagy Frigyes katasztrofális vereséget szenvedve a hét éves háborúban éppen az öngyilkosság gondolatával kacérkodik, ám hirtelen üze-

net jött azzal, hogy meghalt a cáraszony, Erzsébet. „A Brandenburgi-házzal csoda történt.” Hitler szemei könnyel teltek meg e szavakra. Goebbels nem hitt a csillagjóslásban, ám minden eszközt kész volt bevetni, hogy a csüggedő Führerbe lelket öntsön. Próbálkozása sikerrel járt, és Hitler hamarosan kitörő optimizmus lett úrrá. A magányos remete immár szeretetteljesen tekintett fel Nagy Frigyes portréjára, melyet kifejezetten az ő kedvéért hozattak le a bunkerbe. Másnap, április 14-én, a hadsereg részére kibocsátott napiparancsában Hitler végképp elragadtatta magát. „Most, amikor a sors minden idők legnagyobb háborús bűnösét távolította el világnkból, az események menetében bekövetkező változások döntő erejűek lesznek.”

Történt egy másik, ugyancsak Nagy Frigyesrel kapcsolatos eset is, ám erről Hitler soha nem ejtett szót. Aznap éjszaka nagy erejű bombatámadás érte Potsdam városát. Az egyik pincében elrejtőző Hitlerjugend úgy érezte, mintha „hajó módjára” imbolyognának körülötte a falak. A bombák az óváros jelentős részét, így a Garnisonkirchét, a porosz katonai réteg és arisztokrácia szellemi otthonát is elpusztították. A híreket hallva Ursula von Kardorff könnyekben tört ki az utcán. „Egy egész világ pusztult el ezzel”, írta naplójába. Ám sok tiszt továbbra sem volt hajlandó elismerni a német katonai vezetés felelősségét, amiért az támogatta Hitlert. Azzal, hogy a német tisztek becsületéről szóltak, amikor a koncentrációs táborok felszabadításával az általuk támogatott rendszer valódi arca mutatkozott meg, még legtisztességesebb ellenfeleikben sem kelthettek maguk iránt együttérzést.

A csata előestéjén

A Vörös Hadsereg, noha minden lehetséges eszközt bevetett, természetesen nem volt képes titokban tartani az Odera és a Neisse mentén megindítani tervezett hatalmas offenzívát. Zsukov 1. Belorusz frontja, valamint a Konyev vezette 1. Ukrán front április 16-án kellett, hogy megkezdje az előrenyomulást. Északon Rokosszovszkij 2. Belorusz frontja röviddel ezután az Odera alsó folyásánál kellett, hogy támadásba lendüljön. A szovjet erők összesen mintegy két és fél millió katonát állítottak hadrendbe. Az offenzívában 41 600 ágyú, 6250 harckocsi és önjáró löveg, valamint a légierő négy hadserege is részt vett. A keleti fronton így minden idők leghatalmasabb tűzereje koncentráldott.

Április 14-én az egyik fegyveres felderítés nem várt sikert hozott a küstrini hídfőállás közelében. Csukov 8. gárdahadseregének ugyanis egyes pontokon sikerült mintegy kettő-öt kilométerre visszaszorítani a huszadik páncélgránátos-hadosztályt. Hitler állítólag olyan dühös lett, hogy elrendelte, a hadosztály minden tagját fosszák meg kitüntetésétől, melyet csak akkor kaphatnak vissza, ha azt kiérdemlik.

A hídfő nagy kiterjedése lehetővé tette a haderők felfejlődését is. Ugyanezen az éjszakán az 1. gárda-harckocsihadsereg ezredei a sötétség leple alatt megkezdtek az Oderán az átkelést. „Az éjszaka folyamán megállás nélkül haladtak át a tankok, ágyúk, a lőszerrel megrakott Studebakerek és a menetoszlopok.” A tárcsáikkal integető fiatal forgalomirányító nők kétségbeesve próbálták a harckocsikat a fehér csíkkal jelzett nyomvonalon tartani. A 7. osztályok hangszóróiból propagandaszövegek hangzottak fel, így próbálták leplezni a tankok zaját. A németek azonban pontosan tudták, hogy mi történik.

Április 15-én a Vörös Hadsereg katonái egész nap a német állásokat figyelték – „míg a szemünk meg nem fájdult” –, hátha az utolsó pillanatban erősítés érkezik, vagy változtatnak esetleg valamin. Az Oderbruch területén áprilisi virágok nyíltak a kis dombokon, ám a folyó felszínén továbbra is hatalmas jégtáblák sodródtak. Az egyik vasúti híd maradványain gyom és faágak akadtak fenn. A keleti part „napközben sejtelmes csendbe burkolózó” fenyőerdeiben több ezer páncélozott járművet és ágyút rejtettek a levágott ágak.

Délre, a Neisse frontszakaszán az 1. Ukrán frontnál rendkívül aktív politikai tevékenység folyt. „A Komszomol-tagok arra tanították a fiatal katonákat, hogy szeressék tankjukat és próbáljanak meg minél többet kihozni ebből a hatékony fegyverből.” Alekszandrov üzenetét nyilvánvaló, hogy nem építették be a képzésbe.

A legutoljára kiadott jelmondat üzenete teljesen egyértelmű volt: „Nem lesz könyörület. Szelet vetettek és most vihart aratnak.”

Az 1. Ukrán frontnál sok gondot okozott a rádiófigyelem betartatása. Még az NKVD-alakulatok is „gyakran kódolatlanul vagy már elavult rejtjelekkel dolgoztak, sőt nem egy esetben elmulasztották visszaigazolni a vételt is”. Alegységek nem használhatták a rádiójukat: készülékeiket állandóan vételre kellett állítaniuk, adást nem sugározhattak. Április 15-én tovább nőtt az aggodalom a biztonsági hiányságok miatt, mivel ekkor kapták meg a parancsnokságok az 1945. május végéig érvényben lévő rejtjeleket.

Noha a tiszteket figyelmeztették, hogy parancsot leghamarabb a támadás előtt három órával adhatnak csak ki, a SZMERS mindent elkövetett, hogy megakadályozza az utolsó pillanatra időzített dezertálásokat, nehogy valaki figyelmeztethesse az ellenséget. A SZMERS 1. Belorusz fronthoz beosztott képviselője utasította a politikai tiszteket, hogy ellenőrizzenek mindenkit a fronton és jelezzék, hogy kik azok, akik gyanúsak, illetve „erkölcsileg vagy politikailag bizonytalanak” tűnnek. Egy korábbi, hasonló akció során a SZMERS többeket letartóztatott, mivel jelentették róluk, hogy elítélően szólnak a termelőszövetkezetekről. Egy speciális kordont is felállítottak, „nehogy valamelyik katonánk a németekhez szökjön”, és hogy az ellenség se tudja könnyedén foglyul ejteni az alakulatuktól esetleg elszakadó embereket. Minden erőfeszítésük hiábavalónak bizonyult azonban. Április 15-én az egyik, Küstrintől délre fogságba esett katona elmondta fogvatartóinak, hogy másnap reggel kezdetét veszi a nagy offenzíva.

A közelgő vereség fényében a németeknek még inkább tartaniuk kellett attól, hogy katonáik esetleg elszöknek, vagy az első adandó alkalommal megadják magukat. A Visztula hadseregcsoport Heinrich aláírásával rendeletet adott ki, mely értelmében az ugyanabból a régióból származó katonákat külön kellett választani, mivel ők semmit sem tettek a bajtárs szökésének megakadályozása érdekében. A *Grossdeutschland* kísérőezred egyik hirtelenében összeállított zászlóalját irányító tiszt megfigyelte, hogy katonáiban nem igazán buzgott a tettvágy, hogy a nemzetiszocializmusért harcolhassanak. „Sokan csak meg akartak sebesülni, hogy azután a tábori kórházba hátraküldjék őket.” Posztjukon is csupán azért maradtak, mert féltek a rögtönítélő bíróságoktól. Egy alkalommal, amikor a szovjetek ismét hangszórón propagandaszövegeket sugároztak, a tisztek megdöbbenve tapasztalták, hogy katonáik az ellenséghez átkiabálva érdeklődtek a részletek iránt. Szibériába küldik őket? Hogyan bánnak a civilekkel Németország megszállt területein?

A Konyev 1. Ukrán frontjával farkasszemet néző negyedik páncélos hadsereg több parancsnoka is elkobozta a fehér zsebkendőket, nehogy azokat katonáik a megadás jeleként használni tudják. A szökésen rajta kapott katonáknak sok esetben nyílt területen, a senki földjén kellett árkot ásniuk. Többen, nehogy szem előtt legyenek, amikor megadják magukat, a sűrű erdőbe szöktek, így remélvén megkímélni családjukat a Hitler rendeletében kilátásba helyezett megtorlásoktól.

A német századparancsnokok szinte minden eszközt bevetettek, hogy katonáikat meggyőzzék a tisztes helytállás szükségességéről. Néhányan közölték aláren-

deltjeikkel, hogy Rooseveltt április 14-én meghalt. Ez azt jelenti, biztatták a katonákat, hogy az amerikai tankok nem fognak támadást indítani. A nyugati szövetségesek és a Szovjetunió között pedig annyira megromlott a viszony, folytatták a tisztek, hogy az amerikaiak és a britiek a németekkel együtt fogják visszaverni az oroszokat. A 391. biztosító hadosztály tartalékosai azon vették észre magukat, hogy az SS 30. Január hadosztály tagjainak előadását hallgatják a Rooseveltt halála és a Nagy Frigyeszt megmentő csoda közötti összefüggésről – mintha ezek legalábbis valami bibliai eredetű események volnának. Meggyőzve természetesen nem lettek, de sok katona továbbra is kitartott, bízva abban, hogy április 20-án, a Führer születésnapján új „csodafegyverekkel” majd nagyszabású ellentámadást indítanak a német csapatok.

Néhány dühös és elkeseredett tiszt a keleti front szörnyűségeire emlékeztette a veteránokat, hogy érzékeltesse, milyen következményekkel járna, ha az oroszok át-törnének és Berlin felé vennék az irányt. „El sem tudod képzelni”, írta egy főhadnagy a feleségének, „hogy milyen gyűlölettel teli légkör uralkodik itt. Megígérhetem, hogy egyszer mindegyik megbűnhődik. A gyermekekkel és asszonyokkal erőszakoskodók most megtapasztalják, hogy mi a szenvedés. Nehéz még elképzelni is, hogy mit tettek ezek a vadállatok. Megesküdünk, hogy közülünk minden egyes katona legalább tíz bolsevikkel végez majd. Isten segédelmével ez sikerülni is fog.”

A frontra nemrégiben kivezényelt, alig képzett újoncok többségét már nem volt ilyen könnyű meggyőzni. Ők csak túl akarták élni ezt az egészet. A 303. *Döberitz* gyaloghadosztály egyik ezredparancsnoka a következő tanácsot adta századparancsnokainak:

– Bármilyen áron tartanunk kell a frontot. Önök felelősek ezért. Ha egy-két katona menekülni próbál, lőjék őket agyon. Ha pedig több katonájuk próbál egyszerre szökni, és a helyzet már menthetetlennek tűnik, akkor jobban teszik, ha magukkal végeznek.

A Seelowi-magaslaton néhány elszórt géppuskatűztől eltekintve „vihár előtti csend honolt”. A frontvonalból hátraírányított német katonák fegyvereiket tisztogatták, ettek és tisztálkodtak. Néhányan nekiültek a szeretteiknek szóló levél megírásának is, hátha esetleg a tábori posta ismét működni kezd. Sokuk otthona az ellenség által ellenőrzött területeken volt, míg mások azt sem tudták, hol a családjuk.

Wust főhadnagy az eredetileg a Luftwafféhoz besorozott technikus újoncokat csoportokban hátraküldte az egyik közeli faluban kialakított tábori konyhához. A század törzsőrmesterével ketten maradtak elől a lövészárkokban. Egy ideig az odalenn, az Oderbruchon kiépített szovjet állásokat nézték, ahonnan a támadásra lehetett számítani. Egyszer csak Wust megborzongott.

– Mondja csak – fordult a Kompanietruppführerhez –, maga is ennyire fázik?

– Mi nem fáunk, Herr Oberleutnant – felelte a férfi –, hanem félünk.

Berlinben, biztonságos távolban a frontvonalaktól, Martin Bormann üzenetet küldött Gauleitereinek, melyben tájékoztatta őket a végső összecsapás időpontjának elérkeztéről, és elrendelte, hogy válasszák külön a „nyúlászívűket”. A város ut-

cáin az emberek villamosokat fordítottak keresztbe és téglával, valamint törmelékkel pakolták meg a járműveket. Jobb híján ezek szolgáltak barikádként. A Volksturmot kivezényelték. Néhányuknak kékeszürke francia sisakot, sőt egyeseknek hasonló színű egyenruhát kellett viselniük. Ezek maradtak meg utolsó hadizsákmányként a dicsőséges 1940-es és 1941-es esztendőkből.

Nem Hitler volt az egyetlen, aki a hétéves háború történetét tanulmányozta. A *Pravda* már korábban cikket jelentetett meg, a Berlinbe 1760. október 9-én, öt kozák ezreddel az élen bevonuló orosz hadseregről. „A város kulcsait Szentpétervárra vitték és a Kazanszkij-katedrálisban őrizték. Emlékeznünk kell erre a történelmi példára és teljesítenünk kell a haza és Sztálin elvtárs parancsát.” Csujkov tábornok 8. gárdahadserege nagy, kartonból kivágott kulcsokat kapott, hogy katonái a harcra készülve így emlékezzenek e jelentős eseményre.

Vörös lobogók formájában modernebb jelképeket is kaptak a harcoló alakulatok. A zászlókat az elképzelések szerint Berlin előre meghatározott épületeire kellett kitűzni, majd ezt jelezni kellett egy front műszaki katonái által épített város-maketten. „Szocialista versenyre”, még nagyobb áldozathozatalra próbálták ösztönözni a katonákat. A legnagyobb dicsőség természetesen azoké volt, akik a Reichstag épületét foglalták el, ily módon teljesítve a feladatot, mely Sztálin meghatározása szerint a „fasiszta bestia odújának” elfoglalását volt hivatott szimbolizálni. Aznap este, mintha egy tömeges világi keresztelő lett volna, egyszerre 2000 katonát fogadtak be a Kommunista Pártba.

Noha a szovjet parancsnokoknak semmi kétségük sem volt afelől, hogy áttörik a német vonalakat, az mégis aggasztotta őket, hogy az amerikaiak és a britek esetleg előttük érhetnek Berlinbe. Ez a végkifejlet határozottan sértésként érintette volna őket. Berlin az elszenvedett szörnyűségek és a hódítás jogán egyaránt a Szovjetunióé volt. A hadseregpáncsnokok tisztában voltak a Kremlben türelmetlenül várakozó főparancsnokuk véleményével. Nem tudták viszont, hogy mennyire nyugtalanodik Sztálin. Az újságokban olyan pontatlan hírek láttak napvilágot, melyek szerint egyes amerikai egységek már április 13-a estéjén elérték Berlint, ám az alakulatokat Moszkva tiltakozására később visszavonták.

Csupán Zsukov és Konyev, valamint néhány közvetlen kollégájuk tudták, hogy a tervek szerint Berlint először be kellett keríteniük, hogy így tartsák távol az amerikaiakat, valamint a briteket. Ám azzal még a két frontparancsnok sem volt tisztában, hogy mekkora jelentőséget tulajdonít Sztálin és Berija a nukleáris kutatólaboratóriumok, különösen pedig a dahlemi Kaiser Wilhelm Intézet elfoglalásának.

A csata előestéjén Moszkvában Sztálin továbbra is hazugságokkal leplezte a valóságot. Deane tábornok egy, a Kremlben tartott tárgyalásról „Szigorúan bizalmas!” minősítésű jelentést küldött Eisenhowernek. A „másik kérdés” (vagyis a szovjet csapatok Japán ellen történő jövőbeli bevetése) témájában folytatott, hosszúra nyúlt találkozó végén „Harriman megemlítette, hogy a németek szerint a szovjet csapatok hamarosan újból támadásba lendülnek Berlin ellen. A marsall [Sztálin] kijelentette, hogy valóban offenzívába lendülnek, ám ennek sikeréről nincs meggyő-

ződve. Kijelentette továbbá, hogy az előrenyomulás fő iránya Drezda lesz, mint ahogyan azt egyébként már korábban Eisenhowerrel is közölte.”

Sztálin és környezete minden bizonnyal sikerrel palástolta aggodalmát. Sem Deane, sem Harriman nem vették észre, hogy becsapták őket. Az előző este, egy, a *Sztavkánál* rendezett megbeszélésen Antonov tábornok Eisenhower legutolsó üzenetének egyik mondatát vette elő, melyben az amerikai parancsnok a Vörös Hadsereg és a nyugati hatalmak közötti félreértések elkerülésének szükségességét emelte ki. A szovjet főtiszt azonnal tudni akarta, hogy „ez esetleg valamilyen változtatási szándékot jelez-e a korábban egyeztetett megszállási övezetekben”. Amikor biztosították, hogy a megjegyzés harcászati területekre vonatkozott csupán, és a megszállási övezetekben semmilyen változtatást nem szándékoznak végrehajtani az amerikaiak, „Antonov kérte, hogy erre vonatkozóan Eisenhowerrel is kérjünk jóváhagyást”. A szovjet vezérkari főnök ezután visszaigazolást kért, hogy „a harcászati feladatok teljesítését követően az amerikai és angol csapatok visszavonulnak a korábban kijelölt szovjet megszállási területen kívülre”. Ezt egy április 16-i táviratában azután Eisenhower megerősítette.

A Vörös Hadsereg katonái számára az elsőszámú dolog volt a borotválkozás, hogy tisztességes hódítóknak tűnjenek majd a megfelelő pillanatban. Amíg eléggé süttött a nap, az éppen nem szolgálatban lévők törött tükördarabba pislantva késpengével csupaszították le arcukat. Csak kevesen tudtak aludni. „Néhányan kabátjukkal takarták a fáklyák fényét, mely mellett az otthoniaknak szóló levelet írták”, jegyezte fel a 3. csapásmérő hadsereg egyik tisztje. Ezek az üzenetek rövidek voltak és csupán kevés információt tartalmaztak. „Üdvözlét a frontról”, hangzott az egyik ilyen tipikusnak mondható frontról küldött levél. „Élek és egészséges vagyok. Nem vagyunk messze Berlintől. Heves harcok folynak, de hamarosan jön a parancs és indulunk Berlin felé. Lerohanjuk a várost, ha még akkor is élek.”

Sokan a szülők vagy a kedvesük helyett levelezőtársuknak írtak. Az Urálban és Szibériában működő fegyvergyártó üzemek magányos fiatal női dolgozói közül ezek folytattak rendszeres levelezést a fronton harcoló katonákkal. A kapcsolat egy bizonyos szintjén fényképet cseréltek, ám semmiféleképpen nem a szex hajtotta az ismerkedni vágyókat. A katonák számára a távoli hazában élő nő gondolata volt az egyetlen dolog, ami még elhithette, hogy létezik normális élet.

Az 1. Ukrán frontnál szolgálatot teljesítő Vlasenko őrmester egy kis dalt írt levelező társának. A szövegét a *Zemljanka* – e nagyszerű, „a haláltól négylépésnyire” íródott háborús dal – fülbemászó dallamára költötte.

A viharlámpa elűzi az éj sötétjét,
Hogy tollam útjára indulhasson,
Ez a levél rólad és rólam szól,
Olyanok vagyunk, mint két testvér.

Vágyódom utánad innen a frontról,
És rád talállok, ha a harcok véget érnek,
Otthon,
Csak élném túl.

S ha bekövetkezik a legrosszabb,
Ha meg vannak számlálva a napjaim,
Gondolj néha rám,
Emlékezz meg rólam néhány kedves szóval.

Nos, most viszlát, kedves,
Itt az ideje, hogy harcba induljak a németek ellen,
Magammal viszem neved a csatába,
Ha másképp nem, hát azt kiáltva: „Hurrá!”

A „Várj reám”, az egyik legnépszerűbb háborús dal, egy versen alapult, mely 1942-ben Konsztantyin Szimonovot tette híressé. A mű felidézte azt a szinte már babonás hitet, mely szerint, ha barátnője megőrizte hűségét, akkor az a katona életben maradt. A dalt csupán azért engedélyezték a hatóságok, mert erősítette a hazafias érzelmeket. Sok katona egy kis papírcetlin a szíve feletti zsebben hordta magánál a szöveget, hogy csatába indulva csendben magában olvassa fel.

A „Kék kendő” című dalban egy hűséges lány vesz búcsút frontra induló kedvesétől. A költemény olyan heves hazafias érzelmeket keltett, hogy sok katona így egészítette ki a hivatalos csatakiáltást: „A hazáért, Sztálinért és a kék kendőért!” A Komszomol-tagok közül többen Zója Kozmodemjanszkajának, „a németek által halálra kínzott fiatal partizánlánynak” az újságokból kivágott fotóját hordták magukkal. Többen ezt írták repülőgépeikre vagy harckocsijukra: „Zójáért!”

Szimonov egy másik költeményét ugyanakkor „illetlennek”, „közönségesnek” és „erkölcsellenesnek” minősítették. Furcsa módon a vers a „Lírai” címet viselte.

Egy órán belül elfelejtik a neveket,
Az emlékek itt nem tartanak örökké,
A férfi azt mondja: „Háború”..., és durván magához von egy nőt,
Hálás annak, aki oly könnyen,
Anélkül, hogy „kedvesnek” kellene szólítani,
Feledtette vele a távol lévő szerelmet,
Itt a nő annyira volt szenvedélyes, mint lett volna bárki más asszony
kedveséhez,
Prédának vetett testével felmelegítette a férfit a szörnyű időkben,
Azok pedig, akik hamarosan harcba indulnak,
Akik lehet, hogy sohasem látják viszont szerelmüket,
Könnyebb a tegnapi emlékezni,
Amikor legalább valaki karjai között lelhettek megnyugvást.

Noha a hivatalos szervek helytelenítették a hűtlen szerelmekről szóló dalokat és költeményeket, a köznyelv sorra termelte ki az elfogadott versek trágár változatait. A könnyfakasztó „Sötét éj” című dal „átiratában” például az anya „titokban letörli könnyeit” sor helyett az szerepel, hogy „titokban beveszi a sztreptocidot” – mely a szovjet hadseregben a nemi betegségek ellen rendszeresített gyógyszer volt.

A hivatalos hazafias dalok igazán sohasem váltak népszerűvé. Az egyetlen kivétel a „Tüzegek dala” volt, mely először az „Este hat órákor a háború után” című filmben csendült fel. A mozifilmet a fronton bemutatták a katonáknak is nem sokkal azelőtt, hogy Berlin ellen vonultak volna. A történet főszereplője egy tüzértiszt volt, aki túlélve a háborút a moszkvai győzelmi ünnepségeken ismét találkozik igaz szerelmével. Noha az alkotás mondanivalója az egyik oldalról kétségtelenül erősítette az erkölcsi tartást, másrészt azonban nem biztos, hogy jót tett a katonáknak, akik a háború utolsó perceiben is az életüket vitték a vásárra.

Más dalok ugyancsak már a háború utáni időszakról szóltak. A 4. gárda-harcoscsahadsereg katonái is költöttek egy ilyen:

Hamarosan hazatérünk,
A lányok várnak minket,
A csillagok az Urál felett értünk ragyognak,
Már csak emlékezni fogunk ezekre a napokra,
Kamenyec-Podolszk és a kék Kárpátok,
Tankjaink előretörnek,
Lvov és a Visztulán túli sztyepp,
Nem fogod feledni ezt az esztendő.
Mesélni fogsz róla gyermekeidnek,
Már csak emlékezni fogunk ezekre a napokra.

A Vörös Hadsereg katonái ellenállhatatlan vágyat éreztek, hogy minél előbb véget vessenek a háborúnak. Minél közelebb volt a harcok vége, annál inkább remélték, hogy megélik ezt a csodás pillanatot. A férfiak ugyanakkor mindent megtettek, hogy legalább egy kitüntetést begyűjtsenek, hiszen családjukban, de tágabb környezetükben is teljesen másképp tekintettek volna rájuk. Volt azonban valami, amitől még a halálnál is jobban félték a katonák. Rémműlettel töltötte el őket a gondolat, hogy esetleg karjukat vagy lábukat veszthetik. A csupán „szamovárként” emlegetett végtag nélküli veteránokat kiközösítette a társadalom.

Április 15-én, nem sokkal naplemente után Kalasnyik ezredes, a 47. hadsereg politikai osztályának vezetője a frontvonalra küldte Vlagyimir Gall századost és a fiatal Konrad Wolf hadnagyot, hogy hallgassák ki az első között behozott foglyokat. A német Koni Wolf a nácik hatalomra kerülésekor Moszkvába emigrált kommunista drámaíró, Friedrich Wolf fia volt. Koni bátyja, Misa – Markus Wolf néven – a hidegháborúban a keletnémet titkosszolgálat, a Stasi főnökeként vált hírhedtté.

A két barát teljes sötétségben, csupán pisztolyokkal felfegyverkezve indult útnak az erdőn keresztül. Körülöttük mindenütt katonákat és harckocsikat rejtett az

éj. Amint a két fiatal tiszt a fák között haladt, szinte érezték, hogy „milyen hatalmas erő koncentrálódik” körülöttük. „Úgy éreztem, mintha a tavasz érkezne el”, emlékezett vissza Gall.

Mások eközben sokkal veszélyesebb munkát végeztek. Az utászok az éj leple alatt előremerészkedtek és az aknákat szedték fel a senki földjén.

– Figyelmeztettük a gyalogságunkat, hogy előremegyünk – mesélte Sota Szulhanisvili százados a 3. csapásmérő hadseregből –, ám amikor az egyik emberem viszatért, egy katona gránátot hajított rá. Elaludt ugyanis, és amikor meghallotta a léptek zaját, pánikba esett. Olyan dühös lettem, hogy majdnem agyonvertem a szerencsétlent. Számomra minden emberem, különösen az aknaszedők aranyat értek.

Azok a szerencsések, akiknek már sikerült órát szerezniük, egyfolytában a pontos időt nézték. A támadásig hátralévő percek sebesen teltek. Lámpát nem lehetett gyújtani. Csak a harc járt a fejükben.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Zsukov a reitweini kiszögellésnél

Csujkov tábornok, a 8. gárdahadsereg parancsnoka a reitweini kiszögellésnél kialakított előretolt állásából kiválóan belátta az Oderbruchot és a Seelow lejtőit. A főtitst nem különösebben örült, amikor értesítették, hogy Zsukov marsall is csatlakozik majd hozzá, hogy innen kísérje figyelemmel az első tűzérségi támadást és az előrenyomulást. Csujkov utasította Merezszo századost, Sztálingrád óta mellette szolgáló törzstisztjét, hogy térjen vissza az Odera túlsópartjára és vezesse át a frontparancsnokot, valamint kíséretét.

Csujkov rendkívül mérges lett, amikor látta, hogy Zsukov autókönvojának égő lámpáit már messziről észlelni lehet. A 8. gárdahadsereg parancsnoka már 1942 tele óta előítéletet táplált Zsukovval szemben. Úgy gondolta, hogy az általa vezetett 62. hadsereg Sztálingrádnál mutatott hősiesség helytállása nem kapott elég figyelmet és a reflektorfény elsősorban a mostani frontparancsnokra irányult. Az utóbbi időben pedig amiatt tett elmarasztaló kijelentéseket Zsukovra, mert az szerinte túl sok időt töltött Poznań erődjének elfoglalásával. A Berlin elleni februári támadás elmaradására vonatkozó megállapításai pedig egyértelműen feldühítették a marsallt.

Lent, az Oderbruchon, emlékezett vissza egy tiszt, rohamsisakos katonák nyüzögtek a lövészárkokban. A levegőben a szakácsok által éppen kiosztott leves illatát lehetett érezni. A hideg, fagyott földbe ásvó előretolt állásokban a katonák az utolsókat kortyolgatták vodkaadagjukból. A tábori telefonok folyamatosan csöngtek, futárok jöttek és mentek.

Megérkezett Zsukov is, kíséretében Kazakov tábornokkal, a tűzérség parancsnokával és Tyelegin tábornokkal, a front politikai osztályának vezetőjével. Egy ösvényen felkísérték őket a kiszögellésre, majd a társaságot egy bunkerbe irányították, melyet még Csujkov műszaki katonái ástak a megfigyelőállás alatt fekvő kis szikla oldalába. „Az óra mutatói még sohasem jártak ilyen lassan”, emlékezett vissza később Zsukov. „Hogy valahogy elüssük a még hátralévő percek, úgy döntöttünk, iszunk egy kis forró teát, amit ott a bunkerben az egyik katonalány készített. Valamiért emlékszem, hogy nem orosz neve volt. Margónak hívták. Csendben ittuk a teát, mindenki saját gondolataival volt elfoglalva.”

Kazakov tábornok parancsnoksága alá 8983 üteg tartozott. Az áttörés helyszínénél választott frontszakaszon egy kilométerre 270 – tehát minden négy méterre egy – ágyú jutott, köztük 152 és 203 milliméteres tarackok, nehézmozsarak és katyussák. Az 1. Belorusz front több mint 7 millió lövedékből álló készletet halmo-

zott fel, melyből az első nap 1 236 000 sorozatot lőttek el. Ez a tüzérségi fölény, valamint hadseregének elsőprő túlereje arra csábította Zsukovot, hogy alábecsülje az előtte álló akadályt.

A főparancsnok rendszerint ragaszkodott ahhoz, hogy személyesen látogassa meg a frontvonalat, és így lehetősége legyen a nagyobb offenzíva előtt szemügyre venni a térséget. Ez alkalommal azonban – elsősorban Sztálin nyomásának engedve – elsősorban a felderítés által készített fotókra kellett hagyatkoznia. A felülről készített fényképekről így nem derülhetett ki, hogy az Oderbruchnál kiépített hídfőállás környékét uraló Seelowi-magaslat sokkal nagyobb képződmény, mint azt előzetesen gondolta. Zsukovot ráadásul egy új ötlet is rabul ejtette. Száznegyvenhárom reflektort szállítottak a frontvonalra, hogy a támadás pillanatában majd elvakítsák a németeket.

Három perccel azelőtt, hogy az offenzíva tüzérségi előkészítése megkezdődött volna, a marsall és kísérete előléptek a bunkerből. Felmentek a meredek ösvényen a szikla tetején álcahalókkal elrejtett megfigyelőállásba. Az Oderbruchot odalenn hajnali köd borította. Zsukov órájára nézett. Moszkvai idő szerint pontosan reggel 5 óra volt, Berlinben tehát hajnali három.

„A területet azonnal bevilágította az ágyúk torkolattüze és legendás katyusáink fénye.” Tüzérségi támadás a háborúban ilyen heves még nem volt. Kazakov tábornok tüzei rohamtempóban dolgoztak. „Hatalmas, mennydörgésszerű robaj rázta meg a tájat”, írta a 3. csapásmérő hadsereg egyik ütegparancsnoka. „Az ember azt hinné, hogy minket, tüzéseket már nem rémiszt meg az ágyúk ilyen szimfóniája, de most én is be akartam dugni a füleimet. Olyan érzés volt, mintha a dobhártyáim fel akarnának robbanni.” A tüzereknek nyitva kellett hagyniuk a szájukat, hogy a fülükre nehezedő nyomást ki tudják egyenlíteni.

Az első robbanásokra felriadó német újoncok azt gondolták, hogy csak a szokásos „reggeli koncertről” van szó – ahogy a kora reggeli zavarótüzet hívni szokták. A keleti frontról visszatérő veteránok azonban már ösztönösen tudták, hogy megkezdődött a nagy támadás. Az altisztek üvöltve rendelték el: „*Alarm! Sofort Stellung beziehen!*” (Riadó! Mindenki foglalja el állását!) A túlélők elmesélték, hogy az idegességtől torkuk is, szájuk is kiszáradt.

– Hát elkezdődött – motyogták magukban a katonák.

Azon kevesek, akik a szörnyű bombázást valahogyan túlélve a lövészárkokban maradtak, az ezután történeteket csak a „pokoli” és „földrengésszerű” szavakkal tudták leírni. Sokan teljesen megsüketültek. „Néhány perc alatt”, emlékezett vissza a huszonhetedik ejtőernyőszerebben szolgálatot teljesítő Gerd Wagner, „mind a tíz bajtársam életét vesztette.” Amikor Wagner ismét visszanyerte eszméletét, sebesülten egy füstölő bombatölcsérben feküdt. Csúpn annyi ereje maradt, hogy a második védelmi vonalig elvonszolja magát. Csak nagyon kevesen éltek túl a tüzérségi zárótüzet. A detonációk szétrobbantották az árkokat, a beomló föld élet és holtat egyaránt maga alá temetett. Még most, több mint fél évszázaddal később is találunk a térségben holttesteket.

A mögöttes területeken felvonuló alakulatok katonái, érezvén a talaj földrengésszerű remegését, azonnal távcsövükért nyúltak. Az 502. SS-nehézpáncéloszászlóalj parancsnoka Tigris tankja periszkópján kémlelte a láthatárt. „A látómezőmben a keleti horizont lángokban állt.” Egy másik jelenlévő szerint „égő parasztházak, falvak, füstoszlopok, amerre csak a szem ellát.” Az egyik írónok a főhadiszálláson csúpn ennyit motyogott maga elé: – Krisztusom, azok a szerencsétlenek ott elől.

A tette kész német harcos – „*Krieg ist Krieg, und Schnaps ist Schnaps*” – ideje kétségkívül lejárt. A túlélők gyakran nemcsak tájékozódási képességüket veszítették el, de érzelmileg és lelkiileg is megviselték őket az események. A bombázást követően az egyik SS-propagandaszázad haditudósítója egy fegyvertelen, félájultan az erdőben kóborló katonát vett észre. Miután a háború jó részét valószínűleg „Párizsban, tisztek borotválásával töltötte”, nyilván ez volt az első ilyen jellegű élménye a keleti fronton.

Noha az ágyútűz a Seelow frontszakaszán kialakított német állások szinte minden négyzetméterét szétdőlt, a veszteségek mégsem voltak olyan nagyok, mint amekkorára előzetesen számítani lehetett. Heinrich tábornok, a Küstrintől délre fogságba esett szovjet katonától szerzett információk nyomán a második vonalba vontatott vissza a kilencedik hadsereg jelentős részét. A Frankfurt an der Odertől délre fekvő frontszakaszon a szovjet 33. hadsereggel farkasszemet nézők már nem voltak mind ilyen szerencsések. A Volkssturm és a magyar különítmény alakulatait küldték előre, hogy foglalják el az SS 30. *Januar* hadosztály állásait. „Ezeket a katonákat egyszerűen feláldozta a főhadiszállás”, írta később Helmuth Schwarz Oberstrumführer, hogy a hivatásos állomány ne szenvedjen el veszteségeket. A Volkssturm-alakulatok tagjainak jelentős része első világháborús veterán volt, akik se egyenruhát, se fegyvert nem kaptak a bevetéshez.

Zsukovot annyira felbátorította a gyér ellenállás, hogy már azt hitte, teljes mértékben sikerült felszámolnia a német védelmet. „Úgy tűnt, félórányi bombázást követően egyetlen élő lélek sem maradt az ellenséges oldalon”, írta később. Kiadta a parancsot az általános támadás megindítására. „Különböző színű jelzőfények ezrei hasítottak a levegőbe”. Ez volt a jel, melyre a kétszáz méterenként felállított – összesen 143 – reflektort fel kellett kapcsolnia az azokat működtető fiatal katonanőeknek.

„A láthatár olyan világos lett, mintha nappal volna”, írta haza aznap az egyik szovjet utász ezredes. „A német oldalon mindent füst és föld borított. A robbanások zajától megrémült madarak hatalmas rajokban repkedtek ide-oda az égen. Be kellett fogni a fülünket, nehogy szétrepedjen a dobhártyánk. Felbődültek a harckocsik motorjai és a front teljes szakaszán felgyulladtak a reflektorok is. Az emberek mindenfelé azt kezdték kiáltozni: »*Na Berlin!*«”

Néhány német katona, minden bizonnyal a német „csodafegyver-propaganda” hatására, azt hitte, hogy a reflektor valamilyen újonnan fejlesztett fegyver, melynek az a célja, hogy megvakítsák őket. A szovjet oldalon a támadó alakulatok katonái

pedig arra gyanakodtak, hogy a reflektorok bevetése egy új módszer arra, hogy megakadályozzák a visszavonulásukat. A 3. csapásmérő hadseregben szolgáló Szulhanisvili százados elmondása szerint „olyan erős volt a fény, hogy nem is lehetett megfordulni, csak előre vezetett az út.” Zsukov találánya, melyre a parancsnok oly büszke volt, azonban sokkal inkább a támadókat zavarta össze, mivel a fény visszaverődött a robbanások által keltett füstől. Az előrenyomuló alakulatok parancsnokai menet közben kérték ugyan, hogy kapcsolják le az erős fényt, ám azután egy ellenparancs nyomán újra felkapcsolták, még inkább elvakítva így a katonákat. Zsukov azonban elkövetett egy ennél jóval nagyobb hibát is. A németek első vonalai ellen irányuló heves tűzérési támadás során a becsapódó lövedékek leginkább üres lövészárkokat találtak el. Visszaemlékezéseiben nem volt hajlandó elismerni ezt sem, és azt sem, hogy meglepte a heves német ellenállás, melybe a teljes frontszakaszon az általános támadás megindítása után ütköztek csapatai. Ez kétszeresen is kellemetlenül érinthette, hiszen a végső eligazítás során több főtisztje is javasolta, hogy a tüzerőt elsősorban a második vonalra koncentrálják.

A küstrini elsőszámú hídfőállásból a balszárnyon Csujkov 8. gárdahadserege, a jobbszárnyon pedig Berzarin 5. csapásmérő hadserege indította meg az előrenyomulást. Négy nappal korábban Zsukov – Sztálin jóváhagyásával – módosította a *Sztavka* tervét, hogy Katukov 1. gárda-harckocsihadserege szükség esetén Csujkov segítségére lehessen. A csapatoknak ezt követően Berlin déli kerületei felé kellett venniük az irányt. Berzarin jobbán a 2. gárda-harckocsihadsereg, a 3. csapásmérő hadsereg, valamint a 47. hadsereg lendült támadásba.

Zsukov szélső jobbszárnján az 1. lengyel hadsereg és a 61. hadsereg nem sok hasznát vette a kiépített hídfőállásoknak, mivel folyamatos ellenséges tűzben kellett az Oderán átkelniük. Az elől haladó alakulatok fiatal katonanők által vezetett amerikai kételtű járműveket használtak, ám a katonák többsége egyszerű csónakkal kelt át. Rengetegen megsebesültek. A rohamcsónakok léket kaptak és „veszteségek keletkeztek”. A német ellenállás is nem várt erősségű volt. Amikor a 12. gárda-lövészadosztály egyik zászlóalja megkísérelt átkelni, „csupán nyolcan értek át az Odera nyugati partjára”. Könnyen következtethetünk a katonák körében uralkodó pánik méretére, ha figyelembe vesszük, hogy „az átkelés során néhány politikai tiszt is nagyfokú határozatlanságról tett tanúbizonyságot”. A virágnyelven megfogalmazott kijelentés nyilván arra utal, hogy a kelletnél többször használták pisztolyaikat.

A szélső balszárnyon a Frankfurt an der Odertől délre hídfőállást kialakító 33. hadseregnek, valamint tőle északra a 69. hadseregnek egy jelentős helyőrséggel rendelkező várost kellett bekerítenie.

Amint a színes jelzőfények megjelentek a felhős égen, a szovjet gyalogság azonnal támadásba lendült. A tábornokok között a legkevésbé érzélgősnek tartott Zsukov minden további nélkül átküldte embereit az aknazáron, melyet fel kellett számolni, mielőtt harckocsihadseregei útnak indultak volna. „Milyen szörnyű látvány, amikor egy ember lába alatt felrobban a harckocsiakna”, emlékezett vissza egy százados. A 8. gárdahadsereg azonban kezdetben jó ütemben nyomult előre. A katonák a

gyenge ellenállás miatt is bátrabbak lettek. A szovjet légierő 16. hadseregének Sturmovikjai alacsony magasságból támadták a lejtőn kialakított német állásokat, míg a 18. hadsereg nehézbombázói a német vonalak mögött fekvő kommunikációs központokat bombázták. Az 1. Belorusz front sávjában 6500 bevetésre került aznap sor, ám a rossz időjárási körülmények, a folyó felett húzódó páráréteg és a robbanások után felszálló füst miatt nem volt a pilótáknak könnyű dolguk. Érthető így, ha a német védelmi vonalakban viszonylag kevés kárt okoztak a bombázások. A készleteiből már amúgy is lassan kifogyó kilencedik hadsereg helyzetét tovább nehezítette, hogy a Lebustól nyugatra fekvő Zeschdorfban kialakított lőszerraktár találatot kapott és megsemmisült.

A legsebezhetőbbek természetesen azok az alakulatok voltak, melyeket nyílt terepen ért támadás. A negyvenéves, alig tíz nappal korábban besorozott Erich Schröder Volkssturm-századát reggel 7 órakor, a riadóparancsot követően teherautókkal szállították a frontra. Még arra sem volt idejük, hogy a roham kezdete előtt beássák magukat. Schröder emlékezett, hogy egyszer csak két, szinte egyidejű bombarobbanást hallott. Az egyik repesz az egyik nagylábujját vágta le, egy másik a bal vádliján hatolt át, a harmadik pedig vesetájékon nyársalta fel. Megpróbált a legközelebbi fedezékig elsántikálni. A teherautók, melyekkel a frontra hozták őket, jórészt lángokban álltak, a platókon maradt Panzerfaustok pedig folyamatosan robbantak fel. Végül egy menekülő teherautó felvette és egy Fürstenwaldében kialakított kötőhelyre vitte. Az épületet aznap este bombatámadás érte és a pince kivételével – ahol a sebesültek menedéket kerestek – az egész megsemmisült.

A fiatal német újoncokon pánik lett úrrá, ahogy megindult a bombázás és felkapcsolták a szovjetek a reflektorokat. Csupán a harcedzett katonák álltak készen, hogy tüzet nyissanak, ám ők is nehezen ismerték fel a célpontokat a füstben és a ködben. A védők hallották, amint a rohamra induló szovjet katonák egymást szolongatták, ám látni alig lehetett valamit. A szovjet tankok felbőgülő motorjai is jól hallhatók voltak a távolban. Még a T-34-esek széles lánctalpai sem birkóztak meg könnyen az árterület sáros talajával. Az előretolt állásokból fegyverüket hátrahagyva menekülők a második vonalhoz érve ezt kiáltották: „*Der Iwan kommt!*” – „Jönnek az Ivánok!” Az egyik visszafelé rohanó fiatal katona meglátott egy alakot maga előtt. Figyelmeztetni akarta, ám amikor az visszafordult, kiderült, hogy szovjet katona. Mindketten fedezékbe ugrottak és tüzelni kezdtek egymásra. A német fiú, legnagyobb megdöbbenésére, végül lelőtte az orosz.

A talajt olyannyira feltörték a becsapódó bombák, hogy a páncéllhárító ütegek és a hadosztályok tűzérési alakulatai csak nagy nehézségek árán tudtak lépést tartani az előrenyomuló gyalogsággal. Különösen igaz volt ez a teherautók platójára szerelt katyusákra. A híres szovjet sorozatvetőket kezelő gárdatüzérezredek mindazonáltal meglegezően figyeltek, ahogy a mögöttes területekre beérkező első német hadifoglyok félelemmel vegyes tisztelettel bámulták a soraikban oly nagy riadalmat keltő fegyvert.

A foglyoknak látniuk kellett a sárban összetorlódott rengeteg járművet is, amint várták, hogy Csujkov 8. gárdahadserege és Berzarin 5. csapásmérő hadserege végre áttörje a német vonalakat. Ám aznap reggel lelassult az előrenyomulás. A reitweini kiszögellésnél kialakított megfigyelőállásából az események alakulását egyre feszültebben figyelő Zsukov lefokozással és büntetőszázaddal fenyegette a parancsnokokat. A törzstisztek jelenlétében rendkívül éles vitába keveredett Csujkov tábornokkal, mivel a 8. gárdahadsereg alakulatai a lejtő aljánál egyszerűen leragadtak az Oderbruch sáros talajában.

Napközben az egyre idegesebb Zsukov – kétségkívül előre látva, hogy ezzel kapcsolatban telefonon majd Sztálinnal is egyeztetnie kell – úgy döntött, hogy módosít a hadműveleti terveken. Az eredeti elképzelések szerint a harcokcsihadseregeknek mindaddig hátul kellett maradniuk, amíg a gyalogság át nem törí a német védelmi vonalakat és el nem éri a Seelowi-magaslatot. De most már szorított az idő. Csujkov megdöbbenve hallotta a hírt, előre látva, hogy milyen káoszt fog mindez okozni, ám Zsukov hajthatatlan volt. Délután 3 órakor felhívta a *Sztavkát* és Sztálint kérte a telefonhoz. A szovjet vezető figyelmesen hallgatta a jelentést.

– Szóval alábecsülte a Berlin-tengellyel szemben felsorakozó ellenséges erők méretét – jegyezte meg. – Már azt hittem, hogy a Berlin felé vezető úton van, erre azt hallom, hogy még mindig csak a Seelowi-magaslatnál jár. Konyevnek sikeresebben indult az offenzívája.

Könnyedén rábólintott Zsukov tervmódosítására, ám a főparancsnok jól tudta, hogy minden a végeredménytől függ majd.

Katukov parancsot kapott, hogy az 1. gárda-harcokcsihadsereg harcokcsijaival indítson a Seelow irányába támadást, miközben a Bogdanov vezette 2. gárda-harcokcsihadsereg Neuhausen körzetét támadta. A tankok rosszul előkészített harcba küldése azt jelentette, hogy a német állások leküzdéséhez a gyalogságnak közvetlen tűzérségi támogatást adó ütegek a talaj állapota miatt nem tudtak az első vonalba jutni. Csujkov félelmei beigazolódtak, és valóban hatalmas káosz alakult ki. A hídfőállásnál több ezer jármű zsúfolódott össze, a közlekedésirányítók pedig kétségbeesetten próbálták útbaigazítani a különböző alakulatokat.

A jobbszárnyon Bogdanov tankjaiban komoly károkat okoztak a Neuhausen alatt beásott 88 milliméteres ágyúk és a Panzerfaustokkal támadó kisebb gyalogsági alakulatok. Neutrebbin közelében a 111. kiképződandár egyik tisztje, a Gernert Wachtmeister által vezetett rohamlövegszakasz tűnt elő hirtelen a füst takarásából és a szovjet tankokra rontott. Gernert egyedül hét harcokcsit semmisített meg, másnapra pedig ez a szám negyvenötre emelkedett. „Különleges bátorsága és taktikai érzéke megmentette a dandárt”, írta Heinrich tábornok, amikor a Lovagkereszt odaítélését indokolta. Ám április 28-ra, mikorra aláírta a kitüntetést, a kilencedik hadsereg mint katonai alakulat megszűnt létezni.

A harcokcsihadseregek elől haladó alakulatai végül elérték a Seelowi-magaslat alját és elindultak felfelé. A motorok felbőgtek, miközben megpróbálták leküzdeni a magasságot. Egyes pontokon olyan meredek volt a lejtő, hogy a harcokcsipa-

rancsnokoknak más utat kellett keresniük. Így azonban nem ritkán német állásokba ütköztek.

Katukov előretolt dandárjai a balszárnyon nem várt akadályba ütköztek, miközben a Dolgelinből Friedersdorfba vezető út felé haladtak. A frontvonalat itt ugyanis az 502. SS-nehézpáncélos-zászlóalj Tigrisei tartották. Gyilkos tűzpárbaj bontakozott ki a páncélosalakulatok között, mely során a mély árkok által az előrenyomulásban meggátolt szovjet harcokcsizászlóaljak súlyos veszteségeket voltak kénytelenek elszenvedni.

Mindközben a front középső szakaszán, Seelow és Neuhausen között Göring imádott kilencedik ejtőernyőshadosztályát meghátrálásra kényszerítette az ellenség túlereje. Amikor reggel megindult a tűzérségi támadás, a huszonhetedik ejtőernyősezred főhadiszállását a hegygerincen álló Schloss Gulowból átköltöztette az erdőben kialakított bunkerbe. Finkler Hauptmann a főhadiszállással telefonkapcsolatban lévő uradalmi épületben maradt. Nem sok mindent látott ugyan a hatalmas füsttől, ám a front irányából fegyverüket hátrahagyva menekülő fiatal katonák jelezték, hogy összeomlott a védelem. Végül egy hadnagy érkezett rohanva azzal, hogy az oroszok már a falu határában járnak. Menke ezredes, az ezred parancsnoka azonnal ellentámadást rendelt el. Finkler összeszedett tíz embert az előretolt főhadiszálláson, betárazta a fegyvereket és egyenesen nekiment az ellenségnek. Szinte az összes ejtőernyős életét vesztette. Finkler és a hadnagy találtak egy hátrahagyott Hetzer könnyű páncélvadászt és abban rejtőztek el.

A Hohenzollerndamm álló, Berlin védelmét irányító főhadiszálláson Refior ezredes, Reymann tábornok törzstisztje „nem különösebben lepődött meg”, amikor reggel „keleti irányból érkező tompa, morajló mennydörgés” ébresztette. A tűzérségi támadás olyan heves volt, hogy a német fővárosnak a fronttól mintegy hatvan kilométerre fekvő keleti negyedeiben is remegett a föld. A falakról leestek a képek és a telefonok csengői maguktól megszólaltak. – Elkezdődött – suttogták idegesen egymásnak az utcán az emberek. Senki sem kergetett illúziókat azzal kapcsolatban, hogy mindez mit jelentett. Azon a felhős reggelen „lányok és asszonyok álltak kisebb csoportokban és hallgatták a front távoli zajait”. A leggyakrabban feltett kérdés az volt, hogy vajon az amerikaiak időben érkeznek-e Berlinbe, hogy megmentsek őket.

A hatóságok hangzatos kijelentéseit, vagyis hogy az Odera mentén kiépített védelmi vonalak áttörhetetlenek, zárójelbe tette a Berlin utcáin tapasztalható sürgésforgás, amint utcai torlaszokat és védelmi állásokat alakítottak ki. Goebbels szenvedélyes, ám kevésbé meggyőző beszédében a német falakon önmagukat porrá zúzó mongol hordákról beszélt. A berliniek elsősorban most mégis azzal törődtek, hogy feltöltsék élelmeik kamrájukat, mielőtt megkezdődik a város ostroma. A pékségek és az élelmiszerboltok előtt soha nem látott hosszúságú sorok kígyóztak.

Miközben odafenn egyszerűen nem voltak hajlandóak tudomást venni a valós helyzetről, valakinek napközben eszébe jutott, hogy a potsdami kórház gyermekosztályát evakuálni kellene. Maga a kórház majdnem teljesen megsemmisült a szövetséges légierő április 14-i támadása során. A rombolás mértékét tovább növelte,

hogy a közeli vasútállomáson álló, egyik löszerekkel megrakott vagon is találatot kapott. A gyermekosztályon fekvő kis pácienseket két vészna ló vontatta szekéren szállították át a Cecilienhof palotába, ahol a német Vöröskereszt elsősegélyhelyét alakították ki. Az épületet néhány héttel korábban hagyta el az idős koronaherceg, ám a pincékben feleségeik társaságában továbbra is ott bujkált az ősi porosz hadsereg jó néhány tisztje. Fel sem merült bennük, hogy Potsdam a szovjet megszállási övezethez tartozik majd.

Április 16-án reggel értesítették a nővéreket, hogy délnyugatra, a Beelitz közeliében fekvő Heilstättenbe kell tovább szállítaniuk a gyerekeket. Majdnem az összes berlini kórház, köztük a Charité, az Auguste-Viktoria és a Robert-Koch Klinika betegeit itt helyezték el álcázott, kőből épült barakképületekben. Az épületkomplexum már az első világháború idején is szolgált kórházként. Amikor 1916-ban megsebesült, Hitler is eltöltött itt két hónapot. A beteg gyerekek azonban még mindig veszélyben voltak. Miközben a buszokról szálltak le, valaki elkiáltotta magát: – Fedezéke! Repülőgép! – Egy, a németek által csak kávédarálónak hívott, elavult szovjet Po-2-es jelent meg kis magasságban és tüzet nyitott.

A zosseni föld alatti főhadiszálláson folyamatosan csöngtek a telefonok. A kimerült Krebs tábornok pohárszámra itta a vermutot az irodai páncélszekrényében tárolt üvegből. Ahogy a szovjet tűzéréség és a légierő folyamatosan számolta fel a parancsnoki állásokat, és semmisítette meg a kommunikációs vonalakat, úgy csökkent a bejelentkező főhadiszállások száma is, ám a miniszterek és Burgdorf tábornok a Birodalmi Kancelláriáról egyre gyakrabban kértek jelentést. A berlini kormányzati negyedben mindenki a híreket várta. A törzstisztek azonban, elképzelve hogy min lehetnek azok keresztül, természetesen a fronton harcolókkal éreztek együtt.

A délelőtt 11 órás megbeszélésen a tisztek az evakuációs tervekről érdeklődtek. Mindannyian tudták, hogy a Berlin déli részén fekvő Zossen azonnal veszélybe kerül, amint az 1. Belorusz front áttöri a Neisse mentén kiépített védelmi állásokat. Elhangzott néhány gúnyos megjegyzés is Hitler azon jóslatára vonatkozóan, mely szerint a Berlin elleni támadás csupán csel, és a Vörös Hadsereg valódi célja Prága elfoglalása. Heinrich legnagyobb rémületére Hitler még három páncélosadosztályt is átirányított a nemrég előléptetett Schörner tábornagy parancsnoksága alá.

Busse tábornoknak, a kilencedik hadsereg parancsnokának azonban mindenképpen szüksége volt az ellentámadás megindításához ezekre az alakulatokra. Három hadteste – a balszárnyon a CI. hadtest, Helmuth Weidling tábornok LVI. páncéloshadteste középen és az XI. SS-páncéloshadteste a jobbszárnyon – egyértelműen kevés harckocsival rendelkezett az akcióhoz. Kénytelenek voltak tehát statikus védelemre berendezkedni, ám így sem tudták sokáig tartani a frontot. Noha a két fő szovjet előrenyomulási irány között helyezkedett el, az V. SS-hegyivadászhadtest Frankfurt an der Odertől délre mégis szembe találta magát a 69. hadsereggel, melyet végül sikerült feltartóztatnia.

* * *

Az Oderbruchnál és a Seelowi-magaslatnál tovább nőtt a káosz. A rossz látási viszonyok miatt a szembenálló felek közelharcra kényszerültek. A *Grossdeutschland* kísérőezred egyik tagja később azt írta, hogy a „mocsaras terület nem is harctér, hanem inkább mészárszék volt”.

„Bombatölcsérekkel csipkézett területen haladtunk előre”, írta az otthoniaknak levelében Pjotr Szebelev utásztiszt aznap éjjel. „Mindenütt összetört német fegyverek hevertek, és égő tankokat is láttam. A holttesteket az embereink egy helyre gyűjtötték és elásták. Az idő felhős, szemerkél az eső. Gépeink időről időre a német vonalak fölé repülnek. Sok német megadja magát. Nem akarnak harcolni, és az életüket áldozni Hitlerért.”

Más szovjet tisztek sokkal mámorosabban nyilatkoztak. Klocskov százados, a 3. csapásmérő hadsereg tisztjének elmondása szerint a „földön mindenfelé Hitler sokat dicsért harcosainak holttestei hevertek”. Majd hozzátette: „Katonáink legnagyobb megdöbbenésére azután néhány »holttest« a lövészárkok mélyén bizonytalanul lábra állt és feltette a kezét.” A beszámoló azonban nem ejt szót a saját áldozatokról. Az 1. Belorusz front a harcok során közel háromszor annyi embert veszített, mint a német védők.

Az aznap lezajló ütközetekkel kapcsolatos későbbi vizsgálatok több, a szovjet oldalon elkövetett hibát, illetve mulasztást is feltártak. Az 5. csapásmérő hadsereg például kétségtelenül „rosszul volt megszervezve”. A rádiófigyelmet nem tartották be, és olyan rossz volt a kommunikáció, hogy „a parancsnokok nem tudván, mi történik valójában a frontszakaszukon, nem megfelelő információkat adtak”. Tovább rontva a helyzetet, olyan mennyiségű rejtjelezett üzenet érkezett be a harcoló egységektől, hogy a hadsereg-parancsnokságok egyszerűen nem győzték megfejteni. Sok sürgős üzenet ezért későn került dekódolásra. A parancsnokok gyakran jelentették olyan stratégiai célok teljesítését, melyeket még valójában nem értek el. Utólag nehéz megmondani, hogy ennek oka a zavarodottságban, vagy a – minden áron eredményeket váró – felső vezetés részéről rájuk nehezedő nagy nyomásban keresendő. Miután Zsukov üvöltve közölte elvárásait a tábori telefonnál álló hadseregparancsnokkal, utóbbi – követve az ilyenkor bevettnek tekintett szovjet viselkedésmódot – még durvább hangnemben közölte tábori telefonján az utasításokat a hadtest- és hadosztályparancsnokokkal. A 26. gárdalövészhadtestet irányító tábornokot csúnyán rajta is kapták egy ilyen félretájékoztatáson. Közölte ugyanis Berzarin tábornokkal, hogy katonái elfoglaltak egy falut és két kilométert tovább is haladtak, ám „mindez nem bizonyult igaznak”.

A 248. lövészadosztálynál az egyik parancsnok egyszerűen elvesztette az ezredét. Egy másik hadosztálynál az egyik zászlóaljat rossz irányba küldték, aminek eredményeként az egész ezred lekészte a támadást. Amint pedig megindult az előrenyomulás, az ezredek a ködben és a füstben elvesztettek minden kapcsolatot a többi alakulattal. Nem észlelték a német géppuskaállásokat sem, melyek „folyamatosan tüzeltek, miközben gyalogságunk előrenyomult és ez természetesen komoly veszteségeket okozott”. A hangsúly az előrenyomuláson volt, miközben az ellenállás felszámolására kellett volna koncentrálniuk. Mindezt később sokkal inkább a

motivált párttagok alacsony számának, semmint a felső vezetés részéről a fronton harcolókra nehezedő nyomásnak tulajdonították.

Nem először a háború során, a szovjet tüzérség is veszélyt jelentett a Vörös Hadsereg katonáira. Egy alkalommal a problémát annak tudták be, hogy „a parancsnokok képtelenek kezelni a különböző műszaki berendezéseket”. Ebben a konkrét esetben egyébként valószínűleg egy prizmás iránytű, valamint egy rádiókészülék nem előírászerű használatáról volt szó. Az első napon, április 16-án, a 226. lövészhadosztály súlyos veszteségeket szenvedett, amikor szovjet lövedékek csapódtak be a katonák közé. Másnap a 248. és a 301. lövészhadosztályok jártak hasonló módon. Az 5. csapásmérő hadsereg 33 000 foglyul ejtett katonáról számolt be, mindazonáltal a saját veszteségeit nem említette.

A 8. gárdahadsereg időközben ugyancsak „komoly veszteségeket” szenvedett. E szabványosnak mondható eufemizmus rendszerint a majdnem katasztrófához vezető hozzá nem értést volt hivatott elfedni. A hibát azonban ebben az esetben Zsukov, és nem Csujkov követte el. „Az előkészítő tüzérségi támadás sikeresnek volt mondható, hiszen lehetővé tette, hogy gyalogságunk áthatoljon az első vonalakon, ám a tüzérségünk nem volt képes megsemmisíteni az ellenséges lőállásokat, és ez különösen igaz a Seelowi-magaslatra. Sajnos ezt légierőnk bevetése sem pótolhatta.” Arra is akadt példa, hogy a szovjet légierő saját katonáit bombázta vagy vette géppuskatűz alá. Ennek részben az volt az oka, hogy az elől haladó zászlóaljok „nem tudták használni a megfelelő jelzőfényeket, így a frontvonal pontos elhelyezkedését sem tudták betájolni a repülőgépeknek”. A jel egy fehér és egy sárga jelzőfény lett volna, ám mivel meglehetősen kevés sárga jelzőrakétát osztottak szét, talán nem is meglepő, hogy ilyen hibák történtek.

A jelentés említést tesz arról is, hogy a tüzérség nem húzódott előre, és így nem tudott az előrenyomuló gyalogságnak megfelelő támogatást nyújtani, ám ennek elsődleges okát abban vélték megtalálni, hogy a tervezők nem számoltak a bombázások nyomán sárossá és ily módon gyakorlatilag járhatatlanná váló talajjal. Az egészségügyi alakulatok túlterheltek voltak és „néhány ezrednél a sebesültek elszállítása a csatamezőről sem volt megfelelően megszervezve”. Az egyik géppuskás huszonegy óráig feküdt kint a nyílt területen, mire segítség érkezett. A 27. gárda-lövészhadosztály sebesülteit „négy-öt órán keresztül nem részesültek orvosi ellátásban”, és az átmeneti elsősegélyhely is csupán négy műtőasztallal volt felszerelve.

Frankfurt an der Odertől délre az V. SS-hegyivadászhadtest igencsak megnehezítette a 33. hadsereg dolgát. Utóbbiak sem rendelkeztek elegendő egészségügyi személyzettel, így a szovjet tiszteknek a német foglyokat kellett fegyverrel rákényszeríteniük, hogy a sebesülteket a mögöttes területekre vigyék, majd onnan a lőszerutánpótlást az első vonalhoz szállítsák. Ez igencsak megrémítette a politikai osztályt, mely azután később bírálta is saját politikai tisztjeit, amiért azok nem képezték ki saját maguk a német foglyokat, hogy „azok azután visszatérve saját csapataikhoz demoralizálják az ellenséget”. A Vörös Hadsereg valóban nem nagyon törődött a saját sebesülteivel. Bármennyire volt is egy harctéri kórház leterhelve, a SZMERS nem teketóriázott és minden további nélkül elhívott a műtőasztaltól egy

orvost, ha éppen egy gyaníthatóan öncsonkításos esetet kellett kivizsgáltatni. Amint megkezdődtek a harcok, az ilyen próbálkozások ugyanis „egyre gyakoribbak lettek a katonák körében”.*

A Seelowi-magaslatért vívott csata minden bizonnyal nem szerzett Zsukov tábornoknak kellemes perceket, ám még ha a tervezés és a hadművelet levezénylése nem is volt hibátlannak mondható, a Vörös Hadsereg katonáinak és tiszthelyetteseinek bátorsága és helytállása mindenféleképpen dicséretet érdemel. Ez az igaz hősiesség – mely olyannyira különbözött a jövő generációinak erkölcsi lecke gyanánt felmutatott propagandaváltozattól – sajnos azonban nem volt elég ahhoz, hogy a főtisztek és a politikai vezetés lelketlenségén enyhítsenek. Árulkodó, ahogy – a katonák elbeszélése szerint – a főtisztek a telefonban a veszteségek mértéke iránt érdeklődtek: – Hány gyufát égettünk el? Hány ceruza tört el? – kérdezték ilyenkor a parancsnokok.

A német oldalon Heinrici tábornok, a Visztula hadseregcsoport parancsnoka és Busse tábornok a körülményekhez képest a maximumot teljesítették. A csata túlélői még ma is imába foglalják a nevüket, amiért a támadás megindulása előtti utolsó pillanatban visszavonták erőik jelentős részét az első vonalból, megmentve így számtalan életet. Néhány főtiszt azonban továbbra is hitt Adolf Hitlerben. Április 16-án, a sötétség beálltát követően Hans-Oscar Wöhlermann, az LVI. páncélos-hadtest tüzérségi parancsnoka látogatást tett parancsnokánál, Weidling tábornoknál annak Münchebergből északnyugatra, Waldsiedersdorfban lévő főhadiszállásán.

A hadtestparancsnokságot egy berlini család hátvégi házában alakították ki. Az első emeleten álló szobában egyetlen gyertya szolgáltatta a fényt. Weidling, akinek nem voltak illúziói Hitler hadvezéri kvalitásaival kapcsolatban, nem rejtette véka alá véleményét. Wöhlermann meg volt döbbenve. „Mélyen felkavart”, írta később, „hogy még egy ilyen elszánt katona és vakmerő fickó – a mi jó öreg »Kösziklánk«, ahogy az ezrednél hívtuk – is elvesztheti hitét a legfelsőbb vezetésünkben.”

Beszélgetésüknek egy bombatámadás vetett váratlanul véget. Ezt követően jelentések érkeztek arról, hogy rés keletkezett köztük és a jobbszárnyat alkotó XI. SS-páncélos-hadtest között, valamint a balszárnyon is rést ütött az ellenség, ami viszont azzal fenyegetett, hogy megszakad a kapcsolat Berlin tábornok C.I. hadtestével. Goebbels elképzelése a mongol hordákat megállító falról villámgyorsan porladt el.

Zsukov minden bizonnyal élete egyik legszörnyűbb éjszakáját élte meg. A hadsereg – és ami még fontosabb, a Kreml – tekintetét arra a Seelowi-magaslatra szegezte, melyet végül is az első nap nem sikerült elfoglalnia. Hadseregei – ekkor már biztos volt – nem tudják „bevenni Berlint a hadművelet hatodik napján”. Csujkov egyik

* Az egészségügyi személyzet tagjainak annyira nehéz volt a dolga, hogy nagy részük a háborút követően abba is hagyta a praktizálást.

lövészezrede elérte ugyan Seelow városának peremét és Katukov néhány harckocsija is már a csúc közelében járt, ám ez minden bizonnyal nem lesz elég Sztálinnak.

A délután folyamán még elég nyugodtnak tűnő szovjet vezető éjjel körül már kifejezetten dühösen hallgatta Zsukov telefonon tett jelentését arról, hogy a magaslatot továbbra sem sikerült elfoglalni. Sztálin azzal vádolta a parancsnokot, hogy megváltoztatta a *Sztavka* terveit.

– Biztos benne, hogy holnap elfoglalja a Seelow-vonalat? – kérdezte.

– A holnap nap, április 17-e végére – próbált nyugalmat erőltetni magára Zsukov –, a Seelowi-magaslat védelmi vonalát áttörjük. Meggyőződésem, hogy minél több katonát küld az ellenség ide, annál könnyebb lesz bevennünk Berlint. Sokkal egyszerűbb a csapataik megsemmisítése a nyílt vidéken, mint a megerősített városban.

Sztálint nem sikerült különösebben meggyőznie, talán mert az inkább a dél-nyugat felől esetleg meginduló amerikai csapatok, semmint a keletre átcsoportosított német alakulatok miatt aggódott elsősorban.

– Azon gondolkodunk – mondta Sztálin –, hogy megparancsoljuk Konyevnek, küldje Ribalko és Lejusenko harckocsihadseregeit dél felől Berlin ellen, ugyanakkor pedig megmondjuk Rokosszovszkijnek is, hogy gyorsítsa fel az átkelést és támadjon északi irányból.

Sztálin ezután egy kurta elkészítéssel bontotta a vonalat. Nem sokkal korábban Zsukov törzsfőnöke, Malinyin tábornok értesült arról, hogy Sztálin valóban utasította Konyevet harckocsihadseregeinek Berlin elleni bevetésére.

Az orosz katonák – 1945-ben éppúgy, mint 1814-ben – semmibe vették a kontinens nyugati területén kanyargó folyókat, hiszen azok származásnak tűntek a szülőföld hatalmas folyamai mellett. Mégis, minden folyó, melyen átkeltek, külön jelentőséggel bírt, hiszen az egy-egy mérföldkövet jelentett a Gonosz ellen folytatott harcukban.

– Még amikor Sztálingrád mellett a Volgánál megsebesültem – mondta Maszlov alhadnagy –, akkor is biztos voltam benne, hogy egyszer visszatérek a frontra, és újra látom majd az átkozott Spreet.

A Neisse Forst és Muskau között csak körülbelül feleolyan széles, mint az Odera, ám a folyón az átkelés a felkészült ellenséggel szemben így sem bizonyult egyszerű feladatnak. Konyev marsall úgy döntött, a legjobb stratégia az lesz, ha 1. Ukrán frontja leköti az ellenség figyelmét, s eközben az élalakulatok átkelnek a folyón.

A tüzérségi támadás reggel 6 órakor, moszkvai idő szerint hajnali négykor indult. Kilométerenként 249 ágyút állítottak fel s eközben a 2. légi hadsereg szőnyegbombázásokat hajtott végre a térségben. „A gépek zajától és az ágyúk, valamint a detonációk robajától azt sem lehetett hallani, hogy az egy méterre álló bajtárs mit kiabál”, emlékezett vissza az egyik tiszt. A zárótűz is hosszabb ideig tartott, mint Zsukov frontján, hiszen összességében 145 percig lőtték az ellenséges vonalakat.

– A háború istene szépen mennydörög ma – állapította meg az egyik ütegparancsnok, egy rövid kis szünetben.

A lövegek legénysége bosszúvágytól fűtve, lelkesen vetette magát a munkába, miközben parancsnokaik ilyen tűzparancsokkal ösztökélték őket:

– A fasiszták búvóhelyére – tűz! A megszállott Hitlerre – tűz! Népünk véérért és szenvedéséért – tűz!

Konyev, hogy közelebről követhesse nyomon a csata menetét, hátrahagyta a még ekkor is ostromlott Breslauban kiépített frontparancsnokságát és egészen a Puhov tábornok 13. hadserege által kiépített megfigyelőállásig ment előre. A földbe vájt fedezékekből és lövészárkokból álló poszt egy fenyőerdő szélén, egy sziklán épült, ahonnan tökéletesen be lehetett látni a folyót. A Neisse nyugati partján kialakított ellenséges állások lőtávolságon belül voltak, így teleszkópon keresztül figyelték az eseményeket. A jó látási viszonyokat azonban hamarosan megzavarta a bombázás második ütemének megindulása. Kraszovszkij tábornok 2. légi hadseregének pilótái kis magasságban száguldottak a folyó nyugati partszakasza felé, hogy ott ledobják füstbombáikat. Ezt a fajta védőernyőt a front teljes, 390 kilométeres szakaszán kialakították, nehogy a német negyedik páncéloshadsereg gyorsan be tudja azonosítani a fő támadási irányt. Konyevnek szerencséje volt. Egy kis szellő anélkül terítette szét a füstreteget, hogy az gyorsan eloszlott volna.

Az élen haladó egységek előrontottak, rohamcsónakjaikat vízre tették, és a folyón vad evezésbe kezdtek. „A rohamcsónakok elindultak”, jelentette az 1. Ukrán front, „még azelőtt, hogy az ágyúk elhallgattak volna. A Kommunista Párt aktivistái és a Komszomol-tagok elsőként akartak a csónakokba ugrani és ilyen jelszavakkal biztatták bajtársaikat: »A hazáért! Sztálinért!«” Amikor az első rohamcsónakok partot értek a folyó nyugati oldalán, kis vörös zászlók emelkedtek a levegőbe, így bátorítva a második hullámot. Néhány zászlóalj úszva kísérelte meg az átkelést. Ebben a veteránoknak amúgy is nagy tapasztalatuk volt, hiszen az ukrainai előrenyomulás során többször hajtottak már végre ilyen bevetést. Más alakulatok katonái előzetesen már felderített gázlókon, fegyverüket fejük fölé tartva jutottak át a túlpartra. Az első pontonhidak és kompátkelők kiépítéséért felelős hídverők ugyancsak a vízbe vetették magukat és elindultak a túlsó oldal felé. Az első lövészzászlóalj után néhány 85 milliméteres páncéltörő löveg is átjutott a folyón és felálltak az első, kisebb hídfőállások is.

A heves bombázás eredményeként az előretolt állásokban csak kevés német tudott hatékony ellenállást kifejteni. Sokan gránátnyomást kaptak.

– Schova sem tudtunk elrejtőzni – mesélte foglyul ejtőinek Karl Pafflik Obergefreiter. – A levegő megtelt süvítő hangokkal és a robbanások zajával. Rendkívül komoly veszteségeket szenvedtünk. A túlélők, mint akik eszüket veszítették, összevissza rohagáltak a bunkerek és a lövészárkok között, hogy mentsék életüket. Megnémultunk a rettegéstől.

Sokan a füstöt és a káoszt kihasználva megadták magukat. Az 500. büntetőezred tagjai közül – akiknek nyilván több okuk volt dezertálni, mint más alakulatokban szolgáló társaiknak – egyszerre nem kevesebben mint huszonötön szöktek át

az ellenséghez. A német katonák egyedül és csoportosan feltették kezüket és tört oroszággal ezt kiáltozták: – Iván, ne lőj, mi fogoly! – Az 500. büntetőezredből megszökö egyik katona elmondta kihallgatóinak azt az ekkoriban közszájon forgó berlini megállapítást, mely szerint: „Hitler egyetlen ígérete, amit megtartott az, amit a hatalomra kerülése előtt tett. Ekkor a későbbi Führer azt mondta: »Adjanak nekem tíz évet és nem ismernek Németországra.«” Más katonák azért panaszkodtak, mert tisztjeik a V–3-as és V–4-es rakéták bevetésére vonatkozó ígérekkel csapták be őket.

Amint a kábeleket biztonságosan kifeszítették a folyó felett, a kompok útnak indultak, hogy átszállítsák a túlsó partra az első T–34-eseket is. Az 1. Ukrán front hídiverői nem kevesebb mint 133 átkelési pontot határoztak meg a fő támadási sávban. A 3. és a 4. gárda-harckocsihadsergek hídiverői parancsot kaptak, hogy álljanak készen a következő folyón, a Spree-n való átkeléshez. Nem sokkal dél után, amikor már az első hatvantonmás híd is felépült, az 5. gárdahadsereg, Lejusenko 4. gárda-harckocsihadsergének legelő haladó alakulata átkelt a folyón és folytatta az előre nyomulást. A teljes sebességgel előretörő harckocsidandárok készen álltak, hogy megállítsák a német negyedik páncéloshadereg ellentámadását. A frontszakasz déli részén a 2. lengyel hadsereg és az 52. hadsereg ugyancsak sikeresen átkelt és megkezdte az előrenyomulást. A parancs szerint Drezda ellen kellett vonulniuk.

Konyevnek volt oka, hogy elégedett legyen csapatai első napon mutatott teljesítményével. Az elől haladó egységei már félúton voltak a Spree felé. Az egyetlen problémát, mint az később kiderült, az jelentette, hogy a sebesülteket „hihetetlenül lassan” szállították hátra a mögöttes területeken kialakított tábori kórházakba, ám Konyevet – a többi szovjet parancsnokhoz hasonlóan – mindez nem különösebben aggasztotta. Éjfélkor rádiótelefonján jelentette Sztálinnak, hogy az 1. Ukrán front offenzívája sikeresen alakul.

– Zsukov nem igazán boldogul – mondta Sztálin, aki nemrég beszélt az 1. Belorusz front parancsnokával. – Ribalko [3. gárda-harckocsihadsereg] és Lejusenko [4. gárda-harckocsihadsereg] forduljanak Zehlendorf [Berlin délnyugati kerülete] irányába. Emlékszik, ahogyan azt a *Sztaverka* megbeszélésén egyeztettük.

Konyev tökéletesen emlékezett erre a találkozóra és különösen arra, hogy Sztálin eltörölte Lübbennél a közte és Zsukov frontja között húzódó határvonalat, lehetővé téve így, hogy az 1. Ukrán front déli irányból támadást indíthasson Berlin ellen.

Érdekes, hogy Sztálin miért választotta Zehlendorft ellenőrző pontnak. Nyilván szerette volna, ha Konyev a lehető leghamarabb eléri Berlin legtávolabbi, délnyugati részét, mivel a Zerbstnél kialakított hídfőállásukról minden valószínűség szerint ebbe az irányba nyomultak volna előre az amerikai csapatok is. Az sem volt valószínűleg véletlen egybeesés, hogy Zehlendorftól beljebb, kissé a városközpont felé, Dahlemben állt a Kaiser Wilhelm Intézet és annak nukleáris kutatólaboratóriuma.

Három órával korábban, este 9-kor a *Sztaverka* megbeszélést tartott, ahol Antonov – minden bizonnyal Sztálin utasításainak megfelelően – ismét félrevezette az

amerikaiakat, amikor azok egy Berlin elleni átfogó offenzíváról szóló elfogott német jelentésről tettek említést. „[Antonov] úgy nyilatkozott”, állt a külügyminisztériumnak Washingtonba küldött táviratban, „hogy a szovjetek most éppen nagyszabású felderítőakciót hajtanak végre a középső frontszakaszon, melynek elsődleges célja a német védelmi vonalak feltérképezése”.

A Seelow és a Spree

Sztálin két, április 16-án éjfél körül lefolytatott telefonbeszélgetését követően Konyev és Zsukov között azonnal megindult a verseny. A Sztálin által mondottakon felbátorodott Konyev örömmel állt a kihívás elé. Zsukov viszont, noha zavarba hozta a Seelowi-magaslatnál elszenvedett kudarc, úgy érezte, Berlin jog szerint övé kell, hogy legyen.

Április 17-én eloszlott a felhőzet és elállt az eső is. A Sturmovikok immár pontosabb támadásokat vezethettek a Seelowi-magaslat utolsó megmaradt német állásai ellen. Lent, az Oderbruchon és a lejtő oldalában továbbra is lángoltak a kis parasztházak és az elhagyott falvak. A szovjet tüzéség és a légierő egyetlen épületet sem kímélt, hátha esetleg parancsnoki állást alakítottak ki benne a németek. A levegőt az égett hús – emberi és állati egyaránt – szaga töltötte be. A gazdasági épületek bombázása több ezer menekülni képtelen háziállat pusztulását eredményezte.

A távoli német vonalak mögött, az ellátásra váró sebesültektől zsúfolt kötözőállomásokon az orvosok alig győzték a munkát. Egy haslövés felért egy halálos ítélettel, olyan sokáig tartott a sérülés megfelelő sebészeti ellátása. Az egészségügyi személyzet mindenekelőtt azokkal kellett, hogy foglalkozzon, akik még képesek voltak tovább harcolni. Tisztek járták végig a frontkórházakat és fegyvert fogni képes járóbetegek után kutattak.

A Feldgendarmerie a rögtönzött útakadályoknál egészséges vagy még éppen harcolni tudó sebesült katonaszökevényeket keresett, hogy azután az ellenőrzésen fennakadt szerencsétleneket visszaküldje valamelyik sebtében felállított alakulathoz. Így amint összegyűlt megfelelő számú ember, egyszerűen visszakísérték őket a frontra. A Feldgendarmerie tagjait nemcsak „láncos kutyáknak” hívták a katonák, de elnevezték őket „hősi karomnak” is, mivel csatát ugyan közélről nem láttak, de a visszavonulókat összefogdosták.

Vakbuzgóságában a Feldgendarmerie gyakran olyan férfiakat gyűjtött be, akik valójában maguk is zászlóaljukhoz igyekeztek. Ők azután katonaszökevényekkel és nem ritkán még rövidnadrágot viselő tizenöt-tizenhat éves Hitlerjugendekkel lettek összezárva. A fiatal fiúk részére kisebb acélsisakot is gyártottak, ám az alakulatokhoz nem került ezekből elegendő mennyiség. Feszült, sápadt arcukból nem sok látszott ki az eredeti, számukra túl nagy rohamsisak alól. A 3. csapásmérő hadsereg egyik, aknamezőt semlegesíteni előreküldött utászalakulatát nagyon meglepte, amikor az egyik lövészárokból egy csapat német katona kászálódott elő, hogy megad-

ják magukat. Hirtelen egy fiú bukkant elő valamelyik bunkerből. „Hosszú viharkabátot és sisakot viselt”, emlékezett vissza Szulhanisvili százados. „Egy sorozatot leadott géppisztolyával, ám amikor látta, hogy nem esek össze, eldobta fegyverét és zokogni kezdett. Azt próbálta kiabálni, hogy »Hitler kapott, Stalin gut!« Én nevetni kezdtem. Lekevertem neki egy pofont. Szegény fiúk, annyira sajnáltam őket.”

A Hitlerjugend tagjai közül a legveszélyesebbek azok voltak, akik otthonukat és családjukat is elvesztették a Vörös Hadsereg előrenyomulása során. Az egyetlen megoldás számukra a halál volt, ahova a lehetőség szerint, legtöbb gyűlölt bolsevikot is magukkal akarták rántani.

Ahogy az Zsukov csapatai saját kárukra megtapasztalták, a német hadsereg még korántsem omlott össze. Április 17-én az újabb tűzérési támadás és Katukov, valamint Bogdanov harckocsihadseregeinek ismételt előretörése sem hozta meg a Zsukov által Sztálinnak megígért sikert. A 88 milliméteres légvédelmi ütegek és a Panzerfaustokkal felszerelt páncélvadász gyalogság több páncélost mozgásképtelenné tettek. Dél körül, ahogy Katukov harckocsidandárjai behatoltak Dolgelin és Friedersdorf területére, a *Kurmark* páncélosadosztály megmaradt Párduc harckocsijai ellentámadásba lendültek.

Juscsuk tábornok 11. harckocsihadteste ugyanakkor sikerrel kerítette be a Seelowi-magaslatot az 1. számú birodalmi főút irányából, mely egykor Berlint és az immár romhalmazzá vált keletporosz fővárost, Königsberget kötötte össze. Juscsuk harckocsijait azonban hamarosan tűz alá vette a közelben harcoló 5. csapásmérő hadsereg tűzérsege. „Határozottan kulturálatlan” vita bontakozott ki a két főhadiszállás között. Nem csupán a harckocsizókat érték ily módon veszteségek. „A gyalogság véleménye szerint”, jegyezte meg az összetűzésről készült jelentés tapintatosan, „a tűzérsege nem a jól körülhatárolt célpontokat támadja, hanem bizonyos területeket lő.”

A Seelow körül folyó kaotikus küzdelemben Juscsuk harckocsijait sorra támadták kis távolságról Panzerfaustokkal. Katonái válaszul a környező házakban összedett rugós matracokat rögzítettek a lövegtornyokra és a tankok oldalára. Az ily módon kialakított üreges páncélzaton azután még a külső héj elérése vagy a lövegtorony burkolatának átütése előtt felrobbant a lövedék.

A két gárda-harckocsihadsereg T-34-es, valamint Sztálin harckocsijai „kivastázták” az összes útjukba kerülő lövészárkot, habár azokat már rég elhagyták a németek. Az Oderbruch legészakibb frontszakaszán a 3. csapásmérő hadsereg, a jobbszárnyon a 47. hadsereg támogatásával viasszaszorította a főleg fiatal tisztí akadémiásokból és újoncokból álló CI. hadtest előretolt egységeit. A Neutrebbin közelében újból csatarendbe álló „Potsdam” ezred folyamatosan vonult vissza az Öreg-Odera mocsaras partvonalá mögé. Az utat ekkor már összesen csupán harmincnégy fiú tette meg a saját lábán.

Ismét felbódultak a harckocsimotorok. „Megint mi, a gyalogság voltunk a boldondok. Nekünk kellett volna megállítani az orosz előrenyomulást, miközben az összes többi fegyvernem nyugat felé vonult vissza.” Csupán néhány önjáró löveg

állt rendelkezésükre, hogy felvegyék a harcot a szovjet tankokkal. A hadosztály tűzérsege, miután az utolsó lövedékeket is kilőtte, felrobbantotta az ágyúkat, és továbbállt. Nem meglepő módon a gyalogság egy része is kereket oldott a visszavonulókkal. A fegyelem kezdett megomlani, és a harci kedv tovább csökkent, amikor megindult a szóbeszéd a nyugati szövetségesekkel előkészítés alatt álló fegyverszünetről.

A front középső szakaszán a kilencedik ejtőernyős-hadosztály teljesen összeomlott. A megszegyénített parancsnok az a Bruno Bräuer volt, aki korábban a krétai Héraklion ellen végrehajtott deszantttámadást irányította. Bräuert, ezt az elegáns, cigarettaszípkát használó férfit később a Krétán létrehozott helyőrség parancsnokává nevezték ki. Mégis, Göringnek az ő kivételes harcosairól szóló henccegése ellenére Bräuer most a Luftwaffe földi személyzetéből összeverbuvált egység élén kellett, hogy helytálljon. Többségük még repülőgépből sem ugrott ki soha, nemhogy bevetésben vett volna részt. Amikor megkezdődött a tűzérési roham, a tisztek egyszerűen képtelenek voltak a pánikba esett katonákat megfegyvelmezni.

Menke ezredes, a huszonhetedik ejtőernyőezred parancsnoka akkor vesztette életét, amikor néhány T-34-es a főhadiszállása közelében áttörte a német vonalakat. A hadosztály csupán akkor kapott kissé erőre, amikor április 17-én néhány Párduc és Panzer IV-es páncélos érkezett erősítés gyanánt. Az összeomlásnak azonban ekkor már nem lehetett útját állni. Wöhlermann, az LVI. hadtest tűzérési parancsnoka meglátogatta Bräuert, akit „nagyon megviselt, hogy emberei menekülőre fogták a dolgot”. Bräuer végül idegösszeomlást kapott és felmentették parancsnoki beosztásából. Sorsa balszerencsésen alakult a háború után is. Athénban perbe fogták és egy másik tábornok által elkövetett kegyetlenkedések miatt elítélték, majd 1947-ben ki is végezték.

Délután fél hétkor Ribbentrop előzetes értesítés nélkül megjelent Weidling főhadiszállásán és tájékoztatást kért az aktuális helyzetről. Wöhlermann éppen ekkor érkezett meg.

– Ez a tűzérési parancsnokom, aki ebben a pillanatban jött meg a frontról – mondta Weidling.

A külügyminiszter erőltetnül fogott kezét Wöhlermann-nal.

– Majd ő jelentést tesz a helyzetről – tette hozzá Weidling.

Majd, miután jelezte beosztottjának, hogy semmit se hallgasson el, helyet foglalt a külügyminiszter mellett.

Wöhlermann jelentése „teljesen lesújtotta a külügyminisztert”. Ribbentrop érdes, alig hallható hangon feltett egy-két kérdést. Csupán arra volt képes, hogy az események menetében az utolsó órában esetlegesen bekövetkező változásra, illetve a britekkel és az amerikaiakkal megkezdődő tárgyalásokra tegyen utalásokat. Talán ez az állítás készítette Busse tábornokot a következő tartalmú távirat elküldésére: „Tartsanak ki még két napig, és minden rendbe jön.” Ez a nyugati szövetségesekkel kötendő megállapodásra való hivatkozás volt a náci vezetés utolsó komoly hazugsága.

Az Odera árteréről visszahúzódó katonaszökevények a Seelowi-magaslat me-redek lejtőjén álló erdőségekbe vették be magukat, ám itt gyakran a szovjet gyalog-ságba vagy harckocsi-alakulatokba ütköztek. Az ideges katonák nem ritkán saját bajtársaikra nyitottak tüzet és a szovjet légierő és tüzérség továbbra is ugyanúgy lő-tte a saját csapatait, mint a németeket. A Luftwaffe aznap az összes rendelkezésére álló Focke-Wulfot a levegőbe küldte, hogy megpróbálják az ellenség rohamát visz-szaverni, éjszaka pedig az Oderán kiépített pontonhidakat támadták a német gépek. Mindhiába. Egy nem beazonosított forrásból származó jelentés szerint „a német pilóták gyakran szándékosan nekirohannak az orosz bombázóknak, s így mindkét gép lángokba borulva zuhan le”. Ha ez igaz, akkor a szerepek teljes felcserélődésé-ről beszélhetünk 1941-hez képest, hiszen akkor, a Barbarossa-hadművelet első nap-ján a kétségbeesett szovjet pilóták vezették gépeiket a Luftwaffe kötelékeinek.

Ami azonban még ennél is megdöbbentőbb, az a kamikáze repülőegységek be-vetése volt az Oderán kiépített szovjet hidak ellen. A Luftwaffe még saját kifejezést is kitalált. Ez volt a *Selbstopferinsatz*, vagyis „önfeláldozó küldetés”. A jüterbogi bá-zisukról útnak induló *Leonidas* repülőszázad pilótái állítólag még egy nyilatkozatot is aláírtak, mely ezekkel a szavakkal zárult: „És mindezeket túl tisztában vagyok az-zal, hogy a küldetés során az életemet veszítem.” Április 16-a estéjén a pilóták és a Luftwaffe ottani híradós alakulatának női tagjai részvételével búcsúestet rendeztek a támaszponton. A multság végén egy utolsó dalt énekeltek el közösen. Fuchs ve-zérőrnagy, a főparancsnok „könnyeivel küzdött”.

Másnap reggel sor került az első úgynevezett „totális bevetésre”. A célpont a szovjet hídverők által megjavított vagy felépített „harminckét víz feletti vagy víz alatti híd” volt. A németek különféle gépekkel indultak útnak. Volt itt Focke-Wulf 190-es, Messerschmitt 109-es és Junkers 88-as. Bármi megtette, ami megfelelt a cél-ra. Az „önfeláldozó pilóták” egyike, Ernst Beichl Focke-Wulfjával egy 500 kilo-grammos bombát szállított a bevetés helyszínére. Célpontként számára a Zellin kö-zelében felépített pontonhidat jelölték ki. A légi felderítés később jelentette, hogy a híd megsemmisült, ám az állítás, mely szerint az akciók során összesen tizenhét hi-dat sikerült használhatatlanná tenni, túlzó. Az egyetlen másik létesítmény, melyet valóban tönkretettek, a küstrini vasúti híd volt. Harmincöt pilóta és repülőgép túl magas árnak tűnik egy ilyen korlátozott és átmeneti sikerért. Mindez azonban nem tartotta vissza Fuchs vezérőrnagyot, hogy az életüket áldozó pilóták nevét különle-ges ünnepi üzenetében meg ne küldje „a Führernek, annak közelgő ötvenhatodik születésnapja alkalmából”. Persze ez éppen olyan ajándék volt, aminek Hitler na-gyon tudott örülni.

A hadműveletet azonban hirtelen fel kellett függeszteni, mivel Konyev marsall déli irányból váratlanul Berlin felé forduló harckocsihadseregei egyre közelebb ju-tottak a jüterbogi légi támaszpontokhoz.

A hadiszserencse még azt követően is Konyev 1. Ukrán frontja mellé állt, hogy csa-patai átkeltek a Neissén. A 13. hadsereg és az 5. gárdahadsereg szétzúzta a német második vonalat is. Még javában folytak a heves harcok, ám Konyev Cottbus és

Spremberg között már előre küldte harckocsidandárjait a Spree irányába. A Stur-movikok ismét támadásba lendültek, nyomukban hatalmas fenyőerdők lángoltak. E tüzek különösen a harckocsikra jelentettek veszélyt, hiszen ezek a tartalék üzem-anyagot hatalmas, a hátsó részre erősített hordókban magukkal vitték. A sebesség azonban mindennél fontosabb volt, mivel esély mutatkozott, hogy a Spree-nél még azelőtt áttörhetnek, hogy a német negyedik páncélos-hadsereg újjászervezné a vé-delmi vonalat. Konyev katonái győzelmet szimatoltak. A 4. gárda-harckocsi-hadseregnél úgy gondolták, hogy ha „a németek nem tudták a Neisse vonalát tartani, akkor most már amúgy sem tehetnek semmit”. A parancsnokok fegyvervizsgá-latot rendeltek el a támadás megindítása előtt. Az egyik fiatal kommunistának roz-sdás volt a géppisztolya.

– Hogyan fogja ezt elsütni? – kiabálta a tiszt. – Magának kellene itt mindenki-nek példát mutatnia, de még a fegyvere is mocskos!

Egy Berlin irányába páncélosalakulatok által végrehajtott áttörés azzal a ve-szélyvel járt, hogy a németek esetleg ellentámadást indítanak a kommunikációs vo-nalak ellen. Konyev ezért utasította Zsadvot, hogy 5. gárdahadseregével forduljon balra Spremberg felé, míg a 3. gárdahadsereg jobbra tért ki, hogy így szorítsák visz-sza Cottbus irányába a németeket.

Aznap este, amikor a 3. gárda-harckocsihadsereg elől haladó egységei elérték a Spree-t, Ribalko tábornok – aki büszke volt arra, hogy a fronttól elindulva az ő ala-kulatai haladtak az élen – úgy döntött, hogy nem várja meg, amíg a hídépítő felsze-relések megérkeznek. Kiválasztott egy pontot, ahol a folyó eléggé sekélynek tűnt és beküldte az egyik tankját a hullámok közé. Ezen a helyen, ahol a folyó úgy ötven méter széles volt, a víz csupán a láncotlappal tetejéig ért. A harckocsidandár járművei – lovasság módjára – sorban átkeltek. Ellentétben a lovassággal, a tankok azonban figyelmen kívül hagyhatták a túlparton kialakított német géppuskaállásokat. Az éj-szaka során a két harckocsihadsereg nagy része átkelt a Spree-n.

Konyev tisztában volt azzal, hogy harckocsijai nehezen haladnak majd előre a tavakon, mocsarakon és a fenyőerdőkön keresztül, ám tudta azt is, hogy ha elég gyorsak, csupán minimális ellenállással kell megküzdeniük a Berlin felé vezető úton. A német negyedik páncélos-hadsereg már korábban felhasználta hadműveleti tarta-lékait, amikor egy ellentámadás keretében biztosítani akarta a második vonalat, a parancsnokokat Berlinben pedig sokkal jobban aggasztotta a Zsukov hadseregei ál-tal jelentett veszély.

Konyev Zsukovhoz hasonlóan arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy egysze-rűbb az ellenséges csapatokat nyílt területen felszámolni, semmint harcba bocsát-kozni ellenük Berlinben. Ezt azonban nem említette, amikor aznap este egy fenyő-erdőben álló kis kastélyban kialakított előretolt parancsnoki állásából rádiótelefo-non Sztálinnal egyeztetett.

Konyev már majdnem befejezte a jelentéstételt, amikor a szovjet vezető hirtelen félbeszakította.

– Zsukovnál nem állnak túl jól a dolgok. Még mindig az ellenfél vonalain pró-bál áttörni.

Hosszú hallgatás következett, melyet Konyevnek eszében sem volt megtörni.

– Nem tudnánk – folytatta Sztálin – Zsukov mozgékony alakulatait átcsoportosítani, és előreküldeni őket Berlin felé az ön frontszakaszán keletkezett résen keresztül?

Ezt minden bizonnyal Sztálin sem gondolta komolyan, ám javaslatával ki akarta kényszeríteni, hogy Konyev nyíltan beszéljen tervéről.

– Sztálin elvtárs – válaszolta a tábornok –, ez túl sok időt venne igénybe és nagy zűrzavart okozna... Az események a mi frontunkon kedvezően alakulnak, elég erő áll rendelkezésünkre, és mindkét harckocsihadsereg elindulhat Berlin irányába.

Konyev ezután közölte, hogy Zossenben keresztül tervezi az előrenyomulást. Ő és Sztálin egyaránt jól tudták, hogy itt van a Wehrmacht főparancsnoksága.

– Nagyon jó – felelte Sztálin. – Egyetértek. Fordítsa harckocsihadseregeit Berlin ellen.

Április 17-én Berlinben, a kormányzati negyedben – azon kívül, hogy sorra fogalmazták a gyújtó hangú, illetve további kivégzésekkel fenyegető nyilatkozatokat – gyakorlatilag senki sem tudta, hogy valójában mit is kellene tenni. „Egyetlen német települést sem nyilvánítunk nyitott városnak”, állt az egyik, Himmler által az összes katonai parancsnoknak megküldött parancsban. „Minden falut, minden várost az összes lehetséges eszközzel meg kell védeni. Bármelyik német polgár, aki elmulasztja teljesíteni ezen nyilvánvaló kötelezettségét, életével és becsületével kell hogy fizessen.” Himmler természetesen figyelmen kívül hagyta, hogy a német tüzéség folyamatos lőszerhiánnyal küzd, a harckocsizók a tankokat hátrahagyják, mert azokban nincs üzemanyag és a katonák is élelemhiánytól szenvednek.

A náci bürokrácia a pusztulás küszöbén még a legalacsonyabb szinten sem mutatta a változás jeleit. A birodalmi 1. számú főúttól délre fekvő Woltersdorf városát április 17-én gyakorlatilag lerohanták a menekültek. A helyi hatóságok azonban továbbra is csak a „nem foglalkoztatott [lakosoknak], valamint a Volkssturmban való szolgálatteljesítésre alkalmatlannak minősített személyeknek” engedélyezték a távozást, és ezeknek is csupán abban az esetben, ha „a befogadóhelyről írásban igazolták, hogy menedéket tudnak számukra biztosítani”. Ráadásul minden egyes távozni akarónak a helyi náci vezető, a Kreisabschnittsleiter jóváhagyását is meg kellett szereznie. A helyiek harci szelleme mindezek ellenére sem volt fanatikus. A városka készenléti Volkssturm-szakasza például kérte, hogy ideiglenesen mentsék fel a szolgálatteljesítés alól.

Konyev erői immár alig nyolcvan kilométerre délnyugatra voltak a Wehrmacht zossen-i főparancsnokságától. Ennek ellenére sem a negyedik páncélos hadsereg, sem Schörner tábornagy Közép hadseregcsoportja nem jelentette, hogy a szovjet 3. és 4. gárda-harckocsihadseregek teljes erővel kelnek át a Spree-n, miközben a német védelmi vonalak nem rendelkeznek elegendő tartalékkal ahhoz, hogy megállítsák

őket. A Zossenben szolgálatot teljesítő törzstisztek figyelmét kizárólag a Seelowi-magaslaton folyó harcok kötötték le.

Heinrici tábornok hadseregcsoportja tartalékának jelentős részét – pontosabban a Steiner által vezetett III. SS *Germanische* páncélos hadtestet –, már Busse rendkívül nehéz helyzetben lévő kilencedik hadserege rendelkezésére bocsátotta. A 11. SS *Nordland* hadosztály április 17-én napközben parancsot kapott, hogy húzódjon dél felé, a Seelow irányába. A *Nordland*-ban elsősorban dánok, norvégok, illetve svédek, finnek és észtek harcoltak. Állítólag egy maroknyi brit is harcolt az alakulatnál, ám ez több, mint kétséges. A Joachim Ziegler Brigadeführer vezette hadosztály, pontosabban elsősorban annak felderítő zászlóalja mintegy ötven páncélozott járművel rendelkezett, de az alakulat kötelékébe tartozott a „Hermann von Salza” páncéloszászlóalj is. A katonák jelentős része a „Danmark” és a „Norge” páncélgránátos-ezredekben és egy utászzászlóaljban teljesített szolgálatot. A *Nordland*-ban harcolók közül az év eleje óta mintegy 15 000-en sebesültek meg, és a hadosztály körülbelül 4500 halottat vesztett.

Heinrici egy másik, ugyancsak külföldiekből álló egységet, az SS *Nederland* hadosztályt még délebbre irányította. Az alakulat úti célja a Frankfurt an der Odertől délnyugatra fekvő Müllrose település volt, ahol azután az V. SS-hegyivadász hadtest parancsnoksága veszi majd át az irányítását. Az SS és a Wehrmacht között immár végképp megbomlott az összhang. Himmler rendkívül dühös lett, mivel Heinrici legerősebb hadosztályairól leválasztotta Steiner SS-hadtestét. A *Nordland* pedig, mely csupán igen kelletlenül volt hajlandó egy hadseregarancsnok alatt szolgálni, nem sietett, hogy új alakulatához csatlakozzon.

Április 18-án, szerdán hajnalban a felkelő nap vörösré festette a horizontot. A Seelowi-magaslat megtartásáért harcolókat rossz előérzet kerítette hatalmába. Nem sokkal korábban hallhatták a beinduló harckocsimotorok mély, éles hangját. Röviddel ezután megindult a légitámadás is. A Sturmovikok a front felé haladó *Nordland* menetoszlopát bombázták. A nyitott teherautókon utazó SS-katonákra földpermetet szórtak a detonációk. Ziegler előrement Weidling főhadiszállására, hogy szóljon, járműveiből kifogyott az üzemanyag, ezért érkezik meg hadosztálya olyan lassan a frontra. Weidling őrjöngött.

Zsukov aznap reggel szintén nem volt barátságos hangulatban. Ekkor már ő is tudott arról, hogy Konyev tankjai engedélyt kaptak az északi irányú előrenyomulásra. Sztálin az éjszakai telefonbeszélgetésük során felvetette lehetőségként azt is, hogy Rokosszovszkij 2. Belorusz frontja, amint északon átkel az Oderán, ugyancsak Berlin felé fordulhat. A szovjet vezető tovább ment, és felajánlotta Zsukovnak, hogy a *Sztavka* majd segítséget nyújt frontja irányításához. Zsukov aznap reggeli, a frontparancsnokoknak kiadott utasítása nem ismert megalkuvást. Személyesen kellett végiglátogatniuk a frontszakaszukat és jelenteni a valós helyzetet. A tüzéséget előrevezenyelték, hogy nyílt terepen indítson támadást a német állások ellen. Az immár felgyorsított előrenyomulást éjjel-nappal folytatni kellett. Így tehát

ismét a katonáknak kellett életükkel fizetniük azért, mert büszke parancsnokuk a felülről ránehezedő nyomás hatására hibákat követett el.

Az újabb zárótűzet és bombatámadásokat követően Zsukov végletekig kimerült hadseregei kora reggel ismét megindították az offenzívát. A jobbszárnyon a 47. hadsereg Wriezent támadta. A 3. csapásmérő hadsereg a Wriezent Seelowval összekötő úton próbált előrenyomulni, ám Kunersdorf közelében heves ellenállásba ütközött. Az 5. csapásmérő hadsereg, valamint a 2. gárda-harcoksihadsereg Neuhausenbergtől északra ugyan szintén átkelt az úton, ám a további előretörés itt is elakadt. Csujkov 8. gárdahadserege és Katukov 1. gárda-harcoksihadserege mindeközben továbbra is magát Seelow városát és Friedersdorf–Dolgelin térségét támadta. Csujkov dühöngött, mert a balján elhelyezkedő 69. hadsereg szinte alig haladt előre. Mindez a szárnyat ellenséges támadásoknak tette ki. Szerencséjére azonban Busse erői már ekkor erejükhez képest túlságosan le voltak kötve.

Valójában a Zsukov frontjának szélén előrenyomuló alakulatok egyike sem volt túlzottan szerencsés. Frankfurtól délre a 33. hadsereg még mindig az V. SS-hegyivadászhadtest SS 30. *Januar* hadosztálya erejét próbálta felőrölni, míg az Oderbruch északi végében a 61. hadsereg, valamint az 1. lengyel hadsereg mindaddig nem tudtak tovább haladni, amíg Wriezent be nem veszik.

Az áttörésre végül a Seelow mögött, az 1. számú birodalmi főút mentén került sor. Április 18-án délelőtt 9.40-kor Eismann ezredes a Visztula hadseregcsoport főparancsnokságán üzenetet kapott, melyben az állt, hogy „Diedersdorf közelében ellenséges páncélosalakulatok törték át vonalainkat”. A harcok az 1. számú főúton Müncheberg irányába tartottak. A gyalogság menekülőre fogta. Húsz perccel később Heinrichi kérésére Eismann felhívta De Maizière ezredet az OKH-nál, hogy megpróbálja kideríteni, mi történt a hetedik páncélosadosztállyal, melyre a tábornoknak mindenféleképpen szüksége volt ahhoz, hogy betömje a kilencedik hadsereg balszárnya és a harmadik páncéloshadsereg jobbszárnya között keletkezett rést.

Dél körül Busse felhívta Heinrichit.

– Ma krízishelyzet alakult ki – jelentette.

A támadás két fő iránya Wriezentől délnyugatra és az 1. számú főút mentén bontakozott ki. Busse jól látta, hogy hadserege gyakorlatilag összeomlik. A 3. csapásmérő hadsereg és az 5. csapásmérő hadsereg Wriezen és Seelow között áttörték a frontot. Seelowtól mintegy hat kilométerre nyugatra, Alt Rosenthal faluja közelében a német gyalogság és a páncélosok ellentámadásba lendültek. Az 5. csapásmérő hadsereg 248. lövészadosztálya parancsnoka, Andrejev őrnagy két századát hátrahagyta, hogy feltartsák a rohamot, ő maga pedig egy másik század élén a németek háta mögé került. „Zászlóalja megsemmisített 153 német katonát és tisztet, valamint két tankot.”

Véres küzdelem volt. Hermersdorfnál, Neuhausenbergtől délnyugatra az előrenyomuló szovjet gyalogság egy még mindig lángoló T-34-es mellett haladt el. Az egyik közeli lövészgödörből egyszer csak német katona kért kiáltozva segítséget. Egy kézigránát letépte a lábát és nem volt már ereje kimászni az egyszemélyes tüze-

lőállásból. A Vörös Hadsereg katonái azonban – így állva bosszút a harcokcsiban bennégett társaikért – sorsára hagyták a szerencsétlent.

Délután 16.20-kor a kilencedik ejtőernyős-hadosztály összeomlása miatt dühös Göring felhívta a Visztula hadseregcsoport főhadiszállását és követelte, hogy Bräuer tábornokot azonnal hívják vissza parancsnoki posztjáról. Este háromnegyed hét körül Busse tábornok kérte a telefonhoz Heinrichit. Hadseregének kettészakadása immár elkerülhetetlen volt.

– Melyik körzet fontosabb a parancsnokság szempontjából, észak vagy dél? – kérdezte.

Este nyolc óra előtt tíz perccel a Luftwaffe összekötő tisztje arról tájékoztatta a Visztula hadseregcsoport hadművelleti tisztjeit, hogy repülőgépeik ötvenhárom ellenséges gépet és negyvenhárom tankot biztosan megsemmisítettek, további tizenkilencet pedig valószínűsíthetően mozgásképtelenné tettek. A tisztek közül valaki két felkiáltójelet tett a hadművelleti naplóban e bejegyzés mellé, hogy jelezze, bizonytalan az információ valóságtartalma. A harcok rendkívül kegyetlenek voltak, ám a németeknek a Vörös Hadsereg veszteségeivel kapcsolatos becslései mindképpen túlzónak minősíthetők. A *Der Angriff* című náci újság megállapítása szerint csak azon az egyetlen napon „426 szovjet tankot” pusztítottak el. A szovjetek mindazonáltal kétségtelenül jóval súlyosabb veszteségeket szenvedtek, mint az ellenfél. Zsukov a Seelowi-magaslat megszerzéséért vívott kétségbeesett ütközetben 30 000 katonát veszített, míg a másik oldalon 12 000-et.

A mögöttes területek felé továbbküldött foglyok félelemmel vegyes csodálattal figyelték a harcokcsik és önjáró lövegek végeláthatatlan sorát. „És ez az a hadsereg”, jegyezte fel az egyik hadifogoly, „amelyik 1941-ben már elvileg a végét járta.” Az út másik oldalán előremenetelő szovjet katonák gyakran „*Gitter kapuun!*” kiáltással üdvözölték őket.

Az egyik német hadifogoly meggyőződéssel állította, hogy a halottak közül, melyek mellett elhaladtak, sok „olyan szovjet katona volt, akiket saját páncélosaik gázoltak halálra”. Látott olyan orosz katonákat is, akik zsákmányolt Panzerfaustokat próbáltak ki az út mentén álló, félig már lerombolt házakon. Megint mások a télikabátokat szedték le halott bajtársaikról, sőt egy faluban látta, amint a szovjetek a tojásait költő gólyán gyakorolták a célbalövészetet. A lögyakorlat a csata után is kötelező volt. Néhány, a csodálatos neuhausenbergi kastélyba szállított foglyot majdnem agyonlőtt az egyik szovjet katona, aki miután meglátott egy „gyönyörű csilárt”, géppisztolyával sorozatot adott le az antik világtítótestre. Az egyik tiszt ugyan megfeddte, ám „úgy tűnt, ez nem volt különösebb hatással a katonára”.

„Gusowban”, jelentette az 5. csapásmérő hadsereg egyik különítménye, „tizenhat szovjet asszonyt szabadítottunk ki. Csinbaluk katona az egyik lányban ismerőst vélt felfedezni. A neve Tatyjana Sesztyerjakova volt. Az asszonyok elmondták a katonáknak, hogy milyen szörnyűségeket kellett átélniük a rabságuk alatt. Beszéltek arról is, hogy mielőtt egykori tulajdonosuk, egy bizonyos Fischke asszony elmene-kült, azt jelentette ki: »Számunkra az oroszok rosszabbak, mint a halál.« A politikai

osztályok állítása szerint a Vörös Hadsereg katonáit felháborították a falra mázolt, a német nők bolsevikoktól való megvédésére felszólító „fasiszta propaganda”-jel-szavak.

Április 18-án Berlintől délre Konyev sem élt át könnyű pillanatokat. A Spree-n keresztül meginduló szovjet előretörés miatt aggódó Schörner tábornagy, a Közép hadseregcsoport vezérkari főnöke ugyanis Görlitz közelében ellentámadást indított a Drezda felé tartó 52. hadsereg ellen. Ám mivel Schörner nem összpontosította erőit – sietségében egyenként küldte alakulatait harcba – az 52. hadsereg viszonylag könnyedén visszaverte a támadást. A 2. lengyel hadsereg először nem tudta feltartóztatni az előrenyomulást, de az ismételt ellenlökések néhány napig jelentősen lelassították.

A két harcoksihadsereg nyomában Konyev 13. hadserege folyamatosan kelt át a Spree-n. Ezalatt a Gordov vezette 3. gárdahadsereg Cottbus körzetében tartotta továbbra is nyomás alatt a németeket, míg Zsadorv 5. gárdahadserege Spremberget támadta. Konyev megparancsolta továbbá tisztjeinek, hogy azok gondoskodjanak a lehető legtöbb teherautó begyűjtéséről. A 28. hadsereg erősítésként érkező egységei ugyanis már szintén átkeltek a Neissén, és a tábornok szerette volna minél gyorsabban az első vonalba szállítani őket, hogy támogassák a Berlin ellen induló harcoksialakulatokat. A nap végére Ribalko 3. gárda-harcoksihadserege harmincöt kilométerre hatolt be a Spree-n túl húzódó területekre, míg Lejusenko kisebb ellenál-lásba ütköző egységei negyvenöt kilométert tettek meg.

Délután Reymann tábornokot, a berlini védelmi körzet parancsnokát utasították, hogy küldje az összes Volkssturm-egységet a városon kívülre, ahol azok a kilencedik hadsereggel alakítsanak ki egy új védelmi vonalat. Reymann meghökkent, hogy a várost megfosztják védelmi erejétől. Amikor Goebbels, Berlin birodalmi védelmi biztosa megerősítette a parancsot, Reymann figyelmeztette, hogy „a birodalom fővárosának megvédése immár elképzelhetetlen”. Reymann nem tudta, hogy pontosan ez volt az, amit Speer és Heinrich Berlin megmentése érdekében el akartak érni. Végül kevesebb mint tíz zászlóalj és néhány légvédelmi üteget küldtek ki nyugatra. Az alakulatok másnap korán reggel hagyták el a várost. A parancs híre Speer szerint széles körben azt a feltételezést erősítette, hogy „Berlin valójában nyílt város” lesz.

Weidling tábornok bosszankodva értesült, hogy újabb fontoskodó látogatóra számíthat Berlinből. Ezúttal Artur Axmann, a Hitlerjugend vezetője volt a hívatlan vendég. Weidling megpróbálta meggyőzni, hogy teljesen felesleges tizenöt-tizenhat éves fiúkat Panzerfaustokkal csatába küldeni. Ez ugyanis nem más, mint „ártatlan gyerekek feláldozása egy már amúgy is kudarcra ítélt ügy érdekében”. Axmann csupán annyit volt hajlandó elismerni, hogy „fiataljai nem részesültek megfelelő kiképzésben”. Noha megígérte a tábornoknak, hogy nem fogja a fiúkat bevetni, Axmann semmit sem tett annak érdekében, hogy a Hitlerjugend-egységeket visszavonják az első vonalból. A náci végső kétségbeesettségére utaló még ennél is hátborzongató-

több tett ugyanezen a napon harminc politikai fogoly lefejezése volt a plötzensee-i börtönben.

Április 18-án a kilencedik hadsereg északi szárnyán elhelyezkedő CI. hadtest kisebb mértékben vonult vissza, mint a szomszédos alakulatok. Ez azonban hamarosan azt eredményezte, hogy a szovjet egységek behatoltak az ezredek mögöttes területeire. Az egyik különítmény, egy tisztjelöltekből felállított ezred maradéka hátraküldött pár embert a parancsnokságra, hogy derítsék ki, mi történt aznapi fejadagjukkal. A két küldönc lélekszakadva rohant vissza társaikhoz.

– Az oroszok éppen most eszik a vacsoránkat – jelentették.

Elképzelésük sem volt, hogy hol törhetett át az ellenség és hogy éppen akkor hol is húzódik a frontvonal. Fogták hát felszerelésüket és – egy lángoló falut meszsziről elkerülve – visszaindultak a sötétben. A hullámzó fekete felhők tompán tükrözték vissza a lángok fényét.

Aznap éjszaka egy katyusátámadás elpusztította a Neuhausen közelében fekvő Wulkow falut. Szinte az összes házban kimerült német katonák aludtak. A megégett, pánikba esett túlélők szörnyű állapotban voltak. A Nordland felderítő zászlóalját ugyancsak katyusátámadás érte. Az alakulat néhány perc alatt több embert veszített, mint amennyit néhány héttel korábban a Stettin környéki heves harcokban összesen.

Április 19-én, ahogy attól Busse tábornok már korábban is tartott, a kilencedik hadsereg három részre kezdett szakadozni. Wriezen eleste, valamint a 3. csapásmérő hadsereg nyugati előretörése következtében a CI. hadtest kénytelen volt Eberswalde és a Berlintől északra fekvő területek irányába visszahúzódnival. Weidling LVI. páncéloshadteste középen megkezdte Berlin felé, nyugatra a visszavonulást. A jobbszárnyon az XI. SS-páncéloshadtest délnyugatra, Fürstenwalde felé vonta vissza alakulatait. A Kurmark hadosztálynak már csak alig egy tucat Párduc harcok-sija maradt.

Még ugyanezen a napon az 1. gárda-harcoksihadsereg, valamint Csujkov 8. gárdahadserege Seelowot hátrahagyva az 1. számú főútvonalon Müncheberg felé vette az irányt. A kilencedik ejtőernyős-hadosztály megmaradt egységei ismét fejvesztett menekülésbe kezdtek, miközben azt kiáltották: „Der Iwan Kommt!” A frontra végül mégiscsak kijutó SS Nordland hadosztály felderítő zászlóalja összegyűjtött néhány ejtőernyőst, fegyvereket és lőszert adtak nekik, majd egy időleges sikert hozó ellentámadással ismét harcba vitték a jobb sorsra érdemes deszantosokat.

A visszavonulás az 1. számú főútvonal mindkét oldalán hamarosan teljes káoszba fulladt.

– Te vagy az utolsó? – kérdezte mindenki.

A válasz azonban mindig ugyanaz volt: – Az oroszok a nyomunkban vannak.

A különböző fegyvernemekben harcolók, de a Wehrmacht és a Waffen-SS katonái is teljes összevisszaságban vonultak vissza. A legkimerültebbek egy fa alá huppantak le és kinyújtóztatták lábaikat. A helyi lakosság értesülvén arról, hogy a

front összeomlott, szintén útra kelt, hogy Berlinben keressen menedéket. A katonák a szekér törött tengelye miatt az út szélén veszteglő, gyakran a járműforgalmat is akadályozó menekültek mellett haladtak el. A tisztek az autójukból üvöltve parancsolták le a szerencsétleneket az útról, vagy utasították a pihenő katonákat, hogy tűntessék el az akadályt. A visszavonulás során a tisztek azt tapasztalták, hogy egyre többször kell pisztolyukat előrántani ahhoz, hogy parancsaiknak fogantja legyen.

A Feldgendarmerie és az SS-alakulatok továbbra is szökevények után kutattak. Semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre az utak mentén végrehajtott kivégzések számáról, ám az elbeszélések szerint csak az XI. SS-hadtest sávjában több tucat embert, köztük Hitlerjugendeket akasztottak fel fákra. Ez már egyértelműen gyilkosság volt. A szovjet források szerint 1945-ben 25 000 katonát és tisztet végeztetett ki gyávaság miatt rögtönítélő bíróság. A szám minden bizonnyal túl magas, ám az ilyen jellegű halálos ítéletek száma valószínűleg nem lehetett kevesebb 10 000-nél.

Az SS által végrehajtott kivégzések már csak azért is megbocsáthatatlan bűntettnek minősíthetők, mivel az SS-alakulatok körében elterjedt a hír, hogy hamarosan visszavonulnak „és Schleswig-Holstein” területén rendezik majd soraikat. A dán határ közelében fekvő terület kétségkívül nem volt a legalkalmasabb a szovjetek elleni harc folytatására. Ugyanakkor valószínűleg arról sem értesültek, hogy a brit 2. hadsereg aznap a Hamburgtól délkeletre fekvő Lauenburgnál elérte az Elbát.

Április 19-e egy újabb gyönyörű tavaszi napnak ígérkezett, így a szovjet légierő ismét tökéletes látási viszonyok között hajthatta végre a bevetéseket. Minden alkalommal, amikor megjelentek a Sturmovikok, az út egy szempillantás alatt kiürült és az emberek az árkokba vetették magukat. A környező falvakban élő asszonyok és lányok, félve a Vörös Hadseregtől, az elhaladó katonáknak könyörögtek, hogy vigyék őket magukkal. „*Nehmt uns mit, nehmt uns bitte, bitte mit!*” A front közelében elők között azonban még így is akadtak olyanok, akik nem voltak képesek felmérni a rájuk leselkedő veszély mértékét. Egy bizonyos Herr Saalborn, Woltersdorf polgármesteréhez intézett április 19-i keltezésű levelében visszaigazolást kért, hogy a *Reichsleitungsgesetz* (1939. szeptember 1. egyik megnevezése) 15. cikkelye értelmében valóban vissza fogják-e majd szolgáltatni neki a korábban a Volkssturm által rekviált kerékpárját.

A CI. hadtesthez tartozó kiképző és tisztjelölt-zászlóaljak maradványai Bernautól nyugatra, Berlin északi peremkerületei közelében immár „faluról falura” vonultak vissza. Az alakulatok többsége a katonák több mint háromnegyedét elvesztette. A túlélők kimerültek, éhesek és a végletekig összezavarodottak voltak. Amint megálltak, mindenki álomba zuhant és tisztjeik a továbbinduláskor csak több rúgással voltak képesek ébredésre bírni őket. Senki sem tudta, hogy a front másik szárnyán, illetve elől vagy hátul éppen mi történik. Arra sem volt már remény, hogy új frontvonalat alakítsanak ki, noha a tapasztalt tisztek összefogdosták a csellengőket és saját alakulatukban újra „csatarendbe” állították őket.

* * *

Heinrici tábornok figyelme immár az Odera védelmi vonalának északi, a Balti-tenger partvidéke és a Hohenzollern-csatorna között húzódó része felé irányult. A kis felderítőgépén Rokosszovszkij hadműveleti területe fölé berepülő Von Manteuffel tábornok könnyedén észlelte az ellenséges előkészületeket. A 2. Belorusz frontra nem könnyű feladat várt. Schwedtől északra az Odera két csatorna vonalát követte, ám a folyó és a csatornák között mocsaras területek húzódtak. Április 19-e éjszakáján Rokosszovszkij jelentette Sztálinnak, hogy az offenzívát másnap hajnalban, heves tüzéségi támadást és bombázást követően indítja majd meg.

Rokosszovszkij – ellentétben sok más frontparancsnokkal – korábban is igen komoly nehézségekkel kellett hogy megküzdjön, hiszen csapatait Danzig környékéről, valamint a Visztula torkolatvidékéről kellett átcsoportosítania. Ez a szervezési probléma ösztönözte Zsukovot arra, hogy március 29-én figyelmeztesse Sztálint a következményekre.

– Nos, a hadműveletet Rokosszovszkij frontja nélkül kell megindítanunk – válaszolta. – Ha csak pár napot késik, az nem olyan nagy baj.

Nyilvánvaló, hogy Sztálin ekkor még nem különösebben aggódott. Ám most, hogy Rokosszovszkij hadseregeire szükség lehet Berlin ostrománál, a szovjet vezető nyugtalankodni kezdett.

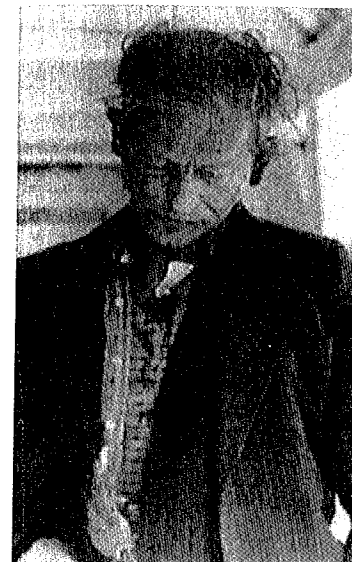

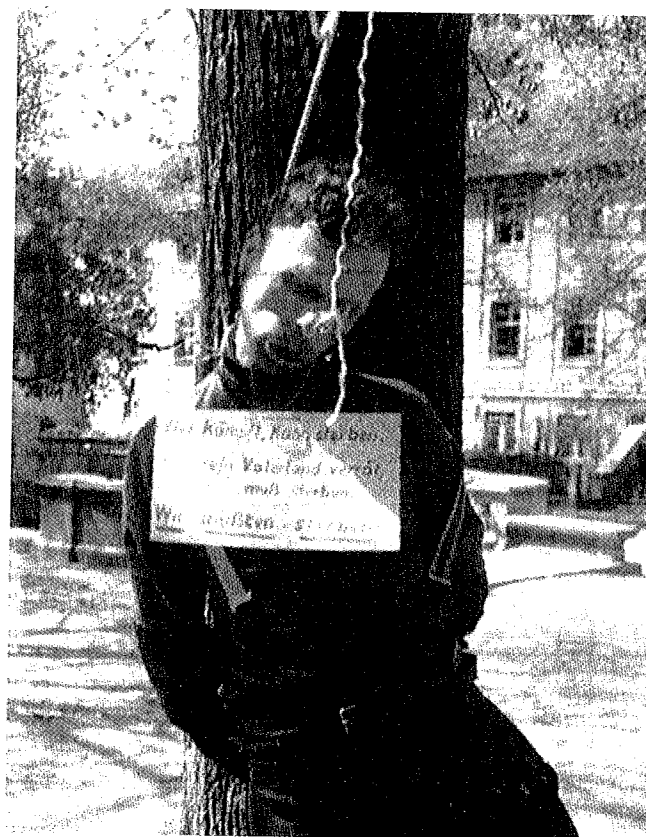
15. (Előző oldalon) Éhező menekültek bükkmakkot gyűjtenek a Potsdam környéki erdőkben.
16. Eva Braun Berchtesgadenben, 1944 júniusában nővére Gretl (jobbra) és Hermann Fegelein SS-Gruppenführer (középen) esküvője után.

17. A Vörös Hadsereg egészségügyi tisztjei auschwitzi túlélőket látnak el.

18–19. Egy német mérnök (balra), aki családjával (jobbra) együtt még a Vörös Hadsereg megérkezése előtt öngyilkosságot követett el.

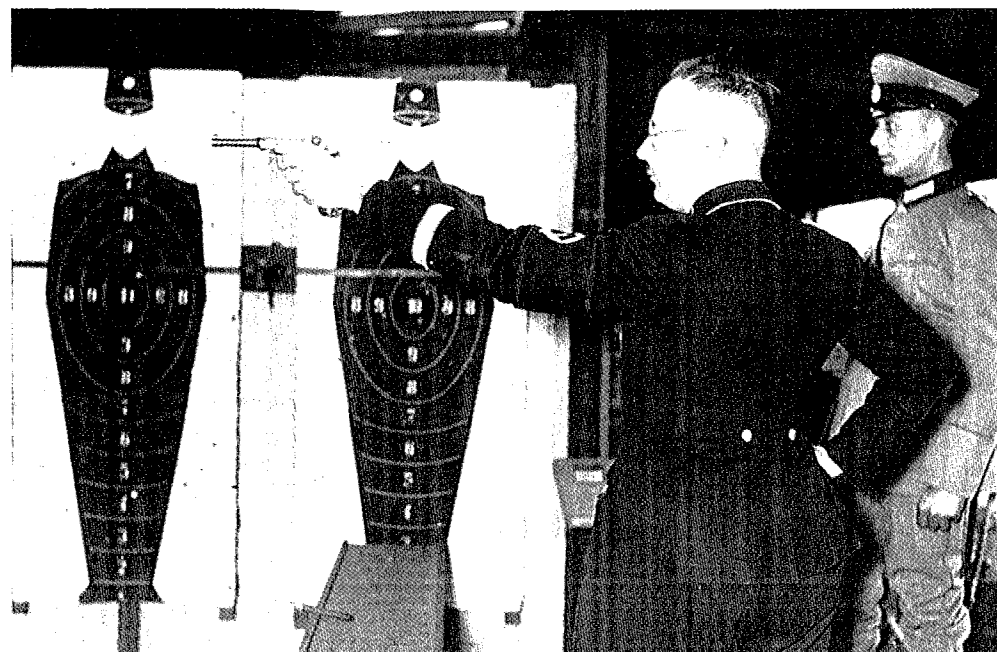

20. Német katona, akit Schörner tábornok parancsára akasztottak fel. Schörner jelszava az volt: „Erőt a félelemből!” Az áldozat nyakába akasztott felirat a következő: „Aki harcol, meghalhat. Aki elárulja a hazát, annak meg kell halnia! Nekünk meg kellett halnunk!”

21. A Hitlerjugend egyik páncélvadászegysége. A kerékpárok oldalára Panzerfaustokat (páncélöklöket) rögzítettek.

22. Noha fegyvert csak igen ritkán vett a kezébe, Heinrich Himmler Reichsführer-SS-nek mégis minden vágya az volt, hogy egyszer katonai vezető legyen.

23. Sztálin és Winston Churchill Jaltában.

24. A Zsukov marsall vezette 1. Belorusz front egyik T-34-es harckocsija átkel az Oderán.

25. (Előző oldalon) Szovjet utászok, előkészítendő a Berlin elleni rohamot, hidat építenek az Oderán.

26. (Fent) A Vörös Hadsereg katonái egy harckocsihárító üteget próbálnak kiemelni az Odera mentén elterülő mocsárból.

27. Egy szovjet asszony, akit a Vörös Hadsereg katonái szabadítottak fel a kényszermunka alól Berlin közelében.

28. Sebtében kialakított temető Berlin romjai között.

29. Hitler megcsipkedi egyik ifjú követője arcát. A háttérben Artur Axmann, a Hitlerjugend vezetője figyel.

TIZENHETEDIK FEJEZET

A Führer utolsó születésnapja

Április 20-a már a negyedik kellemes tavaszi nap volt egy huzamban. Mindemellett erre a napra esett Adolf Hitler ötvenhatodik születésnapja is. Ha korábban ilyenkor szép tavaszi időre ébredtek az emberek, az utcán mindig a „Führer időjárásáról” és az ezt előidéző csodáról váltottak szót a járókelők. Most csak a legbolondabb nácinak jutott eszébe Hitler természetfeletti erejéről vizionálni. A Führernek azonban még mindig elég sok követője akadt ahhoz, hogy az eseményt meg lehessen ünnepelni. A romos épületekre náci zászlókat függesztettek ki, és plakátok hirdették: „Die Kriegsstadt Berlin grüßt den Führer!”, vagyis „Berlin, az ostromlott város köszönti a Führert!”

A múltban ilyenkor születésnapi üdvözlőlapok és ajándékok özönlöttek el a Birodalmi Kancelláriát. Hat évvel korábban dr. Lutz Heck, a berlini állatkertből egy 1,2 kilogrammos struccot küldött a Führernek „szívélyes üdvözléssel”, hogy abból készítsenek rántottát. 1945-ben azonban csak kevés levél és csomag érkezett, és nem elsősorban azért, mert a postaszolgálat összeomlott. A berlini állatkert például félig elpusztult és az állatok is éheztek.

Az amerikai és a brit bombázóerők ugyancsak tisztában voltak a nap jelentőségével. A szirénák már korán reggel megszólaltak, jelezve, hogy a szövetséges légi-erők különösen heves bombatámadással köszöntik Hitler születésnapján. Az amerikai és az angol légierő majdnem kettős ünnepet ült, hiszen a szovjet erők közeledtével ez volt az utolsó előtti bevetésük.

Göring aznap reggel Berlintől északra, Karinhallban álló kúriájában Rokosz-szovszkij offenzívájának nyitó tüzérségi támadására ébredt. Noha a járművekre máshol minden bizonnyal nagyobb szükség lett volna, az épület szomszédságában egy, a Luftwaffe teherautóiból álló menetoszlop várta, hogy összerabolt rakományával útnak indulhasson. A konvojt motoros különítmények kísérték. Göring rövid beszédet intézett a katonákhoz, majd figyelte, ahogy eltűnnek a teherautók. A műszaki tiszt, aki a robbanóanyagokat elhelyezte a karinhalli épületben, átkísérte a Reichsmarschallt a már előkészített gyutacshoz. Göring ragaszkodott hozzá, hogy saját kezűleg robbantsa fel a házat. A robbanást követően hatalmas füstfelhő tört az ég felé, majd az önteltség e túlméretezett emlékműve nagy robajjal összedőlt. Göring anélkül, hogy egy pillantás erejéig is visszafordult volna, hatalmas limuzinjához sétált és Berlinbe hajtattott. Délre a Birodalmi Kancelláriára kellett érnie, hogy születésnapján köszönthesse a Führert.

Himmler egy nappal korábban tért vissza a hohenlycheni szanatóriumba, ám éjfélkor ő is pezsgőt rendelt, hogy köszöntőt mondhasson Hitler születésnapja alkalmából. A Reichsführer-SS nem sokkal korábban egyeztetette két megbeszélése részleteit. A Vöröskeresztet képviselő Folke Bernadotte gróf, illetve a Zsidó Kongresszus képviselőjében érkező – aznap korán repülőgéppel a Tempelhof repülőtérre szállított – Norbert Masur azt hitték, hogy a foglyok esetleges szabadon bocsátásáról szeretne velük tárgyalni, ám Himmler csupán a kommunikációs kapcsolatot akarta létrehozni a nyugati szövetségesekkel. A Reichsführer-SS, miközben továbbra is hű maradt Führeréhez, úgy érezte, csakis ő léphet Hitler helyébe. Ő lesz az a vezető, akivel a nyugati szövetségesek majd leülnek tárgyalni. Először azonban meg kellett győznie a zsidókat arról, hogy a „végső megoldást” mindkét félnek el kell feleltetnie.

Goebbels, az egyetlen náci vezető, aki azt tervezte, hogy az utolsó pillanatig Berlinben marad Hitler mellett, születésnapján beszédet mondott aznap reggel a rádióban. Minden németet felszólított, hogy higgyenek vakon a Führerben, aki majd megmutatja nekik a nehézségekből kivezető utat. „Azon gondolkodtam”, írta naplójába Ursula von Kardorff, „hogy ez az ember vagy örült, vagy valami előre kitervelt játékot játszik”.

Göring, Ribbentrop, Dönitz, Himmler, Kaltenbrunner, Speer, Keitel, Jodl és Krebs dél előtt érkeztek a Birodalmi Kancelláriára. Áthaladtak a csiszolt márvánnyal burkolt hatalmas szobákon. Ez a félig-meddig filmdíszletszerű, erő sugározni hivatott emlékmű most így, félig lerombolt állapotában túlzottan cifrának, ám mégis valahogy fenyegetőnek hatott.

Az aznap köszöntőbeszédet mondók többsége úgy gondolta, az ünnepelt legalább húsz évvel idősebbnek látszik tényleges koránál. Sürgették vezérüket, hogy már most induljon el Bajorországba, amikor van még rá idő. Hitler azonban továbbra is meggyőződéssel állította, hogy az oroszok Berlin alatt történelmük legvéresebb vereségét fogják elszenvedni. A Hitler által Észak-Németország parancsnokává kinevezett Dönitzet kedvesen búcsúztatták. Az állítása szerint a bajorországi ellenállás megszervezésére készülő Göringgel azonban meglehetősen távolságtartóan bánt a Führer. Hitler, mesélte alig egy hónappal később amerikai kihallgatóinak Speer, „csalódott volt Göring és a többiek gyávasága miatt”. Korábban ugyanis azt gondolta, hogy közeli hívei bátor emberek.

Az aznapi helyzetértékelő megbeszélésen a fő kérdés az volt, hogy mikor vágják Berlintől délre ketté Németországot. A még el nem foglalt területek napról napra zsugorodtak. A britek a Luneburg síkságon keresztül Hamburg felé tartottak. Az amerikaiak az Elba középső folyásánál, Csehszlovákia határán álltak és csapataik Bajorországot készültek lerohanni. A francia 1. hadsereg Németország déli területeire nyomult be. Délkeleten a Vörös Hadsereg Béctől nyugatra járt és a szövetségesek Olaszországban is már a Pó völgyében vonultak. A megbeszélésen ismét felmerült, hogy a náci vezetők esetleg elhagyják Berlint. „A jelenlévők legnagyobb megdöbbenésére”, emlékezett vissza Speer, „Hitler kijelentette, hogy a legutolsó pillanatig Berlinben marad, és csak ezután száll repülőgépre, hogy dél felé indul-

jon”. Környezete igencsak meglepődött azon, hogy „az evakuálásra vonatkozó tárgyalások széles körben folytak”. A megbeszélést követően a megjelent náci vezetők „minden lehetséges ürügyet” kitaláltak, hogy hivatalos útra hivatkozva elhagyhassák a fővárost. Himmler, Ribbentrop és Kaltenbrunner különböző irányba távoztak. A Birodalmi Kancellária személyzetét utasították, hogy másnap menjenek a Berghofba. „A Führer születésnapja van, de sajnos nincs ünnepi hangulat”, jegyezte fel naplójába Bormann. „Az előőrs parancsot kapott, hogy induljon Salzburgba.”

Ugyanezen a délutánon a romos Kancellária kertjében a Führer lassan haladt végig a Hitlerjugendek sora előtt. A fiatalok közül néhányan Vaskeresztet kaptak, amiért szovjet tankokat támadtak meg. Hitler egyedül nem tudta kitűzni a kitüntetések. Hogy leplezze bal karja remegését, azt háta mögött jobbjával tartotta. Néhány pillanatra azután elengedte, és ilyenkor meghúzta valamelyik fiatal fülét vagy megszorongatta a vállát. Öntudatlanul is kihívó tekintetében mintha mélyen elfojtott pedofil vágyak tükröződtek volna.

Miután este a bunker apró nappalijában fogadott néhány, a közvetlen környezetéhez tartozó személyt, Hitler a szokásosnál korábban tért nyugovóra. Eva Braun a többieket felkísérte a Birodalmi Kancelláriára. Bormann-nal és dr. Morell-lel a szobában, a csapat nem tűnt egy zenés estéhez ideális társaságnak. Az egyik Speer által tervezett hatalmas kerek asztal italtól és ételtől roskadozott. Fogycsökkentő, és a látszat kedvéért még táncoltak is, noha csak egyetlen lemezt, a „Vérvörös rózsák a boldogságról mesélnek neked” című slágert tudták feltenni a gramofonra. Hitler titkárnője, Traudl Junge szerint a társaság tagjai hisztérikusan röhögtek. „Szörnyű volt. Egy idő után már nem bírtam tovább és lefeküdtem aludni.”

A menekülés ötlete rendkívül népszerű volt. Április 15-én Eva Braun megemlékezett Hitlernek, hogy dr. Karl Brandt, a Führer magánorvosa családjával Tübingiába készül távozni. A nő legnagyobb rémületére Hitler rendkívül dühös lett és azt állította, hogy a doktor olyan helyre készül elutazni, melyet hamarosan elfoglalnak a nyugati szövetségesek. Ez pedig árulásnak minősül. Bormann kérték fel, hogy vizsgálja ki az esetet és kérdezze ki „Eva Braunt, valamint dr. Stumpffegert”, a Brandtot felváltó elhivatott SS-orvost. Eva Braun legjobb barátnőjének, Herta Ostermayr-nak írt levelében „aljas trükknek” nevezte az egész ügyet. Noha gyakorlatilag a hatalmi középpontban foglalt helyet, Eva Braun továbbra sem volt tisztában a nemzetiszocialista valósággal.

Brandtot másnap vád alá helyezték. A bíróságot Axmann elnökölte és Brandtot halálra ítélték. A kivégzést azonban elnapolták Bormann ellenségei, köztük Himmler, aki végül, úgy tűnik, mégis csak rájött, hogy Bormann megrágalmazta a pártvezetőség előtt. Brandt megúszta, hogy a náciak kivégezzék, ám a háború után a szövetségesek is halálra ítélték.*

* 1944 októberében, miután Brandt azzal vádolta meg dr. Morellt, hogy veszélyes gyógyszereket adott be Hitlernek, a vitát oly módon oldották meg, hogy Brandtot kinevezték a közegészségügyért felelős birodalmi biztosnak. A szövetségesek később őt tették felelőssé az

Brandt, az obersalzburgi kör egyik korábbi bizalmasaként szellemes dolgozatot írt az amerikai fogvatartói számára „Nők Hitler környezetében” címmel. Hitler, állt a tanulmányban, azért nem nősült meg soha, mert „a német nép szívében életben akarta tartani a misztikus legendát, mely szerint, amíg ő vőlegény marad, mindig meglesz a lehetőség, hogy a német nők milliói közül egyvalaki a megkülönböztetett kegyben részesüljön, és Hitler oldalán kapjon helyet.” Hitler erről feltehetően Eva Braun jelenlétében is szót ejtett. 1934-ben a lány jelenlétében például kijelentette: – Minél nagyszerűbb a férfi, a nőnek annál jelentéktelenebbnek kell lennie.

Brandt véleménye szerint e párkapcsolatban az apa-lány tényező sokkal fontosabb szerepet játszott, mint a tanár-diák viszony. Ám akár igaza volt, akár nem, egy dolog biztos. A Führer szeretője Madame Pompadournak pont az ellenkezője volt. Soha nem áskálódott senki ellen, ám nem csoda, hogy a hosszú évek során, amikor a közvélemény elől rabszolgaként kellett rejtőznie, hogy így őrizze meg a Führer nőtlenségének mítoszáét, Eva Braun néha mégiscsak úgy viselkedett, mint egy nagyszony. Brandt szerint könnyen befolyásolható hűgát, a Fegeleinhez nőül ment Gretlt „szinte személyes udvarhölgyeként kezelte”.

Hitler szexuális orientációjának és nemi életének kérdése napjainkban az érdeklődés homlokterébe került. Kevés kétségünk lehet mindenesetre afelől, hogy egyéniségének homoerotikus érdeklődésű oldalát a férfias Führer képével próbálta leplezni. Ez az elnyomás nagyban megmagyarázza mániákus energikusságát és mítoszteremtő igyekezetét. A közvetlen környezetéhez tartozók szerint egyszer sem szeretkezett Eva Braunnal, ám a nő szobalánya azt állította, hogy Braun tablettákkal fojtotta el havi vérzését, amikor Hitler megérkezett a Berghofba. Rossz szájszaga miatt élete vége felé ugyancsak kevésbé vonzó férfi benyomását kelthette a Führer. Eva Braun – oly sok közeli női baráttal együtt – ennek ellenére egyszerűen megboldult érte. Egyik teóriát sem tudjuk bizonyítékokkal alátámasztani, ám a szenvedélyes csók, melyet Hitler és Eva Braun váltottak, amikor a nő a bunkerből nem volt hajlandó a biztonságot jelentő Bajorországba utazni, mindenesetre gyengíteni látszik a nézetet, mely szerint nem volt közöttük semmilyen szexuális kapcsolat.

Eva Braunt Hitlerhez hasonlóan mindig is lenyűgözték a mozgóképek. A film fontos társalgási téma volt közöttük. A lányt leginkább talán az bántotta, hogy nem vehetett részt Goebbels híres fogadásain, ahol a filmsztárok voltak hivatottak némi ízlést és kellemet vinni a náci feleségek megszokott forgatagába. Eva Braun a Hitler mellett rá váró sorsot egy nagy film fináléjaként képzelte el. Utolsó levelei kevésbé melodramatikusak, mégis megtalálta a számára megfelelő szerepet – a hősnőt, aki a szeretett férfi árnyékában elszenvedett megaláztatások és mellőzés után olyan befejezésre tart igényt, melyben odaadása végül mégis elismerésre kerül.

Bútorait április 15-én levitték a Birodalmi Kancellária bunkerébe és közvetlenül a Hitleré mellett lévő szobába helyezték el. Ettől kezdve ő is itt tért nyugovóra.

euthanázias gyilkosságokért és a foglyokon végrehajtott gyógyszeres kísérletekért, és nem fogadták el a védekezést, mely szerint a doktor nem felügyelte azokat az intézményeket, ahol ezek az esetek történtek.

„Mindig kifogástalan volt a megjelenése”, írta Nicolaus von Below ezredes, Hitler Luftwafféhez kirendelt szárnysegéde. „Elragadó volt és szívélyes, és az utolsó pillanatig gyengeségnek a jelét sem mutatta.” A veszély, hogy esetleg élve a Vörös Hadsereg fogságába kerülhetnek, arra készítette Eva Braunt és Hitler titkárnőit, hogy pisztollyal lögyakorlatokat tartsanak a külügyminisztérium épületének rommá lőtt udvarán. Büszkéek voltak merészségükre és versenyre hívták ki a bunkerben szolgálatot teljesítő tiszteket.

„Már idehallatszanak a front ágyúi”, írta Eva Braun Herta Ostermayrnak. „Az egész életemet a bunkerben töltöm. Ahogy el tudod képzelni, nagyon keveset alszunk. De olyan boldog vagyok, különösen most, hogy olyan közel vagyok Hozzá... Tegnap talán utoljára sikerült telefonon beszélnem Gretllel. Mától nem lehet kapcsolatot teremteni. A bizodalom azonban megingathatatlan, hogy a dolgok végül jól alakulnak és Ő is szokatlanul reményteljesen nyilatkozott a jövőről.”

Aznap reggel Berlin egyszerű asszonyai beálltak a sorba, hogy valamikor a nap folyamán majd élelmiszert vásárolhassanak. A tüzéség távoli zaja megerősítette félelmüket, hogy valószínűleg ez lesz az utolsó lehetőség készleteik feltöltésére. A napfény azonban többeket mintha jobb kedvre derített volna. „Az embernek hirtelen eszébe jut, hogy mégiscsak tavasz van”, írta azon a délutánon az egyik német fiatalasszony. „A füstös romok felől a gazdátlan kertekben virágzó orgona illatát sodorja felénk a szél.”

A hírek utáni éhség miatt már nyitás előtt többen összegyűltek az újságosbódé előtt. Az „újság” ekkor már csupán egy mindkét oldalán teleírt lapot jelentett, ám az ezen található szöveg is inkább propagandacélokat szolgált, semmint a tájékoztatást. Egyedül a Wehrmacht itt közölt hivatalos közleményei tartalmaztak használható információt, mivel a szokásos mellébeszélésen túl azért az elfoglalt városok neveiből ki lehetett deríteni, hogy milyen messzire nyomult előre az ellenség. Aznap az 1. számú főút mentén, Seelowtól nyugatra fekvő Müncheberg említése azt jelentette, hogy az oroszok valóban áttörték a frontot.

Pillanatnyilag azonban az élelmiszer-szükséglet volt az elsőszámú kérdés. Pletyka kelt szárnyra, mely szerint a Sziléziában csapdába került honfitársak már gyökereket és fűvet kénytelenek enni. Az oroszok, jelentette ki valaki a zöldséges előtt kanyargó sorban, a berlinieket is kíhezhetik. Egyértelmű volt, hogy mi a legfontosabb. Csupán az ehető és iható dolgok, valamint az élelmiszere cserélhető ingóságok bírtak bármilyen értékkel. Ezen a napon a főváros lakói ráadásul „válságadagokat” – vagyis némi kolbásszal és szalonnával, rizzsel, szárított borsóval, babbal és lencsével, némi cukorral és egy kis zsírral kellett, hogy beérjék. A hatóságok közvetett módon így ismerték be, hogy a város ostrom alatt van.

A súlyosan károsodott vagy lezárt közműhálózat miatt a berliniek hirtelen a legelemibb létfeltételeket is nélkülözték. Már így is sokan voltak kénytelenek félig rothadt burgonyát tenni az erkélyen három téglából sebtében kialakított tűzhelyen álló fazékba. A körültekintő háziasszonyok a legfontosabb élelmiszereket bőröndökbe kezdték pakolni, melyeket azután a pincébe vittek le. S minderre akkor ke-

rült sor, amikor csak február eleje óta nyolcvanhárom légitámadást intéztek Berlin ellen. A normális életvitelhez való ragaszkodást, amikor az emberek szétbombázott irodáikba is nap mint nap bementek, hirtelen felülírta az életösztön.

Zsukov marsall feljegyzései szerint április 20-a délutánján „a 79. lövészhadtest és a 3. csapásmérő hadsereg nagy hatótávolságú tüzérségi ütegei elkezdték lőni Berlin”. Ennek a városban azonban csak kevesek voltak tudatában. Zsukov mintha nem tudta volna, hogy aznap van Hitler születésnapja. Mindenáron meg akarta mutatni, hogy csapatai Konyev egységei előtt intéznek támadást Berlin ellen. Az ágyúk igen nagy távolságból adták le a lövéseket és csak a város északkeleti külvárosait fenyegették.

Zsukov, amikor már biztosan tudta, hogy Konyev harckocsihadseregei déli irányból Berlin felé nyomulnak, még azon az estén sürgős parancsot küldött Katukovnak és Bogdanovnak, az 1. és 2. gárda-harckocsihadseregek parancsnokainak. „Azzal a történelmi feladattal bízta meg őket, hogy törjenek be Berlin területére és emeljék magasra a győzelmi lobogót.” Minden hadtestből a legjobb dandárt kellett kiválasztaniuk, hogy azok azután másnap reggel 4 órakor támadást indítsanak Berlin kijelölt külvárosai ellen. Az előrenyomuló egységeknek azonnali jelentéstételi kötelezettségük volt, hogy Sztálint nyomban értesíteni lehessen és a sajtóban is gyorsan megjelenhessen a hír. Valójában azonban első harckocsidandárjai csak április 21-én este érték el a német fővárost.

Berlintől délkeletre mindeközben Konyev marsall a Spreewaldon üzte át két harckocsihadseregét. Legfőbb bizodalma a Berlin déli része felé előrenyomuló 3. gárda-harckocsihadseregben volt. Ribalko legelől haladó harckocsihadteste déli tájban megkísérelték a Zossentől húsz kilométerre, délre fekvő Baruth városának le-rohanását, ám az első próbálkozás kudarcra végződött. „Ribalko elvtárs”, táviratozott nyomban Konyev, „ön már megint úgy halad előre, mint egy vízcső. Egy dandár harcol, miközben az összes többi be van ragadva. Megparancsolom, hogy a Baruth-Luckenwalde vonalat a mocsáron keresztül több útvonalon, kiterjedt csatarendben szelje át. Tájékoztasson, ha sikerrel járt.” A várost két órán belül elfoglalták.

Lejusenko 4. gárda-harckocsihadserege délen és nyugaton nagyjából a Baruth-Luckenwalde vonallal párhuzamosan Jüterbog, majd Potsdam felé vette az irányt. Sztálin továbbra is aggódott amiatt, hogy az amerikaiak esetleg ismét offenzívába lendülnek. A *Sztavka* aznap figyelmeztette Zsukovot, Konyevet és Rokosszovszkij marsallt, hogy esetleg nyugati szövetséges alakulatokkal találkozhatnak és ismertető jelzéseket továbbított a részükre. Ám arra sem Konyev, sem a *Sztavka* nem számított, hogy az 1. Ukrán front Busse Berlin déli pereme mentén visszavonuló kilencedik hadseregébe ütközik. Konyevnek éppúgy, mint Zsukovnak, rögeszméjévé vált Berlin. Aznap éjszaka táviratozott két harckocsihadserege parancsnokának: „Személyesen Ribalko és Lejusenko elvtársaknak. Határozottan megparancsolom, hogy ma éjszaka hatoljanak be Berlin területére. A végrehajtás mikéntjét kérem jelenteni. Konyev.”

Amikor a németek április 19–20-án visszavonultak a Seelowi-magaslatról, gyakorlatilag a frontvonal is megszűnt. A csapataiktól leszakadozó, kimerült katonák a lehető leghamarabb próbáltak biztonságos helyre jutni, a sebtében felállított kisebb csapategységek pedig heves ütközeteket vívtak, ha az ellenség rajtuk ütött. A kilencedik hadsereg tájékoztatta ugyan Heinricit arról, hogy hol húzódik a „feltartóztatási vonal”, ám ezek csupán a térképre hevenyészve odavetett jelzések voltak – egy törzstiszt kétségbeesett próbálkozásai, hogy némi rendet vigyen a káoszba.

Berzarin 5. csapásmérő hadserege április 19-én érte el Strausberg peremkerületeit. Hogy a visszavonuló német alakulatoknak még nehezebb legyen a dolga, a nyugatra vezető utak zsúfolásig teltek az egyre inkább pánikba eső menekültekkel. Amikor a T-34-esek elérték a werneucheni légi-támaszpontot, a légvédelmi ütegek 88 milliméteres ágyút mozgó földi célpontok elleni harcra állították át. Ám ahogy az ütközetben résztvevő egyik katona is leírta: „Számunkra egyértelmű volt, hogy ez a csata nem fog sokáig tartani.”

Április 19-én reggel a Nordland hadosztály Münchebergből északnyugatra, vagyis abban a térségben folytatta a harcokat, ahonnan Weidling tábornok főhadiszállásának nem sokkal korábban kellett visszavonulnia. A „Norge” ezred Pritzhagenből vonult vissza, míg a délebbre fekvő Buckow-erdőben állomásozó „Danmark”-hoz Hitlerjugend-egységek és a 18. páncélgránátos-hadosztály megmaradt alakulatai csatlakoztak.

Weidling ellentámadás megindítását rendelte el a Buckow-erdőben, ám a kísérlet kudarcot vallott. A Nordland felderítő zászlóalját majdnem teljesen bekerítették. A Hitlerjugend-különítmény még rosszabbul járt, mivel a menekülési útvonalukat elvágták és az erdőnek az a része, ahol csapdába estek, hamarosan lángba borult. A szovjet tankok óvatosan a Panzerfaustok hatósugarán kívül maradtak. „A harckocsik ezután a fák tetejét kezdték lőni”, számolt be az esetről Becker Sturmman, „a faforgácsok és -ágak pedig hullani kezdtek a fejünkre”.

A túlélők kénytelenek voltak a fenyőerdőkben kanyargó kis mellékutakon Strausberg felé visszavonulni. A szovjet gyalogság villámgyorsan nyomult előre a lövészárkok mentén, szorosan nyomukban a fedezéket biztosító harckocsikkal. A skandináv Waffen-SS csupán néhány gyalogsági fegyverrel és pár aknavetővel rendelkezett. Egyszer csak megjelent egy magányos német rohamlöveg és megpróbálta felvenni a küzdelmet a T-34-esekkel. Szinte azonnal megsemmisítették. Ám ezután a fák közül előbukkant egy Királytigris, és szétlőtte a két T-34-et, megmentve így a helyzetet.

A felderítő zászlóalj maradványai a Strausberg melletti erdőben gyűltek ismét össze. Sebeiket ellátták, úgy-ahogy megjavították járműveiket, fegyvereiket megtisztogatták. E nyomorúságos környezet sem tartotta vissza Saalbach Sturbannführert attól, hogy beszédet mondjon a Führer születésnapja alkalmából, és szót ejtsen egyúttal a bolsevizmus elleni harc jelentőségéről is.

A sebesült Langendorf Oberstrumbannführert elszállították az SS tábori kórházába. Miközben a katonaorvos ellátta sebeit, hallhatta, amint Goebbels beszédet mond a rádióban. Az SS-orvos ezt motyogta: – Na most majd megkapják a magu-

két. – Az ápolónők holland, dán és főleg norvég önkéntesek voltak. Langendorf látta, amint az egyik fiatal norvég ápolónő a súlyos sebesültek között felismerte az SS-nél harcoló kedvesét. „Átölelte a férfit és ölében tartotta a fejét mindaddig, amíg súlyos fejsérülése következtében a szerencsétlen meg nem halt.” Az összes, az SS-be önként jelentkező külföldi fasisztához és nemzetiszocialistához hasonlóan már ők is elvesztették országukat, és immár az ügy is veszni látszott. Ez, keveredve a bolsevikok ellen érzett zsigeri gyűlölettel, a Berlinért vívott ütközet félelmetes harcossáivá tette őket.

A nap jelentős részében a „Danmark” és a „Norge” ezredek a strausbergi légi támaszpontot védték Katukov páncélosaival szemben. Klotz Oberstrumbannführer, az ezredparancsnok akkor vesztette életét, amikor egy lövedék éppen gépkocsiját találta el. Katonái a közeli temető kápolnájában ravatalozták fel, ám elhantolására már nem jutott idő, mivel a csapatoknak délnyugati irányba, a berlini autópálya-körgyűrű felé kellett visszavonulniuk.

A Nordland hadosztály a hátrálás során kerülte a főútvonalakat. Az 1. számú főúton, különösen annak Rüdersdorffhoz közel fekvő szakaszán káosz uralkodott. Járművek százai haladtak nyugat felé, miközben az utat menekültekkel zsúfolt – Sturmóvók által folyamatosan támadott – szekerek állták el. Az öt napja élelmet nem látott katonák az elhagyott házakat törték fel. Néhányan olyan kimerültek voltak, hogy miután felfaltak mindent, amit találtak, sáros egyenruhájukban bezuhantak az ágyba és mély álomba merültek. Nem ritkán olyan sokáig aludtak, hogy már csak az ellenség megérkezéte ébredtek fel. Az egyik Hitlerjugend olyan fáradt volt, hogy a hosszúra nyúlt alvást követően csak a körülötte dúló csata zaja ébresztette fel.

A tisztek pisztollyal a kézben próbálták helyreállítani a rendet. Az egyik őrnagy megállított egy sebesülteket a mögöttes területre szállító önjáró légvédelmi üteget. Megparancsolta a sofőrnek, hogy fordítsa meg a járművet és induljon az ellenség felé. Erre a legénység közölte, hogy az ágyú csöve tönkrement és teljesen használhatatlan. Az őrnagy azonban továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy visszaforduljanak, és leparancsolta a sebesülteket az ütegről. Néhány közelben álló Volkssturmfegyver erre kiabálni kezdett: – Lőjétek le! Lőjétek le! – Az őrnagy erre visszakozott. Visszavonulás közben a tiszt szava – hacsak nem a Feldgendarmerie géppisztolyai adtak annak nyomatókat – keveset nyomott a latban.

Az utakon eluralkodó káoszt csak tovább növelték a pletykák és a pánik. Imitt-amott kétségbeesett kiáltásokat lehetett hallani: – Itt vannak az oroszok! –, más esetekben azonban valóban megjelent a láthatáron egy-egy őket utoléró szovjet tank. Német katonák állítása szerint „Seydlitz árulói” parancsokat adnak ki a visszavonuló csapatoknak, hogy húzódjanak vissza egészen Berlin túlsó oldalára, Potsdam környékére. Ez persze még akár igaz is lehetett, hiszen a Vörös Hadsereg 7. osztályai szinte mindenhol bevetették „antifasiszta” foglyaikat.

A Vörös Hadsereg katonái szinte otthon érezhették magukat, amint a Berlintől nyugatra fekvő fenyezőerdőkben harcoltak, noha a még ekkor is usankát és bélelt kabátot viselők irigy pillantásokat vetettek nyári egyenruhát hordó társaikra. „Minél

közelebb kerülünk Berlinhez”, írta az egyik orosz, „annál inkább emlékeztet a táj Moszkva környékéhez.” A Vörös Hadsereg katonái körében meglévő néhány szokás azonban semmiféleképpen nem gyorsította az előrehaladást. Április 20-án Müncheberget szinte teljesen kifosztották „a tisztek és a különleges [azaz harckocsizó és tüzér] alakulatok katonái... Egyetlen nap alatt több mint ötven katonát tartóztattak le. Néhányukat a lövészszázadokhoz irányították át. Ruhákat, cipőket és más dolgokat loptak a helyi lakosság szeme láttára. A katonák állításuk szerint azért loptak, hogy az így szerzett dolgokat hazaküldjék.”

Miközben Weidling LVI. páncéloshadtestét folyamatosan szorították vissza Berlin nyugati külvárosainak irányába, a CI. hadtest megmaradt egységei a város északi része felé, Bernau körzetébe húzódtak vissza április 19-e éjszakáján. A sebesülteket az út mentén sorsukra hagyták, mivel csak rendkívül kevés járműben maradt üzemanyag. A szerencsétlenek közül sokan a további ágyúzások során vesztették életüket ott, ahol hagyták őket.

Bernauban a katonák többsége tisztiiskolás és a sebtében felállított ezredekben harcoló szakszolgálatos volt. A kimerültségtől szinte azonnal elaludtak, amint elszállásolták őket az iskolákban és házaknál. Egy csapat rádiósjelölt talált egy elhagyatott laktanyát. Április 20-a korai óráiban, amikor a 47. hadsereg 125. lövészhadteste támadást indított, egy őrmesternek kellett azonban felrugdosnia őket, hogy induljanak a város védelmére. – Teljesen értelmetlen volt – emlékezett vissza egyik parancsnokuk évekkel később. A Wehrmacht azonban folytatta harcát, hiszen senki sem mondta a katonáknak, hogy abbahagyhatják.

A Bernauért folyó csata – a berlini ütközetet megelőző utolsó komolyabb védelmi harc – rendkívül kemény, kaotikus és gyors lefolyású volt. A fiatal tisztiiskolákat vezető parancsnokok hamar ráébredtek, hogy az alakulatok széthullása elkerülhetetlen. Sokan kis csoportokban vagy egyedül elmenekültek. Amikor a 47. hadsereg elfoglalta Bernaut, a 30. gárdatüzérezred egy győzelmi sorozatot adott le – Berlin irányába. Mindeközben Bogdanov 2. gárda-harckocsihadserege maga mögött hagyta az autópálya-körgyűrűn kívül fekvő északkeleti külvárosokat. A szovjet katonák közül sokan hatalmas műszaki diadalként hallottak az autópályáról, ám azok, akik már átéltek néhány sztálini látványosságot, lekicsinylően szóltak róla.

A 7. osztály egyre több és több foglyot vetett be, hogy a németek közé beépülve szökésre buzdítsák a katonákat. A 3. csapásmérő hadsereg frontszakaszán az egyik Volkssturm-zászlóalj öt katonáját április 20-án visszaküldték bajtársaikhoz. „Másnap szinte az egész zászlóalj velük jött.” A politikai osztályok ígéretei ellenére azonban sok orosz katona örömmel állt bosszút a fogságba esett Waffen-SS-katonákon. „Du SS!”, azaz „Te SS vagy!”, kiáltották a szovjetek vádlón. Aki esetleg a meglepetéstől elnevette magát, azt kockáztatta, hogy kapásból agyonlövik. Az NKVD által elfogott és a SZMERS által Werwolf-tagsággal vádolt németek közül néhányat arra kényszerítettek, hogy ismerje be, „vegyi anyagokat kaptak, melyekkel a kutakat és a folyókat kellett megmérgezniük”.

Busse tábornok a kilencedik hadsereg nagyobbik felével – tehát a XI. SS-páncélos-hadtesttel, az V. SS-hegyivadászhadtesttel, valamint Frankfurt an der Oder helyőrségével – hamarosan délnyugati irányba, a Spreewald felé húzódott vissza, noha a Führer bunkeréből érkezett parancs értelmében az Odera védelmi vonalát nem lehetett feladni.

A Führer kényszerképzete, mely szerint csupán önmagukért ellentámadásokat kell indítani, április 20-án ütött vissza, éppen akkor, amikor Zsukov és Konyev saját harckocsihadseregeiket ösztökélték gyorsabb előrehaladásra. Hitler közölte Krebs tábornokkal, hogy meggátolandó a bekerítést, indítson támadást Berlin nyugati feléről Konyev hadseregei ellen. A 3. és a 4. gárda-harckocsihadseregeket „visszaszorító” erő gerincét az a *Friedrich Ludwig Jahn* hadosztály alkotta, mely főleg a birodalmi munkaszolgálatos különítményekből összeverbuvált fiatalokból állt. Az egységnek részét képezte továbbá az úgynevezett „wünsdorfi páncélosalakulat” is, mely fél tucat, a névadó városban álló kiképző központból származó harckocsiból állt.

Strausberg térségébe aznap egy rendőrzászlóaljat küldtek, hogy „elfogják és kivégezzék a dezertőröket, valamint végezzenek az összes katonával, akit rajtakapnak, hogy vonatkozó parancs nélkül vonul vissza”. Ám amint útra keltek, még a kivégzések végrehajtásával megbízott katonák is menekülőre fogták. Egyikük, aki feladta magát, elmondta szovjet kihallgatóinak, hogy „már az orosz offenzíva kezdete előtt körülbelül 40 000 szökött katona bujkált Berlinben, és most ez a szám valószínűleg gyorsan növekszik”. Végül elmondta azt is, hogy a Gestapo és a rendőrség egyszerűen képtelen irányítása alatt tartani az eseményeket.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Az aranyfácánosok röpte

Április 21-én, szombaton reggel, nem sokkal azután, hogy az utolsó szövetséges légicsapás véget ért, barna egyenruhás férfiak özönlöttek el Reymann tábornok Hohenzollerndammon álló főhadiszállását. Vezető beosztású náci pártfunkcionáriusok érkeztek, hogy beszerezzék a Berlin elhagyásához szükséges hivatalos engedélyt. Most először az „aranyfácánosoknak” kellett jóváhagyást kérniük a hadseregtől. Goebbels, a főváros védelméért felelős birodalmi biztos utasításba adta, hogy „fegyverfogásra alkalmas férfi nem hagyhatja el Berlint”. Csupán a berlini védelmi főparancsnokság adhatott ez alól felmentést.

„A patkányok elhagyják a süllyedő hajót.” Ez volt a nyilvánvaló reakciója Von Refior ezredesnek, Reymann törzsfőnökének. A tábornokot és tisztjeit gyorsan tovaszálló melegekedtség töltötte el a látványtól. Több mint 2000 engedélyt állítottak ki a párt „karosszékes harcosai” részére, akik mindig oly készségesen ítélték el a hadsereget a visszavonulások miatt. Reymann nyíltan kijelentette, hogy örömmel írta alá ezeket a dokumentumokat, hiszen a város védelme szempontjából is jobb volt minél előbb megszabadulni ezektől a gyáva emberektől.

Visszaköszönt ez a gondolatmenet két nappal később, egy, a Goebbels különleges rádióadója, a *Werwolfssenderen* sugárzott üzenetben is. A „Berlin és Brandenburg *Werwolf*saihoz” szóló, és az ellenséges támadással szembeni bátor helytállásra felszólító propagandaszöveg szerint immár az összes gyáva elhagyta Berlint. „A Führer nem menekült Dél-Németországba. Berlinben maradt és mellette vannak azok is, akiket méltónak talált arra, hogy ebben a történelmi órában mellette harcoljanak... Most, fronton harcoló tisztek és katonák, nem csupán a birodalom legfontosabb csatáját vívjátok, de harcokkal egyúttal beteljesítitek a nemzetiszocialista forradalmat is. Csupán a megalkuvást nem ismerő forradalmi harcosok maradtak velünk.” E megállapítás kétséget kizáróan figyelmen kívül hagyta azon, messze nagyobb számban kénytelen-kelletlen a fővárosban maradt Volkssturm-tagokat és be-sorozottakat, akik a kivégzőosztagot kockáztatták volna, ha elhagyják posztjukat.

A Berlin elleni intenzív tűzéségi csapás reggel 9.30-kor, pár órával az utolsó szövetséges légitámadás lezárulta után vette kezdetét. Hitler SS-szárnysegéde, Otto Günse beszámolt arról, hogy néhány perccel ébredés után borotvátalanul és mérgeesen megjelent a várószobaként funkcionáló bunkerfolyosón a Führer.

– Mi folyik itt? – üvöltött Burgdorf tábornoknak, Von Below ezredesnek és Günseinek. – Honnan lőnek?

Burgdorf azt felelte, hogy Berlin középső részét tűz alá vette a szovjet nehéztüzérség.

– Már ilyen közel vannak az oroszok? – kérdezte Hitler összetörten.

Kazakov tábornok az első vonalba vezényelte tüzérhadosztályait és az összes rendelkezésre álló nehézfegyűt, valamint 152 és 203 milliméteres mozsarat. A lövegek csövére újabbnál újabb üzeneteket firkáltak a tüzei: „A patkány Goebelsnek”, „Sztálingrádért”, „Göring dagadt seggébe” és „Az árvákért és az özvegyekért”. Az ágyúk kezelőit a politikai tisztek buzdították egyre örültebb tempójú tüzelési gyorsaságra. A tüzér főtisztok különösen büszkék voltak és önelégült megjegyzéseket tettek „a háború véres istenére”, mely kifejezés általánosan a szovjet tüzeiket jelentette. Aznap reggeltől május 2-ig összesen 1,8 millió lövedéket lőttek ki a város elleni támadás során.

Az áldozatok száma különösen a nők körében volt magas, mivel ők még ekkor is sorban álltak a szemerkélő esőben, hátha végre megkapják „válságadagjaikat”. Megcsonkított testek heverték szerteszéjjel a Berlin délnyugati részén álló Hermannplatzon, ahol az emberek a Karstadt Áruház előtt álltak sorba. Mások a vízcsapoknál várva vesztették életüket. Az utcákon immár csak rohanva lehetett közlekedni. A legtöbben feladták a várakozást és visszatértek az óvóhelyre. Néhányan azonban megragadták a talán utolsó lehetőséget, hogy ezüsttárgyaikat és más értékeiket a hátsó kertben vagy egy közeli földdarabon elássák. A szünni nem akaró bombázás és a lövedékek kiszámíthatatlan becsapódása mindenesetre a többséget visszakényszerítette a föld alá.

A pincékben és az óvóhelyeken az elmúlt két év heves bombatámadásai során különböző szubkultúrák alakultak ki. E „pincetörzsek” – ahogyan az egyik naplóíró hívta ezeket a furcsa társadalmi mikrokozmoszokat – rendkívül színes egyéniségeket vetettek a felszínre, legyen szó akár gazdag, akár szegényebb kerületekről. Szinte minden pincében volt legalább egy rendkívül unalmas ember – általában egy náci, aki mindenáron igazolni akarta a Führerbe és a végső győzelembe vetett hitét. Számos berlini valamilyen oknál fogva Hitlert egyszerűen „annak az embernek” kezdte hívni, és ezt nem feltétlenül sértésnek szánták.

Többen valamilyen szerencsét hozó amuletthez vagy talizmánhoz ragaszkodtak. Az egyik anya például a Breslau környéki ütközetben harcoló fia tartalék mulát vitte le magával az óvóhelyre. Több „pincetörzs” valamilyen babonát vagy elméletet öltött ki a túlélésre. Az egyik helyen például úgy hitték, hogy egy közvetlen bombabecsapódást túl lehet élni, ha törülközőt csavarnak a fejükre. Megint mások meg voltak győződve, ha az első robbanásakor előregörnyednek, akkor tüdejük nem fog szétrepedni. A németek hipochondriája szinte minden lehetséges megnyilvánulási formában előtört. Amikor a légiveszély elmúltát jelző sziréna felharsant, a pincék és az óvóhelyek ideges nevetéstől és kényszeredett viccelődéstől voltak hangozások. Az idősebb asszonyok körében ekkor különösen népszerű volt a mondás, mely szerint: „Jobb egy ruszki a hasadon, mint egy amcsi a fejeden.”

* * *

A nap folyamán, miközben a német egységek és az alakulatuktól leszakadt katonák hátráltak, Hitler továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy Busse tartsa a már két napja szétbomló védelmi vonalat. Busse balszárnyát, a CI. hadtest maradványait kiszorították Bernau térségéből. A *Grossdeutschland* kísérezrednél szolgáló Wolfram Kertz a Berlinton északkeletre fekvő blumbergi autópálya-csomópontonál sebesült meg. A kísérezred 1000 katonájából csupán negyvenen érték el a fővárost. Olyan sok múltott a „katonaszerencsén”. Kertz a rátaláló szovjet katonák falhoz állították. „*Du General?*” – „Te tábornok vagy?” – kérdezték, amikor meglátták a Lovagkeresztet a nyakában. Kerítették egy lovas szekeret és kihallgatásra a főhadiszállásra vittek. Egy főtszt megkérdezte tőle, hogy Hitler él-e még, és hogy mit tud az amerikaiak és a németek közös, Vörös Hadsereg elleni támadásának terveiről.

Mindez jól tükrözte, milyen üldözési mániában szenvedtek a Kreml urai. Valójában az amerikaiak mindenhol, még a Berlin-tengely mentén is folyamatosan harcoltak ekkor a németek ellen. Szárazföldi csapataik és az amerikai légierő Mustangjai megállás nélkül támadták Dessau-nál a tizenkettedik hadsereg *Scharnhorst* hadosztályát. Ez volt a válasz a Luftwaffénak az Elbán kiépített átkelők és hídfőállások ellen intézett meglepetésszerű támadására. Peter Rettichnek, a *Scharnhorst* egyik zászlóaljparancsnokának április 21-re csupán ötven embere maradt.

A kilencedik hadsereg középső frontszakaszán Weidling LVI. páncéloshadtestének megmaradt egységeit a berlini autópálya-körgyűrű keleti oldala felé szorították vissza. Az országút mindkét oldalán holttestek heverték az árkokban. Legtöbbjük a Sturmovikok géppuskatüzének esett áldozatul.

A mellékutak és a jelentősebb útvonalak egyaránt babakocsikat és kézikocsikat toló civilektől voltak zsúfoltak. A katonákat körbevették az ellenséges előrenyomulás pillanatnyi helyzete iránt érdeklődő emberek, ám gyakran maguk a kérdezettek sem tudtak pontos információval szolgálni. A Feldgendarmerie járőrei minden kereszteződésnél elfogtak pár, alakulatuktól leszakadó katonát, hogy rögtönzött századokat alakítsanak belőlük. Az út menti fákra többeket felakasztottak, a holttestek mellkasára tett táblára pedig azt írták: „Gyáva voltam.” Az utak szélén álló házak védelmére kiküldött katonák voltak a legszerencsésebbek, hiszen a lakók gyakran élelemmel látták el őket és hosszú napok után először forró vizet is kaptak, hogy megfürdöhessenek és megborotválkozhassanak.

Petershausenben a *Nordland* egyik, Lorenz Sturmbannführer vezette százada felkészült, hogy szembeszálljon a 8. gárdahadsereggel, ám hirtelen katyusátámadás érte őket. Az egyik beszámoló szerint a szovjet katonák valamilyen gyúlékony anyaggal töltötték meg a robbanófejeket. Az alakulat felderítő járművei gyorsan lángba borultak és némelyik közülük fel is robbant. A rémült túlélők a még sértetlen járművekbe ugrottak és a súlyos égési sérüléseket szenvedett sebesülteket hátrahagyva elhajtottak. Csupán Lorenz és az egyik híradós maradt hátra, hogy gondoskodjon róluk. A kevésbé komolyan sérülteket egy lövészpáncélosra rakták és visszaindultak a kötözőállomásra. Az elsősegélyhelyet a parancsnoki állás melletti völgyben, egy pajtában alakították ki. Lorenzet „nagyon rossz előérzet” kerítette hatalmába. Nem

véletlenül. A szovjet gárdatüzérek néhány pillanattal később újabb célzott katyusátámadást intéztek ellenük. Szinte mindenki megsebesült, Lorenznek például a jobb vállát találta el egy srapel.

Gerhard Tillery, egy tisztiskolászászlóalj életben maradt tagja a közeli hoppegarteni versenyistálló előtt meglátta az egyik ezredest a hadosztályukból.

– Látom, épségben hazatérnek mindannyian – mondta az ezredes a meglepett katonának. – Ennek az egésznek már semmi értelme.

Tillery azonban nem tudta azonnal követni a tanácsot. Új, rögtönzött századokat egy elszánt, fiatal, ám gyalogsági tapasztalattal nem rendelkező tüzértiszt irányította. Ő az alakulatot visszavonta Mahlsdorfba, ahol egy temetőben építették ki védelmi állásaikat. A harc kezdete előtti kis szünetben Tillery és társai elindultak, hogy élelmet gyűjtsenek be a helyiektől. A kapott élelmiszert nagyobb tejeskannákban hozták el. Tillery észrevette, hogy jobbszárnyukon néhány Volkssturm- és egy rendőrszászlóalj foglalta el állásait. Tudták mindannyian, hogy nemsokára jönnek az oroszok, és óvatosan előrenyomulva tüzet nyitnak minden vélt védelmi állásra.

Ott, Berlin keleti részén a kilencedik hadsereg megmaradt egységei az 5. csapásmérő hadsereggel, valamint Csukov 8. gárda-harcoksihadseregével találták szembe magukat. Ezután azonban Zsukov déli irányba, a Spree felé fordította a 8. gárda-harcoksihadsereget, mivel elképzelései szerint Csukovnak és Katukov 1. gárda-harcoksihadseregének délnyugati irányból kellett Berlin területére hatolnia. Ezzel vélte a frontparancsnok – talán megelőzi Konyevet, aki ugyanebből az irányból tervezte támadni a német fővárost. Április 21-én Katukov néhány harcoksidandárja a 8. gárdahadsereg gyalogságával előrenyomult és elfoglalta a Rüdersdorftól délre fekvő Erknert.

Berlin északi részének bekerítéséhez Zsukov Spandau irányába küldte a 47. hadsereget, míg a 2. gárda-harcoksihadseregnek Oranienburg felé kellett indulnia. Az egyre türelmetlenebb Sztálintól távirat érkezett: „Csapataink lassú előrenyomulása miatt a szövetségesek elérik Berlint, és hamarosan behatolnak a városba.” Az élen haladó harcoksidandárok, melyeknek már az előző éjszaka Berlin területén kellett volna lenniük, április 21-én még csupán a külső kerületekben folytatták a harcot. Zsukov nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a fejvesztett előrenyomulás ilyen környezetben komoly veszteségekkel jár. Az út mentén minden ház, minden kert és földbirtok, szinte az összes bokor rejthetett egy-egy, Panzerfausttal felfegyverezett Hitlerjugendet vagy Volkssturm-harcost. A 3. csapásmérő hadsereg és az 5. csapásmérő hadsereg lövészezredei aznap éjszaka ugyancsak elérték a két északkeleti külvárost, Malchowot és Hohenschönhausent.

Berlintől húsz kilométerre délre, a hatalmas zosseni föld alatti főhadiszálláson rendkívül feszült volt a légkör. Egy nappal korábban, amikor már egyre nagyobb veszélyt jelentettek a déli irányból érkező szovjet tankok, Krebs tábornok kiküldte felderítő járművekkel az OKH kis különítményét, hogy mérjék fel a helyzetet. Április 21-én Boldt századost, Krebs másodhadsegédét telefoncsöngés ébresztette. Kränkel főhadnagy, a védelmi alakulat parancsnoka jelentette, hogy nem sokkal ko-

rábban mintegy negyven szovjet tankból álló egységet látott felfelé jönni a Baruthot Zossennel összekötő úton. A főhadnagy éppen készült megtámadni őket. Boldt jól tudta, hogy Kränkel könnyű páncélos járművei nem lehetnek méltó ellenfelei a T-34-eseknek. Tájékoztatta hát Krebset, aki felhívta a Birodalmi Kancelláriát és engedélyt kért a főhadiszállás kiürítésére. Hitler elutasította a kérést. Röviddel a 11 órás helyzetértékelő megbeszélés előtt már jól lehetett hallani a lövéseket leadó harcokcsikat. Az egyik törzstiszt úgy becsülte, hogy a szovjetek fél órán belül Zossenben lehetnek. Kränkeltől újabb üzenet érkezett. Támadása kudarcot vallott, alakulata súlyos veszteségeket szenvedett. Már semmi sem állíthatta meg az ellenséges tankokat.

Krebs tábornok kilépett irodájából.

– Uraim, ha készen állnak – mondta és kezdetét vette a német vezérkari tisztek utolsó megbeszélése.

Nehéz volt nem gondolniuk arra, hogy hamarosan a szovjet fegyveres erők foglyai lesznek és minden bizonnyal az oroszországi fogolytáborok várnak rájuk. Az ágyúdörgés azonban véget ért. A tankok Baruthtól délre megálltak, mivel kifo-gyott a gázolaj. Délután 13 órakor azután Burgdorf tábornok is telefonált a Birodalmi Kancelláriáról. A fegyveres erők főparancsnokságát egy Potsdam közelében, Eiche melletti Luftwaffe-bázisra telepítik át, míg a szomszédos bunkerrendszerben működő Wehrmacht-főparancsnokság a közeli krampnizti páncélosbázison kap helyet. A döntés éppen időben született meg.

Egy nagyobb járműoszlop a nem feltétlenül nélkülözhetetlen személyzettel délnyugati irányba, majd Bajorország felé indult. Az út rendkívül kockázatos volt. Nem tudták ugyanis, hogy Lejusenko harcoksidandárjai éppen előttük haladnak majd el. Ezzel szemben az egyik legutolsó Luftwaffe-bevetés jelentős károkat okozott a menetoszlopban, mivel a német pilóták rosszul azonosították a célpontokat. A főhadiszállásról egy kisebb csoport mindeközben Lejusenko harcokcsijaival párhuzamos útvonalon Potsdamba tartott.

Késő délután szovjet katonák óvatosan és hitetlenkedve léptek be a zosseni álcázott tábor területére. A két álcahalókkal elrejtett épületkomplexum, a Maybach I. és a Maybach II. szorosan egymás mellett álltak. Nem is az alacsony betonépületekben szétszórta papírhalmokon lepődtek meg, hanem sokkal inkább a helyi gondnok által tartott „tárlatvezetésen”. A férfi levezette őket a galériás föld alatti bunker labirintusszerű rendszerébe. A helyiségek terepasztalokkal, térképekkel, telefonpultokkal és távírókkal voltak telezsúfolva. A legnagyobb érdeklődést a telefonközpont váltotta ki, mely a Wehrmacht egységei és a két főparancsnokság között biztosította a kapcsolatot akkor, amikor a Harmadik Birodalom területe a Volgától a Pireneusokig, és az Északi-sarktól a Szaharáig húzódott. A gondnokon kívül csupán négy katona maradt a létesítmény védelmére. Hárman azonnal megadták magukat. A negyedik csak azért nem, mert hullarészeg volt.

Hirtelen megszörrent a telefon. Az egyik orosz katona vette fel. A hívó fél, nyilván egy német főtiszt az iránt érdeklődött, hogy mi történik.

– Iván van itt – mondta a katona oroszul, majd közölte a tiszttel, hogy menjen a pokolba.

Miközben Krebs törzstisztjei nagy sietséggel Berlin nyugati oldalára költöztették át a főhadiszállást, pletyka kelt szárnyra, miszerint már Weidling tábornok is áthelyezte parancsnokságát a Potsdamtól északra fekvő Döberitzbe. Két nappal később mindez abszurd komédiához vezetett. Hitler ugyanis először árulás és gyávaság miatt ki akarta végeztetni Weidlinget, majd mégis inkább úgy döntött, hogy a tábornokot Berlin védelmének parancsnokává nevezi ki.

A Führer személyes sértésként értékelte Berlin szovjetek általi bombázását, ami – figyelembe véve, hogy milyen jelszavakat firkáltak a lövedékekre korábban – a támadóknak valójában célja is volt. Hitler első reakcióként a Luftwaffét tette felelőssé, amiért ez megtörténhetett. Nem először, kivégzéssel fenyegette meg Koller tábornokot. Az, hogy a Luftwaffének csupán néhány bevethető repülőgépe maradt és ezeket sem tudta üzemanyaggal ellátni, nem különösebben érdekelte a náci vezető. A harag, vélte, ihletet ad és ösztönzőleg hat rá. A szovjetek kísérlete, hogy északról bekerítsék a várost, támadásnak tette ki a jobbszárnyukat. Hitler úgy döntött, hogy ellenlökést indít és felszabdálja az ellenfél frontját. Még a helyzetértékelő térképről emlékezett, hogy a Felix Steiner Obergruppenführer vezette III. SS *Germanische* hadtest valahol Eberswaldétól északnyugatra állomásozik. Hitler teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a tényt, hogy Heinrich a hadtest alakulatainak jelentős részét már átcsoportosította, hogy a kilencedik hadseregnek nyújtsanak támogatást. Steiner hadteste a Visztula hadseregcsoport főparancsnoksága szerint csupán „három zászlóaljából és pár harckocsiból állt”.

A realitásokról megfélemlítve a Führer „Steiner hadseregéről” kezdett beszélni, ami még tőle is szokatlan túlzás volt. Amellett érvelt, hogy az egységeket össze lehet vonni a Berlin északi része felé visszavonuló CI. hadtest összes alakulatával. Még Göring Karinthalban állomásozó Luftwaffe-kísérőegységével is számolt, ám azok már régen útra keltek más irányba. Minden hadra fogható katonát, tengerészt és pilótát fel kell fegyverezni és csatába küldeni, az a parancsnok pedig, aki visszatartja az embereit, öt órán belül kivégzendő. Hitler szentírásként emlegette Nagy Frigyes szavait, mely szerint: „Az nyer, aki a legutolsó zászlóaljat küldi harcba.” Ez alátámasztani látszott Hitler azon meggyőződését, hogy az emberi élettel való játszadozás a nagyság jele.

Steiner teljesen elképedt, amikor a Führer bunkeréből azzal hívták fel, hogy azonnal támadást kell indítania. Miután összeszedte magát, visszahívta Krebst, hogy emlékeztesse arra, mi is a valós helyzet. A tábornok azonban szinte közvetlenül Hitler mellett állt éppen. Ekkorra már túl késő volt. Steiner hivatalos parancsot kapott az 1. Belorusz front jobbszárnya elleni támadás megindítására. Őt és tisztjeit egyúttal kivégzéssel fenyegették meg, ha esetleg nem engedelmessé válna. Heinrich, amikor kicsit később tájékoztatták, azonnal telefonált a Birodalmi Kanceláriára, hogy tiltakozzon ez ellen az örültség ellen. Krebs elmondta neki, hogy a

döntés már megszületett és nem tud a Führerrel sem beszélni, mivel az rendkívül elfoglalt.

Hitler azon az örült éjszakán Reymann tábornokot is elmozdította posztjáról. Burgdorf tábornoknak sikerült meggyőznie a Führert, hogy nem ő a megfelelő ember Berlin védelmének irányítására. Goebbels pedig már azóta Reymann ellen volt, hogy az nem volt hajlandó főhadiszállását az állatkertnél kialakított bunkerbe, az ő birodalmi védelmi biztosi főhadiszállása mellé áthelyezni. A tábornok egy Potsdam közelében állomásozó igen gyenge – menetközben a rendkívül hangzatos Spree hadseregcsoport névre keresztelt – hadosztály parancsnoka lett. Eredeti posztjára két jelölt is akadt, ám mindkettőt elvetették. Hitler végül Käther ezredest választotta, akit elsősorban az tett alkalmassá a beosztásra, hogy ő volt a nemzetiszocialista *Führungsoffizier*, vagyis a szovjet katonai népbiztos német megfelelője. Käthert előbb vezérezerredessé, majd altábornaggyá léptették elő, ám kinevezését másnap hatályon kívül helyezték. Így amikor a Vörös Hadsereg behatolt a külvárosaiiba, Berlinnek nem volt parancsnoka.

Zsukov számára az előrenyomulás azonban még mindig túl lassú volt. Április 22-e, szombat volt a kitűzött időpont, mikorra Berlint el kellett volna foglalni, a legelől haladó hadosztályai is azonban még mindig csak a főváros peremkerületeiben jártak. Aznap reggel táviratot küldött hadseregpáncsnokainak: „Berlin védelme gyengén szervezett, ám csapataink továbbra is lassan haladnak előre.” Elrendelte hát, hogy „a nap huszonnégy órájában folytassák az előrenyomulást”. A tény azonban, hogy erre a dátumra esett Lenin születésnapja, továbbra is arra ösztönözte a politikai tiszteket, hogy vörös lobogókat osszanak szét, melyeket azután majd a fontosabb épületekre kell kitűzni.

Az oroszokra nem volt különösebb hatással a Spree látványa. Az egyik tiszt egyszerűen csak „mocskos, ingoványos kis folyóként” írta le. Ám ahogy alábecsülte a Seelowi-magaslatnál kiépített német védelem erejét, Zsukov hasonló módon figyelmen kívül hagyta az erdős Brandenburg összetett folyórendszereit is. Csupán az elmúlt két év során a folyókon keresztül vezetett támadásokban hatalmas tapasztalatra szert tett felderítőegységeknek, és a hidak és más átkelők kiépítésében jártasságot szerzett hídverő alakulatoknak volt köszönhető, hogy az előrenyomulás nem tartott jóval tovább. Az 1. gárda-harckocsihadsereg például, noha még viszonylag távol volt a folyótól, máris felkészült, hogy Köpenick közelében pontonhidat építsen a Spree-n.

A páncélosokkal megerősített 8. gárdahadsereg anélkül, hogy ennek tudatában lett volna, a város felé szorította vissza Weidling LVI. hadtestét. A jobbszárnyon az 5. csapásmérő hadsereg már Berlin keleti külvárosaiiban járt, majd nyomult onnan tovább, miközben a 3. csapásmérő hadsereg a parancs értelmében a főváros középnyugati részeit, majd dél felé kanyarodva a belvárost támadta. Jobbján a 2. gárda-harckocsihadsereg a terveknek megfelelően Siemensstadton keresztül hatolt be Berlin területére, majd Charlottenburg felé vette az irányt. Végül a 47. hadsereg, miután tevékkel vontatott szekereivel és utántöltő kocsijaival nem kis megdöbben-

nést keltett Oranienburgban a francia hadifoglyok körében, nyugat felé vonult tovább, hogy teljessé tegye a város nyugati felét körülölelő gyűrűt.

Ugyanezen vasárnap korán reggel Weidling tábornok magához kérte hadosztályparancsnokait, hogy megtárgyalják a kialakult helyzetet. Egy kivétellel mindannyian dél felé szerettek volna kitörni, hogy egyesíthessék csapataikat Busse tábornok alakulataival és a kilencedik hadsereg másik két hadtestével. A kivétel Ziegler Brigadeführer, az SS *Nordland* hadosztály parancsnoka volt, aki – magára haragítva ezzel Weidlinget – nem csinált titkot abból, hogy ismét csatlakozni szeretne Steinerhez. Nem lehet tudni, hogy e döntést kizárólag az SS-ben meglévő összetartás motiválta, vagy a Brigadeführer skandináv önkénteseit szeretne volna a dán határ közelébe visszavonni.

A *Nordland* tehát tovább védte Mahlsdorfot és az 1. számú birodalmi főútvonal Berlinbe vezető bejáratát. Friedrichsfelde közelében a hadosztály egyik alakulata francia hadifoglyokat szedett össze, és őket kényszerítették a lövészok körüli árkok megásására. Napközben nagy erővel támadták a szovjetek a hadosztályt, így az Karlshorstba húzódott vissza. Az egyik különítmény egy ügépályával a maga mellett ásta be magát és aknavetőket állított fel, ám nem sokkal később őket vették tűz alá a szovjet ágyúk. Az egyik beszámoló szerint „a lövedékek a kocsiállásokban és az istállóban robbantak fel.”

Közel egy hét telt már el azóta, hogy a katonák az utolsó – gyakran csupán egy kevés ömlesztett sajtból, tartós kenyérből, vagyis *Dauerbrot*-ból és egy kis üveg teából vagy kávéból álló – tartalék fejadagjukat megkapták. Most már csupán abban reménykedhettek, hogy valamelyik elhagyatott ház kamrapolcán ott felejtettek a tulajdonosok egy sertéshúskonzervet, amit majd bajonettjükkel felnyithatnak. Mocskosak, borotvátalanok voltak, szemük a fáradtságtól vöröses.

A délebbre elhelyezkedő kilencedik hadsereg katonái még rosszabb körülmények között voltak kénytelenek helytállni. Hitler parancsa, hogy az Odera mentén kiépített védelmi vonalat mindenféleképpen tartani kell, teljesen értelmetlen volt. Az XI. SS-páncélos hadtest megmaradt egységei, az V. SS-hegyivadász hadtest, valamint a frankfurti helyőrség alakulatai különböző irányokból a Spree mentén fekvő erdőbe húzódtak vissza. A férfiak magányosan vagy csoportokban meneteltek. Csúszkálva, csúszkálva maradt, mely rendezetten vonult vissza és még kevesebb, mely alkalmas volt a Busse főhadiszállásáról érkező parancsok végrehajtására. A járműveket, melyekből kifogyott az üzemanyag, egyszerűen az út mellett hagyták.

Egyes különítményeket hátrahagytak, hogy fedezzék a menekülőket, ám ezek sem tudtak kellő mértékű ellenállást kifejteni. Reinhard Appel, a Hitlerjugend egyik, az Olimpiai Stadionban kiképzésben részt vett tagja az egyik olyan csoportban teljesített ekkor szolgálatot, melynek a parancs értelmében az SS 30. *Januar* hadosztály katonáit kellett pótolnia Müllrose közelében. Életét egy idős, még a keleti fronton többször kiűzött őrmester mentette meg. Miközben a szovjet katonák előrenyomultak, Appel – készen arra, hogy nem adja egykönnyen magát – felpattant, hogy egy kézigranátot hajítson az ellenség sorai közé. Az őrmester azonban megra-

gadta a karját, kifeszítette ujjai közül a gránátot és azt kiabálta a fiúnak, hogy semmi értelme a bátorságnak egy teljesen reménytelen helyzetben. Az oroszok mindenkit legyilkoltak volna, aki a bunkerben tartózkodott. A férfi fehér zsebkendőjét egy fadarabra erősítette és ezt emelte a magasba, ahogy a szovjet katonák géppisztollyal a kezükben megjelentek. Azok „*Vojna kaputt!*” – „A háborúnak vége!” és „*Gitler kaputt!*” kiáltásokkal berontottak, lefegyverezték a fiatal katonákat, majd elvették az óráikat. A fiúkat és az őrmestert kelet felé, az Odera irányába indították útnak.

Mintegy nyolcvan kilométerre a mögöttes területüktől, a 3. gárda-harcoksihad-sereg felderítő különítményei az előző este elérték Königs-wusterhausen-t. A Neissétől így mintegy hat nap alatt összesen 174 kilométert haladtak előre. Az alakulatokat Csujkovnak a Müggelsee északi partján vonuló 8. gárdahadseregétől kiterjedt tó- és folyamrendszer választotta el. A két szovjet hadsereg és köztük ez az akadály gyakorlatilag azt jelentette, hogy Busse kilencedik hadseregét bekerítették.

Konyev marsall, akit a légi felderítés már figyelmeztetett, hogy jobbján, a Spreewaldban jelentős méretű ellenséges csapatösszevonás folyik, teherautókkal gyorsította fel a 28. hadsereg előrenyomulását. E hadosztályok feladata annak a résznek a lefedése volt, mely a Cottbus környékén a német alakulatokat felszámoló, Gordov 3. gárdahadserege és a Berlin felé nyomuló 3. gárda-harcoksihad-sereg között alakult ki. Konyev úgy határozott, hogy Ribalko harcoksihad-seregét egy tü-zérségi hadtesttel és egy légvédelmi hadosztállyal is megerősíti.

Április 22-e este Ribalko mindhárom hadteste elérte a Teltow-csatornát, a Berlint védő gyűrű déli peremét. A németek „nagyon meglepődtek, hogy orosz tankokkal találták magukat szembe”. A 3. gárda-harcoksihad-sereg egyik jelentése szokatlanul lírai hangnemben úgy jellemezte érkezésüket, mint ami olyan váratlan volt, „mint nyáron a hóesés”.

A német kommunikációs vonalak immár olyan rossz állapotban voltak, hogy még a Visztula hadseregcsoport főparancsnoksága sem tudott erről az előrenyomulásról. Ráadásul nem tettek lépéseket annak érdekében, hogy „a csatorna déli oldalán álló Wehrmacht-raktárból elszállítsák a készleteket”. „Sőt éppen ellenkezőleg, amikor az első szovjet tankok már csak pár száz méterre voltak, az adminisztrátor nem volt hajlandó fejadagokat kiadni a csatorna északi partján állomásozó Volks-sturm tagjainak, arra hivatkozva, hogy egy igazolás nem lett a szabályoknak megfelelően kitöltve.” Ehelyett inkább felgyújtotta az élelmiszerkészletet.

A 9. gépesített hadtest keresztülszáldott Lichtenradén, a 6. gárda-harcoksi-hadtest elfoglalta Teltowot, a tőle balra előrenyomuló 7. gárda-harcoksihadtest pedig Stahnsdorfot szállta meg. Nyugatabbra Lejusenko 4. gárda-harcoksihad-seregének egy része csupán tíz kilométerre volt Potsdamtól. Távolabb két másik, Berlint nyugat felől megkerülő hadteste alig negyven kilométerre volt Zsukov 47. had-seregétől.

A Teltow-csatorna közelében fekvő Stalag III-ban őrzött francia hadifoglyok éppen a kellemes tavaszi időjárást élvezték, amikor kívülről támadást intéztek a szögesdrót kerítés ellen. „Körülbelül délután öt óra lehetett”, emlékezett vissza

egyikük, „amikor megjelent az első orosz katona. Könnyedén és peckesen lépkedett, géppisztolyát tüzelésre készen derékmagasságban tartotta. Az út mellett húzó-dó árok vonalát követte. Még csak pillantásra sem méltatta a táborunkat.” Nem sokkal később azonban szovjet tisztek érkeztek a táborba. Az orosz foglyokat felsorakoztatták. Mindegyik kapott egy géppisztolyt vagy egy puskát és azonnal harcba kellett indulnia.

A város délkeleti oldalán álló fogolytábor egy másik francia lakója látta, amint „az egyik lövészgödörben egy tizenhárom-tizennégy éves forma Hitlerjugend ügyetlenül próbál megbirkózni egy Panzerfausttal”. Látszott a fiún, hogy semmi kétsége, a következő nap az a földre ásott lyuk lesz a sírja.

Az északi irányú gyors előrenyomulás során Konyev harcoksidandárjai civilekkel zsúfolt szekereket hagytak maguk mögött. E civilek közül azonban többen egyenruhájukat elfedő német katonák voltak. Azok, akiknek sikerült Lejusenko 4. gárdaharcocsihadserege elől nyugatra menekülniük, továbbadták a hírt a szovjetek közeledtéről. A Berlint nyugatról bekerítő három hadtesthez az Elba irányából csatlakozott az 5. gárda-gépesített hadtest is, mely készen állt arra, hogy megakadályozza Wenck tizenkettedik hadseregének és Busse kilencedik hadseregének egyesülését.

A Beelitz-Heilstätten közelében álló laktanyában sebtében kialakított kórházban Ruth Schwarz nővér rémülten értesült április 21-én arról, hogy az oroszok már Jüterbognál, vagyis a kórháztól alig negyven kilométerre vannak. A különböző osztályokon tartalék csokoládé-, kolbász- és kétszersültadagokat osztottak szét. A nővérek négyesével aludtak, azt remélve, hogy így majd megkímélik őket a szovjet katonák. Szívük „a félelemtől sebesen vert”, értesülve a szovjet előrenyomulásról.

Április 22-én hallották, hogy a Vörös Hadsereg elérte a mintegy tíz kilométerre fekvő Schönefeldet. Elisabeth von Cleve főnővér, aki a személyzet egy részével és a felnőtt betegekkel érkezett Potsdamból, felállítatott egy oltárt, mécseseket helyeztetett el rajta és rögtönzött misén próbált meg vigaszt nyújtani a betegeknek. Amikor elénekelték az „*Ein feste Burg ist unser Gott*”-ot, mindenki könnyekben tört ki. Egyetlen reményük az a szóbeszéd volt, mely szerint Beelitz-Heilstätten környékét svájci fennhatóság alatt nemzetközi zónává nyilvánították. Ezt a hiú ábrándot azonban pillanatok alatt szertefoszlatták a következő nap eseményei. Ekkor értesültek ugyanis arról, hogy a szovjet csapatok elérték Beelitzet és „fosztogatnak, gyűjtogatnak, valamint a nőkkel erőszakoskodnak”. „Azonnal elővettem a veszély esetére félretett körömollómat”, emlékezett vissza Ruth Schwarz nővér. Az ápolónők mindenestre tovább folytatták munkájukat.

A mögöttes területeken a szovjet hatóságoknak is megvolt a maguk baja. A See-lowi-magaslatnál megkerült, német tisztekből és katonákból álló csoportok megkíséreltek visszajutni nyugatra. Az éhező katonák rajtaütöttek a szovjetek lóvonatású szekerein, sőt a magányos katonákra is lecsaptak, hogy élelmiszereszsájukat elvegyék.

A háború tetőpontjának közeledtével az NKVD lövészezredei szokásos gyanakvásukkal és a már ismert aránytévesztéssel reagáltak mindenre. „Április 22-én”, jelentette az egyik ezred, „egy szovjet szakács, bizonyos Marija Mazurkevics össetalálkozott korábbi hadosztálya tisztjeivel és gépkocsival velük ment. Vagyis dezertált. Mindent megteszünk, hogy megtaláljuk.” Mindez akkor történt, amikor semmit sem tettek a fosztogatások és a nők elleni erőszakos cselekmények, sőt a gyilkosságok megakadályozására.

A Moszkvából az 1. Belorusz frontra ekkor visszatérő Vaszilij Grosszman útközben Zsukov Landsbergben kiépített főhadiszállásán is rövid látogatást tett. „Gyerekek játszanak katonásdit a lapos tetőkön”, írta jegyzetfüzetébe. „Mindez akkor, amikor a német imperializmus éppen bevégzi Berlinben. A hosszú lábú, szőke fiúk itt fából készült kardokkal és botokkal kiabálnak, ugrálnak és ütök-vágják egymást... Ez az állandóság. Ezt soha nem lehet kiirtani az emberi fajból.” E pesszimista hangulat azonban nem tartott sokáig. Brandenburgban szikrázó napsütés fogadta és csodálattal vegyes irigységgel járt-kelt a Berlinhez közel felépített nyaralók között. „Mindent”, jegyezte fel, „virágok, tulipánok, orgonák borítanak. Sok helyen alma- és szilvafák állnak. A madarak énekelnek: a természet nem érez szájalmat a végnapjait élő fasizmus iránt.” Grosszman figyelte, ahogy egykori hadifoglyokból álló menetoszlop vánszorog el előtte. A hevenyészve elkészített zászlókat itt is jól látható helyre tették. „A francia *talpasok* is élnek még”, állapította meg.

A fasizmus bukásának egyik legnyilvánvalóbb jele a német propagandagépezetben egyre gyakrabban tapasztalható működési zavar volt. Április 21-én a Transocean Neus Agency és a Reichssender Berlin egyszerre hallgatott el. Másnap a náci párti ír nacionalisták az Irland-Redaktionnál azzal vádolták a briteket és az amerikaiakat, hogy közreműködésükkel Európa szovjet érdekövezet lesz. Ez volt az utolsó előtti híradásuk. Két nappal később a naueni átjátszóállomást elfoglalták.

Egyre több és több berlini vállalta a kockázatot és rádióján a BBC híradását hallgatta, sőt meg is tárgyalták az elhangzottakat. Az áramhiány azonban immár a rendőrállamnál is sokkal hatékonyabban korlátozta a külföldi adók műsorainak hallgatását. London nem tudott a szovjetek nagyszabású előrenyomulásáról, ám a bejelentés alapján, mely szerint a Vörös Hadsereg felszabadította a Berlintől nem messze északra fekvő Sachsenhausen-Oranienburg koncentrációs táborát, megfelelő képet lehetett alkotni a keleti szövetséges offenzívájának aktuális helyzetéről, valamint azon immár nyilvánvaló szándékáról, hogy bekerítse Berlint. A táborban feltárt szörnyűségek ugyancsak jól mutatták, hogy milyen mértékű bosszúra kell felkészülnie a német fővárosnak. Mindezek ellenére a berliniek túlnyomó többsége továbbra is meggyőződéssel hitte, hogy a koncentrációs táborok csupán az ellenséges propaganda szüleményei.

A telespektrális sugárzott adásokon és a fejadagokról szóló hirdetményeken túl az egyetlen hírközlő eszköznek most már elsősorban az előszó minősült. A szóbeszédet és a valóságot egyre nehezebb volt különválasztani. Mintha valamilyen rémálomban éltek volna a berliniek, ahogy ezen a verőfényes, ám esős tavaszi

napon a város végzetét várta beteljesülni. Szinte elkerülhetetlen volt, hogy a várost jelenlegi állapotában össze ne vessék egykori birodalmi fővárosi státusával. A nem is oly rég még impozáns épületeknek már csak a homlokzatai álltak, a felső ablakból az ég tekintett le a romos utcákra. A gépesített katonai erő összeomlását pedig semmi sem érzékeltethette volna jobban, mint a kis lengyel lovak vontatta kocsikon visszavonuló szedett-vedett ruházatú német katonák látványa.

Kazakov tüzésége folyamatosan lőtte a várost, így nem csoda, hogy az óvóhelyeken meglapulók idegei pattanásig feszültek. Az emberek ráébredtek, hogy a „mennydörgő ágyúk” nem pusztán hangzatos közhely, hanem egy igencsak pontos körülírása annak, amit éppen átélnek. A lövegek hangja különösen az épületek mögötti udvarokon viharként söpört végig. Mindenki félt, de legjobban a nők rettegtek. Egy névtelen naplóíró lejegyezte, hogy noha sorban állás közben az élelmiszerért az ellenség minden hadmozdulatát részletekbe menően megbeszélték, volt egy ki nem mondott egyezség közöttük, hogy „Arról» nem beszélnek”.

„Furcsa időket élünk”, írta ugyanez a személy a naplóként használt főkönyvbe. „Körülöttünk alakul a történelem, ami egyszer majd a történelemkönyvek lapjain fog visszaköszönni. Ám miközben megéljük e nagy eseményeket, mindenkit kicsinyes aggodalmak és félelmek töltenek el. A történelem nagyon fárasztó tud lenni. Holnap keresek valami zsákot és próbálok valahonnan egy kis szemet keríteni.”

Hitler ugyanakkor éppen ezekben az órákban ismerte fel, hogy számára már csupán a történelem maradt – noha e történelemképet részéről a halhatatlanság iránti vágy határozta meg. Himmlerrel ellentétben ő nem kísérelte meg megváltoztatni holmi engedményekkel a róla kialakult képet. Ha valami, hát a vérontás és az értelmetlen pusztítás iránti szenvedélye tovább fokozódott. Az egyik ok, amiért úgy döntött, hogy végül mégis Berlinben marad, rendkívül egyszerű volt. Berchtesgaden bukása ugyanis nem hangzott olyan jól, mint Berlin bukása. Valószínűleg a lángoló épületek és a rommá lőtt műemlékek látványa sem lett volna olyan lenyűgöző, mint itt, a birodalom egykor csillogó fővárosában.

Április 21-e éjszakáján Hitler majdnem összeesett, miután kiadta Steinernek az ellentámadásra a parancsot. Orvosa, Morell olyan gyengének találta a Führert, hogy injekció beadását javasolta. Hitler őrjöngeni kezdett. Meg volt győződve, hogy a tábornokok morfiumot akarnak beadatni neki, hogy azután egy gépen Salzburgba szállíthassák. Ekkor már napjai jórészt lent töltötte a bunkerben, ha nem a helyzetértékelő megbeszéléseken, akkor szobájában gondolataiba merülve vagy Nagy Frigyes falon lógó portréját nézegetve. Az egykori uralkodó lett a példaképe.

Április 22-én délelőtt Hitler izgatottan várta Steiner északon végrehajtott támadásáról a híreket. Kérte Koller tábornokot, a Luftwaffe vezérkari főnökét, hogy küldjön fel gépeket, ellenőrizze, Steiner csapatai mozgásba lendültek-e. A Führer Himmlert is felhívta, hogy tőle is érdeklődjön az eseményekről. A Reichsführer-SS-nek fogalma sem volt arról, hogy mi zajlik körülötte. Ő és Walter Schellenberg Gruppenführer továbbra is azzal voltak elfoglalva, hogy Bernadotte gróf közreműködésével titokban kezdeményező lépéseket tegyenek a nyugati szövetségesek irá-

nyába. Himmler tartózkodóan optimista választ adott, amit Hitler rögtön tényként kezelt.

A délben kezdődő helyzetértékelő megbeszélésen azonban Hitler biztos információkat kapott arról, hogy Steiner egységei nem indultak el. A szovjet erők ráadásul északon áttörték a várost körülölelő védelmi vonalat. A Führer kiabálni és sikoltozni kezdett. Most már nemcsak a hadsereg, de az SS is elárulja. Dühkitörése mellett minden, Guderiannal korábban folytatott éles vitája eltörpült. Végül kimerülten, sírva egy karosszékre zuhant. Igazán őszintén most először mondta ki, hogy a háború elveszett. Keitel, Jodl, Krebs és Burgdorf megtörten álltak. Hitler azzal folytatta, hogy miután harc közben nem eshet el, egyszerűen föbe lövi magát, ne hogy az ellenség kezére kerüljön. Próbálták meggyőzni, hogy induljon útnak Berchtesgadenbe, ám a Führer már döntött. Utasította Keitelt, Jodlt és Bormannt, hogy induljanak dél felé, ám azok megtagadták a parancsot. Bárki, aki menni akar, szabadon távozhat, közölte a Führer, ám ő Berlinben marad. Ragaszkodott hozzá, hogy egy ilyen tartalmú nyilatkozat is napvilágot lásson.

Goebbelt behívták a Birodalmi Kancelláriára, hátha neki sikerül távozásra bírnia Hitlert, ám ő a lehető legrosszabb választásnak bizonyult, mivel ő is már korábban elhatározta, hogy a fővárosban marad. Egy ideig – hátha sikerül megnyugtathatni a zaklatott lelkiállapotú Hitlert – kettesben beszélgettek annak szobájában. Amikor Goebbels kilépett az ajtón, közölte az ott várakozókkal, hogy Hitler megkérte, hozassa családját is a bunkerbe. Úgy tűnik, a beszélgetés során Goebbels elmondta neki, hogy ő és felesége, Magda már eldöntötték, hogy mind magukkal, mind hat gyermekükkel végeznek.

Hitler – feszült kísérete legnagyobb meglepetésére – sokkal nyugodtabb hangulatban jelent meg újra körükben. Jodl azt javasolta, hogy Wenck tábornok tizenkettedik hadseregét fordítsák vissza és ahelyett, hogy az Elbánál az amerikaiakkal venné fel a harcot, utasítsák, hogy szabadítsa fel Berlint. Hitlernek megtetszett az ötlet. „Keitel tábornagyot”, írta Jodl, „felkértük, hogy koordinálja a tizenkettedik hadsereg és a bekerítésből kitörni készülő kilencedik hadsereg hadmozdulatait.” Keitel azonnal indulni akart, ám Hitler ragaszkodott hozzá, hogy üljön le és várjon, amíg az egyik szolgálat ételt nem hoz neki, és útravalóul el nem készül néhány szendvics is számára. Rádasként kapott egy fél üveg konyakot és némi csokoládét is. Keitel ezután útra kelt Wenck főhadiszállása felé, míg Jodl a Potsdamtól északra, Krampnitzban felállított új Wehrmacht-főparancsnokságra indult.

A Hitler elmebajáról, illetve ennek mértékéről folytatott viták valószínűleg sohasem zárulnak le. De Maiziére ezredes azonban, aki azon az április 22-i estén ott volt a bunkerben, és akinek több helyzetértékelő megbeszélésen is lehetősége volt közelről megfigyelnie a Führer viselkedését, meggyőződéssel állítja, hogy „elmebaja elsősorban saját személyiségének a német néppel való beteges azonosításával” lehetett összefüggésben. Ez mindenesetre magyarázatot adhat arra, miért akarta, hogy Berlin lakossága is öngyilkos legyen. Úgy tűnik, saját csapatai veszteségei ugyanolyan örömet szereztek neki, mint az ellenségé.

– A veszteség soha nem lehet elég nagy! – kiáltotta Von Reichenau tábornagnak 1942-ben, amikor az az SS *Leibstandarte Adolf Hitler* által elszenvedett súlyos veszteségekről jelentett. – Azok a jövő diadalának magvait szórják szét!

A Seraglio hadműveletet – a Berchtesgadenbe menekülést – fel kellett gyorsítani. Egy csoport felkészült, hogy már másnap korán reggel útnak indulhasson. Von Puttkammer tengernagy, Hitler haditengerészeti szárnysegéde kapta a feladatot, hogy a Berghofban megsemmisítse Hitler minden nyilvános levelezését. Julius Schaub, Hitler személyes szárnysegédének, aki a Birodalmi Kancellárián, valamint a bunkerben felügyelte a Führer levelezését, a magánjellegű dokumentumokat kellett megsemmisítenie. A négy titkárból ketten már elindultak dél felé. A félelemtől reszkető dr. Morellnek sikerült csatlakoznia az első csoporthoz. Egy német katonaládában magával vitte Hitler orvosi leleteit.

A szövetséges titkosszolgálatokhoz sokkal vadabb pletykák jutottak el arról, hogy a náci vezetés miként próbálja elhagyni a német fővárost. Washingtonban a külügyminisztériumot figyelmeztette a madridi nagykövetség, hogy „a vezetők Norvégián keresztül Japánba akarnak menekülni. Heinkel 177-esek szállítják majd őket Norvégiába, ahol már várják őket a – valószínűleg Viking típusú – repülőgépek, hogy egyenesen Japánba repüljenek.” Ez minden bizonnyal a spanyol nácik vágya volt, akik beszéltek élelmiszer Németországba szállítására elkobzott tenger-alattjárókról is, melyekkel azután náci vezetőket lehetett volna külföldre szállítani. „Több olyan kórház is létezik Svájcban, ahova sebesülés vagy komolyabb betegség látszatával németeket utalnak be. Ezek az emberek valójában olyan fontos személyiségek, akiket menteni akarnak segítők.” Az állítás, mely szerint „álcázott német repülőgépek folyamatosan szállítanak [Spanyolországba] fontosabb személyeket” azonban kétségkívül közelebb állt a valósághoz. Pierre Laval, Vichy-Franciaország egykori miniszterelnöke egyike volt azoknak, akiket Németországból felséggel nélküli Junkerseken Barcelonába szállítottak. Franco kötelességének érezte, hogy Lavalt kiadja Franciaországnak, ám több náci menedéket kapott Spanyolországban.

A tömeges kivándorlás azt jelentette, hogy a bunker és a Birodalmi Kancellária szobái közül jó néhány felszabadult. A Krebs tábornok társaságában a bunkerbe költöző Freytag von Loringhoven őrnagy szerint a szellőzőrendszer kifogástalanul működött. Az apró tárgyalóban azonban, ahol nemritkán tizenöt-húsz ember is összezsúfolódott, szinte alig lehetett levegőt kapni. Hitler volt az egyetlen, akinek ülőhely jutott. Többiek eközben majdnem állva aludtak. A bombázások következtében repedések jelentek meg a falakon és por kavargott a levegőben. A dohányzás tilos volt a bunker alsó traktusaiban, így azoknak, akik mindenképpen dohányozni akartak, egy emelettel feljebb kellett menniük. A kényelmetlenségek ellenére a bunker és a Birodalmi Kancellária „tökéletesen el volt látva” élelmiszerrel és alkohollal. A jelentős alkoholkészletek nem segítették a tiszta gondolkodást. „A bunkerben”, jegyezte meg De Mazière ezredes, „a teljes széthullás jelei mutatkoztak. Az emberek hol részegek voltak, hol melankólia lett rajtuk úrrá. A tisztokra és a közkatonákra néha minden különösebb előjel nélkül tört rá a dühroham. Megszűnt a rend.” Ezzel a züllött életmóddal élesen szembenálltak azok a nácik által is magasztalt csa-

ládi értékek, melyek Goebbels feleségének és a hat gyereknek a megérkezésével jelentek meg a bunkerben. Mégis, mindkét életformához hozzátartozott az érzékenység, az önsajnálát és a kegyetlenség.

Freytag von Loringhoven a lépcső alján állt, amikor felül hirtelen megjelent Magda Goebbels, nyomában a hat gyerekkel. „Rendkívül elegáns” volt. A hat gyermek – Helga, Hilde, Helmut, Holde, Hedda és Heide – életkora öttől tizenkét évig terjedt. Neveiket nem úgy választották, mint például a hajóosztályokat szokás, hanem hogy így tisztelegjenek a Führer nevével fémjelzett betű előtt. Sápadt arcuk éles kontrasztban volt sötét ruhájukkal. Helga, a legidősebb nagyon szomorúnak tűnt, de nem sírt. Hitler nagyra becsülte Joseph és Magda Goebbels azon döntését, hogy mielőtt magukkal végeznének, megölik gyermekeiket is. A totális hűségnek ez a bizonyítéka arra ösztönözte Hitlert, hogy átadja az asszonynak saját, aranyból készült pártjelvényét, melyet mindig kabátján hordott. A gyermekek megérkezése a bunkerbe mindenkit kijózanított. Aki csak látta őket belépni tudta, hogy szüleik, mintegy isteni végakaratként saját kezűleg fognak végezni velük.

Kora délutáni elrettentő érzelmi kitörését követően Hitler, Eva Braun társaságában lepihent a bunkerben lévő kis nappalijában. Magához kérte két megmaradt titkárnőjét, Gerda Christiant és Traudl Jungét, osztrák dietetikusát, Constanze Manziylt valamint Bormann titkárnőjét, Elsa Krügeret. Hitler közölte az asszonyokkal, hogy a többiekhez hasonlóan nekik is indulniuk kell a Berghofba. Eva Braun elmosolyodott, és a férjéhez fordult.

– Tudod jól, hogy soha nem foglak magadra hagyni – mondta. – Melletted maradok.

Hitler magához vonta a lányt és ott, mindenki szeme láttára szájon csókolt. Ez mindenkit meglepett, aki ismerte a Führert. Traudl Junge és Gerda Christian közölték, hogy ők is maradni akarnak. Hitler gyengéden rájuk pillantott.

– Bárcsak a tábornokaim lennének olyan bátrak, mint önök – mondta. Búcsúajándékként ciánkapszulákat adott át az asszonyoknak.

Feltehetően röviddel ezután Eva Braun legépelte utolsó, Herta Ostermayrnak szóló levelét. A borítékot összes ékszere mellé tette. Az egyik, repülőgéppel dél felé induló férfi vitte el a csomagot. Az üzenetben Eva Braun leírta Hertának, hogy szétoszthatja az ékszereket. Az azokért kapott pénz segíthet a barátoknak a „nehéz időkben”. „Ne haragudj, ha egy kicsit zavaros ez az egész”, írta, „de itt vannak körülöttem G[oebbels] gyerekei és nem akarnak csendben maradni. Mit is írhatnék még? Nem tudom, hogyan fajulhattak idáig a dolgok, de többé már Istenben sem lehet hinni.”

A bombatámadás sújtotta város

Április 23-án a nácik által működtetett prágai rádióállomás egyik műsorában kijelentették, azzal, hogy a Führer úgy döntött, a birodalom fővárosában marad, a „harcnak európai jelentősége lett”. Ugyanezen a reggelen a 3. csapásmérő hadsereg újságja a következő főcímmel jelent meg: „A haza ujjong! Berlin utcáin járunk!” A nemzetiszocializmus nemzetközi ügyért kívánt harcolni, miközben a nemzetközi kommunizmus szemérmetlenül fordult a hazafias jelszavakhoz.

Berlin lakói számára az ideológiai okoknak immár semmilyen jelentősége nem volt. Egyedül a túlélés számított a bombázások idején. Ám a legrosszabb még ezután következett. Kazakov tábornok különleges, erre a célra kiszélesített vágányokon 600 milliméteres ostromágyúkat vontatott a város keleti felében álló Schlesicher vasútállomáshoz. Egyetlen lövedék mintegy fél tonnát nyomott.

A három lövegtornyon kívül Berlinben az Anhalter vasútállomás közelében kiépített bunker volt az egyik legnagyobb menedékhely. A föld felett három, alatta pedig két emeletet számláló vasbeton építmény falai egyes helyeken négy és fél méter vastagok voltak. A hatóságok fenyőből készült székeket és asztalokat, valamint nagyobb készlet halkonzervet szállítottak ide, ám a fejadagok hamar lecsökkentek, amikor sem üzemanyag, sem élelmiszer nem volt elegendő az országban. Az Anhalter bunker nagy előnye volt, hogy közvetlen összeköttetésben állt az U-bahn alagútjaival, noha a vonatok már régóta nem közlekedtek. Az emberek anélkül tudták gyalog megtenni a Nordbahnhofhoz vezető öt kilométeres utat, hogy közben bármilyen veszélynek is kitették volna magukat.

A bunkerben uralkodó állapotok borzasztóak voltak, mivel a létesítmény 3600 négyzetméterén mintegy 12 000 ember zsúfolódott össze. Akkor volt a tömeg, hogy még akkor sem lehetett volna eljutni a mosdóhoz, ha az nyitva lett volna. Egy nő leírta, hogyan állt hat napon keresztül egy helyben. A tisztálkodásra sokat adó németek számára mindez hatalmas megpróbáltatás volt, ám a közműszolgáltatás akadozása miatt elsődleges fontossága az ivóvíz beszerzésének lett. Volt egy működőképes kút a vasútállomás közelében, és a bejárat közelében álló fiatal nők vállalták a kockázatot, hogy vödörrel a kézben odarohannak. Közülük sokan életüket veszítették, mivel a vasútállomás a szovjet tüzéség egyik elsőszámú célpontjának számított. A visszatérőket azonban hálával halmozták el a gyengék, akik maguk nem tudták volna vállalni az utat. A víz csereeszköznek is megfelelt, hiszen azok,

akik nem voltak elég bátrak e vesszőfutáshoz, szívesen adtak élelmiszert egy-egy kortyért cserébe.

A fontosabb kereszteződésekben kiépített harckocsielhárító akadályoknál a továbbra is szökevényekre vadászó Feldgendarmerie ellenőrizte a papírokat. A pincékben egyre több német tiszt és frontkatona jelent meg polgári ruhákban. „A deztálás mintha teljesen természetes, tiszteletre méltó dolog lenne”, írta naplójába egy nő április 23-án, hétfőn. Leonidász Thermopülainál helytálló 300 spártai katonájára gondolt, akikről az iskolában oly sokat hallottak. „Itt és ott talán 300 német ugyanúgy viselkedett volna, de 3 millió már biztosan nem. Minél nagyobb a tömeg, annál kisebb a lehetőség az iskoláskönyvekből jól ismert hősiességre. Mi, nők, természetünkben adódóan nem szeretjük a hősködést. Érzékenyek, gyakorlatiasak és alkalmazkodók vagyunk. Jobb, ha élnek a férfiak.”

Amikor még aznap reggel kicsit később ugyanő szénért indult az S-bahn vonala mentén, azt kellett tapasztalnia, hogy a déli irányba vezető alagutat már le is zárták a szovjet előrenyomulás miatt. Járókelőktől hallotta, hogy az alagút másik végén egy szökéssel vádolt férfit felakasztottak. Szerencsétlent a földtől nem túl magasra kötötték fel és néhány fiú azzal szórakozott, hogy a tehetetlenül lógó holttestet jobbra-balra porgették.

Útban hazafelé rémülten látta „a hatalmas acélsisakok alól kikukucskáló lágy gyermekarcokat... a túlságosan nagy méretű egyenruhában oly apró és törékeny gyermekeket.” Azon tűnődött, hogy vajon miért döbbenti meg a „gyerekek ilyen becsapása”, mikor ha azok néhány évvel idősebbek volnának, nyilván kevésbé zaklatná fel a látvány. Arra a következtetésre jutott, hogy valamilyen természeti törvényt sérthet az, ha arra még éretlen emberi lényeket küldenek harcba. E lépés megtétele minden bizonnyal „az örület jele volt”.

Talán e nemi érettséget a halállal összekapcsoló törvény mellékhatásaként a fiatal katonák kétségbeesetten próbáltak megszabadulni szüzességüktől. A nemi erőszak kockázatával tisztában lévő lányok inkább valamelyik német fiúnak adták testüket, semmint egy részeg és valószínűleg erőszakos szovjet katonának. A Grossdeutscher Rundfunk Masurenallee-n álló műsorszóró állomásán az 500 fős személyzet kétharmada tizennyolcadik életévét éppen hogy betöltött fiatal lány volt. Itt április utolsó hetében „a széthullás jelei kezdtek mutatkozni”. A heves ivászatokat a hangarchívum zsákjai között megejtett közöszlések szakították csak meg. A rosszul megvilágított pincékben és a bunkerekben is fokozódott a szexuális aktivitás. A halálos veszély nemi vágyat fokozó hatása nem ismeretlen jelenség a történelemben.

Egy, a városban uralkodó hangulatról beszámoló norvég újságíró szerint az egyenruhás fiúk és lányok „ösztoneiknek engedve” „az élvezeteket hajszolják”. Mindez természetesen arról árulkodik, hogy a derék zurnalisztának nem sikerült megértenie a valódi helyzetet, különösen, ha azt a nemi erőszak lehetőségével szembesülni kénytelen lányok szemszögéből vizsgáljuk. Bárhogy is, az állatkert bunkerében és az éppen virágzó rododendronbokrok rejtekében szeretkező párok-tól eltekintve a többség csupán megnyugvást keresett a másik karjai között.

A készletek felhalmozása ugyancsak leküzdhetetlen ösztönként jelentkezett ezekben a napokban. Gerda Petersohn, a Lufthansa tizenkilenc éves titkárnője éppen Neuköllnben, az S-bahn-állomás közelében lévő otthonában tartózkodott, amikor elterjedt a hír, hogy a Luftwaffe egyik élelmiszer-szállító kocsija éppen a peron mellett vesztegel. Az asszonyok azonnal lerohantak, hogy kifosszák. Dobozokat, ládákat, bármit megragadtak, amit csak értek. Gerda közelében az egyik asszony keze toalettpapírral volt tele. Hirtelen szovjet repülőgépek csaptak le rájuk, és géppuskákkal pásztázták végig a környéket. Gerda az egyik vagon alá mászott be. A toalettpapíros asszony azonban életét veszttette. „Milyen szörnyű dolog WC-papírért meghalni”, gondolta a lány. Az utolsó dolog, amit megragadott, egy pilóták számára összeállított tartalék élelmiszercsomag volt némi kólával és apró malátatablettákkal. Utóbbiak a későbbiekben nem várt módon bizonyultak hasznosnak.

A Hermannplatzon álló Karstadt Áruházat, amely előtt az élelemért sorban állókat darabokra szaggatta az április 21-i bombázás, egy drámai hangvételű beszámoló szerint gyakorlatilag teljesen kifosztották. E történet szerint az SS-katonák, mielőtt felrobbantották az épületet, hagyták, hogy a civilek, amit tudnak, elvigyene. A detonációban azonban állítólag sok túlzottan mohó fosztogató is életét veszttette. Valójában, amikor több nappal később az SS Nordland hadosztály megszálta az áruházat, eszükben sem volt felrobbantani. Szükségük volt ugyanis a Karstadt ikertornyaira mint megfigyelőállásokra, ahonnan nyomon követhették a szovjetek előrenyomulását Neukölln és a Tempelhof repülőtér felé.

Amint megszűnt az áramellátás és a vezetékek nélküli rádiók sem működtek tovább, a pletyka lett az egyetlen hírforrás. Berlinben a kitalált történetek száma immár messze meghaladta a valódi beszámolókat. Egyesek szerint Model tábornagy nem lett öngyilkos, hanem titokban letartóztatta a Gestapo. A rendszer hazugságpezete által befolyásolt emberek számára bármi hihető volt.

Az 1. Belorusz front 7. osztálya propagandaháborút indított Berlinben. Repülőgépekről ledobott szórólapokon figyelmeztették a katonákat, hogy „semmi értelme folytatni a harcot”. Életüket csak szovjet börtönökbe vonulva menthetik, ne áldozzák hát fel magukat a fasiszta kormányzatért. Más, ugyanekkor ledobott szórólapokat „oltalomlevélként” megadáskor fel kellett mutatni. Az osztály jelentése szerint az akció sikeres volt, mivel „a Berlinben magukat megadó németek közel 50 százaléknál” volt ilyen szórólap és azt fel is mutatták fogságba esésükkor. Összesen mintegy kilencvenöt különböző típusú szórólap került ledobásra, közel 50 millió példányban. További röplapokat – körülbelül 1,66 millió példányban – a német civilek és a frontvonalon keresztül visszaküldött katonák között osztottak szét. A berlini hadművelet során 2350 embert küldtek vissza, hogy szivárognak be a város területére. További 2130 német hadifoglyot küldtek vissza, akik közül azután 1845 tért vissza, összesen 8340 embert hozva magukkal. Az elképzelés megvalósítását annyira sikeresnek ítélték, hogy a 3. csapásmérő hadsereg parancsnoka elrendelte az összes német hadifogoly szabadon bocsátását – a politikai tisztek felügyelete mellett.

A megfelelően kioktatott egykori hadifoglyokat – a „*Seydlitz-truppent*”, ahogy a német hatóságok hívták őket – zsebükben néhány levéllel, melyet nemrég fogságba esett katonák a családjuknak írtak, a frontvonalon keresztül visszaküldték Berlinbe. Max S. tizedes például ezt írta a szüleinek: „Szeretett rokonaim! Tegnap az oroszok fogságába estem. Nekünk korábban azt mondták, hogy az oroszok lelövik a foglyokat, de ez nem igaz. Az oroszok nagyon jól bánnak a foglyaikkal. Etetnek és meleg öltözetet is adtak. Jól vagyok. A háború hamarosan véget ér és én újra találkozok veletek, kedveseim. Ne aggódjatok miattam. Élek és egészséges vagyok.” A levél által használt kifejezések alapján kijelenthetjük, hogy azt orosz tisztek diktálták, ám az ilyen üzenetek szóbeszédre gyakorolt hatása még így is felért több tízezer szórólappal.

Az egyik, Berlin felett repülőgépekből kiszórt röplap a város női lakosságát szólította meg. „Mivel a fasiszta klikk fél a büntetéstől, azt reméli, hogy elhúzhatja a háborút. Ám nektek, asszonyoknak nem kell félnetek semmitől. Senki sem fog bántani benneteket.” A szöveg ezután arra biztatta a nőket, hogy győzzék meg a német tiszteket és a katonákat, hogy tegyék le a fegyvert. A politikai tiszteknek nyilván volt információjuk a Németország elleni offenzíva elején a nők ellen tömegesen elkövetett erőszakos cselekményekről, így kijelenthetjük, hogy még a háborús propaganda mércéjével mérve is hatalmas önbizalomról tettek tanúbizonyságot a szórólap megszövegezői. A szovjet propagandafelelősök „asszonyok, színészek, papok és professzorok” közreműködésével még rádióműsorokat is sugároztak, hogy meggyőzzék hallgatóságukat, semmilyen formában nem érheti bántódás őket.

Sokkal hatékonyabb üzenet is érkezett azonban egy „Friedrichshafen lakói által a berlini helyőrségnek írt levél”-ből. „A Vörös Hadsereg megérkezésének másnapján az élet visszatért a normális mederbe”, állt benne. „Az élelmiszer-ellátás nagyban javult. Friedrichshafen lakói kérik önöket, hogy ne higgyenek Goebbels Vörös Hadseregéről szóló propagandájának.” Úgy tűnik, a nők jelentős része jobban félt az éhezéstől, és különösen a gyermekek éhezésétől, mint a nemi erőszaktól.

Keitel tábornagy, akit a gondos Hitler előző este, indulása előtt szendvicsekkel, csokoládéval és konyakkal látott el, a fővárost délnyugati irányba hagyta el. Szerencséje volt, hogy nem találkozott össze Lejusenko harcokcsijaival. Keitel először a XX. hadtestnek a Zerbstnél kiépített amerikai hídfőállástól alig harminc kilométerre, Wiesenburgban lévő főhadiszállására igyekezett. Köhler tábornok hadteste főleg úgynevezett „ifjú” hadosztályokból állt. Ezeket a fiatalokat előzetes katonai kiképzésre a birodalmi munkaszolgálathoz hívták be. Messze nem részesültek teljes körű kiképzésben, ám a harci szellemmel – mint azt Wenck tábornok is hamarosan megtapasztalta – nem volt gond.

Április 23-án kora reggel Keitel a tizenkettedik hadsereg közeli főhadiszállására ment át, melyet egy erdészeti állomáson alakítottak ki. Itt Wenck tábornok és törzsfőnöke, Reichhelm ezredes várták. A tábornagy és a tábornok között a különbség nem is lehetett volna nagyobb. Keitel nagyképű, hiú, ostoba és kegyetlen ember volt, aki alázattal szolgálta Führerét. Wenck, aki őszülő haja ellenére fiatalos be-

nyomást keltett, ezzel szemben intelligens, katonái és közvetlen kollégái által egyaránt kedvelt tiszt hírében állt. Reichhelm ezredes úgy nyilatkozott látogatójukról, hogy az „kiváló őrmester volt, ám semmiféleképpen nem volt alkalmas tábornagnak”. Ezt jóindulatú kritikaként értékelhetjük. A Hitler mögé felsorakozó tábornokok közül Keitel volt az, akit „a hadsereg legfőbb sírásójaként” a leginkább gyűlölték.

Keitel kiselőadást tartott Wencknek és Reichhelmnek arról, hogy a tizenkettedik hadseregnek szükség van a Führer kiszabadításához Berlinből. Összevissza beszélt, mintha a náci párt valamelyik gyűlésén lett volna, és közben marsallbotjával hadonászott. – Hagytuk, beszéljen, majd hagytuk, hadd menjen – mondta később Reichhelm. Wenck tábornoknak ekkor azonban már volt egy jobb ötlete. A parancs szerint valóban támadást indít Berlin irányába, ám nem azért, hogy Hitlert mentse. Folyosót akart nyitni az Elbától, melyen keresztül azután a város lakói és a katonák elhagyhatják a várost, megmenekülve így az ostrom és a Vörös Hadsereg elől. Wenck mentőakcióra készült.

A tábornokaiban immár nem bízó Hitler ragaszkodott hozzá, hogy a tizenkettedik hadseregnek szóló parancsa hangozzék el a rádióban is, „*Soldaten der Armee Wenck!*”, vagyis „Wenck hadseregének katonáihoz!” címezve. Ez volt talán az egyetlen eset a történelemben, amikor katonai parancsot a harc kellős közepén nyilvánosságra hoztak. Nem sokkal ezt követően a *Werwolfsender* rádióállomás is bejelentette, hogy „a Führer Berlinből utasította az amerikaiak ellen harcoló csapatokat, hogy vonuljanak keletre és védjék meg a fővárost. Tizenhat hadosztály indult útnak és várhatóan egy órán belül megérkezik Berlinbe.” Az egésznek csupán az volt a célja, hogy a berlinieket becsapva úgy állítsák be a helyzetet, mintha az amerikaiak már a németeket támogatnák a Vörös Hadsereggel szemben. Véletlenül az amerikaiak pont ezen a napon szüntették be az Elba középső folyása felett a légi tevékenységet. A tizenkettedik hadsereg katonái megkönnyebbülhettek.

Wenck és törzskara tisztában voltak azzal, hogy Keitel legalább olyan mértékben tekinthető fantasztának, mint Hitler. Szembeszállni két szovjet harcokcsihadssereggel, miközben nekik maguknak egyetlen harcra fogható tankjuk sem volt, teljes képtelenségnek tűnt. – Kiadtuk hát saját parancsainkat – mesélte Humboldt ezredes, a rangidős hadműveleti tiszt. Wenck egy kisebb alakulattal Potsdam irányába akart indulni, miközben a hadsereg nagyobb része Berlintonól délre kelet felé vonult, hogy Busse egységeivel egyesülve segítséget nyújtson a menekülésben a kilencedik hadseregnek. – Rádiókapcsolatban voltunk Busséval is, tudtuk, hogy merre járnak. – Az amerikaiakkal így csupán egy meglehetősen lecsökkentett méretű erő vette fel a harcot.

Részletes parancsokat adtak ki és aznap Wenck kocsiba ült, hogy beszédet intézzon az északnyugatra Potsdam irányába, illetve a Treuenbrietzen és Beelitz felé, a kórház felszabadítására induló fiatal katonákhoz.

– Fiúk, még egyszer utoljára harcba kell vonulnunk – mondta Wenck. – Már nem Berlinről van szó, már nem a birodalomért harcolunk.

Feladatuk az egyszerű emberek megmentése volt a harcoktól és az oroszoktól. Hans-Dietrich Genscher, a tizenkettedik hadsereg fiatal utásza „a hűség, a felelősségtudat és a bajtársiasság” szívüket betöltő érzéséről beszélt.

Wenck határozott hangot ütött meg, noha akadtak olyanok, akik hittek e humanitárius akcióban, és voltak, akik a nyugati szövetségesek helyett inkább az oroszok ellen indultak volna harcba. „Megfordulunk tehát!”, írta Petter Rettich, az amerikai támadásoktól sokat szenvedett *Scharnhorst* hadosztály zászlóaljparancsnoka. „Gyors ütemben vonulunk kelet felé, hogy felvegyük a küzdelmet az Ivánokkal.”

A Berlinért folytatott csatában volt még egy tábornok, aki képességeivel messze kimagaslott tisztársai közül. Az LVI. páncéloshadtest parancsnoka, Helmuth Weidling tábornok úgy nézett ki, mint egy professzoros Erich von Stroheim, csak neki még haja is volt.

Április 23-án reggel Weidling felhívta a Führer bunkerét, hogy jelentést tegyen. Krebs tábornok „feltűnő távolságtartással” felelgetett, majd közölte, hogy Weidlinget halálra ítélték. Hihetetlen erkölcsi tartásról tanúbizonyságot téve a tábornok aznap délután megjelent a Führer bunkerében. Hitlert lenyűgözte ez a bátorság, így úgy határozott, hogy a férfi, akit nemrég még gyávasága miatt ki akart végeztetni, alkalmas arra, hogy Berlin védelmét irányítsa. Ahogy Refior ezredes is megállapította, az egész a rendszer jellemzőit jól tükröző tragikomédia volt.

Weidling LVI. páncéloshadteste ekkor már csak nyomokban emlékeztetett régi önmagára. A kilencedik ejtőernyős-hadosztálynak csupán maradványai voltak meg. A *Müncheberg* páncélosadosztályból egy-két egység volt hadra fogható, és noha a huszadik páncélgránátos-hadosztály jobb állapotban volt, parancsnoka, Scholz vezérőrnagy röviddel azután, hogy visszaértek Berlinbe, öngyilkosságot követett el. Csupán a *Nordland* és a tizennyolcadik páncélgránátos-hadosztály volt valamennyire hadra fogható állapotban. Weidling úgy döntött, hogy egy ellentámadás esetére tartalékként hátrahagyja a tizennyolcadik páncélgránátos-hadosztályt. A többi egységet a különböző védelmi körzetek között osztotta szét.

A város védelmi rendszerét nyolc – A-tól H-ig elnevezett – körzetre bontották. Mindegyik élén egy tábornok vagy ezredes állt, ám közülük csupán kevesen rendelkeztek fronttapasztalattal. A védelmi gyűrűn belül egy belső védelmi vonalat is kiépítettek, mely a városban körbehaladó S-bahn nyomvonalát követte. A legbelső területet délen a Landwehr-csatorna, északon pedig a Spree folyó határolta. A városban csak három komolyabb erődítmény – a Zoobunker, a Humboldthain és a Friedrichshain három betonból készült lövegtornya – segítette a védőket. 128 és 20 milliméteres ágyúikhoz elegendő lőszer állt rendelkezésre és a föld alatti telefonkábelek a megfelelő színvonalú kommunikációt is lehetővé tették. A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy az épületekben sebesültek és civilek ezrei zsúfolódtak össze.

Weidling ráébredt, hogy a szovjetek 1,5 millió katonájával szemben Berlint neki mintegy 45 000 Wehrmacht- és SS-katonával, valamint körülbelül 40 000 Volks-

sturm-harcossal kell megvédenie. A városban rendelkezésre álló hatvan tank szinte mindegyike az ő alakulatainál szolgált. Kellott volna lennie valahol egy Volkswagen gépkocsikkal ellátott *Panzerjagd*nak, vagyis páncélvadász-zászlóaljnak is – egyenként hat lövedéket kilövő rakétavetőkkal felszerelve –, ám ennek nem akadtak a nyomára. A központi kormányzati negyedben Mohnke Brigadeführer a Birodalmi Kancellárián kialakított bázisán mintegy 2000 ember felett parancsnokolt.*

A legközvetlenebb veszély, amivel április 23-án Weidlingnek szembe kellett néznie, az 5. csapásmérő hadsereg, a 8. gárdahadsereg, valamint az 1. gárdaharcoksihadsereg keletről és délkeletről érkező támadása volt. Aznap éjjel a még hadra fogható páncélos járműveknek újratankolás céljából a Tempelhof repülőtérre kellett hajtaniuk. Itt a nagyszámú repülőgéproncs, elsősorban Focke-Wulfok között egy, a hatalmas irodaépület mellett álló raktárban töltötték fel a járművek tankjait. A parancs értelmében délkeleti irányba, Britz felé kellett ellentámadást indítaniuk. Erősítésként csatlakozott az egységhez néhány Királytigris harckocsi és egy-két Nebelwerfer rakétavető is, ám az elsőszámú páncéltörő fegyver továbbra is a „gyalog Stuka” gúnyneven emlegetett Panzerfaust volt.

Miután látogatást tett a tizenkettedik hadseregnél, Keitel délután 3 órakor visszatért a Birodalmi Kancelláriára. Ő és Jodl utoljára tettek látogatást Hitlernél. Visszaérkezve a Krampnitznál kialakított ideiglenes OKW-főparancsnokságra tájékoztatták őket, hogy északi irányból szovjet erők – vagyis a 47. hadsereg – közelednek és a tábort a kora reggeli órákban el kell hagyni.

A Führer bunkerében Weidling távozását követően is mozgalmas volt az élet. Hitler lecsapva Keitelnek a tizenkettedik hadseregnél tett látogatását összefoglaló jelentésére, ismét az optimista álmok világába merült. Képelete menthetetlen rabjaként újra meggyőződéssel kezdett hinni abban, hogy a Vörös Hadsereg legyőzhető. Ekkor Albert Speer mindenki – és talán bizonyos fokig saját maga – meglepetésére visszatért Berlinbe, hogy egy utolsó látogatást tegyen Hitlernél. Hitler születésnapján búcsúja nem sikerült számára jól, hiszen oly sokan voltak akkor jelen. Noha érzései Führere és pártfogója iránt jelentős mértékben megváltoztak, nyilván még mindig sokat jelentett számára ez a – néhányak által homoerotikusnak vélt – barátság.

Speer először Hamburg felé indult, hogy megpróbálja elkerülni a menekültekkel zsúfolt utakat, ám az útvonalát így is elzárták. A szovjetek ugyanis elfoglalták Nauent. Ezután visszament a Luftwaffe egyik repülőtérére, ahol szerzett egy kétüléses Focke-Wulfot, amivel azután a Berlin nyugati peremén fekvő Gatow reptérre repült. Onnan egy Fieseler Storch tűzérési megfigyelő repülőgép vitte a városközpontba, és végül alkonyatkor, a város kelet-nyugati tengelyénél, a Brandenburgi

* A szovjetek mintegy 180 000 főre becsülték a német erőket. Mindez azért volt lehetséges, mert a Vörös Hadsereg ide számolta a későbbiekben fogságba esett fegyvertelen Volksturm-harcosokat, rendőröket, vasúti tiszteket és a birodalmi munkaszolgálat tagjait is. A számháborúban természetesen a propaganda is tevékenyen részt vett.

kapunál szállt le. Eva Braun, aki mindig is csodálta Speert, rendkívül megörült a férfinak, részben azért, mert ő korábban megjósolta visszatértét. Még a Speer iránt irigységgel vegyes gyűlöletet érző Bormann is örömmel fogadta, és a lépcső aljánál üdvözölte az újonnan érkezettet. Speer volt valószínűleg az egyetlen, aki még az utolsó órában is meggyőzhette Hitlert a távozás szükségességéről Berlinből. Bormann számára, aki a Führer környezetében lévőkkel – és különösen Goebbelszel – ellentétben nem rajongott az öngyilkosság ötletéért, ez volt az egyetlen esély, hogy menthesse az életét.

Hitler, emlékezett vissza Speer, nyugodt volt, mint a halálra készen álló öregemberek. Dönitz tengernagyról tett fel kérdéseket és Speer azonnal tudta, hogy Hitler az admirálist akarja utódjának kinevezni. A Führer érdeklődött arról is, hogy mi Speer véleménye a Berchtesgadenbe repülésről, illetve a Berlinben maradásról. Speer elmondta, hogy szerinte jobb lenne, ha ez az egész itt, Berlinben érne véget, semmint „a vidéki magányban, ahol nehezen lehet legendákat teremteni”. Hitlert, úgy tűnik, Speer szavaiban megerősíteni látta korábbi döntését. Ezt követően az öngyilkosságról beszélgettek és arról, hogy Eva Braun követni kívánja a halálba.

Április 23-án este Speer még a bunkerben volt, amikor Bormann rontott be a szobába, kezében egy Göring által Bajorországból küldött távirattal. Göring Koller tábornoktól értesült Hitler előző napi idegösszeomlásáról és azon bejelentéséről, hogy Berlinben marad, és főbe fogja magát lőni. Jogilag továbbra is Göring számított az utódnak, és ő valószínűleg attól tartott, hogy Bormann, Goebbels vagy Himmler ugyancsak bejelentik hasonló igényüket. Nyilván nem volt tudomása arról, hogy korábban már Dönitzre esett a választás. Göring több mint fél napot töltött azzal, hogy megtárgyalja a kialakult helyzetet tanácsadóival és az aznap reggel a fővárosból a bunkerben történetekről nem túl pontos beszámolóval hozzá érkező Koller tábornokkal. Ezután megszövegezte azt a táviratot, melyet még azon az éjszakán megküldtek Berlinbe. „Führerem! – Tekintettel döntésére, hogy a Berlin-erődben marad, jóváhagyja, hogy 1941. június 29-i rendelete értelmében, mint az Ön helyettese belföldön és külföldön egyaránt korlátlan hatáskörrel átvegyem a birodalom feletti teljes irányítást? Amennyiben ma este 10 óráig válasz nem érkezik, úgy veszem, hogy az Ön cselekvési szabadsága korlátozott, a rendelet értelmében a hatalmat átvehetem és országunk, valamint népünk érdekében cselekedhetek. Tudja, mit érzek Ön iránt e sötét órában. A szavak nem mondhatják el, mi játszódik le bennem. Kérem Istent, vegye oltalmába Önt, és gyorsan hozza el ide körünkbe. Az Ön hű Hermann Göringje.”

Nem lehetett nehéz Bormann-nak felkelteni a Führerben a gyanút. Göring egy második távirata, melyben Ribbentropot hívatta magához egyeztetésre, meggyőzte Hitlert, hogy nyilvánvaló árulásról van szó. Bormann azonnal felajánlotta, hogy megszövegez egy választ. Egy maró hangvételű üzenetben megfosztották Göringet minden rangjától és hatalmától. Felajánlották azonban neki, hogy egészségi okok miatt beadhatja lemondását. Így megmenekülhet a jóval komolyabb vádak elől. Göringnek nem volt más választása, minthogy elfogadta a lemondását. Még így is, Bormann parancsára, egy SS-különítmény vette körül a Berghofot és Göring

gyakorlatilag fogoly lett. További megaláztatásként a konyhákat lezárták, feltehetően azért, nehogy a Reichsmarschall megmérgezhesse magát.

E drámai eseményeket követően Speer látogatást tett Magda Goebbelsnél. Elmondása szerint az asszony sápadt volt és kis betonszobájában az ágyon feküdt. Goebbels egy pillanatra sem hagyta őket magukra. Később, amikor Hitler úgy éjfél körül visszavonult, egy tisztiszolga érkezett az üzenettel, hogy Eva Braun is látni szeretné Speert. A lány pezsgőt és süteményt rendelt kettőjüknek, majd a múltból kezdtek beszélgetni: Münchenről, a sielésekről és a Berghofban töltött időszakról. Speer mindig is kedvelte Eva Braunt – „az egyszerű müncheni lányt, egy senkit” –, akit most „méltóságáért és derűs nyugalmáért” különösen tisztelt. A tisztiszolga hajnali 3 órakor tért vissza azzal, hogy Hitler ismét felkelt. Speer elindult, hogy végző búcsút vegyen a férfitől, aki híressé tette őt. Csúpn néhány pillanatig tartott. Hitler egyszerre volt rideg és távolságtartó. Speer, egykori kedvence immár megszűnt létezni számára.

Este Eva Braun megírta utolsó levelét húgának, Gretl Fegeleinnek. „Hermann nincs itt velünk”, írta Gretl férjéről. „Nauenbe ment, hogy összeszedjen egy zászlóaljat, vagy valami ilyesmit.” Nem volt tudomása arról, hogy Fegelein naueni útjának elsődleges célja valójában egy Himmlerrel szervezett – végül létre nem jött – megbeszélés lett volna, mely egy összeesküvés részeként a nyugati szövetségesekkel kötendő békét volt hivatott előkészíteni. „Ki akar törni, hogy Bajorországban építthesse ki az ellenállást.” Nyilvánvalóan tévedett. Sőgora túl magasra jutott ahhoz, hogy azt akarja, egyszerű partizánként gondoljanak rá.

Eva Braun nem evilági gondolkodásmódja ellenére kifejezetten gyakorlatias szemléletmódról tanúbizonyságot téve ezután az üzleti ügyekről ejtett szót. Azt akarta, hogy Gretl semmisítse meg a személyes levelezésüket. „Senki sem találhatja meg Heise számláit.” Heise nem volt más, mint Eva Braun saját szabója és a lány nem akarta, hogy a közvélemény tudomást szerezzen róla, milyen drága ruhákat készítettett a Führer pénzén. Majd ismét az ékszerek kérdésével foglalkozott. „A gyémántórámat sajnós, éppen most javítják”, írta. Gretlnek kellett felkutatnia Strengemann Unterscharführert, aki az óra javítását intézte egy – az egyik utolsó halálmenettel az oranienburgi koncentrációs táborból „kimenekített” – valószínűleg zsidó órásnál.

Csalfa remények, hiú ábrándok

Remények

0 →

A rémült berliniek kénytelenek voltak hinni Goebbelsnek, amikor azt ígérte, hogy Wenck hadserege majd megmenti őket. Könnyen elhitték azt a pletykát is, mely szerint az amerikaiak a németek oldalán harcba szállnak majd az oroszok ellen. Sokan hallották, amint április 23-a éjszakáján anélkül szálltak át a város felett a repülőgépek, hogy akár egyetlen bombát is ledobtak volna. Ezek biztosan az amerikaiak, nyugtatgatták az emberek egymást, és valószínűleg ejtőernyősöket dobnak le. A két amerikai deszanthadosztály azonban sohasem szállt gépre.

Sőt, az ekkor Berlinbe érkező csapatok nemhogy nem amerikaiak, de még csak nem is németek, hanem franciák voltak. Április 24-én, kedden hajnali 4 órakor Krukenberg Brigadeführert ébresztették a Neustrelitz közelében álló SS-kiképzőtáborban, ahol a *Charlemagne* hadosztály maradványai a pomerániai katasztrófa óta állomásoztak. A Visztula hadseregcsoport főhadiszállásáról telefonáltak. Weidling tábornok nyilván értesítette Heinricit, hogy el fogja mozdítani Ziegler Brigadeführert a *Nordland* parancsnoki posztjáról. Krukenberggel közölték, hogy azonnal Berlinbe kell mennie. Indokot nem említettek. Egyszerűen azt mondták neki, hogy jelentkezzen a Birodalmi Kancellárián Fegelein Gruppenführernél. A törzstiszt azt is javasolta, vegyen maga mellé kíséretet, mivel lehet, hogy nem lesz egyszerű a fővárosba vezető útja.

Henri Fenet-t, a még hadra fogható zászlóalj parancsnokát azonnal felébresztették, ő pedig rögtön talpra ugrasztotta embereit. Krukenberg bőrből készült hosszú SS-tábornoki nagykabátját viselte, amikor beszédet intézett összegyűlt tisztjeihez és katonáihoz. Önkéntesek jelentkezését várta, akik majd elkísérik Berlinbe. A túlnyomó többség menni akart. Krukenberg és Fenet kiválasztott kilencven katonát, mivel a rendelkezésre álló járművek csupán ennyi embert tudtak szállítani. Sokuk tiszt volt, így köztük például a hadosztály lelkésze, Monsignore Mayol de Lupé gróf is. A háború után Krukenberg azt állította, hogy közülük senki sem volt nemzetiszocialista. A szó szoros értelmében ez minden bizonnyal igaz is volt, ám a francia fasizmus feltehetően közelebb állt a náciizmushoz, mint annak spanyol vagy olasz változata. Bárhogyan is, a Harmadik Birodalom romjain életüket áldozni kész önkéntesek elszánt antibolsevikok voltak, függetlenül attól, hogy az új Európában vagy a „*vieille France*”-ban hittek.

A kiválasztott katonák zsebeiket és történetkájukat lőszerral tömték meg és magukhoz vették a zászlóalj megmaradt Panzerfaustjait is. Reggel fél 9-kor, ahogy

felsorakoztak járműveik mellett, hirtelen meglátták a Reichsführer-SS-t, amint nyitott Mercedesében elszáguld mellettük. Himmler anélkül hajtott tovább, hogy akár egyetlen pillantást is vetett volna katonáira. Sem örök, sem kíséret nem tartott vele. Krukenberg csak évekkel később értette meg, hogy Himmler minden bizonnyal ekkor tért vissza Lübeckből hohlenycheni magányába. Előző éjszaka ugyanis Bernadotte gróffal, a svájci Vöröskereszt képviselőjével találkozott.

A két páncélozott csapatszallító járműből és három teljesen megrakott teherautóból álló menetoszlop elindult Berlin felé. Korábban már értesültek arról, hogy a szovjet tankok elérték Oranienburgot, ezért Krukenberg úgy döntött, hogy még nyugatabbról közelíti meg a német fővárost. Nem tűnt egyszerűnek az út. Mindenki, legyen szó külföldi munkásról, menekülről, vagy éppen rendezetten vonuló alakulatról, az ellenkező irányba haladt. Sok Wehrmacht-katona gúnyolódott a *Charlemagne* önkéntesein, mondván, rossz irányba mennek. Néhányan a halántékukat lapogatták, így jelezvén, hogy a franciák biztosan megőrültek. Megint mások azt kiabálták, hogy a háborúnak már majdnem vége. Még a *Nordland* hadosztály távirászalakulatával is összefutottak. Ennek parancsnoka állítása szerint azt az utasítást kapta, hogy vonuljon Schleswig-Holsteinbe. Krukenberg, aki egy ideje már nem volt felettesei számára elérhető, ezt az információt nem tudta ellenőrizni. Arról sem tudott így, hogy Ziegler és Weidling között komoly vita alakult ki.

Miután egy vadászgép támadást intézett a kocsioszlop ellen, megölve egyik katonáját, és nem túl távol tüzérség zaját is hallották, Krukenberg olyan kis mellékutakra vezette csapatát, melyeket még a háború előtt Berlinben tisztként eltöltött időszakból ismert. Kihasználva a fenyőerdők rejtékét, közelebb nyomultak a városhoz. Az út azonban a felrobbantott hidak és útakadályok miatt fokozatosan járhatatlanná vált, ezért Krukenberg elrendelte, hogy a teherautók térjenek vissza Neustrelitzbe. Ő a két páncélozott szállító járművel tovább folytatta az utat, ám a francia önkéntesek többségének így is gyalog kellett megtennie a következő mintegy húsz kilométert.

Az Olimpiai Stadion mellett fekvő Reichssportfeldet este 10 órakor érték el. A kimérült katonák találtak egy Luftwaffe-ellátmányraktárt, ám legtöbbjük a pilóták számára készített speciális, benzedrinnel kevert kakaót ivott. Csak keveseknek sikerült elaludnia. Szárnysegéde, Pachur százados társaságában Krukenberg ezután útnak indult az elhagyatott Berlinen keresztül, hogy a Birodalmi Kancellárián jelentkezzen Fegeleinél. A franciák körében elterjedt a pletyka, hogy maga Hitler jön majd ki, hogy megtekintse őket.

Közvetlenebb főnökük, az aznap reggel mellettük elsuhanó Himmler végül mégis átlépte a Rubicont. A „hűséges Heinrich”, ahogy Hitler udvartartásában nevezték, összeesküvő lett. A cselszövéshez kevés tehetsége volt, ráadásul kitűzött céljaiban sem igazán hitt. Egyetlen előnye talán az volt, hogy Hitler sohasem hitte volna, hogy a „Hűség a becsületelem!” büszke SS-jelmondatot kiöltő Reichsführer egyszer majd elárulja.

Speer szerint Himmler még ekkor is rendkívül dühös volt Hitlerre, amiért megfosztotta mandzsettaszalagjuktól magyarországi Waffen-SS-hadosztályait. Ám ha Hitler maga mellé rendelte volna, vagy valamilyen módon jelét adta volna annak, hogy többre tartja, mondjuk Martin Bormann-nál, Himmler azonnal könnyes szemmel rohant volna, hogy odaadásáról biztosítsa Führerét. Határozatlansága tehát döntésképtelenné tette. A Reichsführer legnagyobb tévedése azonban az volt, hogy kísérletet tett az ellenséggel a különtárgyalások megindítására, mivel úgy vélte, személye nélkülözhetetlen a nyugati szövetségesek számára, hiszen „egyedül ő képes a rend helyreállítására”.

Az első két, Bernadotte gróffal folytatott megbeszélésen Himmler nem átalotta a beszélgetést a koncentrációs táborokban fogva tartottak kiszabadulásának kérdésére terelni. – A Reichsführer már nincs tisztában a realitásokkal – mondta Bernadotte Schellenbergnek a Hitler születésnapját követően tartott megbeszélésen. Himmler nem volt hajlandó követni Schellenberg tanácsát, aki azt javasolta neki, hogy űzze el vagy akár gyilkolja meg a férfit, akihez oly sokáig hű maradt.

Április 22-én Schellenbergnek – miután Fegeleintől értesültek a Führer aznapi dührohamaról – sikerült meggyőznie Himmlert, hogy ne látogassa meg a bunkerben Hitlert. Schellenberg attól tartott, hogy főnöke abban a pillanatban megváltoztatja szándékát, amint ismét meglátja a Führert. Himmler így egy közvetítőn keresztül ajánlotta fel Berlin védelméhez SS-kísérőzászlóalját. Hitler azonnal elfogadta a felajánlást és egy térképen meg is mutatta, hogy az egységnek az állatkertnél, a Birodalmi Kancellária közelében kell majd felsorakoznia. A Führer parancsot adott a fontos hadifoglyok elszállítására is, hogy azokkal a vereség pillanatában rögtön végezni lehessen.

Április 23-án éjszaka Himmler és Schellenberg Lübeckben találkoztak Bernadotte-tal. Himmler, immár tudva, hogy Hitler Berlinben végezni akar magával, végre elkötelezte magát a tárgyalások azonnali megindítása mellett. Most már hivatalosan is felkérte Bernadotte gróft, hogy vegye fel a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel és kérjen tűzszünetet a nyugati fronton. Cserébe megígérte, hogy az összes skandináv foglyot Svédországba küldik. Jellemző Himmler és a valóság furcsa viszonyára, hogy a Reichsführer rögtön azon kezdett tűnődni, hogy Eisenhowerrel találkoзва meg kell-e majd hajolnia, vagy elég lesz, ha csak kezét nyújt.

A Berlinben még fogságban lévő zsidók számára a Vörös Hadsereg megérkezése vagy egy tizenkét éves rémálom végét, vagy az utolsó pillanatban történő kivégzést jelentette. A korábban Potsdamban letartóztatott Hans Oskar Löwensteint a Berlin Wedding nevű északi kerületében álló zsidó kórház körül kiépített schulstrassei átmeneti táborba vitték. A két szinten összezsúfolódott mintegy 600 ember krumplihéjon, céklán és „vízlevesen” élt. Sok Löwensteinhez hasonló, félig zsidó származású – a náci által „*Mischlingé*”-nek nevezett – fogoly volt közöttük. Voltak itt kivételezett helyzetben lévő, a náci által védett zsidók is, mint például a berlini olimpiai játékok szervezői. A semleges államokból, például Dél-Amerikából származó

zsidó foglyok csupán azért maradhattak mindeddig életben, mert hozzátartozóik kávébabot küldtek az SS-hivatalnokoknak.

A tábor parancsnoka, Doberke SS-Obersturmbannführer parancsot kapott, hogy végezzenek az összes fogollyal, ám ő igencsak nyugtalankodott. A foglyok szóvivője egy rendkívül egyszerű ajánlattal kereste meg.

– A háborúnak vége – mondta Doberkének. – Ha megmenti az életünket, mi megmentjük a magáét.

A foglyok ezután készítettek egy formanyomtatványt, melyet mindannyian aláírtak, és melyen az állt, hogy Doberke Obersturmbannführer megmentette az életüket. Két órával azután, hogy a nyomtatványt átvették tőlük, a foglyok észrevették, hogy a kapuk tárva-nyitva és az SS-őrök eltűntek. A felszabadulás azonban nem csupán ilyen örömteli pillanatokat tartogatott az oly sokat szenvedők számára. A szovjet katonák a táborokban megerőszakolták a zsidó lányokat és asszonyokat, nem tudván, hogy szerencsétleneket már a nácik is molesztálták.

A Berlin felé tartó szovjet csapatokat „szovjet, francia, brit, amerikai és norvég hadifoglyokból álló”, valóban nemzetközi társaság éljenezte meg. Hangos kiáltásokkal üdvözölték őket a rabszolgamunkára Németországba hurcolt lányok és asszonyok is. A Berlinbe dél felől érkező Konyev tábornok észrevette, hogy a menekülők a harckocsik lánctalpnymaiban haladtak, felismerve, hogy ott egészen biztosan nem léphetnek aknára.

A kelet felől érkező Grosszman ugyancsak „családostul vonuló szakállas orosz parasztok százaival” találkozott. A falvak vénjeinek és a szakállas „nagybácsik” tekintetében „kétségbeesés tükröződött”. A németek által még korábban kijelölt falusi vezetők és rendfenntartók egészen Berlinig menekültek, és most nincs más választásuk, minthogy hagyják magukat „felszabadítani”.

„Egy öregasszony gyalog távozik Berlinből”, jegyezte le Grosszman naplójába. „Kis kendőt visel a fején. Olyan, mintha zárandokúton lenne, zárandokúton a nagy orosz pusztaságban. Egy ernyő van a vállán, a nyeléről egy hatalmas alumíniumserpenyő lóg le.”

Noha Hitler még mindig nem tudta teljesen megemészteni, hogy a nyugati frontról keletre kell csapatokat átvezényelni, Jodl és Keitel belátták, hogy nincs már más lehetőség. A Wehrmacht hadműveleti parancsnoksága ennek megfelelően ki is adta a parancsokat. Sztálin gyanúja, keveredve a szovjet bosszúpolitikával, önbeteljesítő jóslattá vált.

Sztálint mindeközben Lengyelország sorsa is foglalkoztatta. Egyáltalán nem volt szándékában lemondani az átmeneti kormány megalakításáról. Ami őt illette, ez teljesen magától értetődő lépés volt és a lengyelek akarata ebből a szempontból nem sokat számított. „A Szovjetuniónak”, írta április 24-én Truman elnöknek, „joga van olyan lépéseket tenni, melyek Lengyelországban egy szovjetbarát kormány létrejöttét segítik elő.” Ez természetesen teljes szovjet befolyást jelentett. „Ugyancsak fontos figyelembe venni a tényt, hogy Lengyelország határos a Szovjetunióval,

ami nem mondható el Nagy-Britanniáról és az Egyesült Államokról.” Most már, hogy Berlint gyakorlatilag bekerítették és a nyugati szövetségesek is kikerültek a képből, Sztálin nem érezte szükségesnek, hogy udvariaskodjon. A szovjet részről az amerikai légierőt korábban ért vádak ellenére még bocsánatkérésre sem került sor akkor, amikor hat szovjet vadászgép két amerikai repülőgépet megtámadott és egyet közülük le is lőtt.

Sztálin, élvezve köztük a versenyt, továbbra is nyomás alatt tartotta két marsallját. Április 23-án hajnaltól a Zsukov 1. Belorusz frontja és Konyev 1. Ukrán frontja között húzódó határvonal Lübbentől kiszélesedett, ám most észak felé, Berlin központja felé kanyarodott. Konyev jobb oldali határvonala egészen az Anhalter vasútállomásig húzódott. Ribalko harckocsihadtestei Mariendorfnál a Teltow-csatorna közelében csupán öt kilométerre voltak tőle délre. Zsukov csupán akkor szerzett tudomást arról, hogy Ribalko hadserege elérte Berlint, amikor Katukov 1. gárda-harckocsihadserégének egyik összekötő tisztje április 23-án késő este kapcsolatba lépett vele. Zsukov megdöbbent.

Amióta április 22-én elérték a Teltow-csatornát, Ribalko három hadtestének egy egész nap állt rendelkezésére, hogy felkészüljön a teljes körű támadásra. A csatorna beton partfalai és az északi oldal jól védett raktáráépületei komoly akadállyal tűntek. Noha a Volkssturm-egységek önmagukban nem lettek volna méltó ellenfelei a 3. gárda-harckocsihadserég alakulatainak, a félkatonai szervezet egységeihez erősítésként csatlakozó tizenhatalmadik és huszadik páncélgránátos-hadosztályok már megnehezítették az előrenyomulást. A frontáttöréshez a tüzéséget már két nappal korábban az első vonalba rendelték, ám akkora volt a forgalom a zosseni úton, hogy az ütegek csak nehezen tudtak előrejutni. Ha a Luftwaffe rendelkezett volna néhány bevethető repülőgéppel, az útvonal tökéletes célpontot nyújtott volna. Lucsinszkij 48. gárda-lövészadosztálya viszont időben érkezett ahhoz, hogy felkészüljön a hídfőállások elfoglalásához és végül a tüzéséget is sikerült felállítani. Nem volt könnyű feladat. Közel 3000 ágyút és nehézmozsarat kellett április 23-a éjszakáján elhelyezni. Ez a front minden kilométerén 650 löveget jelentett, melyek között akadtak 152 milliméteres és 203 milliméteres tarackok is.

Április 24-én reggel 6.20-kor kezdetét vette a tüzéségi támadás a Teltow-csatornánál. Ekkora tüzerő korábban még a Neisse vagy a Visztula frontszakaszán sem koncentrált. Mire Konyev odaért Ribalko parancsnoki állásához, addigra már majdnem véget ért az egész. Az 1. Ukrán front parancsnokainak egy maroknyi csoportja egy nyolcemeletes épület lapos tetejéről figyelte, ahogy a nehézüzerség sorra dönti romba a csatorna túlsó partján álló épületeket. A légierő magasban elzúgó bombázói több hullámban biztosították a tüzéségi támadást. A gyalogság összecuskható rohamcsónakokban kezdte meg az átkelést. Reggel 7 órára az első lövész-zászlóalj már a túlsó parton voltak és megkezdtek egy hídfőállás kiépítését. Dél után nem sokkal helyére került az első pontonhíd és megindulhattak a harckocsik.

A Berlin délkeleti részét védőkre már a Teltow-csatornán keresztül meginduló átkelést megelőzően is nagy nyomás nehezedett. Április 23-án hajnalra Csujkov né-

hány lövészegységének Köpenicktól délre sikerült átkelnie mind a Spree-n, mind a Dahmén. A nap során és a következő éjszakán Csujkov gárda-lövészadosztályai és Katukov harckocsidandárjai Britz és Neukölln irányába haladtak tovább. A 28. gárda-lövészadosztály állítása szerint a civilek annyira féltek, hogy „csizmáinkat csókolgatták”. Április 24-én kora hajnalban pedig az 5. csapásmérő hadsereg egyik, a dnyeperi flottilla ágyúnaszádjai által támogatott hadteste még északabbra, a Trep-tow park közelében kelt át a Spree-n.

Április 24-én a nap első fénysugarainál ellentámadásba lendült Weidling hadtestének szinte az összes, előző este a Tempelhofnál újra feltankolt alakulata. Noha a Nordland „Hermann von Salza” nehézpáncélos-zászlóaljához tartozó Királytigri-sek több szovjet tankot is kilőttek, az ellenség elsőprő erőfölénye megkérdőjelezhetetlen volt. „Három óra leforgása alatt”, írta az 5. csapásmérő hadsereg hadosztályparancsnoka, „az SS hat támadást indított, de minden alkalommal meghátrálni kényszerült. A földön mindenfelé fekete ruhás holttestek hevertek. A Párducok és a Ferdinandok lángoltak. Dél körül hadosztályunk ismét megkezdhetette az előrenyomulást. Biztosították a Treptow park teljes területét, és alkonyatra elértük a várost körülölelő S-bahn-vonalat.” A harc gátlástalan volt. A szovjet katonáknak például azt mondták a politikai tisztek, hogy „Vlaszov és emberei is részt vesznek” a Berlinért folytatott ütközetben. Ez azonban hazugság volt. Ők ugyanis ekkorra már lent voltak Prága térségében.

Miközben Konyev harckocsihadseregei a Teltow-csatornánál kiépített védelmi vonalakat támadták, utóvédje komoly veszélybe került. Nyugatról Wenck alakulatai közeledtek Treuenbrietzen és Beelitz felé, miközben a jobbszárnyon a Berlintonól délkeletre fekvő erdők irányából a kilencedik hadsereg próbált kitörni az alakulatait körülölelő ellenséges gyűrűből.

Lucsinszkij tábornok a 28. hadsereg egy részét már kelet felé fordította, hogy alakulatai a durván a Berlin–Cottbus autópálya nyomvonalával megegyező arcvonalon felvegyék a kilencedik hadsereggel a harcot. Az elszigetelt kilencedik hadsereggel eddig nem igazán törődő *Sztavka* most legalább gyorsan cselekedett. Novikov marsallt, a Vörös Hadsereg légierijének parancsnokát utasították, hogy az erdőkön átvonuló 80 000-es német erővel szemben vonja össze 2., 16. és 18. légi hadseregeit. Azt azonban még nem tudták a szovjet parancsnokok, hogy a német egységek Berlin felé próbálnak majd áttörni, vagy nyugat felé indítanak rohamot, hogy Wenck tábornok tizenkettedik hadseregéhez csatlakozhassanak.

Április 24-én reggel a Beelitz-Heilstätten közelében álló kórházkomplexum nővéreinek legrosszabb rémálmai váltak valósággá. A talaj hirtelen remegni kezdett, ahogy a szovjet tankok közeledtek. Lejusenko egyik harckocsioszlopa, miután félresöpörték az útból a svájci Vöröskereszt képviselőit, egyenesen behajtottak a kórház területére. A harckocsizók géppisztolyokkal felfegyverkezve berontottak az első épülettömbbe. Először csupán az órák érdekelték őket, és mindenhol azt kiabálták: „Uri! Uri!” Ám ekkor hírek érkeztek, hogy Beelitzben fosztogatások kezdődtek, embereket lőnek le és megerőszakolják a nőket. A nővérek és a felnőtt betegek a

legrosszabbra készültek fel. A potsdami kórházból érkezett gyerekek igazán azt sem értették, hogy mi folyik körülöttük.

A nővérek nem sejtették, hogy Wenck fiatal katonái ki fogják őket szabadítani. Hitler ezzel szemben meg volt győződve arról, hogy Wenck hadserege őt is és Berlint is megmenti a végső pusztulástól. Steiner úgynevezett hadseregéről már alig ejtettek szót a Führer bunkerében. A hűséges Dönitz tengernagy választáviratában megírta Hitlernek, hogy kérésére az összes tengerészt Berlinbe küldi. A terv, mely szerint az embereket veszélyes kényszerleszállást végrehajtó Junkers 52S típusú gépekkel szállították volna a főváros központjába, legalább annyira tanúskodott a tényleges helyzet hiányos ismeretéről, mint a tengerészek életének semmibe vételéről.

A bunkerben lévők közül senki sem hitte, hogy bárki is átjuthat a fővárost övező ellenséges gyűrűn. Nem csoda így, ha Krukenberg vezérőrnagy megjelenése éjfél körül mindenkit meglepett. Amikor végül Krebs tábornokhoz kísérték, az nem rejtette véka alá megdöbbenését. A tábornok, akit Krukenberg még 1943-ból, a Közep hadseregcsoporttól ismert, kijelentette, hogy az elmúlt negyvennyolc órában rengeteg tisztet és alakulatot rendeltek Berlinbe, ám „ön az első, aki sikerrel járt”.

A Führer bunkerében, noha építésekor nem sajnálták a pénzt felszerelésére, nem volt megfelelő távíróeszköz. E miatt Freytag von Loringhoven őrnagy és Boldt százados csupán egy módon tudták a szokásos helyzetértékelő megbeszélésekre beszerezni a Vörös Hadsereg előrenyomulásának mértékére vonatkozó információkat. A berlini telefonkönyvből előkeresték és felhívták azokat a magánlakásokat, melyek tulajdonosai a város peremén laktak. Ha a lakók felvették a telefont, megkérdezték tőlük, hogy látnak-e ellenséges csapatmozgásra utaló jeleket. Ha pedig – rendszerint vaskos káromkodások közepette – oroszul szóltak a kagylóba, a következtetés magától adódott. Az európai helyzetre vonatkozó információkat a Heinz Lorenztől, Hitler sajtótitkárától titokban beszerzett Reuters-jelentésekből ollózták ki. Freytag von Loringhoven azt tapasztalta, hogy – mivel pontos információkhoz csak rajtuk keresztül lehetett hozzájutni – most még azok is kedvesen bántak velük, akik a bunkerbe érkezésükkor semmibe vették őket.

A bunker lakóinak többsége semmivel nem tudta elütni az időt. Iszogattak, a folyosókon lebzseltek és közben arról beszélgettek, hogy fegyverrel avagy ciánnal jobb-e öngyilkosságot végrehajtani. Általános volt a nézet, hogy a bunker élve szinte senki sem fogja elhagyni. A nedves és hűvös bunkerben még mindig jobb körülmények uralkodtak, mint Berlin bármely másik pincéjében vagy légvédelmi óvóhelyén. A lakóknak volt vizük, és a generátorok elektromos árammal is ellátták a létesítményt. Étel és ital ugyancsak bőven állt rendelkezésre. A Birodalmi Kancelária továbbra is működőképes konyháiban folyamatosan készült a ragu az odalenn élők számára.

A berliniek városukat ekkoriban a „birodalom halotti máglyájaként” emlegették. Az utcai harcok a civilek körében is szedték áldozataikat. A tulai Ratjenko. százados, Bogdanov 2. gárda-harckocsihadseregének egyik tisztje a Berlin északnyugati kerü-

letében, Reinickendorfban lévő egyik pince kapuján kopogott be. Senki nem nyitott ajtót, így berúgta. Géppisztolysorozat csattant fel és a szovjet katona halott volt. A 2. gárda-harcokoszad sereg vele tartó katonái löni kezdtek befelé az ablakon és az ajtón keresztül. Végeztek a fegyverrel – egy civil ruhás fiatal Wehrmacht-tisztet –, de megöltek egy asszonyt és egy gyereket is. „Az épületet ezután embereink körülvették és felgyújtották”, állt az esetről készült jelentésben.

A SZMERS fogságba esésüket követően rögtön kihallgatta a rejtőzködő Wehrmacht-tiszteket. Különleges vadászalakulatot állítottak fel, melynek élén egy 1927 óta náci párttag „véreb” állt. A férfi – nyilván, hogy saját életét mentse – ígéretet tett a tisztek felkutatására. Összesen húszat, köztük egy ezredest sikerült kézre keríteniük. „Egy másik tiszt meggyilkolta a feleségét, majd magával is végzett, amikor a SZMERS kopogtatott nála”, állt a jelentésben.

A Vörös Hadsereg katonái – elsősorban a maguk szórakoztatására és nem információszerezés céljából – úgy döntöttek, hogy használni fogják a telefonhálózatot. Miközben átkutatták a lakásokat, fogták a készülékeket, és találmányra feltárcsáztak egy-két berlini számot. Amikor egy német felvette a vonal másik végén a kagylót, félreismerhetetlen orosz hangnemben tájékoztatták a gyanútlan személyt arról, hogy itt vannak az oroszok. Mindez „nagyon meglepte a berlinieket”, írta egy politikai tiszt. Nem sokkal korábban az 5. csapásmérő hadsereg politikai osztálya „abnormális jelenségekről”, vagyis fosztogatásokról, ittas gépjárművezetés okozta súlyos sérülésekről és „erkölcsstelen cselekményekről” tett jelentést.

A valódi frontharcosok közül sokan megfelelően viselkedtek. Amikor a 3. csapásmérő hadsereg egyik utászalakulata belépett az egyik lakásba, „egy kis bábuska” közölte velük, hogy lánya betegen ágyban fekszik. Valószínűleg így akarta őt megmenteni a nemi erőszaktól, ám az utászoknak ez ott és akkor nem tűnt fel. Adtak némi élelmet a családnak és egyszerűen továbbálltak. Más frontharcosok azonban rendkívül kegyetlenek voltak. Egyesek szerint ennek a „háború személytelen erőszakossága” volt az oka, míg mások úgy vélik, hogy a nők ezekben az esetekben „az ellenfél felett aratott diadalt” voltak hivatottak pótolni. Az egyik történész megállapította, hogy a szovjet katonák által keltett erőszakhullám gyorsan elcsitult, ám a folyamat gyakran újra kezdődött, amint megjelent egy újabb alakulat.

Április 24-én a 3. csapásmérő hadsereg egy keskeny sávban, ahol heves német ellenállásba ütköztek, bevetette az 5. tüzerhadosztályát. A nehézágyúk elpusztítottak tizenhét házat és 120 védőt megöltek. A szovjet támadók szerint négy házban a németek kitétek a fehér zászlót, majd ismét tüzelni kezdtek. Ez a harcok során azután gyakran megtörtént máshol is. A Volkssturm tagjai meg akarták ugyan adni magukat, és lopva lengették is a fehér kendőket, ám a fanatikusabbak tovább akarták folytatni a harcot.

A németek három rohamlőveggel ellentámadást indítottak, ám ez a kísérlet a hős felderítő, Sulzenyok miatt kudarcot vallott. Sulzenyok, miután megszerzett három Panzerfaustot, egy romos háznál ásta be magát. Az egyik német lövedék a közelében csapódott be és törmelékkel szórta tele a detonációtól megsüketült katonát. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy támadást intézzon a közeledő

rohamlővegek ellen. Az első felgyújtotta, és károkat okozott a másodikban is. A harmadik sebesen visszavonult. Tettéért megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetését, ám másnap „egy civil ruhás terrorista végzett vele”. Az adott körülmények között ez lehetett egy kevésbé jól felszerelt Volkssturm-harcos is, ám a szovjetekben élő terroristakép kevésbé tért el a Barbarossa-hadművelet ideji Wehrmachtétól.

Nem messze a fenti események helyszínétől, a mögöttes területeken Vaszilij Grosszman leállította dzsipjét a Berlin északkeleti részén fekvő Weissensee kerületben. Egy pillanat alatt egy csoport kölyök vette körül kocsiját és cukorkát kértek, illetve kíváncsian fürkésztek a térdére fektetett térképet. Grosszman meglepte a gyerekek merészsége. Tényleg körül akart nézni. „A virágzó kertek teljes ellentmondásban állnak a Berlinről mint laktanyáról bennünk élő képpel”, írta. „A tüzéség robaja betölti a levegőt, ám a pillanatra beálló csendben hallani lehet a madarak énekét.”

Krukenberg április 25-én hajnalban hagyta el a romos Birodalmi Kancelláriát. Hideg volt és az égen alig voltak felhők. Nyugat-Berlinben továbbra is furcsa csend honolt, az utcákon nem volt mozgás. Weidling főhadiszállásán, a Hohenzollern-dammon lazultak a biztonsági előírások. A belépőktől azonosításra csak a zsoldkönyvet kérték el az őrk. Weidling elmesélte Krukenbergnek, hogyan kellett rossz állapotban lévő páncéloshadtesteit megosztani a Hitlerjugend-alakulatok és a nem megfelelően felfegyverzett Volkssturm-egységek, vagyis olyan alakulatok között, melyektől nem várható, hogy heves ellenállást fognak kifejtteni. Krukenbergnek a Berlin délkeleti részén lévő C védelmi körzetet és ezzel együtt a 11. SS-páncélgránátos *Nordland* hadosztályt kellett átvennie. Az volt a benyomása, hogy a *Nordland* parancsnoki posztjáról elmozdított Zieglernek azért kellett mennie, mert egyszerűen nem volt képes embereit együtt tartani.

A Ziegler eltávolításáról szóló beszámolók több részletben is eltérnek. Weidling törzsfőnöke, Refior ezredes úgy vélte, hogy „Zieglernek titkos parancsa volt Himmlertől, hogy vonuljon vissza Schleswig-Holstein felé”, és ezért tartóztatták le. Ziegler kétségkívül azon kevés SS-parancsnokok egyike volt, akik belátták a harc értelmetlen voltát. Elmozdítása után nem sokkal Ziegler a svéd nagykövetségre küldte Pehrsson Hauptsturmführert, hogy kiderítse, a hivatalnokok segítenek-e a még életben lévő svéd katonák hazajuttatásában.

Az egyik szemtanú szerint Zieglert aznap délelőtt a Tempelhof repülőtértől északra, a Hasenheidestrassén felállított főhadiszállásán egy ismeretlen SS-Brigade-führer tartóztatta le. A tiszt kísérete lezárta a hadosztály-parancsnoksághoz vezető összes útvonalat. Ziegler kikísérték a kocsához. Menetközben tiszteltgett a bejáratnál álló megdöbbszent tisztjeinek, majd elköszönt: – *Meine Herren, alles Gute!* – A foglyot ezután a Birodalmi Kancelláriára vitték. – Mi az ördög folyik itt? – kiáltotta az egyik tiszt, Vollmer Sturmbannführer.

– Most akkor nincs parancsnokunk? – Krukenberg ezzel szemben úgy emlékszik, hogy teljesen rendben zajlott le a parancsnokság átadása, Ziegler pedig egyedül, saját gépkocsiján hajtott el a Birodalmi Kancelláriára.

Bárhogy is történt, az átmeneti időszak nem tartott hosszú ideig. Röviddel dél után megérkezett Krukenberg, majd nem sokkal később Fenet emberei is a „Charlemagne” zászlóaljtól. Krukenberg megdöbbenve tapasztalta, hogy a „Norge” és a „Danmark” páncélgránátos-ezredek alig tesznek ki egy zászlóaljat. A Hermannplatz közelében felállított elsősegélyhelyre vitt sebesültek sem érezhették úgy, hogy jó kezekben vannak. A szerencsétleneket „vértől foltos asztalokra fektették, mintha csak valami hentesüzletben lettek volna”.

A Teltow-csatornától délre megmaradt utolsó, briti hídfőállást éppen akkor hagyták el pánikszerűen a német katonák, amikor Krukenberg az új főhadiszállására ért. A „Norge” és a „Danmark” ezredek megmaradt egységei türelmetlenül várták a csatornánál az őket elszállító járműveket. Éppen megérkeztek a teherautók, amikor valaki elkiáltotta magát: – Páncélosveszély! – Még a legedzettebb veteránok is fejvesztve kezdtek rohanni a T-34-esek számára könnyű célpontot jelentő teherautók felé. A végül elszáguldó kocsikon még kívül is lógtak a katonák.

Miközben északi irányba, a Hermannstrasse felé menekültek látták, hogy valaki azt firkálta az egyik ház falára: „SS-árulók, csak meghosszabbítják a háborút!” Nem volt kétséges, hogy ki írta, hiszen a szöveg így folytatódott: „A német kommunisták itt vannak. Harcolnunk kell a belső ellenség ellen is?”

Hamarosan a Tempelhof repülőtéren, a Focke-Wulfok között meghúzódó *Müncheberg* páncélosadosztály megmaradt egységeire is T-34-esek támadtak. A szovjet katyusák sivító hangját a tüzérségi és harckocsilövegek robaja tette még elviselhetetlenebbé. A Vörös Hadsereg alakulatai egyre közelebb nyomultak a *Nordland* parancsnoki állásához és Krukenberget az arcán könnyebben megsebesítette egy gránátszilánk.

Miután a szovjet csapatok már Neuköllnt támadták, Krukenberg úgy határozott, hogy a Hermannplatz környékén alakít ki tartalék parancsnoki állást. A Karstadt Áruház ikertornyai kiváló lehetőséget nyújtottak a négy szovjet hadsereg – a Treptow park irányából érkező 5. csapásmérő hadsereg, a Neukölln irányából támadó 8. gárdahadsereg és 1. gárda-harckocsihadsereg, valamint Konyev Mariendorf felől rohamozó 3. gárda-harckocsihadsereg – mozgásának megfigyelésére.

Krukenberg a franciák felét Fenet parancsnoksága alatt a Hermannplatz másik oldalán sorakoztatta fel, hogy Panzerfaustjaikkal felkészülhessenek az ellenséges tankok támadására. Fenet egységéhez több mint 100 Hitlerjugend is csatlakozott. A parancs szerint a Panzerfaustokat csak kis távolságból és kizárólag a lövegtoronyra célozva lehetett elsütni. A Waffen-SS-ben úgy vélték, jobb a lövegtoronyra tüzelni, mivel egy közvetlen találat így harc képtelenné teheti a kezelőszemélyzetet.

Az este és az éjszaka folyamán Fenet vezetésével a franciák tizennégy szovjet tankot semmisítettek meg. Az elszánt védekezés meglephette a szovjeteket és nagymértékben visszavethette az előrenyomulás lendületét is. A Halensee híd közelében, a Kurfürstendamm nyugati végén az egyik birodalmi munkaszolgálatos zászlóalj három fiatal katónája egyetlen géppuskával negyvennyolc órán keresztül sikerrel vert vissza minden támadást.

A Tempelhof repülőtéren folytatott ütközet még egy hosszú napig elhúzódott, noha a szovjet katyusák és a tüzérség már szinte rommá lőtték az irodaépületet. Az irodákon és a folyosókon a sebesültek sikolya visszhangzott, por, füst és égő vegyi anyagok bűze töltötte meg a levegőt. „A bombázásokat követő rövid csend csupán előjátéka volt a páncélosok újabb támadását jelző motorzúgásnak és a láncaltapok zörgésének.”

Miközben Weidling leharcolt hadteste április 25-e délutánján a városközpont felé vonult vissza, Hitler a bunkerbe rendelt parancsnokokat arról próbálta meggyőzni, hogy a dolgok még jóra fordulhatnak.

– Javulnia kell a helyzetnek – mondta Weidlingnek. – Délnyugatról Berlinbe érkezik Wenck tizenkettedik hadserege, és egyesülve a kilencedik hadsereggel megsemmisítő vereséget mér majd az ellenségre. Schörner csapatai dél felől jönnek. Ezek a hadműveletek javunkra fordítják majd a helyzetet.

Hogy még egyértelműbb legyen a keleti fronton bekövetkező katasztrófa, Von Manteuffel tábornok nem sokkal korábban jelentette, hogy Rokosszovszkij 2. Belorusz frontja darabokra zúzta a Stettin környékén kiépített védelmi vonalait. Az OKW-parancsnokságról Dethleffsen vezérőrnagynak aznap ugyancsak a Führer bunkerébe kellett látogatnia és ott „hipnózisba hajló önámítással” találkozott.

Azon az estén Krebs tábornok figyelmeztette Krukenberget, hogy a *Nordland* hadosztályt vissza fogják vonni a „Z” (vagyis Zentrum) körzet védelmére. Ennek parancsnoksága a Gestapo központjától északra, a Wilhelmstrassén álló légügyi minisztériumban volt. Krukenberg, amikor visszament, hogy érintkezésbe lépjen az ottaniakkal, a Luftwaffe személyi állományát az épület pincéjében találta meg. Az emberek nem csináltak semmit, és szemmel láthatóan nem volt kijelölt vezetőjük sem. Tovább haladva az Unter den Lindenen eljutott az Állami Operaház épületéhez, mely csupán pár száz méterre állt az elhagyatott szovjet nagykövetségtől. 1942. június 22-én ide tért vissza Dekanozov azt követően, hogy Ribbentrop tájékoztatta a Wehrmacht offenzívájának megindulásáról. Most ameddig a szem ellátott, az Unter den Lindenen egy lélek sem járt. Krukenberg főhadiszállását az operaház pincéjében állította fel. Az egykori királyi páholy egyik hatalmas, trónszerű karoszékében néhány órát még aludhatott is kényelmesen. Az ellenség most mintha nem lett volna olyan aktív. Aznap éjszaka a körzet felett U-2-es kétfedélű gépek sem jelentek meg, hogy ledobják kis bombáikat.

Látva, hogy Berlin bármelyik órában eleshet, a SHAEF főparancsnoksága Rheimsből kérést intézett aznap a *Sztavka*hoz. „Eisenhower tábornok szeretné, ha miután a Vörös Hadsereg elfoglalta a várost, lehetősége lenne a helyszínre küldeni legalább huszonhárom akkreditált haditudósítót. Ha lehetséges, még ennél is többet küldene, mivel ahogy kijelentette, »Berlin eleste a világ egyik legfontosabb eseménye lesz.«” A Kremltől azonban nem érkezett válasz. Sztálin egyáltalán nem akarta, hogy újságírók jelenjenek meg Berlinben, annak pedig különösen nem örült volna, ha a kordában nehezen tartható nyugati zsurnaliszták bukkannak fel a városban.

A sajtó azonban – nem várt irányból ugyan – mégis fejtörést okozott a szovjet vezetőknek.

Noha napközben az első számú náci adóállomás, a Deutschlandsender elhallgatott, az április 25-én történtek híre hamarosan a világ legtávolabbi pontjára is eljutott. Az Elba parti Torgaunál a Vlagyimir Ruszakov vezérőrnagy vezette 58. gárda-lövészadosztály elől haladó egységei amerikai katonákkal találkoztak össze. A náci Németországot ezzel gyakorlatilag kettévágták. Mindkét oldal parancsnoki láncán távirat szaladt végig. Az amerikaiak először Bradleyt értesítették, aki felvette a kapcsolatot Eisenhowerrel a SHAEF-nél, míg a szovjeteknél Konyev tájékoztatta Antonov tábornokot a *Sztavkánál*. A hírt azonnal közölték az államfőkkel is, akik rövid üzenetváltást követően beleegyeztek, hogy az eseményt nyilvánosságra hozzák. Eisenhower első reakciójaként a helyszínre küldte az újságírókat, ám hamarosan megbánta tettét.

Gleb Vlagyimirovics Baklanov tábornok, a 34. hadtest parancsnoka utasítást adott egy hagyományos szovjet díszvacsora előkészítésére. A politikai osztály hatalmas vörös drapériákat szerzett, melyekkel az asztalokat és az emelvényt borították be. Sztálin nagyméretű portréit és Truman valamivel kisebb képeit a falakra függesztették fel. A csillagos-sávós amerikai zászló eredeti értelmezésű változatai is jól látható helyeken jelentek meg. Rengeteg alkoholt hordtak össze és új egyenruhákban az 5. gárdahadsereg legcsinosabb katonalányainak is tiszteletüket kellett tenniük Torgauban.

Baklanov felkészült a győzelem, a béke és a nemzetek közötti örök barátság témaköreiben mozgó hagyományos szovjet köszöntőbeszédekből. Nem készült azonban fel arra, hogy néhány zajos amerikai újságíró majd valódi tartalmat akar adni az ünnepségnek. A Vörös Hadsereg katonái jó adag vodkát is beszereztek, így a biztonsági előírások sem voltak olyan szigorúak, mint az általában jellemző volt.

Már az este közepében jártak, és az orosz tisztek „a csinos orosz katonanőkkel táncoltak”, amikor a *Boston Traveller* újságírója, bizonyos Andrew Tully „viccelődve odafordult” kolléganőjéhez, Virginia Irwinhez, a *St. Louis Post Dispatch* tudósítójához: – Gyerünk Berlinbe! – Rendben! – érkezett a válasz.

Kiosontak a fogadásról, és dzsipjükkel az Elbához hajtottak, ahol a kompot működtető szovjet katonáknak felmutatták SHAEF-igazolványukat. – Dzsip! – kiabálták az amerikaiak és közben úszó mozdulatokat tettek. A jövevények érkezéséről előzetesen nem tájékoztattak, meghökkent örök felengedték a dzsipet a kompra és átvitték a folyón.

A két újságíró térképe egészen Luckenwaldéig mutatta az utat. Attól tartva, hogy a gyorsan mozgó frontvonal közelében „esetleg kémnek nézik őket”, ellopták a fogadásról az oroszok által beszerzett egyik amerikai zászlót és a kocsijuk oldalára kötözték. Bárhol megállította őket egy gyanakvó őr vagy közlekedésirányító, a két újságíró nyájas mosollyal csak annyit mondott: – Amerikanszkij!

– Mosolyogj folyamatosan – figyelmeztette Tully Virginia Irwint.

Még alkonyat előtt Berlinbe értek, ahol Kovalszkij őrnaggyal, a fiatal ám mégis már teljesen ősz tiszttel találkoztak. A beszélgetés köztük franciául folyt, akadozva.

Kovalszkij az elején gyanakodott, ám végül mégis meggyőzték. A szerencsétlen tisztt, nem tudván, hogy a két amerikai útját nem engedélyezték, és hogy őt a későbbiekben felelősségre is vonhatják, az újságírókat az egyik félig szétlőtt házban kialakított parancsnoki állásához vezette. Tipikusan orosz vendéglátóként utasította tisztiszolgáját, „egy félelmetes mongolt, bal arcán hatalmas heggel”, hogy hozzon forró vizet a vendégeknek. Egy negyedüveg kölnvizet, egy repedt tükröt és egy kis púdert is kerítettek valahonnan Virginia Irwin számára. Az őrnagy ezután elkezdte előkészíteni a díszvacsorát. Az asztalra felfordított tejesüvegekben gyertyákat tettek, egy kancsóba tavaszi virágok kerültek, és megkezdődött az ünnepség. Az asztal roskadozott a füstölt lazactól, a fekete orosz kenyértől, a faszénen sütött ürühústól, „zsírral leöntött hatalmas adag tört krumplitól”, sajtól és a többtálcányi orosz süteménytől. „Minden egyes köszöntőbeszédet követően az orosz tisztek felpattantak, összecsapták a bokájukat, mélyen előredőltek és lehajtották a nagy pohár vodkájukat. A vodka mellett volt még konyak, és valami méregerős ital is, amit az őrnagy egyszerűen csak »röviditalnak« nevezett.” Minden fogás után köszöntőbeszédet kellett mondani „az elhunyt, ám nagyszerű amerikai elnökre, Rooseveltre, Sztálinra, Truman elnökre, Churchillre, a Vörös Hadsereg és az amerikai dzsipre”.

A két újságíró hőstettüktől teljesen felvillanyozva másnap visszatért Torgauba. Tully szerint „ez volt a legörültebb dolog, amit valaha műveltem”. Az mindenestre biztos, hogy a hosszabb távú következményeket nem mérlegelte. Az amerikai katonai hatóságok dühösek voltak, ám messze nem annyira, mint a szovjetek. Mindez jól kiderül azokból a táviratokból, melyeket Rheimsből, Washingtonból, valamint Moszkvából váltottak egymással a felek. A feldühített Eisenhower úgy döntött, hogy mivel jogosulatlanul léptek Berlin területére, a cikkük csak azt követően jelenhet meg, hogy azt a szovjetek átnézték. Amikor az események ilyen gyorsan követték egymást, mindez természetesen azt jelentette, hogy a beszámolók megjelenésük pillanatában már messze nem lesznek aktuálisak. Eisenhower különösen amiatt volt mérges, mert úgy vélte, ez a kis berlini kiruccanás zátonyra futtatja azon javaslatát, hogy a fegyverletétel eseményére újságírókat juttasson a német fővárosba. A legrosszabbul azonban azok a becsapott oroszok jártak, akik segítettek és szórakoztatták Tullyt és Irwint. Még az ünnepségben részt vevő tisztek is az NKVD látókörébe kerültek a háborút követő tisztogatások során, mivel úgymond „kapitalista külföldiekkel kerültek kapcsolatba”.

Sztálin, amilyen hamar csak lehet, teljesen körbe akarta zárni Berlint. Sürgősen el kellett tehát foglalni azokat az egészen az Elbáig húzódó területeket, melyeket korábban a későbbi szovjet megszállási övezet részeként határoztak meg. Konyevnek a Berlin elleni támadásban és a tizenkettedik hadsereg elleni harcokban részt nem vevő hadseregeit nyugati irányba vezényelték. Az Elbát április 24-én és 25-én Torgaun kívül több ponton elérték. Az 5. gárdahadsereg egységei, a Sztálingrádban hírnevet szerzett Rogyimcev tábornok vezette 32. gárdalövészhadtest és a 4. gárdaharckocsihadtest ugyancsak elérték a folyót. Baranov tábornok 1. gárdalovashadteste még ennél is tovább nyomult. Sztálin lovas cimborája, Szemjon Bugyonnij

marsall külön kérésére Konyev konkrét feladattal bízta meg az alakulatot. A szovjet hírszerzés arról értesült, hogy a Szovjetunió legfontosabb, a Kaukázusban lévő tenyészistállójából 1942-ben Németországba szállított csődöröket valahol Riesa közelében, az Elbától nyugatra őrzik. A lovasgárda átkelt a folyón, megkereste és visszahajtotta őket. Az akciót akár a Rio Grandén is végrehajthatták volna.

Kielégítendő Sztálinnak a berlini hadműveletre vonatkozó hírérségét, Szerov tábornok, az NKVD 1. Belorusz front mellé kirendelt képviselője részletes jelentést küldött a városban uralkodó helyzetről. A beszámolót április 25-én tette le Berija a szovjet vezető asztalára. Szerov megállapítja, hogy a legnagyobb pusztítást a város központja felé haladva tapasztalta, ahol még mindig több épület lángol a szovjet tűzérési támadást követően. „Sok épület falára nagy betűkkel felírták, hogy »Pszk! [azaz csendet].« Berliniek szerint a náci hatóságok próbálták így elhallgattatni az értelmetlen és felesleges háborúskodással kapcsolatban egyre gyakrabban megfogalmazódó kritikus véleményeket. A berliniek egyre többször érdeklődtek a városban felállítandó új kormányzati rendszer felől. Mégis, „minden tíz németből, akitől azt kérdeztük, hogy vállalná-e a polgármesteri posztot, egy sem válaszolt igennel, hanem mindenféle apró-cseprő mentséget talált ki”, írta Szerov. „Úgy tűnik, hogy félnek a következményektől és nem merik vállalni a feladatot. Ezért fontos, hogy a táborainkban fogva tartott berliniek közül válasszunk polgármestereket.” Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy ezek az emberek végül megfelelő képzésben részesített válogatott antifasiszták voltak.

„A fogságba esett Volkssturm-tagok kihallgatása során érdekes dologra derült fény. Amikor megkérdeztük, hogy miért nincsenek hivatásos tisztek és katonák közöttük, akkor azt a választ kaptuk, hogy azért, mert féltek attól, amit ezek az emberek Oroszországban tettek korábban. Így ők majd az amerikaiaknak adják meg magukat, míg a Volkssturm tagjai – mivel nem bűnösök semmiben – a bolsevikok előtt teszik le a fegyvert.” Szerov Berlin körül rövid időn belül kiépítette a 105., 157., és 333. NKVD-határőrezredekéből álló biztonsági gyűrűt.

Berlin védelmének állapotán talán maga Szerov döbbsen meg a legjobban. „A Berlin körül húzódó tíz-tizenöt kilométeres sávon belül igazán komoly állandó védelmi létesítményt nem találtunk. Vannak lövészárkok és lövészok és az autópálya egyes szakaszait is aláaknázták.” A Volkssturm tagjainak kihallgatása során kiderült, hogy milyen kevés hivatásos katona védte a várost, hogy azoknak milyen kevés lőszerrel kellett beérniük, és hogy a Volkssturm milyen vonakodva fogott fegyvert. Szerov kiderítette azt is, hogy a német légvédelem szinte alig működik, lehetővé téve így a szovjet légierő számára, hogy szabadon pásztázza a város területét. E megállapítások természetesen szigorú titok tárgyát képezték, hiszen meg kellett őrizni annak látszatát, hogy a szovjet csapatok Berlinben félelmetes ellenféllel kerültek szembe.

Szerov, kerülve a politikailag esetleg ellentmondásosnak minősülő megállapításokat, külön kitért arra, hogy miért kell továbbra is számolni a német ellenállással. „A foglyok és a civilek kihallgatása során egyértelmű lett, hogy továbbra is rettegnek a bolsevikoktól.” Berija – sajátos gondolkodásmódról téve tanúbizonyságot – a „Vörös Hadseregnek a német foglyok és civil lakosság irányába mutatott viselkedé-

sében” szükségesnek tűnő változtatásokat ürügyként használta fel arra, hogy át-szervezze a polgári ügyekkel foglalkozó katonai adminisztrációt. Azt javasolta, hogy „a normális légkör megteremtése érdekében, a Vörös Hadsereg hadművelati körzete mögött a német területekre” nevezzenek ki egy új helyettes frontparancsnokot, aki majd a polgári ügyekért felel. Szükségtelen mondanunk, hogy a helyettes frontparancsnok minden esetben az NKVD helyi főnöke lett – Szerov az 1. Belorusz frontnál, Mesik tábornok az 1. Ukrán frontnál és Canava a 2. Belorusz frontnál. A vezérelv úgy hangzott, hogy „a front parancsnokhelyettese egyúttal a Szovjetunió NKVD-jének képviselője is, és mint ilyen a Szovjetunió NKVD-jének tartozik felelősséggel az ellenséges elemek felszámolása érdekében végzett munkájáért is.” A lényeg nem is kellett kimondani. A frontparancsnokok helyettesei kívül estek a katonai parancsláncolaton, hiszen Sztálin és Berija egyaránt féltek a diadalt diadalra halmozó tábornokoktól.

A szükség, hogy cselekedni kell, egyre nyilvánvalóbbá lett, hiszen az amerikaiak már készen álltak saját megszállási övezetük kormányzására, miközben a Szovjetunió még semmit sem tett. „Tájékoztatásul: Nyugat-Németország területén a szövetségesek létrehozták a »szövetséges haderők polgári ügyekért felelős helyettes parancsnoka posztot«. Lucius Clay vezérőrnagy kinevezéséig az USA katonai erőforrások mozgósításáért felelős irodájának helyettes vezetője volt.” Beriját nyilván le-nyűgözte, amikor tájékoztatták, hogy 3000 különleges képzésben részesített „közgazdasági és közigazgatási tapasztalattal rendelkező” tiszt fog szolgálni a vezérőrnagy alatt. Szovjet kollégáiknak az NKVD irányításával minden bizonnyal más területen kellett jártasságukat bizonyítaniuk. A jelentés a szokott módon ért véget: „Döntést várok. Berija.”

Harc a városban

A civilek, akik felett majd Berija helyettesei hatáskörrel rendelkeznek, minden bizonnyal keveset tudtak a szovjet törvényekről. Sokkal fontosabb dolguk is volt, hiszen a város utcáin, a házakban, de még a rejtékhelyül szolgáló pincékben is tovább folytak a harcok. Április 26-án kora reggel az egyetlen örömet az a zivatar jelentette, mely legalább a tüzek egy részét eloltotta. Furcsa, de ennek ellenére a levegőben terjengő égett szag nemhogy nem enyhült, de még erősödött is.

A polgári lakosság körében már ekkor is súlyosak voltak a veszteségek. A napóleoni gyalogsághoz hasonlóan az élelemért sorba álló nők egyszerűen zárták soraikat, miután egy becsapódó gránát vagy lövedék megtizedelte őket. Senki sem akarta elveszíteni a helyét. Egyes visszaemlékezések szerint a nők előbb letörölték a vért az élelmiszerjegyről, majd átnyújtották az eladónak. „Úgy álltak ott, mint egy fal”, jegyezte fel egy női naplóíró, „ők, akik nem sokkal korábban már akkor az óvóhelyre rohantak, amikor még csak valahol Közép-Németország felett voltak a vadászgépek.” Miközben a nők a vajból és némi szárazkolbászból álló alamizsnáért álltak sorba, a férfiak csupán egy kör snapsz kedvéért voltak hajlandók feljönni az óvóhelyről. Mindez szimbolikus volt. A nők a túléléssel törődtek, miközben a férfiak háborújuk következményeit próbálták feledni.

A főnyomó vízvezetékek sérülése további, még veszélyesebb sorban állást jelentett. Az asszonyok vödörrel és zománckancsókkal kezükben álltak sorban a legközelebbi utcai kútnál, hallgatva a fogantyú rozsdás csuklójának fülsértő nyikorgását. A város elleni roham megindulása óta sokat változtak ezek a nők. Olyan káromkodások és megjegyzések hagyták el szinte természetesen ajkukat, melyekre korábban még gondolni sem mertek. „Ezekben a napokban újra és újra”, jegyezte fel az előbbi naplóíró, „azt kellett észrevennem, hogy nőtársaimhoz hasonlóan én is másként érzek a férfiak iránt. Sajnáljuk őket, mert olyan érzélgősek és annyira gyengék. A gyengébbik nem. A felszín alatt mintha mindenkin hatalmas csalódottság lett volna úrrá. A férfiközpontú náci rezsím, és ezzel együtt a »férfi« mítosza is összeomlani készült.”

A náci rendszer, mely soha nem akarta, hogy a nők a háború mocskával – sőt tulajdonképpen bármivel, ami akadályozná a gyermeknevelést – beszennyezzék magukat, most végső kétségbeesésében már azt hangoztatta, hogy a fiatal nők a férfiak oldalán vonulnak harcba. A kevés még működő rádióállomás egyikén a következő felhívást intézték a nőkhoz és a lányokhoz: „Vegyétek fel az elesett kato-

nák fegyvereit és harcoljatok ti is. Védjétek meg a szabadságotokat, a becsületeteket és az életeteket!” Azok a németek, akik Berlintől messze tartózkodtak, megdöbbenve hallgatták „a totális hadviselés e szélsőséges megnyilvánulását”. Mindennek ellenére csupán nagyon kevés nő fogott fegyvert és közülük is a többség az SS kiegészítő alakulataiban szolgált. Maroknyian azonban érzelmi okok miatt, vagy a különleges körülményeknek köszönhetően a harcok kellős közepében találták magukat. Hildegard Knef, a korszak ünnepezt színésznője, hogy szerelmével, Ewald von Demandowskyval maradhasson, egyenruhát húzott és csatlakozott kedvese alakulathoz, mely a schmargendorfi teherpályaudvart védte.

A lakóházak pincéiben a párok étkezés közben kerütek egymás tekintetét. Az egész olyan volt, mintha a hosszú vonaton egy fülkében utazó családok egymás szeme láttára éppen kis elemőzsiájukat fogyasztanák, s eközben a magánszféra látszatát is próbálnák megőrizni. Amikor azonban hírt kaptak, hogy a szomszédos laktanyát kiürítették, az előzékenység és a kulturáltság látszata egy szempillantás alatt szertefoszlott. A törvényisztelő polgárokból féktelen fosztogatók lettek. Minden férfi, nő és gyermek kizárólag magára gondolt és mindent megragadott, amit csak tudott. Mihelyt dobozaikkal kiléptek az utcára, látva a többiek által összelopott javakat, önkéntelenül is megkezdték a cserekereskedelmet. Kötött feketepiaci árakról ebben az időben nem beszélhetünk. A szeszély és az egyes emberek szükségletei határozták meg az értéket – egy vekni kenyérért egy üveg snapszot lehetett kérni, egy lámpaelem egy guriga sajtot ért. Az elhagyott üzleteket ugyancsak kifosztották. A személyes és a népi emlékezetben még elevenen élt az 1918-as berlini tél képe. Most a „hörszögök” egy új generációja halmazott fel élelmiszert, gondolva a közelgő nehéz időszakokra.

Nem az éhezés jelentette azonban a legfőbb veszélyt. Sokan az erőteljes szovjetellenes propaganda ellenére sem voltak felkészülve a Vörös Hadsereg bosszújára. – El sem tudtuk képzelni, hogy mi vár ránk – emlékezett vissza Gerda Petersohn, a Lufthansa egyik titkárnője. A keleti fronton harcoló rokonok soha nem említették, hogy mi történt a szovjet lakossággal. Amikor pedig a kérlelhetetlen propaganda az esetleges erőszakos cselekmények veszélyére figyelmeztetett, sok nő azzal biztatgatta magát, hogy mindez vidéken megtörténhet ugyan, ám a városban, mindenki szeme láttára ez elképzelhetetlen.

Gerda, a tizenkilenc éves lány, aki korábban a neuköllni vasúti kocsiból elhozta a malátatablettákat, gyakran találkozgatott egy másik, vele egykorú lánnyal, aki ugyanabban az épületben lakott. Carmen, mert ez volt a lány neve, a Bund deutscher Mädel, a Német Leányszövetség (a Hitlerjugend női megfelelője) tagja volt. A szobája falán a Luftwaffe sztárpilótáinak poszterei díszlegetek, és amikor mind közül a leghíresebb, Mölders az életét vesztette, Carmen keservesen megsiratta a hőst.

Április 25-e éjszakáján, amikor a Vörös Hadsereg alakulatai Neuköllnbe érkeztek, minden szokatlanul csendes volt. A ház lakói a pincékbe húzódtak. Hirtelen érezték, hogy egy tank kanyarodott be az utcájukba – az egész épület megremegett.

Nem sokkal később huzat keletkezett, jelezve, hogy valaki kinyitotta az ajtót. Az első orosz szó, amit meghallottak, ez volt: – *Стой!* – Egy középázsiai kinézetű katona lépett be, kezében géppisztollyal, és elvette gyűrűiket, óráikat és az ékszereket. Gerda anyja a lányt egy halom szennyes alatt rejtette el. Egy másik fiatal katona is lejött később a pincébe és mutatta Gerda nővérének, hogy menjen vele, ám az gyermekét ölébe ültette és a padlót nézte. A katona szólt az egyik férfinak a pincében, hogy mondja meg a lánynak, tegye, amit kér, ám a férfi úgy tett, mintha nem értené. A katona a pince mellett lévő egyik kis szobába akarta vinni a lányt. A szovjet katona egyre csak mutogatott, ám Gerda nővére továbbra is a térdén tartotta gyermekét és nem volt hajlandó mozdulni. A megzavarodott katona elvesztette a türelmét és hirtelen távozott.

Amikor április 26-a reggelén előmerészkedtek a pincéből, ráébredtek, hogy könnyedén úszták meg a kalandot. Szörnyű történeteket hallottak az éjszaka történetekről. Az egyik hentes tizennégy éves lányát egyszerűen agyonlőtték, amikor az ellenkezni próbált. Gerda unokanővérét, aki a közelben lakott, csoportosan erőszakolták meg a szovjet katonák, és végül a család összes tagja felakasztotta magát. A szülők meghaltak, ám Gerda unokanővérét az egyik szomszéd még időben levágta és Petersohnék lakásába vitte. A lány nyaka körül jól láthatók voltak a kötél nyomai. A fiatalasszony mellette volt, amikor a szerencsétlen magához tért és ráébredt, hogy szüleit elvesztette, őt pedig megmentették.

A következő éjszakán a családok úgy döntöttek, hogy nem mennek le a pincébe, hanem az egyik nappaliban gyűlnek össze, remélve, hogy így többen talán nagyobb biztonságban lesznek. Több mint húsz asszony és gyermek tartózkodott a helyiségben. Petersohn asszony Gerdát, a másik lányát és menyét egy majdnem földig érő abrosszal letakart asztal alá rejtette. Nem sokkal később Gerda orosz szavakat hallott és megjelentek a hozzá tartozó orosz csizmák is olyan közel az asztalhoz, hogy akár meg is érinthette volna őket. A katonák elvittek a szobából három fiatal nőt. Egyikük Carmen volt. Gerda hallotta a lány sikolyait. Furcsa érzés kerítette hatalmába, mivel Carmen az ő nevét sikoltozta, de nem tudta, hogy miért. A sikolyok végül sírássá szelídültek.

Miközben a katonák áldozataikkal foglalatoskodtak, Petersohn asszony döntésre szánta el magát. – Még visszajönnek – suttozta az asztal alatt rejtőző három nőnek. Kérte őket, hogy kövessék és gyorsan felmentek a szétbombázott legfelső emeletre, ahol még mindig ott lakott egy öregasszony. Gerda az erkélyen összekuporodva töltötte az éjszakát, elszántan arra, hogy a mélybe veti magát, ha értük jönnek az oroszok. A legsürgetőbb probléma azonban az volt, hogy elcsípták nővére síró kisgyermekét. Gerdának hirtelen eszébe jutottak a Luftwaffe malátatablettái. Amikor a gyerek nyugtalankodni kezdett, egy malátatablettát csúsztattak a szájába. Mire eljött a reggel, a kisbaba arca tiszta maszat lett a barnás színű cukorkától, ám a taktika bevált.

A reggelek viszonylag biztonságosnak számítottak, mivel a szovjet katonák vagy az éjszakai tivornját pihenték ki, vagy visszatértek a harcmezőre, így Gerdáék is visszamerészkedtek lakásukba. Ágyaikat, jól látható volt, nemi aktusaikhoz vették

igénybe az oroszok. A nővérek fiútestvérének gondosan földre terített Wehrmacht-egyenruhájára pedig egyszerűen rászartak a szovjet katonák.

Gerda megkereste Carment, hogy amennyire lehetséges, megvigasztalja, de azt is szeretne volna megtudni, hogy miért kiáltozta újra és újra a lány az ő nevét. Amikor Carmen meglátta, Gerda azonnal az ellenségesség jeleit vette észre magatartásában. Ennek oka azonnal egyértelművé vált. „Miért én és miért nem te?” Ezért kiáltotta tehát a másik nevét. A két lány soha többet nem beszélt egymással.

Noha fel lehet fedezni az események menetében valami állandóságot, előre látni soha nem lehetett, hogy mi történik, ha megjelennek a szovjet katonák. Egy másik kerületben a rémült civilek hallották, amint a harcok elcsitulát követően dörömbölnek az óvóhely ajtaján. Nem sokkal később belépett egy géppisztolyos szovjet katona. – *Tag, Russzej!* – köszöntötte mosolyogva a bent rejtőzködőket, majd távozott anélkül, hogy egyetlen karórát is eltulajdonított volna. Egy másik csoport katona két órával később már jóval erőszakosabb volt. Megragadták az alig tizenéves Klaus Boeselert. – *Du SS!* – kiáltották. Ez sokkal inkább hangzott megállapításnak, semmint kérdésnek. Olyannyira eltökéltnak tunk, hogy kivégzik a fiút, hogy a szerencsétlen halálra vált. Végül a többiek a pincében mutogatva meggyőzték a katonákat, hogy a fiú csak iskolás.

Boeseler viszonylag magas növésű fiúként folyamatosan éhes volt. A bombatámadásban megölt lovak testéből minden lelkiismeret-furdalás nélkül kivágott egy jókora adag húst, és hazavitte édesanyjának, hogy az ecetben eltárolja. A szovjet katonák elképedve látták, hogy a városban felnőtt berliniek, akik „se nem kulákok, se nem parasztok”, milyen gyorsan lecsupaszították csontig a lovakat. Boeseler, ráérezve, hogy az oroszok kedvelik a gyerekeket, kézen fogta hároméves kishúgát és együtt átsétáltak a szovjetek közeli táborába. A katonák adtak nekik egy nagy cipőt és egy darab vaját. Nem sokkal később azonban hallott a szomszédban történt tömeges nemi erőszakról, ezért anyját és az egyik szomszédot három napra a szenes-pincében bújta el.

A tisztaságszerető németek rengeteget szenvedtek az áldatlan higiénés viszonyok miatt. Ruhájuk és bőrük mintha mélyen átitta volna a falakról lepergő port és nem volt víz, amiben megmosakodhattak volna. A körültekintő berliniek a felforralt vizet kannákba öntötték, tudva, hogy a megbízható minőségű ivóvíz nagy kincs lesz a következő napokban.

A még működő néhány berlini kórház annyira le volt terhelve, hogy az újonnan érkezett sebesülteket már nem is tudták fogadni. A helyzetet tovább rontotta, hogy az osztályokat a pincébe kellett leköltöztetni. A bombázások idején a szirénák figyelmeztető hangjára még le lehetett vinni a betegeket, ám a folyamatos tüzéségi támadást nem jelezte előre semmi. Az egyik asszony, aki segíteni érkezett, „véres kötések alól kikandikáló viaszfehér arcokról” számolt be. Az egyik, honfitárs hadifoglyokat műtő francia sebész elmesélte, hogyan kellett a pincében faasztalon dolgozniuk, miközben „alig volt fertőtlenítőszer és az eszközöket is csak nagyritkán

tudtuk kifőzni”. Nem volt víz sem, amiben a műtőruhákat ki lehetett volna mosni és a világítást is két, dinamóval ellátott biciklivel tudták csak megoldani.

Hivatalosan segítséget gyakorlatilag nem lehetett kérni, ezért rengeteg sebesültet a házak pincéjében az anyák és a lányok ápoltak. Ez persze veszélyt jelentett, mivel az oroszok bármely katona jelenlétére úgy reagáltak, mintha az egész pince védelmi állás lett volna. Elkerülendő az ilyen helyzeteket, az asszonyok levették a katonákról az egyenruhát, elégették, és az emeletről hoztak ruhákat. További veszélyt jelentett, ha a Volkssturm tagjai – a menekülés mellett döntve – fegyvereik és lőszereik jelentős részét hátrahagyták a lakásban. A nők nem vesztegették az időt arra, hogy megszabaduljanak a puskáktól. A szóbeszéd szerint azonban az oroszok több esetben a ház összes lakóját kivégezték, ha a lakásban fegyvereket találtak.

A plébánia kútja volt az a hely, ahol első kézből lehetett információhoz jutni. A hivatalos hírek teljesen megbízhatatlanok voltak. A Berlin jelképe után „páncélos medvének” nevezett újságban például az jelent meg, hogy Oranienburgot és még néhány várost visszafoglalták a német csapatok. Goebbels propagandaminisztériuma – ahogy a berliniek hívták, a „Promi” – most, hogy a rádióállomások az ellenség kezére kerültek, rölapok osztogatására korlátozta tevékenységét. Az egyik ilyen cetlin például ez állt: „Berlin lakossága! Tartsatok ki. Wenck serege jön és felszabadít minket. Még néhány nap és Berlin újra szabad lesz.” Egyre kevesebben hitték azonban el, hogy egyetlen német hadsereg feltartóztathatja majd a város központja felé tartó hatalmas ellenséges haderőt. Annál többen ragaszkodtak viszont az elmélethez, mely szerint majd az amerikaiak mentik meg a főváros lakosságát, noha a szovjet csapatok által Berlin köré vont gyűrű már ezt a reményt is szerte kellett volna, hogy foszlassa.

Szebelev ezredes, a város északnyugati kerületében, Siemensstadban állomásozó 2. gárda-harcokoszahadsereg műszaki tisztje időt tudott szakítani arra, hogy családjának írjon pár sort. „Jelenleg tisztjeimmel egy épület ötödik emeletén ülök és az egységeknek szóló parancsokat írom. A híradósok és a futárok rohángásznak ki-be. Berlin központja felé nyomulunk tovább. Fegyverropogás, tüzek és füst mindenhol. Katonák rohannak az egyik házból a másikba, és óvatosan kúsznak át az udvarokon. A németek az ablakokból és a kapualjakból lőtték tankjainkat, ám Bogdanov tábornok harcokoszói ügyes taktikához folyamodtak. Nem az utcák közepén haladnak előre, hanem a járdákon, és míg az egyik az utca bal oldalát lövi, addig a másik jobbra tüzel az ágyúval. A németek menekülnek az ablakokból. A házak udvarán a segédcsoportok teherautókról élelmet osztanak a város éhező lakóinak. A németek teljesen lefogytak, szörnyen néznek ki. Berlin nem szép város. Keskenyek az utcák, mindenhol barikádok, lerobbant villamosok és más járművek állnak. A házak üresek, mert mindenki a pincékben rejtőzött el. Mindannyian örömmel hallottuk, hogy újra vetitek a gabonát. Milyen jó lenne, ha burgonyát, paradicsomot, uborkát, tököt és más zöldséget ültethetnék. Viszlát, ölellek és csókollak benneteket. Pjotr.”

Szebelev nem említette, hogy az említett taktikát csak késve dolgozták ki, emiatt pedig súlyos veszteségeket szenvedtek a szovjet alakulatok. Zsukov, mivel

az előrenyomulás lendületére fektette a hangsúlyt, két harckocsihadseregét egyenesen a városba küldte. Még Csujkov, Sztálingrádban szerzett babérjaira oly büszke 8. gárdahadserege is rengeteget hibázott kezdetben. A szerepek ugyanakkor teljesen felcserélődtek, mivel most támadóként a Vörös Hadsereg élvezte a gépesített erőfölény és a légi támogatás nyújtotta előnyöket, míg védőként a Wehrmacht volt kénytelen rejtőzködni.

→ u. SS Takt.

A Waffen-SS katonái nem gondolták komolyan, hogy az utcasarkok közelében sebében felállított barikádokon majd sokáig tarthatják magukat. Tudták, hogy a szovjetek ezeket a nem különösebben hatékony utakadályokat fogják majd először szétrobbantani. A házak felsőbb emeletének ablakaiba nyugodtan kiállhattak a fegyveresek, mivel a harckocsik nem tudták elég magasra emelni az irányzékot. A Panzerfaustokat azonban a földszinti és a pinceablakokból használták, mivel ezekkel a fegyverekkel nem lehetett fentről pontosan célozni. A Hitlerjugend és hamarosan a – főleg hazájukért fegyvert fogni kész első világháborús veteránokból álló – Volkssturm még harcoló alakulatai is utánozták az SS taktikáját. A Vörös Hadsereg katonái csak „totálként” emlegették a Hitlerjugendet és a Volkssturmot, mivel ezek a „totális vagy teljes mozgósítás” szüleményei voltak. A Wehrmacht tisztjei egyszerűen csak „ragunak” hívták őket, utalva arra, hogy „régí hús és friss zöldség keverékéről” van szó.

A veszteségek – és különösen az 1. gárda-harckocsihadsereg veszteségei – az alkalmazott taktika újragondolására ösztönözték a hadvezetést. Az első „új taktika” az volt, amikor a páncélosokra géppuskásokat ültettek, hogy azok folyamatosan lőjék a lassan előrehaladó tankok fölé magasodó épületek ablakait. Annyi katona kapaszkodott azonban fel a harckocsikra, hogy azok alig tudták elfordítani a lövegtornyot. Ezután ismét ágyrugókat és különféle egyéb fémdolgokat rögzítettek a járművekre, hogy a Panzerfaustok lövedékei idejekorán robbanjanak fel. A nyílt területen álló barikádok és épületek megsemmisítéséhez egyre nagyobb szükség volt azonban a 152 és 203 milliméteres tarackokra. A 3. csapásmérő hadsereg szintén gyakran vetette be légvédelmi ütegeit a háztetőkön magát befészkelte ellenséggel szemben.

A gyalogsági taktikát nagyrészt Csujkov Sztálingrád óta vezetett, majd Poznań lerohanását követően sietve naprakésszé tett feljegyzései alapján dolgozták ki. Ő abból indult ki: „A nagyobb alakulatok normál harci körülményekhez alkalmazkodó módszerekkel végrehajtott támadó hadműveletei nem járhatnak sikerrel.” A két harckocsihadsereg gyakorlatilag ezzel indított Berlinben. A tábornok helyesen emelte ki a megfelelő felderítés jelentőségét, melynek egyaránt képesnek kell lennie a legmegfelelőbb megközelítési út és az ellenség esetleges menekülési útvonalainak feltárására. A füst vagy a sötétség a céltól mért harmincméteres távolságig megfelelő lehetőséget teremt a gyalogsági előrenyomulás álcázására, eltérő esetben elkerülhetetlenül nagy veszteségekkel kell számolni.

A hat-nyolc főből álló rohamcsapatok mögött ott kell lennie az erősítésnek és a tartaléknak is, hogy az esetleges ellentámadásokat sikeresen lehessen visszaverni. A rohamcsapatokat éppúgy, mint Sztálingrádban, „kézigránátokkal, géppisztolyok-

kal, törökkel és a kézitusában fejszeként használható kielezett ásókkal” kell felfegyverezni. Az erősítésként bevetett alakulatokat „nehézfegyverzettel”, géppuskákkal és páncéltörő fegyverekkel kell felszerelni. Az alakulathoz tartozó utászok robbanószerrel és csákánnyal tudnak a házak falán lyukat ütni. Veszélyt jelentett azonban, hogy a falon keletkező lyukon a német katona elsőként hajíthatott át egy gránátot. A szovjet katonák azonban hamarosan rájöttek, hogy erre a célra a legjobban a Volkssturm által hátrahagyott Panzerfaustok felelnek meg. A robbanás ereje ugyanis bárkit földhöz vágott a másik oldalon.

Miközben az egyes rohamalakulatok házról házra haladtak előre, mások a háztetőkön nyomultak tovább, megint mások a pincékben likvidálták a Panzerfaustokkal felfegyverzett ellenséget. A lángszórókat szintén bevetették. Az utászok sínarabokra dinamitot kötöttek, hogy az a végső támadásnál majd srapelként szolgáljon.

A civilek jelenléte nem különösebben zavarta a szovjeteket. A Vörös Hadsereg katonái az utcán zajló heves tűzpárbaj ellenére géppisztollyal egyszerűen kihajtották őket a pincékből. Sok összezavarodott szovjet tiszt erőszakkal akarta evakuálni a német civileket, vagyis ugyanúgy cselekedtek, mint a német hatodik hadsereg a sztálingrádi harcok során.

– Nem volt idő arra, hogy eldöntsük, ki kicsoda – mondta az egyikük. – Néha egyszerűen csak behajtottunk egy gránátot a pincébe és továbbálltunk.

Ezt rendszerint azzal indokolták, hogy a polgári ruhát öltő német tisztnek nők és gyermekek között szoktak elrejtőzni. A polgári lakosság által elmondottak ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy a körükben elrejtőzni akaró tiszteknek vagy katonáknak minden esetben meg kellett szabadulniuk fegyverüktől és egyenruhájuktól. Kevés olyan kivételes eset akadt, amikor a civilek között elrejtőző német katonák hátbatámadták az oroszokat. R.G. Takt.

Csujkov kíméletlen harcmódot alkalmazását sürgette az épületekben végrehajtott tisztogatások során. „Dobd be a kézigránátot és nyomulj tovább. Gyorsaságra, tájékozódási képességre, kezdeményező készségre és kitartásra lesz szükséged, mert a váratlan egészen biztosan be fog következni. Szobák és folyosók labirintusában találod majd magad, melyek mindegyike veszélyt rejtet számodra. Nem baj. Minden saroknál hajíts be egy kézigránátot. Menj tovább. Géppuskasorozatot lőj minden egyes még meglévő mennyezetdarabra. Amikor pedig eljutsz a következő szobaig, dobj be egy újabb gránátot. Használd a géppisztolyt, és soha ne vesztess egy pillanatot sem.”

Mindez jól működött a tapasztalt katonák esetében. A rövid tanfolyamokról kikerülő fiatal tisztak viszont egyáltalán nem tudták, hogyan képezzék vagy irányítsák embereiket a teljesen ismeretlen környezetben. Az oderai útközet és a Zsukov által elrendelt „huszonnégy óras” előrenyomulást követően ráadásul a katonák teljesen kimerültek. A fáradtság pedig jelentősen megnövelte a reakcióidejüket. A mozsarak gyutacsát nem ritkán rosszul kötötték be és a lövedék még a csőben felrobbant, a német gránátokat használni próbáló katonák pedig gyakran magukat és bajtársaikat sebesítették meg.

A hadsereg szintjén még nagyobb arányban fordultak elő ilyen balesetek. Noha a kétfedeles U-2-esek folyamatosan figyelték a lövegállások elhelyezkedését, a tüzéségi ütegek és katyusák gyakran a szomszédos hadsereg alakulatait kezdték löni, ahogy a városközpont felé haladva eltűntek az alakulatok között húzódó határvonalak. „Sűrűn előfordul, hogy katonáink egymásra nyitnak tüzet”, írta Lucsinszkij tábornok, a Ribalko 3. gárda-harcoksihadseregét biztosító 28. hadsereg parancsnoka. A városi csatateret borító füst pedig azt eredményezte, hogy a Zsukov és Konyev frontjaihoz tartozó három különböző légi hadsereg nem ritkán a Vörös Hadseregre dobta le halált hozó rakományát. A helyzet különösen a város déli részén vált kritikussá. Az 1. Ukrán frontot támogató légiezredek gyakran intéztek véletlenül támadást a 8. gárdahadsereg ellen. Csujkov gyakran emelt Zsukovnál kifogást, követelve a „szomszédos” alakulatok visszavonását.

A 8. gárdahadsereggel és az 1. gárda-harcoksihadsereggel a Tempelhof repülőtérért folytatott ütközet gyakorlatilag április 26-án egész nap zajlott. Amikor a Müncheberg páncélosadosztály ellentámadást indított, olyan kevés harcoksi maradt sértetlen, hogy később önállóan, a Panzerfaustokkal felfegyverzett Hitlerjugend gyalogsági támogatásával kellett a német tankoknak akcióba kezdeniük. A túlélők estig folytatták a küzdelmet. Saalbach Sturmbannführer az Anhalter pályaudvarra vonta vissza a Nordland felderítő zászlóaljának megmaradt járműveit. A hadosztály még bevethető nehézfegyvereit, a „Hermann von Salza” zászlóalj nyolc Tigris harcoksját és több rohamlőveget az állatkerthez vezényelték.

A reggel heves bombázással indult. „Szegény belváros”, írta egy asszony naplójába Prenzlauerbergben, amint rázendítettek a tüzéség ágyúi. Különösen heves támadás érte a kis állatkertet és környékét. A detonációk által teljesen tönkretett parkról nehezen lehetett elképzelni, hogy egykor a gyerekek kedvelt játszóhelye volt.

Csujkov és Katukov erőiket a – a waterloói ütközettről elnevezett és furcsamód francia SS-alakulatok által védett – Belle-Allianceplatz és az Anhalter pályaudvar irányába küldték tovább. Konyev csapataival egyre hevesebbé vált a versengés, ám ezt viccekkel próbálták leplezni.

– Most már nem is az ellenségtől, hanem a szomszédainktól kellene félni – mondta Csujkov egyik hadtestparancsnoka Vaszilij Grosszmannak. – Elrendeltem, hogy a kiégett tankokkal zárják le szomszédaink Reichstaghoz vezető útját. Nincs Berlinben annál lehangelőbb, mint amikor a szomszédos alakulatok által elért sikerekről hallasz.

Csujkov már nem vette ilyen könnyedén a dolgot. Az elkövetkező két napban balszárnyával bevágott a 3. gárda-harcoksihadsereg frontszakaszára, hogy azt így letérítse a Reichstag felé vezető út tengelyéről. Ribalkót még csak nem is figyelmeztette, így az 1. Ukrán front tüzésége nyilván az ő emberei közül is sokakat lemészárolt.

A katyusákat – „a villámcsapásokat” – nem csupán a pszichológiai hadviselés részének tekintették, de a nyílt területen álló célpontok ellen is folyamatosan bevetet-

ték. Április 26-án kora reggel a Hohenzollerndammon lévő főhadiszálláson Refior ezredest, a Berlin védelmét ellátó erők vezérkari főnökét lövedéksorozatok ébresztették durván rövid álmából.

– A frontot megjárt öreg rókák – jegyezte meg Refior – jól tudták, hogy ez leg többször a katyusasorozat előtti „beköszönés”.

Ha pedig a főparancsnokság a katyusák lőtávolságán belül volt, itt az ideje továbbállni. Weidling tábornok már korábban a mellett a „Bendlerblock” – a Bendlerstrassén álló régi főparancsnokság – mellett döntött, ahol a júliusi puccsot követően Von Stauffenberg ezredest is kivégezték. Az épületben jól felszerelt légvédelmi óvóhelyek voltak és a közelben állt a Birodalmi Kancellária is, ahova Weidlinget gyakran behívták.

A Bendlerblock mélyén Weidling törzskara azt sem tudta, hogy nappal van vagy éjszaka. Cigarettaival és kávéval tartották ébren magukat. A generátoroknak köszönhetően végig volt világításuk, ám a levegő nyirkos és bűdös volt. A körzetparancsnokok telefonon egyre kétségbeesettebben kértek segítséget, ám már semmilyen tartalék nem állt rendelkezésre.

Azon az estén Weidling előadta Hitlernek javaslatát, mely szerint a további pusztítás és emberveszteségek elkerülése érdekében egy tömeges kitörést kellene megkísérlni a városból. A terv szerint a Hitler kíséretét ellátó helyőrségnek nyugati irányba kellene kitörnie, hogy csatlakozzon a Visztula hadseregcsoport megmaradt alakulataihoz. Itt a megmaradt, közel negyven harcra fogható páncélosból és a hadosztályok jelentős részéből egy éket képeznének. Ezt követné a „Führergruppe” Hitlerrel, a Birodalmi Kancellária személyzetével és más vezetőkkel. Az utóvédet egyetlen megerősített hadosztály alkotná. A kitörésre április 28-a éjszakáján kerülne sor. Amikor Weidling befejezte, Hitler megcsóválta a fejét.

– Javaslatát teljesen rendjén való. Ám mindennek mi az értelme? Nincs szándékomban az erdőkben bolyongani. Itt maradok, és csapataim élén fogok elbukni. Ami önt illeti, folytatnia kell a harcot város védelméért.

Az egész hasztalan voltát jól összegezte a falakra festett szlogen: „Berlin német marad”. Az egyik ilyen azután áthúzták és cirill betűvel ezt írták alá: „De hát én már Berlinben vagyok! Szidorov.”

A Vörös Hadsereg nemcsak hogy megérkezett Berlinbe, de a legfontosabb szolgáltatások biztosítása érdekében már az átmeneti közigazgatási rendszer kiépítését is megkezdte. Zsukov, aki még semmit sem tudott Berija azon tervéről, hogy a polgári ügyeket az NKVD felügyelje, éppen ekkor nevezte ki Berlin parancsnokává Berzarin vezérezredest, az 5. csapásmérő hadsereg vezetőjét. Még Szuvorov marsall a tizenharmadik században volt az, aki ragaszkodott hozzá, hogy az oda megérkező első hadsereg adjon egy város parancsnokát. A Vörös Hadsereg sem akart szakítani ezzel a tradícióval. Csujkov minden bizonnyal irigylte vetélytársát.

Grosszman április 26-án tett látogatást Berzarin főhadiszállásán. „Berlin parancsnoka”, írta jegyzetfüzetébe, „kövér, ravasz barna szemei vannak, haja korán őszül. Rendkívül okos, nagyon kiegyensúlyozott és ravasz.” Aznap „a világ terem-

tése” zajlott. Behívták a polgármestereket, a berlini elektromos művek, a vízszolgáltatók, a csatornaművek és a közlekedési társaságok igazgatóit, a gyártulajdonosokat és a közszereplőket. „Mindenki itt, ebben az irodában veszi át a kinevezését. Az igazgatóhelyettesekből igazgatók lesznek, a regionális jelentőségű cégek vezetőiből nagy befolyású iparbárok.” Grosszman a kimondott szavaknál jobban izgatta a testbeszéd: a „csoszogás, az üdvözlés és a sóhajtások”. Régi kommunisták jelentek meg a náci hatalomra jutása előtti időszakból, hátha nekik is jut valamilyen poszt. „Egy öreg szobafestő [német kommunista] párttagsági igazolványát mutogatja. 1920 óta tag. Berzarin hivatalnokait nem különösebben érdekli a dolog. Azt mondják neki: »Foglaljon helyet.«”

A többi jelenlévő oroszhoz hasonlóan Grosszman is elképedt, amikor a polgármesterek, azt követően, hogy közölték velük, hogy az utcák megtisztításához munkásokra van szükség, megkérdezték: – Mennyit fognak az emberek ezért kapni? – Annak fényében, hogy a szovjeteket Németországban rabszolgamunkára kényszerítették, a válasz teljesen nyilvánvaló volt. „Itt mintha mindenkinek határozott elképzelései lennének az őt megillető jogokról”, jegyezte meg Grosszman. A német civilek azonban igencsak megdöbbentek, amikor másnap, április 27-én a szovjet katonák Berlin déli kerületeiben begyűjtöttek 2000 német asszonyt, és a Tempelhof reptérre szállították őket, hogy megtisztítsák a kifutópályát a repülőgépronsoktól. A Vörös Hadsereg légierije huszonnégy óra múlva már légi támaszpontként akarta használni a Tempelhofot.

A városközpont, a Z körzet felé visszavonulás során a harc egyre hevesebb lett. Ha a németek Panzerfausttal kilőttek egy szovjet tankot, a helyi szovjet parancsnok katonasorozattal állt bosszút. Az ilyen harctéri támadófegyverrel való visszavágás azonban éppen olyan volt, mintha a partizántámadásokat megtorlandó civileket lőttek volna agyon.

Szovjet katonák elfogtak egy Panzerfaustokkal felfegyverkezett francia SS-ekből álló kis csoportot. A francia altiszt állítása szerint ők kényszermunkások voltak, akiket a németek az Oderánál megindított szovjet támadás idején erőszakkal soroztak be. Szerencséjükre hittek nekik, ugyanis ekkor még a szovjet katonák nem tudtak az SS-tetoválásokról.

Ugyancsak az estén történt a Harmadik Birodalom bukását olyannyira jellemző groteszk esetek egyike is. Ritter von Greim tábornokot, akit Münchenből Hitler hívatott magához, hogy átvegye a Luftwaffe irányítását Göringtől, hordágyon a bunker előcsarnokába vitték. A főtiszt a lábán sebesült meg, amikor egy szovjet légvédelmi üteg eltalálta gépét. Társaságában volt szeretője, az ismert tesztpilóta, Hanna Reitsch is, a Führer elkötelezett híve. Útjuk utolsó szakaszán, a Grünwald felett érte őket a támadás, ám Hanna Reitsch átnyúlva a sebesült Greim válla felett sikeresen tette le a repülőgépet a Brandenburgi kapu közelében. Tettével bátorságról és nagy szakértelemről tett tanúbizonyságot. Mindez azonban nem változtat a tényen, hogy Hitler – ragaszkodva a parancsnokság jelképes átadásához – majdnem a ha-

lálba küldte azt a férfit, akit egy amúgy már gyakorlatilag megszűnt szervezet élére kívánt kinevezni.

Másnap, április 27-én Krebs tábornok az irányítása alatt álló katonákat félrevezető náci főhivatalnokok nyomdokaiba lépett. Noha a tárgyalásokkal kapcsolatban kitérően nyilatkozott, azt állította, hogy „az amerikaiak az Elba és Berlin közötti kilencven kilométeres utat nagyon rövid idő alatt meg tudják tenni és azután minden jóra fordul majd”.

Függetlenül annak mértékétől vagy hatékonyságától, mindenki erősítést akart kapni. Mohnke szinte önkívületi állapotban mesélte Krukenbergnek, hogy egy századnyi tengerész érkezett repülőgéppel és azok már el is foglalták állásaikat a külügyminisztérium wilhelmstrassei épületének kertjében. Krukenberg azonban annak a hírnek jobban örült, hogy az 503. SS-nehézpáncélos-zászlóaljat erősítésként a Nordland mellé rendelték. Érkezett továbbá egy csoport litván SS-katona is. Krukenberg nem véletlenül jegyezte meg, hogy hamarosan Európa összes népe képviselteti magát a körzetben. Figyelembe véve a tényt, hogy 1945-re az SS fele nem német származású volt, ez nem is volt olyan nagy csoda. Ha pedig, mint ahogyan az a kommunisták és a fasiszták esetében történt, nemzetközi polgárháborúba sodródik a világ, nos akkor nem meglepő, hogy Berlin eleste az európai politikai szélsőjobb halotti máglyája lett.

Krukenberg hadosztály-parancsnoksága hamarosan egy, a Stadtmitte U-bahn-állomáson veszteglő, áram és telefon nélküli metrókocsiba került át. Katonái is csupán azért tudtak tovább dolgozni, mert előzőleg kifosztották a közeli Gendarmenmarkt élelmiszerboltjait. Fegyverkészletük most már a Birodalmi Kancellária pincéiben kialakított, rögtönzött fegyverraktárból származó Panzerfaustokra korlátozódott. Ezeket az ugyancsak fegyver- és lőszerhiánnyal küzdő franciák – a többi katonához hasonlóan – eredeti funkciójuk mellett a házról házra vívott közelharokban is használták. Pehrsson Hauptsturmführer négy, a Vörös Hadseregtől szerzett páncélozott csapatszallítóval, valamint az eredetileg a Nordlandhoz tartozó két lövészpáncélossal érkezett a Birodalmi Kancellária védelmére. A hadosztály többi járművét felrobbantották, mivel vagy kifogyott az üzemanyag, vagy lerobbantak a Neuköllnből történő visszavonulás során.

A Z körzetben a sebesült katonákat hátraküldték az Adlon Hotel pincéjében kialakított kötözőhelyre. Az SS-katonákat egy másik, a Birodalmi Kancellária pincéiben felállított, és SS-orvosok, valamint ápolónők által működtetett elsősegélyhelyre vitték. Itt a csata végére mintegy 500 sebesült zsúfolódott össze. Egy még ennél is nagyobb kötözőhely, a Thomaskeller Lazarett, olyan volt, mint egy „mészárszék”. A polgári kórházakhoz hasonlóan a katonai létesítményekben sem volt élelmiszer, víz vagy érzéstelenítő.

A szovjet csapatok berlini előrenyomulása nem volt egyenletes üteműnek mondható. Északnyugaton a 47. hadsereg, mely korábban Könnyű 4. gárda-harcócsihad-seregéhez csatlakozva teljessé tette a várost körülzáró gyűrűt, most Spandau felé

tört előre. A szovjet tisztok nem is sejtették, hogy az itt álló erődben helyezték el a németek a Tabun és Szarin harcigázok kifejlesztésével foglalkozó kutatóközpontot. A hadsereg részt vett a Gatow repülőtéren zajló ütközetben is, ahol Volkssturmgépesítések és a Luftwaffe tisztiskolái a repülőgéproncok fedezékéből 88 milliméteres légvédelmi ágyúkkal tüzeltek rájuk.

Északon a 2. gárda-harcoksihadsereg alig jutott előre Siemensstadtban, miközben a 3. csapásmérő hadsereg már elérte az állatkert és Prenzlauerberg északi peremét. A 3. csapásmérő hadsereg megkerülte a Humboldthainnál álló beton ütegtornyot, melynek ágyúit csak a szovjet nehéztüzérség és a légierő együttes támadása tudta csak végleg elhallgattatni. Folytatva a szemlét az óra járásával meg egyező irányban, szót kell ejtenünk az 5. csapásmérő hadseregről is. Ennek a keleti kerületeket támadó alakulatai ugyancsak megkerülték a friedrichshaini bunkert. Fő erői, azután hogy a 9. hadtest átkelt Treptowba, a Frankfurterallee és a Spree déli partja között nyomultak előre.

Dél felől a 8. gárdahadsereg és az 1. gárda-harcoksihadsereg elérték a Landwehr-csatornát és április 27-én át is keltek azon. A kormányzati negyedhez vezető úton ez volt az utolsó – a Birodalmi Kancelláriától mindössze alig két kilométerre fekvő – jelentősebb akadály még akkor is, ha Zsukov minden hadserege a Sztálin által kijelölt elsődleges célpont, a Reichstag felé vette az irányt. Délnyugaton a 3. gárda-harcoksihadsereg, Grünwaldban balszárnyával oldalba támadva a tizenharmadik páncélgránátos-hadosztályt, éppen ekkor érkezett meg Charlottenburgba.

A Vörös Hadsereg alakulatai április 24-én érkeztek meg Dahlenbe, és másnap, 25-én jutottak el a Kaiser Wilhelm Fizikai Kutatóintézethez. A hatalmas villák és a gondozott, fákkal szegélyezett utcák és az itt folyó heves harcok furcsa kontrasztot képeztek. A frontkatonákat a mindenütt ott lévő, kócos pónik, sőt felmálházott tevék vontatta szekérkaravánok követték.

Semmi jelét nem találtuk annak, hogy Ribalko hadseregének parancsnokait, vagy akár magát Ribalkót tájékoztatták volna az intézet jelentőségéről. A Boltzmannstrassén álló komplexum környékét két napon belül teljesen lezáró NKVD-alakulatok és az épületekből ki-be járó szakértők azonban minden bizonnyal felkeltették a hadsereg érdeklődését.

A Manhattan-terv lemásolásában egyedül a birtokukban lévő uránium kis mennyisége akadályozta a szovjeteket, így nem meglepő, hogy Berija és Sztálin rendkívül szigorú óvintézkedéseket hoztak a kutatólaboratóriumok biztonsága érdekében. A két szovjet vezető szerette volna, hogy az uránium feldolgozására képes német tudósok is rendelkezésükre álljanak. Berija mindent pontosan előkészített a berlini akcióra. A különleges megbízatás végrehajtásáért felelős tiszt Mahnyev vezéreztetett lett. A laboratóriumok és az urániumkészletek biztosításában résztvevő, jelentős létszámú NKVD-alakulatok irányításával nem kisebb személyiséget, mint a Vörös Hadsereg mögöttes területein végrehajtandó hadműveletek főparancsnokát, Krulev tábornokot bízták meg. Az NKVD kohászati szakértője, Zavenyagin tábornok Berlin határában egy bázist alakított ki, és a kutatócsoport

tudósai innen felügyelték az anyagok mozgását, valamint a laboratóriumok leszerelését.

Az NKVD-bizottság hamarosan elkészítette jelentését. A Kaiser Wilhelm Intézetben a berendezések mellett találtak „250 kilogramm urániumfém; három tonna uránium-oxidot; húsz liter nehézvizet”. Váratlan szerencse volt, hogy a három tonna uránium-oxidot a németek véletlenül Dahlembé küldték. A sietségre külön okot adott, emlékeztette később Malenkov és Berija teljesen szükségtelenül Sztálint, hogy „a Kaiser Wilhelm Intézet a későbbi szövetséges megszállási övezet területén állt”. „Figyelembe véve, hogy a fent említett berendezések és anyagok milyen jelentőséggel bírnak a Szovjetunió számára”, írták, „kérjük engedélyt, hogy az említett vállalatoknál és intézetekben álló berendezéseket leszerelhessük és minél előbb a Szovjetunióba szállíthassuk.”

Nemsokára meg is érkezett a felhatalmazás „a Mahnyev elvtárs által vezetett NKVD-bizottság” részére, „hogy a berlini Kaiser Wilhelm Intézet összes berendezését és az ott talált nyersanyagokat a Szovjetunióba, a Tudományos Akadémia és az NKVD különleges fémrészlege által üzemeltetett 2. számú laboratóriumba szállítsák.”

Mahnyev emberei felkutatták Peter Thiessen professzort és dr. Ludwig Bewiloguát is, akiket repülővel Moszkvába vittek. A Kaiser Wilhelm Intézet meghatározó kutatói – Werner Heisenberg, Max von Laue, Gerlag von Weizsäcker és a néhány hónappal korábban a kémiai Nobel-díjat elnyert Otto Hahn – azonban kicsúsztak a markukból. Őket ugyanis már fülön csípték a britek és mindannyiukat a német tudósok számára kialakított kihallgató központjukba, a kelet-angliai Farm Hallba szállították.

A szovjetek más, kevésbé fontos laboratóriumokat és kutatóintézeteket is leszereltek és sok tudóst szállítottak a Sachsenhausenben felállított különleges börtönbe. Von Ardenne professzor önként jelentkezett. Őt Zavenyagin tábornok azután meggyőzte, hogy „írásban jelentkezzen a szovjet Népbiztosok Tanácsánál azzal, hogy az orosz fizikusokkal szeretne dolgozni és magát, valamint intézetét a szovjet kormány rendelkezésére bocsátja”.

Berija és Kurcsatov tudósai végre tehát szereztek némi urániumot és néhány szakértőt, hogy rögtön munkához is kezdhessenek. A kísérletek folytatásához azonban további készletekre volt szükség. Szerov tábornokot, az NKVD berlini főnökét utasították, hogy késedelem nélkül biztosítsa a csehszlovákiai és mindelelőtt a Drezdától délre, Szászországban fekvő urániumkészleteket. A megalkuvást nem ismerő Patton tábornok 3. hadseregének jelenléte a térségben rendkívül nyugtalanította a szovjet hatóságokat. Így már talán az is érthető, hogy miért aggasztotta őket, hogy az amerikai erők esetleg nem vonulnak vissza az előzetesen kijelölt megszállási övezet határai mögé.

Dahlemben Ribalko tisztjei közül néhányan látogatást tettek Kunigunde nővérnél, a Haus Dahlem nevű szülészeti és gyermekklinika főnővérénél. Az asszony tájékoztatta az oroszokat, hogy nem rejteget német katonákat. A tisztok és katonáik kifo-

gástanul viselkedtek. Sőt, még figyelmeztették is Kunigunde nővért, hogy hamarosan megérkeznek a második vonal katonái, akik már nem biztos, hogy ilyen előzékenyek lesznek. Jóslatuk igaznak bizonyult, ám menekülésre nem volt esély. Apácákat, fiatal lányokat, öregasszonyokat, terhes nőket és gyermeket nemrég szült asszonyokat egyaránt megerőszakoltak. Az egyik nő a „középkor szörnyűségeihez” hasonlította a Dahlemben történeteket. Mások a harmincéves háborút hozták fel példaként.

Úgy tűnik, hogy a berlini hadműveletben részt vevő hadseregeknél általánosan bevett módszer létezett a nemi erőszak áldozatainak kiválasztására. A katonák egyszerűen berontottak a pincékbe, és az összezsúfolódott nők arcába fáklával világitva magukkal vitték a szerencsétleneket. Az, hogy egyáltalán szelektáltak, mégis változást jelez a kelet-poroszországi gondolkodás nélküli erőszakos cselekményekhez képest. Ekkor már a szovjet katonák sokkal inkább szexuális igényeik kielégítéséhez nélkülözhetetlen eszköznek, semmint a Wehrmacht elleni bosszú pótcélpontjának tekintették a német nőket.

A nemi erőszakot a témában megnyilvánuló szerzők gyakran olyan cselekményként határozzák meg, melynek nem sok köze van a szexualitáshoz. Ez azonban csupán az áldozat szempontjából történő értelmezés. Ahhoz, hogy megértsük a bűntény lényegét, az elkövető nézőpontját is ismernünk kell. Véleményünk szerint különösen igaz ez a második szakaszra, amikor a januári és februári mészárlásokat követően számtalan, nem minősített nemi erőszaknak tekinthető bűncselekményre került sor. Az érintett katonák, úgy tűnik, azt gondolták, hogy ők csupán szexuális szükségleteiket elégítik ki azután, hogy olyan hosszú időt eltöltöttek a fronton. A legtöbb erőszaktevő nem is volt indokolatlanul erőszakos, feltéve, ha áldozata nem tanúsított különösebb ellenállást. A későbbi hetekben, mint látni fogjuk egy harmadik, sőt negyedik fázis is kialakult. A kiindulópont mégis az, hogy a háborúban a nem kellőképpen fegyelmezett katonák a büntetéstől való félelem nélkül gyorsan lealacsonyodnak a primitív férfiúi szexualitás szintjére. A Kelet-Poroszországban látott értelmetlen erőszak és a berlini nemi örömeik közötti különbség jól mutatja, hogy a bűncselekményre nem lehet mindenkor érvényesnek tekinthető definíciót kidolgozni. E disztinkció ugyanakkor felhívja figyelmünket arra is, hogy van a férfiúi szexualitásnak egy olyan sötét arca, mely háborúban, a társadalmi és fegyelmezési korlátok megszűnésével igen könnyen hajlamos megmutatkozni. Sok múlik azonban az adott nemzeti hadseregek katonai kultúráján is. Amint azt a Vörös Hadsereg példája jól mutatja, a tömeges erőszak még köteléket is képezhet az egyes katonák között.

A szovjet politikai tisztek továbbra is „a bosszú ürügyén elkövetett erőszakos cselekményekről” beszéltek. „Amikor behatoltunk Berlinbe”, jelentette az 1. Belorusz front politikai osztálya, „néhány katona fosztogatni kezdett és a civilekkel erőszakoskodott. A politikai tisztek megpróbálták irányításuk alatt tartani az eseményeket. Találkozókat szerveztek, melyeken olyan témák kerültek szóba, mint például a »Vörös Hadsereg katonájának becsülete és méltósága.«” A katonák kordában

tartása politikai beszédekkel azonban nem járhatott sikerrel, különösen, mert a párt hivatalos irányvonala is éppen ekkor változott meg.

A németeket mélyen megdöbbenette a fegyelem hiánya a Vörös Hadsereg katonái körében. Ugyanígy meglepő volt számukra, hogy – egyes kivételes esetektől eltekintve, amikor például katonáikat a helyszínen agyonlőtték – milyen erélytelennek mutatkoznak a szovjet tisztek. A legtöbbször a nemi erőszak miatt panaszt emelő nőket teljes érdektelenséggel fogadták a hadsereg előljárói, sőt nem ritkán kifejezetten szórakoztatónak találták az esetet.

– Vagy úgy? Nos, kárt önökben minden bizonnyal nem okoztak – mondta az egyik körzetparancsnok Berlinben egy csoport asszonynak, akik az ismételt támadások miatt kértek védelmet. – Az embereink mindannyian teljesen egészségesek.

Sajnos azonban, ahogyan azt a nők saját kárukra kénytelenek voltak később megtapasztalni, több szovjet katona mégiscsak szenvedett valamilyen nemi aktus útján terjedő betegségben.

Harc az erdőben

„Ki gondolta volna valaha”, írta Beelitz felé közeledve a *Scharnhorst* hadosztály egyik zászlóaljparancsnoka, „hogy a nyugati fronttól mindössze egy napi menetelésre van a keleti front! Ez mindent elárul a helyzetünkről.”

Wenck tábornok XX. hadteste április 24-én indította meg támadását nyugat felé, hogy kitörjenek, és az erdőben találkozzanak a Konyev utánpótlási vonalain túl bekerített kilencedik hadsereggel. Aznap este a birodalmi munkaszolgálat ifjúsági *Theodor Körner* hadosztálya megtámadta Jermakov tábornok 5. gárda-gépesített hadtestét Treuenbrietzen közelében. Másnapra a *Scharnhorst* hadosztály Beelitz közelébe ért. Sejtelmük sem volt, mi vár rájuk, amikor keresztülhaladtak a sűrű facsoportokon és idősebb fákkal benőtt ritkább fenyvesen. A művelet, jegyezte meg a zászlóaljparancsnok, „hasonlított egy harcfelderítéshez”. Néhány kilométerrel Beelitz előtt, Heilstättenben elérték a kórház épületegyüttesét.

Az ápolók és a betegek, akiket a szovjet csapatok előző nap kifosztottak, meghallották a tüzéség hangjait. Senki nem tudta, merről közeledik az ütközet. Egy lövedék eltalálta az egyik tömböt. A gyerekeket a pincékbe vitték. A nővérek azt kérdezték egymástól, vajon lehetséges-e, hogy az érkező amerikaiakat hallják. Hirtelen nyugatról érkező német csapatokat pillantottak meg, akik csatarendben egyik fától a másikig rohannak. Két nővér kiszaladt hozzájuk, és azt sikították: – Lőjék szét az oroszokat! – Amint a csata heve fokozódott, a kórház igazgatója, dr. Potschka úgy döntött, felveszi az Elba mellett állomásozó amerikaiakkal a kapcsolatot. A svájciak nyilvánvalóan nem tudtak segíteni nekik.

A Beelitzért folytatott harc több napig tartott. A harcok és a korábbi kegyetlenkedések során 76 civilt öltek meg, köztük 15 gyermeket. „Igen elkeseredetten folyt a harc”, írta a *Scharnhorst* zászlóaljparancsnoka, „és nem ejtettek foglyokat.” Ő és emberei elborzadtak, amikor a szovjetek elfoglalták azt a házat, melynek pincéjében valamennyi sebesült bajtársuk feküdt. A fiatal katonák – némelyikük annyira fiatal volt, hogy Beelitz polgárai *Kindersoldaten*-ként emlegették őket – „tankrémületbe” estek, amikor először találkoztak T-34-es és Sztálin tankokkal. Ám napokon belül visszatért az önbizalmuk, amikor Panzerfaustjaikkal harcképtelenné tettek négy Sztálin tankot. Peter Rettich, a zászlóaljparancsnok megdicsérte fiatal katonáinak „fantasztikusan bátor helytállását” és „odaadását”, és hozzátette, hogy „gyalázatos szégyen volt ilyen fiúkat e kegyetlen pokolba küldeni”.

Április 28-án az *Ulrich von Hutten* hadosztály katonái felrakták a 3000 sebesült és beteg gyereket egy tehervonatra, mely azután lassan Barby felé indult velük. Ott a Kinderklinik újra megnyitotta kapuit, és az amerikaiak a sebesülteket hadifoglyokként fogadták. Wenck azonban fontosabb küldetéseket szánt a tizenkettedik hadseregnek. Az egyik feladat az volt, hogy a *Hutten* hadosztály zömével elindulnak Potsdam felé, hogy menekülési útvonalat nyissanak. A másik pedig az, hogy segítsenek a kilencedik hadseregnek megvédenie magát.

A Berlintonól délkeletre elterülő hatalmas Spree erdőségben a német csapatokat a Vörös Hadsereg elől menekülő, tönkrevert hadosztályok és a rémült civilek esetlen keveréke alkotta. A 80 000 ember különféle irányokból és különféle hadseregekből gyűlt össze. A java Busse tábornok kilencedik hadseregéből jött – a XI. SS-páncélos hadtest az Oderbruchtól és az V. SS-hegyivadász hadtest a Frankfurtól délre eső területről. A frankfurti helyőrség Busse reményeinek megfelelően szintén sikeresen csatlakozott hozzájuk. A délről csatlakozó V. hadtest a negyedik páncélos hadsereg északi szárnyát alkotta, mielőtt Konyev Berlin elleni támadása elvágta volna a hadseregtől és visszavonulásra kényszerítette volna.*

Busse a Wenck tábornokkal folytatott konzultálás után úgy határozott, hogy csapataival nyugati irányban kitör a Berlintonól délre lévő, magas fenyvesen át, azután csatlakozik a tizenkettedik hadsereghez, és együtt visszahúzódnak az Elbához. Busse fő gondja az volt, hogy utóvédjét lekötötték a Zsukov erőivel vívott állandó csaták, ezért figyelmeztette is Wencket, hogy hadserege „úgy araszol nyugat felé, akár egy hernyó”. Sem ő, sem Wenck nem szándékozott még több életet feláldozni Hitler egyre hisztérikusabb parancsai miatt. Április 25-én, röviddel éjfél után Bussét felhatalmazták, hogy „maga határozzon a támadás legmegfelelőbb irányáról”. Onnantól kezdve Nelson taktikáját követte, és a legtöbb üzenetre nem jelzett vissza, igaz, számos esetben a rádiókommunikáció valóban meg is szakadt.

Emberei és a civilek, akikkel együtt kerestek menedéket, nem hagytak hátra élelmiszert. A járműveket addig hajtották, míg vagy kifogyott az üzemanyaguk, vagy lerobbantak, aztán megsemmisítették, vagy kibeletzték a tartalék alkatrészek miatt. Ám harmincegy harckocsija mégis megmaradt – fél tucat a *Kurmark* Párducaiból és körülbelül tíz Királytigris az 502. SS-nehézpáncélos-zászlóaljából. Ezeket támadóként akarta használni, hogy áttörjön velük Konyev Berlin ostromló seregeinek utóvédjén. Üzemanyagtartályaikat teletöltötték az út szélén hagyott teherautókból szívócsövön át szerzett üzemanyaggal. Megmaradt tüzésége utolsó lövedékeivel zárótűzet adott, aztán felrobbantották az ágyúkat.

* Szovjet források azt állítják, hogy Busse erői 200 000 főből álltak, 300 harckocsival és 2000 löveggel. Nyilvánvaló, hogy ezeket a túlzó számadatokat propagandacélból hozták nyilvánosságra. Mindamellett az Amerikai Egyesült Államok Hadseregének egy részletes jelentése az alakulat létszámát 40 000 körülnek becsüli.

Busse embereit Fürstenwaldétól délkeletre, a tavakkal és erdőkkel tarkított területen bekerítették az 1. Belorusz front és Konyev 1. Ukrán frontjának csapatai. Április 25-e délutánján Zsukov északról és keletről is rohamra küldte erőit. Köztük volt a 3. hadsereg, az erdei küzdelemhez jól alkalmazkodó 2. gárdalovashadtest, valamint a 33. hadsereg és a 69. hadsereg.

A térkép áttanulmányozása után Konyev tisztában volt vele, hogy a németeknek nem sok választásuk van a kitörés megvalósítására. Mindenféleképpen keresztelniük kellett ugyanis a Teupitznél kezdődő tövidéktől délre húzódó Berlin–Drezda autópályát. Konyev gyorsan reagált, noha már igen későre járt. Április 25-én Gordov 3. gárda-harckocsihadserege rövid idő alatt elfoglalta a Berlin–Drezda autópálya menti állásait, hogy „lezárják az összes erdei utat, mely keletről nyugat felé visz”. Magas fenyőket döntöttek ki, hogy harckocsiakadályokat alkossanak belőlük. Ám Gordovnak nem sikerült elfoglalnia sávjának déli részét, és bár az utasításnak megfelelően a 28. hadsereg megerősítette a Baruthtól keleti területet, keskeny rés maradt a két hadsereg között.

Április 26-ának reggelén Busse előőrse Halbén át közelítve véletlenül akadt rá a két hadsereg közötti gyenge pontra. Az autópályán keresztülhaladva elérték a Baruthot Zossennel összekötő utat, mely Ribalko berlini utánpótlási útvonala volt. A veszély elhárításához Lucsinszkij tábornoknak „a helyzetről való tájékozódás nélkül”, még az 50. és a 96. gárda-lövész hadosztályt is ellentámadásba kellett küldenie. A harc kaotikus volt, de a 2. légi hadsereg nehézbombázása és alacsony berepülései, és a földön folyó könnyörtelen ellentámadás során a német erők jelentős részét visszaszorították az autópályán át a halbei erdőbe. A harckocsik személyzetének rá kellett ébrednie, hogy a láncaltak nem tudnak megkapaszkodni a fenyves homokos talajában, az erdei utakat pedig el kellett kerülniük a folyamatos légitámadás miatt.

A Luftwaffe egyik repülője észrevette a csoportot, melynek sikerült keresztüljutnia az autópályán és a Baruth–Zossen úton. Ezt jelentették a Visztula hadseregcsoportnak és Jodl tábornoknak. Hitler haragra gerjedt, amikor értesült róla, hogy nyugat felé haladnak, de az meg sem fordult a fejében, hogy Busse ellen merne szegülni az ő parancsának. Aznap éjjel üzenetet küldtek Jodlon keresztül. „A Führer elrendelte, hogy a kilencedik és tizenkettedik hadsereg koncentrikus támadásainak nem csupán a kilencedik hadsereg megmentését kell szolgálnia, de Berlin megvédését is.” A későbbi üzenetek még egyértelműbben fogalmaztak: „A Führer Berlinben elvárja, hogy a hadseregek eleget tegyenek kötelességüknek. A történelem és a német nép mindenkit megvet majd, aki e körülmények között nem tesz meg minden tőle telhetőt, hogy mentse a helyzetet és a Führert.” Hitlernek a lojalitásról alkotott fogalma most teljes valójában megmutatkozott. Az üzenetet aznap éjjel és másnap több alkalommal is megismételték. Az erdőből azonban nem érkezett válasz.

A nap folyamán és másnap, április 27-én is, a németek újult támadásokat indítottak két tengely mentén: délen Halbétől Baruth felé, északon Teupitz felől. Északon több ezer, harckocsikkal támogatott német ütött éket az 54. gárda-lövész had-

osztály oldalába, elfoglalták Zesch am See-t és körülvették a 160. lövészezred egy részét. A déli, Baruth felé irányuló csapás Radelandban bekerítette az Andruszenko alezredes parancsnoksága alatt álló 291. gárdalövészezredet. A németek padlásokat és pincéket foglaltak el, és addig folytatták a harcot, amíg a Baruthból érkező 150. gárdalövészezred ki nem menekítette őket. A németek „veszteségei ismét súlyosak voltak”.

Ez az események letisztult változata – a törzstiszt összefoglalója, aki igyekezett rendszert vinni a kaotikus események láncolatába. De az erdő belsejében, főként Halbéban és körülötte, a valódi csata döbbenetes volt, ami főként a szovjet tüzéségnek és a légibombázásnak tudható be.

– Ha a bekerítésből a kitörésre tett első kísérletek sikerrel jártak volna, azonnal megsemmisítették volna őket az orosz repülők és a tüzéség – mondta elfogatása után vallatóinak Diehl őrnagy, a 35. SS-Polizei-hadosztály 90. ezredéből. – Hatalmas veszteségeket szenvedtünk el. Volt olyan, aki a szó szoros értelmében a fejét sem tudta felemelni, én magam teljesen képtelen voltam irányítani a csapataimat. Mindössze annyit tudtam tenni, hogy az adjutánsommal behasaltunk egy harckocsi alá, ott néztük a térképet.

A mellkasi és gyomorsérüléseket szenvedő katonák elvéreztek. A legtöbb sebesülést faforgács okozta, akár egy tizenennyolcadik századbeli tengeri csatában. A szovjet harckocsik legénysége és a tüzéség szántsándékkal magasra, a fák közé lőtte ki a lövedékeket, hogy azok ott robbanjanak fel. Az alatta lévőeknek nem volt fedezékük. A gyökerekkel benőtt homokos talajba lehetetlen volt árkokat ásni, még azoknak is, akiknél még volt ásó. Néhányan elkeseredésükben eszeveszetten ásni kezdtek a sisakjukkal vagy a puskatusukkal, de a földkéregnek csak vékony réteget tudták fölkaparni, ami nem nyújtott védelmet a forgács elől.

A légi- és tüzéségi támadás során ilyen körülmények között még a tapasztaltabb katonák is pánikba estek. Amikor a szovjet felderítők vagy a földi célpontot támadó repülőgépek megjelentek a fejük fölött, a járművükön haladó német katonák vadul tüzelni kezdtek rájuk géppisztolyukkal és karabélyukkal. A páncélozott járművek útjában összeeső sebesült vagy kimerült gyalogosokon egyszerűen áthajtottak a kerekeikkel, vagy a tankok láncfalpai nyomták szét őket.

Ahogy a harc folytatódott április utolsó hetében, egyre kevesebb frontvonal húzódott az erdő térségében. Az összetűzések végzetesek voltak, ahogy egy hirtelen felbukkanó harckocsi meglepte az ellenséget, és hosszant szétlőtt egy védőpáshát vagy egy ösvényt. Egy lövészpáncélosok kíséretében érkező Tigrisre és egy Párducra – miközben valamennyinek a külsején kimerült katonák csimpaszkodtak – tüzet nyitott egy szovjet harckocsi. A kialakult zűrzavarban mindenki egyszerre akart visszalőni. A gyalogos katonáknak le kellett ugorniuk a harckocsikról, amikor a páncéltorony elfordult. Ám a szovjet harckocsi gyorsabb volt. A következő lövedék eltalálta az egyik lövészpáncélost, amely történetesen a tartalék üzemanyaggal teli kannákkal volt megrakva. Tűzgolyóként robbant fel, megvilágítva maga körül az erdőt.

Az égő fenyőfák állandó füstje elárasztotta az erdőt. Bár a szovjet parancsnokok tagadták, tüzéségük és repülőezredek biztosan foszforos vagy más gyújtólövedéket használtak. A lőszerkocsikat és ágyútaligákat húzó lovak megrémültek, és könnyen megbokrosodtak. A füst tovább rontotta a látási viszonyokat az eredetileg is homályos erdőben, a magas, egyenes fák között, melyek olyanok voltak, mint egy katedrális oszlopai. Folyamatosan hallhatóak voltak a csapatukat kereső, egymást hívó katonák kiáltásai. A többszöri kísérlet ellenére, hogy a még úgy-ahogy hadra fogható alakulatoknak utasításokat adjanak, a különböző hadtestek inkoherens tömeggé keveredtek, a Wehrmacht és az SS szorongva vándorolt egymás mellett. Az SS azt állította, hogy a hadsereg tisztjei nem voltak hajlandók felvenni a sebesülteiket, de annak is kevés jele volt, hogy az SS-tisztek bármit is tettek volna a Wehrmacht katonáiért, leszámítva, hogy széttaposták őket a láncfalpaikkal, ha az útjukba kerültek. A hadseregnek az SS-re, mint idegen szervezetre irányuló haragja már csaknem felszínre tört. Voltak olyan felfegyverezett, fekete egyenruhás nők is, akik a Tigriseken utaztak.

Miután az első kitörés kudarcha fulladt, csoportok próbáltak különböző irányokban átszökni a frontvonalon. Az egyik alakulat egy szovjet tüzéségi állásba futott, melyet az előző nap lövészpáncélosok ostromoltak meg. Átkelve az autópálya másik oldalára, a lövészgödörökben halott, szovjet katonákat találtak. A többi csoporthoz hasonlóan tovább haladtak az erdőn át a Kummersdorf melletti találkozóhely felé, melyet az első kitörő csoport már csaknem elért. Az autópálya után a legveszélyesebb rész a Baruth–Zossen út keresztezése volt, melyet szovjet lövészhadosztályok és tüzéség újabb sora védett.

Április 28-a estjén ismét elszánt kísérlet történt a Halbe területéről való tömeges kitörésre. Az elkeseredett küzdelemben a németeknek sikerült szétzúzniuk az 50. gárda-lövészhadosztály védelmi vonalát. „Mindezért súlyos veszteségekkel fizettek”, írta Lucsinszkij tábornok. Konyev, aki immár eltökélte, hogy az ellenség megmaradt alakulataira döntő csapást kell mérniük, megerősítette a szárnyakat. Kidöntött fákat fektettek a nyugat felé vezető nyomvonalakra. Mindegyik lövészhadosztály páncéltörő fegyverek sorait állította fel védőpáshát és csapások mögé rejtve, mintha egy gigászi vadkanra készülne lecsapni. Az autópályától keletre a kis harckocsialakulatokkal támogatott lövészezredek támadásba kezdtek, és megindultak az erdő belseje felé.

Busse emberei nagy csoportokban, jókora területen széledtek szét Halbe körül, mások egészen Storkowig vonultak vissza, ahol az utóvédek még állták a sarat Zsukov erőivel szemben. A szovjet támadásokat úgy tervezték, hogy Busse erőit különböző katlanokra szakítsa szét. A szovjet U–2-es kétfedelű repülőgépek a napfényes órákban szinte végig alacsonyan, a fakoronák fölött repdestek, és próbálták észrevenni a szökevény csoportokat, hogy aztán a tüzéség vagy a légierő megtámadhassa őket. Az 1. Ukrán frontot támogató légi hadosztályok összesen „2459 bevetést és 1683 berepülést” hajtottak végre.

Az erdőben térképek és iránytűk nélkül a németeknek szinte lehetetlen volt megtalálniuk a helyes irányt. A füst és a fák miatt még a napot is alig lehetett látni, hogy megbecsülhessék, merre van nyugat. A legtöbb vezető nélküli, eltévedt és kimerült katona egyszerűen a homokos ösvényeken vánszorgott. Dühösek voltak a tiszta egyenruhákban, Kübelwageneiken közlekedő „vezérkari urakra”, akik nem vettek fel egy sebesültet vagy összeesett katonát sem. Az útkereszteződések környékén szerteszéjjel „mindenütt holttestek, szürkészöld holttestek feküdtek”. A mindkét varsói felkelés leverésében játszott szerepéről hírhedt Oskar Dirlewanger vezérőrnagy vezette 36. SS-gránátoshadosztály hat katonája a kivégzését közzéadva megadta magát.

– Már öt napja, hogy nem láttunk egy tisztet sem – mondta az egyikük. – Érezzük, hogy a háború hamarosan véget ér, és minél erősebbé válik ez az érzés, annál jobban életben akarunk maradni.

Ritkán fordult elő, hogy az SS megadta magát. Ami a legtöbbjüket illette, számukra az elfogatás „tarkólövést” vagy szibériai tábort jelentett.

Április 28-án és 29-én szörnyű, egyoldalú harc alakult ki Halbe körül, amint a szovjet erők délről katyuskákkal és ágyúkkal támadni kezdtek. Számos fiatal Wehrmacht-katona reszketett a félelemtől, Hardi Buhl falusi lakos elmondása szerint „a szó szoros értelmében beszartak”. A helyi lakosok a pincékben kerestek menedéket, és amikor ezek a halálra rémült katonafiúk is ott kerestek biztonságos helyet, ruhákat adtak nekik. Amikor azonban az SS-katonák rájöttek, mi történik, megtorlást helyeztek kilátásba. Hardi Buhl és családja a pincéjükben volt, mely zsúfolásig volt más családokkal és katonákkal – összesen negyven emberrel –, amikor az SS egy embere megjelent egy Panzerfausttal, és a meglapuló lakókra irányította. A robbanás egy ilyen zárt térben megölte volna valamennyiüket. De mielőtt lőhetett volna, a lépcsőhöz legközelebb eső sarokban, a félhomályban alig kivehető Wehrmacht-katona tarkón lőtte. Más jelentések is tanúskodnak a Wehrmacht és az SS között lezajló fegyveres párbajról, de ezeket nehéz igazolni.

A központi csoport más kísérletet is tett a nyugati irányú kitörésre Halbából. Siegfried Jürs, egy fiatal tisztjelölt a 1239. Fahnenjunker-ezredből leírta naplójában, amit a legelől haladó tankból látott. Amikor valaki megsebesült, senki nem segített neki, hanem otthagyták a csapás mellett. „Soha nem gondoltam, hogy három óra múlva egy leszek közülük.” Amikor megtámadták az utat elzáró szovjet alakulatot, egy másik lövésszel leugrott a harckocsiról, hogy elfoglalják állásaikat a lövészárkokban. Ám akkor felrobbant egy akna, és a hátát keresztül szúrta egy jókora darab srappel. Egy másik robbanással a vállába, mellkasába és megint a hátába fúródak újabb srappel. Jürs szerencsésebb volt, mint akiket korábban látott megsérülni. Több órával később felvette egy teherautó, bár ezek a járművek máris túl voltak terhelve sebesültekkel, és fájdalmas sikolyokat lehetett hallani hátulról, amikor meglódtak vagy zökkentek egyet a hepehupás erdei úton. Aki annyira komolyan megsebesült, hogy nem lehetett mozgatni, azt ott hagyták szenvedni, ahol feküdt. Nem sokuknak volt ereje eltemetni a halottakat. A legtöbb, amit megtettek, az volt,

hogy a holttesteket begördítették a lövészárkokba vagy egy gránátölcsérbe, és némi homokos földet szórtak rájuk.

Az erdei utakon és csapásokon járművek lángoltak, a keréknyomokban döglött lovak feküdtek, vagy élők vonaglottak és vergődtek a fájdalomtól. A földet betértette a temérdek elhagyott fegyver és sisak, babakocsi és tejeskocsi, kézikocsi és bőrrönd. Halbét szemtanúk a háborús pokol legszörnyűbb látomásának nevezték. „Harckocsik gördültek végig a Lindenstrassén”, jegyezte le a tizenhét éves Erika Menze. „Sebesült katonák borították őket. Egy ilyen katona leesett az egyik hátuljáról. A mögötte jövő tank teljesen összezúzta, és az az után haladó tank áthajtott a hatalmas vértócsán. A katonából nem maradt semmi.” A pékség előtt a járdát szó szerint elborították, egymást érték a holttestek. „A szétlapított fejek sárgásszürke árnyalatúak voltak, a kezük szürkésfekete. Csak a jegygyűrűk aranya vagy ezüstje csillant meg néhol.”

Napról napra kevesebb jármű maradt – harckocsik, nyolckerekű páncélozott felderítő járművek és néhány félláncaltapas csapatszállító. A katonák nagy többségének gyalog kellett folytatnia az utat. Április 29-én pirkadat után elállt az eső és előbújt a nap. Ez már elég volt, hogy nagyjából betájolják magukat.

A túlélők olyan pillanatokra emlékeznek vissza, melyeket valószerűtlenségük miatt akár álmodhattak is volna kimerültségükben. Mückendorf közelében egy fiatal tisztjelölt társaihoz hasonlóan a földre vetette magát, amikor egy rejtőzködő géppisztolyos a saját szárnyukból tüzet nyitott rájuk. Visszalöttek az aljnövényzetbe, de a célt nem tudták kivenni. Hirtelen két fekete egyenruhás, pisztolyokkal fel-fegyverezett, fiatal SS-katonanő tűnt elő.

– Keljetek fel! – kiáltották nekik. – Támadjatok, gyávák!

Végül e zavaros összetűzés után nyomtalanul eltűnt a két „fanatikus”.

Az író Konsztantyin Szimonov útban volt Berlin felé egy dzsipben az autópályán, közvetlenül a fő ütközet után. A Teupitztól délre elterülő részen olyan látványban volt része, melyet elmondása szerint sohasem felejt el. „Azon a helyen az autópálya mindkét oldalát igen sűrű erdő szegélyezte, a fele tűlevelű, a másik fele már zöldülő lombhullató. Az autópálya mindkét oldalán keskeny mellékút szelte át az erdőt, de azt nem lehetett látni, hogy hova vezet... Hihetetlen volt, mi minden volt telezsúfolva: személyautók, teherautók, harckocsik, páncélozott kocsik, járművek, mozgókórházak szörnyű sokaságával, és ezeket nem egyszerűen közel nyomták egymáshoz, hanem felfordulva, valamelyik végén állva, vagy éppen fejjel lefelé szabályosan egymásra pakolták, összepréselték, miközben a környező fákat teljesen összetörték. Ebben a fém, fa és egyfajta felismerhetetlen anyagtömegben borzalmas, megkínzott, péppé zúzott emberi testek voltak; és ez így folytatódott végig a mellékúton, a végtelenségig. A környező erdőben – tetemek, tetemek, tetemek feküdtek, és hirtelen észrevettem, hogy vannak köztük még élők is. Sebesült emberek feküdtek nagykabatokon és takarókon, vagy a fákhoz támaszkodva ültek, néhányan már bekötözve, de olyan is akadt, akit még nem láttak el. Annyira sokan voltak, hogy egyelőre szemmel láthatólag senki nem tudott velük mit kezdeni.”

Még olyan is akadt, aki a roncsokkal félig lezárt, benzinnel, vérrel és olajjal borított autópálya szélén feküdt. A vele utazó egyik tiszt elmagyarázta, ezzel a csoporttal „több nehéztüzérségi ezred és katyusák tüze számolt le”.

A szovjet politikai osztályok mindvégig keményen dolgoztak, hogy a túlélőket rábírják a megadásra. Negyedmillió szórólapot dobtak le az erdő fölött. Hangszórók döngtek az „antifasiszta” német foglyok által előre felvett üzeneteket. Mindemellett még a szovjet katonák is kiáltoztak a fák között: „*Vojna kaputt. Domoj. Vojna kaputt!*” – „A háborúnak vége. Ideje hazamenni. A háborúnak vége!” Időközben az 1. Ukrán front politikai osztálya a következő üzenettel tovább szilárdította emberei elszántságát: „Az elpusztított német hordák maradványai az erdőben barangolnak, mint a vadállatok, és megpróbálnak majd bármi áron eljutni Berlinbe. De nem fognak átjutni.” Többségüknek valóban nem sikerült. Csaknem 30 000 férfit temettek el Halbe temetőjében, és minden évben újabb, az erdőben felfedezett testekről szólnak a feljegyzések. 1999 júniusában a kilencedik hadsereg Enigma rejtjelező gépét is megtalálták az autópálya mellett, egy nem túl mély közeli sírban. Senki nem tudja biztosan, hány menekült halt meg a katonákkal, de a számuk akár a 10 000-et is elérhette. Legalább 20 000 katona életét vesztette a Vörös Hadsereg-ből is. Legtöbbjüket a Baruthot Zossennel összekötő út menti temetőben temették el, de léteznek feljegyzések az erdő mélyén talált testekről is.

A történet legelképezetőbb része nem is az elesettek vagy megadásra kényszerültek száma, hanem a 25 000 katona és többzezernyi civil, akiknek sikerült keresztüljutnia a szovjet csapatok vonalain, és Beelitz közelében elérni Wenck hadseregét. (Konyev tábornagy nem volt hajlandó elfogadni, hogy „több mint három-négy ezer” nyert egéruat erői előtt.) Az erdő, és túlsópartján az ott állomásozó amerikaiakkal biztonságot nyújtó Elba között a háború végső napjaiban a remény és csüggedés gyakran váltotta egymást.

A Halbe körüli fő csata idején a Visztula hadseregcsoport parancsnoksága azt gondolta, bizonyára minden összeköttetés megszakadt Busse tábornokkal. Egy tisztet küldtek egy Fieseler Storch könnyű repülőgéppel, hogy kapcsolatba lépjen a tábornokkal, de a kísérlet teljes kudarcba fulladt. A kilencedik hadsereg magára maradt, ami csak tovább gyorsította a Visztula hadseregcsoportnak mint összetartó egységnek a széthullását.

Hasso von Manteuffel tábornok harmadik páncéloshadserege már akkor vesztésre állt, amikor Rokoszovszkij 2. Belorusz frontja áttört az Odera alsó részén. Heinrich tábornok engedélyezte Manteuffelnek, hogy nyugat felé visszavonuljon Mecklenburgba, de szándékosan nem értesítette Keitel tábornagyot vagy Krebs tábornokot a Führer bunkerében, mert ez félreérthetetlen ellenszegülés volt Hitler utasításának.

Rokoszovszkij előrenyomulása nyugat felé Berlin és a Balti-tenger között arra kényszerítette Heinrichet és törzsét, hogy elhagyják a Prenzlau közelében, Hasslebenben felállított főhadiszállásukat. Visszavonulásuk során Himmler hohenlycheni menedékhelye mellett haladtak el. Ott találkoztak egy tizennégy év átlagéletkorú

Hitlerjugend-zászlóaljossal. A fegyvereik és csomagjaik súlya alatt tántorgó fiúk próbálták bátran szembeszállni velük. Egy törzstiszt beszélt a parancsnokokkal, és azt mondta, „bűn lenne ezeket a gyerekeket a harcedzett ellenség ellen küldeni”, de ez nem használt. A Harmadik Birodalom még haláltusájában is megmutatta a józan ész és az emberiség ellen irányuló féktelen haragját.

Heinrich, aki engedélyezte Manteuffelnek a visszavonulást, tudta, hogy nem kell hozzá sok idő, és hallani fog „a német hadsereg két fő sírásójáról”. Keitel tábornagy, amint felfedezte, mi történt, április 29-én telefonált Heinrichnek, és „engedetlenséggel és katonához méltatlan gyávasággal” vádolta őt. Közölte vele, hogy azonnali hatállyal megfosztják a parancsnokságtól. Keitel Von Manteuffelt akarta kinevezni Heinrich utódjának, de ő ezt visszautasította. Nem sokkal később Jodl tábornok telefonált. A legkimértebb modorban ő is gyávasággal és gyengeséggel vádolta Heinrichet, valamint azzal, hogy alkalmatlan a parancsnokságra. Heinrichet utasították, hogy az OKW új parancsnokságán jelentést tegyen. Segítői féltek, hogy kivégzik, vagy Rommelhez hasonlóan őt is öngyilkosságra kényszerítik, ezért könyörögtek neki, hogy várjon még, és ne induljon útnak. Heinrich megfogadta a tanácsukat, és a háború vége megmentette őt.

A végakarát elárulása

A Berlin központjába való visszahúzódás idején az SS-kivégzőosztagok nagy lendülettel és hidegvérű fanatizmussal fogtak hóhérmunkájukhoz. A Kurfürstendamm körül az SS-osztagok bementek azokba a házakba, ahol fehér zászlók jelentek meg, és agyonlőttek minden férfit, akit csak találtak. Goebbels, aki rettegett az összeomlás pillanatától, a megadás efféle jeleit „pestisbacilus”-nak nevezte. Mummert tábornok, a *Müncheberg* páncélosadosztály parancsnoka mégis arra utasította az SS és a Feldgendarmerie alakulatait, hogy hagyják el az Anhalter Bahnhof és Potsdamerplatz környéki körzetet. A kivégzésekben résztvevőket azonnali lelövésével fenyegette meg.

A harcokban résztvevők egyre nehezebb körülmények között voltak kénytelenek helytállni. A német csapatok csak ritkán tudtak kút közelébe jutni. Szomjukat, melyet a füst és a por tovább növelt, kénytelenek voltak a csatornák vizével oltani. Egyre többen és többen kaptak idegösszeroppanást az egymást erősítő kimerültség és a folyamatos ágyútűz miatt. A sebesültek száma az anhalter bunkerben olyan nyíra megnőtt, hogy a fiatal nők lepedők és rúzsok felhasználásával vöröskeresztes zászlót készítettek. Ez azonban hiábavaló vesződésnek bizonyult. Még ha a szovjet tűzérési megfigyelők észre is vették volna a vöröskereszt-szimbólumot a füstön és kőporon keresztül, nem változtattak volna az ütegortűz irányán. Egy bunker, az bunker. A tény, hogy odabenn civilek tartózkodtak, mellékes volt. Mindazonáltal a bentlévők száma gyorsan csökkent, mivel április 27-ének éjjelén nők és gyerekek szöktek meg az U-Bahn- és az S-Bahn-alagutakon keresztül. Az 5. csapásmérő hadsereg és a 8. gárdahadsereg csapatai szó szerint a küszöbön álltak.

Az 5. csapásmérő hadsereg kelet felől közelítve a Landwehr-csatorna északi oldalán felmorzsolta a Belle-Alianceplatzról jövő *Nordland* és *Müncheberg* maradványait, és az Anhalter pályaudvar felé tartott. A 28. hadsereg 61. lövészadosztálya más irányból érkezett. Az 5. csapásmérő hadsereg azután azt vette észre, hogy a 8. gárdahadsereg délről, a csatornán keresztül az ő bal oldali utóvédjük mellett támad. A 301. lövészadosztály parancsnoka, Antonov ezredes azonnal hívta hadtestparancsnokát, Roszlij tábornokot. Késedelem nélkül útnak indultak egy dzsip-pel. „Roszlij, aki általában eléggé nyugodt, most rémültnek látszott”, írta Antonov. „A helyzet latolgatása után így szólt: »Hogyan tudnánk őket visszaküldeni a Landwehr-csatornán túlra? Ne hagyja, hogy a csatarend összekeveredjen a gárdistákkal. Folytassa az előrenyomulást végig a Wilhelmstrassén és a Saarlandstrassén. Ostro-

hétől kábult és megfélemlített Wagner barna, náci pártegyenruhájában és Volkssturm-karszalaggal jött az őrszolgálatból. Hitleren szokás szerint zubbony volt. Eva Braun hosszú, fekete selyemtaft ruhát viselt, melyet korábban Hitler gyakran megdicsért. A színe nagyon is illett a körülményekhez. Wagner nagyon ideges volt, meg kellett kérdeznie Hitlert és Fräulein Braunt, hogy mindketten tiszta árja leszámazottak-e, és hogy van-e örökletes betegségük. Az ezután történtek nem tartottak tovább néhány percnél, a háború idejére meghatározott formula egyszerű nyilatkozatokból állt. Utána következett az anyakönyv aláírása, a tanúk Goebbels és Bormann voltak. Eva Braun a lánykori nevét kezdte írni, aztán megállt, lehúzta a „B”-t, és a bejegyzést így javította: „*Eva Hitler, geb[orene]. Braun*”. Hitler aláírása teljesen olvashatatlan lett, annyira reszketett a keze.

A házaspár megjelent az előszoba folyosóján, mely a bunker konferenciatermeként szolgált. A tábornokok és titkárnők gratulációval fogadták őket. Utána visszavonultak a kis nappaliba egy esküvői pezsgős reggelire, az ifjú Frau Hitler tiszteletére, ahogy a szolgálkák hívták magát. A lány hűségéért az árulás világában kapta meg jutalmát. Később csatlakozott hozzájuk Bormann, Goebbels és felesége, Magda, és a két titkárnő, Gerda Christian és Traudl Junge. Hitler átment egy másik szobába Traudl Jungéval, ahol politikai és személyes végrendeleteket diktált neki. A nő idegesen, izgatottan ült, mert arra számított, hogy végül hallani fogja a nagy áldozat valódi okának részletes magyarázatát. Ám helyette politikai klisék, téveszmék és ellenvádak sorozata özönlött: Hitler soha nem akart háborút, a nemzetközi zsidó érdekek kényszerítették rá. A háború „minden sorscsapás ellenére” „egy napon az ember élni akarásának legdicsőségebb és leghősiesebb megnyilvánulása lesz a történelemben”.

Dönitz tengernagyot, a Kriegsmarine vezetőjét nevezték ki a Reich elnökének. A hadsereg, a Luftwaffe és az SS vagy kudarcot vallott, vagy el akarta árulni Hitlert. A hűséges Dönitz – „Hitlerjunge Quex” – kiemelkedett a mesterkedők közül. Mégis Goebbelst jelölték ki birodalmi kancellárnak, míg „leghűségesebb elvtársam, Martin Bormann” pártkancellár lett, és Hitler személyes akarátának végrehajtója. Hitler egyértelműen a síron túl is folytatni akarta az „oszd meg és uralkodj”-politikát, még a valaha összegyűlt leginkább kísérletinek tekinthető kormányzattal is. A legbizarrabb kinevezés talán Karl Hanke körzetvezetője volt, aki Himmlert pótolja majd Reichsführer-SS-ként. Hanke – Magda Goebbels háború előtti szeretője – még mindig a „katlanban” volt Wroclawban. Időközben Goebbels saját végrendeletét írta. „Az árulás delíriumában, mely körülveszi a Führert a háború e legkritikusabb napjaiban” feladatának tekintette, hogy megtagadja Hitler parancsát, és Berlinben „vele maradjon feltétel nélkül, mindhalálig”. Hitler végrendeletének egyik másolatát egy megbízható tiszttel elküldték Schörner tábornagnak, a hadsereg új főparancsnokának is. Burgdorf tábornok kísérőlevele megerősítette, hogy Hitler számára az utolsó csapást a „Himmler árulásáról szóló megrázó hírek” jelentették.

A bunker mélyén zajló, meglehetősen szerény esküvői partinak a felszínhez közelebbi vadabb események vetettek véget. Amikor április 29-én, vasárnap hajnali 4 óra körül Traudl Junge befejezte a gépelést, a Führer visszavonult Frau Hitlerrel,

a titkárnő pedig felment, hogy ennivalót keressen a Goebbels gyerekeknek. Mélyen megrázta az elé táruló látvány – a Birodalmi Kancellária föld alatti katonai kórházában rengeteg sebesült feküdt. „Úgy tűnt, mindenkin úrrá lett valami buja láz. Mindenhol, még a fogorvosi székben is kéjes ölelésekbe zárt testeket láttam. A nők minden erényüket levetkőzték, és szabadon felfedték intim testrészeiket.” A pincékben és utcákon továbbra is dezertőrökre vadászó SS-különítmények is azzal kísértették az éhes és könnyen befolyásolható fiatal nőket a Birodalmi Kancellárián, hogy partikra és kifogyhatatlan élelem- és pezsgőellátásra tettek ígéretet. A mindent átszövő korrupció mélytengeri világában a Birodalmi Kancellária föld alatti bunkere volt a pokol felé tartó tengeralattjáró.

A hétköznapi berliniek számára óránként rosszabbodott a helyzet. Április 28-án szovjet csapatok érték el egy névtelen naplóíró nő utcáját. „Volt egy émelyítő érzés a gyomromban”, írta. „Arra emlékeztetett, mint amit iskolás lányként matematika-vizsga előtt éreztem – kényelmetlenség és nyugtalanság, és arra vágytam, hogy mindennek legyen már vége.” Az emeleti ablakokból nézték a szovjetek lóvontatású kocsikból álló hadtáposzlopát; a csikók fejükkel bökdösték anyjukat. Az utca máris lótrágyától bűzlött. A tábori konyhát a szemben lévő garázsban állították fel. Német civileket egyáltalán nem lehetett látni. Az „Ivánok” a lopott kerékpárokon biciklizni tanultak. A látvány megnyugtatta a nőt. A szovjetek nagy gyerekeknek látszottak.

Amikor a naplóíró nő kimerészkedett, az első kérdés, amivel találkozott, ez volt: „Van férjed?” Beszélt valamennyire oroszul és el tudta hárítani „félszeg incselkedésüket”. De amikor észrevette, hogy pillantást váltanak, félni kezdett. Egy alkohos katonája követte, amikor visszatért a pincébe. A többi nő megdermedve ült, amint az ittas férfi bizonytalanul végigsétált, és zseblámpájával az arcukba világított. Állhatatosan kitartott a nem igazán kifinomult közeledés mellett, a napló írója pedig úgy tett, mintha kacérkodna vele, végül sikerült kimenekülnie a pincéből és fölrohant az utca fényére. Újabb katonák jöttek és elvették a pincékben a civilektől az óráikat, de nem alkalmaztak erőszakot. Azonban este, mikorra a katonák jóllaktak, és már ittak is eleget, megkezdtek a vadászatot. Az asszonyra a sötétben hárman csaptak le lesből, és egymást váltva készültek megerőszakolni. Amikor a második katonája erőszakoskodott vele, megzavarta őt három újabb katonája érkezése, az egyikük nő volt, de mindannyian csak nevettek a látványon, beleértve a katonanőt is.

Amikor végre visszajutott a saját szobájába, az összes bútort az ajtó elé torlaszolta és ágyba bújt. Azokban az időkben valószínűleg az összes megerőszakolt berlini nő ugyanabban a helyzetben volt, nem volt folyóvíz, amiben megmosakodhatott volna, és ez tovább rontott a helyzeten. Alig feküdt be az ágyba, amikor a barikádját félretolták. Egy csoport katonája rontott be, akik enni és inni kezdtek a konyhájában. Egy Petyka nevezetű óriás kapta fel, amikor próbált kicsusszanni a lakásból. A nő könyörgött neki, hogy ne engedje, hogy a többiek is megerőszakolják, és a katonája beleegyezett. Az óriás másnap, kora reggel ébredt, amikor a század kakasa valahol az utcán kukorékolt egyet. Közölte, hogy vissza kell mennie a szol-

gálatba, csaknem összeroppantotta a nő ujjait, amikor búcsúzóul kezét fogtak, és biztosította a nőt, hogy este 7-kor visszatér.

Több másik nő is „engedett” egy-egy katonának, abban a reményben, hogy így elkerülhetik, hogy egy egész banda erőszakolja meg őket. Magda Wieland, egy huszonéves színésznő „az egész háború legrémisztőbb pillanatának” azt találta, amikor az orosz csapatok megérkeztek a Giesebrechtstrasséra, közvetlenül a Kurfürstendamm mellett. Egy hatalmas, díszes faragású mahagóniszekrényben bújt el, amikor betörték. Egy középázsiai, nagyon fiatal katona rángatta elő. A katona olyan izgatott lett a gyönyörű, fiatal szőke nő látványától, hogy korai magömlése lett. A nő jelbeszéddel felajánlotta, hogy a barátnője lesz, ha megvédi a többi orosz katonától. A katonát láthatóan felvillanyozta az ötlet, hogy szőke barátnője lesz, és kiment eldicsekedni a barátainak, de egy másik katona jött be és brutálisan megerőszakolta a lányt.

Ellen Goetz, Magda zsidó barátnője a pincében keresett menedéket, amikor egy heves bombatámadást követően megszökött a Lehrterstrassén álló börtönből; most őt is kivonszolták és megerőszakolták. Amikor más németek próbálták elmagyarázni az oroszoknak, hogy ő zsidó és üldözték, egy velős visszavágás volt a reakció: – *Frau ist Frau.* – Később orosz tiszték érkeztek. Bár ők nagyon tisztességesen viselkedtek, semmit nem tettek, hogy embereiket visszatartsák.

A Giesebrechtstrasse a berlini élet nagyon vegyes csoportjainak adott otthont. Hans Gensecke, az ismert újságíró, akit büntetésenként azért, mert zsidókat bűjtatott, arra kényszerítettek, hogy a lebombázott pincéből kihordja a holttesteket, szintén a 10-es szám alatt lakott. Ugyanazon tömb harmadik emeletén lakott Kaltenbrunner szeretője is, aki a – kétségtelenül Európa megszállott területein zsákmányolt – aranyozott ajtókkal, selyemkárpitozású bútorokkal és falikárpitokkal gazdagon díszített lakásában szórakoztatta a férfit. A szomszéd lakás, a 11-es szám a „Salon Kitty”-nek, a náci főhivatalnokok részére fenntartott bordélyházzal volt hírhedt. A tizenhat fiatal prostituáltat foglalkoztató létesítményt Heydrich és Schellenberg már a háború korábbi részében átvette. Az „intézményt” az SS hírszerző osztálya tartotta fenn, hogy kémkedjenek a magasabb beosztású tisztviselők, Wehrmacht-tiszték és külföldi nagykövetek után, majd megszarolják őket. Valamennyi szobát bepoloskálták és röviddel Berlin elfoglalását követően az NKVD szemmel láthatóan nagy érdeklődéssel tanulmányozta az alkalmazott technológiát. A másik oldali szomszédban Paul von Hase vezérezredes, Berlin városparancsnoka élt letartóztatásáig és a júliusi merénylet utáni kivégzéséig.

A Hitlerjugend és az SS minden olyan házra tüzet nyitott, ahol megjelent a fehér zászló. Bomló holttestek bűze terjengett a hajdani épületek kötőrmelékkupacáiból, és a kiégett házak megfeketedett tartószerkezetéből széné égett hús szaga áradt. De nem a háromévi propaganda e jelenetei voltak azok, melyek megváltoztatták a szovjet csapatok hozzáállását. Berlint „szürke, rémisztő, komor, embergyűlölő nagyvárosnak: haramiafővárosnak” látták.

Még a német kommunisták sem menekültek. Weddingben, mely 1933-ig a baloldal egyik erődje volt, a Jülicherstrasséről néhány aktivista kiment gratulálni a kerületüket elfoglaló szovjet egységet vezető parancsnoknak, miközben pártjelvényüket mutogatták, melyet tizenkét évig illegálisan rejtegettek. Feleségeik és lányaik önként segítettek mosni és főzni, de egy francia hadifogoly szerint az egység tisztjei „még aznap este” valamennyit megerőszakoltak.

Míg a Führer bunkerének lakói el voltak foglalva a Potsdamerplatz felől a Wilhelmstrassén közeledő T-34-esekkel és Sztálin tankokkal, a szovjetek Berlin központjának északi részét tartották szemmel. A 3. csapásmérő hadsereg elfordult, és a Spree-től közvetlenül északkeletre lévő Moabiton keresztül nyomult előre, hogy felsorakozzon a Reichstag elleni támadáshoz. A 150. lövészadosztály parancsnoka, Satyilov tábornok úgy tudta, hogy maga Goebbels irányította a Moabit börtön védelmét, és remélte, hogy esetleg élve el tudják fogni. A Moabit börtönről így írt: „keskeny ablakaival gyűlölködve nézett ránk”. (Figyelemre méltó, ahogyan az oroszok a gonoszt vélték felismerni a berlini épületekben éppúgy, ahogy a határvonal átlépésekor a német fákban.) A Moabit nem volt könnyű célpont az ostromhoz. A tűzérő egy nehézágyút hozott előre, de ez csak kemény védekezésre sarkallta a védőket. A legelső beírányzót megölték, aztán a másodikat is, de hamarosan sikerült hasadékokat robbantani a falba.

A rohamcsoportok keresztülrohantak az utcán és behatoltak az udvarba. Amint belül voltak, a német helyőrség igen gyorsan megadta magát. Az utászok, akik aknákat találtak a bejárat közelében, beszaladtak ellenőrizni a terepet, és robbanószereket kerestek. A parancsnok emlékezett a nehéz, fémes visszhangra, amikor felszaladtak a vaslépcsőkön. Minden felemelt kézzel kijövő németet alaposan átvizsgáltak, még az egyszerű közlegényeket is, hátha Goebbels az álruhában. A cellák ajtaját feltépték, és a kiszabadított foglyok hunyorogva jöttek ki a napfényre.

Más célpontokat jóval több áldozat árán sikerült csak elfoglalni a folyamatos bombarobbanások következtében teljesen füstbe borult városban. „Milyen szörnyű árat fizetünk minden, a győzelem felé megtett lépésért”, állapította meg a *Vojna Rogyini* katonai újság szerkesztője. Szinte másodpercekkel később egy felrobbanó gránát végzett vele. A halál látványa egy ilyen hosszú és bős háború végéhez ennyire közel kétszeresen szívbemarkoló volt. Sokakat megindított Mihail Sminyin, egy fiatal és nagyra becsült szakaszparancsnok halála. – Kövessen! – kiáltotta helyettesének az épület felé rohanva. Alig lőtt ki három golyót, amikor egy szinte biztosan szovjet nehézlövedék pontosan előtte eltalálta a falat. A ház oldala összeomlott és a „rózsaszínű orcájú, tiszta bőrű és tágra nyílt, világos szemű” hadnagyot maga alá temette a törmelék.

Még ha a Vörös Hadsereg „hamar meg is tanulta volna, mire számítson” a Berlin utcáin és a házakban zajló harcoknál, a „barikádok, a páncélok” és a „bunkerékké változott kő- és betonépületek” miatt a hadsereg kezdett egyre inkább a kis lőtávolságban is használt 152 milliméteres és 203 milliméteres tarackokra támaszkodni. A házakba csak ezután mentek be a rohamcsoportok. Azok a csataterek, amiket –

ha ez egyáltalán lehetséges volt – a szovjetek mindenféleképpen el akartak kerülni, azok a föld alatti alagutak és bunkerek voltak, melyekből Nagy-Berlin területén több mint 1000 volt. Rendkívül óvatosak voltak, amikor civil légvédelmi menedékhelyekre hatoltak be, meg voltak győződve róla, hogy német katonák várnak lesben állva, hogy lecsapjanak rájuk, vagy hátulról felbukkanva megtámadják őket. Éppen ezért gyakorlatilag elvágták az összes olyan menedékhely összeköttetési vonalát, melyen már áthaladtak. Könnyen megesett, hogy a felszínre feljövő civileket lelőtték. Vannak történetek, főként a német üldözési mánia szüleményei, hogy T-34-eseket vezettek vasúti alagutakba, hogy a vonalaik mögött jöjjenek fel a felszínre. Egyetlen olyan eset volt, amikor egy harcocska tényleg a föld alá hajtott, mikor egy szerencsétlen T-34-es vezető nem vette észre az Alexanderplatz U-Bahn-állomása bejáratát és lement a lépcsőn. A történetek, melyek az állomás lépcsőin fokról fokra lezötykölődő könnyűtüzérségről szólnak, és arról, hogy kézzerővel teherautókra rakták ezeket, inkább volt szóbeszédnek tekinthető, mint ténynek.

A Moabit-börtöntől mintegy 800 méterre, Alt Moabit felé állt a Spree fölött átfelülő Moltke híd. Újabb 600 méterre a Reichstag, mely időről időre láthatóvá vált az időnként megritkuló füstben. A 150. és 171. lövészhadosztályoknak most már olyan közelnek tűnt, mégsem volt sejtelmük sem a rájuk váró veszélyről. Tudták, hogy sokan meghalnak majd, mielőtt kitűzhetik a vörös lobogóikat a Sztálin által Berlin szimbólumának választott épületre. Parancsnokuk, hogy Sztálin elvtárs kedvében járjon, az épületet időben el akarta foglalni, hogy a diadalt még a május 1-jei ünnepen bejelenthessék Moszkvában.

A Moltke híd felé tartó előrenyomulás április 28-ának délutánján vette kezdetét. A két hadosztály vezető zászlóaljai ugyanarról a vonalról indultak, tovább hangsúlyozva a versengést. Az előttük álló híd mindkét oldala el volt barikádózva. Aknákkal és szögcsdróttal védtek, gépfegyver- és ágyútűzzel fedezték mindkét szárnyról. Röviddel este 6 előtt fűlsiketítő detonáció rázta meg a környéket, amikor a németek felrobbantották a Moltke hidat. A füst és a por elültekort vált láthatóvá, hogy a rombolás nem volt teljesen sikeres. A híd megroggyant, de a gyalogság még át tudott kelni rajta.

Neusztrojev százados, a zászlóaljparancsnok utasította Pjatnyickij őrmestert, hogy szakaszát vezényelje előre. Pjatnyickij és emberei átrohantak a hídhöz vezető nyílt terepen, és sikeresen fedezékbe vonultak a németek barikádjai mögött. A tüzéségi megfigyelő tisztnek meglehetősen hosszú ideig tartott, hogy megérkezzenek, és ütegekkel elfoglalják az állásokat, ám amint az utolsó fény is kihunyott, a tüzéség készülődésbe kezdett. A nehézbombázás szétzúzta a német tüzelőállásokat, és a gyalogsági szakaszok keresztülrohantak, hogy beverekedjék magukat a Kronprinzufer és a Moltkestrasse nagy épületeibe. Éjfélre, éppen mikor Hitler feleségül vette Eva Braunt, már biztos támpontot alakítottak ki. Az éjszaka hátralevő részében a 150. és 171. lövészhadosztályok zöme átkelt a Spree-n.

A 150. lövészhadosztály megostromolta a Moltkestrasse déli oldalán álló belügyminisztérium épületét. Ez a masszív épület azonnal „Himmler házaként” lett

ismert. Az ajtókat és ablakokat bezárták, hogy így biztosítsanak lőréseket a védőknek. Mivel képtelenek voltak előrébb vinni az ágyukat és a sorozatvetőket, az utaszok különálló katyusavetőket rögtönöztek a vasútvonal hosszúságában. Azonban április 29. délelőttjén a szűkös térben zajló küzdelem elsőszámú eszközei alapvetően mégis a kézigránátok és a gépfegyverek voltak.

A szovjet katonák, még ha félték is, hogy életüket veszítik a csata utolsó napjaiban, minden otthonmaradót el akartak kápráztatni. Berlin legyőzőiként már látták is magukat, mint a háború utáni Szovjetunió élcsapatát. „Üdvözet a frontról”, írta aznap Vlagyimir Boriszovics Pereverzev. „Szervuszatok, legközelebbi és legkedvesebb hozzátartozóim. Még életben vagyok, és egészséges is, csak állandóan be vagyok rúgva. De ez kell, hogy bátrak maradjunk. Egy elfogadható adag a háromcsillagos konyakból nem árthat. Általában mi magunk büntetjük meg azokat, akik nem tudják, mennyit bírnak [meginni]. Most szűkítjük a kört a város központja körül. Csak 500 méterre vagyok a Reichstagtól. Már átkeltünk a Spree-n és néhány napon belül a fritzeknek és a Hansoknak kaputt. Még mindig azt irkálják a falakra, hogy »Berlin bleibt deutsch«, de mi ehelyett azt mondjuk, »Alles deutsch kaputt«. És ki fog derülni, hogy úgy van, ahogy mi mondjuk. Akartam egy képet küldeni magamról, ami itt készült, de nincs lehetőség előhívni. Kár, mert a fénykép nagyon érdekes lenne: egy gépfegyver van a vállamon, egy Mauser van az övembe dugva, és gránátok lógnak az oldalamon. Sok van, amivel a németeket megdöbölhatjuk. De hogy ne szaporítsam a szót, holnap már a Reichstagban leszünk. Nem tudok csomagot [azaz zsákmányolt holmikat] küldeni. Nincs rá idő. És nekünk, a fronton lévő egységeknek más dolgunk van. Azt íjátok, hogy a konyhában beszakadt a plafon, de az semmi! Egy hatszintes épület omlott ránk, és nekünk, magunknak kellett a fiúkat kiásni. Így élünk és így győzzük le a németeket. Röviden, ezek voltak a híreim” Pereverzev súlyosan megsebesült a levél befejezése után, és aznap halt meg, amikor a győzelmet bejelentették.

„Április 29., vasárnap”, írta a naplójába Martin Bormann. „A második nap, mely hurrikánszerű tűzzel kezdődött. Az április 28-áról 29-ére virradó éjjel a külföldi sajtó Himmler kapitulációs ajánlatáról ír. Hitler és Eva Braun esküvője. Hitler politikai és magánvégrendeletét diktálja. Az áruló Jodl, Himmler és a tábornokok elhagynak minket, és a bolsevikokhoz mennek. Ismét viharos tűz. Az ellenség információja szerint az amerikaiak betörték Münchenbe.”

Hitler, bár ingadozott az optimizmus és pesszimizmus között, végül ráébredt, hogy minden elveszett. A biztonságos rádiókommunikáció szó szerint összeomlott, amikor az antennát a Führer bunkere fölött tartó utolsó légballont is lelőtték. Ennek következtében aznap az állomásokat lehallgató Vörös Hadsereg elfogta a szokásos üzenetforgalmat. Bormann és Krebs együtt írták alá az összes parancsnoknak szóló utasítást: „A Führer megingathatatlan hűséget vár el Schörnertől, Wencktól és a többiektől. Azt is elvárja Schörnertől és Wencktól, hogy megvédjék őt és Berlint.” Schörner tábornagy azt válaszolta: „a mögöttes területek teljesen szervezetlenek. A civil lakosság megnehezíti a műveleteket.” Végül Wenck egyértelművé tette,

hogy a tizenkettedik hadseregtől ne várjanak csodát: „A hadsereg csapatait súlyos veszteség érte, és komoly hiány mutatkozik fegyverkészletből is.”

A Führer bunkerében még a hű hívek is belátták végül, hogy minél tovább halogatja Hitler az öngyilkosságot, annál több ember fog még meghalni. Miután Himmler és Göring megbukott, senki nem fontolgathatta a tűzszünetet, amíg a Führer meg nem ölte magát. A gond az volt, ha megvárja, míg az oroszok a Birodalmi Kancellária ajtajaig jutnak, egyikük sem jut ki élve.

Freytag von Loringhoven nem akart ilyen körülmények között vagy ilyen társaságban meghalni. Miután a három hírvívó útnak indult Hitler végakarátának másolataival, az az ötlete támadt, hogyha már úgys megszakadt a kommunikáció, ő és Boldt engedélyt kérhetne, hogy csatlakozzanak a városon kívüli csapatokhoz.

– Herr General – mondta Krebs tábornoknak. – Nem akarok itt meghalni, mint egy patkány, szeretnék visszatérni a harcoló csapatokhoz.

Krebs először vonakodott, de aztán beszélt Burgdorf tábornokkal, aki ezután közölte, hogy valamennyi katonai szárnysegédet engedjék elmenni. Segédje, Weiss alezredes menjen Freytag von Loringhovennel és Boldt századossal.

Hitlert a déli helyzetértékelő megbeszélés után keresték meg a jóváhagyásáért.

– Hogy fognak kijutni Berlinből? – kérdezte.

Freytag von Loringhoven elmagyarázta neki az útvonalat, kifelé a Birodalmi Kancellária pincéin át, és keresztül Berlinen a Havelig, ahol aztán keresnek egy csónakot. Hitler fellelkesült.

– Elektromos motorú csónakot keressenek, mert az nem csinál zajt, és így keresztül tudnak jutni az orosz vonalakon.

Freytag von Loringhovent megrémítette, hogy Hitler csak ezzel az egy részlettel foglalkozott; egyetértett, hogy ez a legjobb módszer, de azt mondta, ha szükséges, esetleg más vízi járművet kell használniuk. Hitler hirtelen kimerült, mindannyiukkal erőtlenül kezét rázott, aztán útjukra bocsátotta őket.

Az oroszok, akár a Nordland hadosztály, nagyon is jól tudták, mennyire közel jártak a Birodalmi Kancelláriához. Három T-34-es előző nap megrohamozta a Wilhelmstrassét az U-Bahn-állomásig, ahol francia SS-katonák Panzerfaustokkal támadtak rájuk lesből.

Antonov ezredes 301. lövészadosztálya igazából április 29. hajnalán kezdte meg az ostromot, nem sokkal azután, hogy a friss házások visszavonultak a Führer-bunkerbe. Két lövészere megtámadta a Prinz-Albrechtstrassén a Gestapo parancsnokságát, azt az épületet, mely a február 3-i légitámadás során súlyosan megromlódott. Az új irányadó taktikát követve 203 milliméteres nehéztárcsákat vontattak az első vonalba, hogy a zárt soron rést üssenek. Két zászlóalj beviharzott és felvontak egy vörös lobogót, ám az esetről készült szovjet beszámolók nem térnek ki arra, hogy aznap este heves küzdelmek és súlyos veszteségek után egy erőteljes Waffen-SS-ellenlökés miatt vissza kellett vonulniuk. Az oroszoknak fogalmuk sem volt róla, hogy a Gestapo foglyai közül maradtak-e túlélők az épületben. Való-

jában heten maradtak, akiket az április 23-a éjjelén végrehajtott szörnyűséges megszárlástól megkíméltek.

A Nordlandot, melyet most már Mohnke irányított a Birodalmi Kancelláriáról, „felülről etették” a Wenck hadseregének közeledéséről és a szövetségesekkel való egyezkedésekről szóló újabb, bátorító üzenetekkel. Krukenberg mindössze 100 idősebb rendőrtisztet kapott erősítésnek. Emberei túlságosan kimerültek, hogy a Birodalmi Kancelláriából érkező üzenetekkel foglalkozzanak. Még ahhoz is túl fáradtak voltak, hogy beszéljenek. Arcuk üres lett, tekintetük a semmibe révedt. Senki nem ébredt fel, hacsak erősen meg nem rázta valaki. A harckocsivadászat, írta később egyikük, „a pokolba való alámerüléssé” vált.

A francia „páncélvadász osztagok” különösen fontos szerepet játszottak a védelemben. Az egész szektorban kilőtt 108 tanknak körülbelül a fele nekik köszönhető. Henri Fenet, a zászlóaljparancsnokuk, egy tizenhét éves, Roger nevű, St. Nazarie-ből származó katonát úgy jellemzett, hogy úgy harcolt egyedül a Panzerfaust-jával, „mint egy egyedülálló katona egy puskával”. A húszéves Eugène Vanlot SS-Unterscharführer, a „Gégène” gúnynevű vízvezeték-szerelő találta el a legtöbb szovjet harckocsit, összesen nyolcat. Két T-34-est lőtt ki Neuköllnben, aztán hat másikat tett tönkre kevesebb mint huszonnégy óra leforgása alatt. Április 29. délutánján Krukenberg magához hívatta őt az U-Bahn-állomáson álló metrókocsi roncsához, és ott „sercegő gyertyacsonkok fényénél” a megmaradt két Lovagkereszt egyikét a mellére tűzte. A másikat Herzig őrnagy, az 503. SS-nehézpáncéloszászlóalj parancsnoka kapta, akit Mohnke körülbelül ugyanabban az időben tüntetett ki. Fenet maga, és Apollot tisztjelölt is fejenként öt tank kilövéséért kaptak kitüntetést. Egy skandináv Nordland-Oberstrumführer három üveg zsákmányolt francia bort hozott, hogy pohárköszöntőt mondjanak a hősökre.

Fenet, akinek megsérült a lába, később elmondta, hogy azért folytatták a harcot, mert csak egy dologra gondoltak: „a kommunistákat meg kell állítani”. Nem volt idő „filozofálni”. Protopopov, egy fehérgárdista tiszt, aki harcolt az orosz polgárháborúban és francia bajtársait kísérte Berlinbe, szintén hitte, hogy a gesztus fontosabb a tettnél. Az életben maradt néhány külföldi SS-önkéntes a vesztesre álló csatát később úgy próbálta beállítani, mintha az a jövő generációi elé állítandó boldogpélda lett volna. Ilyen körülmények között még a fiúk feláldozása is elfogadható volt.

A Wilhelmstrasse környékén zajló csatától nyugatra Csujkov 8. gárdahadserege észak felé, a Tiergarten irányába indított támadást a Landwehr-csatornán keresztül. Némelyik csapat átúszt a csatornát, mások rögtönzött vízi járműveken keltek át a tűzérési zárótűz és az álcázó füst védelmében. Egy csoport a szennyvízcsatorna lejáróit vette igénybe, hogy az ellenség mögé kerüljenek.

A Potsdamer hídnál ravasz cselt alkalmaztak. Olajjal átitatott rongyot és gázárcok szűrőbetéteit erősítették egy T-34-es tank külsejére. Amikor a tank a híd közelébe ért, meggyújtották ezeket. A páncéltörő fegyverek és a beásott Tigris be-

szüntette a tüzelést, mert légénységeik azt hitték, hogy telitalálatot kapott. De mire rájöttek, mi történik, a tank már átért, és közről lőtt. Amint tüzelni kezdett, a többi T-34-es is megkezdte az átkelést.

Kora délután egy másik trükköt is bevetettek. Három német civil jött elő fehér zászlóval egy alagutakból és háromszintes légvédelmi bunkerekből álló komplexumból. Azt kérdezték, a civilek szabadon elmehetnek-e. Egy katonatiszt, a gárdista Kuharev őrnagy egy katonai tolmács kíséretében és tíz géppisztolyossal előrement egyezkedni velük. A három civil Kuharev őrnagyot az alagút bejáratához vezette. Ekkor három német tiszt jelent meg. Felajánlották neki, hogy bekötik a szemét, és hogy beszéljék meg a dolgokat odabenn, de Kuharev ragaszkodott hozzá, hogy kívül tárgyaljanak. Végül megegyeztek, hogy az odabent menedékbe húzódott 1500 civil kijöhet. Miután elmentek, a német százados bejelentette, hogy a Wehrmacht megmaradt tagjainak most végre kell hajtania a Führer végakarátát, hogy a végéskig ellenálljanak. Megfordultak, hogy bemenjenek az alagútba. „Ám Kuharev elvtárs nem volt olyan könnyű eset”, folytatódott a jelentés. „Ez a merész politikai tisztt előhúzott egy, a kabátujjában elrejtett kisméretű pisztolyt, és megölte a százados és a két másik tisztet.” A 170. gárdalövészezred géppisztolyosai lementek a bunkerbe, és a németek odalenn megadóan felemelték a kezüket. Sokan közülük fiatal tisztjelöltek voltak.

Csujkov 8. gárdahadseregének jobbszárnya a Landwehr-csatornán majdnem szemben volt Weidling tábornok Blenderblockban lévő főhadiszállásával, de a szovjet hadosztályparancsnoknak fogalma sem volt az épület jelentőségéről. Weidling tudta, hogy már közel a vég, magához rendelte hadosztályparancsnokait. Közölte velük, hogy a Reymann tábornokkal Potsdamból váltott utolsó rádióüzenet óta napok teltek el. Wenck tábornok tizenkettedik hadseregének egy része Potsdamtól délre áttört Franciaországba, de senki nem tudta, hogy maradt-e nyitva menekülési útvonal. Azért hívta őket össze, hogy a nyugat felé a kitörést megbeszéljék a Heerstrasse felé. A H-órát másnap este 10-re tervezték.

A Führer hatalmának bealkonyul

A Reichstag ostromának megindítását április 30-án hajnalára tervezték. A szovjet parancsnokok elszánták magukat, hogy a Moszkvában tartott május 1-jei díszszemle előtt elfoglalják az épületet. Észrevehető, hogy amint az amerikaiak városhoz vezető útját lezárták, Sztálin megnyugodott és kísérletet sem tett, hogy a beavatkozzon a harcra. Mindazonáltal a Reichstag maradt a „fasiszta fenevadak” felett aratott győzelem jelképének választott épület, és természetesen Sztálin propagandájának legfőbb gyújtópontjában helyezkedett el.

Az alig néhány órával korábban a 150. lövészhadosztály parancsnokságára rendelt harctéri tudósítót felszólították, hogy adja át a pisztolyát. Ő megrettenve engedelmeskedett, hogy valamilyen vétségért hazaküldik. Ám a fegyvert átvevő százados megnyugtatta, amikor visszatért a szobába egy új fegyverrel.

– Azt az utasítást kaptuk – mondta –, hogy mindenkit, aki a Reichstagba megy, géppisztollyal kell felfegyverezni.

Az újságírókat a helyenként előforduló tüzharcok között egy cikcakkos útvonalon vitték „Himmler házához” – a belügyminisztériumhoz. A felső szinteken még dúltak a harcok, ahogy az a gránátok robbanásából és gépfegyverropogásból nyilvánvalóvá vált. Az alagsorban a zászlóaljok szakácsai pedig legalább ugyanakkora zajjal készítették a reggelit a rohamcsoportoknak. Az első emeleten Neusztrojev százados, a Reichstag ellen indított roham vezetésére készülő zászlóaljparancsnok próbálta betájolni magát. Lenézett a térképére, aztán fel, a szembenálló szürke épületre. Ezredparancsnoka a késlekedés miatt türelmetlenül jelent meg.

– Egy szürke épület az utunkban van – magyarázta Neusztrojev.

Az ezredparancsnok megragadta a térképet, és újból tanulmányozni kezdte a pozíciójukat.

– Neusztrojev! – felelte ingerülten. – Az Reichstag!

A fiatal zászlóaljparancsnok nem is tudta elképzelni, hogy végső céljuk ennyire közel van.

Az újságíró szintén kifelé leselkedett az ablakon. Odakinn a Königsplatz „villanásoktól, fegyverropogástól, a felrobbanó gránátok és megtört ívű nyomjelző lövedékek robbanásaitól volt hangos”. A Reichstag már csak alig 400 méterre volt. „Ha nem lettek volna harcok”, írta, „ezt a távolságot néhány perc alatt meg lehetne tenni, de jelen pillanatban az út járhatatlannak tűnik, mivel gránátölcserék, vasúti hálókocsok, drótdarabok és lövészárkok borítják”.

A német védők erődítések egész hálózatát ásták ki a Reichstag körül. A legelbátortalanítóbb mind közül a Königsplatzon keresztül húzódó vízi akadály volt. Ez egy alagút volt, ami a bombázástól összeomlott és megtelt a Spree-ből szivárgó vízzel. Még az Albert Speer által tervezett hatalmas Volkshallehoz végzett előzetes feltáró munka részeként ásták ki – az épület Germánia új fővárosának központi létesítménye lett volna.

Amint a reggelit felszolgálták, „mindenki ellenőrizni kezdte fegyvereit és megmaradt tölténytárait”. Utána reggel 6-kor az első csapat útnak indult. „Alig mentek ötven métert, amikor az ellenség viharos tűzzápóra a földre kényszerítette őket.” Valamivel utána két zászlóalj rohant előre, de sokakat megöltek közülük. A Königsplatz nyugati oldalán álló Kroll Operaházból is hevesen tüzeltek rájuk, akár csak a Reichstagból. Mivel a rohamcsapat keresztútba keveredett, egy másik hadosztály gyorsan csatarendbe állt, hogy gondoskodjon a Kroll Operaházról, de előbb mögötte, a töltésen álló épületeket kellett szabaddá tenniük. Több önjáró löveget és harckocsit is áthoztak a Molke hídon reggel, hogy támogatást nyújtsanak a gyalogságnak a Königsplatzon. A bombázás füstje, pora olyan sűrű volt, hogy a katonák nem látták az eget.

A nehéztűzérősséggel és a harckocsikkal támogatva a 150. lövészhadosztály zászlóaljai röviddel délelőtt 11 után elérték a vízzel telt alagutat. Amikor két órával később újabb hatalmas rohamot indítottak, hirtelen támadás érte a jobbszárny utóvédjét. A német légvédelmi ágyúk az állatkerti bunker tetejéről két kilométerrel távolabbról tüzet nyitottak rájuk. Fedezékbe kellett húzódnuk és meg kellett várniuk, hogy beesteledjen. Délután a 171. lövészhadosztály folyamatosan a diplomáciai negyed épületeit ürítette ki a Königsplatz északi oldalán, és több önjáró löveg és harckocsi is közeledett. Nagyjából kilencven ágyú, köztük 152 milliméteres és 203 milliméteres tarackok, valamint katyusa sorozatvetők tüzeltek megállás nélkül a Reichstagra. Az, hogy az épület az ilyen heves bombázásnak is ellenállt, sokat elárul az ötven évvel ezelőtti, Második Birodalom ideji építkezések színvonaláról.

A másik fontos, aznap reggel nagy erővel bombázott épület Göring légügyi minisztériuma volt a Wilhelmstrassén. Vasbeton szerkezete szintén kiválóan ellenállt. Szilárdsága és mivel közel volt a Birodalmi Kancelláriához, a náci párt egyenruhás tagjainak gyülekezőhelye lett. Az egyenruhák sokfélesége szembeötlő volt. A Luftwaffe és Waffen-SS mellett volt egy idősebb Volkssturm-tiszt is első világháborús, Vilmos korabeli egyenruhában, aki úgy festett, mintha „most szökött volna a pánoptikumból”.

A kormányzati negyedben akkorra már az összes oda visszahátrált csapatot helyőrségként helyezték el – összesen mintegy 10 000 férfit, köztük nagy arányban voltak külföldi SS-katonák is. Am nyugat felé a szökési útvonalat gyakorlatilag elvágták. A 8. gárdahadsereget a Tiergarten déli részén és a 3. csapásmérő hadsereget északon csak az állatkert hatalmas légvédelmi tornyából rájuk zúduló zárótűz tartotta vissza. Rajtuk túl Konyev dél felől érkező harckocsicsapatainak egyetlen megmaradt hadteste, és Zsukov északról jövő 2. gárda-harckocsihadserege már elfoglalt

ták Charlottenburg legnagyobb részét. Távolabb, nyugatra a Hitlerjugend-külnítmények még tartották a Heerstrasse és a Havel feletti Pichelsdorf hidat.

A francia SS-katonák a Wilhelmstrassén azon a hideg és esős napon olyan éhesek voltak, hogy amikor valaki behozott egy rémült ellenséges katonát, azonnal megragadták a kis élelmiszeres-vászonzsákját. A fogoly egyfolytában azt hajtogatta, hogy nem orosz, hanem ukrán, és hogy másnap nagy támadás készül. Akkorra a „Charlemagne” zászlóalj már harmincnál is kevesebb főt számlált, és a Birodalmi Kancelláriából származó Panzerfaust-tartalékok jó részét felhasználták. A „Hermann von Salza” zászlóalj utolsó néhány Tigris tankja időközben visszavonult a Tiergartenhez, hogy a 3. csapásmérő hadsereg és a 8. gárdahadsereg tankjait támadja.

A Führer-bunkerben Hitler utolsó napjának reggele „olyan volt, mint a többi, tisztek jöttek-mentek”. A légkör mégis feszült volt és érzélgős. Hitler rettegett, hogy a mérég nem fog beválni, ezért előző nap ragaszkodott hozzá, hogy dr. Stumpffeger egyik cianidos kapszuláját teszteljük le. Blondi, Hitler imádott német juhász szuka kutyája volt a kézenfekvő áldozat. Hitler tenyésztési szenvedélye 1921-ben, szegénységének mélypontján kezdődött, amikor kapott egy kutyát. Lakóhelyén nem volt elég helye, ahol tarthatta volna, így a kutyaház máshol volt, de az állat megszökött és visszatért hozzá. Úgy tűnik, ez az eset nagyban közrejátszott Hitler rögeszméjéhez a feltétel nélküli hűséggel kapcsolatban. De Blondi abszolút odaadása nem volt elég, hogy megmentse őt, vagy négy kiskutyáját, melyeket a Birodalmi Kancellária kertjéből szedtek össze, hogy megöljék őket. A Goebbels gyerekek alig valamivel előtte még játszottak a nagymancsú kölykökkel.

Himmler árulásán kívül Hitler másik legfőbb gondja attól való félelme volt, hogy az oroszok élve elfogják. Hírek érkeztek, hogy Mussolinit kivégezték a partizánok, és hogy Milánóban a Duce és felesége, Clara Pettacci testét hogyan húzták fel egy lámpavasra fejfelé. A rádióriportról kivonatot készítettek a rendkívül nagy méretű „Führer-betűképpel”, melyhez Hitlernek nem kellett szemüveget használnia. Feltételezhetően Hitler volt az, aki ceruzával aláhúzta a szavakat „fejfelé felakasztva”. Hitler a végsőkéig eltökölte, hogy az ő testét el kell égetni, hogy megakadályozzák holtteste közszemlére tételét Moszkvában. De a történelmi feljegyzések is nagyon érdekelték. Menyasszonya hajlandó volt az öngyilkosságban is társa lenni. Persze ha nem lett volna, Hitler egyértelműen nem akarta volna életben hagyni, hogy az ellenség kihallgathassa. A halál a szerződés záradéka volt.

Éjszaka Keitel tábornagy megerősítette, hogy ne is számítsanak a helyzet javulására. Azon a reggelen pedig Mohnke vezérőrnagy, a kormányzati negyed intenzív tűzérősségi bombázását követően felhívta rá a figyelmet, hogy alig maradt két napjuk. A késő délelőtt érkező Weidling tábornok úgy becsülte, hogy a védelem a lőszerhiány miatt aznap este omlik össze. Újból engedélyt kért, hogy kitörhessen Berlinből. Hitler nem adott azonnal választ.

Körülbelül akkortájt, amikor Weidling Hitlerrel volt, Eva Hitler a szobájába hívta Traudl Jungét. Nekiajánékozott egy ezüstróka körgallért, melyet már nyil-

vánvalóan nem fog többet viselni. Traudl Junge azon tűnődött, miről beszélgetett Hitler és a felesége, amikor maguk között voltak. A legtöbb friss házaspár beszédtemái náluk nyilván hiányoztak. Azon is gondolkozott, hogyan fog elmenekülni Berlin központjából egy ezüstróka körgallérral. (A Hitler által ajándékozott tárgyak egyébként az elmúlt években egyre értékesebbek voltak. 1937-ben karácsonyi ajándékként „az egyiptomi síremlékekről szóló könyvet” adott.)

Weidling tábornok eközben visszatért a Blenderblockba. Az ágyútűzön át, romtól romig görnyedten rohanva megtett utak kimerítették az ötvenes éveiben járó férfit. Délután 1 órakor, alig egy órával a visszatérése után egy SS-Sturmführer érkezett egy kisebb különítmény kíséretében a Birodalmi Kancelláriáról. Egy levelet nyújtott át. A nagy borítékon egy sas, egy horogkereszt és „A Führer” felirat volt domború arany nagybetűkkel. Hitler közölte Weidlinggel, hogy a kapituláció szóba sem jöhet. „Ha nem találunk ilyet, akkor a küzdelmet kis csapatokban az erdőben kell folytatni” – abban az erdőben, melyben a Führer nem volt hajlandó „kóborolni”. Weidling fellelkesült. A Nordland egyik felderítő járművét küldték állásról állásra, mely figyelmeztette a parancsnokokat, hogy készüljenek. A tervek szerint este 10-kor indulnak nyugati irányba Charlottenburgon át.

Ebéd előtt Hitler magához hívta személyes szárnysegédjét, Otto Günsche Sturm-bannführert, és óvintézkedéseket hozott, arra vonatkozóan, miként szabaduljanak meg az ő és felesége holttestétől. (A SZMERS mindenre kiterjedő vizsgálata május első napjaiban megállapította, hogy Hitler sofőrje, Erich Kempka előző nap, április 29-én utasításokat kapott, hogy küldjön át benzineskannákat a Birodalmi Kancellária garázsából.) Hitler a dietetikusával, Constanze Manziályval és két titkárnőjével, Traudl Jungéval és Gerda Christiannal ebédelt. Eva Hitler, akinek valószínűleg elment az étvágya, nem csatlakozott hozzájuk. Bár Hitler elég nyugodtnak tűnt, nem igen kezdeményeztek beszélgetést.

Ebéd után csatlakozott a feleségéhez a hálószobában. Kicsit később mindketten megjelentek az előszobában, ahová Günsche összehívta a belső kört. Goebbels, Bormann, Krebs tábornok, Burgdorf tábornok és a két titkárnő végső búcsút vettek. A zavart elmeállapotú Magda Goebbels a bunkernek abban a szobájában maradt, melyet korábban dr. Morelltől vett át. Hitler a szokásos „fekete nadrágot és szürkészöld katonazubbonyt” viselte fehér inggel, nyakkendővel, mely megkülönböztette őt a többi náci pártvezértől. Eva Hitler „elől rózsaszín virágokkal díszített” sötét ruhát viselt. Hitler távolságtartó modorban kezét rázott legközelebbi bajtársaival, aztán magukra hagyta őket.

Miután a bunker alsó részét kiürítették, az emeleti étkezdében rendezett hangos vigadalom zaja verte fel a Birodalmi Kancellária csendjét. Rochus Misch, az SS-telefonkezelő utasítást kapott, hogy telefonáljon, hagyják abba ezt a komolytalanságot, de senki nem válaszolt a hívásra. Egy másik őrt küldtek fel, hogy véget vessen az ünnepségnek. Günsche és két másik SS-katona azzal az utasítással állt a folyosón, hogy a Führer végső egyedülletét biztosítsák, de ismét megzavarták; ezúttal

Magda Goebbels könyörgött, hogy láthassa. Amint kinyílt az ajtó, benyomult Günsche mellett, de Hitler elküldte őt. Zokogva tért vissza a szobájába.

A jelek szerint senki nem hallotta az eldördülő lövést, amikor Hitler maga ellen fordította a fegyvert. Nem sokkal délután 3.15 után komornyikja, Heinz Linge, akit Günsche, Goebbels, Bormann és a nemrégiben érkezett Axmann követett, belépett Hitler nappalijába. Mások a vállaik fölött kandikáltak be, mielőtt az orruk előtt becsapták az ajtót. Günsche és Linge kivitték Hitler Wehrmacht-takaróba csavart testét a folyosóra, aztán fel a lépcsőn a Birodalmi Kancellária kertjébe. Valamikor Linge sikertelenül megszereznie mesterének karóráját, bár semmi hasznát nem vette, mert meg kellett szabadulnia tőle, mielőtt a szovjet csapatok fogságába esett volna. Utána Eva Hitler testét – ajkai ráncosak voltak a méregtől – felvitték, és Hitler teste mellé fektették, nem messze a bunker kijáratától. Ezt követően a két holttestet a marmonkannákból lelocsolták benzinnel. Goebbels, Bormann, Krebs és Burgdorf követték őket, hogy végső tiszteletüket leróják. A Hitler-tiszteléshez lendítették karjukat, amikor egy égő papírt vagy rongyfáklyát dobtak a két tetemre. Az egyik SS-őr, aki az étkezdében ivott a partin, egy oldalajtóból figyelt. Lesietett a lépcsőn a bunkerbe.

– A vezér teste lángokban áll! – kiabálta Rochus Mischnek. – Nem akard megnézni?

A 3. csapásmérő hadsereg SZMERS-különítménye előző nap utasításokat kapott, hogy forduljon a kormányzati negyed felé. Hamar rájöttek, hogy végső céljuk Hitler Birodalmi Kancelláriája. „A hírszerzés információja elégtelen, ellentmondásos és megbízhatatlan volt”, írta Jelena Rzszevszkaja, a SZMERS-csoport tolmácsa. A felderítőszázadra bízta a feladatot, hogy Hitlert fogják el élve, de még mindig nem tudták biztosan, hogy egyáltalán Berlinben van-e. A SZMERS-csoport kihallgatott egy elfogott katonát, de ő csak egy tizenöt éves, „véraláfutásos szemű és kicserepedett ajkú” Hitlerjugend volt. Ő lőtt rájuk, írta Rzszevszkaja, „most itt ül, és körbenéz, de nem ért semmit. Csak egy fiú.” Több szerencséjük volt április 29-e estéjén. Elkaptak egy ápolót, amint át akart törni a vonalakon, hogy eljusson az anyjához. Előző nap a Birodalmi Kancellárián volt a sebesültekkel, ott hallotta, hogy Hitler „az alagsorban van”.

Rzszevszkaja leírja, az amerikai dzsipjük hogyan vitte át őket a barikádokon, melyeken rést robbantottak. „A levegő sűrűsödött, ahogy a központ felé közeledtünk. Mindenki, aki azokban a napokban Berlinben volt, emlékezni fog a fanyar, égésszagú, a füsttől és téglaporttól sötét levegőre, és az állandó érzésre, ahogy a foguk szemcsésen megcsikordult.”

Hamar ott kellett hagyniuk járműveiket az ágyúzás miatt, és mert az utcákat törmelék borította. Városterképüknek nem sok hasznát vették. Az utcanévtáblákat tönkretette az ágyúzás, ezért a németektől kellett az utat megkérdezniük. Útvonaluk mentén híradósokkal találkoztak, akik a falakon ütött lyukakon másztak keresztül, szabad vezetékeket tekertek le, és egy szénáskocsit is láttak, mely takarmányt és sebesült katonákat szállított hátra. Felettük lepedők és párnahuzatok lógtak az ab-

lakokban a megadás jeleként. A sűrű bombázás közben a föld alatt pincéről pincére haladtak.

– Vége lesz ennek a rémálomnak? – kérdezte tőle egy német nő.

Az utcán találkozott „egy idősebb asszonnyal, kalap nélkül, feltűnő, fehér karszalaggal, egy kisfiút és kislányt vitt át az úton. Mindketten szépen meg voltak fésülve, szintén fehér karszalagokat viseltek. Amikor a nő elhaladt mellettünk, nem törődve azzal, hogy érti-e valaki vagy sem, azt kiáltotta: »Ők árvák! Lebombázták a házunkat. Valahová máshová viszem őket. Ők árvák!«»

A hat Goebbels gyermeknek nem kellett az árvaság kockázatával számolnia. A szülei magukkal szándékoztak vinni őket, vagy pontosabban maguk elé akarták küldeni őket.

Úgy tűnt, a Goebbels gyermekek igencsak élvezték a bunkerben zajló élet újdonságait. A fiú, Helmut minden robbanást kommentált, ami megrázta a bunkert, mintha az egész egy nagy játék lenne. „Adolf bácsi” szendvicsekkel és süteményekkel kényeztette őket, mindezt egy teázóasztalon tálalták fel keményített, monogramos asztalterítőn. Még azt is megengedte nekik, hogy a privát fürdőjét használják. De a szülei már döntöttek a sorsuk felől. Április 27-én Magda Goebbels feltartóztatta az újonnan érkezett SS-orvost, Helmut Kunzt a bunker folyosóján. „Azt mondta, valami szörnyen fontos dologról kell velem beszélnie”, mesélte Kunz a szovjet kihallgatónak röviddel az eset után. „Azonnal hozzátette, hogy a helyzet olyan, hogy a legmegfelelőbb az lesz, ha ő és én megöljük a gyerekeket. Beleegyeztem.”

A gyerekeknek nem szóltak, mi történt április 30-a délutánján, de utána valószínűleg kitalálták anyjuk feszült idegállapotából, hogy valami borzalmas dolog. A baljós események közepette senki nem gondolt rá, hogy ebédet adjon nekik, míg Traudl Jungénak egyszer csak eszébe nem jutott, hogy a gyerekek még nem is ettek.

Míg a holttestek még a tönkretett kertben parázslottak odafenn, a bunkerben lévő leg többje megkönnyebbült. Többen masszív ivásba kezdtek. Bormann gondolatai mégis a következő náci kormány körül forogtak. Üzenetet küldött Dönitz tengernagynak a főhadiszállására Plönbe, mely Kieltől nem messze a Balti-tenger partján feküdt. A táviratban egyszerűen értesítette Dönitzet a kinevezéséről a Führer utódaként, Göring Reichsmarschall helyett. „Az írásos meghatalmazás útban van. Hozzon meg minden szükséges intézkedést, melyet a helyzet megkíván.” Azt, hogy a Führer halott, nem közölte Dönitzcel, feltételezhetően azért, mert neki Hitler nélkül semmilyen hatalmi jogosítványa nem volt. A legrosszabb az volt, hogy Himmler Dönitzcel volt Plönben, és Dönitz nem tartóztatta le árulásért. Ha Bormann élni akart a lehetőséggel, hogy csatlakozzon az új náci kormányhoz és Himmlerrel egyezséget kössön, akkor ki kellett jutnia Berlinből. Goebbels, Krebs és Burgdorf ugyanakkor mindannyian maradni akartak, hogy öngyilkosságot köveszenek el.

* * *

30–33. (Fent és lent) A Vörös Hadsereg utcáról utcára, házról házra nyomult előre, hogy elfoglalja a „fasiszta bestia búvóhelyét”.

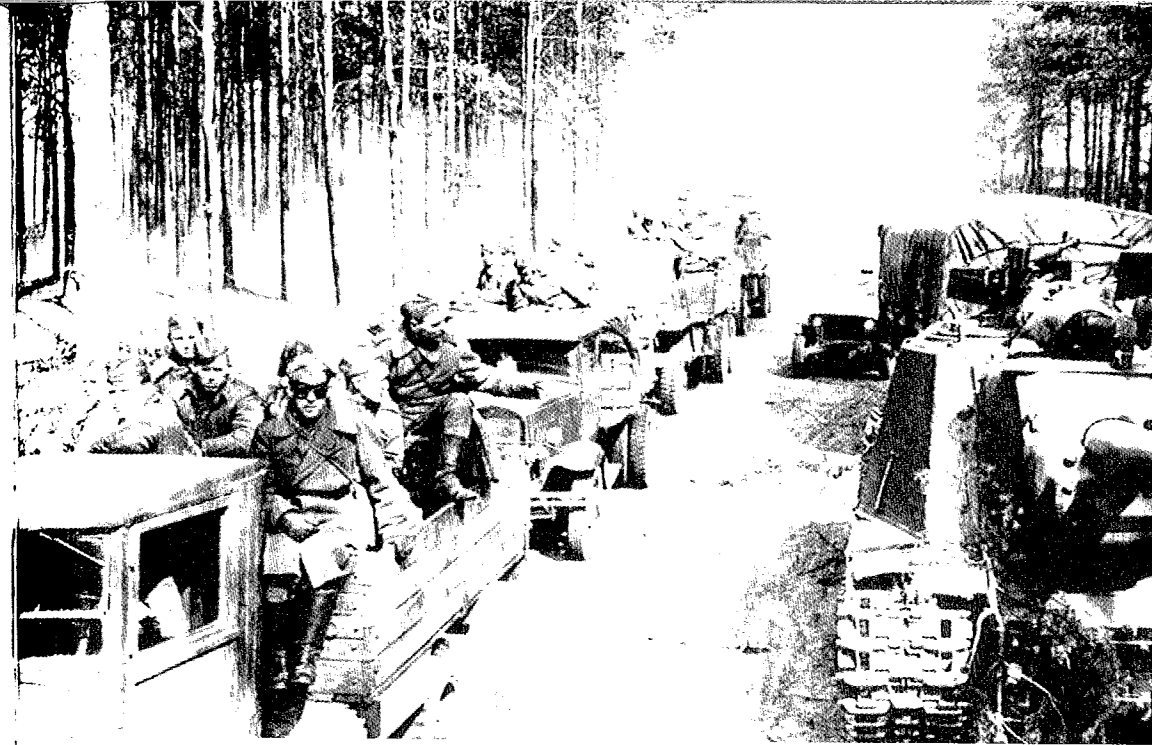

34. Átkelés a Moltke hídon, hogy először elfoglalják „Himmler házát”, vagyis a belügyminisztérium épületét, majd támadást indítsanak a Reichstag ellen.

36. Golyók szaggatta Volkswagen a Birodalmi Kancellária épületénél.

37. Az 1. Ukrán front csapatai. A Berlintől délre elterülő fenyőerdőkben kellett rajtaütniük a kilencedik hadseregen.

35. Szovjet rohamlöveg a berlini utcákat lövi.

38. Német katonák adják meg magukat Berlinben a Vörös Hadseregnek.

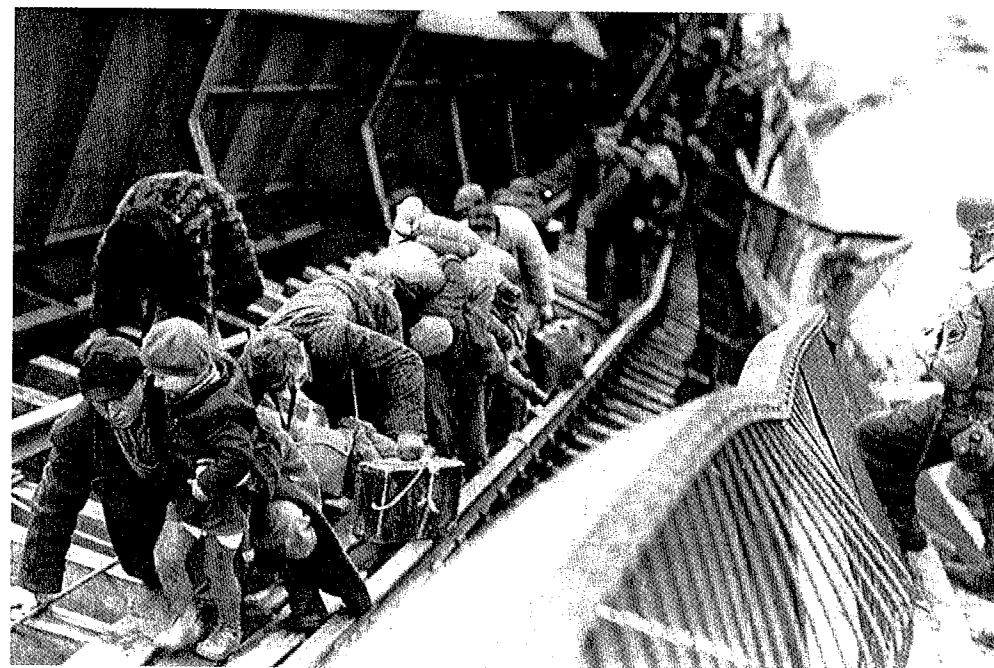
39. Szovjet gépesített alakulat katonái tisztálkodnak a berlini utcán.

41. A Vörös Hadsereg és az amerikai hadsereg találkozása: Ivanov ezredes beszédet mond, Robert C. Macon, a 83. gyaloghadosztály vezérőrnagya pedig érdeklődéssel hallgatja.

40. Főzőcske a romok között.

42. Német civilek egy, az Elba felett átívelő, sérült vasúti hídon keresztül menekülnek a szovjetek elől az amerikaiak által megszállt területre.

43. (Balra) Hans-Georg Henke, egy tinédzser korú újonc számára véget ért a harc.

44. (Jobbra) Egy sérült szovjet katonát lát el egy orvosasszisztensnő.

45. Stumpff tábornok, Keitel tábornagy és Von Friedeburg tengernagy megérkeznek a Karlshorstba, hogy a fegyverletétel dokumentumait kézjegyükkel lássák el.

46. A Vörös Hadsereg egyik katonája megpróbálja elvenni egy berlini kerékpárját.

47. (Balra) Zsukov marsall a diadalmenet élén. A paripa, melyet megül, korábban Sztálint már levetette a hátáról.

48. (Jobbra) Zsukovot K. F. Telegin, a politikai osztály vezetője és Szerov tábornok, az NKVD mindenható ura figyelik.

49. (A következő oldalon) Látogatás a Reichstag csataterén.

Busse kilencedik hadseregének katonái is azok között voltak, akik nem akartak meghalni. A hadsereg próbált keresztültörni a Berlintonól délre fekvő erdőkön. Hozzávetőlegesen 25 000 katoná és sok ezer civil áttört vagy átszökött Konyev marsall vonalain. Mint az üldözött állatok, kényszerítették magukat, hogy a kimerültség ellenére továbbhaladjanak.

Néhány csoport már elérte Kummersdorfbán a találkozási helyet, míg mások még csak útban voltak felé. Egy váratlan szovjet tűzérési támadás éppen akkor hiúsította meg az előző napi kíséreltet, amikor a számos harcokcsiból és a mögötte felsorakozott, tüzelésre készen álló civilből álló támadóék az előttük álló akadályt meg akarta támadni. A szovjet 530. páncéltörő tüzérezredet, mely azt a feladatot kapta, hogy Kummersdorf közelében gyalogsági támogatás nélkül tartson egy útke-reszteszódést, legyűrték a kitörni készülő német katonák. „A löveg kezelőlegénységének gyakran gépfegyvert vagy kézigránát kellett ragadnia, hogy a támadó gyalogsággal felvegye a harcot”, írta a jelentés. A továbbiakban leírják, hogy az ellenség „körülbelül 1800 halottat hagyott a tüzelőállásaik előtt, kilenc kiégett harcokcsit és hét lövészpáncélost” tett tönkre.

A *Kurmark* hadosztály egyik tizedese látta, amint a három legutolsó Királytigris tankot elhagyták és felrobbantották, mert kifogytak az üzemanyagból. Még a kilencedik hadsereg-parancsnokságának tisztjei is gyalogoltak, mivel nekik is hátra kellett hagyniuk Kübelwagenjeiket. Furcsák és feltűnőek voltak a vezérkari nadrágjaikban a széles vörös csíkkal, mivel hozzá nem illő acélisakokat viseltek és karabélyok voltak náluk. A tizedes szerint idegesen néztek körbe, nem voltak hozzászokva a rájuk váró erdei közelharchoz. De a valódi veszély forrása még mindig a légitámadás volt, és az, hogy a szovjet tüzérek magasban a fák közt robbantották fel lövedékeiket. „Elértünk egy tisztásra, ahol egy harcokcsi maradt. Máris teljesen beborították a sebesültek. Elfordultunk, annyira borzasztó, szomorú és szenvedést tükröző volt az egymással helyért harcoló katonák látványa. A győztesek felkapaszkodtak felülre, félrelökve a súlyos sebesülteket, akik közül soknak volt az előtt végtagja helyén kötözetlen csonk.”

A széthullás másik jele az a mód volt, ahogy a végsőig megterhielt emberekből kitört a gyanakvás. Aznap este vita kerekedett, melyik úton menjenek. Egy férfi megragadta a másikat, aki nem értett vele egyet, hozzávágta egy fához, miközben az arcába ordította: – Te áruló, egyenesen az oroszok karjaiba akarsz vezetni minket! Te is a Szabad Németország-társasághoz tartozol! – és mielőtt a többiek megállíthatták volna, előhúzta a pisztolyát, és a meggyanúsított férfit fejbe lőtte.

Berlin központjában folytatódott az óvóhelyeken és pincékben csapdába esettek klausztrófóbiás élete. A szervezett lét teljes összeomlásával az emberek próbálták bizonyos rutinok kialakításával nyugtatni magukat. A kormányzati negyed közelében az egyik pincében egy szabó felesége pontosan meghatározott időpontokban szalvétát terített az ölébe, aztán kis kenyérszeletkéket vágott és egy kis lekvárral kente meg ezeket. Utána szétosztotta őket a férjének, a lányának és a nyomorék fiának.

Sokan az ideg-összeroppanás szélére kerültek. Egy fiatalasszony, aki vézna kis-fiára vigyázott, egyfolytában a fronton harcoló, korábban tűzoltóként dolgozó férjéről beszélt. Már két éve nem látta. Úgy próbált úrrá lenni az aggodalmaskodáson, hogy egy listára való teendőt gyűjtött össze a férjének, amit a lakásokban meg kellene csinálni – kicserélni egy kilincset, egy ablakkallantyút. De most a bombázásban leégett a házuk. „A fiú fájdalmas arcot vágott”, jegyezte le a tolmács Rzszevszkaja, miközben a Birodalmi Kancellária elfoglalására vártak. „Nyilvánvalóan neheze ésett századjára is végighallgatni anyja történetét.”

Mindenkin úrrá lett a jogtalan megtorlástól való félelem. Amikor lehetőségük nyílt, a nők felszöktek a lakásukba, összetépték és elégették Hitler fényképeit és minden mást, ami arra utalhatott, hogy a rendszer támogatói. Még arra is készítették érezték, hogy megsemmisítsék a férjükről, fiukról vagy vőlegényükről készült legfrissebb fényképeket, mert azokon a férfiak Wehrmacht-egyenruhát viseltek.

Kevés ember volt tisztában vele, valójában mi is történt körülöttük, Berlinben, hogy a tágabb környezetüket, a külvilágot ne is említsük. Rokosszovszkij 2. Belorusz frontja aznap felszabadította a Berlintől északra, nők számára létesített Ravensbrück koncentrációs tábor. A nyugati szövetségesek is rájöttek, hogy Rokosszovszkij heves előrenyomulása Mecklenburgon át azt az ötletet adta a Kremlnek, hogy elfoglalja Dániát. A britek gyorsan közbeléptek, Hamburg és a Balti-tenger partján fekvő Kiel felé haladtak, hogy ott elébük vágjanak.

Szintén április 30-án történt, hogy Truman elnök értesítette Marshall tábornokot a brit követelésről, hogy Patton 3. hadseregét irányítsák Prága felszabadítására, mielőtt a Vörös Hadsereg odaérne.

– Személy szerint – mondta Marshall Eisenhowernek –, és eltekintve minden hadtáp-, taktikai vagy stratégiai vonatkozástól, én nem lennék hajlandó tisztán politikai célokért amerikai életet veszélyeztetni.

Az amerikai vezetők még mindig nem tudták megérteni, miért volt a német hadsereg eltökélt szándéka, hogy nekik adják meg magukat, miközben a Vörös Hadseregnek a végsőig ellenálltak. Franz von Papen, aki 1933-ban hatalomra segítette Hitlert, április harmadik hetében elmondta az amerikai kihallgatóknak, hogy a németek attól tartanak, hogy valamennyi férfit elviszik rabszolgának a Szovjetunióba. Gyanították, hogy „titkos megegyezést kötöttek Jaltán, amikor is az oroszoknak annyi munkaerőt ígértek, amennyit azok szükségesnek ítélték”.

Az SS-Sturmführer, aki aznap reggel Hitler üzenetét hozta, este 6-kor visszaért Weidling tábornok harcálláspontjára a Blenderblock alatt. Weidling és törzse az utolsó simításokat végezték az aznap esti kitörés tervén, melyet Hitler jóváhagyott. A Sturmführeren keresztül továbbított üzenet azt az utasítást tartalmazta, hogy a kitörés valamennyi tervét el kell vetni. Weidlingnek kétsédelem nélkül jelentést kellett tennie a Birodalmi Kancellárián.

Amikor Weidling elérte a Führerbunkert, találkozott Goebbelsszel, Bormannnal és Krebsszel. Ők Hitler szobájába kísérték, ahol a házaspár az öngyilkosságot

elkövette, és közölték vele, hogy a holttesteket fenn a kertben elégették és eltemették egy gránátölcsérben. Kényszerítették Weidlinget, hogy esküdjön, hogy ezt az értesülést senkinek nem fogja elismételni. Aznap éjjel kísérletet tettek, hogy fegyverszünetet kössenek, és Krebs tábornok értesítette a szovjet parancsnokot, így ő értesíthette a Kremlt.

Weidling zavart volt, később felhívta Refior ezredet a Blenderblock-parancsnokságon. Közölte, hogy nem mondhatja el, mi történt, de törzse tagjainak azonnal csatlakozniuk kell hozzá.

A nehéztüzérség tovább tüzelt a Reichstagra, egy szűk kilométerre, északra a Birodalmi Kancelláriától. Neusztröjev százados, az egyik rohamzászlóalj parancsnoka azon kapta magát, hogy már szinte zaklatják a tiszthelyettesek, mert a szakaszuknak akarták megszerezni a megtiszteltetést, hogy elsőként érjenek a célponthoz. Mind-egyik arról álmodott, hogy az ő szakasza tüzi ki rá a 3. csapásmérő hadsereg vörös lobogóját. Egy „lobogókülönítményt” hoztak létre csupa Komszomol-tagokból. A Neusztröjev zászlóaljának politikai osztálya által kiválasztott lobogókülönítményben volt egy grúz katona is, ez a választás „különleges ajándék Sztálinnak”. Bizonyos nemzetiségeket – mint például a csecseneket, a kalmüköket és a krími tatárokat – kirekesztetlenül kihagytak, mert tilos volt a Szovjetunió Hőse címre olyan etnikai csoport tagját javasolni, melyet korábban számkivetettségre ítélték.

Hadosztályparancsnokuk, Satyilov tábornok, aki egy optimista pillanatában azt találta közölni a frontparancsnoksággal, hogy a Reichstagot máris bevették – a híreket villámgyorsan eljuttatták Moszkvába –, most utasította parancsnokait, hogy bármi áron szerezzenek egy vörös lobogót az épületre. A sűrű füsttől korán, este 6 körül besötétedett, a 150. lövészadosztály három lövészerede pedig a hátuk mögött szorosan haladó tankokkal megrohmozta az épületet.

A lövészek látták, hogy nehézsúlyra van szükség a szétrobbantásukhoz, mivel az ablakokat és ajtókat vagy eltorlaszolták, vagy befalazták. Végül keresztüljutottak a nagyteremig, de ott a német védők Panzerfaustokkal löttek lefelé, és kézigránátokat dobáltak rájuk a felettük lévő kőerkélyekről. Az egyik támadó, a rangidős Beljajev hadnagy élénken emlékszik a hatalmas kőoszlopokra fröcskölődő vére.

Rettenetes véráldozatokkal fizettek, de a Vörös Hadsereg kézigránátokat és géppisztolyokat alkalmazó katonái megindultak a széles lépcsőkön felfelé, az oszlopos korlát mögül tüzelve. A német helyőrség egy része – tengerészek, SS-katonák és Hitlerjugendek egy csoportja – visszahúzódott az alagsorba. A maradék harcosok folytatták a visszavonulást felfelé és a folyosókon hátráltak. Több szobában a Panzerfaustok és kézigránátok tüzet okoztak, és hamarosan a nagy termek kezdtek megfújni a füsttel.

Olyan volt mindez, mint egy halálos rögbimeccs. Míg a zavaros, fejetlen közelharc folyt, a „lobogócsoport” két embere próbált elosonni mellettük, hogy a vörös zászlóval felrohanjanak a tetőre. Sikertelenül elérniük a második emeletet, mielőtt gépfegyvertűz megállította volna őket. Az ezred azt állította, hogy este 10.50-kor egy második kísérlet sikerrel járt, csak a vörös lobogó lerepült a Reichstag kupolájáról.

Ezt a változatot fenntartással kell fogadni, mivel a szovjet propaganda megrekedt az elgondolásnál, hogy a Reichstagot május 1-jére el kell foglalni.

Bármi is volt a pontos idő, „a győzelem vörös zászlajának kitűzése” abban a stádiumban csupán felszínes gesztus volt, mivel még a hivatalos beszámolók is elismerik az egész éjjel tartó küzdelem kegyetlenségét. Ahogy a szovjet csapatok a lépcsőn harcolva haladtak felfelé, a németek a pincéből hátbatámadták őket. Egyszer Klocskov hadnagy meglátta katonáinak egy csoportját, amint körben állva előrehajolnak, mintha vizsgálnának valamit a padlón. Hirtelen mindannyian hátraugrottak, és akkor látta, hogy egy lyukat álltak körbe. A csoport egyszerre dobott kézigránátokat a gyanútlanul alattuk álló németek fejére.

Aznap éjjel a Berlin központjában lebombázott épületek lángjaitól a máskülönbén sötét utcákra furcsa árnyak vetültek, a falak vörös fényben izzottak. A pernye és a por szinte belélegezhetetlenné tette a levegőt. Időről időre épületek összeomlásának robaja hallatszott. A rémisztő összhatáshoz hozzájárult még egy dolog; kereső sugárnyalábok pásztázták az éjszakai eget.

Külföldi Waffen-SS-katonák egy csoportja a Hotel Continental pincéjében keresett menedéket. A hely máris tele volt nőkkel és gyerekekkel, akik szorongva figyelték a küzdelemben kimerült katonákat. Az igazgató odament és megkérdezte őket, nem akarnak-e inkább a Jakobstrassén lévő légvédelmi óvóhelyre menni. Az elkeseredett SS-önkénteseknek nagyon rosszlesett, hogy őket, akik a vérüket áldozták, most így elutasítják. Sarkon fordultak és távoztak. A harcoló katonák azt tapasztalták, hogy kitaszítottként bánnak velük. Többé már nem bátor védők voltak, hanem pusztán veszélyforrás. A kórházakban a nővérek azonnal elkobozták a fegyvereket, így amikor az oroszok megérkeztek, nem volt indokuk lelőni a sebesülteket.

A Nordland hadosztály korábbi parancsnoka, Ziegler Brigadeführer, aki Mohnkéval volt a Birodalmi Kancellárián, hirtelen megjelent a Wilhelmstrassén, a légügyi minisztériumban. Nem kellett mondani neki, milyen reménytelen volt a helyzet. Ám akkor mindenki meghökkenésére érkezett egy több mint húsz Waffen-SS-ből álló szakasz egy belga vezetésével. Úgy nevettek, írta egy másik jelenlévő katona, „mintha éppen most nyertük volna meg a háborút”. A csoport páncélvadász-bevetésről érkezett vissza az Anhalter Bahnhof környékéről, és azt állították, hogy az mostanra gyakorlatilag „tanktemető” lett. A német hazafiság utolsó bástyáját védő külföldi önkéntesek között az elkárhozottak rendkívüli bajtársi viszonya alakult ki. A légügyi minisztériumban az egyik Nordland-egység nemcsak skandinávokból állt, de volt köztük két lett is, és „néhány Iván is”, akik kétségtelenül a harcoló sorok közé szívágó Himik voltak.

A Blenderblockban Refior ezredet a Birodalmi Kancelláriából hívták. Üzenetet kellett küldenie a Vörös Hadsereg berlini parancsnokságának, és értesíteni őket, hogy Krebs tábornok időt és helyet akar megbeszélni az egyezkedéshez.

A 8. gárdahadsereg sávjában a tűzszünet megszervezésének folyamata este 10-től másnap kora reggelig tartott, ami már május 1-jére esett. Csujkov tábornok uta-

sítást adott, hogy Krebsset biztonságban kísérjék el a főhadiszállására, egy külvárosi házba Schulenburggringben, a Tempelhof légikikötő nyugati oldalán. Csujkov az író Vszevolod Visnyevszkij, a költő Dolmatovszkij és a zeneszerző Blanter társaságában ünnepelt, akik közül az utóbbit Berlinbe küldték, hogy írjon egy győzelmi himnuszt.

Krebs tábornokot este 10 körül Von Dufving ezredes és Neilandis Oberstrumführer – egy lett, aki Von Dufving tolmácsaként tevékenykedett – kísérte a frontvonalra. Krebs, míg maga a teljes ellenállás apostola maradt, orosz tudását naponta felfrissítette borotválkozótükre társaságában.

Az immár teljhatalommal rendelkező németeket valamivel hajnali 4 óra előtt Csujkov parancsnokságára vitték. Blantert, a mulatozók egyetlen nem egyenruhás tagját bedugták egy szekrénybe. Visnyevszkij és Dolmatovszkij, akik haditudósítóként katonai egyenruhát viseltek, úgy tettek, mintha törzstisztek lennének.

– Amit mondani fogok – kezdte Krebs –, teljes titok. Önök az első külföldiek, akik megtudják, hogy Adolf Hitler április 30-án öngyilkosságot követett el.

– Tudjuk – hazudta egyszerűen Csujkov, hogy ellenfelét összezavarja.

Krebs ezután elolvasta Hitler politikai végakarátát és Goebbels nyilatkozatát, mely „a háborúban legtöbbet szenvedő országoknak a háborúból való megfelelő kiút biztosítását” követelte. A Csujkov jobbán ülő Visnyevszkij az egész megbeszélést lejegyezte a noteszébe.

Csujkov ezután felhívta Zsukov marsallt Strausbergben, a parancsnokságán és tájékoztatta a fejleményekről. Zsukov tüstént elküldte helyettesét, Szokolovszkij tábornokot Csujkov főhadiszállására. Nem akarta, hogy fő kritikusa, Csujkov azt mondhassa, hogy szó nélkül elfogadta a német megadást. Zsukov ezután telefonált Sztálinnak, aki éppen a dácájában tartózkodott. A hívásra Vlaszik tábornok, a biztonsági örök vezetője válaszolt.

– Sztálin elvtárs már ágyban van – közölte Zsukovval.

– Kérem, ébressze fel. Az ügy sürgős, nem várhat reggelig.

Amikor Sztálin néhány perc múlva felvette a telefonkagylót, Zsukov tájékoztatta őt Hitler öngyilkosságáról.

– Akkor most megkapta a magáét – kommentálta Sztálin. – Kár, hogy nem tudtuk élve elfogni. Hol van Hitler holtteste?

– Krebs tábornok szerint elégették.

– Mondja meg Szokolovszkijnak, nincs egyezkedés, csakis a feltétel nélküli fegyverletételről tárgyalhatnak Krebszel vagy Hitler bármelyik emberével. És ne hívjon reggelig, hacsak nem sürgős. Pihenni akarok a parádé előtt.

Zsukov teljesen megfélemedezett róla, hogy délelőtt folyamán május 1-jei felvonulás lesz a Vörös téren. Berija Moszkvában tovább szigorította a kijárási tilalmat, külön az esemény miatt.

Minden alkalommal, amikor Csujkov, aki mit sem tudott a német oldalon törtétekről, felvetette a megadás kérdését, Krebs diplomataként viselkedett, nem katonaként; azzal próbált érvelni, hogy a Szovjetunióknak előbb el kell ismernie Dönitz kormányát. Németország csak ez után tudja megadni magát a Vörös Hadse-

regnek, és így megakadályozni „az áruló” Himmlert abban, hogy az amerikaiakkal és a britekkel külön egyezsége jusson. De Csujkov józan ítélőképességgel átlátta, mi célt szolgált ez a taktika.

Szokolovszkij tábornok, aki csatlakozott a Krebszel szembenálló csoporthoz, végezetül felhívta Zsukovot.

– Nagyon cselesek – mondta neki. – Krebs azt állítja, hogy neki nincs hatalma döntéseket hozni a feltétel nélküli megadásról. Szerinte csakis a Dönitz vezette új kormány tehet ilyet. Krebs fegyverszünetet akar kötni velünk. Szerintem küldjük őket az ördög öreganyjába, ha nem egyeznek bele az azonnali feltétel nélküli megadásba.

– Igaza van, Vaszilij Danilovics – felelte Zsukov. – Közölje vele, hogy ha Goebbels és Bormann nem egyezik bele a feltétel nélküli megadásba, Berlint romba döntjük.

A *Sztyavkával* való konzultálás után Zsukov május 1-jén délelőtt 10.15-öt tűzte ki határidőnek.

Nem kaptak választ. A határidő után huszonöt perccel az 1. Belorusz front a városközpont maradványaira „hurrikánerejű” ösztűzet nyitott.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

A Birodalmi Kancellária és a Reichstag

Május elsejének hajnala kimerült szovjet katonákat talált Berlin központjában a járdán. A fáradt harcosok az épületek falainak dőlve aludtak. A Birodalmi Kancellária elfoglalását váró Rzszevszkaja látott egy katonát embriópózban aludni, egy törött ajtódarab szolgált párnájaként. Akik felébredtek, megkötötték a cipőfűzőiket. Nem is sejtették, hogy Hitler előző délután öngyilkos lett. Némelyikük még mindig azt kiabálta a német foglyoknak: „*Gitler durak!*” – „Hitler egy tökfej!”

A Führer halálát a német oldal szigorúan őrzött titokként kezelte egészen másnap reggelig, amikor is értesítettek néhány rangidős tisztet. Amikor Mohnke Brigadeführer bizalmába avatta Krukenbergert, a náci ékesszólás durva fellengzősségével nyilatkozott.

– Kihunyt egy tündöklő üstökös – mondta neki.

A tiszték híreket vártak az egyezkedésről, de a reggel hirtelen megújult ostrom önmagáért beszélt. Krebs tábornoknak nem sikerült tűzszünetet kieszközölnie. A szovjet parancsnokok ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, ám Goebbels ezt megtagadta. A 3. csapásmérő hadsereg, a 8. gárdahadsereg és az 5. csapásmérő hadsereg tömegével bevetett nehézágyú és katyusái tovább rombolták a már amúgy is rendkívül romos várost.

Mohnke azzal kapcsolatos félelmeiről is beszélt Krukenbergnek, hogy a szovjet csapatok benyomulnak az U-Bahn alagútjaiba, és a Birodalmi Kancellária mögött jönnek felszínre. „Legelőször is”, írta Krukenberg, „egy csapat *Nordland*-utászt küldtem az U-Bahnon keresztül a Potsdammer Platzig.” Nem közöl további részleteket, sem pontos időpontot, de valószínűleg ez volt az az utasítás, mely az egész csata egyik legvitatottabb eseményéhez vezetett: az S-Bahn alagútjának felrobbantása a Landwehr-csatorna alatt, a Trebbinerstrasse közelében.

Az SS-utászok által használt romboló módszer majdnem biztosan „üreges töltet” volt, ami azt jelentette, hogy a robbanószereiket egy nagyobb körben a menyegyzetre erősítették, hogy kirobbantsanak belőle egy darabot. Ez volt az egyetlen módja, hogy viszonylag kis mennyiségű robbanóanyaggal ilyen vastagságú, megerősített betonfalon áthatoljanak. A robbanások becsült időpontja – még a dátuma is – rendkívül változatos, de ez valószínűleg a karórák és órák begyűjtésének tudható be, valamint a bunkerekben és alagutakban való zavaró, egész éjjel át tartó menekéskeresésnek. A legmegbízhatóbb beszámolók május 2-án, kora reggel bekövet-

kezett robbanásról szólnak. Ez arra enged következtetni, hogy vagy szokatlanul hosszan késleltetett töltetet használtak, vagy a *Nordland*-utáskülönítmény komoly nehézségekbe ütközött feladatának végrehajtása során.

Mindenesetre a robbantás 25 kilométernyi S-Bahn- és U-Bahn-alagút elárasztását eredményezte, amikor a víz egy összekötő tárnán keresztül betört. A halálos áldozatok becsült száma „ötven és 15 000 között” volt. Számos berlini meg van győződve, hogy az új szovjet hatóságok az áldozatokat a kis csatornai kikötőbe szállították, az Anhalter pályaudvar közelébe, ahol aztán a kötörmelék alá temették őket. Az óvatosabb, általában 100-as nagyságrendű becslések azon a tényen alapulnak, hogy bár több ezer civil volt az alagutakban, számos „kórházvonal”, azaz sérültekkel zsúfolt földalatti kocsik voltak a helyszínen, a víz nem emelkedett gyorsan, mivel több különböző irányba terjedt. A sötét kocsikon keresztülrohanó nők és gyerekek a beáramló víz emelkedése miatt magától értetődően halálra rémültek. Néhányan visszaemlékeznek rá, hogy láttak kimerült és sérült katonákat a víz alá merülni, és sok olyat, akik az üvegben kerestek vigasztalást. Néhány esetben ez igaz is lehetett, mégis nehéz elhinni a veszteségre vonatkozó magas becsléseket. A legtöbb helyen a víz a másfél méter mélységet sem érte el, és bőven volt idő az ún. kórházvonalokat kiüríteni a Stadtmitte U-Bahn-állomáson. Több mint valószínű, hogy a megtalált testek közül számos azoké a katonáké és civileké volt, akik valamelyik föld alatti elsősegélyhelyen már korábban behaltak sebesüléseikbe, és a testüket félretették a csatlakozó szomszédos alagutakba. Az áradat magával ragadta őket és senkinek nem volt ideje utána, hogy a halál valódi okát megállapítsa. A halottak közül néhányan szinte biztosan SS-katonák voltak. Ők valószínűleg a körülbelül ötven közé kerültek, akiket a zsidó temetőben temettek el a Gross Hamburgerstrassén.

A Reichstagnál még mindig dúltak a kíméletlen harcok, ami igencsak megcsúfolta a győzelem vörös lobogójának május 1-jei, éjfél előtti felvonását. Egy szovjet katona, aki megpróbált visszadobni egy német kézigránát, rosszul mérte fel a célt. A gránát visszapattant az ajtó szemöldökfájáról, és a lábaihoz gurult, melyeket a robbanás ereje le is tépett. A kimerült és szomjas katona mindkét oldalon tovább küzdött, a torkukat és orrukat bántotta a por és a füst. Az egyik szovjet tisztet mindez a 1933-as reichstagi tüzre emlékeztette, melyet akkor Hitler eszközként használt fel a Német Kommunista Párt megsemmisítésére.

A tüzelés nem hagyott alább késő délutánig. A németek kikiabáltak a pincéből, hogy egyezkedni akarnak a rangidős tiszttel. A fiatal Neusztrojev százados utasította Bereszty hadnagyot, hogy adja ki magát ezredesnek. Adott neki egy birkabőr kabátot, amivel eltakarhatta váll-lapjait, és előreküldte egyezkedni. Röviddel utána a németek koszosan és borostásan, elrongyolódott egyenruhájukban kezdtek előszálingózni az alagsorból, szemük idegesen villódzott körbe és „alázatos kutyákként mosolyogtak”. Mintegy 300 ellenséges katona és tiszt tette le akkor a fegyverét. Közel 200-at öltek meg. Az alagsorban rögtönzött kötözőhelyen további ötszázan feküdtek, bár sokuk már a Reichstag ostroma előtt megsebesült.

Egy még masszívabb erődítmény, amit le kellett rombolni, a Tiergarten délnyugati sarkában álló roppant méretű légvédelmi torony volt. Bár ahhoz elég erős volt, hogy a 203 milliméteres tarack közvetlen találatának ellenálljon, a több ezer megrettent civil miatt elmondhatatlan belső körülmények uralkodtak. Ezrével voltak sérültek és betegek is a jól ellátott tábori kórházi részlegen.

Katukov 1. gárda-harekoesihadserege és Csujkov 8. gárdahadserege a Landwehr-csatornán korábban átkelve dél felől megrohamozta a Tiergartent. De a feladat, hogy megbirkózzanak az állatkert légvédelmi tornyával, a 79. gárda-lövészadosztály két ezredére hárult. Ostroma szóba sem jöhetett, így április 30-án német foglyokat küldtek követként, akik egy ceruzával írt ultimátumot vittek a parancsnoknak: „Javasoljuk, hogy az erődöt további harc nélkül adják át. Garantáljuk, hogy nem fogunk csapatokat kivégezni, beleértve SS- és SA-katonákat is.”

Május 1-jén az egyik fogoly végül válasszal tért vissza: „Levelüket este 11-kor kaptuk kézhez. Megadjuk magunkat [ma] éjfélkor. Haller, helyőrségparancsnok.” Haller valójában nem volt helyőrségparancsnok, és azért késlekedtek olyan sokáig, hogy időt nyerjenek a felkészüléshez az aznap esti kitörésre.

Aznap egy másik erődítményt, a Berlin legtávolabbi, északnyugati sarkában álló pandaui erődöt is ostrom alá vették. Építészetiileg sokkal különb volt az állatkert betonborzalmánál. Spandau 1630-ban épült téglából egy szigeten, a Havel és a Spree torkolatánál. A háború alatt a hadsereg vegyvédelmi laboratóriumaként működött, de ez a valódi tevékenységének csak álcázása volt.

Ezzel a rettentő akadállyal végül április 30-án a szovjet 47. hadseregnek kellett megbirkóznia, melynek fegyverei a Havel mindkét közeli hídját fedezni tudták. A teljes lerohanás elkerülésének reményében a hadsereg parancsnoka, Perhorovics tábornok előreküldte a 7. osztályt Grisin őrnagy irányításával, hogy propagandájukkal gyengítsék az ellenséget. A hangszórós teherautók minden egész órákor adást sugároztak, erre pedig a németek tűzérése válaszolt.

Másnap, május 1-jén, Perhorovics utasította Grisin őrnagyot, hogy közölje a helyőrség parancsnokával a megadás feltételeit. Grisin összehívta a tisztjeit.

– Mivel ez a küldetés igen veszélyes – mondta nekik –, senkit nem utasíthatok a végrehajtására. Egy önkéntesre van szükségem, aki elkísér.

Mind a hét tiszt önként jelentkezett. Grisin közölte Konrad Wolffal, Marcus Wolf fivérével, a későbbi keletnémet filmmel, hogy ő nem mehet vele. SS-tisztek voltak az erődben, és ha csak egy pillanatra is gyanút fognak, hogy ő egy orosz egyenruhát viselő német, helyben agyonlőnék. Helyette Wolf legjobb barátjára, Vlagyimir Gallra esett a választás. Ő és Grisin fehér zászlót lengetve bukkantak elő a fák mögül. Lassan megközelítettek egy barikádot, melyet egy kiégett Tigris köré építettek a sáncárok feletti téglahíddal szemben.

Közeledtük láttán a németek ledobtak egy kötélhágcsót egy mellvédes kőerkélyről, ami néhány tucat méterre a bejárat fölött volt. Grisin és Gall felmásztak a vadul himbálózó kötélhágcsón. Elérték az erkélyt, és nem kis nyugtalansággal beléptek az onnan nyíló kivágatlan szobába. A sötétben egy csoport Wehrmacht-

és SS-tiszt alakja rajzolódott ki. A fellegvár parancsnoka kétségtelenül Jung ezredes, a helyettese Koch alezredes volt. Jung nem látszott hívatásos katonának a fémkerekes szemüvegével, öreg, barázdált arcával, rövidre nyírt ősz hajával és a nyaka körül meglazított gallérú egyenruhájával. De sem Grisin, sem Gall nem ismerte valódi pozícióját.

Megkezdődött az egyezkedés, az orosz oldalt csaknem teljesen Gall, a zsidó filológus képviselte, mivel Grisin nagyon keveset beszélt németül. Koch elmagyarázta, hogy Hitler utasítása szerint bármely tisztet, aki megkísérli egy erőd megadását, ott helyben le kell lőni. Sajnos, a 47. hadsereg még nem hallott róla, hogy Hitler halott. Gall érezte, hogy az SS-tisztek különösen kimerültek idegileg és képesek bárkit agyonlőni a következményekre való tekintet nélkül. Közölte velük, hogy Berlint akkorra csaknem teljesen megszállták, a Vörös Hadsereg az Elba menti Torgaunál egyesült az amerikaiakkal, és a további ellenállás csak hiábavaló emberáldozatot jelentene. Ha megadnák magukat, nem lennének kivégzések, ételt adnának mindenkinek, és a sebesülteiket és betegeiket orvosi ellátásban részesítenék. Elmagyarázta, ha nem hajlandóak megadni magukat, és ha a Vörös Hadseregnek ostrommal kell elfoglalnia az erődöt, egyik ajánlat sem él tovább.

– Mindannyian katonák vagyunk, és mindannyian tudjuk, hogy rengeteg vér fog még folyni. Ha közben sok katonánk hal meg, nem felelek a következményekért. Továbbá ha nem hajlandóak megadni magukat, önök lesznek felelősek az összes civil haláláért is. Németország máris annyi vért vesztett, hogy a megmaradt valamennyi életre szükségük van az ország jövője miatt.

Az SS-tisztek gyűlölettel bámulták őt. Akkorra volt a feszültség, hogy attól félt, a „legkisebb szikra” is robbanást okozhat. Grisin utasításának megfelelően közölte, délután 3 óráig kapnak időt határozni. A halálos csendben a két tiszt sarkon fordult és az ablak felé lépkedett. Amint a feszültségtől remegő testtel másztak lefelé a kötélhágcson, Gall nem tudott szabadulni attól a félelemtől, hogy az egyik SS-tiszt elvágja a kötelet.

Talajt érve legszívesebben keresztülrohantak volna az erőd előtti nyílt terepen a fák biztonságába, ahol bajtársaik várták őket, de visszafogták magukat, és határozott, nagy léptekkel haladtak előre. A fák közt bajtársaik odafutottak hozzájuk, hogy átöleljék őket, de el kellett mondaniuk, hogy nem kaptak választ. Nem volt más hátra, várni kellett. Az SS-tisztek jelenléte és Hitler utasítása a megadásra készülő tisztek agyonlövéséről nem sok jóval biztatott.

A 47. hadsereg főhadiszállásán Perhorovics ezredes ugyanazt kérdezte:

– Megadják magukat?

– Nem tudjuk. Az utasítás értelmében 15.00-ig adtunk nekik időt. Ha beleegyeznek, megbízottat kell küldeniük a fedezékeinkhez – érkezett a válasz

A feszültség növekedett, ahogy a délután 3 óra közeledett. Ideges viccek hangzottak el a német pontosságról.

– Százados elvtárs! – kiáltott hirtelen egy katona. – Nézze! Jönnék! Jönnék!

Két alakot vettek ki az erkélyen, amint készülnek lemászni a hágcson. A helyőrség megadásra készült. Gall figyelmeztette magát, hogy viselkedjen úgy, mintha egy erőd feladásának tudomásulvétele hétköznapi munkájának része lenne.

Amikor a két német küldött, Ebbinghaus és Brettschneider hadnagyok megjelentek, orosz tisztek és katonák rohantak hozzájuk, hogy gratulálva hátba veregesék őket. Elmagyarázták Gallnak, hogy a megadás feltételeiben egyetértének, de ezeket először is írásba kell foglalniuk, és alá kell írniuk. Győzedelmesen a 47. hadsereg parancsnokságára vezették őket, ahol mindenfelé a május 1-jei ünneplésről megmaradt üres üvegek heverték. Egy rangidős tiszt még mindig egy földre terített matracon aludt. Amint felébredt, és meglátta a két német tisztet, utasította a tisztiszolgákat, hogy készítsenek nekik valami ételt. Ekkor jelent meg Grisin őrnagy. Tájékoztatták, hogy a helyőrség ragaszkodott hozzá, hogy először rögzítsék írásban a megadást. – Tipikusan német! – mormogta.

Amikor a részleteket lejegyezték és aláírták, a szovjet tisztek elővettek egy üveg konyakot és pohárköszöntőhöz poharakba töltötték. Az oroszok lenyelték az egészet, és amikor Brettschneider hadnagy, aki az elmúlt néhány hétben igen keveset evett, óvatosan csak kétujjnyit ivott, harsány nevetésben törtek ki és újratöltötték a poharakat.

– *Vojna kaputt!* – kiabálták. – A háborúnak vége.

Az ünneplést az 1. Belorusz frontról érkező vezérkari ezredes zavarta meg. Elmagyarázták neki a helyzetet. Ő Ebbinghaus hadnagyhoz, a két német tiszt közül az idősebbikhez fordult, és arról kérdezte, szerinte milyen sokáig tudták volna tartani a fellegvárat, ha a Vörös Hadsereg komolyan bombázta volna.

– Legalább egy hétig – válaszolta Ebbinghaus mereven. Az orosz ezredes hitetlenkedve nézett rá.

– A háborúnak vége – mondta Grisin őrnagy. – Az ön feladata tisztként véget ért.

Volt az asztalon egy doboz Ritmeester cigaretta, és Ebbinghaus hadnagy kiszolgálta magát belőle.

Két órával később Grisin és Gall bement az erődbe, de nem az erkélyen keresztül, hanem a főkapun át. Orosz katonák rakták halmokba a magát megadó helyőrség fegyvereit, és az embereket sorba állították.

Miközben a két tiszt a jelenetet nézte, Jung és Koch ment oda hozzájuk.

– Nemsokára elbúcsúzunk – mondta Koch tökéletes oroszszággal. A meglepett arckifejezések láttán elmosolyodott. – Igen, beszélek egy kicsit oroszul. Gyerekként Szentpétervárott éltem.

Gall hirtelen borzadva gondolt vissza, hogy Koch biztosan minden egyes szót értett, amit az egyezkedés során egymás között váltottak. Azután megkönnyebbült, mert eszébe jutott, hogy Grisin nem mondott semmi olyat, hogy: „Ígérje meg, amit csak akarnak, később majd foglalkozunk velük.”

Az udvaron Gall és Grisin sápadt és reszkető civileket látott az erőd pincéjéből előmászni. Perhorovics tábornok utasította Gallt, hogy közölje velük, mindannyian hazamehetnek. Később egy fiatal nő, aki a sok másik csapzott hajú asszonyhoz ha-

sonlóan turbánt viselt, egy csecsemővel a karján odalépett hozzá. Megköszönte, hogy rábeszéltek a tiszteket a megadásra, és így elkerülték a vérfürdőt. Ezután könnyekben tört ki és elfordult.

E szívmengető történetet Spandau megadásáról azonban igencsak lerontották a későbbi felfedezések. Jung ezredes és Koch alezredes igazából dr. Gerhard Jung professzor és dr. Edgar Koch, a Szarin és Tabun ideghatóanyag kifejlesztésének vezető tudósai voltak. Nem egyszerűen a vegyi fegyverek ellen való védekezéssel foglalkoztak, hanem ahogy a neve is mutatta, a *Heeresgasschutzlaboratorium* legfőbb feladata „harcí gázok általános tesztelése volt csatatéren való bevetéshez”.

A 47. hadsereg orosz alezredese azonnal felfogta a Spandaunál találtak jelentőségét, és értesítette a tábornokot, aki a Vörös Hadsereg szakembereiből álló egyik bizottság vezetője volt – váll-lapjukon fogaskerék és villáskulcs-jelvényt viseltek. A tábornok már előre várta, hogy másnap kikérdezhesse a két embert, de az NKVD bizonyára értesült a leleplezésről, és május 1-jének estjén a szervezet tisztjei érkeztek Jung és Koch elfogására. A tábornok őrjöngött. A Vörös Hadseregnek június közepéig tartott, mire megtalálták és kiengedték az NKVD által fogva tartott Jungot és Kochot, akiket végül augusztusban repülőgéppel Moszkvába szállítottak.

Két másik vezető tudóst, dr. Stuhldreert és dr. Stuhlte-Overberget Spandauban fogságban tartották, és megparancsolták nekik, hogy „folytassák a munkát”. Stuhldreer, aki a harckocsik elleni ideggáztámadásokra specializálódott, a régi kummersdorfi tüzérségi tesztelőterületet használta, mely a kilencedik hadsereg találkozóhelye volt az erdőben. Mindannyian tagadták, hogy bármit is tudtak volna a Szarinról és a Tabunról, és mivel valamennyi szállítmányt megsemmisítették, amint a Vörös Hadsereg fenyegetni kezdte Berlint, a szovjet szakértők semmit sem tudtak bizonyítani, és nem volt mit kérdezniük sem.

Nyáron Stuhldreert és Stuhlte-Overberget a Szovjetunióba repítették. Ott Krasznogorszkban, egy különleges táborban találkoztak Junggal és Kochhal. A csoport Jung professzor vezetésével megtagadta, hogy a szovjet hatóságokkal együttműködjön. Kitérítették amellett, hogy ők hadifoglyok. A Szovjetunióval együttműködő más német tudósokat hoztak, hogy rábeszéljék őket, változtassák meg a hozzáállásukat, de ez sem használt. Mégsem bántalmazták őket, amiért kitérítették, végül 1954 januárjában az egyik utolsó hadifogoly-szállítmánnyal visszaküldték őket Németországba.

Berlin déli részén a kilencedik hadsereg maradványai végső erőfeszítést tettek, hogy áttörjék Konyev vonalait. A tizenkettedik hadseregnek éppen elég ideig sikerült kitérítania Beelitz területén ahhoz, hogy menekülési útvonalat biztosítsanak az Elbához, és Potsdam körzetében megnyissanak egy útvonalat Reymann tábornok csaknem 20 000 katonájának. De a nyomás fokozódott. Aznap reggel Beelitzet hevesen támadták a szovjetek a Potsdamból átirányított önjáró lövegekkel. Sturmovik-századok is támadásba lendültek.

Egy szovjet lövészezred megszállta a Beelitztól hat kilométerre, délre fekvő Elsholz falut, mely a kimerült német csapatok döntő jelentőségű kereszteződési

pontja volt. A németek szerencséjére a *Kurmark* hadosztály utolsó négy Párducának hirtelen felbukkanása visszavonulásra kényszerítette a Vörös Hadsereg katonáit. Valójában a jóformán üres üzemanyag-tartályú Párducokat ott kellett hagyni, de az előttük álló út szabad volt. Sok szökevény olyan kimerült és alutáplált volt, hogy Elsholzban összeestek. A civilek megosztották élelmüket a katonákkal és gondoskodtak a sebesültekről; az iskolaépületbe szállították őket, ahol a berlini orvos és a körzeti ápolónő úgy dolgoztak együtt, ahogy csak tudtak. Mindössze egy SS-egységnek volt ereje pihenő nélkül keresztülvonulni a falun.

A harcok még tartottak mögöttük, Konyev csapatai továbbra is a szökevények kisebb-nagyobb csapataira vadásztak. Május 1-jének reggelén a 4. gárda-harckocsi-hadsereg egyik alakulatát visszaküldték az erdőbe, hogy „likvidáljon egy nagyobb, a közelben kóborló német csoportot”. A jelentés szerint a T-34-esek német tankokba és más páncélozott járművekbe ütköztek. „A szovjet parancsnok azonnal munkához látott”, szölte a jelentés. „Két órán belül az ellenség tizenhárom csapatszallító járművet, három rohamlöveget és tizenöt teherautót veszített.” Nagyon nehéz elhinni, hogy egyetlen csoportban még mindig ilyen sok használható jármű volt.

A szovjet csapatok Beelitzet is rohamozták. Beelitzről délre gépfegyvertűz alá került egy 200 németből álló csoport az utolsó Tigrisével és egy rohamlövegével, amikor átkeltek a spárgaföldeken. Mindössze a fákig kellett eljutniuk, aztán átgázolni a Nieplitz folyón. Egyből utána ott volt az út, amely Brück és a biztonság felé vezetett.

Wenck tábornok tizenkettedik hadserege összegyűjtötte a terület minden teherautóját és járművét a kimerült tömeg szállításához. Tábori konyhákat állítottak fel, melyek a 25 000 katonát és a számos civil menekültet élelmeztek.

– Amikor a katonák eljutottak hozzánk, egyszerűen összeestek – mesélte Reichhelm ezredes, Wenck törzsfőnöke. – Néha még meg is kellett ütnünk őket, máskülönben nem másztak volna fel a teherautóra, és ott haltak volna meg, ahol feküdtek. Rettenetes volt.

A korábban kövérkés Busse tábornok a felismerhetetlenségig lefogyott. – Testi erejének végső határára ért.

Sokaknak azok közül, akik átéltek a Halbe-katlan borzalmait, olyan harag gyúlt a szívükben, mely évek múltán sem csillapult. A rangidős tiszteket okolták, amiért folytatták a már elvesztett csatát. „Valóban vak engedelmesség volt-e”, írta egy túlélő, „vagy a felelősség mögé bújt gyávaság? A Hitlert támogató tiszti testületre gondolva elkeseredik az ember. Az utolsó napokban mind csak a saját bőrét próbálta menteni, elhagyták a katonákat, civileket és a gyerekeket.”

Igazságtartalma ellenére e fenti megállapítás túlságosan sarkított volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a tizenkettedik hadsereg milyen erőfeszítéseket tett, hogy katonákat és civileket mentsen. Még a kilencedik hadseregben sem volt olyan gyászos a helyzet. Egy másik katona lejegyezte, hogy Otto Christer Graf von Albedyll őrnagyot – aki látta hadseregének vereségét, és a reitweini kiszögellés közelében álló családi birtokának pusztulását – aznap megölték, miközben egy sebe-

sült asszonyon próbált segíteni. Katonái az Elsholzba vezető út mentén temették el.

Reichhelm ezredes maga is megbotránkozott azon a felháborító eseten, amikor is egy rangidős tiszt magára hagyta embereit. Holste tábornok, a negyvenegyedik pánélshadosztály parancsnoka hajnali 2 órakor megjelent a tizenkettedik hadsereg Genthin és Tangermünde közötti parancsnokságán.

– Mit keres ön itt, tábornok úr? – kérdezte Reichhelm döbbsen. – Miért nincs a csapataival?

– Nincsenek többé csapataim – vágott vissza Holste.

Valójában azonban elhagyta őket. Útra kelt a feleségével, két autóval és a két legjobb lovával. Reichhelm kijelentette, azonnal beszélnie kell a tábornokkal. Bement felébreszteni a hadseregparancsnokot, és közölte vele, hogy Holstét le kell tartóztatni. Ám Wenck túlságosan kimerült volt. Reichhelm visszatért.

– Ön elhagyhatja Hitlert, mert ő egy bűnöző – mondta Holsténak –, de nem hagyhatja magára a katonáit.

Holste ezt eleresztette a füle mellett és folytatta útját az Elbán keresztül.

Berlinben délután utasítás érkezett a Birodalmi Kancelláriáról, hogy „Mohnke tábornok közvetlen rendelkezésének megfelelően” a *Nordland* utolsó Tigris tankját vissza kell hívni. Semmiféle magyarázattal nem szolgáltak. Feltételezhetően Goebbels tudta nélkül, aki kategorikusan visszautasított minden megadásra vonatkozó kezdeményezést, Bormann és Mohnke elkezdte megtervezni a szökést Berlinből. Ők ketten, akik azonnali kivégzést rendeltek el mindazoknak, akik nem harcoltak a végsőkig, korábban már civil ruhákat vittek a bunkerbe a szökéshez.

A megújult bombatámadás még inkább meglehezítette a Krukenberg különítményével a kommunikációt. A sebesült Feket és francia emberei még mindig a Gestapo főhadiszállását védték a Prinz-Albrechtstrassén. A „Danmark” néhány száz méterre, keletre volt, a Kochstrassei U-Bahn-állomáson túl, a Friedrichstrassén, míg a „Norge” balszárnyuk utóvédjét fedezte a Leipzigerstrassén és a Splittermarkton.

Goebbels felismerve, hogy már nagyon közel a vég, magához rendelte Kunzt, az SS-orvost, aki beleegyezett, hogy megöli hat gyerekét. Goebbels a Führerbunkerben, a dolgozószobájában volt és Naumann-nal, a propagandaminisztérium államtitkárával beszélt. Kunz tíz percig várt, majd Goebbels és Naumann kimentek, és magára hagyták Magda Goebelsszel. A nő közölte vele, hogy a Führer halála meghozta számukra a döntést. Aznap éjjel csapataik megkísérelnek majd kitörni a bekerítésből, ezért az egész családnak meg kell halnia. Kunz később azt állította, hogy megpróbálta rávenni az asszonyt, küldje a gyerekeket kórházba, a Vöröskeleszt védelme alá, de ő nem hallgatott rá. „Körülbelül húszpercnyi beszélgetés után”, emlékezett vissza, „Goebbels visszatért a dolgozószobába és a következő mondta nekem: »Doktor, rendkívül hálás lennék, ha segítene a feleségemnek megölni a gyerekeket.«” Kunz neki is elismételte javaslatát a megmentésükről.

– Lehetetlen – válaszolta a birodalom propagandaminisztere. – Ők Goebbels gyerekei.

Kiment a szobából. Kunz Magda Goebelsszel maradt, aki körülbelül egy órán át pasziánszozott.

Valamivel később Goebbels visszatért.

– Az oroszok bármelyik pillanatban megérkezhetnek és megíúsíthatják a terünk – szölt a felesége. – Ezért kell sietnünk megtenni azt, amit meg kell tennünk.

Magda Goebbels bevezette Kunzt a hálószobájukba és egy morfiummal töltött fecskendő emelt le az egyik polcra. Ezután a gyerekek szobájába mentek. Az öt lány és a fiú már hálóingben az ágyban volt, de még nem aludtak.

– Gyerekek, ne ijedjete meg – mondta nekik. – A doktor be fog adni egy olást, amit a gyerekeknek és katonáknak meg kell kapniuk. – Azzal kiment a szobából. Kunz maradt, és megkezdte a morfiuminjekciók beadását.

– Ezt követően – mondta a SZMERS vallatóinak – újból kimentem a bejárat ajtóhoz, és közöltem Goebbels asszonnyal, hogy tíz percet várunk kell, míg a gyerekek elalszanak. A karórámra nézve láttam, hogy húsz perc múlva lesz kilenc.

Kunz közölte, hogy képtelen alvó gyerekeket megmérgezni. Magda Goebbels megkérte, keresse meg Stumpfegger, Hitler személyes orvosát. Stumpfeggerrel aztán kinyitotta az alvó gyerekek száját, egy ampulla mérget tettek a fogaik közé és összepréselték az állkapcsukat. A legidősebb lányt, Helgát később komolyabb zúródással az arcán találták meg. Ez arra enged következtetni, hogy az ő esetében a morfium nem vált be, és valószínűleg küzdött a két felnőttel, akik próbálták kifeszíteni a száját. A dolog elvégzése után Stumpfegger távozott, és Kunz Magda Goebelsszel együtt lement Goebbels dolgozószobájába. Goebbels szörnyű idegállapotban jött ki.

– A gyerekeknek végük – mondta neki a felesége. – Most magunkra kell gondolnunk.

– Legyünk gyorsak – válaszolt Goebbels. – Nincs sok időnk.

Magda Goebbels fogta az arany pártjelvényt, amit április 27-én Hitler adott neki megbecsülése jelöl, és arany cigarettatárcáját, a következő gravírozással: „Adolf Hitler, 1934. május 29.” Utána Goebbels és felesége felmentek a lépcsőn a kertbe Goebbels segédtisztjének, Günther Schwaegermann-nak a kíséretében. Elővettek két Walther pisztolyt. Joseph és Magda Goebbels egymás mellé álltak néhány méternyire onnan, ahol elégették, és utána gránátölcsérben elásták Hitlert és a feleségét. Ráharaptak a cianidos üvegampullákra, és abban a pillanatban vagy ők maguk adták le a lövéseket, vagy Schwaegermann lötte mindkettőjüket agyon, hogy szenvedésükön enyhítsen. A két pisztoly ott maradt a testekkel, melyeket Schwaegermann ígérete szerint petróleummal locsolt le egy marmonkannából. Utána lángra lobbantotta a Harmadik Birodalom utolsó halottégető máglyáját.*

* Némely történész úgy hiszi, hogy valamennyi esetben hidrogén-cianidot használtak mérgeként, de a szovjet boncolás jelentése Adolf és Eva Hitlerről kijelenti: „Cianid-keveréket

Este 9.30-kor a hamburgi rádióállomás figyelmeztette a német embereket, hogy nagy horderejű és fontos bejelentés következik. Ennek megfelelően Wagnertől gyászzenét és Bruckner Hetedik szimfóniáját játszották le, hogy felkészítsék a hallgatókat a Dönitz tengernagy nemzethez intézett beszédére. Kijelentette, hogy Hitler „csapatai élén harcolva” elesett, és bejelentette utódlását. Berlinben nagyon kevés ember hallotta a híreket az áramkimaradás miatt.

Bormann ezalatt, magától értetődően türelmetlen volt, mivel várakoznia kellett, hogy a Goebbels család tragédiája befejeződjön. Weidling megadása éjfélkor volt esedékes, és észak felé, a Spree-n át tervezett kitörésnek egy órával előtte kellett megkezdődnie. Utasították a Führer-bunker személyzetét, köztük Traudl Jungét, Gerda Christiant és Constanze Manzialyt, hogy gyülekezzenek indulásra készen. Krebs és Burgdorfot, akik később agyon akarták magukat lőni, sehol nem találták.

Krukenberg, akit korábban magához rendelt Mohnke, összeütközésbe került Artur Axmann-nal és Zieglerrel, a Nordland korábbi parancsnokával. Mohnke megkérdezte Krukenbergét, hogy rangidős tisztként tovább szándékozik-e folytatni a városközpont védelmét. Hozzátette, Weidling tábornok parancsot adott Berlinből északnyugat felé a kitörésre, keresztül a szovjet bekerítésen, és azt is, hogy éjféltől tűzszünet lesz. Krukenberg beleegyezett, hogy csatlakozik a kitöréshez. Ő és Ziegler elmentek, hogy összegyűjtsék a Nordland megmaradt alakulatait és más egységeket a területről. Krukenberg egyik szárnysegédjével elküldte a visszavonulási parancsot a távolabb harcoló különítményekhez. A Fenet százados vezette csoport, mely a Gestapo-főhadiszállást védte a Prinz-Albrechtstrassén, semmiről nem tudott. Krukenberg szárnysegédje, akit soha nem láttak többé, valószínűleg azelőtt lelte halálát, mielőtt eljutott volna hozzájuk.

A bunker környékén kaotikus állapotok uralkodtak, amikor Bormann és Mohnke megpróbálták mindenkit csoportokba szervezni. Végül már majdnem este 11 volt, mikor elmentek, két órával a tervezett időpont után. Az első csoport Mohnke vezetésével a Birodalmi Kancellária pincéin keresztül indult, aztán egy bonyolultabb útvonalat követtek a friedrichstrassei vasútállomáshoz. A többiek meghatározott időközönként követték őket. A legnehezebb rész az volt, amikor az állomástól északra át kellett kelniük a Spree-n. Ezt nem tehették az éj leple alatt, mert a bombázott épületek lángjai az egész területet megvilágították. A Birodalmi Kancelláriáról az első csoport, köztük Mohnke és a titkárok is, bölcsen elkerülte a Weidendammer hidat. A folyás irányában 300 méterre lévő fém gyaloghidat használták, és a Charité Kórház felé folytatták útjukat.

A Nordland Tigris tankjának és az önjáró rohamlövegnek kellett a fő roham élén haladni a Weidendammer hídon át. A kitörés híre terjedt, SS- és Wehrmacht-katonák, valamint civilek százai gyűltek össze. Ez olyan csoportosulás volt, melyet a szovjet csapatok nem hibázhattak el. Az első, Tigris tank vezette tömeges roham

tartalmazó üvegampullák maradványait találták a szájüregekben. Ezek azonosak voltak a Goebbels és felesége szájában találtakal.”

közvetlenül éjfél után volt, és bár a páncélozott szörnyetegnek a híd északi részén sikerült keresztültörnie a korláton, az utána következő Ziegelstrassén hamarosan sűrű tűzzáporba került. Egy páncéltörő lövedék eltalálta a Tigris, mely felrobbanásakor sok katonát és civil tarolt le. Axmann megsérült, de sikerült továbbtántorognia. Bormann és dr. Stumpfegger is ledöntötte a robbanás, amikor a tank találatot kapott, de felkeltek és tovább indultak. Bormann vitte Hitler végrendeletének utolsó példányát, és nyilvánvalóan azt remélte, hogy érvényesíteni tudja vele Dönitz kormányában a pozíció iránti igényét, amint elérnek Schleswig-Holsteinba.

Hamarosan egy másik rohamot is indítottak a hídon át, ekkor egy önjáró 20 milliméteres négycsövű légvédelmi gépágyút és egy lövészpáncélost vetettek be. Többnyire velük is kudarcot vallottak. Tettek egy harmadik kísérletet is hajnali 1 óra körül, és egy negyediket is, rá egy órára. Bormann, Stumpfegger, Schwaegermann és Axmann együtt maradtak egy időre. Követték a vasútvonalat a lehrterstrassei vasútállomáshoz, ahol aztán szétváltak. Bormann és Stumpfegger északkelet felé a Stettiner vasútállomás felé fordultak. Axmann másfelé ment, de szovjet őrtáratba futott. Visszafordult és követte Bormann útvonalát. Nem sokkal később két holttestet talált. Felismerte bennük Bormann és Stumpfeggert, de nem volt ideje megállapítani, hogyan haltak meg. Bár nem saját akaratából, Martin Bormann volt az egyetlen nagy náci pártvezér, akinek a bolsevik ellenség golyóival kellett szembenéznie. Az összes többi – Hitler, Goebbels, Himmler és Göring – öngyilkos lett.

Krukenberg ezalatt összehívta francia SS-kíséretét. Csatlakoztak Zieglerhez és a Nordland egy jóval nagyobb csapatához. Krukenberg úgy becsülte, közülük négy vagy öt Lovagkeresztet viselt. Sikerült röviddel pirkadat előtt átkelniük a Spree-n, de a Gesundbrunnen U-Bahn-állomástól néhány száz méterre komoly tűzharcba keveredtek. Ziegler eltalálta egy visszapattanó lövedék és halálosan megsebezte. Sokan mások is elesetek a csoportból, köztük a fiatal Eugène Vanlot, akinek Lovagkeresztet adományoztak, és aki egy közeli pincében halt meg három nappal később.

A terület szovjet erőit olyannyira megerősítették, hogy Krukenbergnek és megmaradt társaságának nem maradt más választása, mint visszavonulni ugyanazon az úton, amerről jöttek. A Ziegelstrasse felső végén látták a Tigris tankot, amit Mohnke vett el tőlük. Legénységének semmi jele nem volt. Krukenberg egyik tisztje meglátott egy asztalosműhelyt a közelben, és ott találtak pár overallt, amivel álcázhatták magukat. Krukenbergnek sikerült eljutnia Dahlemig, ahol egy hétig bujdosott barátok lakásában. Végül nem maradt választása, fel kellett adnia magát.

Zsukov, amikor értesült a 3. csapásmérő hadseregnél szolgáló Kuznyecov tábornoktól a kitörési kísérletekről, teljes készséget rendelt el. Érthető módon felkavarta a „kellemetlen gondolat”, hogy rangos náci, különösen Hitler, Goebbels és Bormann esetleg szökni próbálnának. Nem volt nehéz elképzelni Sztálin haragját, ha ez bekövetkezne. Szovjet tisztok sietve összeterelték a május 1-jét alkohollal és nővadászattal ünneplő férfiakat. A 2. gárda-harcoksihadseregből sietősen alakulatokat küldtek, és gyorsan kordonokat állítottak fel. Ez meghiúsította a második ki-

sérletet, hogy Bärenfänger vezérőrnagy csapatai a Zitadelle védelmi terület keleti oldaláról észak felé, a Schönhauser Allee-n keresztül kitörjenek. Bärenfänger meggyőződéses náci lévén fiatal feleségével öngyilkosságot követett el egy mellékutcában.

Röviddel éjfél előtt, amikor Haller ezredes az állatkertnél álló légvédelmi torony átadását ígérte, a *Müncheberg* páncélosadosztálynak és a tizennyolcadik páncélgránátos-hadosztálynak megmaradt tankjai és lövészpáncélosai a Tiergartentől nyugatra indultak. Utána északnyugat felé nyomultak az Olimpiai Stadion és Spandau irányába. A hírek ez esetben is gyorsan terjedtek. A szóbeszéd szerint Wenck serege Nauennél volt, a várostól északnyugatra, és kórházvonatok vártak, hogy a katonákat Hamburgba szállíthassák. Szökevények és civilek ezrei tették meg az utat saját lábukon vagy valamilyen járművön ugyanabba az irányba. Egy körülbelül ötfős csoport jött három teherautón a Grossdeutscher Rundfunktól. Köztük volt Himmler öccse, Ernst, a kiváló stúdiótechnikus is, aki meglehetősen különbözött Himmlertől.

A Charlotten Brücke, a Spandau óvárosához vezető híd, a Havel felett még állt és a Hitlerjugend-különítmények kezén volt. A sűrű esőben és a 47. hadsereg ágyútüzében a páncélozott járművek rohamot indítottak. Katonák és civilek rongyos tömege követte őket. A megszárlás döbbenetes volt. „Mindenütt vér folyt és teherautók robbantak fel”, emlékezett vissza az egyik menekült. Egy ösztönösen kialakult taktikát követtek. Önjáró 20 milliméteres, négycsövű légvédelmi gépágyúk biztosították a keleti partról, hogy a szovjetek ne foglalkozzanak velük, és az egy percig tartó eszeveszett tüzelés közben civilek és katonák újabb hulláma özönlött a túloldalra, hogy a lerombolt házakban elbújjon. A szabad ég alatt a lassúakat és a sántákat eltalálták a szovjet fegyverek. Az egymást követő gyalogshullámok mellett teherautók, autók és motorbiciklik is átkeltek, áthajtottak a páncélozott járművek által már szétzúzott holttesteken. Ernst Himmler egyike volt azoknak, akik a Charlotten Brückén lelték halálukat; vagy agyonlőtték, vagy elűporták őket a kétségbeesett rohanásban.

Bár a hídnál rettentő megszárlás folyt, a jelentős német tömeg visszakényszerítette a szovjet csapatokat a folyópartról. Mindamellett Spandau városházának tornyából a szovjet gépfegyverek továbbra is komoly veszteségeket okoztak. Két Tigris tank magát a Rathaus kezde gránáttal löni, és a kilencedik ejtőernyőshadosztály egy kisebb csoportja pedig a tornyot ostromolta. A páncélozott járművek főerői nyugat felé, Staaken irányába nyomultak, de a következő két napban a csapatok legtöbbjét bekerítették vagy összeterezték. Csak maroknyian érték el az Elbát és a biztonságot.

Szovjet tisztak a frontparancsnokság utasítására óvatosan átkutatták a kiégett harcokcsikat. „A legénység megölt tagjai között”, írta Zsukov, „Hitler környezetéből nem találtunk senkit, de a kiégett harcokcsikban találtakat lehetetlen volt azonosítani.” Senki nem tudja, hányan vesztették életüket a szovjet fogságból való menekülési kísérletben.

* * *

Május 2-án 1.55-kor Richard Beier, a tizennyolc éves bemondó leadta a Grossdeutscher Rundfunk legeslegutolsó műsorát a masurenallee-i bunkerben lévő stúdióból. Az adóállomás Tegelnél az oroszok kezén volt.

– A Führer halott – jelentette be. – Éljen a birodalom!

A harc vége

Május 2-án, röviddel hajnali 1 óra után Csujkov tábornokot újból felébresztették. A Vörös Hadsereg híradós alakulatai ismételt adást fogtak a német LVI. páncélos-hadtesttől, mely tűzszünetet kért. Fehér zászlós küldöttek érkeztek a Potsdamer hídhoz. Von Dufving ezredes jelent meg két őrnagy kíséretében. Megbeszélést tartott Csujkov egyik parancsnokával, utána visszatért Weidling tábornokhoz. Weidling reggel 6-kor, törzsével együtt megadta magát, és Csujkov főhadiszállására vitték, ahonnan utasítást adott a helyőrségnek, hogy tegyék le fegyvert.

A Gestapo prinzt-albrechtstrassei főhadiszállásán hátrahagyott utolsó foglyok azon a csípős hajnalon még mindig nem tudták, hogy a Vörös Hadsereg fogja-e őket felszabadítani, vagy fogvatartóik ölik meg őket. Reinecke lelkipásztor volt az egyetlen pap, aki az egy héttel korábbi mészárlást túlélte. „A szadizmust, amit az elmúlt másfél hét során éltem át”, írta egy levélben, „nem is tudom leírni.”

A túlélők vegyes társaság voltak. Az egyik cellatársa a kommunista Franz Lange volt, aki később elmondta, annak ellenére, hogy tizenhat éves kora óta semmi köze az egyházhoz, soha nem felejt el Reinecke azon képességét, hogy néma imájából erőt merítsen a túléléshez. Egy másik cellatársa Joseph Wagner volt, korábbi körzetvezető Sziléziából, aki ellentétbe került a rezsimmel, mivel katolikus volt. A Gestapo a júliusi merénylet után tartóztatta le.

Május 1-jén a cellaajtajukat a következő kiáltások kíséretében tárták ki: – *Raus! Raus!* – Az SS-őrök lekergették őket a lépcsőn, akik útközben egyiküket, a Werh-macht-altisztet megölték. A megmaradt hatot ezután az SS-őrök saját szállása mellett egy másik cellába zárták, és ellátták őket élelemmel és vízzel. Lange hallotta az ügyeletes őrnagyot, amint az egyedülálló SS-logikával egyik emberének magyaráz:

– Őket azért tartjuk életben, hogy bizonyíthassuk, nem lövünk le foglyokat.

Délután a hat túlélő hallotta, ahogy az őrök az indulásra készülnek. Alkonyatkor otthagyták őket az épületben, melyet a berliniek „a Horror Házának” neveztek el, amikor kiderült, hogy foglyokat a pincék falaihoz bilincseltek, akár egy közép-kori kínzókamrában.

Május 2-án nem sokkal pirkadat után hangokat hallottak. Az ajtón kinyílt a kukucskálóablak. Egy hang oroszul kérte őket, hogy nyissák ki az ajtót.

– Nincs kulcs – válaszolta Lange, a kommunista, aki beszélt egy keveset oroszul. – Foglyok vagyunk.

A katona elment, és a foglyok néhány perc múlva hallották, hogy fejszék szakítják be az ajtót, mely rövidesen ki is nyílt. A foglyok a Vörös Hadsereg egyik mosolygó katonájával találták szembe magukat.

A katona és bajtársai az SS-tisztek étkezdéjébe vitték őket, hogy ételt adjanak nekik. Egyikük fegyvere véletlenül elsült, ez tragikusan gyakori volt a Vörös Hadseregben. Joseph Wagner, a korábbi körzetvezető holtan esett össze Reinecke lelkipásztor oldalán.

A többi vörös katona nem vesztegette az időt az emeleten. A Himmler fogadószobájának falait borító selyempaneleket levagdalták szegélyléceikről és batyukat készítettek belőlük, hogy a következő ötkilós csomagokkal hazaküldjék.

A Führer-bunkerben Krebs és Burgdorf tábornokok valamikor aznap reggel leültek egymás mellé, elővették Luger pisztolyaikat, és főbe lőtték magukat. Rochus Misch, aki valószínűleg az SS *Leibstandarte* utolsó tagjaként hagyta el az épületet, látta őket összeroskadni. Figyelembe véve, hogy megitták az összes pálinkát, szerencse, hogy nem tették öngyilkosságukat még fájdalmasabbá. Schedle százados, a *Leibstandarte* parancsnoka a Birodalmi Kancellárián, szintén agyonlőtte magát. Egy lábsérülés megakadályozta, hogy Bormann csapatával elmeneküljön. A pincében az orvosoktól, ápolóktól és a sebesültektől eltekintve a Birodalmi Kancellária gyakorlatilag kiürült, mikorra Misch kimászott.

A Birodalmi Kancellária aznap reggeli ostromáról szóló drámai szovjet beszámolót óvatosan kell kezelni, különösen mivel Mohnke és Krukenberg embereinek többsége részt vett az előző esti kitörésben. A tarackágyúról szóló leírások, mely azért érkezett a Wilhelmsplatzra, hogy szétbombázza a bejárati ajtókat, valamint a folyosókon és a lépcsőkön dülő „ádáz harcokat” leíró jelentések úgy festették le a helyzetet, mintha a Reichstag elfoglalásának része lenne. A vörös lobogót Berzarin 5. csapásmérő hadserege 9. lövészhadtestének politikai osztályában szolgálatot teljesítő Anna Nyikulina őrnagy vitte ki a tetőre. Ráadásul „Gorbacsov őrmester és Bondarev közlegény egy vörös lobogót erősített a Birodalmi Kancellária főbejárata fölé”.

Az előző éjszaka túszaik közül a Führer bunkeréből csak az első távozó csoport maradt együtt. A csoportot Mohnke Brigadeführer vezette, köztük volt Hitler személyes pilótája, Hans Baur, testőreinek főnöke, Hans Rattenhuber, a titkárok és Hitler dietetikusa, Constanze Manziaty. Május 2. korai óráiban a Schönhäuserallee alatt egy pincében kellett elbújniuk, amikor a területet előzőnlőtték a szovjet csapatok. Délutánig rejtőzködtek, míg végül felfedezték őket. Értelmetlen lett volna ellenállni. A férfiakat azonnal letartóztatták, de a nőket elengedték.

Traudl Junge és Gerda Christian férfiaknak álcázták magukat. Ám a feltűnő, tirolai Constanze Manziaty szinte azonnal elválasztották tőlük. Egy beszámoló azt állítja, hogy egy hatalmas orosz lövész megragadta, és társaival megerősöskolta a nőt. Senki nem tudja, hogy használta-e a cianidampullát, amit Hitler búcsúajándékként adott személyzete minden tagjának egy sárgaréz tartóban. Mindenesetre soha nem

látták viszont. Traudl Junge és Gerda Christian a riasztó kalandok ellenére is sikerrel elérte az Elba túlsó partját.

Sok német katona és tiszt is sörfőzdékben töltötték az utolsó szabad estéjüket. Finckler százados az ezredparancsnokával találkozott a kilencedik ejtőernyős-hadosztályból egy prenzlauerbergi sörfőzdében, nem messze onnan, ahol Mohnkét és csoportját sarokba szorították. Búcsúképpen a két férfi megosztott egy üveg boron, poharak híján felváltva nagyokat húzva az üvegből.

A Schultheiss sörfőzdében aznap reggel egy fiatal Luftwaffe-légvédelmi tüzérsegéd a lövések hallatán azt kérdezte, mi folyik.

– Gyere vissza – mondta neki az egyik bajtársa –, az SS lelövi magát... Örökösöd kell.

A Waffen-SS-ben sok külföldi volt. Hitler SS-segéd tisztje, Otto Günsche másnap reggel a Vörös Hadsereg foglya lett. Őt Mohnkéhoz, Rattenhuberhez és másokhoz hasonlóan azonnal átadták a SZMERS-nek kihallgatás céljából. Sztálin ki akarta deríteni, mi történt valójában Hitlerrel, és hogy egyáltalán életben volt-e.

Az április 29-én meghozott döntést, hogy a 3. csapásmérő hadsereg SZMERS-különítményét küldjék a Birodalmi Kancelláriához, ami egyértelműen az 5. csapásmérő hadsereg sávjában lévő célpont volt, csakis a legmagasabb szinten hozhatták. Úgy tűnik, Berija és Abakumov, a SZMERS főnöke, nemcsak hogy háttérbe szorították Zsukovot és a katonai hatóságokat, de félretolták Abakumov riválisát, Szerov tábornokot is, az 1. Belorusz front NKVD-főnökét.

A SZMERS-csapat, melynek saját híradós különítménye volt, valószínűleg hallgatta az 5. csapásmérő hadsereg hullámhosszait. Percekre rá érkeztek, hogy a célpont megtámadásáról szóló jelentés elhangzott. Berzarin tábornok a Szovjetunió Hőse aranycsillagát ígérte a katonának, aki felfedezi Hitler testét, így a csapatok nem voltak túl boldogok, amikor a SZMERS-tisztek megjelentek és kiutasították őket. Csak Berzarin külső kordonja maradt a helyén a komplexum körül. Az 5. csapásmérő hadsereget ért további sérelemként a kémelhárító csoport behozott egy utászkülönítményt a 3. csapásmérő hadseregtől, hogy robbanószereket és álcázott csapdákat keresve fésülje át a Birodalmi Kancelláriát.

Sota Szulhanisvili százados, aki ezeket az utászokat irányította, kelletlenül vette tudomásul, hogy a SZMERS-sel dolgozik.

– Bajtársaim és én próbáltunk a lehető legtávolabb maradni tőlük – mondta. – Féltünk tőlük.

De SZMERS is félt, hogy felrobban, ezért pontosan azt tették, amit az utászok mondtak nekik, míg a területet alaposan átvizsgálták. Valójában az egyedüli robbanószerek, amiket találtak, a Panzerfaustok előkészített, hármával betöltött tartalék készlete volt. Az utászok elámulnak a raktárhelységek láttán, teli pezsgővel és „celofánba csomagolt narancsszínű kenyérbrikettekkel”. Szulhanisvili, aki harcolt Sztálingrádnál, azonnal a fagyott kenyérre gondolt, amit még baltával se bírtak felapritani. A kertben két rosszul elszenesedett, „összezsugorodott és bábnak látszó”

holttestre bukkantak. Az utászokat munkájuk végeztével gyorsan elküldték. A SZMERS-tisztek a szovjet sajtó karikatúrájából felismerték a túlméretezett fejet és az ortopéd bakancsok megerősítették, kié volt a test. Mellette feküdt Magda Goebbels teteme az arany cigarettatárcával és Hitler pártjelvényével.

A SZMERS-különítmény, melyet Alekszandr Anatoljevics Vagyisz altábornagy, a SZMERS vezetésének főnöke gondosan felügyelt, természetesen jobban el volt foglalva Hitler testének keresésével. Nagy volt Moszkvából a nyomás. Aznap reggel a *Pravda* kijelentette, hogy a Hitler haláláról szóló bejelentés csak egy fasiszta cselekedés volt. Logikus módon feltételezhető, hogy egy ilyen bejelentés Sztálin ösztönzésére, de legalábbis beleegyezésével történt. A Hitler végzetét illető kérdés már akkor kezdett roppant politikai jelentőséget feltételezni, mielőtt a tények tisztázódtak volna. Zsukov marsall, aki jól ismerte Sztálin komoly érdeklődését az ügyben, még aznap, a városi tűzharcok abbamaradta előtt a Birodalmi Kancelláriába látogatott.

– Nem engedtek lemenni – mondta Zsukov húsz évvel később, amikor végül megtudta az igazságot.

– Nem biztonságos odalenni – mondták neki.

Azt is megtudta ezen az első látogatáson, hogy „a németek eltemették az összes holttestet, de hogy ki temette el őket, és hová, azt senki nem tudta”. Goebbels testét azonban nem temették el. Közvetlenül a felszínen találtak rá. Két nappal később Zsukovtól ismét megtagadták a belépést. Az 1. Belorusz front főhadiszállását csak Goebbels holttestének megtalálásáról értesítették, de másról nem. Tyelegin tábornok, a politikai osztály vezetője, kérte Moszkvában a *Sztavkát*, hogy sürgősen küldjenek törvényszéki szakértőket.

A SZMERS-tisztek csak annyira tudtak közel jutni Hitlerhez, hogy a szobájában átvizsgálták a zubbonyait, és megnézték Nagy Frigyes portréját, melyet ő nézgetett korábban. Rzszevszkaja időközben megkezdte munkáját a Birodalmi Kancellária iratain. Tíz vaskos jegyzetfüzetre akadt, melyek Goebbels naplóit tartalmazták 1941 júliusáig. (Vagyisz magának tulajdonította ezt a felfedezést.) A híradósukat, Raját is megtalálta, amint Eva Braun egyik fehér estélyi ruháját próbálja fel, de mivel a dekoltázs miatt ízléstelennek ítélte, otthagya. A fiatal katonanő csak egy pár kék cipőt választott ki.

A pincében Haase professzor és dr. Kunz továbbra is a folyosón heverő sebesülteket látták el. Mindössze néhány ápoló maradt. A fiatal női Bdm-segítők közül, akik korábban a Reichsportsfeldnél segítették Hitlerjugend-társaikat, sokan a Wilhelmstrasséra rohantak, hogy elszállítsák a sérülteket a lángoló Hotel Adlon pincéjéből. A SZMERS egyáltalán nem zavarta a kórházi részleget. Az egyik nővér „példásnak” nevezte a tisztek viselkedését. Egy rangidős tiszt még tanácsot is adott a nőknek, hogy zárják be az ajtajukat éjjelre, mert „nem tud kezkeskedni a katonáiéért”.

A SZMERS-tisztek hamarosan megkezdtek a foglyok átválogatását. A kihallgatásra kiválasztottakat a Birodalmi Vakok Intézetébe, az Oranienstrasséra kísérték. Ám a kémelhárító nyomozók nem voltak hajlandóak elhinni, amit Hitler öngyilkosságáról hallottak. Vagyisz mind több és több embert hozott a minden részletre ki-

terjedő keresés elvégzésére, de ez a föld alatt nem volt könnyű. Az áramgenerátor tönkrement, így a fáklyákon kívül nem volt fény, és a szellőzőrendszer nélkül a levegő nehezzé, dohossá vált.

A sikertelenség arra sarkallta Sztálint, hogy utasítsa Beriját, hogy küldjön egy másik NKVD-tábornokot, aki a *Sztavka* képviselőjében felügyeli a keresést, és folyamatosan jelentéseket küld. Még a SZMERS-hadműveleti csoport sem tudhatta a nevét. Büsztrov őrnagynak és munkatársainak minden egyes kihallgatást meg kellett ismételniük új tábornokuk jelenlétében. Amint lefolytatták az összes kihallgatást, a tábornok egy biztonságos telefonvonalon azonnal jelentett Berijának. A titoktartási rögzése úgy elhatalmasodott, hogy Rzszevszkajának minden vallomás másolatát alá kellett írnia egy elismervénnyel, amellyel elfogadta, hogy bűnössé válik az állam-biztonság elárulásában, ha csak egy szót is elismétel az elhangzottakból.

Amikor az állatkert légvédelmi tornyának 350 tagú helyőrsége végül előjött, Haller ezredes figyelmeztette az egyik szovjet tisztet, hogy két tábornok megbújt odabenn, és ki akarnak szökni Berlinből. Az egyikük máris öngyilkosságot követett el, mire a szovjet katonák a negyedik szinten rátaláltak. Hozzáírányították az író Konsztantyin Szimonovot.

Szimonov május 2-án, kora reggel ért csak Berlinbe, és szörványos tűzharcok fogadták; főleg szovjet fegyverekkel lőttek olyan épületekre, ahol az SS-tisztek nem voltak hajlandóak megadni magukat. Ezeket „halál utáni rángógörcsnek” nevezte. A légvédelmi toronyban nem volt több fény, így fáklyákkal közlekedtek. Egy hadnagy megmutatta az apró betonszobát. „A priccsen nyitott szemmel egy rövid hajú, jóképű és nyugodt arcú, halott tábornok feküdt. Jobb kezében pisztolyt szorított, karja a teste mellett nyugodott. Bal kezével egy fiatal nő testét tartotta a vállánál, aki mellette feküdt. A nő szeme csukva volt, fiatal volt és gyönyörű, jól emlékszem, egy rövid ujjú, fehér blúzt viselt szürke egyenszoknyával. A tábornokon vasalt ing és csizma, magas gallérú kabátja kigombolva. A tábornok lábai között egy pezsgőüveg állt, a pezsgő egyharmada még az üvegben maradt.” Ez része volt annak az ízléstelen befejezésnek, aminek Szimonov „a korábbi fasiszta birodalom haramiadicsőségét” nevezte. Azt is odaillőnek találta, hogy a Reich megadását a korábban Sztálingrád védelmét irányító Csujkov tábornok nyugtázta. „Úgy tűnik, mintha maga a történelem próbált volna meg mindent, hogy ezt a hadsereget Berlinbe hozza, és Berlin megadását különlegesen jelképezze.”

A német civileknek mégsem volt kedvük a szimbolizmushoz. A halott katonák arcát újságpapírral vagy egyenruhadarabokkal borították le, és sort álltak a Vörös Hadsereg tábori konyhája előtt, mely Berzarin utasítására kezdte élelmezni őket. A ténynek, hogy abban az időben a szovjet Közép-Ázsiában éhínség volt, és némely családok kannibalizmusig süllyedtek, nem volt hatása az új politikára, hogy megpróbálják legyőzni a németeket. Ám a pártvonalban bekövetkezett változás még nem tisztult le.

A géppisztolyokkal felfegyverzett szovjet katonák behatoltak a rögtönzött tábori kórházakba és mindenkit fenyegetően mellbe ütöttek: – *Du SS?* – kérdezték. Amikor egyikük egy, a *Nordland*-hoz tartozó svéd Waffen-SS-önkénteshez ért, keményen gyomorszájon vágta és feltette a szokásos kérdést. A svéd azt állította, hogy csak közönséges Wehrmacht-katona. – *Da, da. Du SS!* – erősködött a vörös katona. A svéd, aki korábban minden iratát megsemmisítette az útlevelével együtt, mely bizonyította, hogy a finnekkel harcolt a Szovjetunió ellen, mosolyt erőltetett, mintha azt akarná mondani, micsoda képtelenség! A katona feladta, és észre sem vette, hogy a svéd hideg verejtékben fürdik. Újabb hat hónapba telt, mire az NKVD felfedezte, hogy az SS tagjainak „vércsoportja a bal karjuk belsejére van tetoválva”.

Az Alexanderplatzon és a Pariserplatzon a sebesülteket plédekbe csavarva az utcán fektették le. A német vöröskeresztes ápolók és BdM-lányok tovább ápolták őket. Északon szovjet fegyverek bírtak engedelmességre egy csoport kudarcra ítélt SS-katonát, akik még kitartottak egy Spree melletti épületben. A romokból minden irányban felszálló füst még akkor is az eget csúfította. A Vörös Hadsereg katonái kimosták a Wehrmachtot, az SS-t, a Hitlerjugendet és a Volkssturmot. Házakból, pincékből és föld alatti alagutakból jöttek elő, az arcuk csaknem fekete volt a koromtól és a borostától. A szovjet katonák azt kiáltották: – *Hände hoch!* –, erre foglyaik ledobták fegyvereiket, és olyan magasra tartották a kezeiket, ahogy csak bírták. Számos német civil sompolgott a szovjet tisztekhez a még rejtőzködő katonákat beárulni.

Berzarin tábornokot Vaszilij Grosszman kísérte a városközpontba. Berzarint megdöbbenetette az őt körülvevő pusztulás mértéke, elgondolkodott, vajon mennyit okoztak ebből az amerikai és brit bombázók. Egy zsidó nő idősödő férjével odalépett hozzá, hogy a deportált zsidók sorsáról érdeklődjének. Amikor megerősítette legrosszabb félelmeiket, az idős ember könnyekben tört ki. Grosszmant később megszólította egy csinos, asztrahánprém kabátos német nő. Kellemesen eltársalogtak.

– De ön biztosan nem zsidó komisszár? – kérdezte tőle hirtelen a nő.

A német tisztek, akik összes emberük leszerelési papírját aláírták, hogy elkerülhessék a hadifogolytábor, csak az idejüket vesztegették. Az összes egyenruhát viselő embert összeteterelték, legyen az akár tűzoltó- vagy vasutas-egyenruha, és az első hadoszloppal kelet felé meneteltették őket.

„A benyomásaim szörnyűek voltak”, jegyezte le Grosszman. „Tűz és füst, füst, füst. Hatalmas hadifogolytömeg. Az arcokra kiült a tragédia, és sok arcon a gyász nem csupán a személyes szenvedés, de a lerombolt ország polgáráé is.” A hátrahagyott asszonyoktól és lányoktól elterelt férfiak és fiúk arcára egyaránt kiült a szenvedés és a jövőtől való rettegés. „Foglyok”, írta. „Rendőrok, tisztviselők, öregemberek és iskolás fiúk, szinte gyerekek. Sok férfi a feleségével vonul, gyönyörű fiatal nőkkel, néhányuk nevet és próbálja a férjét felvidítani. Egy fiatal katona két gyerekkel, egy fiúval és egy lánnyal. Az emberek nagyon kedvesek a foglyokkal. Az arcok

szomorúak, vizet és kenyeret adnak nekik.” A Tiergartenben Grosszman látott egy sebesült katonát a padon ülni, amint átölel egy orvosasszisztens lányt. „Nem néztek senkire. A világ körülöttük megszűnt létezni. Amikor egy órával később elsétálok mellettük, még mindig ugyanúgy ülnek.”

„Ez a borús, hideg és esős nap kétségtelenül Németország összeomlásának napja: füstben, lángoló romok közt, ahol holttestek százai csúfítják az utcákat.” Néhány halottat, folytatta, harcokcsí ütött el, „kifacsarta őket, akár a tubusokat”. Látott egy halott idős asszonyt, „a bejárati ajtó közelében ült egy matracon, falnak támasztott fejjel, csendes és örök gyász kifejezése ült az arcán”. Kis távolságra onnan a német *Hausfrau* alapossága ámitotta el az oroszokat: „A már elcsendesült utcákon rendbe teszik és kisöprik a romokat. A nők úgy söprik a járdákat seprűikkel, mintha szobák lennének.”

Grosszman valószínűleg egész nap körbe-körbe sétált. Az „óriási és hatalmas” Reichstagban szovjet katonákat talált, akik „tűzet raktak az előcsarnokban, a főzőedényeikkel csörögtek, és sűrített-tejkonserveket nyitogattak bajonettjeikkel”.

Míg a SZMERS folytatta munkáját a pincékben és a Führer-bunkerben, Grosszmant a többi látogatóhoz hasonlóan beengedték a Birodalmi Kancellária gigantikus fogadószobáiba. Az egyikben rátaláltak Hitler hatalmas fém földgömbjére, bezúzva és törötten. Egy másikban „egy sötét bőrű, széles arccsontú, fiatal kazah” biciklizni tanult. Úgy tűnik, Grosszman a többi látogatóhoz hasonlóan néhány szüvenírt gyűjtött, amit magával vihet Moszkvába.

Az állatkertben, ahol a légvédelmi torony közelében heves harcok dúltak, „törött ketrecek, majmok, trópusi madarak és medvék tetemeit” találta. „A páviának szigetén békák csimpaszkodtak anyjuk hasára parányi kezükkel.” Egy elpusztult gorilla ketrece előtt elbeszélgetett az idős gondozóval, aki az elmúlt harminchét évet majmok gondozásának szentelte.

– Vad volt? – kérdezte Grosszman.

– Nem, csak hangosan üvöltött – felelt a főemlősgondozó. – Az emberek sokkal vadabbak...

Grosszman aznap sok emberrel találkozott. Szabadon engedett külföldi munkások dalokat énekeltek, de átkokat is szórtak a német katonákra. Csak amikor a tűzharc abbamaradt, a nap későbbi részében, kezdett hanyatlani „a kolosszális győzelem” fénye. Spontán ünneplés kezdődött a „magas nő” – a Siegesäule győzelmi oszlopa – körül a Tiergartenben. „A harcokcsíkat annyira beborították virágokkal és vörös lobogókkal, hogy alig látszanak. A puskacsövekben virágok vannak, így olyanok, akár a fák tavasszal. Mindenki táncol, énekel, nevét. Színes jelzőrakéták százait lövik fel a levegőbe. Mindenki géppisztolyból, karabélyból és pisztolyból leadott lövéssorozattal tiszteleg a győzelem előtt.” Ám Grosszman megtudta, az ünneplők közül sokan „élő halottak” voltak. Alkoholszomjuktól hajtva a katonák ittak a közelben talált, ipari oldószert tartalmazó fémhordókból. Legalább három napig tartott, mire meghaltak.

Berlintől délnyugatra Wenck tábornok katonái folytatták a kilencedik hadsereg megviselt túlélőinek teherautókon és teherszállító vagonokban szállítását az Elbá-

hoz. A tizenkettedik hadsereg katonái remélték, hogy a következő néhány nap során képesek lesznek átkelni az amerikaiakhoz a civil menekültekkel együtt. 100 000-nél is több katona és csaknem ugyanannyi civil szökevény haladt Brandenburgtól délre az Elba felé. A növekvő erősségű szovjet támadások északon, különösen Havelberg és Rathenau között, az életüket fenyegették.

Május 3-án új események híre érkezett Berlinbe. Wenck tábornok azonnal kiadott egy utasítást, mellyel visszaállította a katonai tisztelgést a náci változat helyett. „Vége van!”, írta Peter Rettich, a *Scharnhorst* hadosztály zászlóaljparancsnoka. „Hitler halott, lejárt az ideje a Birodalmi Kancelláriában. Berlint bevették az oroszok. Rakásra gyűlnek az összeomlás képei. Nagyon megrázó, de semmit nem tehetünk.” Megmaradt néhány emberével, amilyen gyorsan csak tudtak, visszavonultak az Elbához és az amerikaiakhoz. Genthinen áthaladva látta, hogy a csatorna tele van üres snapszosüvegekkel. Az előttük járó katonák nyilván kifosztottak valamilyen raktárt vagy lerakatot. „A széthullás jelei!”, jegyezte Rettich a naplójába.

Wenck tábornok utasításokat adott ki a tizenkettedik hadsereg hadosztályainak, hogy húzódjanak vissza a folyóhoz, ahol a szovjet támadással szemben egy peremsávot kell védeniük. Wenck azt is elrendelte egyik hadtestparancsnokának, báró Von Edelsheim tábornoknak, hogy egyezkedjen az Egyesült Államok 9. hadseregével. Május 3-án Edelsheim embereivel egy kételtű járművön Tangermünde közelében átkelt az Elbán, és kapcsolatba lépett a helyi amerikai parancsnokkal. A megadási egyezkedésekre másnap került sor Stendal városházáján. Az amerikai parancsnok, William Simpson tábornok nehéz helyzetben volt. Nem csupán a humanus szempontokat kellett figyelembe vennie, de az Egyesült Államok szovjet szövetségese felé való kötelezettségét is, valamint a hatalmas emberáradat élelmezésének és ellátásának gyakorlati problémáját. Elhatározta, hogy fogadja a sebesült és fegyvertelen katonákat, de megtagadta Edelsheim kérését, hogy segítsen a hidak építésében és megjavításában, hogy így segítkezzen az evakuálásban. A civil menekültek fogadását is megtagadta. A háború végén nekik mindenképpen haza kellett térniük.

Másnap reggel, május 5-én három tényleges ponton megkezdődött az átkelés az Elbán: a súlyosan megrongált vasúti hídon Stendal és Schönhausen között; a Tangermünde közeli közúti híd maradványán; és a kompon Frechlandnál, tizenkét kilométerre délre. A kilencedik hadsereg túlélői elsőbbséget élveztek. A keleti parton maradtak azt számlálgatták, milyen régóta indult el a csoport. A tizenkettedik hadsereg védelmi peremsávja máris zsugorodott a szovjet ostrom alatt. A folyónál az arcvonala huszonöt kilométernél rövidebbé vált, és a közepén mintegy tizen-nyolc kilométer mély lett. Szovjet ágyútűz komoly veszteségeket okozott mind a civil menekültek, mind a katonák között.

A tizenkettedik hadsereg katonáinak érzései akkor igen vegyessé váltak. Büszkék voltak mentőküldetésükre, megvetették a Vörös Hadsereget, dühösek voltak az amerikaiakra, amiért nem haladtak előrébb, és gyűlölték a saját embereit eláruló náci rendszert. Mindez a menekültek Tangermünde felé tartó útján summázódott. Az

út mentén egy náci falragasztábla még azt hirdette: „Mindez a Führerünknek köszönhető!”

Az Egyesült Államok hadseregének különítménye SS-katonákat, idegeneket és civileket keresve irányította és szűrte a hidakon keresztüláradó katonákat. Némelyikük német katonákat szabadított meg órájától és kitüntetéseitől csakúgy, mint fegyverétől. Sok német katona nőknek adta acélsisakját és nagykabátját, így próbálták meg átcsempészni őket, de a többségüket észrevették és kiállították a sorból. Más fenyegetett csoportok szintén megpróbálták átcusszanni. A szovjet születésű „*Hiwák*”, azaz kisegítő önkéntesek, még mindig Wehrmacht-egyenruhában próbáltak beszivárogni a sorba. Tudták, hogy szörnyű megtorlás vár rájuk, ha szovjet csapatok elfogják őket. Április elején az Oderán a kilencedik hadsereg állományában 9139 *Hiwí* volt, de alig 5000 túlélő érte csak el az Elbát.

A Waffen-SS katonái úgy hallották, hogy az amerikaiak át fogják adni őket a Vörös Hadseregnek, ezért megsemmisítették az irataikat és letépték a jelvényeiket. Néhány külföldi Waffen-SS-katona kényszermunkásnak álcázta magát. Joost van Ketelnek, az SS *Nederland* hadosztály egyik fogorvosának sikerült megúsznia a letartóztatást, amikor a Vörös Hadsereg megállította őket Halbe közelében az erdőben.

– *Nix SS* – mondta. – *Ruszkei Kamerade-Hollandia.*

Felmutatott egy piros-fehér-kék csíkos igazolványt, amit elfogadtak. Ketel sikeresen megjátszotta ugyanezt a trükköt az amerikaiakkal arrébb, Dessautól délre, de német társát azonnal elkapták.

Wenck tábornok egy parkban állította fel főhadiszállását Schönhausennél, Bismarck herceg székhelyén. Egyértelmű ironia volt, hogy éppen ott érjen véget, mivel Bismarck határozott meggyőződése volt, hogy Németországnak bármilyen áron el kell kerülnie az Oroszországgal vívott háborút. Május 6-ára a hídfőt nyolc kilométer hosszúra és két kilométer mélységűre szorították vissza, és a peremsávot védelmező zászlóaljok jóformán kifogytak a lőszerből. Szovjet tank-, nehézágyú- és katyusátámadások ezreket öltek meg a még sorban állók közül, akik át akartak kelni az egynyomvonalú hídon. „*Kriegsglück*” – háborús szerencse – kérdése volt, hogy megöltek-e az utolsó pillanatban. De a május 6-án megerősödött támadás a menekülteket válogató amerikaiakat is veszélybe sodorta. Az Egyesült Államok 9. hadserege aggódott, nehogy embert veszítsen a szovjetek elleni tűzharcban, ezért visszahívta katonáit, és valamelyest távolabb húzódtak az Elbától. A menekültek pontosan erre a lehetőségre vártak. Valamennyien átözoñlöltek.

– Az a néhány ember, aki nem tudott átkelni az Elbán, megölte magát – mondta Wenck törzsfőnöke, Reichhelm ezredes. Mások kétszemélyes csónakokban, fadeszkákból vagy összekötözött üzemanyagkannákból épített tutajokon próbáltak keresztüljutni a széles, gyors sodrású folyón. Von Humboldt ezredes, a hadművelési tiszt kenukra, szkiffekre és mindenféle vízi járműre emlékszik.

– A valódi probléma az volt – mutatott rá –, hogy egy embernek vissza kellett hoznia a csónakot, és a menekülők között kevés önként jelentkező volt.

Az amerikai különítmények a túlparton próbálták őket visszaküldeni, de ők újra próbálkoztak. Von Edelsheim tábornok utasításokat kapott, hogy lőjön a civil me-

nekülöket szállító csónakokra, ám ez nem bizonyos. A jó úszók a foguk közt erős kábelek végeit húzták át, aztán a túlsó parton odaerősítették egy fához vagy gyökérhez. A gyengébb úszók, a nők és gyerekek e rögtönzött vonalak mentén haladtak, melyek gyakran elszakadtak. Az átkelési kísérlet során vízbe fulladt katonák és civilek száma a feljegyzések szerint akár több száz is lehet.

Május 7-ének reggelén a peremsáv kezdett összeomlani. A tizenkettedik hadsereg utolsó néhány tüzérségi egysége kilőtte a maradék gránátjait és felrobbantotta fegyvereit. „Ez a legnehezebb pillanat minden tüzér számára”, írta Rettich. Az egységek széthullása megrázta, de a *Scharnhorst* hadosztály kadétjainak katonai magatartása nagy büszkeséggel töltötte el – „a hadosztály valószínűleg a Wehrmacht legutolsó alakulata volt Észak-Németország csatarendjében”. A visszavonulást megelőzően megsemmisítették megmaradt készleteiket és járműveiket. Gondoskodott „hűséges Tátra dzsipjéről”; egy kanna benzint öntött rá, aztán beledobott egy kézi-gránátot. Magára hagyott lovak százai futkostak idegesen körbe. Az emberek hiába próbálták belekergetni őket a vízbe, hiába kényszerítették őket, hogy átússzák a folyót. „Szánalmas látvány” volt.

Rettich a Schönhausen híd közelében összehívta megmaradt embereit, hogy búcsúbeszédet mondjon az együtt megtett nehéz útról. Távozásuk előtt a vereség keserű dacával kiáltottak „egy mennydörgő »*Sieg Heile*«-t az örökre felosztott Németországnak”. Ahogy átkeltek az acélsodrony hídon, fegyvereiket, látszóveiket és egyéb maradék felszerelésüket az Elba sötét vizébe szórták.

Azon a délutánon Wenck tábornok Schönhausen melletti parancsnoksága közelében átkelt a folyón. Ő és személyzete az utolsó pillanatban távoztak. A szovjet csapatok tüzet nyitottak a csónakjára, két altisztet meg is sebesítettek, egyiküket halálosan.

Berlinben időközben folytatódott Hitler holttestének sikertelen keresése. A hat Goebbels gyermek testét május 3-án találták meg. Három emeletes ágyon akadtak rájuk, pokrócok alatt. Az arcukon még sötét pír a cianid miatt, melytől úgy néztek ki, mintha még mindig élnének, csak aludnának. A SZMERS bevitte Voss altengernagyot, Hitler Kriegsmarinéjének összekötő tisztjét, hogy azonosítsa őket. Voss szemmel láthatólag teljesen feldúlta a látványuk.

Aznap egy furcsa eset történt, amikor az 1. Belorusz frontról tábornokok látogattak a Birodalmi Kancelláriára. Egy Hitler-bajuszos és félrefésült hajú férfitestet találtak. A holttestet később kizárták a nyomozásból, mert silány volt a zoknija. Egyetértettek, hogy a Führer nem viselt volna silány minőségű zoknikat. Sztálint sokkal jobban nyugtalanította, hogy közkatonák láthatták Goebbels holttestét. A felelős tiszteket megbüntették.

A tolmács Rzszevszkaja a Hitler testének azonosítása körüli titoktartásról írva hangsúlyozta, hogy „Sztálin rendszerében jelen kellett lennie mind külső, mind belső ellenségeknek, és rettegett a széthúzás elszabadulásától”. A hasonmást alighanem valamiféle szovjetellenes titkos terv bizonyítására használták. Amikor Hitler testét másnap megtalálták, a Kremlből azonnal utasítások érkeztek, hogy senki ne

beszéljen semmiről senkinek. Sztálinnak az volt a stratégiája, hogy a Nyugatot és a nácizmust kapcsolatba hozza; azt állította, a britek és amerikaiak biztosan rejtegetik őt. Máris széles körben forogtak közszájon olyan híresztelések, melyek szerint alagutakon keresztül, vagy Hanna Reitsch társaságában, repülőgéppel megszökött az utolsó pillanatban, és most az amerikaiak megszállása alatt álló Bajorországban bújt meg. Ez szinte biztosan Sztálin abbéli sötét gyanújának propagandaverziója, mely szerint a nyugati szövetségesek az ő háta mögött kapcsolatba lépnek a náccal.

Május 5-én további nyomozás után megtalálták Hitler és Eva Braun holttestét. Szeles nap volt, borús éggel. A Birodalmi Kancellária kertjét újból, alaposabban átkutatták. Egy katona észrevette egy szürke pokróc sarkát a földön, egy gránáttól csér alja mellett. Két elszenesedett holttestet ástak ki. Egy német juhász kutya és egy kölyökkutya testét is megtalálták ugyanabban a lyukban. Vagyis tábornokot azonnal értesítették.

Másnap reggel, még virradat előtt, Derjabin százados és egy sofőr lepedőkke csavarta és átcsempészte Hitler és Eva Braun testét Berzarin kordonján. A Buch melletti SZMERS-támaszpontra vitték őket, Berlin északkeleti peremére. Ott egy kis klinikán korábban Goebbels holttestének vizsgálatára már összegyűlt dr. Faust, Krajevskij ezredes és más patológusok most a Harmadik Birodalom legfontosabb maradványain kezdtek dolgozni. Rzszevszkaja szerint a törvényszéki szakértők idegesek lettek, amikor a Hitler holttestével kapcsolatos munkájukról abszolút és örök titoktartást rendeltek el nekik. Hogy Tyelegin tudott-e a felfedezésről, az bizonytalan. Berija mindenesetre letartóztatta őt egy későbbi parancs értelmében. De sem Berzarint, sem Zsukovot nem értesítették arról, hogy Hitler testét megtalálták. Zsukov mélységesen elárulva érezte magát, amikor két évtizeddel később mégis megtudta az igazságot.

Vagyis, hogy teljesen megbizonyosodjon a megtalált holttestek valódiságáról, Berija és Sztálin értesítése előtt további ellenőrzéseket rendelt el. Az emberei megke-resték Hitler fogorvosának asszisztensnőjét. Ő megvizsgálta Hitler állkapcsát és megerősítette, hogy az valóban a Führeré, mivel felismerte a foghidat. Az állkapcsot külön, ebből a célból szétválasztották, és egy vörös szaténnal bélelt dobozban tartották – „olyan fajtában, amiben olcsó ékszereket tartanak”, jegyezte meg Rzszevszkaja. Május 7-én Vagyis már elég biztos volt magában a jelentés megírásához.

Hitler halála, bár nem vetett azonnal véget a háborúnak Európában, biztosan felgyorsította záróeseményeit. A német erők, közel egymillió férfi, május 2-án megadta magát Észak-Olaszországban és Ausztria déli részén. Churchill meg akarta rohanni Fiumét és biztosítani akarta Triesztet, mielőtt Tito jugoszláv partizánjai elfoglalnák. A Schleswig-Holstein balti partjaiért folytatott versenyt az Elbától északra a brit 2. hadsereg nyerte Lübeck és Trävenmünde megrohanásával. A szövetséges csapatok arra készültek, hogy gyorsan bevonulnak és felszabadítják Dániát. Rokosszovszkij 2. Belorusz frontja a dán jutalomról lemaradva akkorra szinte egész Mecklenburgot megszállta. Seregei mégis csak kevés foglyot ejtettek. A szovjetek dühét gerjesztve Manteuffel harmadik páncélos hadseregének és Von Tippelskirch

tábornok huszonegyedik hadseregének maradványai nyugat felé indultak, hogy a briteknek adják meg magukat. A nyugati szövetségeseknek való tömeges megadások megfosztották a Szovjetuniót a rabszolgamunkától, mely a Wehrmacht-invázió alatt okozott károkat kompenzálta volna. Az utolsó megadás után Eisenhower, aki továbbra sem kívánta felzaklatni a Kremlet, értesítette a *Sztavkát*, hogy valamennyi német csapatot, beleértve Schörnerét is, át fogják adni a Vörös Hadseregnek. Mindezt Antonov „nagy elégedettséggel nyugtázta”.

Május 4-én, délután Von Freideburg tengernagy és Kinzel tábornok, Heinrichi korábbi vezérkari főnöke, megérkeztek Montgomery tábornagy lüneburgi főhadiszállására, hogy aláírják Északnyugat-Németország, Dánia és Hollandia összes német csapatának megadási okmányait. Amikor Bradley tábornok május 5-én Konyev marsallal találkozott, térképet adott át neki, melyen az Egyesült Államok hadseregének valamennyi hadosztályának pozíciója be volt jelölve. Bradley semmit nem kapott cserébe, leszámítva a figyelmeztetést, hogy az amerikaiak ne avatkozzanak Csehszlovákia ügyébe. A szovjet jelzések szégyentelenül ellenségesek voltak, sőt durvák. San Franciscóban Molotov elmondta a megrázott Edward Stettinius államtitkárnak, hogy a tizenhat lengyel egyezkedőt, akiket azért küldtek, hogy a szovjet irányítású ideiglenes kormánnyal megbeszéljék az ügyeket, megvádolták a Vörös Hadsereg 200 tagjának meggyilkolásával.

Konyev 1. Ukrán frontja utasítást kapott, hogy forduljon délnek Prága elfoglalására. Ott a cseh ellenállás Vlaszov tábornok csapatainak támogatásával, egy kudarcra ítélt felkelést szítottak Schörner tábornagy csapatai ellen. Churchill április 30-án kérte az amerikaiakat, hogy küldjék Patton tábornok 3. hadseregét a város biztosítására, mielőtt a Vörös Hadsereg odaér, de Marshall tábornok ezt megtagadta. Bécs, Berlin és Prága szovjet kézre került, és velük együtt egész Közép-Európa. Ausztriában a szovjet megszálló hatóságok a szövetségesekkel való egyeztetés nélkül ideiglenes kormányt hoztak létre. Szilécia fővárosa, Breslau május 6-án adta meg magát a csaknem három hónapig tartó rémisztő ostrom után.

Vlaszov maga azonnal megtagadta, hogy a tizenkettedik órában elárulja a németeket, de bármit is tett, esélytelen volt. „1945. május 12-én Pilsen város közelében, Csehszlovákiában”, jelentette a 1. Ukrán front politikai osztályának vezetője, „a 25. harcoksihadtest páncélosai elfogták a hazaáruló Vlaszov tábornokot. A körülmények a következők voltak: a 25. harcoksihadtest egyik alezredeséhez Vlaszov seregéből odament egy századosi rangjelzésű férfi, aki az úton nyugat felé haladó autóra mutatva azt állította, hogy Vlaszov tábornok van az autóban. Azonnali hajszát szerveztek, és a 25. harcoksihadtest páncélosai elfogták az árulót.” Vlaszovnak, aki plédek alatt próbált elrejtőzni, állítólag a „nevére szóló amerikai útlevele” volt (újabb tétel, amit felírhattak volna a nyugatellenes propaganda okainak listájára), „nála volt a megőrzött pártigazolványa, és a csapatainak szóló utasítások másolata, hogy hagyják abba a küzdelmet, tegyék le a fegyvert, és adják meg magukat a Vörös Hadseregnek”. Vlaszovot repülővel Konyev főhadiszállására vitték, vissza Moszkvába. Ott később azzal kérkedtek, hogy halála borzalmas és hosszadalmas

volt. Május 13-án és 14-én a SZMERS Pilsen térségében összeterte 20 000 embert, és speciálisan előkészített táborokba küldte őket vallatás céljából.

Időközben délen az amerikaiak Münchentől kelet, délkelet és dél felé nyomultak Tirolba, de Eisenhower parancsára megálltak. A franciák elfoglalták a Constance-tó melletti Bregenzet. Von Saucken tábornok a második hadsereg maradvékával még kitartott a Visztula deltájában, Kelet-Poroszország peremén. A kurföldi hadosztályok, melyeket Guderian akart korábban visszahozni Berlin védelmére, az őket körülvevő szovjet csapatok sűrű bombázása ellenére továbbra is ellenálltak. És bár a Kriegsmarine üzemanyaga fogytán volt, folytatták a Hela-félsziget tengeren keresztüli evakuálását, valamint Kurföld és a Visztula torkolatának kiürítését. De a legintenzívebb tevékenység Prága körül folyt, Schörner tábornagy Közép-hadseregcsoporttal ellenállt a három szovjet front támadásainak.

Május 7-e korai óráiban Dönitz és az OKW nevében Jodl tábornok aláírt egy megadási okmányt Rheimsben, Eisenhower főhadiszállásán. Szuszloparov tábornok, a SHAEF – az európai szövetséges expedíciós erők legfelsőbb parancsnoksága – vezető szovjet összekötő tisztje „a szovjet felső vezetés nevében” írt alá. Sztálin dühöngött, amikor ezt megtudta. A megadást Berlinben kellett volna aláírni, és a Vörös Hadseregnek kellett volna a megadást elfogadnia, mely a küzdelem nehezét elvégezte. A dolgokat még bosszantóbbá tette az, hogy másnap a nyugati szövetségesek akarták bejelenteni a győzelmet Európában, mert nem tudták volna megakadályozni az újságokat, hogy megírják a részleteket. Nem meglepő, hogy Sztálin már gondolt erre. Bár Jodl aláírta Rheimsben a dokumentumokat, Schörner hadseregcsoportja Csehszlovákiában továbbra is elszántan kitartott, és sem Von Saucken tábornok, sem a még Kurföldön csapdába esett hatalmas erők nem adták meg magukat. Ám a Londonban máris ünnepelni gyülekező tömegek arra sarkallták Churchillt, hogy a bejelentését május 8-án, kedden tegye meg. Bár egyezkedtek valamennyit, Sztálin a bejelentést közvetlenül éjfél után akarta megtenni, május 9-én, Berlin teljes elfoglalását követően.

A szovjet hatóságok mégsem tudták megakadályozni saját csapataikat, hogy előre igyanak a medve bőrére. Koni Wolf, a 47. hadsereg 7. osztályától május 8-án egész nap a rádióállomás-skálával babralt. Sikertelen befognia a londoni bejelentést, amit üvöltve továbbított társainak. A hírek gyorsan terjedtek Berlinben. A fiatal női katonák nem vesztegették az időt ruhájuk mosásával, a vörös katonák pedig féktelen alkoholvadászatba kezdtek. A SZMERS-tisztek kiabáltak Rszevszkájának, hogy készüljön az ünneplésre. Közölték vele, hogy „a fejével felel”, ha Hitler állkapcsának nyoma vész, ezért eléggé feszélyezett lett az estje; egyik kezével italt töltött a többieknek, a másikkal kapaszkodott a vörös díszdobozba. Bölcs döntés volt a bizonyítékot egy nőre bízni azon az estén.

Mindazok számára, akik az utolsó pillanatig harcoltak, a hírek még sokkal örömtelibbek voltak. A tizenkettedik hadseregnek az Elba menti Schönhausen körüli peremsávját támadók súlyos veszteségeket szenvedtek. Jurij Gribov zászlóalja létszámának csaknem felét elvesztette május 5-én, a *Scharnhorst* hadosztály megtámadása közben. Ezredparancsnokukat, a Szovjetunió Hősét két nappal később

megölték a végső összecsapásokban. De május 8-a estéjén a tűzharc abbamaradt. „Az erdőben ünnepeltük a győzelmet. Felsorakoztunk egy széles tisztáson, nem hagytuk, hogy az izgatott hadosztályparancsnok végigmondja a beszédét, mert egyfolytában az ég felé lövöldöztünk. Boldog volt a szívünk, és az arcunkon könny csorgott.” A megkönnyebbülés szomorúsággal vegyült.

– Az első tósztot a győzelemre – mondták a Vörös Hadsereg katonái. – A másodikat a halottakért.

Konsztantyin Szimonov tanúja volt a végső drámának Berlinben. A délelőtt későbbi részében május 8-án a Tempelhof repülőtéren feküdt a fűvön, ahonnan akkorra eltakarítottak egy német repülőgéproncsot. Egy 300 főből álló szovjet díszőrséget fegyverrel tisztelegni tanított egy „kövér, alacsony ezredes”. Zsukov helyettese, Szokolovszkij ekkor érkezett meg. Andrej Visinszkij, a moszkvai látszattárgyalások fővádolója, abban az időben helyettes külügyminiszter, szovjet diplomaták kíséretében érkezett. Ő lett Zsukov politikai felettese.

Másfél órával később újabb Dakota ért földet, Tedder repülő tábornokot, Eisenhower helyettesét és képviselőjét hozta, valamint Carl Spaatz tábornokot, az Egyesült Államok európai légierejének parancsnokát. Szimonov lejegyezte, Tedder vékony volt, fiatal és dinamikus, „gyakran mosolygott, de valahogy erőltetetten”. Szokolovszkij elé sietett üdvözölni őt, és a társaságot a díszőrség felé vezette.

Egy harmadik repülőgép is landolt. Keitel, Freideburg tengernagy és Stumpff tábornok jelent meg a Luftwaffe képviselőiben. Szerov tábornok sietett hozzájuk és a díszőrség másik oldalára kísért a németeket, nehogy esetleg azt gondolják, hogy őket is kell üdvözölni. Keitel ragaszkodott hozzá, hogy ő menjen az élen. Teljes egyenruhában, marsallbotját jobb kezében tartva nagy lépésekben haladt, és szándékosan mereven előrenézett.

A fiatal és csinos forgalomirányító katonanők hátratolt svájci sapkában és a hátukra akasztott géppisztollyal minden járművet megállítottak, hogy a vezérkari autóknak szabad utat biztosítsanak Zsukov új, Karlshorst melletti főhadiszállása felé. A vezérkari autók konvoja sűrű porfelhőt kavart fel; a németek mindezt a mellékutcaiból és az útkereszteződésekből látták. Szimonov elképzelte, mit gondolnak, miközben látják a tábornokaikat úton a végső megadási okmányok aláírása felé.

A szövetségesek képviselői éppen éjfél előtt léptek be a hallba „Karlshorstban, a német haditechnikai főiskola étkezdéjének kétszintes épületében”. Bogdanov tábornok, a 2. gárda-harcoksihadsereg parancsnoka és egy másik szovjet tábornok tévedésből a német delegációnak fenntartott székekre ültek. Egy törzstiszt a fülükbe suttogott és „felugrottak, tisztára, mint akit kígyó mart meg” és átültek egy másik asztalhoz. A nyugati újságírók és filmhíradós operatőrök „úgy viselkedtek, mint az örültek”. A jó helyekért folytatott toakodásban tábornokokat löktek félre, és próbáltak benyomulni a négy szövetséges zászlós főasztalhoz. Végül Zsukov marsall leült. Tedder a jobbán kapott helyet, Spaatz tábornok és De Lattre de Tassigny tábornok a baljára került.

Ekkor bevezették a német küldöttséget. Freideburg és Stumpff beletörődöttnek látszott. Keitel próbált döllyfösnek tűnni, szinte lenézően pillantott időről időre Zsukovra. Szimonov úgy vélte, kezd haragra gerjedni. Zsukov is ugyanígy gondolta, észrevette, hogy szederjes foltok vannak az arcán. A megadási iratokat a főasztalhoz vitték. Először Zsukov írta alá, aztán Tedder, utána Spaatz, végül De Lattre tábornok. Keitel egyenes gerinccel és összeszorított öklökkel ült a székén. A fejét mindig hátrébb és hátrébb dobta. Mögötte egy vigyázzban álló magas német törzstiszt „rezdületlen arccal sírt”.

Zsukov felállt. – Kérjük a német delegációt, hogy írja alá a kapitulációs okmányt – mondta oroszul.

A tolmács fordított, de Keitel egy türelmetlen gesztussal jelezte, hogy megértette, és hogy vigyék neki oda az iratokat. Zsukov azonban az asztalának végére mutatott.

– Mondja meg nekik, hogy jöjjenek ide aláírni – mondta a tolmácsnak.

Keitel felállt és odament. Látványos mozdulattal lehúzta a kesztyűjét, mielőtt a tollat megfogta volna. Nyilvánvalóan nem is sejtette, hogy a rangidős szovjet tiszt, aki a válla fölött nézte, ahogy aláír, Berija képviselője, Szerov tábornok volt. Keitel visszavette a kesztyűjét és visszatért a székéhez. Stumpff írt alá utána, végül Freideburg.

– A német küldöttség elhagyhatja a hallt – jelentette be Zsukov. A három férfi felállt. Keitel „orcái olyan súlyosan lógtak, mint egy buldogéi”, tisztelgésképpen feltartotta marsallbotját, aztán sarkon fordult.

Amikor az ajtó bezárult mögöttük, úgy tűnt, mintha valamennyi jelenlévő egyszerű lélegzett volna fel. A feszültség azonnal csökkent. Zsukov mosolygott, és Tedder is. Mindenki élénk beszélgetésbe kezdett és kezét ráztak. A szovjet tisztok egymást ölelgették. A később következő ünneplés majdnem hajnalig tartott, dalokkal és táncokkal. Zsukov marsall maga is *ruszkáját* táncolt, tábornokainak hangos éljenzésére. Még bent is tisztán hallatszott a városból a tisztok és katonák fegyverének ropogása, amint megmaradt muníciójukat az éjszakai égre lőtték ünneplésképpen. A háború véget ért.

Vae victis!

Sztálin a Szovjetunió jogos jutalmának tekintette Berlin elfoglalását, de a bevétel kiábrándító, a pazarlás pedig szörnyű volt. Az egyik kulcsfontosságú célpont a berlini Reichsbank volt. Szerov 2389 kilogramm aranyról, tizenkét tonna ezüstérméről és bankjegyek millióiról adott számot, melyek a tengelyhatalmak által megszállott országokból származtak. A náci aranytartalék nagy részét nyugatra szállították. Szerovot később mégis megvádolták, hogy a bevétel egy részét visszatartotta az NKVD „hadműveleti kiadásaira”.

A fő cél az volt, hogy megfosszák Németországot laboratóriumaitól, műhelyeitől és gyáraitól. Még a moszkvai NKVD is készített egy „bevásárlólistát” olyan telekekről, melyeket a rendőrség törvényszéki laborjaiból akart megszerezni. A szovjet atomprogram, a Borogyino-hadművelet mindegyikkel szemben elsőbbséget élvezett, de jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében is, hogy nyomára bukkanjának a V-2-es rakétákat kifejlesztő tudósoknak, Siemens-mérnököknek és más képzett technikusoknak, akik segíthették a szovjet fegyveripart abban, hogy az Egyesült Államokat utolérje. Csak néhányan tudtak ellenállni a szovjet nyomásnak, mint például Jung professzor és csapata, akik megtagadták, hogy ideggázzal dolgozzanak. A többiek többsége viszonylag kiváltságos feltételeket élvezett, és családjukat magukkal vihették a Szovjetunióba.

A német tudományos felszerelés mégis kevésbé könnyen kezelhetőnek bizonyult emberi tervezőinél. A tárgyak túlnyomó többsége, melyet Moszkva megszerzett, használhatatlan volt, mert megfelelő környezetre és a legtisztább nyersanyagokra volt szükségük.

– A szocializmus annak sem látja hasznát – jegyezte meg az egyik szovjet tudós, aki Berlin kifosztásának résztvevője volt –, ha elszedi egy másik ország teljes technológiai infrastruktúráját.

A laboratóriumok és gyárak leszerelési programját többnyire káosz és katasztrófa jellemezte. A Vörös Hadsereg katonái, akik metilalkoholra akadtak, megitták azt és bajtársaikat is megkínálták belőle. A műhelyek tartalmát a német nők munkáscsapatái összeszedték, aztán a szabad ég alatt hagyták, ahol rozsdásodni kezdtek. Csak kis részüket tudták felhasználni, mikor végül a Szovjetunióba szállították. Sztálin elmélete az ipari kisajátításról eredménytelennek mutatkozott. Ez a Vörös Hadsereg a német tulajdonhoz való általános, korlátolt hozzáállásából derült ki. A francia hadifoglyokat megdöbbsentette „a jó állapotban lévő, még használható

gépi felszerelés szisztematikus tönkretétele”. A forrásokat elherdálták, és emiatt a szovjet megszállás alatt álló Németország fejlődése megrekedt, máig érezhetően.

Az egyéni fosztogatások ugyanolyan pazarlók voltak, mint Kelet-Poroszországban, bár most a dolog itt egzotikusabbá vált. A szovjet tábornokok úgy viselkedtek, mint a basák. Vaszilij Grosszman Csujkov egyik hadtestparancsnokát jellemezte a csata utolsó napjaiban. Ez a tábornok szert tett „két borzebre, egy papagájra, egy pávára, egy gyöngytyúkra, melyek vele utaztak”, jegyezte jegyzettömbjébe. „Főhadiszállása megtelt étellel.”

Egy tábornok zsákmánya főként a beosztottaitól kapott ajándékokból állt, akik gyorsan lecsaptak a legjobb darabokra feletteseik számára, mikor egy kastélyt vagy egy előkelő házat vettek be. Zsukovnak adtak egy pár Holland & Holland lőfegyvert. Később, szinte biztosan Sztálin utasítására, a fegyverek Abakumov kísérletének részei lettek, hogy rossz hírbe keverje Zsukovot. E két fegyverből a feljelentés során „húsz egyedülálló lőfegyver lett, melyeket Golland & Golland [sic] készített”.

A parancsnoki lánc másik végén a Vörös Hadsereg katonái gyűjtötték az érdekes rablott holmik egész sorát. A fiatal katonanőket a stafíring összegyűjtése érdekelte „a Gretchenektől”, vagyis a német nőktől, remélve, hogy egy férfiakban szükkülő világban azért még találhatnak maguknak férjet. A házas katonák ruhákat gyűjtöttek és hazaküldték a feleségüknek, de „a Gretchenektől száraz bugyogókat” is zsákmányoltak. Ez a fajta ajándék beigazolta az otthoniak legrosszabb balsejtelmét. Sok szovjet feleség meg volt győződve, hogy a német nők Berlinben elcsábítják a férjeiket.

A legtöbb katona mégis olyan darabokra koncentrált, mellyel otthonukat tudnák újjáépíteni, annak ellenére, hogy az engedélyezett ötkilós csomaghoz túl nehezek voltak. Egy tiszt elmondta Szimonovnak, hogy emberei üvegtáblákat szedtek ki, utána fadarabokat erősítettek oldalakra, dróttal összekötözték és hazaküldték. Az esetet a Vörös Hadsereg postaosztályán mesélték el neki.

– Gyerünk, vegye el! – mondta egy katona. – Gyerünk, a németek szétverték a házamat. Gyerünk, vegye el a csomagot! Ha nem, akkor ez nem is a postaosztály.

Sokan egy zacskó szöveget küldtek. Valaki összegöngyölt fűrészt hozott.

– Legalább valamibe becsomagolhatta volna – mondta neki egy katona a postaosztályon.

– Gyerünk, vegye el! Nincs időm. A harcvonalról jövök!

– És hol a cím?

– Rajta a fűrészen. Itt, látja? – A címet tintaceruzával írták fel a pengére.

Más katonák német nőket fizettek meg kenyérrel, hogy a zsákmányukat varrják bele lepedőkbe, hogy csomag legyen belőlük. Büszkeséggel töltötte el őket, hogy otthon maradt családjuknak és barátaiknak kalapokat vagy karórákat oszthatnak szét a távolból ajándékként. A karórás-divat sokkal értékesebbé tette az órákat. A katonák gyakran több időjelzőt viseltek, legalább egyet a moszkvai, és egy másikat a berlini idővel. Ez volt az oka, hogy jóval a megadás után is gépfegyverükkel

hasba ütötték a civileket, és így követelődtek: – *Uri, Uri!* – A németek próbálták megmagyarázni tört orosszággal, hogy már elvették tőlük az órájukat:

– *Uhr schon Kamerad!* [Óra már átad.]

Berlinben orosz fiúk jelentek meg fosztogatni, némelyikük csak tizenkét éves volt. Kettő közülük a letartóztatáskor beismerte, hogy egészen Vologdából jönnek, ami Moszkvától jócskán északra van. A karneváli légkörben nem meglepő, hogy valamennyi felszabadított területen a külföldi munkások is részt vettek a „jelentős mértékű fosztogatásban”, állapította meg az Egyesült Államok hadseregének jelentése. „A férfiak a borospincék felé tartanak, a nők a ruházati boltokat vették célba, és mindenki begyűjtötte az útjába kerülő valamennyi ételmet.” De „a külföldieknek tulajdonított fosztogatások közül sokat maguk a németek hajtottak végre”.

A németek kényszermunkásokkal kapcsolatos gyűlölete és félelme ösztönös volt. Megrettentek, amikor a nyugati szövetségesek ragaszkodtak hozzá, hogy elsőnek őket etessék meg. „Még Munster püspökét is felhozták példának”, írta Murphy május 1-jén az államtitkárnak, „amikor az oroszokhoz hasonló elhurcolt személyekre utaltak, és követelték, hogy a szövetségesek ezektől az »alacsonyabb rendű emberektől« védjék meg Németországot”. A német számításokkal ellentétben a kényszermunkások meglepően kevés erőszakért voltak felelősek, főleg ha tekintetbe vesszük a szenvedésüket, amikor Németországba deportálták őket.

Berlinben a polgári lakosság vegyes érzelmekkel küzdött. Miközben a rablás és az erőszakoskodás elkésztette őket, döbrentek és halásak is voltak a Vörös Hadsereg élelmezéséért. A náci propaganda arról győzte meg őket, hogy éhezhetnek fogják őket. Berzarin tábornok, aki kiment és elbeszélgetett a Vörös Hadsereg tábori konyhái előtt sorban álló németekkel, hamarosan a berliniek szemében is legalább akkora hőssé nőtt, mint saját emberei szemében. A nem sokkal későbbi, egy részeg motoros okozta balesetben bekövetkezett halála általános szomorúságot váltott ki, és híreszteléseket indított el a németek között, miszerint őt igazából az NKVD ölette meg.

A németeket meglepte az élelmezési segélyezés kevésbé önzetlen formája. A szovjet katonák, az önjelölt vendégek húsdarabokkal jelentek meg és azt mondták a háziasszonyoknak, főzzék meg. Mint minden katona, „asztal alatt akarta tudni a lábát”, egy igazi konyhában, egy igazi otthonban. Mindig hoztak magukkal alkoholt is. Étkelés után valamennyien ünnepélyesen ittak a békére, és a katonák ragaszkodtak hozzá, hogy pohárköszöntőt mondjanak a „hölgyekre”.

A német katonai hatóságok legnagyobb hibája, hogy a Vörös Hadsereg előrenyomulásakor az alkoholkészletek megsemmisítését nem rendelték el. E döntést arra alapozták, hogy a részeg ellenség nem tud harcolni. Azonban sajnos pont az alkohol volt az, amire a vörös katonáknak szükségük volt ahhoz, hogy bátorságot mérítsenek a nők megerősökléséhez, a borzalmas háború végének megünnepléséhez.

A győzelmi ünnepek sorozata nem jelentette Berlin élelmezésének a végét. Sok német nőt erőszakoltak meg a hosszas ünneplés részeként. Egy fiatal szovjet

tudós egy tizenhét éves német lánytól hallotta, akibe szerelmes lett, hogy május 1-jének estjén a Vörös Hadsereg egyik tisztje a pisztolyának a csőtorkolatát a lány szájába erőltette, és az erőszakoskodás közben végig ott is tartotta, így biztosítva a lány szolgálatkészségét.

A nők hamar megtanultak eltűnni az esti „vadászat óráiban”. Az emberek a fiatal lányukat a nap végén padlásokon rejtették el. Az anyák csak kora reggel jelentek meg az utcán, hogy vízért menjenek, amikor a szovjet katonák aludtak az előző este elfogyasztott alkohol miatt. Néha a legnagyobb veszélyt az jelentette, mikor egy anya elárulta más lányok búvóhelyét, csak hogy saját lányait megmentse.

A berliniek emlékeznek rá, mert akkorra már az összes ablak be volt verve, hogy minden éjjel sikolyokat hallottak. A becslések szerint a két legnagyobb berlini kórházban a nemi erőszak áldozatainak száma 95 000 és 130 000 között volt. Egy orvos arra következtetett, hogy körülbelül 100 000 nőt erőszakoltak meg Berlinben, és mintegy 10 000 halt meg következményképpen, főként öngyilkosság miatt. A Kelet-Poroszországban, Pomerániában és Sziléziában szenvedő 1,4 millió nő haláláránya azonban jóval magasabb volt. Összesen legalább 2 millió német nőt erőszakoltak meg és a kisebbség jókora hányada, hacsak nem a többség, többszörös erőszak áldozata lett. Ursula von Kardorff egyik barátját, a szovjet kémnőt, Schulze-Boysent „huszonhárom katona erőszakolta meg egymás után”. Később kórházban kellett összevarrni.

A német nők reakciója az erőszakra nagyban különbözött. A pszichológiai hatások sok áldozatnál megsemmisítőek lehettek, főként a szűz fiatal lányok esetében, akiknek sejtelmük sem volt, mit fognak tenni velük. A férfiakkal való kapcsolatuk gyakran életük hátralevő részére rendkívül nehézé vált. Az anyákat általában jobban érdekelték a gyerekeik, és ez segített felülkerekedniük azon, amit elszenvedtek. Más nők, fiatalok és felnőttek egyaránt, egyszerűen megpróbálták kitörölni a dolgot az emlékeik közül.

– Valamilyen szinten el kell fojtanom, hogy képes legyek élni – mondta egy nő, amikor megtagadta, hogy beszéljen a témáról. Aki nem állt ellen és sikerült valamilyen módon kívül maradnia az eseményeken, sokkal kevesebbet szenvedett. Néhányuk „testen kívüli” élményként jellemezte. „Ez az érzés megakadályozta”, írta egyikük, „hogy a hátralevő életemet ez az élmény uralja”.

A berliniek erőteljes cinizmusa is segíteni látszott. „Mindent egybevetve”, írta egy anonim naplóiőr május 4-én, „lassan kezdünk az egész erőszak-témára bizonyos humorral tekinteni, jóllehet, akasztófahumorral.” Megállapították, hogy az Ivánok először a kövérebb nőket keresték meg, ez *schadenfreude*-vel, kárörömmel tölthette el őket. Akik nem fogtak le, általában a náci párt tisztviselőinek feleségei voltak, vagy olyanok, akik a kiváltságos helyzetükből profitáltak.

A nemi erőszak közös élménnyé vált – jegyezte le egy naplóiőr – és ezért közösen kellene megbirkózni vele, mégpedig úgy, hogy beszélünk róla. A férfiak, amikor visszatértek, próbálták a témának még az említését is megtiltani, még jelenlétükön kívül is. A nők ráébredtek, hogy míg el kellett magukban rendezni a velük történte-

ket, az életükben jelen lévő férfiak gyakran csak tovább rontották a helyzetet. Akik akkor jelen voltak, megszegyenültek, mert nem tudták megvédelmezni őket. Hanna Gerlitz két részeg szovjet tisztnek engedett, csak hogy megmentse a férje és saját életét. „Utána”, írta, „nekem kellett a férjemet vigasztalnom, hogy helyreálljon az önbizalma. Úgy sírt, mint egy kisbaba.”

A hazatérő férfiak, akik megúszták az elfogatást, vagy hamar elengedték őket a fogolytáborokból, érzelmileg megdermedtek annak hallatán, hogy a feleségüket vagy menyasszonyukat távollétükben megerőszakolták. (Sok fogoly, aki hosszabb ideig volt szovjet táborokban, szintén „deszexualizálódott” a kiéhezetség miatt.) Nagyon nehezen tudtak megbarátkozni a gondolattal, hogy asszonyaikat megerőszakolták. Ursula von Kardorff hallott egy fiatal arisztokrátáról, aki azonnal felbontotta a jegységét, amikor megtudta, hogy a menyasszonyát öt orosz katona megerőszakolta. A névtelen naplóiőr részletesen beszámolt váratlanul megjelenő, korábbi szerelmének azokról a dolgokról, melyeket az épület lakói átéltek.

– Szégyentelen kurvák lettetek! – tört ki a férfi. – Mindegyikőtök. Nem tudom tovább elviselni ezeket a történeteket. Értéktelenné váltatok, ahányan vagytok!

Ezután a nő átadta a naplóját, és amikor a férfi elolvasta, amit a nő a megerőszakolásáról írt, úgy nézett rá, mintha a nőnek elment volna az esze. Néhány nappal később távozott, mondván, hogy elmegy enni valóért. A nő soha nem látta viszont.

Egy lány, anya és nagymama, akiket egyszerre erőszakoltak meg Berlingen kívül, azzal vigasztalták magukat, hogy a ház ura elesett a háborúban. Meg is ölhetnék volna, ha megpróbálja megakadályozni, mondták maguknak. Ám a valóságban kevés német férfi mutatta jelét a kétségtelenül hiábavaló bátorságnak. Egy ismert színész, Harry Liebke akkor halt meg, amikor egy üveget vertek szét a fején, mert megpróbálta megvédeni a lakásában elbújtatott fiatal lányt, bár ez az eset meglehetősen kivételes volt. A névtelen naplóiőr még egy olyan nőről is hallott, aki a vízszivattyúnál állt sorba, és akit a Vörös Hadsereg katonái kiráncigáltak a pincéből. Egy ember, aki vele egy tömbben lakott, rákiáltott: – Menj velük, az isten szerelmére! Mindannyiunkra bajt hozol!

Ha valaki védelmezni próbált egy nőt szovjet támadójával szemben, az vagy egy apa lehetett, vagy egy anyját védelmező fiatal fiú. „A tizenhárom éves Dieter Sahl”, írták a szomszédok egy levélben röviddel az eset után, „egy orosz katona hadonászó öklei közé vetette magát, aki a szeme láttára erőszakolta meg az anyját. Mindezzel csak azt sikerült elérnie, hogy lelőtték.”

A szovjet propagandának talán a leggroteszkebb mítosza az volt, hogy „a német hírszerzés Berlinben tömegével fertőzött meg nőket nemi betegségekkel abból a célból, hogy a Vörös Hadsereg tisztjeit megfertőzzék”. Egy másik NKVD-jelentés szerint ezt a *Werwolf* tevékenységének tulajdonították. „A *Werwolf* néhány tagja, főleg lányok, azt az utasítást kapták vezetőiktől, hogy okozzanak bajt a szovjet parancsnokoknak, és tegyék őket alkalmatlanná feladatuk betöltésére.” A szovjet katonai hatóságok már az Odera felől érkező támadás előtt azzal magyarázták a nemi

betegség emelkedő arányait, hogy „az ellenség kész rá, hogy bármilyen módszerrel gyengítsen bennünket, és az offenzívából kivonja katonáinkat és tisztjeinket”.

Nők hamarosan tömegével álltak sorban az egészségügyi központok előtt. Sorvány vigasz volt, hogy olyan sokan voltak hasonló helyzetben. Egy orvosnő nemibeteg-gondozó klinikát létesített egy légvédelmi bunkerben. Cirill betűkkel kiírták, hogy „Tífuszos”, hogy az oroszokat távol tartsák. Ahogy azt *A harmadik ember* című film is illusztrálta, a penicillin hamar a legkeresettebb dolgok közé került a feketepiacra. Az abortuszok száma szintén felszökött. Becslések szerint a teherbe esett áldozatoknak mintegy 90%-a vetette magát alá abortusznak, bár ez a szám igen magasnak tűnik. Azok közül, akik mégis megszülték gyermeküket, rendszerint azért hagyták a gyereket a kórházban, mert tudták, hogy a férjük vagy jegyesük sohasem fogadná el otthon a jelenlétét.

Időnként nehéz eldönteni, a fiatal szovjet tisztek cinizmus, vagy teljesen vak idealizmus áldozatai voltak-e.

– A Vörös Hadsereg a legelőrehaladottabb erkölcsű sereg a világon – jelentette ki egy rangidős hadnagy egy hídverő tisztnak. – Katonáink csak felfegyverzett ellenségre támadnak. Nem számít, hol vagyunk, mindig példát fogunk mutatni emberségességből a helyi lakosságnak, és távol áll tőlünk az erőszak vagy fosztogatás minden formája.

A legtöbb frontvonalbeli lövészadosztály nagyobb fegyelmet mutatott, mint például egy harcokcsialakulat vagy az utóvédegyeségek. Számos anekdota bizonyítja, hogy a Vörös Hadsereg zsidó tisztjei fáradtságot nem kímélve védelmezték a német nőket és lányokat. Mégis úgy tűnik, a tisztek és katonák többsége figyelmen kívül hagyta Sztálin április 20-ai utasítását, melyet a *Sztavka* ismertetett, és amely elrendelte valamennyi csapatnak, hogy „változtassanak a németekhez való hozzáállásukon... és bánjanak velük jobban”. Lényeges momentum, hogy az utasítást azzal indokolták, a „durva bánásmód” makacs ellenállást vált ki, és az „efféle helyzet számunkra kényelmetlen”.

Egy felszabadított francia hadifogoly május 2-án Vaszilij Grosszmannhoz lépett az utcán.

– Monsieur – mondta. – Kedvelem az ön hadseregét, ez az oka, hogy olyan fájdalmas látnom, hogyan bánnak a lányokkal és asszonyokkal. Ez igencsak árt a jó hírének.

Később bebizonyosodott, hogy valóban ez volt a helyzet. Párizsban a Vörös Hadsereg feltétlen csodálatát élvező kommunista pártvezérek elborzadtak, amikor a hazatérő hadifoglyok az események kevésbé hősi verzióját adták elő. De még így is hosszú időbe telt, míg az üzenet eljutott a szovjet hatóságokig.

Sokan hiszik azt, a Vörös Hadsereg két hetet kapott a fosztogatásra és erőszakoskodásra Berlinben, mielőtt a fegyelmezés érvénybe lépett volna, ám a helyzet korántsem volt ilyen egyszerű. Augusztus 3-án, három hónappal Berlin elfoglalása után Zsukovnak még szigorúbb határozatot kellett kiadnia, hogy kézben tartsa a „rablást”, „a testi erőszakot” és a „botrányos eseteket”. A „fasiszta klikktől való

megszabadulásról” szóló szovjet hírverés kezdett visszafelé elsülni, különösen mivel a német kommunisták feleségeivel és lányaival ugyanolyan rosszul bántak, mint bárki mással. „Az ilyen tettek és büntetlen viselkedés”, fogalmazott a rendelet, kompromittál minket a német antifasiszták szemében, különösen most, hogy a háborúnak vége, és a Vörös Hadsereg és a szovjet kormány elleni fasiszta kampányokat segíti.” A parancsnokokat hibáztatták, amiért engedték embereiknek, hogy felügyelet nélkül barangoljanak. „A büntetlen eltávazásoknak” véget kell vetni. Az őrmestereknek és tizedeseknek reggel és este ellenőrizniük kellett, hogy embereik jelen vannak-e. A katonák személyi igazolványokat kaptak. A csapatok mozgósítási parancs nélkül nem hagyhatták el Berlint. Valójában a parancs olyan intézkedések listáját tartalmazta, melyet bármely nyugati hadsereg még az otthoni barakkokban is normálisnak tekintett volna.

A nemzetközi sajtó cikkei egész nyáron foglalkoztak a témával. Az akkor tekintélyük csúcán lévő külföldi kommunista pártokra tett hatás okkal riasztotta a Kremlt. „Ennek a gaz kampánynak az a célja”, írta Molotov helyettese, „hogy tönkretegye a Vörös Hadsereg kiváló hírnevét, és hogy a Szovjetunióra hárítsa a felelősséget mindazért, ami a megszállott országokban történik... Számos barátunknak világszerte információkkal és tényekkel kell felvértéznie magát az ellenpropagandához.”

Az erkölcsi normák valóban szétzilálódtak, de a körülmények miatt kevés választási lehetőség volt. Berlinbe visszatérve Ursula von Kardorff látta az elszegényedett embereket a Brandenburgi kapu közelében árut cserélni. Ez azonnal emlékeztette őt Brecht *Háromgyaraszos operájának* egyik sorára: „Először az étel, aztán az erkölcs.”

A Brandenburgi kapu a csereüzletek és a feketepiac fő központja lett május elején, amikor a felszabadított hadifoglyok és kényszermunkások áruba bocsátották a zsákmányukat. Ursula von Kardorff látta, hogy nők árulják magukat ételért vagy cigarettaért. – *Willkommen in Shanghai* – jegyezte meg egy cinikus. A fiatal, harmincas nők sokkal idősebbnek néztek ki, állapította meg.

A túlélési ösztön nem csak az erkölcsöket torzította el. A korábban könyvkiadóként tevékenykedő névtelen naplőíróhoz egy olyan fiatal szovjet tengerész lépett oda, akinek még iskolában lett volna a helye. Megkérte a nőt, hogy találjon neki egy tiszta és rendes lányt, aki jó hírű és gyengéd. Ellátta a nőt étellel, a szokásos adag kenyérrel, heringgel és szalonnával. Az író Ernst Jünger, amikor Wehrmacht-tiszt volt a megszállt Párizsban, megfigyelte, hogy az élelem hatalom. A hatalom természetesen tovább nő, amikor egy asszonynak a gyermekét kell etetnie, ahogy arra olyan sok német katona rájött Franciaországban. Berlinben a feketepiac átváltási árfolyamát a *Zigarettenwährung* – „a cigaretta pénznem” határozta meg, így amikor az érkező amerikai katonáknak szinte korlátlan karton állt a rendelkezésére, senkit nem kellett megerőszakolniuk.

A nemi erőszak definíciója elmosódott, szexuális kényszerré vált. Szükségte-lenné vált a fegyver vagy a testi erőszak, amikor a nőknek az éhezéssel kellett szembenézniük. Ezt Németország 1945-ös nemi erőszak-történetének harmadik szaka-

szának lehetne nevezni. A negyedik szakasz a vadházasság egy különös formája volt, amikor számos szovjet tiszt rendezkedett be német „pótfeleségeknél”, akik a szovjet, a hadjáratban szintén részt vevő „feleséget” helyettesítették. A Szovjetunióban az igazi feleségek dühöngtek, amikor a hadjáratban szintén részt vevő „feleségekről” hallottak, de az lelkiileg határtalanul megalázta őket, amikor erről az új divatról hallottak. A szovjet hatóságok is elborzadtak és felbőszültek, amikor a Vörös Hadsereg számos tisztje, akinek feltett szándéka volt német asszonyukkal maradni, dezertált, amikor vissza kellett volna térnie az anyaországba.

Miután odalépett hozzá a fiatal tengerész, a naplóíró eltűnődött, hogy vajon ő maga szajhává vált-e, amiért elfogadta egy művelt orosz őrnagy védelmét és élelmezési segítségét. Honfitársaihoz hasonlóan az őrnagy méltányolta a nő képzettségét, míg a német férfiak, akiket a nő ismert, inkább nemtetszésüket nyilvánították ki egy egyetemet végzett asszonnyal szemben. A nemi erőszak és a prostitúció között bárhol is legyen a határ, ezek az élelemszerzési és védelmi megegyezések a nőket egy primitív, szinte ősi állapotba vetették vissza.

Ursula von Kardorff másrésztől előre látta, hogy bár a német nők rákényszerültek, hogy még a német férfiaknál is rugalmasabbak legyenek, hamarosan vissza kell térniük a megszokáshoz, amint a férfiak visszatérnek a fogolytáborokból. „Talán mi, nők”, írta, „ennek a háborúnak a legnehezebb feladatával állunk szemben – nyújtunk megértést és vigaszt, támogatást és bátorságot oly sok teljesen legyőzött és elcsüggedt férfinak.”

Németország azért küzdött tovább olyan sokáig és olyan elkeseredetten, mert a vereség gondolatát „teljes katasztrófaként élte meg”. A németek úgy hitték, hogy az országukat teljesen le fogják igázni, és hogy a katonáik életük hátralevő részét Szibériában töltik rabszolgaként. Amikor Hitler halálával összeomlott az ellenállás, Berlinben a német attitűd megváltozása meglepte az oroszokat. Meglepte őket „az emberek engedelmissége és fegyelme”; félig-meddig olyan vérengző partizánháborúra számítottak, amelyet korábban a szovjet emberek indítottak. Szerov elmondta Berijának, hogy a lakosság „vak engedelmisséget tanúsított”. Csujkov egyik törzstisztje ezt „a fennálló hatalmak iránti, mélyen gyökerező tiszteletnek” tulajdonította. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg tisztjeit lenyűgözte, hogy a sok német a skarlátvörös náci lobogókból úgy készített kommunista zászlókat, hogy a horogkeresztet kivágta a közepéből. A berliniek így kommentálták ezt a fordulatot: „*Heil Sztálin!*”

Ez az alázatosság mégsem tartotta vissza a SZMERS-t és az NKVD-t attól, hogy minden menekültet terroristának, és minden incidenst a *Werwolf*-tevékenység újabb megnyilvánulásának tekintsen. Kora májusban a NKVD határvidéki gárdaezredei 100-nál is több németet tartóztattak le naponta. Több mint felüket átadták a SZMERS-nek. A szovjet hatóságok legszorgalmasabb besúgói a korábbi nácik voltak, akik talán azelőtt próbálták feljelentésüket megtenni, hogy ők maguk lelepleződtek volna. A SZMERS megszarolta a náci párt korábbi tagjait, hogy segítsenek az NKVD-egységeknek elfogni az SS- és Wehrmacht-tiszteket. Kutyas osztagokat

használtak a lakások és vidéki pajták átvizsgálására, ahol nemrégiben sok német dezertőr rejtőzködött az SS és a Feldgendarmerie különítményei előtt.

Egy szovjet szabotázselmélet szerint „a fasiszta szervezetek vezetői tömegmérgezésre készülnek Berlinben mérgezett limonádé és sör árusításával”. A Panzerfaustokkal és elhagyott fegyverekkel játszadozó gyerekekre mint gyanúsított *Werwolf*-tagokra vallatás várt, és a SZMERS-t kizárólag a vallomásuk érdekelte. A valódi ellenszegülés egyetlen jele néhány náci plakát volt Lichtenbergben, melyek azt hirdették: „A párt tovább él!” Az általános behódolás alól volt még egy szembeszökő kivétel. Május 20-ának éjjelén „ismeretlen számú garázda” megtámadta a NKVD 10. különleges táborát, és 466 foglyot szabadított ki. Kjuskin őrnagy, a tábor parancsnoka a támadás idején „banketten” volt. Berija őrjöngött. Miután az NKVD korábban élesen kritizálta a rangidős tiszteket éberségük hiánya miatt, ez az eset igencsak zavarba ejtő volt.

Berlinben a nők csak vissza akarták állítani az élet valamelyest normális látszatát. A leghétköznapiabb látvány Berlinben a *Trümmerfrauen*, azaz a „romeltakarító nők” lettek, akik emberláncokat alkottak vödreikkel, és eltakarították a lerombolt épületeket és a megmentett téglákat. A sok német férfi, aki a városban maradt, vagy bujkált, vagy pszichoszomatikus betegsége ledöntötte a lábáról, amint a harcok véget értek.

Mint a legtöbb munkáscsapat, a nők fizetségül egy maréknyinál valamivel több krumplit kaptak, de a berlini humorérzék nem veszett el. Minden kerületet átneveztek. Charlottenburg „Klamottenburg” lett, melynek jelentése szemétrakás, Steglitzből „*steht nichts*” lett – „azaz semmi nem áll”, és Lichterfelde új neve „Trichterfelde” – „kráterek mezeje”. Ez a kifelé mutatott kurázsi a beletörődést és a csendes kétségbeesést volt hivatott palástolni. – Az emberek együtt élnek a sorsukkal – jegyezte meg egy fiatal berlini.

Az alkalmazottak és tisztviselők engedelmeskedtek Berzarin tábornok parancsának, és visszatértek a munkahelyükre. A SZMERS-tisztek NKVD-csapatokat igénybe véve kordonnal lezárták a Grossdeutscher Rundfunk épületét a Masurenallee-n. A személyzet minden tagját utasították, hogy menjenek az asztalaikhoz. Nagyon megkönnyebbülték, hogy nem próbálkoztak szabotázzsal vagy a felszerelés tönkretételével. A parancsnokló SZMERS-tiszt, Popov őrnagy, akit német kommunisták kísértek, jól bánt velük. Arról is gondoskodott, hogy a fiatal nőket védelmezzék az épületben, bár ez nem óvta meg őket pár nappal később, amikor engedélyt kaptak a hazatérésre.

A „moszkvai emigrációból” hazahozott német kommunisták mindent megtettek, hogy megfeleljenek szovjet mestereik elvárásainak. A győztes oldalon állhattak, de lelkiismeret-furdalás gyötörte őket, mert a német munkásosztály 1941-ben semmit sem tett, hogy a Szovjetunió náci invázióját megakadályozza. Szovjet bajtársaik pedig nem engedték, hogy megfedkezzenek erről. Arról a sok németről tett csípős megjegyzéseik, akik azt állították, hogy 1933 előtt a kommunista párt tagjai voltak,

dühös hitetlenkedést váltottak ki, hisz olyan kevesen fogtak fegyvert a rendszer ellen. A tény, hogy az egyetlen ismert Hitler elleni ellenállás „reakciós körökben” létezett, nem változtatott a hangulatukon.

Berija úgy emlegette a vezető kommunistákat, mint „féleszűek” és „karrieristák”. Az egyetlen, akit valamennyire tisztelt, Wilhelm Pieck veterán vezető volt, egy fehér hajú, testes, tömpe orrú és kockafejű férfi. A Moszkvából Németországba küldött csoport Pieck szobája előtt találkozott az indulás előtt. „Elképzelésünk sem volt, hogy a [német kommunista] párt milyen szerepet fog játszani, vagy hogy egyáltalán engedélyezik-e a működését”, írta Markus Wolf, később, a hidegháború idején a keletnémet hírszerzés vezetője. „Feladatunk mindössze annyi volt, hogy támogatassuk a szovjet katonai hatóságokat.” Beismerte, „elégé naiv volt hozzá, hogy azt remélje, a németek többsége örömmel veszi majd, amikor a náci rendszert megdöntik, és a szovjet hadsereget felszabadítójaként fogja üdvözölni”.

Május 27-én, egy csodálatos tavaszi napon, ezek a német kommunisták Berlin központjában, a Tempelhof légikikötőben landoltak. A pusztulás képei megrázták őket. A város újjáépítése reménytelennek tűnt. Érzéseik is igen vegyesek voltak. Ez meggyőződés nélküli hazatérés volt. A Szovjetunióban felnőtt fiatalabb tagok furcsállották a német beszédet az utcákon. A két héttel korábbi moszkvai győzelmi ünnepen Wolf azon kapta magát, hogy „pontosan úgy gondolkodik, ahogy egy fiatal orosz”. Már az érkezése utáni pár napban hallotta a német kommunistáktól, hogyan bánt a Vörös Hadsereg a lakossággal. „*Frontyovik*jeink pusztítást vittek véghez”, írta a naplójába május 30-án. „Az összes nőt megerőszakolták. A berlinieknek nincsenek óráik.” Goebbels propagandája a Vörös Hadseregről szörnyű félelmet keltett. „Azután jött a tapasztalat, a valóság, és ennek következményeképpen a németek abszolút többsége, különösen az Elbától keletre, nagyon-nagyon szovjetellenes lett.”

Berlinben a csoportjuk vezetője az általánosan gyűlölt és megvetett Walther Ulbricht volt, a sztálinista bürokrata, aki hírhedt volt arról, hogy rendszeresen beárulja a riválisait. Berija úgy jellemezte őt, „gazember, aki képes a saját apját és anyját is megölni”. Wolf emlékszik a szász akcentusára és magas hangjára. „Szívtelen” gépnek tartotta őt, aki kizárólag a szovjet politikához lojális. Bármilyen, ami Sztálintól jött, „abszolút utasítás volt”. Ulbricht azt mondta Wolfnak, hogy hagyjon fel a Szovjetunióba való visszatérésnek még a reményével is, hogy repülőgép-tervezői tanulmányait folytassa. A masurenallee-i adóállomásra küldték – a Grossdeutscher Rundfunk új neve gyorsan Berliner Rundfunk lett –, hogy a propagandával foglalkozzon. Ott Wolf lett a felelőse egy programnak, melynek címe *A Föld egyhatoda* lett, és melyet a Szovjetunió káprázatos ipari vívmányainak szenteltek. A szovjet hatóságok, jelen esetben Vlagyimir Szemjonov tábornok, teljesen betiltották azon három téma említését, melyekről a németek hallani akartak. Ezek a „tabu témák” a „nemi erőszak, a [német] hadifoglyok sorsa, és az Odera–Neisse vonal” – mely Poroszország, Pomeránia és Szilézia Lengyelországhoz csatolását, ezzel elvesztését jelentette.

Bár a szovjet propaganda már saját programjait sugározta, Berlin lakosságát utasították, hogy valamennyi rádiókészüléket szolgáltatassák be a legközelebbi helyőrségnél. Magda Wieland visszaemlékszik, amikor a helyi *Kommandantur*a cipelte a készülékét, látta, hogy az ott lebzselő katonák őt méregetik. A rádiót egyszerűen eljettette az út közepén, sarkon fordult és elrohant.

A berliniek látván utcáikon a tábortüzeket, a bozontos kozák pónikat, sőt tevéket is, kezdték azt hinni, hogy a városukat „mongolok” szállták meg. Ez jórészt Goebbels propagandájának eredménye volt. A szovjet csapatokról Berlinben készült fényképek százainak csak töredéke ábrázol közép-ázsiai származású katonákat. Ám a cserzett arcbőr, melyet barna faggyú- és koszréteg borított, és az állandó szélről hunyorgó szemek miatt sok katona nézett ki keletinek. Ugyanezt lehet megfigyelni a brit és francia katonákról készült fényképeken az első világháború végén. Berlin utcáin továbbra is bizarr dolgokat lehetett látni. Csont és bőr kölykök játszottak „az út mentén, megfeneklett hajókhoz hasonló, kiégett tankokban”. Ám a megfeketedett vázat teleragasztották egy tánciskola plakátjaival: ez volt az egyik első, kétségbeesett kísérlet, hogy gazdaságilag fellendüljenek abból az állapotból, melyet a berliniek „*die Stunde Null*”-nak, azaz az életük elképzelhető legalacsonyabb pillanatának tekintettek.

Berzarin tábornok legelső feladatának az élet alapvető feltételeinek helyreállítását tekintette, különösen a nélkülözhetetlen szolgáltatásokat, mint az elektromosság, víz, és később a gáz. A korábban összesen 33 000 kórházi ágyból mindössze 8500-at lehetett most használni. Némely esemény félreérthetetlenül jelképes volt. Az első zsidó vallási szertartást egy Vörös Hadseregből való rabbi tartotta a zsidó kórház zsinagógájában, az Iranischestrassén, május 11-én, pénteken. Ez érthetően érzelmes alkalom volt azok számára, akik a bujdosásból kerültek elő, vagy akiket az utolsó pillanatban mentettek meg a kivégzéstől.

Több mint egymillió ember maradt otthon nélkül a városban. Továbbra is pincékben és légvédelmi óvóhelyeken húzták meg magukat. A romhalmaznak látszó helyekről a főzéshez megrakott tűz füstje szállt fel, amikor a nők megpróbálták a romok között valami otthonfélét teremteni gyermekeik számára.

A villamos vonalainak 95 százaléka tönkrement, és az U-Bahn- és S-Bahn-rendszerek nagy része még mindig víz alatt volt a robbanás miatt, így a város más részében élő barátok meglátogatása olyan testi erőfeszítést követelt, mely keveseknek volt meg. Az éhség szinte mindenkit legyengített, és az emberek energiájuk nagy részét az élelemszerzésre fordították. Amint a vonatok járni kezdtek, ezek kapaszkodtak a tetején vagy a külsején, hogy vidékre jussanak, és élelmet találjanak. „Hörcsög”-nek hívták őket, így nevezték ezeket az embereket már az 1918-as fenyegető éhezés során is, a vonatokat pedig „Hörcsög-expressz”-nek.

A berliniek mégis még mindig összehasonlíthatatlanul jobban éltek, mint kelet-poroszországi, pomerániai és sziléziai honfitársaik. Május 5-én Berija odaküldte Apollonov vezérezredet, hogy kilenc NKVD-ezredet és 400 SZMERS-alkalma-

zottat irányítson. A feladatuk az volt, hogy „biztosítsák a kémek, szabotőrök és egyéb ellenséges elemek kiiktatását”, akik közül „több mint 50 000 főt” a januári megszállás óta máris kiiktattak. Az 1940-ben 2,2 millió főből álló lakosság 1945 májusára 193 000 főre apadt.

Valamennyi megszállt terület közül Kelet-Poroszország szenvedte el a szovjet gyűlölet nagyját, neki jutott a legrettenetesebb sors. A területet számos évre letarolták. A házakat vagy felgyújtották, vagy még a legalapvetőbb felszerelést is elhordták. Még a lámpaizzókat is elvitték az olyan gazdálkodó katonák, akiknél otthon nem volt elektromosság. A parasztgazdaságok lepusztultak, a haszonállatokat vagy levágták, vagy Oroszországba vitték. Az alacsony fekvésű területek újra elmocsarasodtak. A legrosszabb azonban a civilek végzete volt, akiknek nem sikerült megszökniük. A legtöbb asszonynak és lánynak a Szovjetunióba kellett menetelnie „erdőkben, tőzeglápokon és csatornákon végzett, naponta tizenöt-tizenhat óra hosszú” kényszermunkára. Valamivel több mint a felük meghalt az elkövetkező két évben. A túlélőknek majdcsak a felét erőszakolták meg. Amikor 1947 áprilisában visszavitték őket Németország szovjet megszállási zónájába, a legtöbbjüket azonnal kórházba küldték, mert tuberkulózisban és nemi betegségekben szenvedtek.

Pomerániában a megmaradt német lakosság meglehetősen barátságossá vált szovjet megszállójukkal. A pomerániaiak rettegtek a gyorsan közeledő naptól, amikor a lengyelek átveszik az uralmat és bosszút állnak. Nagyon szűkös volt az élelemellátás, de azért kevesen éheztek. Legalább a korai nyárban megtermett a sóska, csalán és gyermekláncfű, bár a liszt olyan kevés volt, hogy az emberek nyírfakéreggel keverték. Szappant lehetetlen volt beszerezni, így a mosodákban a bűkkfa hamuja vette át a mosópor szerepét.

Berija, szinte biztosan Sztálin utasítására, a lengyel területen koncentrált a legnagyobb elnyomó hatalmat, mellyel Kelet-Poroszországnak valaha dolga volt. Míg Szerov tábornok tíz NKVD-ezredet kapott a legyőzött Németország megszállására, Szelivanovszkij tábornok tizenöt NKVD-ezredet kapott, hogy fenntartsa a rendet Lengyelország feltételezhetően szövetséges területein. Berija azt is elrendelte, hogy „Szelivanovszkij elvtárs vonja össze feladatait, vagyis képviselje az NKVD-t és a Szovjetuniót, valamint legyen tanácsstag a lengyel közbiztonsági minisztériumban”. Talán ez volt az igazság legszembetűnőbb megnyilvánulása Sztálin azon jaltai kijelentése után, hogy a Szovjetunió érdekelt „egy hatalmas, szabad és független Lengyelország létrehozásában”.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

A férfi a fehér lovon

A szovjet katonák anélkül, hogy tudatában lettek volna, büntudattól szenvedtek, amiért életben maradtak. Elesett bajtársaikra gondolva rémisztő volt a kevés túlélő egyikének lenni. „Fivéreként ölelték meg egymást” a megkönnyebbült gratulációk közepette, de sokan még hetekkel a fegyverek elnémulása után sem tudtak rendesen aludni. A szokatlan csend ijesztőnek tűnt. Még meg kellett emésztelniük a történeteket, hiszen az utóbbi hetekben és hónapokban nem igazán volt idejük és főleg merszük gondolkodni.

Nem volt kétséges, hogy amin keresztülmentek, nemcsak saját életüknek, de a világtörténelemnek is a legfontosabb idősza. Az otthonaikra és kedveseikre gondoltak, és hogy milyen megbecsült tagjai lesznek a közösségnek. A katonanők kilátásai ennél jóval kedvezőtlenebbek voltak. Az udvarlásoknál jóval kevesebb férfira számíthattak. Akik teherbe estek, tudták, hogy jó képet kell vágniuk hozzá. „Szóval, Nyinka”, írta az egyik fiatal katonanő a barátnőjének, „neked van egy lányod, és most nekem is gyermekem lesz, de ne legyünk szomorúak, amiért nincs férjünk.” Legtöbbjük megszülte a gyereket, aztán hazatérve azt állította, hogy a férjét megölték a fronton.

A háború máskülönben rendkívüli élmény volt. Az 1937-es és 1938-as tisztogatások után mindenkit szívderítő szabadságérzettel töltött el. Felébredt a remény, hogy a terror teljesen véget érhet. A fasizmus legyőzött. Trockij halott. Egyezményeket kötöttek a nyugati hatalmakkal. Az NKVD-nek nincs többé oka a paranoiára. De a Szovjetunióban az emberek máris kezdtek ráébredni barátaik hirtelen letartóztatásából, hogy a besúgó megint munkába állt, a kora reggeli hívások nyomán megjelenő NKVD-különítményekkel együtt.

A fronton a halál közelsége csökkentette a sztálinizmusban beléjük ivódott féltelmet. A tisztek és a katonák gyakran szókimondóvá váltak, különösen a jövőre vonatkozó törekvéseikről beszélve. A vidékiek meg akartak szabadulni a kolhozoktól. A tisztek, akik 1942 őszén elsőbbséget kaptak a politikai tisztviselőkkel szemben, hitték, hogy elérkezett az ideje, hogy a szovjet bürokrácia, a *nómenklatura* is hasonló reformokkal nézzen szembe. Sztálin a háború alatt támogatta az efféle híreszteléseket, nagyobb szabadságot helyezett kilátásba, holott a legcinikusabb módon mindvégig arra készült, hogy lecsap, amint a harc véget ér.

A győzelem közeledtével a Vörös Hadsereg tisztjei valóban kezdtek túlságosan magabiztossá válni a SZMERS és az NKVD szemében. Ráadásul a politikai tisztvi-

selők nem felejtették el a Vörös Hadsereg csapatai által okozott sérelmet, amikor a sztálingrádi csata idején lefokozták őket. Ismét élénken érdeklődtek a katonák levelei iránt, melyek a németországi és otthoni körülményeket hasonlították össze. Az Abakumov irányítása alatt álló SZMERS tartott az új „dekabrista” hangulattól a tisztek között.

A szovjet hatóságok nagyon jól tudták, hogy az orosz hadsereg katonái, akik 1814-ben megtámadták Franciaországot, összehasonlították az ottani viszonyokat otthoni nyomorúságos életükkel. „Abban az időben”, magyarázta egy jelentés, „a francia életnek progresszív hatása volt, mert az orosz embereknek lehetőséget nyújtott arra, hogy felismerjék Oroszország kulturális elmaradottságát, a cári elnyomást és egyéb dolgokat. Ebből a dekabristák [akik 1825-ben egy liberális puccsot kíséreltek meg] levonták a következtetést, vagyis hogy a cári uralom ellen harcolniuk kell. Napjainkban ez már egészen máshogy van. Talán némely földbirtokos birtoka gazdagabb, mint egy kolhoz. Egy politikailag konzervatív ember következőképpen egy feudális gazdaság mellé áll a szocialista változattal szemben. Az efféle hatás nemkívánatos. Ez az oka a könyörtelen harc szükségességének az ilyen beidegződésekkel szemben.”

A politikai osztályokat is megrettentették a katonák panaszos, „szovjetellenes megjegyzései” arról, hogy családjukkal rosszul bánnak otthon. „Nem hisszük, hogy az élet jobbra válik a hátszországban”, mondta egy katona a jelentés szerint. „A saját szememmel láttam.” Tudatában voltak annak is, hogy velük mennyire bántak rosszul a fronton. A Vörös Hadsereg némelyik egysége közvetlenül a háború vége előtt közel jutott a lázadáshoz, amikor is egy utasítás értelmében a halott katonákat le kellett vetkőztetniük, és még az alsóruhájukat is le kellett venniük róluk. Csak a tiszteket temethették teljes ruházatban. Megnövekedett az olyan esetek száma, amikor a népszerűtlen tiszteket saját embereik lötték hátba.

A háború utolsó néhány hónapjában és a megadást követően drasztikusan megnőtt – „rendszeres szovjetellenes beszédért és terrorista szándékok miatt” – a SZMERS által végrehajtott letartóztatások száma. Még egy NKVD-lövészászlóalj törzsfőnökét is letartóztatták, mert „a csapatok között rendszeresen ellenforradalmi propagandát folytatott”. „Rágalmazta a pártvezéreket és a szovjet kormányt”, dicsérte az életet Németországban, és „rágalmazta a szovjet sajtót”. Az NKVD egyik haditörvényszéke nyolcévi Gulágra ítélte őt.

A Vörös Hadseregben 1944 és 1945 között megduplázódott a politikai letartóztatások száma, noha 1945-ben a Szovjetunió ténylegesen csak kevéssel több mint négy hónapig állt hadban. A győzelem évében nem kevesebb mint 135 056 vörös katonát és tiszteket ítéltek el a hadbíróságok „ellenforradalmi bűnökért”. Hasonlóképpen a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának katonai bizottsága 123 rangidős tiszteket ítél el 1944-ben, és 273-at 1945-ben.

Ezekbe az adatokba nem számítanak bele a Vörös Hadsereg német fogságba esett katonái. 1945. május 11-én Sztálin elrendelte, hogy valamennyi front létesítsen táborokat a korábbi hadifoglyok és szovjet deportáltak számára. A tervek szerint száz, egyenként 10 000 ember befogadására alkalmas táborra kellett kialakítani.

A volt foglyokat a tervek szerint a „NKVD, az NKGB és a SZMERS vizsgálja”. A Vörös Hadsereg Wehrmacht-fogságba esett nyolcvan tábornokából csak harminchét maradt életben, mire a Vörös Hadsereg kiszabadította őket. Közülük tizenegyet a SZMERS letartóztatott és az NKVD-erők bíróságai elítéltek.

Az egész hazatelepítési folyamat nem fejeződött be 1946. december 1-jéig. „Akkorra 5,5 millió ember tért vissza a Szovjetunióba, köztük 1 833 567 hadifogoly.” A Vörös Hadseregnek több mint 1,5 millió tagját fogták el a németek, és vagy a Gulágba küldték őket (339 000 főt), vagy az alig jobbnak számító munkásszázadokba Szibériába és a távoli északra. A németek által erőszakkal fogva tartott civilek „az állam potenciális ellenségei” voltak, akiket az NKVD megfigyelése alatt kellett tartani. Azt is megtiltották nekik, hogy Moszkva, Leningrád és Kijev 100 kilométeres körzetébe menjenek, ráadásul a családjaik gyanúsítottak maradtak. Még 1998-ban is előfordult Oroszországban, hogy egy kutatóintézet jelentkezési nyomtatványai olyan részeket tartalmaztak, melyek arra tértek ki, hogy a jelentkező bármely családtagja volt-e „ellenséges foglyotáborban”.

Sztálin és marsalljai nem sok tekintettel voltak katonáik életére. A berlini műveletekben résztvevő három front emberáldozatainak száma kiemelkedően magas volt, 78 291 halott és 274 184 sebesült. Az orosz történészek most elismerik, hogy ezek a feleslegesen nagy veszteségek egyrészt annak köszönhetők, hogy a nyugati szövetségesek előtt akartak Berlinbe érni, másrészt olyan sokaságot vezényeltek Berlin ostromához, hogy gyakorlatilag egymást bombázták.

A hazájukért folytatott harc során megcsonkítottakkal legalább olyan kegyetlenül bántak. A szerencsések „hosszú órákig álltak sorba művétagokért, melyek hasonlatosak voltak azokhoz a fadarabokhoz, melyeken azok a férfiak lépkedtek körbe, akik Borogyinónál veszítették el a lábukat”. De a jelentősebb nagyvárosok hatóságai úgy döntöttek, nem kívánják az utcáikat végtag nélküli „szamovárokkal” csúfitani. Ezért aztán összeterelték és deportálták őket. Sokukat küldték Belaja Zemljába, távol északra, mintha ők is Gulág-foglyok lennének.

Azon a nyáron a düh és csalódottság sokféle formája mutatkozott meg a Szovjetunióban. A legmegdöbbentőbbek az elvetemült antiszemita kitérőek voltak. Közép-Ázsiában a zsidókat hirtelen támadni kezdték, megverték őket a piacokon és az iskolákban. A helyi lakosok azt kiabálták: „Várjatok csak, míg a fiaink hazajönnek a frontról, aztán megöljük az összes zsidót!” A helyi hatóságok egyszerűen „huliganizmusnak” nevezték a jelenséget, és gyakran büntetlenül hagyták.

A legkomolyabb antiszemita gáztett Kijevben történt. Szeptember elején, az utcán egy zsidó NKDV-őrnagyot „két, katona-egyenruhás antiszemita” támadott meg. Valószínűleg részek is voltak. Az őrnagynak végül sikerült elővenni a pisztolyát, és mindkettejüket lelőni. A temetésük gyorsan erőszakos demonstrációba ment át. A koporsókat körbehordozták az utcákon, amikor hirtelen a menet a nemrégiben újra megnyitott zsidó piac felé vette útját. Csak aznap közel 100 zsidót vertek össze. Ötöt megöltek, és harminchatot súlyos sérülésekkel kórházba vittek. A nyugtalanság olyan mértékig fokozódott, hogy állandó őrseget kellett a zsidó pi-

acra állítani. Ez alkalommal nem csak a „huligánokat” hibáztatták. Még az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjait is Goebbels „méltó utódjainak” nevezték. A következő évben a hatóságok betiltották Grosszman és Ehrenburg holocaustról szóló „Fekete Könyvét”.

Nem lehet tudni, Sztálin zsidóellenessége mennyire gyökerezett mélyen, vagy hogy mennyiben volt ez nála visszavezethető Trockij iránt érzett gyűlöletére. Részen Trockij internacionalizmusa miatt a zsidókat egy nemzetközi hálózat részének tekintette, ezért azok gyanúsítottak lettek. A „kozopolitizmus” hűtlenséget szült. Az antiszemita hisztéria csúcspontját röviddel Sztálin halála előtt érte el, az orvosperrel. Bár Sztálin grúz volt, amolyan orosz sovinszta lett belőle. Más kívüllők mintájára, mint amilyen Napóleon és Hitler volt, ő is a nemzeti palást mögé bújt. Az egyik hírhejt, május 24-i beszédében az oroszokat dicsőítette „a Szovjetunió összes nemzete közül legjobban tiszta elméjük, kitartásuk és határozott jellemük miatt”. Ezt főleg a déli, nem orosz nemzeteknek szánta, ahonnan sokakat kíméletlenül deportáltak az ő parancsára; vagy tízezreket vezényelt így a halálba. Hitlerrel ellentétben Sztálin alapvetően inkább egy politikai, és nem faji népirtó volt.

Bár semmi sem kisebbíthette az „orosz” győzelmet, a pártvonal csak egyetlen ember előtt adózott tisztelettel: „A mi nagy lángelménk és csapataink vezetője, Sztálin elvtárs, akinek történelmi győzelmünkért köszönhetjük.” Sztálin szégyentelenül előtérbe tolta magát, valahányszor egy csata győzelemre állt, és eltűnt a színről a katasztrófa idején, főleg ha azt ő maga idézte elő. A parancsnokoknak mindig szívesen kellett fogadniuk a bölcsességét és segítő kezét. Bármilyen dicsőséget maguknak követelni rendkívül veszélyes volt.

Sztálin gyanakodni kezdett, valahányszor egy szovjet lakost külföldön dicsőítettek, és még inkább bizalmatlanná vált, amikor az amerikai és brit sajtóban Zsukovot az egekig magasztalták. Bár Sztálin tartott Berija hatalmától, melyet hamarosan meg is kellett fékeznie, még jobban érdekelte Zsukov és a Vörös Hadsereg óriási népszerűsége. Amikor Eisenhower a Szovjetunióba látogatott, Zsukov kísérte őt mindenhová, még Leningrádba is átrepült vele Eisenhower személyi repülőgépén. Bárhová mentek is, a két nagyszerű parancsnoknak elragadtatott fogadtatásban volt része. Eisenhower később meghívta Zsukovot és a hadjáratban szintén résztvevő „hadi feleségét” Ligijja Z-ovát, hogy látogassanak az Egyesült Államokba, de Sztálin azonnal magához rendelte marsallját Moszkvába, hogy keresztülhúzza ezt a tervet. Világos volt számára, hogy Zsukov egyedülálló viszonyt épített ki a szövetséges főparancsnokkal.

Zsukov, bár tudatában volt Berija azon kísérletének, hogy aláássa a népszerűségét, nem vette észre, hogy a fenyegetést elsősorban Sztálin féltékenysége jelenti. Június közepén Berlinben Zsukovot egy sajtókonferencián Hitler haláláról kérdezték. Rákényszerítették, hogy beismerje a világnak, „még nem találtunk azonosított testet”. Július 10-e körül Sztálin felhívta Zsukovot, és a test hollétéről érdeklődött. Igen nagy örömet szerzett neki, hogy így játszhatott Zsukovval. Zsukov, amikor húsz évvel később megtudta az igazságot Rzszevszkajától, még mindig nehezen tudta elfogadni azt, hogy Sztálin így tette nevetségessé.

– Nagyon közel álltam Sztálinhoz – állította. – Sztálin védett engem. Berija és Abakumov voltak azok, akik el akartak banni velem.

Abakumov, a SZMERS irányítója áskálódhatott leginkább Zsukov ellen, de Sztálin pontosan tudta, mi történik és jóvá is hagyta az elképzeléseket.

A szovjet fővárosban a tömegek úgy üdvözölték Georgij Konsztantyinovics Zsukovot, mint „a mi Szent Györgyünket”, Moszkva védőszentjét. Moszkvában a győzelmi ünnepek után május 9-ére – mely az öröm, megkönnyebbülés, de sok könny napja is – hatalmas felvonulást terveztek, hogy a Vörös téren megemlékezzenek a győzelemről. Mindegyik frontból egy ezred vesz részt, egy a szovjet haditengerészetből és egy a légierőből. A Reichstag fölött kitűzött lobogót külön erre a célra hozták el. Akkorra már szent tárgyként tisztelték. Német zászlókat is gyűjtöttek, de azokat más okból.

A szovjet marsallok és tábornokok feltételezték, hogy Sztálin június 24-ére teszi a felvonulást. Ő volt a legfelsőbb parancsnok – a *Verhovnyi* –, feltételezhetően neki köszönhető a nagy győzelem. Az orosz hagyomány szerint azonban a győzmi felvonuláson lovon kellett végigmennie.

Egy héttel a felvonulás előtt Zsukovot Sztálin dácsájába, vidéki kúriájába hívták. Sztálin arról kérdezte az első világháború és a polgárháború korábbi lovasát, hogy elboldogulna-e egy lóval.

– Időnként még lovagolok – válaszolta Zsukov.

– Akkor a következőt tesszük – mondta Sztálin. – Ön fog a felvonulás élén haladni, és Rokosszovszkij vezényel majd.

– Köszönöm a megtiszteltetést – mondta Zsukov. – De nem lenne jobb, ha ön menne a felvonulás élén? Ön a főparancsnok és ez az ön kiváltsága.

– Túl öreg vagyok én már a felvonulásokhoz. Ön fiatalabb. Ön fog elől menni. – Búcsúzáskor utasította Zsukovot, hogy a felvonulást egy arab csődörön vezesse, melyet Bugyonnij marsall mutat majd meg neki.

Zsukov a központi repülőtérré ment megtekinteni a parádé próbáit. Ott találkozott Sztálin fiával, Vaszilijjal, aki félrevonta őt.

– Nagy titok, amit most mondok – mondta neki bizalmasan Vaszilij. – Apám maga is készült a győzelmi felvonulás vezetésére, de szokatlan dolog történt. Három nappal ezelőtt a ló megbokrosodott a lovaglóliskolában, mert apám nem használta túl okosan a sarkantyút. Apám megragadta a sörényét és próbált a nyeregben maradni, de nem sikerült és leesett, és megsérült a válla és a feje. Amikor felállt, köpött egyet és azt mondta: „Vezesse Zsukov a felvonulást. Ő huszár volt.”

– És melyik lovat lovagolta az apja?

– Egy fehér arab csődört, amelyiken ön fogja a felvonulást vezetni. De könyörgöm, egy szóval se említse!

Zsukov megköszönte a hallottakat. A rákövetkező néhány napban minden alkalmat megragadott, hogy a nyeregbe ülhesen és megzabolazza a lovat.

A felvonulás reggelén kitartóan esett az eső. „A mennyország a halottainkat siratja.” Ez a volt moszkvaiak egyik szólása. A víz csöpögött a sapkák ellenzőjéről. Az összes katona és tiszt új egyenruhát és kitüntetést kapott. Három perccel tíz

előtt Zsukov a Kreml Szpasszkij kaputornyánál felült az arab csődörre. Hallotta a dübörgő tapsot, amikor a pártvezérek és kormányfők elfoglalták helyüket a Lenin-mauzóleumnál. Amikor az óra tízet ütött, a Vörös térre lovagolt. A zenekar Glinka „*Szlavszjád*”-t („Dicsőség neked!”) kezdte játszani, majd minden elcsendesült. Rokokszovszkij ugyanolyan ideges volt, de határozottan kézben tartotta fekete paripáját. Vezényszavai tisztán hallhatóak voltak. A felvonulás akkor ért tetőfokára, amikor 200 veterán egymás után a mauzóleumhoz menetelt és ott, Sztálin lábainál a földre dobták a náci lobogókat, amit magukkal hoztak. A tömeg üdvözölte a csodálatos arab harci ménjén lovagoló Zsukovot, akinek sejtelve sem volt arról, hogy Abakumov az ő bukását tervezgeti.

Zsukov dácsája be volt poloskázva. Felvételt készítettek egy kisebb vacsora alkalmával, amikor a közeli barátaival a győzelmet ünnepelte. Az volt a bűnük, hogy a legelső pohárköszöntőt nem Sztálin elvtársra mondták. Ez később a lovasság parancsnokának, Krijukov tábornok megkínzásához és bebörtönzéséhez vezetett. A feleségét, a híres énekest, Ligijja Ruszlanovát a Gulágba küldték, amikor gorombán elutasította Abakumov közeledését. A Gulág táborparancsnoka elrendelte, hogy énekeljen neki és a tisztjeinek. Az asszony erre azt felelte, csak akkor énekel, ha az összes elvtársa jelenlétét is engedélyezik.

A győzelmi felvonulást követően Sztálin marsallt kinevezték legfőbb hadvezérre „a Nagy Honvédő Háborúban tanúsított kiemelkedő szolgálataért”. Emellett még a Szovjetunió Hőse címet, a Lenin-rendet és a Győzelem-rendet kapta, az utóbbi egy ötágú platinacsillag 135 gyémánttal és öt jókora rubinnal. Az ünnepi bankettekkel és a díjakkal úgy vették semmibe a közép-ázsiai éhínséget, akár a cárok.

A következő évben Abakumov törekvése, hogy Zsukov társainak vallomásait kínzással megszerezze, a marsall vidékre, majd a dácsájába való száműzéséhez vezetett. Leszámítva azt a rövidebb időszakot, amikor Hruscsov idején védelmi miniszter volt, házi őrizetben maradt 1965. május 9-éig, a karlhorsti német fegyvertétel a huszadik évfordulójáig. A Kremlben, a kongresszusi palotában nagyszabású bankettet tartottak. Az összes meghívott – köztük miniszterek, marsallok, tábornokok és nagykövetek – felállt, amikor Leonyid Brezsnyev kíséretének élén belépett. Zsukov leghátul tűnt fel. Brezsnyev az utolsó pillanatban hívta meg őt. A szovjet vezető bizonyára gyorsan meg is bánta ezt a gesztust, mert amint észrevették Zsukovot, kitört a taps, aztán az éljenzés. A kántálást – „Zsukov! Zsukov! Zsukov!” – az asztalon dobogással kísérték. Brezsnyev arca nem árult el érzelmet.

Zsukov visszatért vidéki dácsájába, ami még mindig tele volt lehallgatókészülékekkel. Bár hivatalosan rehabilitálták, soha többé nem jelent meg nyilvános alkalommal élete hátralevő kilenc évében. A legkegyetlenebb dőfés az volt számára, amikor megtudta, hogy Sztálin rászedte Hitler testével kapcsolatban.

A német vereség keserősége az érzelmi és értelmi zavarodottságban gyökerezett, mely az első világháborút és annak utóhatásait jellemezte. Az elgondolás, hogy a világ Németországgal szembenáll, önbeteljesítő jóslattá vált. Az amerikai és brit ki-

hallgatókat elképesztették a rangidős Wehrmacht-tisztek, akik sértett ártatlanságot mutattak, amiért a nyugati szövetségesek így félreértették őket. Hajlandóak voltak „hibákat” elismerni, de bűnöket nem. A bűnöket a nácik és az SS követte el.

Sztálin valamennyi hazugságát és mellébeszélését felülmúló eufemizmusmal Blumentritt tábornok úgy utalt a nácik antiszemitizmusára, mint „az 1933 óta kialakult hibás fejleményekre”. „Jól ismert tudósokat veszítettünk el így”, mondta, „tudományos életünk nagy hátrányára, mely emiatt 1933-tól hanyatlásnak indult”. Gondolatmenetébe nyilvánvalóan beépítette az elképzelést, ha a nácik nem üldözték volna a zsidókat, akkor az Einsteinhez hasonló tudósok segítettek volna nekik jobb „csodafegyvereket” előállítani, talán még egy atombombát is, hogy megakadályozzák a bolsevikokat Németország lerohanásában. Blumentritt a naiv álokoskodás miatt gyakran nem érzékelte, hogy saját erőfeszítéseivel kerül ellentétbe, hogy a Wehrmacht és a nácik közötti távolságot kihangsúlyozza.

A tábornokok kihallgatása, melynek állandó témája volt a német tisztek becsülete, elképesztő logikai csavarokra világított rá. A SHAEF egyesített hírszerzési bizottsága ezt „a romlott erkölcsnek” tulajdonította. „Ezek a tábornokok”, írta a 300 vallomáson alapuló jelentés, „elfogadnak minden tettet, ami »sikerre visz«”. A siker rendben van. Ami pedig nem sikerül, az rossz. Például helytelen volt a zsidókat üldözni a háború előtt, mert az anglo-amerikaiakat Németország ellen fordította. Helyes lett volna elhalasztani a zsidóellenes kampányt, és azután hozzákezdni, hogy Németország megnyerte a háborút. Helytelen volt Angliát 1940-ben bombázni. Úgy hitték, ha nem tették volna meg, Nagy-Britannia csatlakozott volna Hitlerhez az Oroszország ellen folytatott háborúban. Helytelen volt az orosz és lengyel hadifoglyokat csordaként kezelni, mivel most ők fogják a németeket hasonló bánásmódban részesíteni. Hiba volt hadat üzeni az Egyesült Államoknak és Oroszországnak, mert együtt erősebbek voltak Németországnál. Ezek nem a náci tábornokok független állításai. Képviselik szinte valamennyi katona véleményét. Aligha jutott eszükbe, hogy erkölcsileg helytelen egy fajt kiirtani, vagy foglyokat lemészárolni. A német bűnöktől kizárólag azért irtóztak, nehogy a szövetségesek valamilyen óriási igazságtalanság révén őket magukat is belekeverjék.”

Az Egyesült Államok egy másik jelentése szerint a propagandaközhelyek automatikus használatával még a civilek is elárulták, milyen mélyen befolyásolták a gondolkodásukat. Például a szövetséges bombatámadásokra ösztönösen (Goebbels kifejezésével) úgy utaltak, „*Terrorangriffe*” a megszokott kifejezés helyett, „*Luftangriffe*”, vagyis légitámadás. A jelentés ezt „visszamaradt nácizmusnak” nevezi. Sok civil önsajnálattal beszélt Németország szenvedéséről, különösen a bombázás miatt. Ellenben sértődötten hallgattak, amikor arra emlékeztették őket, hogy éppen a Luftwaffe találta ki a városok tömegpusztítását, csapásmérő taktikaként.

Általánosan kerülték a felelősséget a történekekért. A náci párt tagjai azt állították, kényszer hatására léptek be. Egyedül a vezetőség bűnös a történekekért, a hétköznapi németek nem. Őket „*belogen* és „*betrogen*”, „becsapták és elárulták”. Még a német tábornokok is sugalmazták, hogy ők is a nácizmus áldozatai, mivel ha Hitler

nem avatkozott volna be olyan katasztrofálisan abba, hogyan folytatják a háborút, soha nem veszítették volna.

Nem elégedtek meg azzal, hogy mentegessék magukat, a civilek és a tábornokok aztán vallatóikat is próbálták meggyőzni a náci Németország világnézetének helyességéről. A civilek azt sem értették, az Egyesült Államok egyáltalán miért üzent hadat Németországnak. Amikor közölték velük, hogy valójában Németország üzent hadat az Egyesült Államoknak, nem akarták elhinni. Ez ellenkezett a meggyőződésükkel, mely szerint Németország a háború valódi áldozata.

A tiszték és a civilek is próbálták kioktatni az elfogóikat, hogy az Egyesült Államoknak és Britanniának szövetségre kellene lépnie Németországgal a „*Bolschewismus*” általános veszélye miatt, melyet ők nagyon is jól ismertek. Az a tény, hogy valójában a náci Németország 1941-es, Szovjetunió elleni támadásának végeredménye az, ami behozta a kommunizmust Közép- és Délkelet-Európába – ez olyan tett, amit 1917 és 1921 között semmilyen forradalom nem tudott véghezvinni –, meghaladta a felfogókéességüket. Főleg, mivel a kisebbségi bolsevikok könnyörtelenül kiaknázták, hogy az oroszokat autokráciához kondicionálták, így a náciak megerősítették saját országuk sorsdöntő irányzatát, hogy összezavarják az okot és az okozatot. Ahogy azt számos történész hangsúlyozta, az ország, ami 1933-ban anynyira vágyott a jogrend után, a történelem egyik legbűnösebb és legfelelőtlenebb kormányával végezte. Az eredmény az volt, hogy a keletporosz nők és gyerekek mellett saját emberei is hasonló szenvedéssel néztek szembe, mint amivel Németország a lengyel és a szovjet civileket sújtotta.

Az új hidegháborús helyzet elhitette a Harmadik Birodalom régi gárdájával, hogy mindössze a rossz időzítés volt a bűnük. Így körülbelül három évtizeddel a vereség után egy bonyolult történelmi vita és Németország gazdasági csodájának keveréke képessé tette a németek nagy többségét, hogy szembenézzenek a nemzet múltjával. Más ország ehhez hasonló fájdalmas örökséggel nem tett ennyit az igazság felismeréséért.

A bonni kormány rendkívül éberén őrködött, hogy kegyhelyeket ne létesítsenek a nácizmusnak és vezetőinek. Hitler holtteste jóval a Sztálin dezinformációs akciója után is a Vasfüggöny másik oldalán maradt. Ez azt sejtette, hogy a csata utolsó pillanataiban nyugatra szökhettek. 1970-ben a Kreml végre úgy döntött, hogy teljes titoktartás mellett megszabadul a testtől. A Harmadik Birodalom vezérének temetési szertartása valóban hátborzongató volt. Hitler állkapcsát, melyet Rzszevszkaja olyan gondosan tartott a vörös dobozban a győzelmi ünneplés alatt Berlinben, a SZMERS visszaszolgáltatta, az NKVD pedig megtartotta a koponyát. Ezeket a maradványokat nemrégiben találták meg a régebbi szovjet archívumban. A test megmaradt részét, melyet Magdeburgban a szovjet hadsereg gyakorlótere alatt ástak el, éjjel exhumálták és elégették. A hamvakat beleöntötték a város csatornahálózatába.

Hitler holtteste nem az egyetlen, mely azonosítatlan sírba került. Csatak számtalan áldozatát – mindkét oldal katonáit és civileket – temettek el bombák és gránátok. Hozzávetőlegesen 1000 testet találnak 1945 óta, évente a Seelowi-magaslatok mellett, a várostól délre eső csendes fenyőerdőben, és az építkezési területeken az

egyesült Németország új fővárosában. Az értelmetlen mészárlás, melyet Hitler mértéktelen hiúsága okozott, alapjában teszi hiábavalóvá Speer megbánását, vagyis hogy a történelemnek „a záró eseményekre” kell felhívnia a figyelmet. Az alkalmatlanság, a valóság elfogadása elleni esztelen tiltakozás és a náci rezsim embertelensége a bukása idején nagyon is világosan lelepleződött.

Hivatkozások

RÖVIDÍTÉSEK

- AGMPG: Archiv zur Geschichte der Max-Planck Gesellschaft, Berlin
AWS: Art of War Symposium, „A Visztulától az Oderáig: szovjet támadó hadműveletek”, Szárazföldi Hadműveletek Kutatóközpontja, az USA Hadseregének Katonai Akadémiája, 1986
BA-B: Bundesarchiv, Berlin
BA-MA: Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg-im-Breisgau
BLHA: Brandenburgisches Landeshauptarchiv, Potsdam
BZG-S: Bibliothek für Zeitgeschichte (Sammlung Sterz), Stuttgart
CAMO: Centralnij Arhiv Minyiszersztva Oboronyi (Védelmi Minisztérium Központi Levéltára), Podolszk
CHIDK: Centr Hranenijja i Izucsényija Dokumentálnijih Kollekcij (Központ a Történeti Dokumentumgyűjtemények Megőrzéséért és Tanulmányozásáért)
GARF: Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkoj Federacii (Orosz Föderáció Állami Levéltára), Moszkva
HUA-CD: Humboldt Universitätsarchiv (Charité Direktion), Berlin
IfZ: Institut für Zeitgeschichte, München
IMT: International Military Tribunal; Fő háborús bűnösök Nemzetközi Haditörvényszék előtt lezajlott pere, Nürnberg
IVMV: Isztorija vtoroj mirovoj vojni, 1939–1945, X. kötet, Moszkva 1979
KA-FU: Krigsarkivet (Försvarsstaben Utrikesavdelningen), Stockholm
LA-B: Landesarchiv-Berlin
MGFA: Militärgeschichtliches Forschungsamt Könyvtár, Berlin
NA: National Archives II (Nemzeti Levéltár II.), College Park, Maryland
PRO: Public Record Office (Országos Levéltár), Kew
RGALI: Rosszijszki Goszudarsztvennij Arhiv Literaturi i Iszkusztva (Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltár), Moszkva
RGASZPI*: Rosszijszki Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityikeszkoj Isztoriji (Orosz Állami Társadalompolitika-történeti Levéltár), Moszkva

* Korábban RCHIDNI (Rosszijszki Centr Hranenijja i Izucsényija Dokumentov Novejszej Isztoriji).

RGVA: Rosszijijszki Goszudarsztvennij Vojenni Arhiv (Orosz Állami Katonai Levéltár), Moszkva

RGVA-SA **: A szovjet kézre került német dokumentumok „Speciális Archívuma” az RGVA-n belül.

SHAT: Service Historique de l'Armée de Terre, Vincennes

ViZs: Vojenno-izsitoricseszki Zsurnal

VOV: *Velikaja Otecsestvennaja Vojna* (A Nagy Honvédő Háború), Moszkva, 1999, III. és IV. kötetek

SZEMÉLYES INTERJÚK, NAPLÓK ÉS KIADATLAN BESZÁMOLÓK

Salva Jakovlevics Abuladze (százados, 8. gárdahadsereg); Gert Becker (berlini lakos, Steglitz); Richard Beier (hírolvasó, Grossdeutscher Rundfunk); Nyikolaj Mihajlovics Beljajev (Komszomol-szervező, 150. lövészadosztály, 5. csapásmérő hadsereg); Klaus Boeseler (Deutsche Jungvolk, Berlin) Ursula Bube, szül. Eggeling (diák, Berlin); Hardi Buhl (civil, Halbe); Henri Fenet (zászlóaljparancsnok, SS *Charlemagne* hadosztály); Anatolij Pavlovics Fegyoszejev (Berlinbe küldött magnetron- és elektronikai szakértő); Edeltraud Flieller (titkárnő, Siemens); báró Freytag von Loringhoven altábornagy (Krebs tábornok katonai asszisztense a Führer bunkerében); Vlagyimir Szamojlovics Gall (százados, 7. osztály, 47. hadsereg főparancsnoksága); Hans-Dietrich Genscher (katona, tizenkettedik hadsereg); Elsa Holtzer (berlini lakos); báró Hubertus von Humboldt-Dachroeden ezredes (tizenkettedik hadsereg, főparancsnokság); Szvetlana Pavlovna Kazakova (1. Belorusz front, főparancsnokság); Wolfram Kertz Oberst (százados, *Grossdeutschland Wachtregiment*, 309. Berlin gyaloghadosztály); I. F. Klocskov vezérőrnagy (főhadnagy, 150. lövészadosztály, 5. csapásmérő hadsereg); Iván Varlamovics Koberidze (százados, 1. Ukrán front, tüzérség); Iván Leontyevics Kovaljenko (távírássz, 3. Belorusz front); Anatolij Kubaszov (3. gárda-harcoksihadsereg); R. W. Leon (amerikai kilencedik hadsereg hírszerzési hadteste); Erica Lewin (rosenstrassei túlélő); Rudolf Lindner vezérőrnagy (Fahnenjunker ezred, *Kurmark* hadosztály); Lothar Loewe (Hitlerjugend); báró Hans Oskar Löwenstein de Witt (rosenstrassei túlélő); Ulrich de Maizièrre tábornok (vezérkari ezredes, OKH); Georgij Malaskija (százados, 9. gárda-harcoksihadtest); Nyikolaj Andrejevics Malcev (hadnagy, 3. páncélos gárda-hadsereg); Anatolij Grigorjevics Merezsko tábornok (százados, 8. gárdahadsereg, főparancsnokság); Rochus Misch (Oberscharführer, SS *Leibstandarte*, a Führer bunkerében); Gerda Petersohn (titkárnő, Lufthansa, Neukölln); Günther Reichhelm ezredes (vezérkari főnök, tizenkettedik hadsereg); Frau Helga Retzke (diák, Berlin-Buch) Szergej Pavlovics Revin (tiszthelyettes, 4. gárda-harcoksihadsereg); Jelena

** A „Speciális Archívum” 194 000 darab a náci párt, a Birodalmi Kancellária az SS és a Gestapo által jegyzett dokumentumból áll, melyeket az 59. hadsereg egy alsó-szászországi kastélyban (valószínűleg a Waldenburg közelében álló Schloss Fürstensteinben és nem a más hivatkozásokban szereplő Schloss Althornban) talált meg.

Rzsevszkaja (Kogan) (tolmács, SZMERS-különítmény, 3. roham hadsereg); Alexander Saunderson (százados, háborús bűnöket vizsgáló tiszt, Jowett szárnysegéde Nürnbergben); Erich Schmidtke (berlini Volkssturm-szökevény); Ehrhardt Severin (civil); Sota Surgaja (alhadnagy, 16. légi hadsereg); Wolfgang Steinke (hadnagy, 391. biztosító hadosztály, kilencedik hadsereg); Sota Szulkanisvili (százados, 3. roham hadsereg); Frau Waltraud Süßmilch (iskoláslány); Frau Marlene von Werner (civil, Wannsee); Magda Wieland (színésznő); Markus Wolf tábornok (Ulbricht-csoport); Wust tábornok (hadnagy, kilencedik hadsereg 309. Berlin gyaloghadosztály Luftwaffe-kiképzőzászlóalj).

Három interjúalany meg kívánta őrizni névtelenségét.

Források jegyzéke

Előszó

33. o.: „A történelem mindig...”, Speer kihallgatása, május 22-c, NA, 740.0011 EW/5–145
33. o.: tinédzserek, lásd *Die Woche* 2001. február 8-i száma
33. o.: „amikor a szovjet hadseregek...”, 1944. november 9., újra megjelentetve a *Volkssturmban*, BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/363
34. o.: „betetőzése volt csapataink háborús...”, RGALI, 1403/1/84, 1. o.

1. Berlin az újesztendő hajnalán

38. o.: „Gyorsan tanulj oroszul”, Klemperer, ii., 1944. szeptember 4., 431. o.
38. o.: „*Bleib übrig!*”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 9.
38. o.: „valamilyen száználmas jelmezbálon”, Kardorff, 153. o.
39. o.: Schmidtke, beszélgetések, 2000. július 15.
40. o.: „*Volksgenossenschaft*”, NA, RG, 338 B–338
40. o.: „Oly mélyen hiszek...”, SHAT 7, 128. o.
40. o.: az ellenséges erőfölény arányszámai, AWS, 86. o.
42. o.: „Ez a legnagyobb család...”, Guderian, 310–311. old.
43. o.: „Tudom, hogy a háborút elveszítettük”, Below, 398. o.

43. o.: „újévi jókívánságaikat”, uo. 399. o.
43. o.: Hitler örültségéről és Göring me- neküléséről szóló híresztelések, SHAT 7, 128. o.
43. o.: Goebbels vacsorája, Oven, 198. o.
44. o.: külföldi orvosok, HUA-CD, 2600. Charité Dir. 421–24./Bd x., 125. o.
44. o.: „katasztrofális veszteségekről”, BA-MA, 218, 3., 725–49. o.

2. „Kártyavár” a Visztulánál

47. o.: 6,7 millió ember, *IVMV*, 38. o.
47. o.: „Elvesztünk...”, SHAT 7, 128. o.
47. o.: „Már nem Hitlerért, nem is...”, Sajer, 382. o.
47. o.: „Nem kell félnetek...”, CAMO, 233/2374/337, 64. o.
48. o.: támadás karácsony előtt, CAMO, 233/2374/337, 64. o.
48. o.: „Führerem, ne higgye el...”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
48. o.: „totális hülyeségek”, Guderian, 315. o.
49. o.: „orosz időjárásnak”, Schaal tábornok kihallgatása, 1946. február 20., 2. iroda, SHAT 7, P 163
49. o.: „furcsa telet”, Sztálin Harrimannek 1944. december 14-én, NA, RG, 334/309-es bejegyzés/2. doboz
49. o.: „heves esőzések és havas eső...”, RGVA, 38680/1/3, 40. o.

49. o.: „Akkoriban”, idézi Szenyavszkaja, 2000, 174. o.
49. o.: „A szovjet gyalogsági katona...” és „Első fázis...”, Szenyavszkaja, 1995, 111. o.
50. o.: „egy személyben huszároknak, tüzereknek...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 221. o.
50. o.: „Ki mint vet, úgy arat.” RGALI, 1710/3/47, 19. o.
50. o.: „zavart...”, *VOV*, iii., 232. o.
50. o.: Konsztantij Rokosszovszkij, a kiegészítő információkért rendkívül hálás vagyok Norman Daviesnek
51. o.: „Miért szégyenítnek meg így?”, Rokosszovszkij, 297. o.
51. o.: „Nagyon jól tudom...”, Zsukov, 174. o.
51. o.: „apró, gonosz szeme...”, Betija, 130. o.
51. o.: korszuni katlan, lásd még Erickson, 177–9. o.
52. o.: Tizenhatodik páncélosadosztály, 21. hadsereg, CAMO, 233/2374/337, 70. o.
52. o.: „tűzvihar”, Liebisches ezredes, AWS, 617. o.
52. o.: „Előre a fasiszták bűvőhelyére!”, *VOV*, iii., 236. o.
52. o.: „Arany”, Konyev, 5. o.
53. o.: „lánctalpasakkal”, CAMO, 307/15733/3, 37–8. o.
53. o.: „két vagy esetleg három órát”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 237–8. o.
53. o.: „a keletről jelentett nagyszabású előrenyomulás...”, Bormann naplója, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
54. o.: „nagy örültség”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/ 2. doboz
54. o.: „január 8-a vagy 10-e körül meg lehetett volna indítani”, *ViZs* 93, No. 6, 30–31. o.
55. o.: „Sztálin hangsúlyozta...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/ 2. doboz
55. o.: „Milyen jó volt az élet...”, RGALI, 1710/3/47, 14. o.
55. o.: „Tankjaink gyorsabban haladnak előre...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 237–8. o.
56. o.: „Azonnal állítsanak le mindent!”, Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.
56. o.: „Azon az estén”, Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.
57. o.: „a helyzet keleten...”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
57. o.: „fél órával azelőtt, hogy...”, Guderian, 327. o.
57. o.: „Láttuk Varsó pusztulását...”, Klocskov, 28. o.
57. o.: Varsó népességére vonatkozó adatok, *VOV*, iii., 240. o.
57. o.: „törött téglák hullámozó vörös tengere lett...”, Grosszman, *Krasznoj Zvezda*, február 9.

3. Tűz, vas és „nemes düh”

59. o.: „nemes düh”, a „Szent háború” című hazafias dalból: „Ébredj, hatalmas ország / indulj a végső harcra / a sötét fasiszta erők, / gyalázatos hordája ellen. / Engedd, hogy a nemes düh / elöntsön Téged, / megkezdődött a nép háborúja, / a szent háború.
59. o.: „hadtudományok doktora”, Ehrenburg, 100. o.
59. o.: „Az önjáró ütegek...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/47, 14. o.
59. o.: „Lehetetlen őt megérteni...”, Ehrenburg, 100. o.
60. o.: „a zsidó Ilja...”, január 16., BA-B, R55/793, 9. o.
60. o.: „Volt idő”, *Krasznoj Zvezda*, 1944. november 25.
60. o.: „a támadásnak tökéletesen kedvező időjárási körülmények...”, Felzmann, a tüzéség tábornoka, XXVII. hadtest, NA, RG 338, D-281
61. o.: Walter Beier, Ramm, 1994, 164. o.

62. o.: a „második Sztálinként”, Kershaw, 2000, 406. o.
62. o.: hatvankét megerősített és meggyilkolt asszony és lány, Dönhoff, 18. o.
62. o.: „A Vörös Hadsereg katonái...”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 22. o.
63. o.: „...folytatott propagandatevékenységet”, Kopelev, 10. o.
63. o.: „sok német úgy véli...”, Tkacszenko Berijának, GARF, 9401/2/94, 87. o.
64. o.: „Tessék, Vera”, CAMO, 372/6570/76, idézi Szenyavszkaja, 1995, 99. o.
64. o.: „saját kezűleg lőtte agyon...”, Kopelev, 56. o.
64. o.: „Amikor valódi haragot ébresztünk...”, CAMO, 372/6570/78, 199–203. o.
64. o.: „Katonáink viselkedése...”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 42. o.
65. o.: „kétségbeesett sikoltozásra”, Kopelev, 50. o.
65. o.: „Mindannyian a szoknyájukat emelték...”, Malcev, beszélgetések, 2001. október 29.
65. o.: „Bajtársaink annyira szexéhesek voltak”, Werth, 964. o.
65. o.: „a megszállt német területeken a zsákmányolt alkohol elfogyasztásából eredő tömeges mérgezésekről...”, RGVA, 32925/1/100, 58. o.
65. o.: „Az orosz katona...”, Bark és Gress, 33. o.
66. o.: „A parancsuralmi rendszerek szélsőséges kegyetlensége”, *Élet és halál*, 241. o.
66. o.: „elszemélytelenedését”, Kon, 23. o.
66. o.: „laktanya-erotikát”, Jurij Poljakov, idézi Kon, 26. o.
67. o.: „Még a fák is ellenségnek minősültek”, Kovaljenko, beszélgetések, 1999. szeptember 21.
67. o.: „Tábornagy elvtárs”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 22. o.
67. o.: „hát hogyan kellene bánnunk velük...”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 26. old
68. o.: „felháborodtak az ott talált bőségen és gazdagságon”, Scseglov, 299. o.
68. o.: Rádió, lásd Szolzsenyicin, 2000, 125. o.
68. o.: „politikailag nem helytálló következtetéseket”, CAMO, 372/6570/76, 92–4. o.
68. o.: „...szovjetellenes idézetek”, CAMO, 372/6570/68, 12. o.
68. o.: „El sem tudjátok képzelni...”, Ny. Resetnyikova, február 9., idézi Szenyavszkaja, 2000, 180–81. o.
68. o.: „Először azt hittük...”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17
69. o.: „zsúfolt piactérhez”, Szolzsenyicin, 1983, 67. o.
69. o.: „gyakorlatilag közvetlenül...”, Kopelev, 52. o.
69. o.: „Az oroszok teljesen...”, Krivenko Berijának, Leonyid Resin, „Tovaris Ehrenburg uprosajet: The Real Story of the Famous Pravda Article”, *Novoje Vremja*, 1994, 8. szám
70. o.: „Elmenekültek...”, idézi Szenyavszkaja, 2000, 273. o.
70. o.: „csak nagyon kevés német maradt...”, Sikin Alekszandrovnak, január 28., RGASZPI, 17/125/320, 18. o.
70. o.: „Kedves Apu!”, Scseglov, 289. o.
70. o.: Frische Nehrung, BA-B, R55/616, 184. o.
71. o.: „a szekereken utazókat...”, KA-FU, EI: 18, 6. köt.
71. o.: „A többség 18–35 év közötti nő volt”, GARF, 9401/2/93, 343. o.
71. o.: másfél millió szovjet zsidó, Merri-dale, 293. o.

4. A nagy téli offenzíva

73. o.: „A katona a nép gyermeke”, Blumentritt tábornok, NA, RG 338 B-338
73. o.: „Engedjétek a férjünket...”, Szerov Berijának, GARF, 9401/2/93, 334. o.
73. o.: „Vámpírok! Vámpírok!”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
73. o.: „Addig nem tesszük le a fegyvert...”, KA-FU, EI: 18, 6. köt.
73. o.: „vézhelyzet esetére”, HUA-CD, 2600 Charité Dir. 421-24/1 Bd x, 114, 115. o.
74. o.: „A Führer hívószava...”, NA, RG 338, B-627
74. o.: „A világ népei...”, SHAT 7, P 128, Direction Générale et Inspection des P. G. de l'Axe, Paris, február 2.
74. o.: „Az emberek túlnyomó része...”, NA, RG 338, B-627
74. o.: „vezessenek be biztonsági intézkedéseket...”, BA-B, R55/995, 166. o.
75. o.: „Hófehér arcuk”, Kee, 228–9. o.
75. o.: „külső fizikai jellemzői...”, Duffy, 45. o.
76. o.: „azok a sötétben kevésbé sebezhetők...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 65. o.
76. o.: Hét óra hosszú megbeszélés, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
77. o.: „Nem pihenhet meg...”, Klocskov, 31. o.
77. o.: „fegyelmetzett német hadifoglyok”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/47, 3. o.
77. o.: „kíméletlenül, de jogosan”, Csujkov, 91. o.
78. o.: NKVD-egységek, Mesik Berijának, január 27., GARF, 9401/2/92, 263. o.
79. o.: „megparancsolták az összes beérkező fogolynak”, RGA-SPI, 17/125/323, 73. o.
80. o.: „komoly vétség”, Krockow, 45. o.
80. o.: „Összepréselt alakok...”, Libussa von Oldershausen, idézi uo, 48–9. o.
80. o.: „normális időkből”, január 30., BA-B, R55/616, 158. o.
80. o.: Ilse Braun, Gun, 237–8. o.
81. o.: „az evakuált területekről mintegy 4 millió...”, január 29., BA-B, R55/616, 153. o.
81. o.: 7 millió, február 11., BA-B, R55/616, 183. o.
81. o.: 8,35 millió, február 19., BA-B, R55/616, 211. o. Ebbe beletartozik Kelet-Poroszország, 1,635 millió; Danzig és Nyugat-Poroszország, 480 000; Pomeránia, 881 000; Warthvidék, 923 000; Alsó-Szászország, 2,955 millió; és Felső-Szászország, 745 000
81. o.: „A Friedrichstrasse vasútállomás...”, Menzel, 116. o.
81. o.: „A liftet kutyák és zsidók...”, Löwenstein, beszélgetések, 2000. július 14.
81. o.: „fertőző betegségeket...”, BA-B, R55/916, 57. o.
82. o.: 1800 civil és 1200 sebesült, BA-B, R55/616, 155. o.
83. o.: „több mint 6000 hitleristát...”, *Wilhelm Gustloff* és Marineszko, Szenyavszkaja, 2000, 225. o.
83. o.: „a birodalom megmentése érdekében”, BA-B, R55/616, 157. o.
84. o.: „Szörnyű állapotban voltak”, BA-B, R55/616
84. o.: „Azon a véleményen van”, február 18., BA-B, R55/616, 208. o.
84. o.: Csehek reakciója, március 10., BA-B, R55/616, 243. o.
84. o.: „vezérkari rendszert”, Guderian, 397. o.
84. o.: Hans Georg Eismann ezredes visszaemlékezése, BA-MA, M Sg1/976
85. o.: „egy vak ember beszélt volna”, BA-MA, M Sg1/976, 14. o.
86. o.: „Ahol egyszer német katona...”, BA-MA, M Sg1/976, 32. o.

87. o.: „ezek a Hitlerék és Himmlerek”, Krockow, 51–4. o.

5. Előretörés az Odera irányába

89. o.: „hisztéria és a káosz”, Kardorff, 281. o.
90. o.: „Ne is gyere vissza...”, Feuersenger, 206. o.
90. o.: Minisztériumok dolgozóinak kimenekítése, NA, 740.0011 EW/4–2445
90. o.: Kivégzések, lásd Rürup (szerk.), 1997, 167–71. o.
90. o.: „Annyira össze volt néha görnyedve...”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
92. o.: Eva Braun, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4. és Maizière, 1999. október 9.
92. o.: fehér hálózóvet, Konyev, 38–9. o.
93. o.: „Erőt a félelemből”, Thorwald, 1950, 103. o.
93. o.: „korrekt módon viselkedtek...”, KA-FU, EI: 18, 6. köt
93. o.: „nem alkalmas a harcra...”, RGVA, 32891/1/123, 6. o.
94. o.: Bresloui menekültek gyalogosan, lásd Thorwald, 1950, 109–13. o.
95. o.: Hetven és 100 kilométer, CAMO, 233/2307/189, 78. o.
95. o.: „Amikor eléri az Oderát...”, Zsukov, iv., 194. o.
95. o.: Łódźi gettó, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/49
95. o.: „Az 1. lengyel hadsereg katonái...”, GARF, 9401/2/93, 334. o.
96. o.: „Azok a német civilek”, RGALI, 1710/3/51, 227. o.
97. o.: „Csujkov egy hideg...”, RGALI, 1710/3/51, 229. o.
97. o.: „Csujkov hallgatja...”, RGALI, 1710/3/51, 230. o.
97. o.: Csujkov megüti a tisztet, Merezszo, beszélgetések, 1999. november 10.
97. o.: „Egy erdőből léptünk ki”, Klocskov, beszélgetések, 2000. július 25., és Klocskov, 34–5. o.
98. o.: „Reszkess, fasiszta...”, 8. gárdahadsereg, CAMO, 345/5502/93, 412. o.
98. o.: „Minden lángol...”, RGALI, 1710/3/51, 231. o.
98. o.: „tankokkal van tele”, BA-MA, RH 19XV/9b, 172. o.
98. o.: Tigris tankok, BA-MA, M Sg1/976, 39 old.
99. o.: „*Tod und Strafe für Pflichtvergessenheit*”, BA-MA, RH 19XV/9b, 193. o.
99. o.: Élelem a visszavonuló katonáknak, BA-MA, RH 19XV/9b, 195. o.
99. o.: „Az Úristen...”, BA-MA, RH 19XV/28, 1–4. o.
99. o.: „A fogságban lévő német tábornokok...”, Petrov és Kobulov Berijának, január 30., GARF, 9401/2/92, 283 8. o.
100. o.: Klienitz elfoglalása, Le Tissier, Zsukov az Oderánál, 35. o.
100. o.: „A boldog családi körben eltöltött...”, Walter Beier, Ramm, 1994, 165. o.
101. o.: „Sztálin ante portas”, Oven, 229. o.
101. o.: Grossdeutschland Wachregiment, Harald Arndt Obergefreiter, idézi Ramm, 1994, 268. o.
102. o.: „A hűség a becsületünk”, Baumgart, idézi uo., 61. o.
102. o.: „érezhetően bajtársiatlan magatartás”, BA-MA, 332, 656., 709–11. o.
103. o.: „lelkesen és fanatikusan”, BA-B, R55/1305
103. o.: *Panzerjagd* hadosztály, Guderian, 411. o.
103. o.: „*ein absoluter Schwindel*”, BA-B R55/916, 63. o.
103. o.: „politikai vezetők”, BLHA, Pr. Br. Rep. 61B/20
104. o.: „Aranyfácános”, Kardorff, 291. o.
104. o.: „Bombatámadásban károsodtak”, Bormann naplója, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.

105. o.: „Evakuálási jelentésben”, február 10., BA-B R55/616, 172. o.

6. Kelet és Nyugat

107. o.: Szállás Jaltán, Alanbrooke, 657. o.
 108. o.: „Hádész Riviérájának”, Gilbert, 1187. o.
 109. o.: „a német ipari berendezések és vagyontárgyak módszeres lefoglalása”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 22. o.
 110. o.: „Valóban becsület kérdése”, *Teheran. Jalta. Potsdam. Szbornyik dokumentov*, Moszkva, 1970, 22. o., idézi Volkogonov, 489. o.
 111. o.: Budapest eleste, lásd Erickson, 508. o.
 112. o.: Megtorló intézkedések a foglyok ellen, lásd Kershaw, 2000, 779. o.
 112. o.: Soron kívüli eltávozás Drezdába, Genscher, beszélgetések, 2000. szeptember 4.
 112. o.: Áradások a Rajnán, Eisenhower, 406–7. o.
 113. o.: „Tudok banni Sztálinnal”, Murphy, 233. o.
 113. o.: „megkerülve így a Nyugati falat”, Deane, 1944. december 25., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
 113. o.: „Sokkal inkább hasonlítottak...”, Sikin jelentése, RGASZPI 17/125/323, 35–6. o.
 114. o.: Élő célpontok és „sportmenet”, *VOV*, iv., 180. o.
 114. o.: „Mindenkinek van...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/47 4. o.
 115. o.: „Ütjük-vágjuk...”, idézi Sindel (szerk.), 125. o.
 115. o.: „Oroszok vagyunk. Oroszok”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17
 116. o.: „Bizonytalansága katonai vezetőként”, BA-MA, M Sg1/976, 32. o.

117. o.: „de a páncéloshadereg elnevezés”, BA-MA, M Sg1/976, 35. o.
 117. o.: Ebéd a japán nagykövettel, Mai-zière, beszélgetések, 1999. október 9.
 117. o.: „Hinnie kell nekem...”, Guderian, 412. o.
 118. o.: „A Reichsführer-SS férfi...”, uo., 413–15. o.
 120. o.: „A város felett...”, R. Christoph Oberjäger, idézi Ramm, 1994, 186. o.
 120. o.: „azért, hogy nyomorult életét mentse”, GARF, 9401/2/94, 159 65. o.
 120. o.: „a közel négyévtized...”, február 27., BA-MA, 485, 20 755. o.
 120. o.: „Kelet-Poroszország lakosságának jelentős része...”, Tkacsenko Berijának, február 28., GARF, 9401/2/93, 324. o.
 121. o.: „A Führer parancsa értelmében...”, március 10., BA-B, R55/616, 243. o.
 121. o.: „a német koncentrációs táborokban meggyilkolt szovjet, lengyel és más állampolgárok holttesteiből”, Svernyik Molotovnak, GARF, 9401/2/96, 255–61. o.
 121. o.: Stutthofi tábor, RGVA, 32904/1/19
 122. o.: „A németek még nem...”, SHAT 7, P 146
 122. o.: „A harci szellem romokban”, RGALI, 1710/3/47, 25. o.

7. Tisztogatás a mögöttes területeken

123. o.: „Állj! Katonai terület...”, Abakumov Berijának, február 15., GARF, 9401/2/93, 6–15. o.
 123. o.: 57. NKVD-lövészhadosztály, RGVA, 38680/1/3, 4. o.
 123. o.: „egy vérfoltos futószőnyeget terítették le a földre”, Szolzsenyicin, 1974, 126. o.

124. o.: „a Führer biztonságáért felelős zászlóalj”, Hans Rattenhuber kihallgatási jegyzőkönyve (SZMERS), *Vojen-neje Arhivi Rossziji*, No. 1, 1993, 355. o.
 124. o.: „Szerintem hasznos lenne...”, GARF, 9401/2/93, 15. o.
 125. o.: „nélkülözhetetlenek”, Sztálin Teddemek és Bullnak, január 25., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
 125. o.: „szabotőr és terrorista”, március 1., GARF, 9401/2/93, 255–9. o.
 125. o.: „szovjetellenes bűncselekménynek”, Berezkov, 1982, 364. o.
 125. o.: „legalább a saját területünket megtisztítottuk”, Kazakova, beszélgetések, 1999. november 6.
 125. o.: „akik közül néhányan...”, Zsukov, iv., 183. o.
 126. o.: Szerov, mint „tanácsadó”, RGVA, 32925/1/100, 143. o.
 126. o.: „ukrán–német nacionalisták”, BA-B, R55/822, 5–8. o.
 126. o.: „vizsgálatot indított Rokosszovszkij rokonsági kapcsolataival”, GARF, 9401/2/94, 61. o.
 127. o.: „a civil személy...”, március 30., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
 127. o.: „A Donald Bridge legénységéért felelősséget vállaló szovjet műszaki századost...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
 127. o.: „a repülő felügyeletével megbízott tiszt, valamint az őnök hanyagsága”, Volkov, az 1. Belorusz front NKVD-alakulatainak helyettes parancsnoka, RGVA, 32925/1/100, 205. o.
 127. o.: „felszállási tilalmat hirdetett minden, a Szovjetunióban...”, Antonov Deane-nek, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
 128. o.: „titkos pékséget”, RGVA, 32891/1/123
 128. o.: „Gyanakodni kezdett...”, RGVA, 32925/1/100, 80. o.
 128. o.: Aknakeresés, március 12., RGVA, 32925/1/297, 8. o.
 128. o.: „banditák felkutatására szolgáló speciális ebeket”, RGVA, 38680/1/12, 114. o.
 128. o.: „a kémelhárításnak kihallgatás céljából átadott terroristákról...”, március 11., GARF, 9401/2/94
 128. o.: „a német hírszerzés által szabotázsakciók végrehajtása céljából hátrahagyott”, RGVA, 38680/1/12, 48. o.
 128. o.: „Kovaljovo faluban német szabotőrök kiképzésére szolgáló...”, Edu-nov alezredes, február 13., RGVA, 32904/1/19, 99. o.
 129. o.: „Az egyik éles szemű katona...”, RGVA, 38686/1/21
 129. o.: „egyes NKVD-egységeknél...”, február 18., 63. NKVD-lövészhadosztály, RGVA, 38686/1/20, 49. o.
 130. o.: „Mindez a banditák és a helyi lakosság részéről tömeges fosztogatáshoz vezet...”, RGVA, 38680/1/4
 130. o.: engedély a sebesülteknek, RGVA, 38686/1/20, 31. o.
 130. o.: 6. gárda-harcokoszihadtest, RGVA, 32904/1/19
 130. o.: „A szovjet katonai...”, BA-B, R55/1296
 131. o.: „a Szovjetunióból jöttek Kelet-Poroszországba...”, 3. Belorusz front, RGVA, 38680/1/4, 255. o.
 131. o.: „Az ittasságra visszavezethető hasonló erőszakos cselekmények...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 230. o.
 131. o.: Öt halott és harmincnégy sebesült, 83. határőrezred, RGVA, 38686/1/21, 45. o.
 131. o.: Rokosszovszkij a forgalmi dugóban, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 31. o.
 131. o.: „mozgósítani kell minden, tizenhét és ötven év közötti, munkára fogható németet...”, RGVA, 32925/1/100, 47. o.
 131. o.: 68 680 német, március 10., GARF, 9401/2/93, 279. o.
 131. o.: „Büdös mocskok, Szibériába in-

- dulj", Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 20. o.
132. o.: „csendőrségként”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/ 2. doboz
132. o.: „hazatelepült lengyel nők szállására”, RGVA, 38680/1/3, 104. o.
132. o.: „a németek és különösen a nők körében...”, GARF, 9401/2/94, 88. o.
132. o.: „erkölcstelen esetnek”, RGVA, 38686/1/26, 36. o.
132. o.: „A felszabadító hadseregben egyre gyakrabban előforduló negatív jelenség”, Szenyavszkaja, 2000, 184. o.
132. o.: Kényszermunkára elhurcolt ukrán lányok, RGVA-SA, 1382/1/62
133. o.: „Február 24-e éjszakáján...”, „egy ismeretlen főhadnagy...”, RGASZPI, 17/125/314
134. o.: „eladták magukat a németeknek...”, Inozemszlyev, 204. o.
134. o.: „német babának”, idézi Szenyavszkaja, 1995, 181. o.
134. o.: „becsületes és méltóságteljes szovjet nő”, CAMO, 372/6570/76 és 372/6570/68
134. o.: A katonanőkkel szembeni kegyetlen bánásmód 1944-től, Rzevszkaja, beszélgetések, 2001. október 28.
135. o.: „Például az 1926-ban született Eva Stuhl...”, RGASZPI, 17/125/314, 44–45. o.
135. o.: 49 500 szovjet állampolgár, Alekszandrovnak, február 20., 17/125/320, 36. o.
135. o.: 4 millió, RGASZPI, 17/125/314
136. o.: „Mi lesz a státusuk?”, RGASZPI, 17/125/314, 33. o.
136. o.: Oppelni incidens, március 7., KA-FU, EI: 18, 6. kötet
136. o.: „Nem ezek a szerencsétlenek árulták el ugyanis hazájukat...”, Szolzenyicin, 1974, 240. o.
137. o.: Több mint egymillió Hiwi, CAMO, 2/176495/378, 32–3. o.
137. o.: „Vlaszov egységének tagjait...”, VOV, iv., 158. o.

137. o.: „Az Orjólból érkezett végez...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/47, 1. o.
137. o.: Tábori örök, RGVA, 32904/1/19, 274–5. o.
137. o.: „Egyformán kell bánni az összes hadifogollyal”, 63. NKVD-lövész-hadosztály, RGVA, 38686/1/20
137. o.: „Bajtárs!...”, Eugene Schirinkine, július 31., SHAT 7, P 128
137. o.: Állampolgári jogok helyreállítása, VOV, iv., 161. o.
137. o.: „Katona elvtársak...”, RGASZPI, 17/125/310, 10. o.

8. Pomeránia és az oderai hídfőállás

139. o.: „sarokpillér”, Duffy, 187. o.
140. o.: Morgunov ezredes, VOV, iii., 252. o.
140. o.: „A támadás sikerének...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 230. o.
140. o.: Krukenberg és az SS *Charlemagne*, BA-MA, MSg1/1283 és Fenet, beszélgetések, 1999. május 19.
140. o.: „Weiss éppúgy hazug disznó...”, BA-MA, MSg1/976, 67. o.
140. o.: „olyan állapotban akarja visszakapni, ahogy átadta”, Erickson, 522. o.
141. o.: „Indul a menetoszlop!”, Krockow, 61. o.
143. o.: „Nincs szándékomban...”, Boldt, 81. o., helyreigazította Freytag von Loringhoven, 2001. szeptember
144. o.: szállítóhajók, március 22-i jelentés, BA-B, R55/616, 248. o.
144. o.: „Noha egy gyermek születése...”, Sajer, 541. o.
144. o.: „A rendkívüli események...”, április 12-i jelentés, CAMO, 372/6570/68, 17–20. o.
145. o.: „teljességgel lehetetlen...”, RGALI, 2217/2/17, 42. o.

145. o.: „túl büszkék”, RGALI, 2217/2/17, 39. o.
145. o.: „Át kellett engednem magam...”, Krockow, 99. o.
146. o.: „Azért lógok itt...”, uo., 76. o.
146. o.: Herr von Livonius, uo., 114–15. o.
146. o.: „Énekelnek a madarak...”, Agranyenko feljegyzései, RGALI, 2217/2/17, 42. o.
148. o.: „barátságukról és együttműködési készségükről biztosították az oroszokat”, CAMO, 233/2374/337, 158. o.
148. o.: „A harci szellemet teljesen...”, CAMO, 233/2374/337, 124. o.
148. o.: „az evakuált területeken német katonák által elkövetett fosztogatásoknak”, március 24., IFZ, MA 127/2, 13 025. o.
149. o.: Huszonkét halálos ítélet, CAMO, 236/2675/339, 65. o.
149. o.: „Schörner vezérezredes...”, CAMO, 236/2675/339, 60. o.
149. o.: „vétkes gondatlanság”, CAMO, 233/2374/194, 8. o.
149. o.: „eltávozott, hogy pihenjen...”, CAMO, 233/2374/194, 9. o.
150. o.: „Az első vasdaráb...”, idézi Szenyavszkaja, 2000, 236. o.
150. o.: „Az élőállatot nem megfelelően...”, RGVA, 32891/1/391, 345–6. o.
151. o.: Észtek és ukránok, 21. hadsereg politikai osztálya, CAMO, 236/2675/339
151. o.: „A fürdőszoba...”, BA-MA, MSg1/976, 39. o.
152. o.: „hozzá nem értő, gyáva tábornokokról...”, BA-MA, MSg1/976
152. o.: „a hadbírósnak a legszigorúbb büntetést kell...”, február 4., GARF, 9401/2/94, 163. o.
152. o.: „1 Unteroffizier und...”, IFZ, MA 325
152. o.: „gyávaságot és a defetizmust”, IFZ, Fa 600, 14. o.
152. o.: „A katonák vezetőinek mindenek-

- előtt kötelessége...”, március 13., IFZ, MA 127/2, 13 031–2. o.
153. o.: „Őn a hadseregcsoport új főparancsnoka...”, BA-MA, MSg1/976, 31. o.
153. o.: „ennek ellenére sem tudtak semmi rosszat mondani...”, KA-FU, EI: 18, 6. kötet
154. o.: „húsz olyan, katonai rendőrök által...”, KA-FU, EI: 18, 6. kötet
154. o.: „a kimerültségtől rendkívül fásultak”, február 16., KA-FU, EI: 18, 6. kötet
154. o.: tűzérési megfigyelőállások és víz alatti hidak, SHAT 7, P 163
154. o.: „Az egész háború során...”, BA-MA, MSg1/976, 61. o.
155. o.: Szekerek begyűjtése, BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/443
155. o.: „a háborús bűnökkel egyenértékű tett”, február 21., BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/38
155. o.: „határozottan foglaltak állást a prominens személyiségek...”, március 14-i jelentés dr. Naumann részére, IFZ Fa 600, 14. o.
155. o.: „A front friss levegője...”, BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/16, Gauleitung Mark Brandenburg
155. o.: „40 000 fanatikus önkéntessel”, Guderian, 420. o.
156. o.: „krétafehér arcáról”, BA-MA, MSg1 784, 2. o.
156. o.: „azok az utolsó fegyverek és...”, Schwarz, idézi Gosztonyi, 92. o.
156. o.: „gondolataiba merülve”, Kempka, idézi uo., 93. o.

9. Cél: Berlin

157. o.: „Jakov sohasem fog...”, Zsukov, iv., 215. o.
157. o.: „szabad és bátor emberként”, GARF, 9401/2/93, 276. o.

158. o.: „nagyon elégedett”, Zsukov, iv, 215. o.
158. o.: „amikor a Berlin elleni hadműveleten dolgoztunk...”, uo., 218. o.
158. o.: „a szövetséges előrenyomulás fő-tengelye...”, 1944. október 14., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
158. o.: találkozó Sztálin dácájában, 1942. május, Zaloga, 13–19. o.
159. o.: „Vírusháznak”, Dr. Engel, beszélgetések, FU-archívum, 2001. október 8.
159. o.: „akié Berlin...”, idézi CAMO, 233/2356/5804, 320–21. o.
160. o.: „Semmi kétség...”, Alanbrooke, 669. o.
160. o.: „Figyelembe véve a szovjetek jelentős...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/3. doboz
160. o.: „Konfliktusa Montyval...”, március 6., Alanbrooke, 669. o.
161. o.: Tedderrel nem egyeztet, NA, RG 218 JCS 16. doboz
161. o.: „Berlin mint a még fennálló német nagyhatalom szimbóluma, politikai és pszichológiai...”, Eisenhower, 433. o.
161. o.: „hadseregeink semmilyen vagy csak elenyésző ellenállással találkoz-nak...”, március 25., Churchill feljegyzései, 20/209, Gilbert, 264. o.
162. o.: „amerikai légierő egyes tagjai által elkövetett bűncselekménynek...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
162. o.: „Sokkal tartozunk Hitlernek...”, Eisenhower, 431. o.
162. o.: „kizárólag hadászati természetű kérdésekben...”, uo., 401. o.
163. o.: „Berlin többé nem volt...”, Eisenhower Marshallnak, március 30., idézi uo., 438. o.
164. o.: „A német front nyugaton...”, teljes beszélgetés, Zsukov, iv., 223–6. o.
165. o.: „Sztálin angol és orosz nyelven egyaránt megkapta...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz

165. o.: „Tudják, hogyan alakul a...”, Konyev, 79. o.
166. o.: „Amennyiben”, Zsukov, iv., 226. o.
166. o.: „a lehető legrövidebb időn belül...”, VOV, iii., 267. o.
166. o.: „A *Sztavka*”, uo., 269. o.
166. o.: „teljesen egybeesnek”, uo.

10. A kamarilla és a vezérkar

167. o.: „A britek részben...”, március 16., KA-FU, EI: 18, 6. kötet
168. o.: „Ha a próbálkozás...”, KA-FU, EI: 18, 6. kötet
168. o.: „éppen a romok között sétálgattott...”, Guderian, 426. o.
169. o.: „Németországban a legalkalmatlanabb ember...”, BA-MA, MSg1/976, 78. o.
169. o.: „Hitler csendben volt...”, Maizière, beszélgetések, 1999. október 9.
170. o.: „Ez a magyarországi útja...”, Guderian, 420. o.
170. o.: „Ma tényleg megmondom neki...”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
170. o.: „*Meine Herren*...”, BA-MA, MSg1/976, 99. o.
170. o.: „jéghideg, érzelemmentes”, BA-MA, MSg1/976, 107. o.
170. o.: „Hitler egyre sápadtabb lett...”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4. – a szemtanúk beszámolója az esetről néhány részletben eltérnek; ez a leírás elsősorban Guderian és Freytag von Loringhoven beszámolójára támaszkodik
171. o.: „feszültség és révület keverékeként...”, Maizière, beszélgetések, 1999. október 9.
171. o.: „Éz az alacsony, szemüveges...”, BA-MA, MSg1/976, 70. o.
171. o.: „Bármilyen történjen is, barátok kell, hogy maradjunk...”, BA-MA, MSg1/1207

171. o.: „az embert, aki a fehérből is képes feketét csinálni...”, Heintici feljegyzései, BA-MA, MSg2/4231
172. o.: „A háborúnak mindenféleképpen vége”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
172. o.: „*Hitlerjunge Quex*”, BA-MA, MSg1/976, 75. o.
172. o.: „kölcsonös bizalomról...”, BA-MA, MSg1/976, 62. o.
173. o.: „Este Eva Braun vonattal...”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
173. o.: „biztonsági okokból”, IFZ, MA 127/2, 13 024. o.
173. o.: „veszélyes” és olasz kényszermunkások, lásd Gellately, 237–8. o.
174. o.: „a birodalom területén minden katonai, szállítmányozási, kommunikációs és utánpótlási célokat szolgáló létesítményt...”, IMT, xli., 430–31. o.
174. o.: „Ezúttal írásban...”, idézi Sereny, 485–6. o.
174. o.: „Jelentéseket kapok...”, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
174. o.: „ne veszítse el a fejét”, Sereny, 491. o.
174. o.: „lehetetlen feladni a...”, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
175. o.: utasítás terhelességmegszakításokra, IFZ, MA 127/2, 13 042–2. o.
175. o.: Speer és Kinzel, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
175. o.: „szemünkben a porosz tiszt...”, BA-MA, MSg1/976, 92. o.
176. o.: „*Wann kommt der Russe?*”, BA-MA, MSg1/976, 76. o.
176. o.: „vidám kofának...”, BA-MA, MSg1/976, 72. o.
177. o.: „*Der 800 000 Mann-Plan*”, IFZ, MA 305
177. o.: „Elég egyszerű volt...”, BA-MA, MSg1/976, 116. o.
177. o.: „dr. Kaltenbrunnerrel”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.

177. o.: Kaltenbrunner és Dáriusz, március 15., BA-B, R55/1394, 195. o.
177. o.: „aki társ a szenvedésben”, Tillery, idézi Ramm, 1994, 27. o.
178. o.: „Az élet olyan, mint egy gyerek-ing...”, Gall, beszélgetések, 1999. november 2.
178. o.: „*gemütlich*” bunkereket, idézi Ramm, 1994, 27. o.
178. o.: „Teljesen örült volt”, Tillery, idézi uo., 29. o.
180. o.: „Egyszer végre a katonaszerencse...”, Laudan, idézi uo., 52. o.
180. o.: „A tisztnek alapvetően kétféle véleménye van...”, CAMO, 236/2675/339, 63. o.
180. o.: „Tisztnek lenni...”, CAMO, 236/2675/339, 63. o.

11. Előkészületek a végső csapásra

181. o.: „A berlini hadművelet...”, CAMO, 233/2374/194, 29. o.
181. o.: Egyenként 4000 embert számláló, Erickson, 476. o.
181. o.: 1944. szeptember 5-ig 1 030 494 főt szállítottak át a Gulágból, GARF, 1914/1/1146, 21. o.
181. o.: Államvédelmi Bizottság, Prikaz No. 7942 SS március 29-én, GARF, 8131/38/236, 34–5. o.
182. o.: „nyomorult halál”, Merridale, 266. o.
182. o.: „megváltotta vérével korábbi bűnét”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.
182. o.: „a fasiszta rabságból szabadult egykori szovjet állampolgárok”, CAMO, 233/2374/194, 11–13. o.
182. o.: „Minden nap...”, CAMO, 233/2374/93, 685. o.
183. o.: „Igaz-e, hogy...”, CAMO, 233/2374/93, 700–701. o.

183. o.: „A nem megfelelő vezetés...”, RGVA, 38686/1/20, 21. o.
183. o.: „ezeket [a függönyöket] az ellenőrző pontokon...”, április 7., RGVA, 32925/1/100, 174. o.
183. o.: „Harckésztség ellenőrzéséért”, RGVA, 36860/1/16
183. o.: „Eléggé kétkedve fogadták...”, Szenyavszkaja, 2000, 236. o.
184. o.: „A balesetek azért következnek be...”, RGVA, 38686/1/20, 26. o.
184. o.: „Egyetlen hiba...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2001. június 16.
184. o.: „Vörös Hadsereg katonája...”, Werth, 964., 965. o.
184. o.: „Nézzétek, hogyan bánnak a németek...”, Eugene Schirinkine, július 31., SHAT 7, P 128
184. o.: „Katonáink rendkívül...”, Gall, beszélgetések, 1999. november 2.
185. o.: „Táborba visznek...”, CAMO, 236/2675/267, 67–8. o.
185. o.: „bosszúnyílvántartás”, CAMO, 233/2374/194, 24. o.
185. o.: „Volt egy jelmondat, amit...”, Kazakova, beszélgetések, 1999. november 6.
186. o.: Levelek elemzése, Gall, beszélgetések, 1999. november 2.
186. o.: „Kizárólag a Führer személyes utasítására...”, KA-FU, EI: 18, 6. kötet
186. o.: vegyi fegyverek, RGVA, 32891/1/384, 19. o.
186. o.: „kétségbeesés fegyverének”, Donovan a külügyminiszternek, április 1., NA, 740.0011 EW/4-145
186. o.: „vegyi háború”, Speer kihallgatása, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
187. o.: Panzerfaustok kipróbálása, Beljaev, beszélgetések, 2000. július 29.
190. o.: „Minden bolsevik...”, április 9-i jelentés, SHAT 7, P 102
190. o.: „A házakban, melyekre fehér zászlót tűztek ki, minden férfit...”, április 9-i jelentés, SHAT 7, P 102
190. o.: „Ismerjük az ellenség terveit...”, dr. Naumann Staatssekretär, BA-MA, RH19/XV/9a, 94. o.
191. o.: „korlátozza kizárólag propagandamunkára”, NA, RG260 OMGUS, 390 41/7/5-6 A2/s4-es csomag
191. o.: „Mi, németek nem vagyunk...”, névtelen szerző, 126. o.
192. o.: „Hiszünk a győzelemben!”, Kleine és Stimpel, 9. o.
192. o.: „Heil Hitler!”, április 21., 2. iroda, SHAT 7, P 128
192. o.: „elképzeléssel sem rendelkeztek arra vonatkozóan...”, Halder, NA, RG 338 Ms P-136
192. o.: „Ilyen kiskorú gyerekek már nincsenek...”, BA-MA, MSg1/976
193. o.: „A kiűritést...”, Hans Refior Oberst, BA-MA, MSg1/976
193. o.: „ez a rengeteg rövidlító és vérszomjas bürokrata...”, Hans Refior Oberst, BA-MA, MSg1/976
193. o.: „tudták, hogy mi a kötelességük”, NA, RG 338 Ms P-136
194. o.: „a német bürokrácia mesterművének számított”, BA-MA, MSg1/976, 3. o.
194. o.: „Azoknak az örülteknek Berlinben...”, BA-MA, MSg1/976, 15. o.
194. o.: „A kilencedik hadsereg az...”, BA-MA, MSg1/976, 15. o.
195. o.: „A Führer korábban azt mondta...”, Goebbels beszéde, február 20., BA-B, R55/916, 91. o.
195. o.: Schmidtke, beszélgetések, 2000. július 15.
195. o.: „Ésküszöm, hogy...”, IfZ, MA 485, 20 755. o.
196. o.: „Roosevelt és Churchill táviratait a feladástól számított két órán belül képesek megfejteni”, „Teljes a kétségbeesés...”, KA-FU, EI: 18, 6. kötet

12. A kegyelemdöfésre várva

189. o.: „Tegnap”, Juhlin-Dannfel őrnagy, április 4., KA-FU, EI: 18, 6. kötet

196. o.: Baumgart, idézi Ramm, 1994, 65. o.
197. o.: *Volkshandgranate* 45, SHAT 7, P 102
197. o.: „tekintete okos”, BA-MA, MSg1/976, 100. o.
198. o.: Bunyacsenko tábornok, Fröhlich, 256. o.
198. o.: „jobb módon fogják”, BA-MA, MSg1/976, 100. o. és BA-MA, N53/76, 17. o.
198. o.: 200. lövészadosztály, N. M. Ramanicev, „Iz opita peregruppirovki armii pri podgotovke Berlinszkoj operacii”. *Vizr*, No. 8, 1979
198. o.: „csak akkor érnek Berlinbe...”, Klocskov, 72. o.
198. o.: „Egyes dezertőrök elveszik a szereket...”, április 7., RGVA, 38686/1/21P.40
198. o.: 355 katonaszökevény, RGVA, 32891/1/120, 250. o.
198. o.: „Sok katona...”, RGVA, 32925/1/100, 184. o.
199. o.: „alig a fele volt alkalmas...”, Berija Sztálinnak, GARF, 9401/2/95, 253–68. o.
199. o.: Menetüktől leszakadók, április 11., RGVA, 32925/1/130, 240. o.
199. o.: „Helló, papa, mama, Sura és...”, idézi Sindel (szerk.), 158–9. o.
200. o.: „Lassan haladunk előre, a németek...”, CAMO, 233/2374/92, 331. o.
200. o.: „Komszomolec”, CAMO, 236/2675/440, 6–8. o.
200. o.: „az összes kommunistának kötelessége...”, CAMO, 233/2374/93, 652. o.
200. o.: Tüzér ezredek, CAMO, 233/2374/93, 652. o.
200. o.: „a helyi lakosságot...”, CAMO, 233/2374/93, 695. o.
200. o.: „romhalmazzá változtatta”, Inozemsztyev, 196. o.
201. o.: „A bekerített katonák Königsbergben...”, RGVA, 38680/1/3, 68. o.
201. o.: „A légierő nagyon...”, Inozemsztyev, 196. o.
201. o.: „Egy bronz Bismarck...”, uo., 201. o.
201. o.: *Goya* kórházahajó, Duffy, 291. o.
202. o.: „A kilencedik hadsereg frontján...”, BA-MA, RH19/XV/9a, 97. o.
202. o.: „A Führer szerint a szovjetek...”, BA-MA, RH19/XV/9a, 207. o.
202. o.: „a Führer ösztönösen érzi...”, BA-MA, RH19/XV/9a, 221. o.
202. o.: „A koncert egy másik...”, Below, 409. o.
202. o.: Hitlerjugend és a ciánkapszulák, Sereny, 507. o.
202. o.: „Az emberek arcán rémület tükröződött...”, Szenyavszkaja, 2000, 275. o.

13. Amerikaiak az Elba partján

205. o.: „az optimista berliniek angolul...”, elfogott levél, Willi Klein Hans Gerl örveztőnek, idézi Ehrenburg, *Krasznaja Zvezda*, 1944. november 25.
205. o.: „ugyan Németország elvesztette a háborút...”, Papen kihallgatási jegyzőkönyve, NA, 740.0011 EW/4-2445
206. o.: „És most merre veszi az irányt Alex...”, Bolling, idézi Ryan, 229. o.
206. o.: „A bolsevikok közel járnak Bécshez...”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
206. o.: Lipcse környéki tömeges mészárlások, Claude Merry százados jelentése, április 28., SHAT 8, P 22
207. o.: „A feltárt adatok alapján...”, március 8-i jelentés, NA, 740.0011 EW/3-845
207. o.: „Nincs gyorsajtás...”, SHAT 8, P 27
207. o.: „Fosztogató-hadművelet”, Eliott, 121., 125., 143. o.
207. o.: „Monty nagyon zabos...”, ismeretlen beszámolója, 2000. december 30.

207. o.: „a demokráciáért és a világ szabadságáért vívott élet-halál küzdelemben...”, Elliott, 12. o.
208. o.: „Az amerikai harckocsizók...”, *Krasznaja Zvezda*, április 11., 3. o.
208. o.: „fényképezőgéppel a kezükben hódítottak...”, NA, 740.0011 EW/4-1345
208. o.: „rendben átadná a közigazgatási feladatokat...”, NA, 740.0011 EW/3-2745
209. o.: „semmilyen bizonyíték nem támasztja alá...”, NA, 740.0011 EW/4-2345
210. o.: „Nemrég fogságba esett német tábornokok és más főtiszték kihallgatását...”, április 10-i jelentés, SHAT 7, P 102
210. o.: „*Deutschland, dein...*”, Kardorff, 306. o.
210. o.: „Elég”, *Krasznaja Zvezda*, április 11., 3. o.
211. o.: „nem utasították el a...”, „politikai szempontból károsnak”, lásd Leonid Resin, „*Tovaris Ehbrenburg uprosajet*”, *Novoje Vremja*, 1994, 8. szám
211. o.: „büntetlenséget ígértek azoknak...”, Ehbrenburg, 176., 177. o.
211. o.: „Ehbrenburg elvtárs túlzottan leegyszerűsít”, „*Tovaris Ehbrenburg uprosajet*”, *Pravda*, április 14.
212. o.: „Az ön felesége esetleg megkapja a...”, Abakumov Sztálinnak, március 29., idézi Resin, *Novoje Zemja*, 1994, 8. szám
212. o.: „keményen el kell bánnunk a...”, CAMO, 233/2374/92, 360–61. o.
212. o.: „Ami igazán meglepő volt...”, Szojuz veteránok zurnalisztiki, 447. o.
212. o.: „A szövetségesek nyugati fronton tapasztalható gyors előrenyomulása miatt”, GARF, 9401/2/95, 31–5. o., és Szerov Berijának, április 19., GARF, 9401/2/95, 91. o.
213. o.: 43 000 lengyel katona a Gulágról, GARF, 1914/1/1146
213. o.: vagy Szibéria és a munkatábor, vagy a kommunista hadsereg, Andrzej Rey, idézi Gerhard Gnauck in „*Wie die Horden Dschingis Khans*”, *Die Welt*, 2001. május 8., 31. o.
213. o.: „rendkívül durva és gátlástalan...”, „*der Katastrophengeneral*”, Von Oriola altábornagy, a XIII. hadtest tisztjének kihallgatási jegyzőkönyve, 2. iroda, SHAT 7, P 128
214. o.: „Ön lesz a vezérkari főnököm...”, Reichhelm, beszélgetések, 1999. október 5.
215. o.: „Hannover–Magdeburg autópálya vonalában...”, még nem publikált kézirat, Peter Rettich naplója, *Scharnhorst* hadosztály zászlóaljparancsnoka, Reichhelm feljegyzései
215. o.: „letenni a fegyvert...”, Reichhelm, beszélgetések, 1999. október 5., és Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.
215. o.: „a kilencedik hadsereg elfoglalta...”, SHAEF napi jelentése a szövetségesek hadmozdulatairól, SHAT 8, P 19
215. o.: „Németország későbbi felosztása...”, Eisenhower, 43. o.
216. o.: „A katonák és a tiszték...”, Mai-zière, beszélgetések, 1999. október 9.
216. o.: „Honnan a fenéből kapta ezt...”, idézi Ryan, 261. o.
216. o.: „Führerem, gratulállok!”, Trevor-Roper, 89–90. o.
217. o.: „Most, amikor a sors minden...”, BA-MA, RH19/XV/9b, 34. o.
217. o.: „hajó módjára”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 9.
217. o.: „Egy egész világ pusztult el...”, Kardorff, 306–7. o.

14. A csata előestéjén

219. o.: két és fél millió katona stb., *Szovjetszkaja vojnennaja enciklopedija*, i. köt., Moszkva, 1990, 383. o.

219. o.: huszadik páncélgránátos-hadosztály kitüntetésektől való megfosztása, *VOV*, iii., 272. o.
219. o.: „Az éjszaka folyamán megállás nélkül...”, V. Makarevskij, „17ja motorinszernaja brigada v Berlinszkoj operaciji”, *ViZs*, No. 4, 1976. április
219. o.: „A Komszomol-tagok arra tanították a...”, CAMO, 236/2675/440, 76. o.
220. o.: „Nem lesz könyörület...”, CAMO, 233/2374/92, 240. o.
220. o.: „gyakran kódolatlanul, vagy már elavult rejtjelekkel dolgoztak...”, CAMO, 236/2675/440, 192. o.
220. o.: Alegységek nem használhatják a rádiót, RGVA, 32891/1/160
220. o.: Hullámhossz és rejtjelek, RGVA, 32891/1/160, 232. o.
220. o.: „erkölcsileg vagy politikailag bizonytalanak”, CAMO, 233/2374/93, 454. o.
220. o.: Szövetkezetek ellen emelt szót, CAMO, 233/2374/92, 314. o.
220. o.: Heinrici parancsa, BA-MA, RH19/XV/9b, 42. o.
220. o.: „Sokan csak meg akartak sebesülni...”, Kertz, beszélgetések, 1999. október 11.
221. o.: „El sem tudod képzelni...”, CAMO, 236/2675/336, 57. o.
221. o.: „Bármilyen áron tartanunk kell...”, CAMO, 233/2374/93, 411. o.
221. o.: „vihár előtti csend honolt...”, Wust, beszélgetések, 1999. október 10.
221. o.: „nyúlászívűket”, IfZ, MA 127/2, 12 949. o.
222. o.: „A város kulcsait Szentpétervárra...”, Vszevolod Visnyevszkij, RGALI, 1038/1/1804
222. o.: újsághírek, ellentmondásban a TASSZ-szal, lásd *Pravda*, április 25.
222. o.: „másik kérdés”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
223. o.: „Néhányan kabátjukkal takarták a...”, Klocskov, 72. o.
223. o.: „Üdvözlét a frontról”, Abdul Aziz Babahanov hadnagy, Szojuz veteránok zurnalisztiki, 491. o.
223. o.: „A viharlámpa elűzi az éj sötétjét”, Szenyavszkaja, 1995, 181. o.
224. o.: „a németek által halálra kínoztak...”, CAMO, 233/2374/92, 314. o.
224. o.: „Lírai”, idézi Szenyavszkaja, 1995, 101. o.
225. o.: „Hamarosan hazatérünk”, CAMO, 236/2675/440, 16. o.
226. o.: „milyen hatalmas erő koncentráldódik...”, Gall, beszélgetések, 1999. november 2.
226. o.: „Figyelmeztettük a gyalogságunkat...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.

15. Zsukov a reitweini kiszögellésnél

227. o.: Zsukov megérkezése, Merezsko, beszélgetések, 1999. november 10.
227. o.: „Az óra mutatói még sohasem...”, Zsukov, iv., 242–3. o.
228. o.: „Hatalmas, mennydörgésszerű robaj...”, Klocskov, 73. o.
228. o.: „*Alarm! Sofort...*” Ramm, 1944, 33. o.
228. o.: „Néhány perc alatt...”, Wagner, idézi uo., 200. o.
229. o.: „A látómezőmben a keleti horizont...”, Kleine és Stimpel, 39. o.
229. o.: „égő parasztházak, falvak...”, idézi Ramm, 1994, 200. o.
229. o.: „Krisztusom, azok a szerencsétlenek...”, Baumgart, idézi uo., 67. o.
229. o.: „Párizsban, tisztelt borotválásával töltötte”, Heinz Heering SS-Kriegsbericht, BA-MA, MSg2/3448, 6. o.
229. o.: „Ezeket a katonákat egyszerűen feláldozta...”, Helmut Schwarz SS-Obersturmführer, idézi Ramm, 1994, 170. o.

229. o.: „Úgy tűnt, félórányi bombázást követően...”, Zsukov, iv., 244. o.
229. o.: „A láthatár olyan világos lett, mintha nappal volna...”, levél, Pjotr Mitrofanovics Sebelev, 2. utászdandár, április 16., idézi Sindel (szerk.), 160. o.
230. o.: „olyan erős volt a fény, hogy...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.
230. o.: „veszteségek keletkeztek” stb., CAMO, 233/2374/92, 257–8. o.
232. o.: „Szóval alábecsülte a Berlin-tengellyel szemben...”, Zsukov, iii., 245. o.
232. o.: „Különleges bátorsága és taktikai érzéke...”, BA-MA, RH19/XV/24, 36. o.
233. o.: „keleti irányból érkező tompa, morajló mennydörgés...”, BA-MA, MSg1/976, 17. o.
233. o.: „lányok és asszonyok álltak...”, Boldt, 108–9. o.
235. o.: „mocsaras terület, nem is harc-tér...”, Harald Arndt, idézi Ramm, 1994, 270. o.
235. o.: „Bombatölcsérekkel csipkézett területen haladtunk előre...”, Sebelev, Sindel (szerk.), 160. o.
235. o.: „földön mindenfelé Hitler sokat dicsért harcosainak holtteste...”, Klocskov, 73. o.
235. o.: „rosszul volt megszervezve” stb., CAMO, 233/2374/92, 27–30. o.
236. o.: „néhány ezrednél a sebesülteknek...”, CAMO, 233/2374/92, 31–32. o.
237. o.: „egyre gyakoribbak lettek a katonák körében”, CAMO, 233/2374/92, 31. o.
237. o.: Lábjegyzet: orvosi személyzet, Szenyavszkaja, 1995, 124. o.
237. o.: „Hány gyufát égettünk el?”, Szenyavszkaja, 2000, 227. o.
237. o.: „Mélyen felkavart...”, BA-MA, MSg2/1096
237. o.: „bevenni Berlint a hadművelet hatodik napján”, VOV, 270. o.
238. o.: „Biztos benne, hogy...”, Zsukov, iv., 247. o.
238. o.: „Még amikor Sztálingrád mellett a Volgánál megsebesültem...”, CAMO, 233/2374/194, 47–8. o.
239. o.: „A háború istene szépen mennydörög...”, CAMO, 233/2374/194, 32. o.
239. o.: „A fasiszták bűvőhelyére – tűz!”, CAMO, 233/2374/194, 34. o.
239. o.: 13. hadsereg megfigyelőállása, Konyev, 91. o.
239. o.: „A rohamcsónakok elindultak”, CAMO, 233/2374/194, 35. o.
239. o.: „Sehova sem tudtunk elrejtőzni”, CAMO, 233/2374/194, 33. o.
240. o.: „Iván, ne lőj, mi fogoly!”, CAMO, 236/2675/336, 6., 55–6. o.
240. o.: „hihetetlenül lassan”, CAMO, 233/2374/194, 50. o.
240. o.: „Zsukov nem igazán boldogul...”, CAMO, CGV/70500/2, 145–9. o., idézi Zsukov, iv., 226–7. o.
241. o.: „[Antonov] úgy nyilatkozott...”, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz

16. A Seelow és a Spree

244. o.: „Hosszú viharkabátot és...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2001. október 12.
244. o.: „Határozottan kulturálatlan”, Erickson, 569. o.
244. o.: „A gyalogság véleménye szerint”, CAMO, 233/2374/92, 355. o.
244. o.: „Megint mi, a gyalogság voltunk a...”, Tillery, idézi Ramm, 1994, 35. o.
245. o.: „nagyon megviselt, hogy...”, BA-MA, MSg2/1096, 4. o.
245. o.: „Ez a tűzérési parancsnokom...”, BA-MA, MSg2/1096, 5. o.
246. o.: Támadások az Odera hídjai ellen, RGVA, 32925/1/130, 259. o.
246. o.: Német pilóták öngyilkos támadásai, NA, 740.0011 EW/4-2445

17. A Führer utolsó születésnapja

246. o.: induló *Leonidas* repülőszázad (2./II./KG 200.), BA-MA, MSg2/4429, 1–44. o.
247. o.: „a németek nem tudták a Neisse vonalát tartani...”, CAMO, 236/2675/149, 258. o.
247. o.: „Hogyan fogja ezt elsütni?”, CAMO, 233/2374/194, 56. o.
248. o.: „Egyetlen német települést sem nyilvánítunk...”, BA-MA, RH19/XV/9b, 131. o.
248. o.: „nem foglalkoztatott [lakosoknak]...”, BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/443
249. o.: *Nordland* veszteségei, BA-MA, RH19/XV/9b, 62. o.
250. o.: „Ma krízishelyzet alakult ki...”, BA-MA, RH19/XV/9, 264. o.
250. o.: Sebesült katona Hermersdorfnál, Kleine és Stimpel, 35. o.
251. o.: „426 szovjet tankot”, *Der Angriff*, 2. szám, április 20.
251. o.: „És ez az a hadsereg”, Kleine és Stimpel, 35–6. o.
251. o.: „Gusowban...”, CAMO, 233/2374/92, 356. o.
252. o.: „a birodalom fővárosának megvédése...”, BA-MA, MSg1/976, 18. o.
252. o.: „Berlin valójában nyitott város...”, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
252. o.: „ártatlan gyerekek feláldozása...”, BA-MA, MSg2/1096, 6. o.
253. o.: „Az oroszok éppen most eszik a...”, Martin Kleint, idézi Ramm, 1994, 296. o.
253. o.: „*Der Iwan Kommt*”, uo., 96. o.
254. o.: SS Schleswig-Holsteinbe, BA-MA, MSg2/3448, 6. o.
254. o.: Saalborn Woltersdorf polgármesterének, BLHA, Pr. Br. Rep. 61A/443
255. o.: „Nos, a hadműveletet Rokoszszovszkij frontja nélkül kell megindítanunk”, Zsukov, iv., 224. o.
257. o.: „szívélyes üdvözléssel”, RGVA-SA, 1355/4/11, 54. o.
258. o.: „Azon gondolkodtam...”, Kardorff, 307. o.
258. o.: „csalódott volt Göring és a többiek gyávasága miatt”, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
259. o.: „Führer születésnapja van”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
259. o.: „Szörnyű volt...”, Traudl Junge, idézi Sereny, 512. o.
259. o.: „Eva Braunt, valamint dr. Stumpfegert”, Bormann naplója, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
249. o.: „aljas trükknek”, április 19-i levél, idézi Gun, 247. o.
260. o.: „a német nép szívében életben akarta tartani a misztikus legendát...”, NA, RG319/22/XE 23 11 00
261. o.: „Elragadó volt és szívélyes...”, Below, 407–8. o.
261. o.: „Már idehallatszanak a front ágyúi...”, levél Herta Ostermayrnek, idézi Gun, 252. o.
261. o.: „Az embernek hirtelen eszébe jut...”, április 20., péntek, névtelen szerző, 9. o.
262. o.: „Azzal a történelmi feladattal bízta meg őket...”, CAMO, 233/2307/193, 88. o.
262. o.: „Ribalko elvtárs”, CAMO, 236/2712/359, 35. o.
262. o.: Ismertető jelzések a szövetséges hadseregeknek, CAMO, 132a/2642/38, 14–15. o.
262. o.: „Személyesen Ribalko és Lejuszenko elvtársaknak...”, idézi Erickson, 578. o.
263. o.: „Számunkra egyértelmű volt...”, BA-MA, MSg1/976, 18. o.
263. o.: „A harcokcsik ezután a fák tetejét kezdték lőni...”, idézi Ramm, 1994, 96. o.

263. o.: „na most majd megkapják a magukét”, uo., 97. o.
265. o.: „Minél közelebb kerülünk Berlinhez”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
265. o.: „a tisztek és a különleges [azaz harcokcsi- és tűzér-] alakulatok katonái...”, CAMO, 233/2374/92, 47. o.
265. o.: „Teljesen értelmetlen volt”, Wuth, beszélgetések, 1999. október 10.
265. o.: 30. gárdatüzérendő, Klocskov, 77. o.
265. o.: „Másnap szinte az egész zászlóalj...”, CAMO, 233/2374/93, 722. o.
265. o.: „vegvi anyagokat kaptak...”, RGVA, 32891/1/125, 289. o.
266. o.: „visszaszorító”, BA-MA, MSg1/976, 20. o.
266. o.: „elfogják és kivégezzék a dezertőröket...”, CAMO, 233/2374/93, 412. o.

18. Az aranyfácánosok röpte

267. o.: „fegyver forgatására alkalmas férfi nem...”, BA-MA, MSg1/976, 17. o.
267. o.: „Berlin és Brandenburg *Wervolfjajhoz*”, április 24., NA, RG 260 OM-GUS, 390 41/7/5-6 A2/s4. csomag
267. o.: „Mi folyik itt?”, Günsche kihallgatási jegyzőkönyve, idézi Bezimenszkij, 28–9. o.
268. o.: „A patkány Goebbelsnek”, CAMO, 233/2374/92, 255. o., és Zsukov, iv., 258. o.
268. o.: „a háború véres istenére”, K. M. Szimonov, feljegyzések, 8., RGALI, 1814/4/7
268. o.: 1,8 millió lövedék, Zsukov, iv., 255. o.
- o.: „pincetörzsek”, névtelen szerző, 13–16. o.
268. o.: „*Du General?*”, Kertz, beszélgetések, 1999. október 10.
269. o.: *Scharnhorst* hadosztály, Rettich hadi naplója, Reichhelm feljegyzései

269. o.: „nagyon rossz előérzet”, Lorenz, idézi Ramm, 1994, 98. o.
270. o.: „Látom, épségben hazatérnek mindannyian...”, Tillery idézi uo., 40. o.
270. o.: „Csapatunk lassú előrenyomulása miatt...”, április 21., CAMO, 233/2374/92, 359–60. o.
272. o.: „három zászlóaljából és egy pár harcokcsiból állt”, BA-MA, MSg1/976, 143. o.
273. o.: „Berlin védelme gyengén...”, CAMO, 299/17055/4, 305. o.
273. o.: „a nap huszonnégy órájában folytassák...”, Zsukov iv., 276. o.
273. o.: „mocskos, ingoványos kis folyóként”, CAMO, 233/2374/194, 66. o.
274. o.: „a lövedékek a kocsiállásokban...”, Wallin, idézi Ramm, 1994, 99. o.
275. o.: Konyev parancsa a 28. hadsereg részére, A. Lucsinszkij, „Na Berlin!”, *ViZs*, 5. szám, 1965. május
275. o.: „nagyon meglepődtek, hogy...”, NA, RG 338, P-136, 49. o.
275. o.: „mint nyáron a hóesés...”, CAMO, 233/2374/194, 78. o.
275. o.: „Körülbelül délután öt óra lehetett”, Rocolle, 1954, 87. o.
276. o.: „a félelemtől sebesen vert”, DRK-Schwester Ruth Schwarz, idézi Ramm, 1994, 229. o.
276. o.: Németek útnak indulnak a Seelowi-magaslatról, RGVA, 32925/1/130, 269. o.
276. o.: „Április 22-én...”, RGVA, 32925/1/130, 275. o.
277. o.: „Mindent virágok, tulipánok, orgonák borítanak...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 239. o.
278. o.: „Arról nem beszélnek”, névtelen szerző, 21. o.
279. o.: „Keitel tábornagyot”, részletek Jodl feljegyzéseiből, CAMO, 233/2356/5804, 201–3. o.
279. o.: „elmebaja elsősorban...”, Mai-

- zière, 106. o., beszélgetések, 1999. október 9.
279. o.: „A veszteség soha nem lehet elég nagy!”, idézi Trevor-Roper, 65. o.
280. o.: „a vezetők Norvégián keresztül Japánba akarnak menekülni...”, NA, 740.0011 EW/3-2245
280. o.: „Több olyan kórház is létezik Svájcban...”, NA, RG59 740.0011 EW/4-645
280. o.: „tökéletesen el volt látva”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
280. o.: „A bunkerben”, Maizière, beszélgetések, 1999. október 9.
281. o.: Április 22-e éjszakája, Below, 411. o., és Traudl Junge televízióinterjúja
281. o.: „Ne haragudj, ha egy kicsit zavaros ez az egész...”, április 22-i levél, eredetét felkutatta Gun, 176. o.

19. A bombatámadás sújtotta város

283. o.: „harcnak európai jelentősége lett”, Heinrich V. Uffz. naplója, április 23., BZG-S
283. o.: ostromágyúk, Zsukov, iv., 255. o.
284. o.: „A dezertálás mintha teljesen...”, névtelen szerző, 24. o.
284. o.: „a széthullás jelei kezdtek mutatkozni”, Beier, beszélgetések, 2001. október 9.
284. o.: „ösztröneknek engedve”, Kronika, 98–9. o.
285. o.: „Micsoda szörnyű dolog WC-papírt megvalni”, Petersohn, beszélgetések, 2000. július 9.
285. o.: Szóbeszéd Model letartóztatásáról, NA, 740.0011 EW/4-2445
285. o.: 7. osztály, CAMO, 233/2374/93, 413., 419. o.
286. o.: „Mivel a fasiszta klikk fél...”, CAMO, 233/2374/93, 414. o.
286. o.: „Friedrichshafen lakói által a...”, CAMO, 233/2374/93, 415. o.

287. o.: „kiváló őrmester volt, ám...”, Reichhelm, beszélgetések, 1999. október 5., és Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.
287. o.: „a hadsereg legfőbb sírásójaként”, NA, 740.0011 EW/4-1045
287. o.: „*Soldaten der Armee Wenck!*”, BA-MA, MSg1/976, 28. o.
287. o.: „a Führer Berlinből utasította az amerikaiak ellen harcoló csapatokat...”, NA, 740.0011 EW/4-2445
287. o.: „Kiadtuk hát saját parancsainkat...”, Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.
287. o.: „Fiúk, még egyszer utoljára harcba kell...”, Reichhelm feljegyzései, *Das Letzte Aufgebot*
288. o.: „a hűség, a felelősségtudat és a bajtársiasság...”, Genscher, beszélgetések, 2000. szeptember 4.
288. o.: „Megfordulunk tehát!”, Rettich naplója, Reichhelm feljegyzései
288. o.: „tragikomédia”, BA-MA, MSg1/976, 22. o.
288. o.: Az LVI. páncélos hadtest állapota, Refior, BA-MA, MSg1/976, 24. o.
288. o.: Berlin védelmi adatai, Willemer, „The German Defense of Berlin”, NA, RG338, P136, 46. o.
289. o.: Speer berlini útja, NA, 740.0011 EW/5-145
290. o.: „a vidéki magányban, ahol nehezen lehet legendákat teremteni”, Speer kihallgatási jegyzőkönyve, május 22., NA, 740.0011 EW/5-145
290. o.: „Führerem!...”, idézi Trevor-Roper, 116. o.
291. o.: „az egyszerű müncheni lányt...”, Sereny, 532. o.
291. o.: „Hermann nincs itt velünk...”, Gun, 253–4. o.

20. Csalfa remények, hiú ábrándok

293. o.: Krukenberg visszaemlékezése, BA-MA, MSg2/1283

293. o.: SS *Charlemagne*, Fenet, beszélgetések, 1999. június 4.
295. o.: „egyedül ő képes a rend helyreállítására...”, NA, 740.0011 EW/5-145
295. o.: „A Reichsführer már nincs tisztában a realitásokkal...”, Trevor-Roper, 103. o.
295. o.: schulstrassei átmeneti tábor, Löwenstein, beszélgetések, 2000. július 14.
296. o.: „családostul vonuló szakállas orosz parasztok százaival”, RGALI, 1710/3/51, 239. o.
296. o.: „Egy öregasszony...”, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
296. o.: „A Szovjetunió joga van...”, NA, RG 218 JCS 15. doboz
297. o.: megtámadott amerikai repülőgép, Antonov levelezése, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
298. o.: „csizmáinkat csókolgatták”, CAMO, 233/2374/92, 53. o.
298. o.: „Három óra leforgása alatt”, V. S. Antonov, „Poszlednyie Dnyi vojni”, *Vizs*, 7. szám, 1987. július
298. o.: „Vlaszov és emberei is részt vesznek...”, RGALI, 1710/3/51, 329. o.
298. o.: Beelitz-Heilstätten, DRK Schwester Ruth Schwarz, idézi Ramm, 1994, 229. o.
299. o.: „Őn az első, aki sikerrel járt...”, BA-MA, MSg2/1283, 11. o.
299. o.: A bunkerben uralkodó állapotok, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4., és Misch, 2000. július 8.
300. o.: „Egy másik tiszt meggyilkolta a feleségét...”, CAMO, 233/2374/92, 361. o.
300. o.: „nagyon meglepte a berlinieket”, CAMO, 233/2374/194, 78. o.
300. o.: „abnormális jelenségekről”, CAMO, 233/2374/92, 362. o.
300. o.: „egy kis bábuska”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.
300. o.: a „háború személytelen erőszakossága”, Glenn Gray, 66–7. o.

300. o.: „az ellenfél felett aratott diadal”, Naimark, 70. o.
300. o.: Erőszakhullám, uo., 83. o.
300. o.: Sulzsenyok, CAMO, 233/2374/92, 333. o.
301. o.: „A virágzó kertek teljes ellentmondásban állnak a...”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
301. o.: „Zieglernek titkos parancsa volt...”, BA-MA, MSg1/976, 24. o.
301. o.: „Meine Herren, alles Gute!”, Roman Burghart, idézi Ramm, 1994, 104. o.
302. o.: „vértől foltos asztalokra fektették...”, Wallin, idézi uo., 108. o.
302. o.: Krukenberg beszámolója, BA-MA, MSg2/1283
302. o.: „SS-árulók, csak meghosszabbítják a háborút!”, Wallin, idézi Ramm, 1994, 103. o.
303. o.: „A bombázásokat követő rövid csend...”, BA-MA, N65/126
303. o.: „Javulnia kell a helyzetnek”, CAMO, 233/2356/5804, 201–3. o.
303. o.: „hipnózisba hajló önámítással...”, BA-MA, N65/126, 165. o.
303. o.: „Eisenhower tábornok szeretné, ha...”, április 25., Reade Antonovnak, NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
304. o.: Deutschlandsender, NA, RG 59 740.0011 EW/5-1045
304. o.: Tully és Irwin, NA, RG 334/309-es bejegyzés/6. doboz
306. o.: „Sok épület falára...”, Szerov Beriján keresztül Sztálinnak, április 25., GARF, 9401/2/95, 304–10. o.
306. o.: „Vörös Hadseregnek a német foglyok és civil lakosság irányába mutatott viselkedésében...”, Berija Sztálinnak, GARF, 9401/2/95, 317–28. o.

21. Harc a városban

309. o.: „Úgy álltak ott, mint egy fal...”, névtelen szerző, 28. o.

309. o.: „Vegyétek fel az elesett katonák fegyvereit...”, Heinrich V. Uffz. naplója, április 27., BZG-S
310. o.: „El sem tudtuk képzelni, hogy mi vár ránk...” Petersohn, beszélgetések, 2000. július 9.
312. o.: „Tag, Russzkij!”, Boeseler, beszélgetések, 2000. július 7.
312. o.: „se nem kulákok, se nem parasztok”, CAMO, 233/2374/93, 747. o.
312. o.: „véres kötések alól kikandikáló viaszféhér...”, névtelen szerző, 29. o.
312. o.: „alig volt fertőtlenítőszer és az...”, Rocolle, 1954, 73. o.
313. o.: Volkssturm fegyverei, Toscano-Corvin napló-levele, július 7., BZG-S
313. o.: „Berlin lakossága! Tartsatok ki...”, BA-MA, MSg1/976, 28. o.
313. o.: „Jelenleg tisztjeimmel egy épület ötödik emeletén ülök...”, Pjotr Mitrofanovics Sebelev, idézi Sindel (szerk.), 161. o.
314. o.: „ragunak”, Johannes Steinhoff, idézi Steinhoff (szerk.), 245. o.
314. o.: „új taktika”, CAMO, 233/2374/194, 78. o.
314. o.: 3. csapásmérő hadsereg légvédelmi ágyú, Nyikolaj Vasziljev, „Krasznoj cvet pobjedi”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
314. o.: „A nagyobb alakulatok normál harci körülményekhez illeszkedő módszerekkel végrehajtott támadó...”, SHAT 7, P 163
315. o.: Vasúti síndarabokat robbanóanyaggal, CAMO, 233/2374/194, 78. o.
315. o.: „Nem volt idő arra, hogy...”, névtelen interjúalany, 1999. november 5.
316. o.: „Sűrűn előfordul, hogy...”, A. Lucsinszkij, „Na Berlin!”, *Vizs*, 5. szám, 1965. május
316. o.: „Szegény belváros”, Eva Reuss Schwerinből, 166. o.
316. o.: „Most már nem is az ellenségtől, hanem a szomszédainktól kellene félni...”, RGALI, 1710/3/51, 241. o.
316. o.: „a villámcsapásokat”, Grosszman feljegyzései, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
317. o.: „A frontot megjárt öreg rókák”, BA-MA, MSg1/976, 25. o.
317. o.: „Javaslat teljesen rendjén való...”, BA-MA, MSg1/976, 25. o.
317. o.: „Berlin parancsnoka...”, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
319. o.: „az amerikaiak az Elba és Berlin közötti kilencven kilométeres...”, BA-MA, MSg2/1283, 22. o.
321. o.: Thiessen és Bewilogua, AGMPG, II., Abt., Rep. IA, A2. IA 9/-Havemann
321. o.: Dahlemler házak, Rocolle, 1992, 108–9. o.
322. o.: a „középkor szörnyűségeihez”, Marianne Reinold, in Bollmann, 67. o.
322. o.: Események Dahlemben, lásd még Naimark, 82. o.
322. o.: „a bosszú ürügyén elkövetett erőszakos cselekményekről”, CAMO, 233/2374/93, 706. o.
322. o.: „Amikor behatoltunk Berlinbe”, CAMO, 233/2374/93, 650. o.
323. o.: „Vagy úgy? Nos, kárt önökben...”, névtelen szerző, 49. o.

22. Harc az erdőben

325. o.: „Ki gondolta volna valaha...”, Peter Rettich naplója, Reichhelm feljegyzései
325. o.: „Lőjék szét az oroszokat!”, Ruth Schwarz, idézi Ramm, 1994, 231. o.
325. o.: „Igen elkeseredetten folyt a harc...”, Rettich naplója, Reichhelm feljegyzései
326. o.: Polgári áldozatok Beelitzben, *Beelitzer Heimatverein*, 18. o.
326. o.: Lábjegyzet: szovjet becslések Busse seregének méretére vonatkozóan, Konyev, 181. o., Erickson, 592. o.
326. o.: 80 000 német katona az erdőben, NA, RG 338 R-79, 59. o.

326. o.: „úgy araszol nyugat felé, akár egy hernyó”, idézi NA, RG 338 R-79, 14. o.
326. o.: „maga határozzon a támadás legmegfelelőbb irányáról”, NA, RG 338 R-79, 19. o.
327. o.: „lezárják az összes erdei utat, mely keletről...”, CAMO, 684/492483/1
327. o.: „a helyzetről való tájékozódás nélkül...”, A. Lucsinszkij, „Na Berlin!”, *ViZs*, 5. szám, 1965. május
327. o.: „A Führer elrendelte, hogy a...”, „A Führer Berlinben...”, NA, RG, 338 R-79, 37–8. o.
328. o.: „Ha a bekerítésből való kitörésre tett első kísérletek sikerrel...”, CAMO, 236/2675/267, 186. o.
328. o.: A sebesülteken átgázolnak a tankok, Lindner, beszélgetések, 2001. október 10.
329. o.: „Mindezt súlyos veszteségekkel fizettek”, A. Lucsinszkij, „Na Berlin!”, *ViZs*, 5. szám, 1965. május
329. o.: „2459 bevetést és...”, Konyev, 182. o.
330. o.: „szerteszéjjel mindenütt holttestek”, Baumgart, idézi Ramm, 1994, 70. o.
330. o.: „Már öt napja, hogy nem látunk...”, CAMO, 236/2675/267, 189. o.
330. o.: SS-katonák Panzerfaustokkal a pincében, Buhl, beszélgetések, 2001. október 10.
330. o.: „Soha nem gondoltam, hogy három óra múlva...”, Jürs naplója (május 8-ra visszatekint), idézi Ramm, 1994, 159–60. o.
331. o.: „Harcokcsik gördültek végig...”, idézi Ramm, 1995, 25. o.
331. o.: „Keljete fel!”, Kleint, idézi Ramm, 1994, 306. o.
331. o.: „Azon a helyen az autópálya mindkét oldalát...”, K. M. Szimonov, feljegyzések 9. sz., RGALI, 1814/4/8, 80. o.
332. o.: „Az elpusztított német hordák

maradványai...”, CAMO, 233/2374/194, 76. o.

332. o.: „több mint három-négy ezer”, Konyev, 181–2. o.
332. o.: Fieseler Torch a Visztula hadselegcsoporttól, Eismann, BA-MA, MSg1/976, 138. o.
333. o.: „bűn lenne ezeket a gyerekeket a harcedzett ellenség...”, BA-MA, MSg1/976, 143. o.
333. o.: „engedetlenséggel és katonához méltatlan gyávasággal”, BA-MA, MSg1/976, 143. o.

23. A végakarat elárulása

335. o.: 61. lövészhadosztály, A. Lucsinszkij, „Na Berlin!”, *ViZs*, 5. szám, 1965. május
335. o.: „Roszlj, aki általában eléggé nyugodt...”, V. S. Antonov, „Poszlednyije dnyj vojni”, *ViZs*, 7. szám, 1987. július, és CAMO, 301sd/295514/1, 158. o.
336. o.: „Szeme elé tárult az égő, parázsló és füstölő város panorámája...”, idézi Schultz-Naumann, 178. o.
336. o.: „Álljanak megingathatatlanul, harcoljanak fanatikusan”, április 26., 04.08, GARF, 9401/2/102, 13–17. o.
336. o.: „A Himmlernek szóló javasolt válaszat...”, április 26., NA, RG218 JCS 15. doboz, 94. akta
336. o.: „Himmler és Jodl megállítják...”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
337. o.: „Egy áruló nem léphet Führerként a...”, idézi Trevor-Roper, 152. o.
338. o.: „minden sorscsapás ellenére...”, uo., 156–7. o.
339. o.: „Úgy tűnt, mindenkin úrrá lett valami buja láz...”, Gun, 273. o.
340. o.: „Salon Kitty”, *Salon Kitty*, lásd Peter Norden, München, 1970, valamint a „Meine Oma hatte einen Nazi-Puff” című dokumentumfilm, melyet

- Rosa von Praunheim készített Kitty unokájáról, Jochen Matteiről
340. o.: „szürke, rémisztő...”, CAMO, 233/2374/194, 83. o.
341. o.: „még aznap este”, Rocolle, 1954, 69. o.
341. o.: Satyilov és Goebbsels, Klocskov, beszélgetések, 2000. július 25.
341. o.: „keskeny ablakaival gyűlölködve nézett ránk...”, Satilov, „U sten Reihsztaga”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
341. o.: A Moabit átkutatása robbanászekért, Szulhanisvili, beszélgetések, 2001. február 10.
341. o.: „hamar meg is tanulta volna”, CAMO, 233/2374/194, 78. o.
342. o.: Reichstag elleni támadás, Sz. Neusztrojev, „Sturm Reihsztaga”, *ViZs*, 5. szám, 1960. május, 42–5. o.
343. o.: Katyusa-sorozatvetők a vasútvonal mellett, Beljajev, beszélgetések, 2000. július 25.
343. o.: „Üdvözlét a frontról”, idézi Sindel (szerk.), 151. o.
343. o.: „Április 29., vasárnap”, GARF, 9401/2/97, 32–48. o.
343. o.: Elfogott üzenetek, április 29., CAMO, 233/2356/5804, 147. o.
344. o.: „Herr General...”, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
344. o.: Weiss, Freytag és Boldt elindulnak, Freytag von Loringhoven, beszélgetések, 1999. október 4.
344. o.: Roham a Prinz-Albrechtstrasse ellen, V. S. Antonov, „Poszlednyije dnyj vojni”, *ViZs*, 7. szám, 1987. július
345. o.: „felülről etették”, Krukenberg, BA-MA, MSg2/1283, 30. o.
345. o.: Üres tekintetek, Weisz, idézi Ramm, 1994, 106. o.
345. o.: „a pokolba való alámerüléssé”, Breznsnyak, idézi uo., 115. o.
345. o.: „mint egy egyedülálló katona egy puskával”, Fenet, beszélgetések, 1999. május 19.

345. o.: „a kommunistákat meg kell állítani”, Fenet, beszélgetések, 1999. május 19.

24. A Führer hatalmának bealkonyul

347. o.: „Azt az utasítást kaptuk...”, Satilov, U sten Reihsztaga”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
347. o.: „Egy szürke épület az utunkban...”, Vaszilij Szubbotyin, *How Wars End*, 131. o.
348. o.: A Reichstag bombázása, Sz. Neusztrojev, „Sturm Reihsztaga”, *ViZs*, 5. szám, 1960. május, 42–5. o.
348. o.: „most szökött volna a panoptikumból”, BA-MA, MSg2/3448, 10. o.
349. o.: „olyan volt, mint a többi...”, Misch, beszélgetések, 2000. július 8.
349. o.: „fejjel lefelé felakasztva”, Rzszevszkaja, 1986, 44. o.
349. o.: Hitler aggodalma, hogy Eva Braunt elfogják, lásd R. W. Leon, *The Making of an Intelligence Officer*, London, 1994
349. o.: Ezüstróka körgallér, Sereny, 538. o.
350. o.: „egyiptomi...”, RGVA-SA, 1355/1/1, 18. o.
350. o.: Kempka és benzin
350. o.: „fekete nadrágot és szürkészöld katonai kabátot”, SZMERS-kihallgatási jegyzőkönyv, Vagyisz Berjának, május 7., GARF, 9401/2/96, 175 82. o.
350. o.: A bunker alsó része nem sokkal Hitler öngyilkossága előtt, Sereny, 539. o., és Minsch, beszélgetések, 2000. július 8.
351. o.: „A hírszerzés információja...”, Rzszevszkaja, 1986, 36. o.
351. o.: „A levegő sűrűsödött...”, uo., 31. o.
351. o.: „Azt mondta, valami szörnyen fontos dologról kell...”, Vagyisz Beri-

- jának, május 7., GARF, 9401/2/96, 175–82. o.
353. o.: „Körülbelül 1800 halottat hagyott...”, CAMO, 236/2675/149, 274. o.
353. o.: „Elértünk egy tisztásra, ahol...”, Martin Kleint Gefreiter, április 30., idézi Ramm, 1994, 309. o.
354. o.: „A fiú fájdalmas arcot vágott...”, Rzszevszkaja, 1986, 31. o.
354. o.: „Személy szerint, és eltekintve...”, Truman feljegyzései, idézi Martin Gilbert, *The Day the War Ended*, London, 1995, 41. o.
354. o.: „titkos megegyezést kötöttek Jaltán...”, NA, 740.0011 EW/4-2445
354. o.: Weidling a Führer bunkerében, április 30. estéjén, NA, RG 338 R-79, ii. o.
355. o.: „különleges ajándék Sztálinnak”, Klocskov, beszélgetések, 2000. július 25.
355. o.: Vér a kőoszlopokon, Beljajev, beszélgetések, 2000. július 25.
355. o.: Gránátokat egyszerre hajigáló katonák, Klocskov, beszélgetések, 2000. július 25.
356. o.: „mintha éppen most nyertük volna meg...”, Weisz, idézi Ramm, 1994, 120. o.
356. o.: „Amit mondani fogok”, Visnyevszkij, „Berlini napló”, in Sevruc (szerk.), 162–93. o.
357. o.: „Sztálin elvtárs már ágyban van”, Zsukov, iv., 269–70. o.
- die Erfassung der Kriegsoffer, 1947. július 28. Ugyancsak hálás vagyok Dietmar Arnoldnak a vitával kapcsolatos megjegyzéseiért.
360. o.: gránátot visszadobni, Beljajev, beszélgetések, 2000. július 25.
360. o.: „alázatos kutyákként mosolyogtak”, Klocskov, beszélgetések, 2000. július 25.
361. o.: „Javasoljuk, hogy az erődöt további harc nélkül adják át...”, CAMO, 233/2374/93, 458–9. o.
361. o.: „Mivel ez a küldetés igen veszélyes...”, Gall, beszélgetések, 1999. november 2.
363. o.: „Tipikusan német!”, Brettschneider visszaemlékezése, állandó kiállítás, spandaui erőd
364. o.: „harci gázok általános tesztelése volt...”, A Sárkány visszatérése hadművelet, STTB, 1954. január 28., PRO DEFE 21/42, 4. o.
365. o.: „likvidáljon egy nagyobb, a közelben kóborló...”, CAMO, 236/2675/149, 276. o.
365. o.: 25 000 katona, NA, RG 338 R-79, 49. o.
365. o.: „Valóban vak engedelmesség volt-e...”, Horst Haufschildt, idézi Ramm, 1994, 21. o.
366. o.: „Mit keres ön itt, tábornok úr?”, Reichhelm, beszélgetések, 1999. október 5.
366. o.: „Körülbelül húszpercnyi beszélgetés után...”, GARF, 9401/2/96, 175–82. o.
367. o.: „Cianidkeveréket tartalmazó üvegampullák maradványait...”, Vagyisz Berijának, május 7., GARF, 9401/2/96, 175–82. o.
368. o.: „csapatai élén harcolva”, Hamburg rádió, Trevor-Roper, 188. o.
369. o.: „kellemetlen gondolat”, Zsukov, iv., 272. o.
370. o.: Bärenfänger, Le Tissier, 1999, 186. o.

25. A Birodalmi Kancellária és a Reichstag

359. o.: „Kihunyott egy tündöklő üstökös”, BA-MA, MSg2/3448, 15. o.
359. o.: „Legelőszőr is...”, BA-MA, MSg2/1283, 32. o.
- o.: „üreges töltet” stb., Karen Meyer, 47–83. o.
359. o.: „ötven és 15 000 között”, Amt für

370. o.: Ernst Himmler, Beier, beszélgetések, 2001. október 9.
370. o.: „Mindenütt vér folyt és teherautók robbantak fel...”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 9.
370. o.: „A legénység megölt tagjai között...”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 9.
371. o.: „A Führer halott”, Beier, beszélgetések, 2001. október 9.

26. A harc vége

373. o.: „A szadizmust, amit az elmúlt másfél hét során éltem át...”, Rürup (szerk.), 1997, 184. o.
373. o.: „Őket azért tartjuk életben, hogy bizonyíthassuk...”, Prinz-Albrecht-Gelände, állandó kiállítás
374. o.: „Gorbacsov őrmester és...”, V. S. Antonov, „Poszlednyie dnyei vojni”, VZr, No. 7., 1987. július
375. o.: „Gyere vissza...”, Lothar Rühl, idézi Steinhoff és mások (szerk.), 434. o.
375. o.: Günsche letartóztatása, Rzszevszkaja, 1986, 212. o.
375. o.: Berzarin ígérete, Rzszevszkaja, 2000, 286. o.
375. o.: „Bajtársaim és én próbáltunk a lehető...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.
375. o.: „összezsugorodott és bábnak látszó...”, Szulhanisvili, beszélgetések, 2000. október 12.
376. o.: Cigarettaárca, Vagyisz Berijának, május 7., GARF, 9401/2/96, 175–82. o.
376. o.: „nem engedtek lemenni”, Rzszevszkaja, 2000, 295. o.
376. o.: „a németek eltemették az összes holttestet...”, Zsukov, iv., 275. o.
376. o.: „példásnak”, Erna Flegel, november 23.
376. o.: A bunkerben lévő szemtanúk folyamatos kihallgatása, Rzszevszkaja, beszélgetések, 2001. október 28.
377. o.: Haller ezredes, CAMO, 233/2374/93, 458–9. o.
377. o.: „halál utáni rángógörcs”, K. M. Szimonov, feljegyzések 9., RGALI, 1814/4/8
377. o.: szovjet Közép-Ázsiában éhínség, lásd GARF, 9401/2/95, 57–62., 92–6. o.
378. o.: „vércsoportja a bal karjuk belsejére van tetoválva...”, Berija Sztálinnak, november 20., GARF, 9401/2/100, 492. o.
378. o.: „De ön biztosan nem zsidó komisár”, RGALI, 1710/3/51, 240. o.
378. o.: „Foglyok”, RGALI, 1710/3/51, 242. o.
379. o.: „Nem néztek senkire...”, RGALI, 1710/3/51, 245. o.
379. o.: „óriási és hatalmas”, RGALI, 1710/3/51, 243. o.
379. o.: „a kolosszális győzelem...”, RGALI, 1710/3/51, 244. o.
380. o.: A katonai tisztelgés újra bevezetése, Genscher, beszélgetések, 2000. szeptember 4.
380. o.: „Vége van!”, Peter Rettich naplója, május 3., Reichhelm feljegyzései
380. o.: tárgyalások Stendalnál, Edelsheim, BA-MA, MSg1/236 és Reichhelm, NA, RG 338 B-606
381. o.: „Mindez a Führerünknek köszönhető!”, Robert Ohlendorf, idézi Ramm, 1994, 174. o.
381. o.: Hiwik, NA, RG 338 R-79, 58. o.
381. o.: Hiwik eléri a tizenkettedik hadsereget, beszélgetések, 2000. szeptember 4.
381. o.: „Nix SS...”, Herbert Fuchs, idézi Ramm, 1994, 256. o.
381. o.: „Az a néhány ember, aki nem tudott...”, Reichhelm, beszélgetések, 1999. október 5.
381. o.: „A valódi probléma az volt”, Humboldt, beszélgetések, 1999. október 11.

382. o.: „Sztálin rendszerében jelen lett...”, Rzszevszkaja, 2000. 277. o.
383. o.: „olyan fajtában, amiben...”, Rzszevszkaja, beszélgetések, 2001. október 28.
384. o.: „nagy elégedettséggel nyugtázta”, Eisenhower Antonovnak, május 10., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
384. o.: Bradley és Konyev, Bradley, 551. o.
384. o.: „a 25. harckocsihadtest tankjai...”, Jasekin, jelenti a GLAV-PURKA-nak, RGASPI 17/125/310
384. o.: Vlaszov plédék alá rejtőzik, Konyev, 230. o.
385. o.: „a szovjet felső vezetés nevében”, Eisenhower Antonovnak, május 8., NA, RG 334/309-es bejegyzés/2. doboz
386. o.: „Az első tósztot a győzelemre”, Inozemszlyev, 206. o.
386. o.: „kövér, alacsony ezredes”, K. M. Szimonov naplója, feljegyzések 9., RGALI, 1814/4/8
386. o.: „Karlsborstban, a német haditechnikai főiskola egy korábbi étkezdéjének kétszintes épületében”, CAMO, 233/2356/5804, 155–6 old.
386. o.: „felugrottak, tisztára, mint akit...”, K. M. Szimonov naplója, feljegyzések 9., RGALI, 1814/4/8

27. Vae victis!

389. o.: 2389 kiló arany, GARF, 9401/2/96, 15. o.
389. o.: rendőrség törvényszéki laborjai, RGVA, 32925/1/100, 293. o.
389. o.: V–2-esen dolgozó kutatók és a Siemens mérnökeinek deportálása stb., lásd PRO DEFE, 41/116, és a kémelhárító hadtest NA, 319/22/XE 169886 és NA, 319/22/XE 257685
389. o.: „A szocializmus annak sem látja hasznát”, Fedoszejev feljegyzései

389. o.: „a jó állapotban lévő, még használható gépi felszerelés szisztematikusan tönkretétele...”, 2. iroda, április 21., SHAT 7, P 128
390. o.: „két borzebre, egy papagájra...”, RGALI, 1710/3/51, 241. o.
390. o.: „húsz egyedülálló lőfegyver lett...”, Abakumov Sztálinnak, 1948. január 10., „Portreti bez retusi”, *Vojennoje Arhivi Rossziji*, 1. szám, 1993, 189. o.
390. o.: „Gyerünk, vegye el!”, K. M. Szimonov naplója, feljegyzések 8., RGALI, 1814/4/7, „Uhr schon Kamerad”, Toscano-Corvin naplólevele, július 7., BZG S
391. o.: orosz fiúk fosztogatnak, RGVA, 32925/1/121, 61., 93. o.
391. o.: „jelentős mértékű fosztogatást...”, Murphy a külügyminisztériumnak, NA, 740.0011 EW/4-2445
391. o.: „Még Munster püspökét is”, NA, 740.0011 EW/5-145
392. o.: Szovjet tiszt és pisztoly, Zbarszkij, 134. o.
392. o.: Lányukat mentő anyák, Kardorff, 358. o., és Lewin, beszélgetések, 1999. október 14.
392. o.: Nemi erőszakok becsült száma, dr. Gerhard Reichling, valamint Charité és Kaiserin Auguste Victoria, idézi Sander és Johr, 54., 59. o.
392. o.: „huszonhárom katona erőszakolta meg egymás után...” Kardorff, 358. o.
392. o.: „Valamilyen szinten el kell fojtanom...”, Frau Irene Burchert, idézi Owings, 147. o.
392. o.: „Ez az érzés megakadályozta...”, Juliane Hartmann, idézi Steinhoff (szerk.), 455. o.
392. o.: „Mindent egybevetve”, névtelen szerző, 102. o.
393. o.: „Utána...”, Hanna, Gerlitz, idézi Steinhoff (szerk.), 459. o.
393. o.: Foglyok „deszexualizálódása”, lásd Frank Biess, „The Protracted

- War”, *GHI Bulletin*, 28. szám (2001. tavasz)
393. o.: „Szégyentelen kurvák lettetek!”, névtelen szerző, 202. o.
393. o.: Anya, lánya és nagymama megérőszakolása, Frau Regina Frankenföld, idézi Owings, 405. o.
393. o.: „Menj velük, az isten szerelmére...”, névtelen szerző, 66. o.
393. o.: „A tizenhárom éves Dieter Sahl”, Toscano-Corvin naplólevele, július 7., BZG S
393. o.: „a német hírszerzés Berlinben tömegével fertőzött meg...”, június 16., RGVA, 32925/1/121, 82. o.
393. o.: „A *Werwolf* néhány tagja...”, május 29., RGVA, 32925/1/121, 428. o.
394. o.: „az ellenség kész rá, hogy bármilyen módszerrel...”, április 14., CAMO, 372/6570/68, 17–20. o.
394. o.: Penicillin és kórházi születések, Sander és Johr, 17. o.
394. o.: „A Vörös Hadsereg a legelőrehaladottabb...”, április 26., CAMO, 233/2374/92, 240. o.
394. o.: „változtassanak a németekhez való hozzáállásukon...”, RGVA, 32925/1/100, 296. o.
394. o.: „Monsieur”, RGALI, 1710/3/51, 244. o.
394. o.: „rablást”, „a testi erőszakot”, „botrányos eseteket”, RGVA, 32925/1/297, 30–31. o.
395. o.: „Az ilyen tettek és büntetlen viselkedés...”, október 5., RGASZPI, 17/125/316, 81. o.
395. o.: „Először az étel, aztán az erkölcs...”, Kardorff, 364. o.
396. o.: „pótfeléseknek”, Naimark, 93. o.
396. o.: Vörös Hadsereg katonáinak dezertálása, OMGUS, NA, RG260 A2 B1 C3 363-as doboz
396. o.: „Talán mi, nők”, Kardorff, 341. o.
396. o.: „teljes katasztróféként élte meg”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 10.
396. o.: „az emberek engedelmissége és fegyelme”, Zbarszkij, 129. o.
396. o.: „vak engedelmisséget tanúsított”, Berija Sztálinnak, GARF, 9401/2/95, 395–9. o.
396. o.: „a fennálló hatalmak iránti, mélyen gyökerező tiszteletnek”, Merezszo, beszélgetések, 1999. november 10.
397. o.: „a fasiszta szervezetek vezetői...”, RGVA, 32925/1/121, 89. o.
397. o.: „A párt tovább él!”, május 7., RGVA, 32925/1/121, 41. o.
397. o.: „ismeretlen számú garázda”, RGVA, 38680/1/4, 43. o.
397. o.: „Klamottenburg”, Beier, beszélgetések, 2001. október 9.
397. o.: „Az emberek együtt élnek a sorukkal”, Loewe, beszélgetések, 2001. október 9.
397. o.: Grossdeutscher Rundfunk, Beier, beszélgetések, 2001. október 9.
398. o.: „Elképzelésünk sem volt, hogy...”, Wolf, beszélgetések, 2000. július 14.
398. o.: „elégge naiv volt...”, Wolf, beszélgetések, 2000. július 14.
398. o.: „*Frontyovikjaink* pusztítást vittek...”, Wolf, 1998, 33. o.
398. o.: „Azután jött a tapasztalat, a...”, Wolf, beszélgetések, 2000. július 14.
398. o.: „gazember, aki képes a saját...”, Berija, 88. o.
398. o.: „abszolút utasítás volt”, Wolf, beszélgetések, 2000. július 14.
398. o.: „tabu témák”, Wolf, beszélgetések, 2000. július 14.
399. o.: „az út mentén, megfeneklett hajókhoz hasonló, kiégett tankokban”, Kardorff, 356. o.
399. o.: Vörös Hadsereg rabbija, LA-B 3928
399. o.: „Hörcsög-expressz”, „Zeitung in der Zeitung”, *Freie Welt*, 1975. július, BA-MA, MSg2/3626
400. o.: „biztosítsák a kémek, szabotőrök és egyéb ellenséges elemek kiiktatá-

sát", Berija Sztálinnak, GARF, 9401/2/95, 374. o.

400. o.: Kelet-Poroszország lakossága 193 000 főre csökken, június 16., GARF/2/96, 343–4. o.

400. o.: „erdőkben, tőzeglápokon, és...”, Caritas jelentése, NA, RG 260 OMGUS, 390 41/7/5-6. csomag

400. o.: Tizenöt NKVD-ezred Lengyelországra, Berija Sztálinnak, június 22., GARF, 9401/2/97, 8–10. o.

28. A férfi a fehér lovon

401. o.: „Szóval, Nyinka”, CAMO, 372/6570/68, idézi Szenyavszkaja, 1995, 191. o.

402. o.: „Abban az időben...”, CAMO, 372/6570/78, 70–72. o.

402. o.: Csatában hátba lőtt tisztok, Kubaszov, beszélgetések, 2001. október 27.

402. o.: „szovjetellenes megjegyzései...”, RGVA, 38686/1/26, 36. o.

402. o.: „rendszeres szovjetellenes...”, RGVA, 32925/1/297, 28. o.

402. o.: „ellenforradalmi bűnökért”, GARF, 9401/1a/165, 181–3. o.

403. o.: „NKVD, az NKGB és a SZMERS vizsgálja”, VOV, iv., 191. o.

403. o.: Vörös Hadsereg elitelt tábornokai, Bezborodova, 15. o.

403. o.: „hosszú órákig álltak sorba művétagokért...”, V. Kargyin, idézi Szenyavszkaja, 2000, 95. o.

403. o.: „Várjatok csak, míg a fiaink...”, július 12., Rubtyovszk zsidóinak levele a Szovjetunió Népgyűlése elnökének, RGASZPI, 17/125/310, 47. o.

403. o.: „két, katona-egyenruhás antiszemita”, RGASZPI, 17/125/310, 50. o.

404. o.: „a Szovjetunió összes nemzete”, idézi Werth, 1001–2. o.

404. o.: „A mi nagy lángelménk és...”, CAMO, 233/2374/194, 83. o.

404. o.: „még nem találtunk...”, „Zeitung in der Zeitung”, *Freie Welt*, 1975. július, BA-MA, MSg2/3626

404. o.: Sztálin és Hitler holtteste, Rzszevszkaja, 2000, 292., 301. o.

405. o.: „Időnként még lovagolok...”, Zsukov, iv., 297–8. o.

405. o.: „a Nagy Honvédő Háborúban tanúsított kiemelkedő szolgálatáért”, BA-MA, MSg2/3626

406. o.: „Zsukov! Zsukov! Zsukov!”, Kazakova, beszélgetések, 1999. november 6.

407. o.: „az 1933 óta kialakult hibás...”, Blumentritt kihallgatása, NA, RG 338 B-338

407. o.: „a romlott erkölcsnek...”, május 7., NA, 740.0011 EW/5-1045

407. o.: „visszamaradt nácizmusnak”, SHAEF pszichológiai Hadviselés Részlegének jelentése, a külügyminisztériumnak átadta Murphy, NA, 740.0011 EW/4-2445

Válogatott irodalom

A

Alanbrooke, Lord, tábornagy: *War Diaries 1939–1945*, London, 2001

Albrecht, Günter, és Hartwig, Wolfgang (szerk.): *Ärzte: Erinnerungen, Erlebnisse, Bekenntnisse*, Berlin (Kelet), 1982

Altner, Helmut: Totentanz Berlin: *Tagebuchblätter eines Achtzehnjährigen*, Offenbach am Main, 1946

Ambrose, Stephen: *Eisenhower and Berlin: The Decision to Halt at the Elbe*, New York, 1967

Andreas-Friedrich, Ruth: *Der Schattenmann: Tagebuchaufzeichnungen 1938–1945*, Frankfurt am Main, 1983

— *Schauplatz Berlin: Tagebuchaufzeichnungen 1945–1948*, Frankfurt am Main, 1984

Annan, Noel: *Changing Enemies: The Defeat and Regeneration of Germany*, London, 1995

Antonov, V. S.: „Poszlednyije dni vojni”, *ViZs*, 1987. július, 7. szám

Arnold, Dietmar: „Die Flutung des Berliner S-Bahn Tunnels in den letzten Kriegstagen”, in *Nord-Süd-Bahn: Vom Geistertunnel zur City-S-Bahn*, Berlin, 1999

B

Babadshanjan, A.: *Hauptstoßkraft*, Berlin (Kelet), 1981

Bacon, Edwin: *The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives*, London, 1994

Bark, D. és Gress, D.: *A History of West Germany: From Shadow to Substance, 1945–1963*, Oxford, 1989

Bauer, Frank, Pfundt, Karen és Le Tissier, Tony: *Der Todeskampf der Reichshauptstadt*, Berlin, 1994

Bauer, Magna E.: *Ninth Army's Lost Attack and Surrender*, Washington D. C., 1956

Beelitzer Heimatverein: *Um Beelitz harter Kampf*, Potsdam, 1999

Behrmann, Jörn: „Grundlage Forschung im totalitären Staat”, in Martin Stöhr (szerk.), *Von der Verführbarkeit der Naturwissenschaft*, Frankfurt am Main, 1986

Below, Nicolaus von: *Als Hitlers Adjutant, 1937–1945*, Mainz, 1980

Berezskov, V.: *History in the Making*, Moszkva, 1982

— *At Stalin's Side*, New York, 1994

Berija, Szergo: *Berija, My Father: Inside Stalin's Kremlin*, London, 2001

Bernadotte, Folke báró: *The Curtain Falls*, New York, 1945

Bezborodova, Irina: *Generale des Dritten Reiches in sowjetischer Hand, 1943–1956*, Graz/Moszkva, 1998

- Bezimenszkij, Lev: *Der Tod des Adolf Hitler: Unbekannte Dokumente aus Moskauer Archiven*, Hamburg, 1968
- Bokov, F. M.: „Nasztuplénijye 5-i Udarnoj Armiji sz Magnyusevskovo Platzdarma”, *ViZs*, No. 1, 1974
- *Frühjahr des Sieges und der Befreiung*, Berlin (Kelet), 1979
- Boldt, Gerhard: *Die Letzten Tage der Reichskanzlei*, Hamburg, 1947
- Bollmann, Erika, Baier, Eva, Forstmann, Walther, és Reinold, Marianne: *Erinnerungen und Tatsachen – Die Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften Göttingen-Berlin*, Stuttgart, 1956
- Bordzilovszkij, E.: „Ucsasztyije 1-i armiji Vojszka Polszkovo v Berlinszkoi operaciji”, *ViZs*, No. 10., 1963. október
- Borée, Karl Friedrich: *Frühling 45. Chronik einer Berliner Familie*, Darmstadt, 1954
- Borkowski, Dieter: *Wer weiß, ob wir uns niedersch. Erinnerung an eine Berliner Jugend*, Berlin, 1991
- Boveri, Margaret: *Tage des Überlebens – Berlin 1945*, München, 1968
- Bower, Tom: *The Paperclip Conspiracy*, London, 1987
- Bradley, Omar: *A Soldier's Story*, London, 1951
- Breloer, Heinrich: *Geheime Welten*, Frankfurt am Main, 1999
- Bruyn, Günter de: *Zwischenbilanz. Eine Jugend in Berlin*, Frankfurt am Main, 1991
- Burkert, Hans-Norbert, és Matušek, Klaus: *Zerstört – Besiegt – Befreit. Kampf um Berlin bis zur Kapitulation*, Berlin (Nyugat), 1985
- Burleigh, Michael: *Germany Turns Eastwards: A study of Ostforschung in the Third Reich*, Cambridge, 1988
- *The Third Reich: A New History*, London, 2000
- Busse, Theodor: „Die letzte Schlacht der 9. Armee”, *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 1954

C

- Chaney, O. P.: *Zsukov*, Norman, Oklahoma, 1996
- Csinarjan, Iván: „Moi meszjatsz maj”, in *Sztroki sz velikoj vojni*, Moszkva, 2000
- Csujkov, Vaszilij: *The End of the Third Reich*, London, 1967
- Cvetajev, E. N. (szerk.): *Zsukov: Kakim mi ego pomnyim*, Moszkva, 1988

D

- Davies, Norman: *White Eagle, Red Star*, London, 1972
- *God's Playground: A History of Poland*, 2. kötet, London, 1981
- Deane, J. R.: *The Strange Alliance*, London, 1947
- Delpla, François: *Hitler*, Párizs, 1999
- Deutschkron, Inge: *Ich trug den gelben Stern*, Köln, 1978
- Diem, Liselotte: *Flihen oder bleiben? Dramatisches Kriegsende in Berlin*, Freiburg, 1982
- Dinter, Andreas: *Berlin in Trümmern*, Berlin, 1999
- Gyilas, M.: *Conversations with Stalin*, New York, 1962
- Dönitz, Karl, tábornagy: *Memoirs*, Cleveland, 1958

- Doernberg, Stefan: *Befreiung 1945. Ein Augenzeugenbericht*, Berlin (Kelet), 1975
- Domarus, M.: *Reden und Proklamationen, 1932–1945*, ii. kötet, Würzburg, 1962
- Dönhoff, Marion, grófnő: *Namen die keiner mehr nennt*, München, 1964
- Dragunszkij, David: *A Soldier's Life*, Moszkva, 1977
- Duffy, C.: *Red Storm on the Reich*, London, 1993

E

- Ehrenburg, Ilja: *The War 1941–1945*, New York, 1964
- Eisenhower, Dwight: *Crusade in Europe*, New York, 1948
- Elliott, W. A.: *Esprit de Corps*, Norwich, 1996
- Erickson, John: *The Road to Berlin*, London, 1999

F

- Fajzulin, A., és Dolbrovolszkij, P.: „Vsztirecsa na Elbe”, *ViZs*, No. 4., 1979. április, 51–3. o.
- Feis, Herbert: *The Atomic Bomb and the End of World War II*, Princeton, 1966
- Fest, Joachim: *The Face of The Third Reich*, London, 1988
- Feuersenger, Marianne: *Mein Kriegstagebuch: Zwischen Führerhauptquartier und Berliner Wirklichkeit*, Freiburg, 1982
- Findahl, Theo: *Letzter Akt – Berlin 1939–1945*, Hamburg, 1946
- Foerster, Roland G. (szerk.): *Seelower Höhen 1945*, Hamburg, 1998
- Fröhlich, S.: *General Vlasov, Russen und Deutsche zwischen Hitler und Stalin*, Köln, 1978

G

- Gall, Vlagyimir: *Mein Weg nach Halle*, Berlin (Kelet), 1988
- Garajev, M.: „Georgi Zhukov: Life and Work After the War”, in *Vojennaja miszl*, 6. kötet, No. 4, 1997
- Gehlen, Reinhard: *The Gehlen Memoirs*, London, 1972
- Gellately, Robert: *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany*, Oxford, 2001
- Gilbert, Martin: *Road to Victory*, London, 1986
- Glantz, David (szerk.): *Art of War Symposium. From The Vistula to the Oder: Soviet Offensive Operations – October 1944–March 1945*, US Army War College, 1986
- Glantz, David, és House, Jonathan: *When Titans Clashed*, Kansas, 1995
- Glenn Gray, J.: *The Warriors: Reflections on Men in Battle*, New York, 1970
- Goldhagen, Daniel: *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, 1996
- Gosztonyi Péter: *Der Kampf um Berlin 1945, in Augenzeugenberichten*, Düsseldorf, 1970
- Gribov, Jurij: „Igral nam v Brandenburge grammofon...”, in *Sztroki sz velikoj vojni*, Moszkva, 2000
- Gross, Leonard: *The Last Jews in Berlin*, New York, 1982

- Guderian, Heinz: *Panzer Leader*, New York, 1952
 Gun, Nevin E.: *Eva Braun: Hitler's Mistress*, London, 1969

H

- Henning, Eckhart, és Kazemi, Marion: *Veröffentlichungen aus dem Archiv zur Geschichte der Max-Planck-Gesellschaft*, 1. kötet, Berlin (Nyugat), 1988
 Herbert, Ulrich: *Hitler's Foreign Workers*, Cambridge, 1997
 Hirschfeld, Gerhard, és Renz, Irina: *Besiegt und Befreit, Stimmen vom Kriegsende 1945*, Gerlingen, 1995

I

- Inozemsztyev, N.: *Szcena pobjedi v toj szamoj vojne*, Moszkva, 1995
 Irving, David: *Adolf Hitler: The Medical Diaries – the Private Diaries of Dr. Theo Morell*, London, 1983
 Iszajev, Sz. I.: „Veki frontovogo putyi”, *ViZs*, No. 10, 1991. október, 22–5. o.
 Italiander, Rolf, Bauer, Arnold, és Krafft, Herbert: *Berlins Stunde Null*, Düsseldorf, 1979

J

- Joachimsthaler, A.: *The Last Days of Hitler*, London, 1996
 Joachimsthaler, A. (szerk.): *Er war mein chef, aus dem Nachlass der Sekretärin von Adolf Hitler*, Christa Schroeder, München, 1985

K

- Kardorff, Ursula von: *Berliner Aufzeichnungen, 1942 bis 1945*, München, 1997
 Kaskewitsch, Emanuel: *Frühling an der Oder*, Berlin (Kelet), 1953
 Kee, Robert: *A Crowd is Not Company*, London, 2000
 Kehlenbeck, Paul: *Schicksal Elbe. Im Zweifrontenrieg 1945 zwischen Heide, Harz und Havelland. Ein Bericht nach alten Tagebüchern*, Frankfurt am Main, 1993
 Keiderling, Gerhard: *Gruppe Ulbricht in Berlin*, Berlin, 1993
 — „Als Befreier unsere Herzen zerbrachen: Zu den Übergriffen der Sowjetarmee in Berlin 1945”, *Deutschland Archiv*, 28, 1995
 Keitel, Wilhelm: *The Memoirs of Field Marshal Keitel*, London, 1965
 Kempka, Erich: *Die letzten Tage mit Adolf Hitler*, Preussich-Oldendorf, 1976
 Kershaw, Ian: *The Hitler Myth: Image and Reality in the Third Reich*, Oxford, 1989
 — *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*, London, 1993
 — *Hitler: 1889–1936*, London, 1998
 — *Hitler: 1936–1945*, London, 2000

- Kershaw, Ian, és Lewin, Moshe (szerk.): *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge, 1998
 Kirejev, N.: „Primenenijje tankovih armi v Viszlo-Oderszkoj operaciji”, *ViZs*, No. 1, 1985
 Kleine, Helmut, és Stimpel, Hans-Martin: *Junge Soldaten in der Mark Brandenburg 1945 – Rück Erinnerungen nach einem halben Jahrhundert*, 1995 (MGFA)
 Klemperer, Victor: *To the Bitter End, 1942–1945*, London, 1999
 Klimov, Grigorij: *The Terror Machine: The Inside Story of the Soviet Administration in Germany*, London, 1953
 Klocskov, I. F.: *Znamja pobjedi nad Reibsztagom*, Szentpétervár, 2000
 Knappe, Siegfried: *Soldat*, New York, 1993
 Knef, Hildegard: *The Gift Horse: Report on a Life*, New York, 1971
 Knight, Amy: *Beria: Stalin's First Lieutenant*, Princeton, NJ, 1993
 Kon, Igor: *Sex and Russian Society*, Bloomington, Indiana, 1993
 Kondaurorov, I. A.: „V 45-m mi szami iszkali protyivnika”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
 Konyev, I. Sz.: *Year of Victory*, Moszkva, 1984
 Kopelev, Lev: *No Jail for Thought*, London, 1977
 Krivoszejev, G. F. (szerk.): *Grif szekretnosztyi sznyat polyeri voruzsennyih szil SZSZSZR v voinah, bjevih gyeiszvujah i vojennih konflikta*, Moszkva, 1993
 Krockow, Christian, gróf von: *Die Stunde der Frauen*, München, 1999
 Kronika, Jacob: *Der Untergang Berlins*, Hamburg, 1946
 Kuznyecov, V. G., és Medlinszkij, V. P.: „Agonija”, *ViZs*, No. 6-7, 1992. június-július

L

- Ladd, Brian: *The Ghosts of Berlin*, Chicago, 1997
 Lakowski, R.: *Seelow 1945, Die Entscheidungsschlacht an der Oder*, Berlin, 1999
 Lakowski, R., és Dorst, K.: *Berlin – Frühjahr 1945*, Berlin (Kelet), 1975
 Lane, Anne, és Temperley, Howard (szerk.): *The Rise and Fall of the Grand Alliance, 1941–1945*, London, 1995
 Lange, Horst, in H. D. Schäfer (szerk.): *Tagebücher aus dem Zweiten Weltkrieg*, Mainz, 1979
 Laufer, Jochen: „»Genossen, wie ist das Gesamtbild?« Ackermann, Ulbricht und Sobottka in Moskau im Juni 1945”, *Deutschland Archiv*, 29, 1996
 Lehdorf, Hans, gróf von: *Ostpreussisches Tagebuch – Aufzeichnungen eines Arztes aus den Jahren 1945–1947*, München, 1999
 Lemmer, Ernst: *Manches war doch anders: Erinnerungen eines deutschen Demokraten*, Frankfurt am Main, 1968
 Leon, R. W.: *The Making of an Intelligence Officer*, London, 1994
 Leonhard, Wolfgang: *Child of the Revolution*, London, 1956
 Le Tissier, T.: *Zhukov at the Oder: The Decisive Battle for Berlin*, London, 1996
 — *Race for the Reichstag*, London, 1999
 — *With Our Backs to Berlin*, Stroud, 2001
 Liddell-Hart, Basil: *The Other Side of the Hill*, London, 1948

- Lucsinszkij, A.: „Na Berlin!”, *ViZs*, No. 5, 1965. május
 Luck, Hans von: *Panzer Commander: The Memoirs of Colonel Hans von Luck*, New York, 1989
 Lumans, Valdis: *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe 1933–1945*, London, 1992

M

- Mabire, Jean: *La Division Nordland*, Párizs, 1982
 — *Mourir à Berlin*, Párizs, 1995
 Machtan, Lothar: *The Hidden Hitler*, London, 2001
 Mackintosh, Malcolm: *Juggernaut: The Russian Forces, 1918–1996*, London, 1967
 Maiziére, Ulrich de: *In der Pflicht*, Bonn, 1989
 Makarevskij, V.: „17-ja motorinzsinernaja brigada v Berlinszkoi operacii”, *ViZs*, No. 4, 1976. április
 Meinecke, Friedrich: *Die deutsche Katastrophe*, Wiesbaden, 1947
 Menzel, Matthias: *Die Stadt ohne Tod. Berliner Tagebuch 1943–5*, Berlin, 1946
 Merridale, Catherine: *Night of Stone*, London, 2000
 Messerschmidt, Manfred: *Was damals Recht war... Nationalsozialistische-Militär-und Straßjustiz im Vernichtungskrieg*, Essen, 1996
 Meyer, Karen: „Die Flutung des Berliner S-Bahn Tunnels in den letzten Kriegstagen”, in *Berliner S-Bahn-Museum, Nord-Süd-Bahn*, Berlin, 1999
 Meyer, Sibylle, és Schulze, Eva: *Wie wir das alles geschafft haben. Alleinstehende Frauen berichten über ihr Leben nach 1945*, München, 1984
 Morozov, Borisz: „Mgnovenie vojni”, *Sztroki sz velikoi vojni*, Moszkva, 2000
 Murphy, David, Kondrasev, Szergej, és Bailey, George: *Battleground Berlin*, London, 1987
 Murphy, Robert: *Diplomat among Warriors*, New York, 1964
 Musmanno, Michael A.: *Ten Days to Die*, New York, 1950

N

- Naimark, Norman: *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*, Cambridge, Mass., 1995
 Neusztrojev, Sz. A.: „Sturm Reihstaga”, *ViZs*, No. 5, 1960. május, 42–5. o.
 Névtelen szerző: *A Woman in Berlin*, London, 1955
 Nyikolaj Vasziljev: „Krasznij cvet pobedi”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
 Noakes, Jeremy (szerk.): *Nazism 1919–1945: A Documentary Reader*, iv. kötet, Exeter, 1998

O

- Orosz Föderáció, *Velikaja Otyecsesztynennaja Vojna*, iii. és iv. kötetek, Moszkva, 1999
 Oven, Wilfred von: *Mit Goebbels bis zum Ende*, ii. kötet, Buenos Aires, 1950

- Overy, Richard: *Why the Allies Won*, London, 1995
 — *Russia's war*, London, 1998
 Owings, Alison: *Frauen: German Women Recall the Third Reich*, London, 1993

P

- Padfield, P.: *Himmler: Reichsführer SS*, London, 1990
 Peregyelszkij, G., és Horosilov, G.: „Artillerija v szrazsenijah od Viszli do Odera”, *ViZs*, No. 1, 1985
 Petrova, Ada, és Watson, Peter: *The Death of Hitler*, London, 1995
 Pogue, Forrest C.: „The Decision to Halt on the Elbe, 1945”, in Greenfield Kent (szerk.), *Command Decisions*, London, 1960
 Poljan, Pavel: „Vesztabajteri: intyernirovanyije nemci na szovjetszkikh sztrojkah”, *Rogyina*, No. 9, 1999
Prikaži Verhovnogo Glavnokommandujuscsevo v perijod Velikoi Otyecsesztynnoj vojni Szovjetszkoi Szozsua, Moszkva, 1975

R

- Ramanyicsev, N. M.: „Iz opita peregruppirovki armii pri podgotovke Berlinszkoi operacii”, *ViZs*, No. 8, 1979
 Ramm, Gerald: *Ein unbekannter Kamerad. Deutsche Kriegsgräberstätten zwischen Oderbruch und Spree*, Woltersdorf, 1993
 — *Gott mit uns – Kriegserlebnisse aus Brandenburg und Berlin*, Woltersdorf, 1994
 — *Halbe – Bericht über einen Friedhof*, Woltersdorf, 1995
 Rein, Heinz: *Finale Berlin*, Frankfurt am Main, 1981
 Richie, Alexandra: *Faust's Metropolis*, London, 1998
 Rocolle, Pierre: *Götterdämmerung – La Prise de Berlin*, Indokína, 1954
 — *Le sac de Berlin, avril-mai 1945*, Párizs, 1992
 Rokosszovszkij, K. K.: *Szoldatszkij dolg*, Moszkva, 1968
 Rubenstein, Joshua: *Tangled Loyalties: The Life and Times of Ilya Ehrenburg*, New York, 1996
 Ruhl, Klaus-Jörg (szerk.): *Unsere verlorenen Jahre – Frauenalltag in Kriegs- und Nachkriegszeit, 1939–1949*, Darmstadt, 1985
 Runov, Borisz Alekszandrovics: „Znanyije nyemetszkovo pomoglo vzijat v plen szoten seszty nyemcev”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000
 Rürup, Reinhard (szerk.): *Berlin 1945. Eine Dokumentation*, Berlin, 1995
 — *Topographie des Terrors, Gestapo, SS und Reichssicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albrecht-Gelände”*, Berlin, 1997
 Ryan, Cornelius: *The Last Battle*, London, 1966
 Rzsesevskij, O. A.: „The Race for Berlin”, *Journal of Slavic Military Studies*, 8, 1995. szeptember
 — „Der Wettlauf nach Berlin – Ein dokumentarischer Überblick”, in Foerster, *Seelower Höhen 1945*

Rzsevszkaja, Jelena: *Berlin, Mai 1945*, Moszkva, 1986

— *Vesernyj razgovor*, Szentpétervár, 2001

S, Sz

Sajer, Guy: *The Forgotten Soldier*, London, 1997

Sander, Helke, és Johr, Barbara (szerk.): *Befreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder*, München, 1992

Satunovszkij, Ilja: „I osztanetszja dobri szled”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000

Satyllov, Nyikoláj: „U sten Reihsztaga”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000

Schäfer, Hans Dieter: *Berlin im Zweiten Weltkrieg. Der Untergang der Reichhauptstadt in Augenzeugenberichten*, München, 1985

Scheel, Klaus (szerk.): *Die Befreiung Berlins 1945*, Berlin (Kelet), 1985

Schenk, Ernst-Günther: *Ich sah Berlin sterben. Als Arzt in der Reichskanzlei*, Herford, 1970

Schmitz-Berning, Cornelia: *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin, 1998

Schwarz, Hans: *Brennpunkt FHQ: Menschen und Maßstäbe im Führerhauptquartier*, Buenos Aires, 1950

Schwarzer, Alice: *Marion Dönhoff, Ein widerständiges Leben*, München, 1997

Schwerin, Kerrin, grófnő: *Frauen im Krieg – Briefe, Dokumente, Aufzeichnungen*, Berlin, 1999

Scseglov, Dmitrij: „Military Council Representative”, in Szevruk (szerk.) *How Wars End*

Scserbakov, B.: „Material'noje obeszcsecsenyije 4-i tankovoj armiji v Viszlo-Oderszkoi operaciji”, *ViZs*, No. 6., 1979

Seaton, A.: *The Russo-German War 1941–1945*, New York, 1972

Sereny, Gitta: *Albert Speer: His Battle with Truth*, London, 1995

Sherwood, Robert E.: *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, London, 1948

Shirer, William L.: *End of a Berlin Diary*, New York, 1947

Shukman, Harold (szerk.): *Stalin's Generals*, London, 1993

Shultz-Naumann, Joachim: *Die letzten dreißig Tage. Das Kriegstagebuch des OKW April-Mai 1945*, München, 1980

Sindel, Alekszandr Danilovics (szerk.): *Po obe sztoronji fronta*, Moszkva, 1995

Spahr, W.: *Zhukov: The Rise and Fall of a Great Captain*, Novato, Kalif., 1993

Steinhoff, Johannes és mások: *Voices from the Third Reich: An Oral History*, New York, 1994

Studnitz, Hans-Georg von: *While Berlin Burns*, London, 1964

Styemenko, S. M.: *The Last Six Months*, New York, 1977

Szenyavszkaja, Jelena: *1941–1945 Frontovoje pokolenyije*, Moszkva, 1995

— *Pszihologija vojni v XX-m veke*, Moszkva, 2000

Szevruk, V. (szerk.): *How Wars End: Eyewitness Accounts of the Fall of Berlin*, Moszkva, 1969

Szinyenko, I.: „Organizacija i vegyenije boja 164-m sztrekovim polkom za Baclov pod Berlinom”, *ViZs*, No. 4, 1976. április

Szmirnov, E.: „Gyeisztvija 47 Gv. T. Br v peredovom otriade tankovogo korpusa”, *ViZs*, No. 1, 1978

Szolzenyicin, A.: *The Gulag Archipelago*, i. kötet, New York, 1974

— *Prussian Nights* (ford. Robert Conquest), New York, 1983

— *Deux récits de guerre*, Párizs, 2000

Szozuz veteranov zsurnalisztyiki, „Zsivaja pamjat”: *Velikaja Otycseszivennaja*, iii. kötet, Moszkva, 1995

Szubbotyin, Vaszilij, in Szevruk (szerk.), *How Wars End*

T

Terkel, Studs: *The Good War*, London, 2001

Thorwald, Jürgen: *Es begann an der Weichsel*, Stuttgart, 1950

— *Das ende an der Elbe*, Stuttgart, 1950

Tieke, Wilhelm: *Das ende zwischen Oder und Elbe – Der Kampf um Berlin 1945*, Stuttgart, 1981

Trevor-Roper, Hugh: *The Last Days of Hitler*, London, 1995

Tully, Andrew: *Berlin – The Story of a Battle*, New York, 1963

Tumarkin, Nina: *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia*, New York, 1994

V

Vasziljev, Nyikoláj: „Krasznij cvet pobjedi”, in *Vszem szmertyam nazlo*, Moszkva, 2000

Vermehren, Isa: *Reise durch den letzten Akt. Ein Bericht*, Hamburg, 1947

Visnyevszkij, Vszevolod: „Berlin Surrenders”, in Szevruk (szerk.), *How Wars End*

Volkogonov, Dmitrij: *Stalin – Triumph and Tragedy*, New York, 1991

W

Warlimont, W.: *Inside Hitler's Headquarters, 1939–1945*, London, 1964

Weidling, Helmuth, tábornok: *Der Endkampf in Berlin*, Potsdam, 1962

Weltlinger, S.: *Hast du es schon vergessen? Erlebnisberichte aus der Zeit der Verfolgung*, Berlin, 1960

Werth, Alexander: *Russia at War*, London, 1964

Wolf, Markus: *Spionagechef im geheimen Krieg*, München, 1997

— *Die Kunst der Verstellung*, Berlin, 1998

Z

Zaloga, Steven J.: *Target America – the Soviet Union and the Strategic Arms Race, 1945–1964*, Novato, Kalif., 1992
Zayas, Alfred M. de: *Nemesis at Potsdam: The Expulsion of the Germans from the East*, London, 1989
Zbarszkij, Ilja és Hutchinson, Samuel: *Lenin's Embalmers*, London, 1998
Ziemke, Earl: *The Battle for Berlin: End of the Third Reich*, London, 1969
— *The Soviet's Lost Opportunity: Berlin in February 1945*, London, 1969
— *The US Army in the Occupation of Germany 1944–1946*, Washington, D. C. 1975
— *Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East*, Washington, D. C., 1987
Zsukov, G. K.: *Voszpominanyija i razmyslenyija*, iv. kötet, Moszkva, 1995

A cikkek a következő lapokban jelentek meg:

Der Angriff
Der Panzerbär
Freie Welt (DDR)
Isztoricseszkijj Arhiv
Krasznoj Zvezda
Pravda

Név- és tárgymutató

A, Á
Abakumov, Viktor 30, 51, 123–23, 211–12, 375, 390, 402, 405–406
Adlerhorst, lásd még „Sasfészek” 41, 43, 53, 60
Adlon Hotel 80, 319
Agranyenko, Zahar 62, 64, 67, 115, 131, 145–47
Ahmatova, Anna 184
Alekszandrov, G. F. 211, 219
Alexander, Sir Harold, tábornagy 206–207
Alexanderplatz 336, 342, 378
Államvédelmi Bizottság 158, 181–82
Állatkert, lásd még Tiergarten 38, 193, 257, 273, 284, 295, 316, 320, 336, 348, 361, 370, 377, 379
Allenstein 61, 63, 65
Alpesi erőd (*Alpenfestung*) 161, 206, 209
Amerikai légierő 104, 112, 126, 162, 269, 297
Anhalter pályaudvar 316, 335, 360
Antonov, A. I., tábornok 30, 108–109, 127, 158, 160, 165–66, 223, 241, 304, 335–36, 344, 384
Antwerpen 40
Appel, Reinhard 195, 274
Ardenne, von, professzor 321
Ardenneki offenzíva 40, 42–43, 54
Armija Krajowa, lásd még Honi Hadsereg 55
Auguste-Viktoria Kórház 234

B
Baklanov, Gleb V., tábornok 304
Balti erkély 95, 115, 117, 139, 147
Barbarossa-hadművelet 119, 246, 301
Barby 215, 326
Bärenfänger, Erich, vezérőrnagy 370
Baruth 262, 271, 327–29, 332
Bastogne 41
Baumbach, alezredes 176
Baumgart, Eberhard 102, 196
Baur, Hans 374
Bécs 202, 206, 209, 258, 384
Beelitz 234, 276, 287, 298, 325, 332, 364–65, 364–65
Below, Nicolaus von, ezredes 43, 169, 202, 261, 267
Bendlerstrasse és „Bendlerblock” 317
Berchtesgaden 90, 104, 278–80, 290
Berghof, lásd Berchtesgaden 81, 259–60, 280–81, 290–91
Berija, Lavrentyij 29, 34, 51, 54–55, 63, 69, 123–26, 132, 159, 199, 212, 222, 306–307, 309, 317, 320–21, 357, 375, 383, 387, 397–400, 404–405
Berlini filharmonikusok 202
Bernadotte, Folke, gróf 169, 258, 278, 294–95, 336
Bernau 254, 265, 269
Berzarin, Nyikoláj, vezérezredes 100, 168, 230, 232, 263, 317–18, 374–75, 377–78, 383, 391, 397, 399
Bewilogua, Ludwig, dr. 321
Blumentritt, Günther, tábornok 40, 73, 407
Bogdanov, Sz. I., tábornok 53, 232, 244, 262, 265, 299, 313, 386
Boldt, Gerhard, százados 270–71, 299, 344
Bolling, Alexander, vezérőrnagy 206
Bonhoffer, Dietrich 196
Bonin, Bogislaw von, ezredes 56–57
Bormann, Martin 53, 57, 74–76, 92, 104, 148–49, 152, 169, 172–73, 175, 177, 206, 221, 259, 279, 281, 290, 295, 336, 338, 343, 350–52, 354, 358, 366, 368 69, 374
Bradley, Omar N., tábornok 161, 215–16, 304, 384
Brandt, Karl, dr. 259–60

Bräuer, Bruno, tábornok 245, 251
 Braun, Eva 54, 80, 91–92, 104, 173, 259–
 61, 281, 290–91, 337–38, 342–43, 376,
 383
 Braun, Ilse 80–81
 Bréma 215
 Breslau 51–52, 80–81, 92–94, 119–20, 147–
 48, 239, 268, 384
 Brezsnyev, Leonyid 406
 Brit hadsereg 31, 206–207, 215
 Britz 289, 298
 Bromberg 95
 Brooke, Sir Alan, tábornagy 109, 111–12,
 158, 160–61
 Budapest 43, 111
 Bugyonnij, S. M., marsall 305, 405
 Bulganyin, Nyikolaj A., altábornagy 126
 Bull, Harold, vezérőrnagy 125, 132
 Bunyacsenko, S. K., vezérőrnagy 198
 Burgdorf, Wilhelm, tábornok 42, 152, 170,
 172, 234, 267–68, 271, 273, 279, 338,
 344, 350–52, 368, 374
 Busse, Theodor, tábornok 116, 153, 156,
 170, 177, 197–98, 234, 237, 245, 249–
 51, 253, 262, 266, 269, 274 76, 287,
 326–27, 329, 332, 353, 365

C

Cairncross, John 158
 Canaris, Wilhelm, tengernagy 196
 Casablanca konferencia 208
 Celle 206
 Charité Kórház 368
 Charlottenburg 273, 320, 336, 349–50, 397
 Christian, Gerda 281, 338, 350, 368, 374–
 75
 Churchill, Winston S. 41, 54, 99, 107–113,
 158, 161–63, 165, 196, 208–210, 305,
 336, 383–84
 Clay, Lucius, vezérőrnagy 307
 Clerk Kerr, Sir Archibald 165
 Cottbus 247, 252, 275, 298
 Csernyakovszkij, Iván D., vezérezredes 52,
 59–62, 67, 81, 132
 Csujkov, Vaszilij I., vezérezredes 77, 96–
 97, 100–101, 116, 119, 168, 179, 219,
 222, 227, 230, 232, 236–37, 250, 253,

270, 275, 297–98, 314–17, 345–46,
 356–58, 369, 373, 377, 390, 396

D

Dahlem 159, 222, 240, 321–22, 369
 Danzig 60, 70, 81–83, 116, 120–21, 140–
 41, 143–46, 164, 255
 Deane, John R., vezérőrnagy 160, 165,
 222–23
 Dekanozov, Vlagyimir 303
 Demmlhuber, SS-Obergpfh. 86
 Dempsey, Sir Miles, altábornagy 206
 Dessau 206, 210, 214–15, 269, 381
 Dethleffsen, vezérőrnagy 303
 Devers, Jacob L., tábornok 161
 Dietrich, Sepp, SS-Oberstgpfh. 40, 117
 Doberke, SS-Oberstmbannfh. 296
 Dohnanyi, Hans von 196
 Döberitz 214, 272
 Dönitz, Karl, tengernagy 83, 112, 172, 177,
 202, 214, 258, 290, 299, 337–38, 352,
 358, 368–69, 385
 Dreza 112, 129, 161, 165, 209, 223, 240,
 252, 327
 Dufving, Theodor von, ezredes 357, 373
 Dulles, Allen 162, 208–209
 Dzsugasvili, Jakov 157

E

Eberswalde 253
 Edelsheim, Maximilian báró von, tábornok
 380–81
 Eden, Anthony 107
 Ehrenburg, Ilja 59–60, 63, 69, 184–85, 208,
 210–12
 Einsiedel, Heinrich gróf von 69, 211
 Eisenhower, Dwight, tábornok 54, 108,
 112–13, 160–63, 165–66, 205–206,
 208–209, 215–16, 222–23, 295, 303–
 305, 354, 385–86, 404
 Eismann, Hans Georg, ezredes 84–86,
 116–17, 152, 169, 176–77, 250
 Elbing 61–62, 82, 139, 141
 Elser, Johann Georg 196
 Elsholz 364–66
 Erkner 270

F

„Farkasodú” 41–42, 123
 Fedjunyinszkij, I. I., vezérezredes 140–41
 Feglein, Gretl (Margarete Braun) 54, 104,
 291
 Feglein, Hermann SS-Gpfh. 76, 91–92,
 104, 169, 172–73, 260, 291, 293–95,
 336–37
 Feldgendarmarie 61, 243, 254, 264, 269,
 284, 335
 Fenet, Henri 293, 302, 345, 366, 368, 412
 Förster, Albert, Gauleiter 121, 143
 Frankfurt am Main 41, 170
 Frankfurt an der Oder 100, 168, 170, 197,
 229–30, 234, 236, 249, 266
 Freisler, Roland 104
 Freytag von Loringhoven, Bernd, őrnagy
 48, 76, 90–91, 170–72, 280–81, 299,
 337, 344, 412
 Friedeburg, Hans Georg von, tengernagy 8
 Friedrichstrasse 39, 81, 368
 Frigyes, Nagy 177, 216 17, 221, 272, 278,
 376
 Fuchs, Klaus, dr. 34, 159
 Fuchs, vezérőrnagy 246
 Fürstenwalde 253

G

Gall, Vlagyimir Sz., százados 225–26, 361–
 63, 412
 Gatow 208, 289, 320
 Gdynia (Gotenhafen) 83, 141, 143–44, 164
 Gehlen, Reinhard, vezérőrnagy 41–42, 47–
 48
 Genscher, Hans-Dietrich 112, 288, 412
 Gestapo és SD (Sicherheitsdienst) 37, 56–
 57, 75, 91, 104, 146, 155, 172–73, 180,
 191, 211, 266, 285, 303, 336–37, 344,
 366, 368, 373
 Giesebrechtstrasse 340
 Goebbels, Joseph 34, 37, 40, 43, 48, 60, 62,
 73–74, 89–90, 92, 100–101, 103, 112,
 126, 148, 151, 154–55, 159, 172, 177,
 183, 191–93, 195–96, 216–17, 233,
 237, 252, 258, 260, 263, 267, 273, 279–
 81, 286, 290–91, 293, 313, 335–39,

341, 349–52, 354, 357–59, 366–69,
 376, 382–83, 398–99, 406–407
 Goebbels, Magda 172, 281, 291, 338, 350–
 52, 366–67
 Gordov, V. Ny., tábornok 252, 275, 327
 Goya kórházhajó 201
 Göring, Hermann 43, 48, 73, 75–76, 92,
 117, 172, 176–77, 195–96, 207, 214,
 233, 245, 251, 257–58, 268, 272, 290,
 318, 344, 348, 352, 369
 Görlitz 148, 252
 Greim, Robert Ritter von, vezérezredes 318, 337
 Greiser, Arthur, Gauleiter 95–96, 176
 Grisin őrnagy 361–63
 Grossdeutscher Rundfunk 43, 284, 370–71,
 397–98, 412
 Grosszman, Vaszilij 50, 55, 57, 59, 77, 96–
 98, 117, 131, 133, 140, 277, 296, 301,
 316–18, 378–79, 390, 394, 404
 Groves, Leslie, vezérőrnagy 159
 Grünwald 318, 320
 Guderian, Heinz, vezérezredes 41–43, 47–
 49, 53–54, 56–57, 76, 82, 84, 90–91,
 93, 117–18, 143, 152–53, 155, 168–72,
 174, 213, 279, 385
 Gulág 83, 126, 134, 138, 149–50, 181–82,
 212–13, 402–403, 406
 Guszakovszkij, I. I., ezredes 53, 55, 76, 100
 Günsche, Otto 267, 350–51, 375

H

„Hiwik” 137, 356, 381
 Haase, Werner, professzor 376
 Hahn, Otto, dr. 321
 Halbe 329–30, 332, 365, 381, 412
 Halder, Franz, vezérezredes 192
 Hamburg 161, 254, 258, 289, 354, 360, 370
 Hanke, Karl, Gauleiter 119–120, 147, 338
 Hannover 206, 215
 Harpe, Josef, vezérezredes 48, 56, 93
 Harriman, Averell 127, 165, 208, 222–23
 Hase, Paul, von, vezérezredes 340
 Hassleben (Visztula hadseregcsoport főha-
 diszállása) 151
 Heerstrasse 346, 349
 Heiligenbeili katlan 116, 120

Heilstätten 234, 276, 298, 325

Heinrici, Gotthardt, vezérezredes 153, 168, 175, 194, 197, 202, 220, 229, 232, 234, 237, 249–52, 255, 263, 272, 293, 332–33, 384

Heisenberg, Werner, professzor 321

Hela, kikötő 385

Hermannplatz 268, 285, 302

Heydrich, Reinhardt SS-Obergpfh. 340

Hildebrandt, Gauleiter 176

Himmler, Ernst 370

Himmler, Heinrich 41–42, 71, 73, 75–76, 79, 84–87, 90–92, 98–100, 102–104, 116–18, 147, 151–53, 168–70, 172–73, 177, 190–92, 197, 248–49, 258–59, 278, 290–91, 294–95, 301, 332, 336, 338, 342–44, 347, 349, 352, 358, 362, 370, 374

Hitlerjugend 29, 38, 101, 103, 148, 172, 190, 195, 217, 244, 252, 260–64, 274, 276, 301–302, 310, 314, 316, 333, 336, 340, 349, 351, 370, 376, 412

Hodges, Courtney H., altábornagy 161, 206

Hohenlychen 153, 258, 294, 332

Hohenschönhausen 270

Hohenzollerndamm (berlini védelmi erők főparancsnoksága) 233, 267, 301, 317

Holste altábornagy 366

Honi Hadsereg 55, 111, 125–26, 212–13

Hossbach, Friedrich, tábornok 82

Hölz, Artur, vezérőrnagy 194

Humboldt-Dachroeden, Hubertus báró von, ezredes 214, 412

I

Irwin, Virginia 304–305

J

Jalta 107, 111, 115, 125–26, 354

Japán 108, 111, 160, 222, 280

Jermakov, I. P., vezérőrnagy 325

Jodl, Alfred, vezérezredes 30, 42, 48, 112, 169–71, 214, 258, 279, 289, 296, 327, 333, 336, 343, 385

Juhlin-Dannfel, C. H., őrnagy 154, 167–68

Júliusi merénylet (1944. július 20.) 74–75, 90–91, 104, 211, 340, 373

Jung, Gerhard, professzor, dr. 364

Juscsuk, I. I., vezérőrnagy 244

Jüterborg 120, 213, 262, 276

K

Kaiser Wilhelm Intézet 159, 222, 240, 320–21

Kaltenbrunner, Ernst SS-Gpfh., dr. 56, 76, 104, 177, 208, 258–59

Kardorff, Ursula von 38, 104, 217, 257, 392–93, 395–96

Karlsborst 194, 274, 386

Karlsruhe 206

Karpov, V. V., tábornok 93

Kassel 209

Katowice 57

Katukov, M. I., vezérezredes 95–95, 140, 142, 144, 230, 232–33, 238, 244, 250, 262, 264, 270, 297–98, 316, 361

Katýni mészárlás 125

Kazakov, V. I., vezérezredes 227–28, 268, 278, 283, 412

Kee, Robert 75

Keitel, Wilhelm, tábornagy 170–71, 258, 279, 286–87, 289, 296, 332–33, 349, 386–87

Kempka, Erich 350

Kiel 354

Kielce 52–53

Kienitz 100, 202

Kinzel, Eberhardt, altábornagy 175, 194, 384

Kissel, Hans, tábornok 74

Klocskov százados 235

Knef, Hildegard 37, 310

Knesebeck, von Dem, alezredes 56

Koblenz 161

Koch, Edgar, dr. 364

Koch, Erich, Gauleiter 62

Köhler, Carl-Erik, tábornok 286

Kolberg 140, 146

Kölcsönbérleti szerződés 62, 97

Komszomol 65, 133, 135, 187, 200, 219, 224, 239, 355, 412

Konyev, Iván, marsall 51–53, 74, 77–78, 92–98, 131, 147–48, 150–51, 153, 165–66, 181, 219–20, 222, 232, 238–40,

243, 246–49, 252, 262, 266, 270, 275–76, 296–98, 302, 304–305, 316, 319, 325–27, 329, 332, 336, 348, 353, 364–65, 384

Königsberg 59, 65, 67–68, 70, 82, 104, 115–16, 119–120, 168, 189, 200–201, 244

Kopelev, Lev 63–65, 69

Köpenick 273, 298

Köslin 147

Kozmodemjanskaja, Zoja 224

Krakkó 77, 92

Krampnitz 44, 93, 279, 289

Krasznaja Zvezda 60, 64, 208, 210–11

Kraszovszkij, Sz. A., tábornok 239

Krebs, Hans, tábornok 119, 169–72, 198, 202, 234, 258, 266, 270–72, 279–80, 288, 299, 303, 319, 332, 336, 343–44, 350–52, 354–59, 368, 374, 412

Kriegsmarine 29, 82, 121, 144, 168, 176–77, 338, 385

Admiral Hipper 83

Admiral Scheer 116*Leipzig* 143*Lützow* 116*Prinz Eugen* 141, 143

Schlesien 143

Kruljev, A. V. vezérezredes 320

Krüger, Elsa 281

Krukenberg, Gustav SS-Brigfh. 140, 293–94, 299, 301–303, 319, 345, 359, 366, 368–69, 374

Kummersdorf 329, 353, 364

Kunz, Helmut, dr. 352

Kurcsatov, Igor, professzor 159, 321

Kurföld 48, 170, 195, 385

Kurfürstendamm 302, 335

Küstrin 98, 100, 102, 153–54, 162, 168, 170, 199, 202, 216, 219–220, 229–230, 246

Kuznyecov, V. I., tábornok 369

L

Lammerding, SS-Brigfh. 86

Landsberg 98, 277

Lange, Franz 373

Lattre de Tassigny, Jean de, tábornok 206, 386

Lauban 148

Laue, Max, dr. 321

Lauenburg 141, 145, 254

Leba 139

Lejusenko, D. D., tábornok 52, 93–94, 148, 238, 240, 252, 262, 271, 275–76, 286, 298

Lengyelország 45, 50, 54–55, 69–70, 94–95, 97, 99, 107, 110–11, 113, 116, 125–26, 130, 150, 163, 168, 181, 209, 213, 296, 398, 400

Leningrád 140, 210, 403–404

Lichtenberg 397

Lipcse 161, 165, 206, 209, 215

Łódź 77, 96

Loewe, Lothar 38, 412

Lohbeck ezredes 194

Lorenz, Heinz 299

Lötzen 82

Löwenstein de Witt, Hans Oskar, báró 295, 412

Lucsinszkij, A. A., tábornok 297–98, 316, 327, 329

Luftwaffe 29, 43, 48, 81, 119–20, 176–77, 193, 245–46, 251, 257, 271–72, 278, 285, 289, 294, 297, 303, 310–311, 318, 320, 327, 337–338, 375, 386, 407, 413

Luttwitz, báró, tábornok 56

Lübben 166, 240, 297

Lübeck 157, 161, 294–95, 393.

Lvov 225

M

Magdeburg 205, 210, 215, 408

Magnyusev 52

Mahlsdorf 270, 274

Mahnyev vezérezredes 320

Maizière, Ulrich de, ezredes 117, 250, 279, 412

Malchow 270

Malenkov, G. M. 133, 158, 321

Malinyin, M. S., tábornok 238

Manhattan-terv 34, 159, 320

Mannheim 209

Manteuffel, Hasso von, tábornok 40, 177, 255, 303, 332–33, 383
 Manzialy, Constanze 350, 368, 374
 Marienburg 82, 141
 Mariendorf 297, 302
 Marshall, George C., tábornok 107–109, 161, 209, 354, 384
 Masur, Norbert 258
 Memel 144
 Merezsko, Anatolij, százados 227, 412
 Meseritz-vonal 95, 98
 Mesik, P. J., tábornok 78, 307
 Moabit 341–42
 Model tábornagy 161–62, 174, 213–14, 285
 Mohnke, SS-Brigfh. 289, 319, 345, 349, 359, 366, 368–69, 374
 Molotov, Vjacseszlav 107, 158, 162, 165, 384, 395
 Montgomery, Sir Bernard, tábornagy 112–13, 160–61, 165, 384
 Morell, Theodor, dr. 259, 278, 280, 350
 Mummert, Werner, vezérőrnagy 335
 Mussolini, Benito 124, 349
 Müller, Heinrich SS-Gpfh. 57
 Müllrose 249, 274
 Müncheberg 237, 250, 253, 261, 263, 265
 München 291, 318, 343, 385, 411

N

Nauen 289, 291, 370
 Nehring, Walther, tábornok 78, 94, 148
 Német hadsereg *lásd még* Waffen-SS 29, 31–32, 81, 92, 98, 137–38, 141, 154, 162, 167–68, 179, 195, 214, 216, 244, 313, 333

Nemmersdorf 39, 62, 142
 Nemzeti Bizottság a Szabad Németország-ért 69, 196, 211
 Neuhardenberg 232–33, 250–51, 2534
 Neukölln 285, 298, 302, 310, 319, 345, 412
 Novikov, A. A., marsall 298

O

Oderbruch (Odera árterülete) 100, 102, 154, 177, 219, 221, 227–28, 232, 235, 243–44, 253, 256
 Ohlauri hídfőállás 147–48, 150

OKH (Oberkommando der Wehrmacht), Zossen 29, 41–42, 56, 76, 412
 Oldershausen, Libussa von 141, 145–46
 Oppeln 92–93, 136, 149–50
 Oranienburg 20, 277, 294, 313
 Osnabrück 209
 Oster, Hans, vezérezredes 196
 Ostermayr, Herta 259, 261, 281

P

Pachur százados 294
 Papen, Franz von 354
 Patton, George S. Jr., tábornok 160–61, 165, 170, 206, 215, 321, 354, 384
 Paulus, Friedrich, tábornagy 37, 85, 99–100
 Pehrsson, SS-Hauptstfh. 301, 319
 Perhorovics, F. I., alezredes 362
 Petersohn, Gerda 285, 310–11, 412
 Pieck, Wilhelm 398
 Pillau 70, 82–83, 116, 120
 Plön 352
 Plötzensee 90
 Popov vezérezredes 198, 397
 Potsdam 155, 178, 217, 234, 262, 264, 271–73, 275–76, 279, 287, 295, 326, 346, 364
 Potsdamerplatz 334, 337, 341
 Poznań 72, 86, 96–98, 119, 147, 176, 227, 314
 Prága 234, 298, 336, 354, 384–85
 Prenzlauerberg 39, 195, 316, 320
 Prützmann, Hans, SS-Obergpfh. 189–191
 Pulawy hídfőállás 53
 Puttkamer, Jesco, báró von 80, 86–87

R

Radom 53, 92
 Ratibor 92, 150–151, 153
 Rattenhuber, Hans 374–75
 Refior, Hans ezredes 193–94, 233, 267, 288, 301, 317, 355–56
 Reichenau, Walter von, tábornagy 279
 Reichsbank 289
 Reinecke, Pastor 373–74
 Reinhardt, Hans vezérezredes 48, 60–61, 82, 84
 Reinickendorf 195, 300

Reitweini kiszögellés 227, 365
 Remageni híd 169, 194
 Reymann, Helmuth, ezredes 194
 Ribalko, P. Sz., vezérezredes 52, 92–93, 148, 238, 240, 247, 252, 262, 275, 297, 316, 320–21, 327
 Ribbentrop, Joachim 112, 169, 205, 245, 258–59, 290, 303, 336
 Rogyimcev, A. I., tábornok 305
 Rokosszovszkij, K. K., marsall 50–52, 60–61, 63–64, 70, 81–82, 95, 115–116, 126–227, 131, 139–140, 154, 199, 238, 249, 255, 262, 303, 332, 354, 383, 405–406
 Rommel, Erwin, tábornagy 42, 333
 Roosevelt, Franklin D. 41, 107–111, 113, 158, 165, 196, 208–209, 210, 216, 221, 305
 Rossau (tizenkettedik hadsereg főhadiszállása) 214
 Rögtönítélő bíróságok 220, 254
 Rudel, Hans-Ulrich, ezredes 43
 Rundstedt, Gerd von, tábornagy 76
Ruszkov, Vlagyimir, vezérőrnagy 304
 Ruszlanova, Ligijja 139, 406
 Rüdersdorf 264, 270

S, Sz

„Sasfészek” *lásd még* Adlerhorst 41, 43
 Salzburg 173, 206, 259, 263, 278
 Samland-félsziget 82, 116, 201
 Sandomierzi hídfőállás 51–52
 Satyilov, V. M., vezérőrnagy 355
 Saucken, Dietrich von, tábornok 78, 94, 143–144, 385
 Schaub, Julius 280
 Schellenberg, Walter SS-Gpfh. 278, 295, 340
 Schlesicher pályaudvar 283
 Schmidtke, Erich 39, 413
 Schneidemühl 84–86, 95, 119, 141
 Schönhausen 380–382, 385
 Schörner, Ferdinand, tábornagy 83, 93, 120, 148–149, 234, 248, 252, 303, 338, 343, 384–385
 Schwedt 255

Seelow 102, 227, 229, 232–233, 238, 243–244, 248–250
 Seelowi-magaslat 100, 155, 179, 181, 221, 228, 232, 235–238, 243–244, 246, 249, 251, 263, 273, 408
 Scseglov, Dmitrij 68, 70
 Seidemann tábornok 48
 SHAEF 30, 209, 215, 303–304, 385, 407
 Siemensstadt 273, 313, 320
 Simpson, William H., tábornok 161, 205–206, 216, 380
 Skorzeny, Otto, SS-Stbnfh. 189–191
 SZMERS 30, 51, 63, 6, 123–127, 150, 157, 182, 191, 199, 211–213, 220, 236, 265, 300, 350–351, 367, 375–377, 378, 382–383, 385, 396–397, 399, 401–403, 405, 408, 413
 Spaatz, Carl, tábornok 386–387
 Spandau 270, 319, 361, 364, 370
 Speer, Albert 33, 44, 93, 169, 173–176, 186, 194, 202, 252, 258–259, 289–291, 295, 348, 409
 SS 41, 44, 78, 86, 89–90, 92, 102, 117–118, 137, 140, 143, 145–146, 151, 153, 173, 177, 191, 193, 196, 201, 206, 208, 249, 254, 263, 265, 279, 298, 310, 314, 319, 329–330, 335, 337–338, 340, 375, 378, 381, 397, 407
 Stadtmittel U-bahn-állomás 319, 360
 Stargardi tankcsata 118
 Stauffenberg, Claus Schenk gróf, von, ezredes 42, 317
 Sztavka 30, 50, 59, 109, 163, 165–166, 230, 240–241, 249, 22, 298, 377, 394
 Steglitz 397, 412
 Steinaui hídfőállás 148
 Steiner, Felix SS-Obergpfh. 117, 249, 272, 274, 278–279, 299, 337
 Stendal 380
 Stolp 80, 86, 141
 Strausberg 180, 263, 266, 357
 Streckert, Karl, tábornok 99
 Striegau 149
 Stuttgart 206
 Stürz, Gauleiter 176
 Styemenko, S. M., tábornok 165

Svéd Vöröskereszt 169
 Szebelev, Pjotr, ezredes 199, 235, 313
 Szelivanovszkij tábornok 400
 Szemjonov, Vlagyimir Szemjonovics, tábornok 398
 Szerov 95, 126, 132, 212–213, 306–307, 321, 375, 386–387, 389, 396, 400
 Szimonov, Konsztantyin 49, 224, 331, 377, 386–387, 390
 Szokolovszkij, V. D., tábornok 357–358, 386
 Szolzenyicin, Alekszandr 69, 135–136
 Sztálingrád 30, 33, 37, 50, 77, 82, 85, 96–97, 109, 116, 119, 123, 158, 184, 227, 238, 268, 305, 314–315, 377, 402

T

Tangermünde 205, 215, 366, 380
 Tedder, Sir Arthur, légi marsall 54–55, 125, 160–163, 386–387
 Tegel 371
 Tyelegin, K. F., altábornagy 376, 383
 Tempelhof 208, 258, 285, 289, 298, 301–303, 316, 318, 357, 386, 398
 Teupitz 327, 331
Thiessen, Peter, professzor 321
 Tiergarten, *lásd még* Állatkert 336–37, 345, 348–49, 361, 370, 379
 Tilzit 59
 Tippleskirch, Kurt von, tábornok 167, 189, 383
 Tolbuhin, F. I., marsall 111
 Torgau 304–305, 362
 Treptow park 298, 302, 320
 Truman, Harry S. 210, 296, 304–305, 336, 354
 Tully, Andrew 304–305

U

Ulbricht, Walther 398
 Unter den Linden 303

V

Vagyisz, Alekszandr, altábornagy 376, 383
 Varsó 50, 53, 55–57, 100
 Vasziljevskij, Alekszandr, marsall 67, 201
 Visinszkij, Andrej 107, 386

Visnyevszkij, Vszevolod 357
 Vlaszov, Andrej, tábornok 102–103, 114, 137, 197–198, 298, 384
 Volkssturm 59, 62, 70, 73–75, 79, 86, 90, 94, 109, 125, 127–131, 141, 148 155, 167, 173, 192–193, 197, 202, 206, 229, 231, 248, 252, 254, 264–265, 267, 270, 297, 300–301, 306, 313–315, 320, 348, 378, 413
 Voss, altengernagy 382

W

Waffen-SS 32, 74–75, 86, 152, 168–170, 172, 196, 253, 263, 265, 295, 302, 314, 344, 348, 356, 375, 378, 381
 Wagner, Gerd 228
 Wagner, Joseph, Gauleiter 373–374
 Wedding 295, 341
 Weidendammer híd 368
 Weidling, Helmuth, tábornok 234, 237, 245, 249, 252–253, 263, 265, 269, 272, 274, 288–289, 293–294, 298, 301, 303, 317, 336, 346, 349–350, 354–355, 368, 373
 Weissensee 301
 Weizsäcker, Gerlag von, dr. 321
 Wenck, Walther, tábornok 56, 117–118, 213–215, 276, 279, 286–288, 293, 298–299, 303, 313, 325–326, 332, 336, 343, 345–346, 365–366, 370, 379–82
 Werwolf 189–191, 265, 267, 393, 396–397
 White, Isaac D., vezérőrnagy 205
 Wiesbaden 216
Wilhelm Gustloff 83
 Wilhelmstrasse 196, 345
 Wittenberg 215
 Wöhlermann, Hans-Oscar, ezredes 237, 245, 336

Wolf, Friedrich 225
 Wolf, Koni 225, 385
 Wolf, Markus 225, 398, 413
 Wolff, Karl, SS-Brigfh. 162
Wolffschanze főhadiszállás, lásd még
 „Farkasodú” 41
 Woltersdorf 248, 254
 Wriezen 155–156, 250, 253

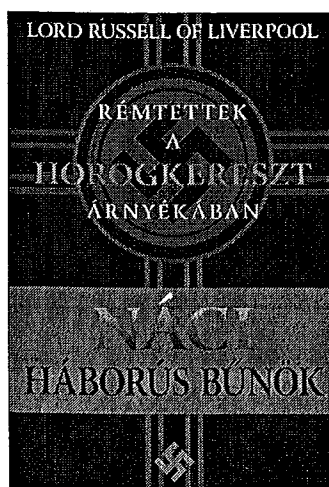
Z, Zs
 Zavenyagin, A., tábornok 320–321
 Zehlendorf 240
 Zerbst 215–216, 240, 286
 Ziegler, Joachim, SS-Brigfh. 249, 274, 293–294, 301, 356, 368–369
 Zsádov, A. S., tábornok 247, 252
 Zsukov, G. K., marsall 31, 51–53, 55, 60–61, 77–78, 95–96, 98, 100, 115–117,

123, 125–126, 131, 139–140, 147, 157–158, 163–166, 168, 181, 199, 209, 212, 219, 222, 227–230, 232, 235–238, 240, 243–244, 247–251, 255, 262, 266, 270, 273, 275, 277, 297, 313, 315–317, 320, 326–327, 336, 348, 357–358, 369–370, 375–376, 383, 386–387, 390, 394, 404–406

LORD RUSSELL OF LIVERPOOL

NÁCI HÁBORÚS BŰNÖK

RÉMTETTEK A HOROGKERESZT
ÁRNYÉKÁBAN

A II. világháborúban elkövetett német háborús bűnöket ismertető kötet a megszállt Európát elnyomás alatt tartó náci embertelenség és az azt megjelenítő, legalább 12 millió civil áldozat haláláért felelős, könyörtelen szervezet ellen írott vádirat.

E mű, mely a nürnbergi perekben felhasznált hiteles bizonyítékokra is támaszkodik, olyan szerző munkája, aki belülről ismeri a háborús bűnösök elleni bünvádi eljárás minden mozzanatát. A Harmadik Birodalom nevében elkövetett bűnök tényszerű, objektív számbavételekor Lord Russell a valós és valószínűsíthető bűnök mögött rejlő igazságra igyekszik fényt deríteni. Hitler zsarnokságának legfőbb eszközei – az SS,

a Gestapo és a hadsereg – mellett részletesen beszámol a hadifoglyok elleni német büntetésekről, a nyílt tengeren véghezvitt gaztettekről, a civil lakossággal szemben elkövetett szörnyűségekről, a kényszermunka tömeges alkalmazásáról, a koncentrációs táborokról és a zsidókérdés „végső megoldásáról”.

Keresse a könyvesboltokban, de kedvezménnyel megrendelheti közvetlenül a kiadótól is a www.goldbook.hu online áruházban, illetve az (52) 530-843 telefon-, illetve faxszámon.

Viszonteladók jelentkezését várjuk a kizárólagos terjesztőnél,
a **PÉCSI DIREKT Kft.**-nél.

Pécsi Direkt Kft., 7630 Pécs, Alkotás u. 3.

Tel.: 72/777-000, fax: 72/777-111

E-mail: rendeles@alexandra.hu

Pécsi Direkt Kft. Budapesti Kirendeltsége

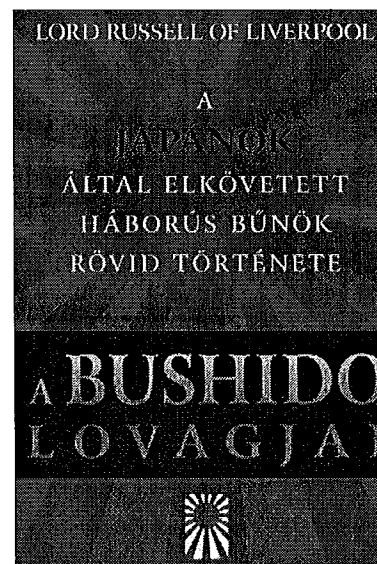
1138 Budapest, Tomori utca 33. szám

Tel.: 350-6482 – Tel./fax: 350-6483

LORD RUSSELL OF LIVERPOOL

A BUSHIDO LOVAGJAI

A JAPÁNOK ÁLTAL ELKÖVETETT HÁBORÚS BŰNÖK
RÖVID TÖRTÉNETE

1931 és 1945 között japán csapatok pusztították végig a leigázott területeket. Civileket végeztek ki, városokat fosztottak ki, foglyokat mészároltak le, foglyaikat és a helyi lakosságot kegyetlenül kizsákmányolták. Körültekintően összeállított munkájában a szerző feltérképezi a pusztítás e szisztematikusan kiépített szörnyű rendszerét, objektív vizsgálatnak veti alá az egyének által elkövetett bűnöket, és részletesen kitér azon okokra is, melyek Japánnak az elfogadott

emberi jogokat semmibe vevő példa nélküli rémtettei mögött rejtlettek.

Keresse a könyvesboltokban, de kedvezménnyel megrendelheti közvetlenül a kiadótól is a www.goldbook.hu online áruházban, illetve az (52) 530-843 telefon-, illetve faxszámon.

Viszonteladók jelentkezését várjuk a kizárólagos terjesztőnél,
a **PÉCSI DIREKT Kft.**-nél.

Pécsi Direkt Kft., 7630 Pécs, Alkotás u. 3.

Tel.: 72/777-000, fax: 72/777-111

E-mail: rendeles@alexandra.hu

Pécsi Direkt Kft. Budapesti Kirendeltsége

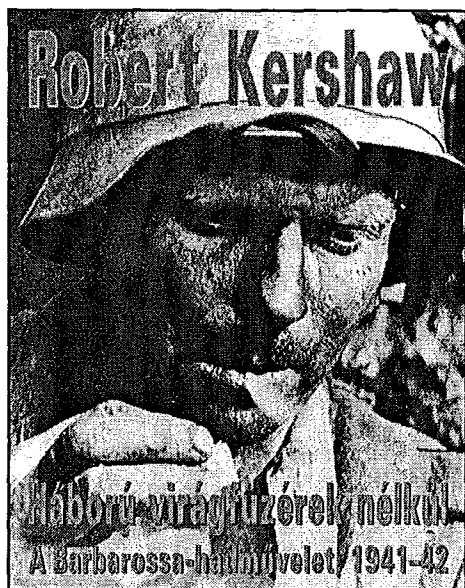
1138 Budapest, Tomori utca 33. szám

Tel.: 350-6482 – Tel./fax: 350-6483

Robert Kershaw

Háború virágfüzérek nélkül

A Barbarossa-hadművelet, 1941–42

A *Háború virágfüzérek nélkül* c. művében Robert Kershaw – elsősorban azoknak a német katonáknak a szemszögéből mutatja be az eseményeket, akiket azért küldtek, hogy harcoljanak és meghaljanak Hitler grandiózus terveinek megvalósításáért. A német hadinaplók, harcjelentések és az SS jelentéseinek felhasználásával az egyszerű katonák és alacsonyabb rangú tisztek nézőpontjából mutatja be a hadjáratot. Ez az új forrásanyag,

melynek nagy részét idegen nyelven még nem publikálták, teljesen más megvilágításba helyezi a *Barbarossa*-hadműveletet.

Keresse a könyvesboltokban, de kedvezménnyel megrendelheti közvetlenül a kiadótól is a www.goldbook.hu online áruházban, illetve az (52) 530-843 telefon-, illetve faxszámon.

Viszonteladók jelentkezését várjuk a kizárólagos terjesztőnél,
a **PÉCSI DIREKT Kft.**-nél.

Pécsi Direkt Kft., 7630 Pécs, Alkotás u. 3.

Tel.: 72/777-000, fax: 72/777-111

E-mail: rendeles@alexandra.hu

Pécsi Direkt Kft. Budapesti Kirendeltsége

1138 Budapest, Tömöri utca 33. szám

Tel.: 350-6482 – Tel./fax: 350-6483

X 6 2 5 1 9